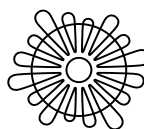

SVEUČILIŠTE U ZADRU
Odjel za informacijske znanosti

**Monografija u povodu
20 godina rada Odjela za
informacijske znanosti u Zadru**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

**MONOGRAFIJA U POVODU
20 GODINA RADA ODJELA ZA
INFORMACIJSKE ZNANOSTI U ZADRU**

Nakladnik
Sveučilište u Zadru

Za nakladnika
Josip Faričić, rektor

Povjerenstvo za izdavačku djelatnost
Sveučilišta u Zadru
Lena Mirošević, predsjednica

Urednici
Mirko Duić
Mate Juric
Nikolina Peša Pavlović

Recenzenti
Jelena Lakuš
Hrvoje Stančić

Lektura
Eda Šarić (hrvatski)
Leonarda Lovrović (engleski)

Grafičko oblikovanje i prijelom
Sveučilište u Zadru

ISBN
978-953-331-562-1 (tisak)
978-953-331-563-8 (online)

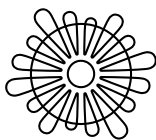
Djelo je objavljeno pod uvjetima Creative Commons Autorstvo-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 Međunarodne javne licence (CC-BY-NC-ND) koja dopušta korištenje, dijeljenje i umnažanje djela, ali samo u nekomercijalne svrhe i uz uvjet da se ispravno citira djelo i autora, te uputi na izvor. Dijeljenje djela u prerađenom ili izmijenjenom obliku nije dopušteno.

The work is published under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License (CC BY-NC-ND), which allows for the use, sharing, and reproduction of the work, but only for non-commercial purposes and provided that the work and the author are properly credited, and the source is referenced. Sharing the work in a modified or adapted form is not permitted.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Znanstvene knjižnice Sveučilišta u Zadru pod brojem 170722011

Urednici
Mirko Duić
Mate Juric
Nikolina Peša Pavlović

Monografija u povodu 20 godina rada Odjela za informacijske znanosti u Zadru

Zadar, 2025.

<i>Predgovor</i>	9
------------------	---

I. Čuvamo i dijelimo znanje

Tatjana APARAC-JELUŠIĆ Od studija knjižničarstva do studija informacijskih znanosti i pokreta <i>iSchools</i>	19
--	----

Anne J. GILLILAND, Mirna WILLER, Marijana TOMIĆ “A Fruitful Development of the Discipline”: The University of Zadar Summer Schools, 2009-2016	55
--	----

II. Knjižnične kompetencije, kvaliteta i organizacija

Jadranka STOJANOVSKI, Mate JURIC, Jasenka PLEŠKO, Dijana MACHALA Samoprocjene kompetencija i opsega poslova hrvatskih knjižničara u kontekstu razvoja njihova profesionalnog identiteta	77
--	----

Polona VILAR, Ivanka STRIČEVIĆ From Books and Information to Excellence: Perspectives of Exploring and Modelling the Quality of School Libraries in Slovenia and Croatia	115
---	-----

Ljiljana POLJAK BILIĆ Organizacijska kultura u knjižnicama: što do sada znamo?	171
--	-----

III. Knjižnični sadržaji i programi za manjinske skupine

Martina DRAGIJA IVANOVIĆ, Zrinka DŽOIĆ, Sanjica FALETAR LGBTIQ grada u velikim narodnim knjižnicama u Republici Hrvatskoj	195
---	-----

Alica KOLARIĆ Doprinos knjižnica društvenoj uključenosti migranata	225
--	-----

SADRŽAJ

IV. Istraživanje i očuvanje baštine

Katica BURIĆ ČENAN, Katarina VUKIĆ

Mogućnosti zaštite, istraživanja i interpretacije arhivskog gradiva na primjeru opernih plakata Kazališta Verdi iz Državnog arhiva u Zadru 243

Lucija KRUŠIĆ BROZIĆ

Discovering a Shared Past: Topic Modelling of Austrian Historical Newspapers 269

V. Kulturno-kreativne industrije

Ivona DESPOT

Pozicioniranje baštinskih ustanova u kulturnim i kreativnim industrijama 297

Nives TOMAŠEVIĆ

Istraživački pogledi nakladništva o nakladništvu 313

VI. Organizacija informacija

Mirna WILLER, Marijana TOMIĆ, Tinka KATIĆ

Opis stare i rijetke građe prema Međunarodnome standardnom bibliografskom opisu pojavnog oblika (ISBDM) 333

Gordon DUNSIRE

ISBD for Manifestation: Single-Entity Cataloguing in a Multiple-Entity Bibliographic Universe 367

Tamara ŠTEFANAC, Ana VUKADIN

Što je bilo, što biva i što tek može biti: uloga metapodataka u recepciji i interpretaciji izvora informacija na primjeru zapisâ za cenzuriranu građu 389

VII. Interaktivni sustavi i korisničko iskustvo

- Michael BURCH, Gabrijela VIDIĆ, Jessica ZEITER, Raphael BRUNOLD**
Teaching Eye Tracking: A Method to Record and Analyse Visual Attention 421
- Nikolina PEŠA PAVLOVIĆ, Josipa BAŠIĆ BAUSER**
Metrike upotrebljivosti digitalnih proizvoda 443

VIII. Digitalna humanistika

- Thomas MANDL**
Overview of Computer Vision-Based Tools in Search
and Analysis of Historical Content 471
- Michel PFEIFFER**
How to Digitize Historical Pictorial Collections to Preserve
Them in a Digital Life Cycle? 487

IX. Naši studenti

- Mirko DUIĆ**
Gdje se nakon završenog studija žele zaposliti studenti informacijskih
znanosti sa Sveučilišta u Zadru: longitudinalno istraživanje 509
- Marijana TOMIĆ, Zrinka DŽOIĆ, Laura GRZUNOV**
Uključivanje studenata u projekte uređivanja specijalnih knjižnica i
znanstvene projekte povezane s pisanom baštinom: stavovi bivših i
sadašnjih studenata Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru 547

Predgovor

Odjel za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru već dva desetljeća obrazuje studente u području informacijskih znanosti na prijediplomskoj, diplomskoj i poslijediplomskoj razini. Osnovan je kao Odjel za knjižničarstvo odlukom Senata Sveučilišta u Zadru 20. studenoga 2003. godine, a osam godina nakon toga, 28. listopada 2011. mijenja naziv u Odjel za informacijske znanosti. Upravo je dvadeseta obljetnica postojanja Odjela, koja se proslavila 2024. godine, bila povod da se pripremi ova znanstvena zbirna knjiga u vidu monografije u kojoj se nalaze brojna poglavlja tematski povezana s informacijskim znanostima. Autori su poglavlja, osim djelatnika Odjela za informacijske znanosti, mnogi od onih koji su s Odjelom godinama surađivali i pridonosili njegovu rastu u znanstvenome, stručnom, nastavnom i bilo kojem drugom smislu, bilo kao stručnjaci s partnerskih institucija, vanjski suradnici ili u nekom drugom obliku suradnje. Iako u monografiji nisu obuhvaćene sve teme kojima se na Odjelu bavimo, ipak ona omogućuje da se dokumentiraju mnoge znanstvene i stručne teme kojima su se djelatnici i suradnici Odjela posljednjih 20 godina posvetili, bilo putem znanstvenih i stručnih projekata koje su provodili zajedno sa studentima, nastavnicima s drugih sveučilišnih odjela i partnerima iz obrazovnih i kulturnih organizacija, bilo putem različitih istraživanja koja su predstavljali na domaćim i međunarodnim skupovima, radionicama, okruglim stolovima ili putem objava u širokoj lepezi znanstvenih i stručnih publikacija. Među poglavljima koja ćete pronaći u monografiji jesu poglavlja povezana sa sljedećim tematskim poljima: knjižnične zbirke, informacijsko ponašanje i pismenost, organizacija informacija, stare knjige, rukopisi i fragmenti, narodne, školske i visokoškolske knjižnice, vrednovanje knjižničnog poslovanja, metapodaci, primjena umjetne inteligencije u polju kulturne baštine, informacijskih i kulturnih ustanova, arhivi i arhivsko gradivo, semantički *web*, metodologija znanstvenog rada u polju informacijskih znanosti, digitalizacija i dugotrajno očuvanje dokumenata, digitalna humanistika, baštinske institucije, pisana baština u digitalnom okruženju, organizacijska kultura u knjižnicama, nakladništvo i kreativne industrije, upotrebljivost i korisničko iskustvo, *eye tracking* studije, obrazovanje informacijskih stručnjaka, studentska praksa te motivacija studenata Odjela za informacijske znanosti za upis studija. Vjerujemo da ova poglavlja mogu biti vrijedan dopri-

nos nastavnoj, znanstvenoj i stručnoj zajednici usmjerenoj prema navedenim temama. Zahvaljujemo svima koji su na bilo koji način doprinijeli nastanku monografije: autorima i recenzentima poglavlja, recenzentima monografije, kolegama s Odjela za informacijske znanosti, djelatnicima Odjela za izdavaštvo Sveučilišta u Zadru, te svima ostalima koji su dali svoj doprinos. Slijedi sažeti pregled tematskih cjelina i poglavlja.

Za naslov prve tematske cjeline odabrali smo odjelni slogan „*Čuvamo i dijelimo znanje*“. Obuhvaća poglavlja koja se bave poviješću razvoja discipline informacijskih znanosti u Hrvatskoj i svijetu, te prikazom odabranih ljetnih škola održanih na Sveučilištu u Zadru. U prvom poglavlju autorica Tatjana Aparac-Jelušić opisuje razvojni put od osnivanja studija knjižničarstva do studija informacijskih znanosti i pokreta iSchools. Autorica pruža kritičke opservacije različitih nastojanja koja su obilježila obrazovanje knjižničara, ali i razvoj šire discipline informacijskih znanosti. Nakon pregleda razvoja obrazovnih programa u europskim zemljama i SAD-u, te u Hrvatskoj, objašnjen je kontekst uspostave pokreta informacijskih škola kao pokušaja optimalnog rješavanja problema i nedosljednosti u znanstvenoj argumentaciji kognitivne institucionalizacije knjižničarstva i srodnih disciplina te ukupne informacijske znanosti. Drugo poglavlje napisale su autorice Anne J. Gilliland, Mirna Willer i Marijana Tomić. Predstavile su ulogu ljetnih škola koje su održane u razdoblju od 2009. do 2016. godine u okviru Baštinskog modula doktorskog studija Društvo znanja i prijenos informacija. Pritom objašnjavaju važnu ulogu koju su ljetne škole imale u razvoju znanstvene discipline, prije svega u vezi sa sljedećim dvama područjima: istraživanjem glagoljastva, te razvojem konceptualnih modela i standarda za organizaciju informacija.

U sljedećoj tematskoj cjelini „*Knjižnične kompetencije, kvaliteta i organizacija*“ nalazi se poglavlje autora Jadranke Stojanovski, Mate Jurica, Jasenke Pleško i Dijane Machala u kojemu predstavljaju istraživanje o temi samoprocjene kompetencija i opsega poslova hrvatskih knjižničara u kontekstu razvoja njihova profesionalnog identiteta. Provedene su analize za deset kategorija poslova, uzimajući u obzir vrstu knjižnice, stručnu spremu, broj zaposlenika i razinu upravljačke odgovornosti. Ustanovljeni su raskoraci između opsega pojedinih kategorija poslova i samoprocjena kompetencija. U poglavlju koje su napisale autorice Polona Vilar i Ivanka Stričević predstavljene su perspektive istraživanja i modeliranja kvalitete školskih knjižnica u Sloveniji i Hrvatskoj.

Obuhvaćene su teme kojima se opisuju važne kompetencije knjižničara i pristupi koji omogućuju uspješan rad u školskim knjižnicama. Pritom primjeri teorijskih promišljanja i istraživanja uzimaju u obzir specifične kontekste u Sloveniji i Hrvatskoj. U poglavlju autorice Ljiljane Poljak Bilić problematizira se organizacijska kultura u knjižnicama. Poglavlje pruža uvid u istraživanja organizacijske kulture, uz fokus na metodološke pristupe, vrste organizacijske kulture, učinke koje organizacijska kultura ima na poslovanje knjižnica, njihovu uspješnost te odnos promjene i organizacijske kulture.

Tematska cjelina „*Knjižnični sadržaji i programi za manjinske skupine*“ sadrži poglavlje o LGBTIQ građi u velikim narodnim knjižnicama u Republici Hrvatskoj u kojemu autorice Martina Dragija Ivanović, Zrinka Džoić i Sanjica Faletar donose rezultate analize knjižničnih zbirki. Vrednovane su zbirke narodnih knjižnica u šest najvećih gradova. U poglavlju autorice Alice Kolarić o doprinosu knjižnica društvenoj uključenosti migranata predstavljena su odabrana istraživanja informacijskog ponašanja migranata, kao i temeljni dokumenti IFLA-e koji nude smjernice za pružanje knjižničnih usluga ranjivim skupinama korisnika.

U tematskoj cjelini „*Istraživanje i očuvanje baštine*“ nalazi se poglavlje autorica Katice Burić Čenan i Katarine Vukić o mogućnostima zaštite, istraživanja i interpretacije arhivskog gradiva na primjeru opernih plakata Kazališta Verdi iz Državnog arhiva u Zadru. U poglavlju se predstavlja baza podataka o Kazalištu Verdi u Zadru nastala u sklopu projekta kojim se nastojalo rekonstruirati i predstaviti djelovanje kazališta, a pri tome je fokus bio na mogućnostima koje baza podataka donosi u području zaštite, istraživanja i interpretiranja specifičnoga arhivskog gradiva – opernih plakata. Kroz bazu podataka omogućena je rekonstrukcija dijela opernog repertoara i djelovanja Kazališta Verdi, a ujedno se potiču druga istraživanja i nove mogućnosti interpretacije gradiva. Drugo poglavlje u tematskoj cjelini o istraživanju i očuvanju baštine jest poglavlje Lucije Krušić Brozić o tematskom modeliranju austrijskih povijesnih novina koje su objavljivane u drugoj polovini 19. stoljeća. Riječ je o novinama *Das Vaterland* (*Domovina*) i *Neue Freie Presse* (*Novi slobodni tisak*) koje su dio ANNO zbirke u Austrijskoj nacionalnoj knjižnici. Cilj istraživanja jest da se u ovim publikacijama identificiraju i analiziraju teme povezane s nacionalnim manjinama, radom i migracijama u multietničkoj Habsburškoj Monarhiji. U poglavlju se opisuje dinamično tematsko modeliranje (DTM) uz korištenje

BERTopic tehnike za tematsko modeliranje. Na temelju rezultata predstavljenog istraživanja moguće je iz starih austrijskih novina izgraditi korpus sadržaja o migracijama, što može omogućiti detaljne analize ove tematike.

U tematskoj cjelini „*Kulturno-kreativne industrije*“ poglavlje je Ivone Despot o pozicioniranju baštinskih ustanova u kulturnim i kreativnim industrijama te o njihovoj suradničkoj aktivnosti pri organizaciji kulturnih događanja. Propituju se različiti aspekti suradnje i konvergencije poput zajedničke lokacije, radnih procesa, obrazovanja informacijskih stručnjaka te stavova oko ostvarenih suradnji. U ovoj tematskoj cjelini nalazi se i poglavlje Nives Tomašević s naslovom *Istraživački pogledi nakladništva o nakladništvu*. Pružen je pregled izabranog dijela hrvatskih publikacija koje se bave poviješću nakladništva i nakladničkih proizvoda okrenutih istraživanju nakladništva. Predstavljene su publikacije objavljene od početka novog milenija do danas, okrenute temama nakladništva i analiziranju nakladništva kao jednog od dvanaest sektora kreativne industrije. U poglavlju se ove publikacije obrazlažu u svojem temeljnom konceptu te prinosima nakladništvu i informacijskoj znanosti. Izborom i analizom izabranih naslova postavlja se temelj bibliografske baze nakladničkih uknjiženih naslova o nakladništvu.

U tematskoj cjelini „*Organizacija informacija*“ nalazi se poglavlje o opisu stare i rijetke građe prema *Međunarodnome standardnom bibliografskom opisu pojavnog oblika* (ISBDM). Autorice Mirna Willer, Marijana Tomić i Tinka Katić u prvom dijelu poglavlja opisuju strukturu i temeljna svojstva novog standarda ISBDM (*ISBD for Manifestation*). Riječ je o novom standardu koji pretpostavlja novu paradigmu bibliografskog opisa i koji se temelji na kodiranju elemenata ISBD-a u skladu s novom tehnološkom okolinom povezanih otvorenih podataka ugrađenom u konceptualni model *IFLA-in knjižnični referentni model*. U drugom dijelu poglavlja predstavljena su temeljna svojstva stare i rijetke građe te zahtjevi njezinih korisnika koji se odražavaju u bibliografskom opisu. U svrhu istraživanja primjene odredbi ISBDM-a na opis ove vrste građe, u poglavlju su predstavljena četiri primjera opisa s detaljnim objašnjenjima. S ovom je tematikom povezano poglavlje Gordona Dunsirea, koje se također nalazi u istoj tematskoj cjelini. Dunsire u poglavlju opisuje različite teme prisutne u projektu razvoja ISBDM metapodatkovnog standarda. Treće poglavlje u tematskoj cjelini „Organizacija informacija“ napisale su Tamara Štefanac i Ana Vukadin – u njemu je opisana uloga metapodataka u

receptiji i interpretaciji knjižnične građe na primjeru zapisa za cenzuriranu građu. Analiziraju se odabrani zapisi iz javno dostupnog kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, koji se odnose na građu koja je u 19. stoljeću i prvoj polovini 20. stoljeća prolazila kroz postupke cenzure. U poglavlju se ispituje sadrže li zapisi kontekstualne informacije koje bi uputile na taj aspekt povijesti građe, kako prisutnost ili odsutnost takvih informacija može oblikovati istraživačke uvide i što možemo zaključiti o njihovoj potencijalnoj ulozi u oblikovanju i širenju znanja. Ovo poglavlje može biti poticaj knjižnicama da preispitaju vlastite politike i prakse organizacije informacija i znanja te njihovu ulogu u percepciji knjižnice kao pouzdanog medijatora informacija.

U tematskoj cjelini „*Interaktivni sustavi i korisničko iskustvo*“ jest poglavlje koje je nastalo kao rezultat praktičnog rada na kolegiju u sklopu ljetne škole informacijskih znanosti Joint Summer School in Information Science, u organizaciji Sveučilišta u Zadru, Odjela za informacijske znanosti, University of Applied Sciences of the Grisons (FHGR) u Švicarskoj, i University of Applied Sciences Burgenland u Austriji. Nastavnik Michael Burch i polaznici kolegija Eye tracking na ljetnoj školi su se u poglavlju pod nazivom *Teaching Eye Tracking: A Method to Record and Analyze Visual Attention* osvrnuli na proces učenja metode praćenja očiju (*eye tracking*) u okviru dvotjednog programa ljetne škole. Studenti su analizirali podatke kroz istraživački projekt u kojem su procjenjivali vizualnu pažnju ispitanika. Završni zadatak uključivao je izradu pisanog izvješaja o dizajnu istraživanja, metodologiji, tehničkim detaljima i rezultatima. Drugo poglavlje u ovoj tematskoj cjelini napisale su autorice Nikolina Peša Pavlović i Josipa Bašić Bauser. U njemu se pod naslovom *Metrike upotrebljivosti digitalnih proizvoda* naglašava važnost mjerenja različitih aspekata *online* ponašanja korisnika. Ovo poglavlje pruža uvid u načela i metrike upotrebljivosti, načine mjerenja metrika te provedbu testiranja upotrebljivosti. Usmjerenost na upotrebljivost i dosljedno praćenje metrika upotrebljivosti ključno je za stvaranje digitalnih proizvoda koji zadovoljavaju potrebe korisnika, ali i pružaju intuitivno i ugodno korisničko iskustvo, slijedeći načela upotrebljivosti. To se ostvaruje tako da se pri dizajnu i izradi digitalnog proizvoda primijene principi dizajna usmjerenom korisniku. Takav pristup podrazumijeva provođenje istraživanja korisničkih potreba te vrednovanje upotrebljivosti svake iteracije dizajna, s ciljem kontinuiranog poboljšanja korisničkih sučelja.

U tematskoj cjelini „*Digitalna humanistika*“ nalazi se poglavlje Thomasa Mandla, koji se osvrće na pregled alata za pretraživanje i analizu povijesnog sadržaja. Napredak u analizi slika omogućio je istraživačima u području digitalne humanistike korištenje sofisticiranih sustava i alata za pretraživanje koji su se znatno unaprijedili s pomoću metoda dubokog učenja. Ovakvi alati mogu se primijeniti i za istraživanje sadržaja iz područja umjetnosti i povijesti. Autor naglašava kako trenutačni sustavi ipak nedovoljno omogućuju korisnicima upravljanje takvim alatima, što dovodi do problema u korisničkom iskustvu. Pregledom različitih alata autor zaključuje kako je potrebno unaprijediti upravljivost i predvidljivost alata za pretraživanje, kako bi zadovoljili potrebe svojih korisnika za dobrim korisničkim iskustvom. Drugo poglavlje u ovoj tematskoj cjelini bavi se načinom digitaliziranja povijesnih zbirki slika, s krajnjim ciljem njihova očuvanja. Michel Pfeiffer piše o stvaranju zbirke u arhivima, knjižnicama, muzejima i dokumentacijskim centrima, što čini temelj studijskih programa iz područja informacijskih znanosti orijentiranih na praksu. U poglavlju se naglašava iskustvo Švicarskog instituta za informacijske znanosti, gdje je rano uočena potreba za razvojem i očuvanjem analogne i digitalne kulturne baštine. To je dovelo do uspostave laboratorija za digitalizaciju raznovrsnih materijala; od fotografija i pisanih dokumenata do zapisa i audiovizualnih medija.

U tematskoj cjelini „*Naši studenti*“ nalazi se poglavlje Mirka Duića pod naslovom *Gdje se nakon završenog studija žele zaposliti studenti informacijskih znanosti sa Sveučilišta u Zadru: longitudinalno istraživanje*. Cilj je bio predstaviti preferencije redovitih studenata prve godine prijediplomskog studija *Odjela za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru u vezi s tim u kojim bi područjima nakon završenog studija željeli raditi, kao i ustanoviti njihove motivacije za upis te zadovoljstvo studijem. Riječ je o longitudinalnom istraživanju s obzirom na to da su odgovori studenata prikupljeni tijekom sedam akademskih godina, u periodu od 2016. do 2023. godine. U drugom poglavlju iz ove tematske cjeline Marijana Tomić, Zrinka Džoić i Laura Grzunov istražile su stavove bivših i sadašnjih studenata *Odjela za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru o njihovom radu na projektima uređivanja specijalnih knjižnica i znanstvenim projektima povezanim s pisanom baštinom. Studenti su bili uključeni u rad na projektima kroz stručnu praksu i pilot projekte. Svrha je istraživanja bila utvrditi u kojoj mjeri te aktivnosti pripremaju studente za

buduće poslove u knjižnicama, odnosno osiguravaju li, iz perspektive sadašnjih i bivših studenata, takvi oblici nastave potrebne kompetencije za rad u baštinskim zbirkama i općenito u knjižnicama. Istraživanje je jasno pokazalo da su navedene aktivnosti povećale zanimanje studenata za rad u knjižnici, te da su kod njih snažnije razvili znanja i vještine u onim poslovima koji izravno odgovaraju potrebama zaposlenja diplomiranih informacijskih stručnjaka u knjižnicama. Rezultati istraživanja mogu biti korišteni za povećanje kvalitete studijskih programa u području informacijskih znanosti, osobito u području oblika i načina izvedbe stručne prakse studenata i njihova uključivanja u projekte i aktivnosti povezane s baštinskim zbirkama i pisanom baštinom.

Nadamo se da smo ovom monografijom doprinijeli boljem razumijevanju raznolikih tema kojima se bave naši djelatnici i suradnici. U narednom razdoblju očekuju nas novi iskoraci, na tragu promjene imena odjela u Odjel za informacijske znanosti i tehnologije¹.

Urednici

¹ Na prijedlog Stručnog vijeća Odjela Senat Sveučilišta u Zadru 29. travnja 2025. godine, donosi odluku o izmjeni naziva Odjela tako da glasi „Odjel za informacijske znanosti i tehnologije“.

I.

Čuvamo i dijelimo znanje

Od studija knjižničarstva do studija informacijskih znanosti i pokreta *iSchools*

Tatjana APARAC-JELUŠIĆ
umirovljena profesorica
Odjela za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
aparact@gmail.com

SAŽETAK

U ovom radu namjera nam je problematizirati izazove, pristupe, zablude i različita rješenja koja su obilježila obrazovanje knjižničara. Naglasak je na kritičkim opservacijama onih nastojanja koja su a) ili upućivala na zanemarivanje potreba za akademskim obrazovanjem knjižničara, pa i ukinućem takvih obrazovnih programa; ili b) nalažila da su novoizranjajuće discipline informacijska znanost (engl. *Information Science*) i knjižnična i informacijska znanost (engl. *Library and Information Science*), a poslije i uspostava pokreta informacijskih škola (engl. *iSchools*), panaceje koje će na optimalan način riješiti uočene probleme i nedosljednosti u znanstvenoj argumentaciji kognitivne institucionalizacije knjižničarstva, dokumentacije, arhivistike i srodnih disciplina, te „sveobjedinjavajuće“ informacijske znanosti. U ovom pregledu nastojala su se pozicionirati i hrvatska iskustva u odnosu na trendove u Europi i Americi.

KLJUČNE RIJEČI: informacijska znanost – obrazovni trendovi, *iSchools*, knjižničarstvo – obrazovni trendovi, knjižnična i informacijska znanost – obrazovni trendovi, obrazovanje knjižničara

ABSTRACT

In this paper, we intend to problematize the challenges, approaches, misconceptions and different solutions that characterized the education of librarians. The emphasis is on critical observations of those efforts that a) either pointed to the efforts to neglect of the need for academic education of librarians, and even the abolition of such educational programs; or b) found that the newly emerging disciplines of Information Science and Library and Information Science, and later the establishment of the *iSchools* movement, are panaceas that will optimally solve the observed problems and inconsistencies in the scientific argumentation of the cognitive institutionalization of both librarianship, documentation, archival science and related disciplines, as well as “all-unifying” Information Science. In this review, efforts were made to position Croatian experiences in the education of librarians in relation to trends in Europe and America.

KEYWORDS: information science – educational trends, *iSchools*, librarians education, librarianship – educational trends, library and information science – educational trends

1. Uvod

Od početaka formalnog obrazovanja knjižničara vodile su se rasprave o pristupima, strukturi i sadržaju obrazovnih planova i programa, njegovu odnosu prema profesiji i položaju unutar akademske zajednice. Usto, formalno je obrazovanje prolazilo kroz nekoliko razvojnih faza koje se vremenski nisu nužno podudarale u svim sredinama, jer su se akademski studiji otvarali u različita vremena i s različitim vizijama te na zasadama tradicionalnih obilježja akademskog obrazovanja određene sredine. Ono što je bilo svima zajedničko jest početni polet (Dillon and Norris, 2005: 280), ali i svijest o otežanom prihvatanju studija knjižničarstva u okruženju etabriranih akademskih i znanstvenih disciplina što je za posljedicu često imalo potrebu za stalnim dokazivanjem njegove akademske i znanstvene utemeljenosti. Do „kriznih razdoblja“ dolazilo je iz dvaju razloga.

Kao prvo, snažna povezanost s tradicionalnim pristupom, koji je težio obrazovanju budućih knjižničara obučenih tako da razumiju i odgovaraju

na potrebe ustanove u kojoj se zapošljavaju, uglavnom je usmjeravala programe prema obučavanju studenata za katalogizaciju, klasifikaciju, radne procese u poslovanju knjižnice, bibliografiju, povijest knjige i knjižnica te priječila uvođenje novih sadržaja, poglavito povezanih s rastućim brojem i vrstama dokumenata i informacijskih izvora te raznolikih potreba korisnika i novih radnih procesa koji su se odvijali s pomoću računalnih tehnologija od 60-ih godina 20. stoljeća dalje. K tomu, vodeće su knjižnične ustanove i udruge u pojedinim sredinama čvrsto zadržavale „pravo“ da organiziraju stručne seminare i ispite za stjecanje temeljnih znanja potrebnih za ulazak u struku.

Drugi se razlog nalazi u potrebi osviještenih pojedinaca u struci da dokažu kako knjižničarstvo nije samo područje praktičnoga ljudskog djelovanja koje je neodvojivo od uobičajene institucijske prakse, tj. knjižnične ustanove. Na tragu su takvih shvaćanja nastojanja da se pronade odgovarajući teorijski okvir koji će tu nadasve važnu djelatnost pozicionirati unutar visokoškolskoga obrazovnog sustava.

Kada je riječ o različitim vremenskim razdobljima pokretanja prvih studija knjižničarstva koncem 19. i početkom 20. stoljeća, neizostavno se ističu prve, tzv. škole, u Sjedinjenim Američkim Državama – SAD (engl. *School* i *Graduate School*), katedre u Njemačkoj (njem. *Lehrstuhle*) ili pak studijski programi samostalnih obrazovnih ustanova poput cijenjenoga Kopenhaškog studija.¹

Godine od zadnje četvrtine 19. do 30-ih godina 20. stoljeća smatraju se, kako navodi M. Buckland (2000: 2), renesansnim razdobljem u umjetnosti, kulturi, znanosti i inženjerstvu, ali i u knjižničarstvu i dokumentalistici s obzirom na nove pristupe u tumačenju pojma „dokument“, društvene uloge knjižnica i dokumentacijskih centara, idejâ o hipertekstu, radnim stanicama, daljinskom čitanju tekstova na katodnim cijevima, korištenju elektronike za pronalaženje dokumenata i sličnih pojava. Europska znanost i tehnika su cvjetale, ali su Veliki rat i ekonomske krize te razvoj nacionalsocijalizma usporili, a zatim i dokinuli taj rast na neko vrijeme, otvorivši pritom prostor za dominaciju američke znanosti i tehnologije, ali i doveli do pojave diskontinuiteta na području razvoja knjižničarstva i dokumentacije.

¹ O tome više u Kirkegaard, 1964; Bramley, 1975: 102; Aparac-Gazivoda, 1993: 10, 61–62; Buckland, 2005.

U takvim okolnostima postupno se počinju otvarati privatne škole (na primjer u Njemačkoj), nuditi programi stručne izobrazbe pri stručnim udrugama (na primjer, Velika Britanija, Australija) ili otvarati samostalne knjižničarske škole (na primjer, Španjolska, Danska, Francuska, Njemačka) uz različite vizije što tako ponuđeno obrazovanje treba osigurati. Obrazovanje knjižničara u Danskoj i Norveškoj, na primjer, zasnivalo se na ideji da završetkom studija osoba treba steći kompetencije za razumijevanje svih postupaka upravljanja svim vrstama dokumenata, uključujući njihovo pronalaženje te za razumijevanje upravljačkih, institucijskih i društvenih vidova knjižničarstva (Kirkegaard, 1964; Bramley, 1975).

Ne iznenađuje da je u Njemačkoj, koja je u 19. stoljeću imala već poprilično dugu tradiciju prihvaćanja stručnosti kao uvjeta bez kojega se ne može voditi sveučilišna knjižnica (iako bez formalne knjižničarske izobrazbe), M. Schretinger vjerojatno prvi koji je predlagao posebne škole za obuku knjižničara. Pedesetak godina poslije K. Dziatzko, jedan od važnih knjižničara u drugoj polovici 19. stoljeća, dobio je 1891. zvanje redovitog profesora (ordinarijat) knjižničnih pomoćnih znanosti na Sveučilištu u Göttingenu. Dziatzko je izvijestio o pokretanju tečaja za knjižničarske volontere pri Sveučilišnoj knjižnici u Göttingenu. Da je taj pristup urodio plodom, Njemačka bi, prema mišljenju Vodoseka (2002: 3), vjerojatno nastavila putem koji je zacrtao Dewey. No, 1893. godine neuspjeh Dziatkova pothvata rezultirao je donošenjem *Uredbe o kvalifikacijama u Kraljevskoj pruskoj knjižnici* za službu akademskog knjižničara na Kraljevskoj dvorskoj knjižnici u Berlinu i kraljevskim sveučilišnim knjižnicama.² Italija i Švedska slijedile su primjer Göttingena i pokrenule škole knjižničarstva u gotovo isto vrijeme kad i Dewey u SAD-u.

Međutim, te mjere bile su samo početni koraci koji nisu više odgovarali rastućim potrebama za stručno osposobljenim osobljem, oslobođenim administrativnih i dnevnih rutinskih poslova za koje su se sve više zapošljavali nekvalificirani ili polukvalificirani službenici. Pojavljuje se nova kadrovska

² Valja naglasiti da su tomu još od 16. stoljeća prethodile i ozbiljne i sustavne rasprave o pitanjima stručne spremlje knjižničara. Ipak, tek koncem 19. stoljeća knjižničarska je profesija prepoznata i priznata, a göttingeški pristup zadržao je primat sve do 1921. godine, premda je njegovih pristalica bilo i u drugoj polovici 20. stoljeća, sve do reforme visokoškolskog obrazovanja iz 1998. kojom se nastojalo klasični njemački model sveučilišta prilagoditi međunarodnim trendovima (Vodosek, 2002: 3, 20–21).

kategorija: kvalificirani knjižničari.³

Na primjeru evolucije visokog obrazovanja u Velikoj Britaniji koja je obilježena dvama glavnim trendovima, od kojih su oba imala snažan utjecaj na obrazovanje knjižničara, zamjetno je da je ulazak knjižničarstva u akademsku zajednicu bio težak, obilježen nerazumijevanjem knjižničara-praktičara za važnost postavljanja i održavanja temelja visokoškolske izobrazbe te nastojanjima stručnih udruga i velikih knjižnica da zadrže svoj utjecaj. Ti su glavni trendovi prisutni i u drugim sredinama, u nekima odmah nakon Drugoga svjetskog rata, a u nekima tek od 70-ih godina 20. stoljeća nadalje. Kao prvi trend valja istaknuti osnivanje većeg broja sveučilišta jer su zakoni o visokom obrazovanju učinili obrazovanje dostupno daleko većem dijelu stanovništva. Drugi trend povezan je s ubrzanim tehnološkim napretkom koji se dogodio u prošlom stoljeću i koji je poticao sveučilišta da sve veći naglasak stavljaju na profesionalno, strukovno i tehničko obrazovanje (usp. Thomas, 1999: 4).

Od 80-ih godina 20. stoljeća, a posebno u 21. stoljeću, sve se više naglašava potreba za upotpunjavanjem obrazovnih programa sadržajima koji će uz tradicionalna znanja posredovanja informacija i kulture osnažiti znanja i vještine knjižničara kao posrednika u poticanju i ostvarivanju koncepta „društvenosti“ unutar odgovarajuće zajednice. Također, valja upozoriti i na niz neuspjelih pokušaja da se akademsko obrazovanje, pa bilo ono na razini visokih škola, odvoji od potrebe za „kompletnim knjižničarem“, usmjerenim prema načinu poslovanja pojedinih knjižničnih ustanova koje su, pak, više-manje sporo pratile promjene u okruženju.

Dakle, moglo bi se ustvrditi da su uspostavljeni studiji knjižničarstva sve do 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća djelovali unutar dogovorenih strukturnih i

³ U Njemačkoj, Hofmann je 1914. osnovao Središnji ured za narodne knjižnice, koji je organizirao „tehničku školu za knjižničnu tehniku i administraciju“. Bila je to prva institucionalizirana bibliotekarska škola u Njemačkoj, a tečajevi su se od 1916. nudili sve do 1923. i 1925. (Vodosek, 2002: 6). Poslije, razvoj je bio popraćen činjenicom da su nakon Drugoga svjetskog rata brojne škole za obrazovanje i osposobljavanje knjižničara u Saveznoj Republici Njemačkoj osnovale izravno državne vlade, i to potpuno neovisno o sveučilištima i visokim školama. Tako je gotovo svaka država (Land) imala svoju školu za obuku knjižničara: za pokrajinu Baden-Württemberg, knjižničarska škola je u Stuttgartu; za državu Bavarsku u Münchenu; za grad-državu Berlin u Berlinu; za grad-državu Hamburg u Hamburgu; za pokrajinu Hessen u Frankfurtu na Majni; za pokrajinu Donju Sasku u Hannoveru; za pokrajinu Sjeverna Rajna Vestfalija u Kölnu. Osim toga, u Bonnu postoji još jedna knjižničarska škola koju je osnovala i financira Katolička Crkva. Ispite i završetak studijskog programa na toj školi priznavala su državna tijela (Kägbein and Rusch, 1982: 159).

sadržajnih elemenata s tematskom usmjerenošću na obradu građe, bibliografiju, povijest knjige i knjižnica te tek manjim dijelom na usluge za korisnike. Valja pritom napomenuti da su se u mnogim sredinama sporo uvodili novi obrazovni sadržaji na stručnim ispitima koji su mogli i trebali biti od interesa za buduće profesionalne knjižničare.

Stoga je u zemljama s tradicijom obrazovanja knjižničara na višim obrazovnim razinama (visoka učilišta)⁴ gdje su postojeći studijski programi ocijenjeni neprimjerenima za nove profile knjižničarskih stručnjaka, jačala svijest o potrebi osuvremenjivanja programa i marketinških pristupa kojima bi se privlačili studenti, dok su se sredine bez uspostavljenih studijskih programa na visokoškolskoj razini sve više okretale pokretanju formalnoga, akademskog obrazovanja za knjižničare, poslije i informacijske stručnjake. Ta je svijest jačala poglavito unutar pojedinih knjižničarskih udruga koje su upozoravale na porast broja dokumenata svih vrsta i uvođenje novih tehnoloških pomagala, za što je bilo nužno da uz osnutak novih, postojeće obrazovne ustanove u području knjižničarstva, mijenjaju svoje pristupe i uvode nove sadržaje i nove nastavne metode.⁵ Paralelno s tim trendom, jačala su nastojanja da se prekine s tradicijom stručnih ispita kao alternativom promišljenim i osmišljenim nastavnim programima na akademskoj razini.

Međutim, u nekim je zemljama i dalje snažan utjecaj strukovnih udruga i nacionalnih knjižnica na obrazovanje budućih knjižničara, bilo putem stručnih ispita bilo putem organizirane izobrazbe u trajanju od nekoliko mjeseci do čak dvije godine (na primjer, u Albaniji, Austriji), dok su u većem broju sredina ti tradicionalno prisutni oblici obučavanja od 50-ih godina 20. sto-

⁴ U radu će se rabiti sintagma visoka učilišta prema važećoj terminologiji u Hrvatskoj, podrazumijevajući pritom i više, visoke i sveučilišne obrazovne jedinice. Na mjestima gdje se pojašnjava razlika u pristupima koji prednost daju višim ili visokim učilištima (na primjer, kad je riječ o Njemačkoj gdje se jasno ističe razlika između *Hochfachschule* i *Universität*, ili između *College* i *University* u SAD-u), rabit će se izvorna terminologija. Sličan postupak primijenjen je i kod uporabe termina „Škola“ koji se upotrebljava i za sveučilišne odjele, sveučilišne odsjke, institute i za fakultete. Škola za knjižničarstvo, poslije za knjižničnu i informacijsku znanost (engl. *Library and information Science – LIS*), obično je bila mala, zasebna stručna škola izvan drugih sveučilišnih struktura.

⁵ Posebno je na tom tragu zanimljivo pratiti nastojanja IFLA-ine sekcije za obrazovanje koja je u nekoliko svojih programskih razdoblja isticala potrebu za izradom/revizijom temeljnog kurikuluma, utvrđivanjem jednakosti i reciprociteta nacionalnih profesionalnih kvalifikacija, usklađivanjem i integracijom obrazovanja za knjižničare, informacijske stručnjake i arhiviste, utvrđivanjem obrazovnih standarda, objavom vodiča knjižničarskih i arhivskih škola itd. (cf. Harbo i Bowden, 2004).

ljeća postupno uzimali pred pojavom i prevagom nastavnih programa pri visokim školama/veleučilištima ili sveučilištima (na primjer u Velikoj Britaniji, Australiji, Njemačkoj).⁶ Prema istraživanju A. Borrega (2015), većina dodiplomskih studija knjižničarstva kombinira opću kulturu s kolegijima iz tehnologije, jezika i s praktičnom obukom, a ostali studiji više su orijentirani na upravljanje poslovnim informacijama.

Današnja je situacija takva da pruža sliku raznolikih pristupa obrazovanju knjižničara, što uključuje niz vidljivih problema poput nerazumijevanja između knjižničarske i akademske zajednice, nastojanja da se zadrži „moć“ nadziranjem ulaska u struku preko strukovnih udruga ili nacionalnih knjižnica, stalnim krizama u odnosu na tumačenje prirode knjižničarstva i njegova odnosa prema srodnim/graničnim disciplinama te gubljenja samostalnosti odnosno „uranjanje“ u druge, snažnije discipline, pri čemu se olako dopušta prevladavanje tehnicizma nad intelektualnim temama.

Budući da se ovaj rad zasniva na problematiziranju pristupa, tema i problema u kontekstu sjevernoameričkih i europskih obrazovnih praksi, valja naglasiti da se sjevernoameričko i europsko obrazovno okruženje u području knjižnične i informacijske znanosti razlikuju u mnogim aspektima. Prije svega, jezična je situacija znatno „življa“ u Europi unutar koje su gotovo svi programi strukturirani i nude se unutar konteksta jedne nacionalne države, pa čak i kad se otvaraju studentima iz ostalih zemalja, snažno su obilježeni tradicijom vlastitoga jezičnog i obrazovnog prostora, uz prodor engleskog jezika kao suvremene *lingua francae*. Studiji se razlikuju po strukturi, razini, dužini studijskih programa, tematskoj usmjerenosti, načinima izvođenja, pedagoškim pristupima, i sličnomu. I postupci akreditacije, tamo gdje se provode, različiti su od američkih. Europskoj raznolikosti prido-

⁶ Pregled stanja, iako neažuran iz današnje perspektive i ne posve precizan, donosi IFLA-ina publikacija *World guide to library, archive and information science education* (2007). Korisni podaci nalaze se i u e-publikaciji *European curriculum reflections on Library and Information Science education* (2007), u članku A. Borrega (2015), članku autora Meschede, Ortiz-Repiso i Kluin (2018), no svaki od navedenih radova polazi od metodologije prilagođene postavljenoj svrsi. Ipak, iako je teško navoditi podatke o broju KIZ škola, moguće je zaključivati o pripadnosti unutar matičnih ustanova koje su o rasponu od samostalnih škola/odjela unutar visokoškolske ustanove, pripadnosti određenom fakultetu (najčešće za ekonomiju, povijest, računalstvo, komunikacijske znanosti.), sve do uklopljenosti u razne institute ili odjele (na primjer, za komparativnu književnost, za informacijski menadžment, informacijske i komunikacijske studije, pedagogiju, digitalnu humanistiku, kulturnu baštinu). Dakle, nesumnjivo je riječ o neujednačenosti i fragmentaciji.

nose i epistemološki okviri, šarenilo nacionalnih tradicija, kultura i jezika i mnoštvo knjižničnih i informacijskih obrazovnih praksi i filozofija (Kajberg, 2007: 68).

Problemizirati izazove, zablude i različita rješenja koja su obilježila obrazovanje knjižničara od prvih formalno oblikovanih programa do današnjih dana nije moguće bez uvida u sve promjene koje su se događale od 80-ih godina 20. stoljeća, uključujući zanemarivanje potreba za akademskim obrazovanjem knjižničara, pa i ukinućem postojećih, a nedovoljno vidljivih obrazovnih programa. Pritom, posebno se valja osvrnuti na disciplinu „informacijska znanost“ koja se razvija i širi od 60-ih godina 20. stoljeća te dovodi do povezivanja knjižničarstva i tehnologije u novoizranjajuću sintagmu „knjižnična i informacijska znanost“ (KIZ), te na uspostavu pokreta informacijskih škola (engl. *iSchools*), kao odgovora na sporost akademske zajednice da prepozna promjene u okruženju. I knjižnična i informacijska znanost i *iSchools* dočekane su kao panaceje koje će na optimalan način riješiti uočene probleme i nedosljednosti u znanstvenoj argumentaciji kognitivne institucionalizacije knjižničarstva, dokumentacije, arhivistike i srodnih disciplina, te „sveobjedinjavajuće“ informacijske znanosti.

2. Od prvih obrazovnih programa za knjižničare do programa za knjižnične i informacijske stručnjake

U pregledu obrazovnih programa za knjižničare i druge informacijske stručnjake (poglavito arhiviste, dokumentaliste i informacijske specijaliste), neizostavno se postavlja pitanje kada je i zbog kojih razloga došlo do usvajanja, odlučnoga ili postupnoga, novog naziva polja: knjižnična i informacijska znanost (KIZ – engl. *LIS*), čime je otvoreno novo poglavlje ne samo u akademskom i znanstvenom okruženju već i u načinima promišljanja kompetencija za buduće stručnjake. Poznato je da se informacijska znanost kao akademska disciplina razvija od 60-ih godina 20. stoljeća, nastavljajući se na dokumentaciju, ali i preuzimajući, u većoj ili manjoj mjeri, teme i probleme dokumentacije i knjižničarstva poput, na primjer, teorijskih grana kao što su reprezentacija i klasifikacija znanja, ontologije, pronalaženje i usvajanje informacija, životni ciklus informacija i dokumenata, sociologija

čitanja, psihologija korisnika i slične. Tijekom nekoliko desetljeća diplome iz informacijske znanosti bile su tijesno povezane s knjižničnom znanosti, a nastavni planovi i programi, osnutak i organizacija stručnih udruga uvažavali su sadržaje iz knjižničarstva. Međutim, kako se težilo osuvremenjivanju obrazovanja, a informacijski profili postajali studentima privlačniji od onih knjižničarskih, koncem 20. stoljeća dolazi do postupnog jačanja prevlasti „čisto“ informacijskih nad knjižničarskim sadržajima te do začetaka novog vala u obrazovnim ustanovama koji je donio odvajanje od knjižnične i informacijske znanosti i preusmjerenje razvoja prema onoj skupini obrazovanih osoba koje su primarno ovladale vještinom uporabe informacijskih tehnologija.

Iz obimnog korpusa literature o profesionalnom obrazovanju knjižničara moguće je razaznati da je svaka koncepcija donosila određene prednosti i određene nedostatke. Odabir pristupa i osmišljavanje koncepta uspostave i provođenja obrazovnog programa za buduće knjižničarske stručnjake obilježeni su posljedicama koje su iz toga proizlazile, i korisnih i štetnih, kako je ustvrdio M. Buckland (1996). Pritom je važna i perspektiva sagledana u određenom vremenu, pri pokretanju programa i nakon određenoga vremenskog odmak. Nesumnjivo je da je pokretanje Deweyjeve škole označilo prekretnicu u školovanju američkih (i mnogih stranih studenata) i postavilo temelje tzv. tehnicističkog pristupa u njihovu obrazovanju te da je dodjela profesorskog zvanja K. Diatzkom (Vodosek, 2002: 3) pridonijela javnom prepoznavanju potrebe da se knjižničari trebaju školovati za svoju buduću profesiju i utiranju puta knjižničarstva prema akademskoj zajednici. Sljedeći korak koji je označio odmak od Deweyjeve obrazovne filozofije tehničkog obrazovanja,⁷ oslanjanje je na novu koncepciju koju je usvojila poznata Diplomaska knjižničarska škola (engl. *Graduate Library School*) Sveučilišta u Chicagu, osnovana 1926., što je ojačalo njezin utjecaj na temelju preporuka iz poznatih Williamsonovih izvještaja iz 1921. i 1923. kojima se autor kritički osvrnuo na dotadašnji pristup visokoškolskom obrazovanju knjižničara i preporučio otvaranje prema istraži-

⁷ Deweyja, koji je postavio osnove za profesionalno knjižničarsko obrazovanje, nazivali su „osobom za operacije“ jer je poučavao svoje studente kako biti učinkovit u upravljanju svakodnevnim poslovima knjižnice. Škola koju je osnovao nosila je u početku naziv *School of Library Economy*, da bi ga poslije promijenila u *School of Library Service* (Peiris, 1993).

vačkoj zajednici na sveučilištu.⁸

Na europskom kontinentu snažan utjecaj vezan je uz koncept Knjižničarske škole u Kopenhagenu, pokrenute 1918. godine. Danski model polazio je od toga da su specijalne i znanstvene knjižnice u bliskoj vezi sa sveučilištima i drugim visokim učilištima (tzv. kontinentalni tip knjižnica), uglavnom neovisne o sveučilišnoj upravi, a zapošljavale su visokoobrazovane akademske stručnjake koji su pod nadzorom iskusnih knjižničara pažljivo obučavani za rad u matičnoj knjižnici, na primjer, za poslove klasifikacije, signiranja, kao i u organizaciji i metodama rada određene knjižnice (Kirkegaard, 1964: 51). Postupno se veći dio rutinskih poslova u znanstvenim knjižnicama prenosio na knjižnične pomoćnike koji su trebali položiti sveučilišni prijamni ispit (Artium) te svladati radne procedure u pojedinim odjelima. S druge strane, narodne knjižnice razvijale su se prema uzoru angloameričkog koncepta besplatne javne knjižnice, uz znatan doprinos volontera. Obrazovni trend opisanih knjižničara bio je uglavnom zajednički svim skandinavskim zemljama do sredine 50-ih godina 20. stoljeća.⁹

Njemačka je prolazila također kroz nekoliko razvojnih faza. Nakon dokuću Katedre u Göttingenu, vlada je 1921. premjestila profesorsko mjesto na Friedrich-Wilhelm Sveučilište u Berlinu, međutim dolaskom nacista na vlast Škola je ubrzo zatvorena.¹⁰ Drugi svjetski rat, poraz Njemačke i sovjetska

⁸ Williamsonovo izvješće naručila je Zaklada Carnegie kako bi podržala iznalaženje rješenja za percipiranu neadekvatnost u knjižničarskom obrazovanju i obuci. Izvještaj se temeljio na Williamsonovu snažnom uvjerenju da knjižničarsko obrazovanje treba izdvojiti iz knjižničkog okruženja i uskladiti ga s ciljevima sveučilišnog obrazovanja, pri čemu bi knjižničarske škole s jedne strane pridonosile, a s druge strane imale koristi od intelektualnog okruženja, poglavito u odnosu na znanstveni pristup u oblikovanju i provedbi obrazovnih programa (Vann, 1971; Dillon, Norris, 2005).

⁹ Godine 1956. došlo je do razvoja novih obrazovnih programa odnosno napuštanja pristupa kojim se stručno knjižničarsko znanje stjecalo uz rad i diplomu bilo koje druge discipline. Godine 1956. Danski parlament donio je zakon prema kojem je osnovana samostalna državna visokoškolska ustanova Danska knjižničarska škola kojim su određeni njezina svrha i ustrojstvo (Kirkegaard, 1964: 52). Ta je škola sve donedavno bila izvan sveučilišta.

¹⁰ Točno zašto je premješteno, nije jasno, pogotovo jer se nitko nije prijavio za katedru u Berlinu. Friedrich-Wilhelm-Universität zu Berlin ukinuo je to mjesto 1924. kao dio općega financijskog restrukturiranja. Financijska se situacija promijenila nabolje do 1925. godine, kada je sveučilište dodijelilo Fritzau Milkauu počasno profesorsko mjesto. Kad se Milkau razbolio i umirovio 1933., nacisti su upravo došli na vlast. Milkauov nasljednik također je otišao u mirovinu za godinu dana, nakon čega je profesorsko mjesto ostalo upražnjeno, a Škola je zapravo zatvorena. Četiri su razloga zašto je škola zatvorena nakon tako kratkog razdoblja: nedostatak studenata, nezainteresiranost sveučilišta, nedostatak vjerojatnog nasljednika i želja Državne knjižnice da ponovno preuzme kontrolu nad obukom (usp. Seadle et al., 2016: 36).

okupacija nisu poboljšali situaciju. Prema M. Seadleu (2016: 35–36), ideja o školi za knjižničarstvo ipak nije posve napuštena, a 1953. započeo je proces ponovnog uspostavljanja Berlinske škole kao dio šireg plana za izobrazbu knjižničara u tadašnjoj Njemačkoj Demokratskoj Republici (DDR). Dio ideologije DDR-a bio je otvoriti sveučilišno obrazovanje onima koji ga prije nisu imali, a ponovno uspostavljanje Berlinske škole pružilo je priliku za školovanje knjižničara, pod budnom paskom H. Kunzea, koji je bio ravnatelj Državne knjižnice. Kad je 1989. pao Berlinski zid, došlo je do niza strukturnih promjena, uključujući spajanje škole na Slobodnom sveučilištu s onom na Humboldtovu sveučilištu.¹¹

U Francuskoj, pak, u kojoj je formalno knjižničarsko obrazovanje počelo ranije nego u Njemačkoj i SAD-u, Ecole des Chartes, koja je osnovana 1821. u Parizu, vjerojatno je bila prva formalna knjižnična i arhivska škola u Europi, možda i u svijetu. Iako je prije svega bila škola koja je nudila obuku u povijesnim istraživanjima korištenjem knjižnica i arhiva, a ne knjižničarska škola u modernom smislu, imala je praktički monopol na obuku francuskih knjižničara u 19. i ranom 20. stoljeću (Bettant 2012: 13).¹² U prosincu 1950. u Parizu je osnovan Institut National des Sciences et Techniques de la Documentation (INTD) s ciljem školovanja „dokumentalistâ“, preteča modernih informacijskih znanstvenika, koji nisu nužno radili u knjižnicama, a nudi četiri specijalizacije: upravljanje informacijskim resursima, dostupnost informacija u svim medijima, pronalaženje informacija te obuka i savjetovanje korisnika u pretraživanju informacija. Prema Seadleu (2016: 38), postojanje tog instituta imalo je prednost u ponudi informacijske specijalizacije koja nije bila povezana s knjižnicama, ali njegov je nedostatak to što je odvojio obuku dokumentacijskih i poslije informacijskih stručnjaka od obuke knjižničara.

¹¹ Prvi novoizabrani profesor za objedinjenu Berlinsku školu bio je W. Umstätter, koji je po osnovnoj vokaciji bio prirodoslovac i koji je poznat po tome što je uveo bibliometriju. Godine 2008. Berlinska škola postala je članica *iSchool* vodstva i jedna od prvih dviju europskih članica. Iako je knjižničarska izobrazba i dalje dio kurikuluma, konceptualni pomak učinio je proučavanje informacija kao akademsku temu središtem misije škole (Seadle, 2016: 37).

¹² Ta škola postoji i danas, a na njezinu mrežnom mjestu može se pronaći da je to „ustanova u službi povijesti i nacionalne baštine od 1821. godine“. Unatoč prestižu škole, njezina snažna povijesna i arhivska usmjerenost motivirala je francuske knjižničare da porade na drugim mogućnostima obrazovanja knjižničara. Zakon iz 1932. koji je stvorio novu tehničku diplomu za knjižničare (DTB) omogućio je otvaranje drugih škola. G. Henriot osnovao je novu školu za knjižničare koji su studirali za DTB 1936. na Katoličkom institutu u Parizu (usp. Seadle et al. 2016: 37–38).

To se razdvajanje nastavilo kada je 1963. osnovana Ecole Nationale des Sciences des Bibliothèques (ENSB) koja je 1992. godine postala ENSSIB (École nationale supérieure des sciences d'information et les bibliothèques – rabi se i skraćena Enssib), u isto vrijeme kada je došlo do pravne reforme statusa knjižničara. To je bio važan iskorak jer je Enssib spojio informacijsku znanost s obrazovanjem knjižničara.¹³

U SAD-u sveučilišni odjeli/škole slijedili su preporuke Američkoga knjižničarskog društva (engl. *American Library Association* – *ALA*) koje je donosilo usuglašen pristup predmetima i sadržajima koje bi bilo korisno uključivati u obrazovne planove i programe. I taj je pristup desetljećima bio obilježen potrebama knjižnica kao ustanova i balansirao je, u najboljem slučaju, između potreba prakse i potreba za istraživačkim projektima na što su poticala ona istraživačka sveučilišta¹⁴ na kojima se udomaćilo obrazovanje knjižničara. Međutim, sveučilišno okruženje zahtijeva znatne doprinose u znanstvenoistraživačkim pothvatima, čiji bi rezultati trebali/mogli unaprjeđivati i praksu (Gardner, 1987). Ne treba pritom zanemariti korijenje koncepta visokoškolskog obrazovanja u SAD-u koje je bilo pod znatnim utjecajem tradicionalnoga engleskog koncepta koledža; ekonomičnoga škotskog pristupa predavanjima u velikim predavaonicama; i poglavito od 19. stoljeća, Humboltova ideala sveučilišta na kojemu se provode znanstvena istraživanja te razlikovanja između „tehničkoga“ visokog obrazovanja i „akademska“ visokog obrazovanja (Buckland, 1996a: 75–76; Ostler, Dahlin i Willardson, 1995: 9).

Ta posljednja razlika očita je u Njemačkoj u tradicionalnome, odvojenom postojanju „sveučilišta“ i „tehničkog sveučilišta“ u istom gradu, a na velikim američkim sveučilištima u uobičajenoj praksi postavljanja sveučilišta unutar dviju većih cjelina: „koledža za književnost i znanost“ i „profesionalne škole“. Razvoj obrazovanja za knjižničare u Njemačkoj sve do 70-ih godina 20. stoljeća obilježen je stalnim raspravama o tome treba li objediniti programe

¹³ ENSB je bio profesionalna škola, dok je Enssib i akademska i profesionalna ustanova u sastavu Lyonskog sveučilišta.

¹⁴ Istraživačko sveučilište (engl. *Research University*) nudi programe i potiče doktorsko i fakultetsko istraživanje. Kada je riječ o osnivanju studija knjižnične i informacijske znanosti, dvojbe su izazivala shvaćanja o tome čemu dati prednost: instituciji (knjižničarstvo), tehnologiji (informacijski sustavi), tehnicima (upravljanje informacijama) ili nastojanjima za sveobuhvatnošću u području informacija (informacijske studije). O tome više u Buckland (1996a, 1996b).

za narodne i visokoškolske knjižničare te na koji ih način organizirati: kao tečajeve i stručne ispite pri velikim knjižnicama ili kao studijske programe na visokim, pretežito tehničkim učilištima. Takve su se rasprave vodile i u drugim sredinama, poglavito u Velikoj Britaniji, dok je u Francuskoj dominantan centralistički pristup organizacije visokog školstva, a u odnosu na knjižničarstvo tradicija dokumentalistike (Seadle, 2016: 38–39). U Njemačkoj su od 40-ih godina 20. stoljeća razvidni i pokušaji da se povežu knjižničarstvo i dokumentacija u segmentu izobrazbe za akademske i specijalne knjižnice kako bi se obrazovali stručnjaci potrebni za rad s novim vrstama dokumenata i novim tehnikama pretraživanja informacija iz tih dokumenata (Kaegbein i Rusch, 1982; Vodosek, 2002),¹⁵ ali bez bitnijih ishoda.

Prema Bennetovu mišljenju (1988: 141), kombinirani utjecaj dokumentacije, eksplozije informacija (ili publikacija) i rezultirajućeg osjećaja neodgovarajućeg utjecaja tradicionalnog knjižničarstva na obrazovanje knjižničara, interpretativna je konvencija koja se provlači kroz literaturu 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća. Krajnji rezultat te konvencije je preimenovanje knjižničarskih škola i prihvaćanje knjižnične i informacijske znanosti (KIZ) kao naziva profesionalnog identiteta. Zamjetno je da se o tom „trendu“ podosta pisalo u stručnoj literaturi. U kasnim 60-im i ranim 70-im godinama 20. stoljeća mnoge su knjižničarske škole promijenile svoje nazive kako bi se prilagodile obrazovanju za potrebe obiju „struka“ i kako bi se izbjegao gubitak znatnog broja potencijalnih studenata.

Širenje knjižničarstva na nove profesionalne djelatnosti često je bivalo (a prisutno je i danas) obilježeno ugrozom za barem jedan dio struke. Takva vrsta zabrinutosti uočljiva je brojnim reakcijama na rastuću pojavu „alata“ i obuhvaća čak i Sherinu kritiku iz 1983. godine na nastojanja da se knjižničarstvo proširi informacijskom paradigmom i odredi kao knjižnična i informacijska znanost (Bennett, 1988: 142). Na tom je tragu postavljanje obrazovanja za KIZ unutar postojećih knjižničarskih škola tijekom 70-ih godina 20. stoljeća, razdoblja od kojega je velik broj prvo američkih škola, a zatim i obrazovnih ustanova u drugim sredinama, prihvaćao trend preimenovanja u KIZ škole.

¹⁵ Tipično za većinu svih njemačkih knjižničara jest činjenica da ih kao državne službenike zapošljava savezna vlada, pokrajinska vlada ili lokalna vlada – koja na kraju daje financijsku potporu za većinu knjižnica, naslanjajući se na tradiciju koja seže u 1817., kada je donesena Uredba o javnim službenicima, koju navode P. Kaegbein i Rusch (1982: 158).

Dva su važna razloga takvim pristupima: jedan je išao u pravcu nastojanja da se u postojeće studijske programe ugradi što više informaciji orijentiranih sadržaja, a drugi je posljedica gubitka znatnog broja studenata kojima su knjižničarski programi bili nedovoljno privlačni u odnosu na predviđane mogućnosti zapošljavanja u rastućemu informacijskom sektoru.¹⁶

Dovoljno je na ovom mjestu podsjetiti na poznatu „krizu“ iz 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća u SAD-u koja je izazvala kaotičan odnos prema temeljnim sadržajima knjižničarstva, kada je bez dovoljne argumentacije, gotovo preko noći, iz nastavnih programa izostavljena problematika organizacije informacija, tada poznata kao katalogizacija ili pak formalna obrada, ili se pak nove naraštaje ostavljalo bez uvida u razvojne pravce knjižničarstva tijekom povijesti što je nesumnjivo otupljivalo oštricu njihove sposobnosti razumijevanja društvenih, političkih i kulturnih uvjeta u kojima se odvijalo pribavljanje, čuvanje i posredovanje zabilježenog znanja. Trebalo je proći gotovo dvadeset godina da se knjižničarska zajednica ozbiljno zabrine oko „gubljenja nadzora“ nad obradom dokumenata svih vrsta, poglavito novih i količinom rastućih digitalnih dokumenata, iako je zamjetan niz javnih istupa pojedinaca (Miksa, 1998; Cronin, 1998; Buckland, 2000; Gorman, 2004; Berry III, 2004). Slično se događalo u vezi sa sadržajnom obradom, pretraživanjem informacija u novom okruženju izvan samih knjižnica odnosno postupnom dominacijom drugih dobavljača i posrednika u informacijskom području.

Početkom novog tisućljeća europski i američki knjižničari ponovno su suočili s terminom „kriza“, kada je raspravu o obrazovnim planovima i programima potaknuo M. Gorman, tadašnji predsjednik Američkoga knjižničarskog udruženja (ALA), koji se kandidirao za izbor, dijelom, na platformi rješavanja te pretpostavljene krize.¹⁷ Gormanovih 14 teza izazvalo je brojne

¹⁶ U skandinavskim zemljama, osobito u Danskoj i Norveškoj, tek od 70-ih godina 20. stoljeća započinju ozbiljnije preinake odnosno nadopunjavanje postojećih kurikulumata (1972., 1981., 1991. i 2000.) uz nekoliko smjerova koji su, međutim, zadržavali šest temeljnih obilježja ukotvljenih unutar glavnih skupina: Organizacija znanja i pretraživanje; Knjižnice i društvo; Literatura, prije uglavnom orijentirana prema nacionalnoj literarnoj proizvodnji, poslije prema sociologiji knjige i čitanja; i korisnici. S vremenom su pojedini izvorni predmeti uključivani u glavne skupine – npr. računalstvo i matematika unutar organizacije znanja i pretraživanja; lingvistika u sociologiju knjige i čitanja i studije o korisnicima; statistika i istraživačke metode u upravljanje (Audunson, Nordlie and Spangen, 2003: 197; Kirkegaard, 1964).

¹⁷ O „krizi“ je pisao i J. Berry (2004) uputivši na to da dekani knjižničarskih i informacijskih studija nisu uspjeli dokazati da su Gormanove tvrdnje o krizi netočne, ali su ustrajavali na obrani *statusa quo*.

reakcije, posebno u odnosu na dotadašnju poziciju „knjižničarskih škola“ koje su uranjale u fakultete i druge „jače“ odjele te oblikovale nastavne programe u novom području informacijske znanosti i informacijskih studija. Pritom, pozivajući se na rezultate provedenih istraživanja, Gorman je uputio na rastuću rodnu podjelu u KIZ školama između nastavnika orijentiranih na „informacijsku znanost“ i nastavnica orijentiranih na knjižničarstvo. Zabrinjavajući je trend odustajanje pojedinih prestižnih sveučilišta u SAD-u od obrazovanja u području KIZ-a, što je dovelo do smanjenja istraživanja (u smislu kvalitete, ako ne i kvantitete) knjižničnih tema, izostavljanja temeljnih sadržaja knjižničarstva iz nastavnih planova i programa te gubitak vjerodostojnosti akreditacijskih postupaka koje provodi ALA.

Mogli bismo se složiti s Gormanom da je u knjižničarstvu nakon 80-ih godina 20. stoljeća došlo do nerazumijevanja odnosno različitih tumačenja dvaju ključnih pitanja. Prvo se odnosi na razlikovanje obrazovanja i osposobljavanja u knjižničarstvu, a drugo na nedostatak konsenzusa o prirodi knjižničarstva. Rasprave s početka 21. stoljeća vrlo su slične onima koje se vode u posljednje vrijeme – od 20-ih godina 21. stoljeća nadalje. Naime, jedan od odgovora na „krizu“ s konca 20. stoljeća bilo je pokretanje tzv. *iSchools* koje su uspjele privući znatan broj knjižničarskih i knjižničarsko-informacijskih škola iz njihove udruge (engl. *Association of Library and Information Science Schools* – ALISE) u Americi i Kanadi, tražeći nove pravce u obrazovanju za stručnjake u različitim vrstama ustanova koje se usmjeravaju na informaciju kao temeljni fenomen svojeg bavljenja. Kako kazuje Gorman (2004), mnogi knjižničari (bez obzira na to jesu li obučeni za knjižničare ili informacijske znanstvenike, ali posebno potonji) izgubili su vjeru i obzir prema tradicionalnoj misiji, politikama, programima i vrijednostima knjižnica te su više zainteresirani za istraživanja u svojim područjima interesa (izvan knjižničarstva) ili za takvo osposobljavanje koje će im omogućiti zapošljavanje u drugim područjima rada s informacijama.

Izrastanje novih kolegija i novih programa, poglavito doktorskih studija, koji se nisu usmjeravali na stjecanje samo stručnih znanja i vještina iz knjižničarstva, već su težili prema obuhvatu šire postavljenih znanja iz društvenih, humanističkih i tehničkih disciplina, pratilo je nastojanje da se uključivanjem knjižničarstva, a poslije dokumentacije i informacijske znanosti u akademsku i znanstvenu obitelj, uz stručne kompetencije osigura snažnija teorijska

osnova za disciplinarni identitet. Na tom je putu bilo različitih pristupa, tumačenja, osporavanja, prvo između knjižničarstva i dokumentalistike, njihove argumentacije o razlikovanju od informacijske znanosti, a zatim prihvaćanja „zajedništva“ poglavito na temelju naglog razvoja računalnih i telekomunikacijskih tehnologija. Dakle, ne samo da je bila riječ o osporavanju disciplinarnog identiteta knjižničarstva i KIZ-a, već i o gubitku autoriteta samih škola među kojima su mnoge izgubile bitku s „jačim igračima“ pa su ili bivale uklopljene u druge škole, odjele ili fakultete, ili su pak bile zatvorene.¹⁸

Zatvaranje škola usporilo se u prvom desetljeću 21. stoljeća, u vrijeme kada se internet pojavio kao društveni i tehnološki fenomen, ponajviše stoga što su pojedine škole prepoznale potrebu restrukturiranja, svjesne toga da su povećane potrebe za obrazovanim stručnjacima koji će biti sposobni upravljati informacijama i dokumentima javne uprave, sveučilištâ i privatnog sektora (Larsen, 2007).

Istaknuli smo da je u razdoblju rastuće zabrinutosti za budućnost profesije i njezina obrazovanja na akademskoj razini neprepoznatljivost studija knjižničarstva unutar akademske zajednice bivala sve prisutnija te da slabo ili neplanski usmjerena istraživanja nisu ostavljala bitnijeg traga za argumentaciju o znanstvenoj utemeljenosti knjižničarstva.¹⁹ Međutim, još je jedna pojava znatno utjecala na daljnji razvoj obrazovnih programa i organizacijskih struktura. Naime, uočava se da je bivalo sve teže privući studente za studij knjižničarstva, kao i ponuditi teme koje bi bile zanimljive i studentima drugih studijskih programa. Kada su uprave knjižničarskih škola nastojale pokazati fiskalnu odgovornost i provesti restrukturiranje, pokazalo se da su ta nastojanja od

¹⁸ Među njima posebno je odjeknulo zatvaranje Knjižničarske škole na Sveučilištu Kolumbija u New Yorku početkom 90-ih godina 20. stoljeća. Ukupno su 22 škole zatvorile svoja vrata u „najmračnijem“ razdoblju povijesti polja između 1981. i 1994. (gotovo 30 % svih LIS programa osnovanih u Sjevernoj Americi), a zatvaranje Clark Atlanta sveučilišnog programa 2005. bilo prvo najavljeno u 21. stoljeću. Objavljene dvije knjige o tom razdoblju detaljno su ispitale probleme, ali se nije uspjelo dogovoriti oko uzroka ili rješenja. Ostler Dahlin i Willardson (1995: 2–4) dio odgovornosti za nastalu situaciju prebacili su na nedostatak kompetentnih vodstava sveučilišnih knjižničarskih programa i njihova neuspjeha da se primjereno „plasiraju na tržište“.

¹⁹ Gorman (2004) navodi nedostatak istraživanja u američkim KIZ školama koja bi bila posvećena stvarnim potrebama knjižnica. To je rezultat prekida odnosa između znanstveno orijentiranih fakulteta na informacije i knjižničara praktičara te činjenice da su KIZ škole u SAD-u obično dio velikih sveučilišta koja cijene (i nagrađuju) znanstvena istraživanja nad primijenjenim istraživanjima. Rezultati prvih opisani su kao „suhi i nedostupni“, dok se za praktičare kaže da stvaraju „naivna izvješća“ o tome kako je nešto dobro učinjeno u praktičnom radu/poslovanju/uslugama.

knjižničarskih škola učinila „lake mete“ (Paris, 1986) i u konačnici dovodila do zatvaranja škola ili njihova uranjanja u druga područja (ekonomiju i menadžment, računalne znanosti, komunikacijske znanosti, na primjer).

Nerazmjer između onoga što se učilo u mnogim školama u području KIZ-a i onoga što se prakticiralo u većini knjižnica postajao je sve je veći, dokazujući da je odnos između teorije i prakse, od kojih svaka djeluje na različitim premissama, najozbiljniji argument za cjelovitu reformu knjižničarskog obrazovanja (Gorman, 2004: 6). Međutim, ne treba zaboraviti da akademsko obrazovanje nudi širi pogled na praktične probleme, kao što teorijske spoznaje pridonose širenju obzora i sposobnosti promišljanja novih rješenja.²⁰

Problemizirajući tri Gormanove središnje teme za aktualnu krizu koncem 20. stoljeća (koja se nužno ne mora sagledavati u odnosu samo na američku situaciju, već se mogla preslikati u druge sredine s nešto kasnijim pojavama), Dillon i Norris (2005) ističu da je knjižničarstvo ili istisnuto ili je na koji drugi način prihvatilo prevlast informacijskih sadržaja u većini tadašnjih programa iz KIZ-a.²¹

Lošijem pozicioniranju discipline koja se na visokim učilištima predaje unutar manjih znanstveno-obrazovnih jedinica i koja nema tako velik broj studenata poput ekonomije, prava, medicine, psihologije i sličnih, tzv. atraktivnih studija, pridonosi i rodna podijeljenost. Naime, studiji knjižničarstva obilježeni su kao dominantno zanimljivi ženama, a studiji informacijske znanosti muškarcima što je utjecalo i na distribuciju upisnih kvota/stipendija odnosno (ne)prepoznatljivost ili nedovoljnu atraktivnost knjižničarskih studija. Naposljetku, valja naglasiti da se, prema mišljenju Dillona i Norrisa (2005: 281), nastavni planovi i programi većine studija u području KIZ-a ne usmjeravaju na odgovarajući način na obrazovanje knjižničara, već na šire postavljene

²⁰ Dobar primjer nalazimo u povlačenju paralele s pravnicima, na primjer. Naime, vrlo malo diplomiranih pravnika završi na mjestu sudaca, tj. u sudstvu. Većina ih radi u administraciji, gospodarstvu, biznisu ili drugim, različitim ustanovama. Pa ipak, ona manjina koja izravno radi u sudstvu vrlo je važna za izgradnju pravničke profesije i prava kao društveno orijentiranog područja (Audunson, Nordlie i Spanden, 2003: 200).

²¹ Jedan od rezultata tog trenda bio je nedostatak istraživanja o problemima od interesa za knjižnice, s obzirom na to da su škole svu svoju pozornost posvetile tehnološki usmjerenim istraživačkim pitanjima. Međutim, vodeća sveučilišta u novije vrijeme potiču znanstvena istraživanja tema i problema povezanih s knjižničarstvom, poglavito usmjerenih prema otvorenoj znanosti, informacijskoj pismenosti, ulozi knjižnica u društvu, sociologiji čitanja, primjeni umjetne inteligencije u poslovanju informacijskih ustanova i sličnima.

kompetencije što s jedne strane otvara veće mogućnosti zapošljavanja, ali s druge strane, ili zbog neupućenosti ili zbog predrasuda, ne otvara prostor za zapošljavanje u knjižnicama.²²

Dakako, za tumačenje krize koncem 20. stoljeća važan je bio i odnos prema temeljnim sadržajima knjižničarstva. KELLOG-ovo istraživanje (Drabenstott i Atkins, 1996) navelo je pet temeljnih skupina: organizaciju informacija, analizu informacijskih sustava i alata za dizajn/isporku, evaluaciju informacijskih usluga, korisnike i način pristupa građi i informacijama te upravljačke i stručne kompetencije, dok je KALIPER studija iz 1998. – 2000. (Pettigrew i Durrance, 2000: 211) identificirala šest trendova od kojih se tri odnose na razvoj kurikuluma u smislu sadržaja predmeta, ali samo dva govore o razvoju temeljnih sastavnica. Studija nije priznala specifične ključne komponente same po sebi, nego je dokumentirala KIZ bazu znanja koja uključuje kognitivne i društvene aspekte nastajanja informacija i informacijskih sustava, načine organizacije, upravljanja, širenja, filtriranja, usmjeravanja, dohvaćanja, pristupa, korištenja i vrednovanja.²³

Primjer osviještenog pristupa suvremenim zahtjevima struke nalazimo u stajalištima nastavnika sa Sveučilišta u Oslu. Naime, pri reviziji nastavnih programa, rukovodili su se idealom budućeg stručnjaka koji je zasnovan na dvama obilježjima: a) osoba treba biti kompetentna za razumijevanje svih postupaka upravljanja svim vrstama dokumenata, uključujući njihovo pronalaženje; b) osoba treba biti kompetentna za razumijevanje upravljačkih, institucijskih i društvenih vidova knjižničarstva (Audunson, Nordlie i Spangen, 2003: 195).²⁴

²² Indikativna je situacija sa zapošljavanjem magistara informacijskih znanosti u Hrvatskoj koji se, iako u dodatku diplomi imaju navedene predmete iz knjižničarstva, nisu mogli zaposliti u knjižnicama, poglavito u školskim knjižnicama.

²³ Zanimljivo je primijetiti da u tom popisu, koji je podosta opsežan, nedostaju neki od temeljnih sadržaja knjižničarstva i informacijske znanosti poput analogne i digitalne pohrane, očuvanja kulturne baštine, pitanja selekcije, osim ako se ti sadržaji ne podrazumijevaju dijelom neke od navedenih tema, što nije izričito navedeno.

²⁴ Pri reakreditaciji postojećeg programa, vanjski su evaluatori 1997. godine preporučili da se fokus stavi na informacijsku znanost i da se izostave svi predmeti koji se odnose na sociologiju knjige i čitanja, lingvistik, edukacijsku psihologiju i matematiku. Međutim, tim su se preporukama snažno suprotstavili članovi Škole, pa su Audunson, Nordlie i Spangen (2003: 197) imali potrebu istaknuti da, ako je ikada došlo do zajedništva o stavovima oko kurikuluma, onda je to bilo pri argumentaciji zašto ne prihvaćaju te sugestije. Organizacija znanja i informacijsko pretraživanje (engl. *Information Seeking and Retrieval – IS&R*) ostaje i nadalje temeljno područje za buduće knjižničare.

Markey (2004: 334) ispitala je 56 nastavnih planova i programa te, koristeći se opisima kolegija i nastavnih planova, identificirala pet sadržajnih cjelina u tipičnoj KIZ jezgri: organizacija, informacijsko-referalne usluge, temelji struke/polja, upravljanje i metodologija istraživanja ili pak informacijska tehnologija. Zaključila je da „kurikulumi ostaju jaki u tradicionalnim kolegijima koji se bave većim razumijevanjem korisnika, njihovim potrebama za informacijama, ponašanjem pri traženju te izvorima i uslugama koje im knjižnice pružaju“.

Aundunson, Nordlie i Spangen (2003) naglašavaju da će organizacija znanja i pronalaženje informacija biti glavne odgovornosti profesionalnih knjižničara u budućnosti, s općim znanjima iz teorije upravljanja, kao nečega što je sve donedavna izlazilo izvan okvira knjižničarstva. Pettigrew i Durrance (2000: 211) također su upotrijebile riječi „izvan okvira knjižnice“ u izvješću KALIPER, a može biti da taj izričaj izaziva snažnu reakciju kod tradicionalista koji ga poistovjećuju s odbacivanjem knjižnica, a ne proširenjem knjižničarske prakse na šire područje.

Naša kultura koja se temelji na podacima i koja se brzo razvija potiče promjenu kurikuluma u gotovo svim disciplinama, među kojima je i polje informacijskih i komunikacijskih znanosti, da se poslužimo sintagmom koja je službeno prihvaćena u hrvatskoj klasifikaciji znanstvenih područja, polja i grana.

3. Kamo idu informacijske znanosti: izazovi i prijetnje

Iz dosadašnjeg pregleda razvidno je da je na području obrazovanja knjižničara, knjižničnih i informacijskih stručnjaka i informacijskih stručnjaka tijekom proteklih sto i tridesetak godina dolazilo do bitnijih promjena u vezi s načinima organizacije školovanja, izdavanja diploma i akreditacija, te do sadržajnih promjena, harmonizacije i sličnoga. Nastavni planovi i programi u području KIZ-a više su se usmjeravali na usluge i funkcije unutar životnog ciklusa informacija, s određenim naglaskom na uloge i odgovornosti stručnjaka u ovim specifičnim područjima. Tehnologija se unutar KIZ koncepta sve više razumijevala kao potpora ili dopuna vještinama i praksi profesija.

Koliko god su očekivanja od informacijske znanosti bila velika, katkad osporavana, ali i bezuvjetno prihvaćana, pokazuje se da su aktivnosti unutar tog područja od 60-ih godina 20. stoljeća naovamo „triumfirale, ali je informacijska

znanost kao zasebna cjelina možda na izdisaju“, na što je upozorio J. Meadows (2009: 17). U ovom radu ne bavimo se razvojem znanstvenih disciplina, već obrazovanjem stručnjaka u širem području informacijskih znanosti. Stoga je indikativan trend koji se pojavio koncem 20. stoljeća u Americi – otvaranje tzv. *iSchools* izravno povezan s nastojanjima da se pokuša razriješiti gordijski čvor nastao kao izravna posljedica nesnalaženja, nedovoljne koordinacije, izostanka znanstvene argumentacije o prirodi polja i njegovu utjecaju na tradicionalna zanimanja knjižničara, arhivista, dokumentalista, informacijskih specijalista i sl.

3.1. *iSchools* kao panaceja?

Informacijske škole, u koje se sve više uključivao koncept „informacije“ kao dominantnog fenomena, izrasle su na Machlupovim i Mansfieldičinim temeljnim premisama (1983) u kasnim 90-im godinama 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća (Dillon, 2012). Takav je bio rast *iSchools*²⁵ u prvim desetljećima ovog stoljeća. Nov naziv škola izazvao je „šok“ i nedoumice, poglavito oko prijevoda na druge jezike te potrebu za tumačenjem podrijetla tog fenomena (Cronin, 2005).²⁶ Nakon što su predstavnici nekoliko sveučilišta²⁷ pokrenuli postupak izdavanja iz ALISE, silovito se razvijala nova zajednica. Od tada su to učinile mnoge druge škole postupno modificirajući, skraćujući ili potpuno mijenjajući nazive svojih programa koji su odražavali prepoznavanje temeljne trijade od znanstvenog i nastavnog interesa: ljudi, informacija i tehnologija. Od 2003. grupa *iSchools* narasla je na 10 škola, a do 2012., među ALA-akreditiranim KIZ nastavnim programima, više od 30 % njih bilo je smješteno u *iSchools* ili u školama koje su nosile naziv *informacijski studiji*, pri čemu je većina njih izbacila riječ „knjižnica“ (engl. *library* odnosno skraćeno „L“) (usp. Larsen, 2008). Neke su škole zadržale jake veze s ranijim područjima

²⁵ Organizacija *iSchools*, osnovana 2005. godine, izrasla je na zasadama kolektivnog napora da se novim modelom unaprijedi polje informacija u 21. stoljeću. Naziv „informacijske škole“ ili *iSchools* odnosi se na članove organizacije, otprije poznate kao projekt *iSchools*, kojim upravlja *iCaucus* (Grupa dekana). Članovi grupe dijele svoja stajališta fokusirajući se na aspekte informacijskih sustava, knjižnične i informacijske znanosti, informatike.

²⁶ *Information School* na hrvatskom jeziku označila bi informacijsku školu, što može zbuniti.

²⁷ Podrijetlo *iSchool* zajednice može pratiti u maloj skupini tzv. „banda trojice“ koja se sastojala od dekana Rutgersa, Syracusea i Pittsburgha, poslije „banda četvorice“ s dodatkom Drexela (Larsen, 2007; Bonnici, Subramaniam i Burnett, 2009; Olson i Grudin, 2009; Dillon, 2012; Moulaison i Adkins, 2015).

fokusa informacijskih znanosti, ali mnoge se bitno razlikuju od onoga kako su škole informacijske znanosti izgledale u prethodnim desetljećima (Wiggins i Sawyer, 2011; Finlay, Ni i Sugimoto, 2018; Mayerlink, 2023: 8).

Najnoviji podaci govore o više od 120 „informacijskih škola“ (<https://ischools.org>) na sveučilištima diljem svijeta s tisućama diplomanata koji se zapošljavaju u biznisu, industriji, zdravstvu, knjižnicama i arhivima te javnim službama (Marchionini, 2023: 3–4). Rezultati međuinstitucijske analize nastavnih planova i programa, s naglaskom na područje znanosti o podacima, koju su proveli Meschede, Ortiz-Repiso i Kluin (2018), pokazali su da većina ispitanih *iSchools* (37 od 65, 56,9 %) trenutačno nudi neki oblik obrazovanja povezanog s podacima, osobito na razini magistara, te da je približno 15 % njihove ponude formalnih diploma usmjereno na podatke. Općenito, *iSchools* imaju veći naglasak na znanosti o podacima i analitici velikih podataka, sa samo nekoliko programa koji pružaju usmjerene nastavne planove i programe u području digitalne pohrane i zaštite.

Za upravljanje rastućom masom informacija, *iSchools* nude diplome u vezi s arhitekturom informacija, dizajnom informacija, ekonomijom informacija, informacijskom politikom, pronalaženjem informacija, informacijskom sigurnošću, telekomunikacijama, upravljanjem znanjem, dizajnom korisničkog iskustva, upotrebljivosti, čuvanjem i očuvanjem, digitalnim očuvanjem, knjižničarstvom, upravljanjem knjižnicama, društvenim implikacijama informacija itd. *iSchools* stavljaju fokus na interdisciplinarni pristup razumijevanju mogućnosti i izazova upravljanja informacijama te preuzimaju ulogu važnog mosta između korisnika informacija i dizajnera informacijskih sustava, povezujući društvo s informacijama koje su mu potrebne (Chakrabarti i Mandal, 2017: 4; Palmer et al., 2023).

Ono što *iSchools* pokret čini posebno privlačnim, njegova je orijentacija na svjetsku zajednicu, zbog čega je došlo do porasta broja škola izvan SAD-a i Kanade, u Australiji, Britaniji, Kini, Danskoj, Finskoj, Njemačkoj, Irskoj, Singapuru, pa tako i u Hrvatskoj kao jedinoj zemlji iz šire geografske regije, i to s dvjema članicama (Odsjek i Odjel za informacijske znanosti u Osijeku i Zadru). U svojem je članku Dillon (2012) pokušao ocrtati što čini školu *iSchool* kako bi pojasnio po čemu se razlikuju od drugih KIZ programa: manje po svojem predmetu, naglasku ili metodološkim pristupima, više po usmjerenosti na proučavanje informacije izvan institucijskog konteksta, predanosti

multidisciplinarnom radu i po formalnom naglasku na produktivnosti istraživanja. Nadalje, tvrdi da su te razlike više od etiketa ili mijenjanja naziva diplome, one predstavljaju opipljive i formalne predanosti stvaranju posebne vrste akademskog okruženja koje predstavlja izazove, ali i prilike.

Većina opisa *iSchools* upućuje na intelektualni fokus, na dinamiku interakcije ljudi, informacija i tehnologije (vidi npr. Larsen, 2007), a poseban je naglasak na iskorištavanju moći tehnologije i informacija za povećanje ljudskog i organizacijskog potencijala. Ako se fokus zanimanja usmjeri na tumačenje „tehnologije“ općenito uz okupljanje svih vrsta ljudskih aktivnosti povezanih s informacijom kao legitimnim područjem studija, tada „trijumvirat“ ljudi, informacija i tehnologija može dobro funkcionirati. K tomu, postavljanjem naglaska na ljudske aktivnosti posredovane informacijama i tehnologijom, fokus polja pomiče se, prema Dillonu (2012), s ustanova za prikupljanje i očuvanje ljudskih zapisa i informacija o njima, poput knjižnica ili arhiva, na kontekste u kojima ljudi, informacija i tehnologija međusobno djeluju nepovezano s institucijskim određenjem.

Dillon nadalje upućuje i na to da pozivanje na tehnologiju unutar polja informacijske znanosti ima neke nedostatke, podsjećajući na stajališta Shere (1967) i Machlupa i Mansfieldove (1983), u kojima je već tada izražena sumnja da se unutar područja knjižničarstva zahvaćenog tehnologijama, sama ta povezanost rabila više kao alat za demonstraciju akademske relevantnosti, a ne kao istinska osnova za disciplinarni identitet. Držimo da ta vrsta zabrinutosti nije suvišna ni danas, kada nove tehnologije i raznoliki alati stižu vrtoglavom brzinom te prijete da postanu žarište istraživačkih studija odvojenih od šireg konteksta ljudskog ponašanja pri susretu s informacijama. Stoga je razložno ustvrditi da *iSchools* uglavnom nastoje izbjeći tu tehnološku zamku na način da naglašavaju ljudske i društvene procese omogućene tehnologijom. U teoriji, takav pristup dobar je s motrišta studenata, bez obzira na njihov konačan odabir smjera u karijeri, ali otvara vrata pojedinim kritičarima koji ga doživljavaju kao odvojenost od trenutačne ili tradicionalne profesionalne uloge (usp. na primjer Gorman, 2004).

U SAD-u i Kanadi promjena naglaska također ima posljedice za one *iSchools* koje i dalje traže ALA akreditaciju (početkom drugog desetljeća 21. stoljeća takvih je škola 17 među 33 članice iCaucusa). Na primjeru vlastitog sveučilišta Dillon (2012) ilustrira tumačenje informacije kao sredstva koje pomaže da

se ubrza kvalitetno poučavanje kroz tri procesne jezgre: čuvanje važnih izvora, organizaciju informacija za upravljanje i korištenje te razumijevanje i omogućavanje interakcija s informacijom na tehnološki prikladan način, tj. na način koji najbolje funkcionira za stvarne ljude. Unutar takvog okvira knjižnice mogu nuditi jedan kontekst proučavanja, koji nije privilegiran među mnogim drugim mogućim kontekstima. Dakako, i ostale *iŠkole* imaju vlastita tumačenja i izraze pokrivenosti.²⁸

U vezi s informacijskom znanosti te orijentacijom *iSchools* jedna je tema posebno naglašena – interdisciplinarnost. Kako *iSchools* prepoznaju da je gorući problem pristupa informacijama, njihovoj uporabi, očuvanju i iskorištavanju izvan djelokruga jedne jedine discipline, u stvarnom su okruženju unutar svojih matičnih sveučilišta suočene s tradicijom disciplinarno postavljenih organizacijskih struktura. *iSchools* prakticiraju oblik multidisciplinarnog i interdisciplinarnog rada. Međutim, takva predanost interdisciplinarnosti ima svoju cijenu (Brewer, 1999), ponajviše stoga što se u interdisciplinarnosti polako gubi disciplinarni identitet polja. Kako je rasla svijest o tome da je multidisciplinarna mješavina stručnosti unutar *iSchools* bila središnja, poticajna snaga od ranih dana pokreta (Olson i Grudin, 2009) i kako je neprestano širenje intelektualnog i akademskog opsega unutar suvremenih *iSchools* pružalo sve više mogućnosti i izazova za KIZ, potaknuta zabrinutošću oko budućnosti knjižnične i informacijske znanosti, skupina stručnjaka okupljenih u *iSchools* pokretu započela je s razgovorima, a na *iSchools* konferencijama i dvjema posljednjim konferencijama Udruge za informacijsku znanost i tehnologiju (Association for Information Science and Technology – ASIST) predstavila rezultate provedenih rasprava i nekoliko istraživanja.²⁹

²⁸ Dillon (2012) ne dvoji kad kaže da tradicionalnije škole također pokrivaju tehnologiju i ljude. Međutim, one to čine često unutar užeg konteksta, stavljajući poseban naglasak na organizacijsko okruženje u kojem se prakse odvijaju naglašavajući pritom da su im određene organizacije (knjižnice i arhivi, na primjer) važnije od drugih.

²⁹ Inicijativa je pokrenuta internim raspravama o strateškom planiranju 2021. na informacijskoj školi Sveučilišta u Washingtonu (UW), gdje su istraživači razmatrali obveze jačanja područja knjižnične i informacijske znanosti. Pretpostavljajući da bi druge *iSchools* također mogle sudjelovati u povezanim razgovorima, UW je kontaktirao s grupom *iSchool* članica i njihovim dekanima kako bi procijenio interes za okupljanje grupe na kolektivnu raspravu i buduće radne sastanke. U jesen 2021. formirana je neformalna radna skupina sastavljena od starijih i mlađih nastavnika iz pet škola *iSchools*: Sveučilište Illinois u Urbana-Champaignu, Sveučilište Maryland, Sveučilište Sjeverne Karoline u Chapel Hillu, Sveučilište Texas u Austinu i Sveučilište Washington (Larsen, 2007).

Polazeći od toga da su *iSchools* suočene s ulaganjima u sve veći niz disciplina i akademskih programa, zaključeno je da takvi izazovi imaju ozbiljne posljedice za područje KIZ-a i knjižničarsku struku.³⁰ Iako se usredotočenost istraživanja na knjižnice i na obrazovanje može umanjiti, ipak se usto može pojačati i obogatiti nizom istraživanja o novim temama i širenjem obrazovnih vidika na ulogu i zadaće knjižničarstva u digitalnoj preobrazbi. Dokumentom *LIS Forward* (2023: 5) pokrenuta je „lavina“ odnosno odlučno traženje povratka „L“ (*Librarianship*) u samu srž *iSchools* narativa: „Dok se svijet suočava sa sve više zastrašujućih pitanja o odnosima između informacija, tehnologije, ljudi i društva, društvene i humanističke vrijednosti knjižničarstva moraju poduprijeti puni opseg identiteta i svrhe *iškola*“ (ibid.). Sustavnim istraživanjima i novim spoznajama potrebno je bogatiti knjižničarsko obrazovanje, kao što se to događa i kod drugih studija poput socijalnog rada, prava i arhitekture. Sinergija struke, znanosti i obrazovanja ultimativni je cilj novih nastojanja, pa se stoga nameće zaključak da je budućnost *iSchools* i KIZ-a povezana. Naime, kako smatraju autori navedenog dokumenta, bez sadržaja iz KIZ-a, *iSchools* gube svoje „temeljne korijene, vrijedna načela te profesionalnu predanost knjižnica kao informacijskih epicentara koji demokratiziraju istraživanja, sudjelovanje i učenje. Uspješne demokracije zahtijevaju ove pouzdane prostore za upravljanje informacijama i znanjem tijekom uzbuđujućih zbivanja u okruženju i podržavaju sve glasove, posebno one povijesno marginaliziranih i nedominantnih zajednica“ (ibid.: 5).

Istovremeno, bez podatkovne znanosti, informatike, HCI-ja, AI-ja, digitalne humanistike i kritičkih informacijskih studija, KIZ gubi važan smjer u razvoju polja. Podsjetimo na to da su temeljnim vrijednostima knjižničarstva (ALA, 2019) označeni: pristup; povjerljivost/privatnost; demokratičnost; raznolikost; obrazovanje i cjeloživotno učenje; intelektualna sloboda; javno dobro; očuvanje; profesionalnost; uslužnost; socijalna odgovornost; i održivost.

³⁰ Pojmovi „knjižnice“ i „knjižničarstvo“ rabe se u holističkom smislu, obuhvaćajući pritom knjižnice, muzeje, arhive i repozitorije odnosno profesije povezane s ustanovama koje prikupljaju i posvećene su osiguranju pristupa informacijama i upravljanju znanjem (LIS Forward, 2023: 25).

Ta najnovija nastojanja zaslužuju punu pozornost akademske zajednice i zajednice praktičara u polju informacijskih znanosti, tim više što inicijatori po zdravljaju uključivanje predstavnika *iSchools* iz međunarodne zajednice kako bi proširili raspravu spoznajama iz drugih, moguće manje razvijenih ili manjih sredina koje se pak suočavaju s nekim drugim problemima. Preporuke koje se iščekuju mogu zasigurno biti korisne i za hrvatsku akademsku zajednicu u polju informacijskih znanosti.

4. Hrvatski pristupi, iskustva i pogled u budućnost

Upravo u vrijeme žestokih rasprava, argumenata za nove pristupe školovanju knjižničara (Gorman, 2003) ili za opravdanost ugrađivanja knjižničarskih sadržaja u nastavne programe iz informacijske znanosti te naglog razvoja *i-Schools* pokreta (Cronin, 2012; Dillon i Norris, 2005), u Hrvatskoj bilježimo trend otvaranja novih studija knjižničarstva na Sveučilištu u Osijeku i Sveučilištu u Zadru, što je, uz već etabliran Odsjek za informacijske znanosti na Sveučilištu u Zagrebu i njegovu „najstariju“ Katedru (za bibliotekarstvo),³¹ trebalo oblikovati „trolist“ studijskih programa, ne nužno postavljenih tako da ponavljaju iste studijske profile, već zasnovanih na temeljnim sadržajima knjižničarstva i informacijskih znanosti.

Dakako, pri otvaranju novih studija vodilo se računa upravo o uočenim problemima u sredinama s dužom tradicijom školovanja knjižničara i informacijskih stručnjaka te preporukama stručnih udruga i uglednih stručnjaka, ali i o strukturi visokoškolskog sustava i zahtjevima za obrazovanjem suvremenih knjižničara u sredinama udaljenim od Zagreba koje su trebale postati važna regionalna obrazovna središta. Uz to, ratne su godine (od 1991. do 1995.) te razdoblje vraćanja u normalne životne okolnosti, opterećeni promjenom društveno-političkog sustava, ratnim razaranjima i obnovom, zahtijevali otva-

³¹ Katedra za bibliotekarstvo upisala je prvu generaciju studenata u akademskoj godini 1976./1977. Riječ je o dopunskome dvogodišnjem studiju koji su mogli upisivati studenti sa završenim bilo kojim fakultetom ili s upisom u najmanje 5. semestar osnovnog studija (jednopedmetnog ili dvopedmetnog). Katedra je zapravo bila jezgrena i kadrovski oslonac daljnjeg razvoja zajedno s nešto kasnije pokrenutim studijem društveno-humanističke informatike, čineći tako bazu za izdvajanje iz Odsjeka za komparativnu književnost i otvaranje Odsjeka za informacijske znanosti 1983. Više o tome u Horvat (1998).

ranje studija izvan glavnog grada, tim više što je *Zakonom o knjižnicama* iz 1997. određeno da se napusti sustav stjecanja temeljnih stručnih zvanja na stručnim ispitima i kao osnovni preduvjet za rad u knjižnicama postavi diploma sveučilišnog studija (diplomskog odnosno nakon uvođenja „bolonjskog sustava“ preddiplomskog i diplomskog).

Katedra za bibliotekarstvo u Zagrebu predvodila je obrazovne procese i promjene u njima, otvaranje prema informacijskim znanostima i uvođenju niza novih katedri (na primjer, za arhivistiku, muzeologiju, nakladništvo, organizaciju znanja, enciklopedistiku i leksikografiju). Jezgreni sadržaji u početku su preslikavali potrebe knjižničarske zajednice za stručnim osobljem s akademskim obrazovanjem, gotovo identično programu stručnih ispita, ali s više teorijskih i metodoloških kolegija te uvođenjem novih kolegija poput baza podataka, na primjer. Hrvatska je tada, u 80-im godinama 20. stoljeća, poput drugih razvijenih središta bivše države (Beograda, Ljubljane, Sarajeva i donekle Novog Sada) bila pod znatnim utjecajem UNESCO-ovih smjernica i programa što je otvaralo nove vidike s jedne strane, ali i vodilo prema nesnalaženju u odnosu na potrebe dokumentalista odnosno jačanju jaza između knjižničarske i dokumentacijsko-informacijske zajednice. Zamjetan je bio, kao što se to moglo primijetiti i u nekim u ovome radu spomenutim sredinama, otpor profesionalne knjižničarske zajednice (poslije i arhivske, a poglavito muzeološke) prema akademskom obrazovanju. Trebalo je proći podosta vremena da se „stvari poslože“, da se postupno izgrađuje povjerenje i suradnja. Danas o tome svjedoče brojni zajednički projekti, argumentirane kritičke opservacije umjesto „kriticitizma“, a posebno uvažavanje diplome iz informacijskih znanosti kao vrijedne podloge za kasnije stručno i znanstveno napredovanje.

Nakon što je 1983. polje informacijskih znanosti službeno priznato na Sveučilištu u Zagrebu kao jedno od polja unutar područja društvenih znanosti te nakon pokretanja doktorskog studija na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, stvoreni su uvjeti za nesmetan razvoj novog polja. Međutim, zagrebački Odsjek nije mogao odgovarati na zahtjeve za sve većim brojem akademski obrazovanih knjižničara (i pojedinih drugih profila informacijskih stručnjaka), pa je bio logičan potez Sveučilišta u Osijeku da prihvati prijedlog osnutka Katedre za knjižničarstvo (1998.) koja je relativno brzo prerasla u Odsjek za informacijske znanosti. Slično se dogodilo i u Zadru, u kojemu je (po)novo

osnovano Sveučilište otvaralo vrata novim studijskim programima.³²

Postavlja se pitanje jesu li se ti novi studiji susretali s drukčijim problemima u odnosu na razvijenije sredine, od kojih su stručnih i znanstvenih premisa polazili u oblikovanju studijskih programa i kako su se prilagođavali naglim promjenama u društvu i u obrazovnom prostoru. Ukratko, jer nam opseg rada ne dopušta temeljitije uvide, problemi su bili gotovo istovjetni s tim da je prelazak na „bolonjske studije“ donio pregršt izazova od kadrovskih do organizacijskih jer su, poglavito mlađi studiji u Osijeku i Zadru, bili izloženi naporima izvođenja dviju vrsta studija s iznimno malim brojem nastavnika. S druge strane, međutim, razdoblje sredinom prvog desetljeća 21. stoljeća obilježeno je i otvaranjem novih radnih mjesta za asistente i znanstveno-nastavno osoblje. S obzirom na to da je znatan broj knjižničarskih stručnjaka, zaposlenih u knjižnicama, sustavno istraživao i objavljiivao, stvoreni su preduvjeti da ih se bira u znanstveno-nastavna zvanja, tako da se i na Odsjeku u Osijeku, a nešto poslije i na Odjelu u Zadru u samo nekoliko godina od po dva radna mjesta došlo do 23 odnosno 18 zaposlenih. Među njima, bio je znatan broj asistenata kojima je omogućen pristup doktorskim studijima i daljnje napredovanje. Početkom 20-ih godina 21. stoljeća kadrovska je situacija povoljna, s tim da se jedino bilježi pad broja zaposlenih na Odsjeku u Zagrebu.³³

Pri oblikovanju studijskih programa bitnu ulogu odigrale su preporuke međunarodnih strukovnih organizacija (IFLA, ALA, CILIP, ASIST) o kojima su se vodile rasprave i izdvajalo sve ono što se smatralo primjerenim za ugrađivanje u nove programe. Za razliku od sredina u kojima su strukovne organizacije igrale važnu, ako ne i vodeću ulogu, u Hrvatskoj, kao maloj zemlji, struka je, često nedovoljno obaviještena o logici i zahtjevima akademskih sredina, u početku pružala otpor, nastojala utjecati i na pristup koji će donijeti više praktičnih znanja i vještina i na nadzor pri ulasku u knjižnice putem stručnih ispita, nerijetko dovodeći pod znak upitnika vjerodostojnost stečenih diploma. Da-

³² Više o samim studijima, njihovu pokretanju i razvoju vidjeti u radovima koji su navedeni u Bibliografiji radova hrvatskih autora o obrazovanju informacijskih stručnjaka autorica J. Lakuš, S. Stanarević Katavić i T. Žilić (2020). Iako je prije pokretanja zagrebačkog studija bio organiziran i poslijediplomski studij iz informacijskih znanosti koji je vodio B. Težak i dvogodišnji studij na Pedagoškoj akademiji u Rijeci koji je vodila T. Blažeković, u ovom radu usmjereni smo na one studije koji djeluju do današnjih dana.

³³ Pokazatelji za navedene tvrdnje dostupni su u godišnjim izvješćima i na mrežnim mjestima svih triju znanstveno-nastavnih jedinica o kojima je riječ.

kako, treba ponovno istaknuti da su upravo pojedini uvaženi knjižničari-praktičari bili najgorljiviji zastupnici potrebe za pokretanjem akademskog obrazovanja. Kao što smo vidjeli iz ranijeg teksta, uobičajene su to dvojbe, neslaganja i nesnalaženja. Moglo bi se ipak zaključiti da je nakon 46 godina zagrebačkog, 25 godina osječkog i 20 godina zadarskog studija, situacija znatno drukčija, da su veze između akademije i knjižnica ojačale ne samo kroz studentske posjete i praksu već i kroz suradnju na znanstvenim i razvojnim projektima i sudjelovanjem u zajedničkim povjerenstvima poput, na primjer, Povjerenstvu za stručne ispite, Programskom odboru Centra za stalno stručno usavršavanje (CSSU) ili pak u organizaciji skupova AKM zajednice i LIDA-e (*Libraries in the Digital Age*). U odnosu na ponuđene studentske profile i nastavne sadržaje potrebno je usustaviti redovite radne sastanke između postojećih triju studija, poput onih koji su se odvijali 80-ih godina 20. stoljeća kao interkatedarski skupovi.³⁴ Naime, u naglom i užurbanom razvoju digitalnog društva stalna je prijetnja merkantilističkih pristupa obrazovanju zapostavljanjem humanističkih znanja i važnosti onih djelatnosti koje su postavljene tako da osiguravaju usluge kao opće dobro. Nije naodmet ponovno istaknuti (pre)važno upozorenje B. Cronina (1998) da uspješne KIZ programe nastoje preuzeti snažniji odjeli/škole, što znači da će se izgubiti u mnoštvu drugih programa, dok će neuspješni programi ionako biti ukinuti.³⁵

Naposlijetku nije zgorega upitati: Jesmo li dovoljno usmjereni na iznalaženje odgovora na sustavan pad broja studenata odnosno njihova nezanimanja za sadržaje iz knjižničarstva?; Jesmo li pažljivo i odgovorno odabirali kolegije koji mogu budućim stručnjacima ponuditi znanja i vještine poželjne i prihvatljive za nova radna okruženja?; Imamo li mudre voditelje za promjene razvojnih politika?; Razmišljamo li na pravi način o restrukturiranju i/ili povezivanju s drugim studijima? To su pitanja koja se pratila sve nas koji smo gradili akademsko obrazovanje knjižničara i drugih informacijskih stručnjaka u Hrvatskoj, ali ne bi trebala biti zanemarena ni među novim naraštajima znanstveno-nastavnog osoblja.

³⁴ Interkatedarski skupovi održavali su se 80-ih godina 20. stoljeća, a na njima su sudjelovali predstavnici knjižničarskih studija iz Ljubljane, Zagreba, Beograda, Novog Sada i Sarajeva.

³⁵ Svjedoci smo pokušaja u hrvatskom okruženju da je jedan snažan fakultet na Sveučilištu u Osijeku nastojao „prigrabiti“ program nakladništva uz argumentaciju da je Odsjek za informacijske znanosti preslab za tako zanimljiv i atraktivan studij.

5. Zaključna razmatranja

Od svojih početaka s konca 19. i početka 20. stoljeća, knjižničarsko je obrazovanje prolazilo kroz nekoliko razvojnih faza, suočavalo se s razdobljima kriza, ekonomskih koje su usporavale razvoj (poglavito nakon Prvoga i Drugoga svjetskog rata) i konceptualnih koje su često vodile prema šarenilu obrazovnih ponuda izvan visokih učilišta, uz prevagu tradicionalističkih pristupa u odnosu na kompetencije budućih stručnjaka. Također, uz nekoliko pokušaja da se obrazovanje za knjižničare poveže s potrebama arhivista i dokumentalista (Njemačka, Italija ili Francuska te pojedine škole u SAD-u i Kanadi, na primjer) od konca 60-ih godina 20. stoljeća sve se više u rasprave uključuje problematika uvođenja obrazovnih programa koji će olakšati razumijevanje i korištenje tada izranjajućih računalnih tehnologija. Dakle, visokoškolski obrazovni prostor u polju knjižničarstva bogatio se tijekom 70-ih godina novim sadržajima koji su se nadograđivali, iako ne isključivo, na programe knjižničarskih odnosno novih knjižničnih i informacijskih studija. Na određeni način, događalo se stapanje jednih i drugih, uz isticanje brojnih specijalizacija koje su u razvijenim sredinama bile odgovor na potrebe „velikih tržišta“. Prema Whiteu i McCainu (1998), ponuđene su specijalizacije odnosno profili novih informacijskih stručnjaka bili nepovezani, poglavito su zanemarivali temeljne sadržaje vodećih disciplina poput knjižničarstva. Kako je koncem 20. i početkom 21. stoljeća došlo do ozbiljnog i zabrinjavajućeg smanjivanja obrazovnog krajolika, posebno u odnosu na programe knjižničarstva, jer je samo u SAD-u 20 škola za knjižničarstvo i informacijsku znanost zatvoreno ili je prošlo kroz administrativno prestrojavanje u 80-ima i 90-ima (Ostler, Dahlin i Willardson, 1995; Mayerlink, 2023), reakcija je bila snažna, a u nekim pristupima i neočekivana. S jedne strane reagirali su predstavnici knjižničarske struke, a s druge strane oni nastavnici koji su smatrali da okoštale strukture stručnih udruga i visokoškolskih obrazovnih ustanova na tom području nisu više u stanju odgovoriti na izazove vremena koje je nadolazilo. U ovom smo radu nastojali prikazati pristupe i jednih i drugih te pokušali predstaviti logiku najnovijih reakcija unutar same zajednice *iSchools*, tj. onih njezinih članova koji se zalažu za vraćanje digniteta slovu „K“ (engl. „L“), odnosno knjižničarstvu.

Razlika koja se može uočiti između tipičnih *iSchools* i mnogih programa u području KIZ-a povezana je, međutim, s naglaskom koji se stavlja na istra-

živanje odnosno na usmjerenost prema nastavi uz „zanemarivanje“ ili pak „preferiranje“ istraživanja. Kako su produktivnost i vidljivost akademskih ustanova povezane s učinkom istraživanja, a ne poučavanjem, to je stvaralo i nadalje stvara napetost u KIZ zajednici između ciljeva akademskog obrazovanja i uloge profesionalnih udruga i ustanova, ponajprije u vezi s prepoznatljivosti i kvalitetom ponuđenih programa i profila. Podsjetimo na to da je Gorman (2004), među ostalim, izdvajao predanost istraživanju umjesto poučavanju kao osnovu kritike u svojem napadu na tadašnje obrazovanje u području KIZ-a.

Nadalje, *iSchools* su nužno morale tražiti nastavno osoblje iz različitih disciplina u svjesnom nastojanju da se trebaju uhvatiti ukoštac s vrstama intelektualnih problema koje su nastojale istraživati. To namjerno miješanje intelektualne snage usmjerene na široko postavljene informacijske probleme vodilo je *iSchools* prema prirodi utemeljenoga i vjerodostojnoga akademskog istraživanja izvan uspostavljene disciplinarne strukture. Stoga je važno prepoznati da je biti članom *iSchool* zajednice manje ovisilo o nazivu škole, a više o njezinoj orijentaciji. Dakle, na djelu nisu bila toliko organizacijska koliko konceptijska pitanja na koja se pokušavao pronaći odgovor uspostavljanjem nove paradigme u središtu koje je fenomen informacije. U određenom smislu, pokretanje *iSchools* moguće je sagledavati i kao ostvarenje Sheraine i Machlupove vizije u onom dijelu koji se odnosi na poimanje informacije kao sastavnice ljudske kulture što upućuje na istraživanja na kojima su angažirani vrhunski stručnjaci bez obzira na njihovo intelektualno podrijetlo ili savezništva.

Informacijska znanost kao akademsko i znanstveno polje koje su mnogi knjižničari dočekali kao privlačnog domaćina u visokoškolskome obrazovnom okruženju u proteklih je pedesetak godina obilježila raznolikost sudionika i stručnih zajednica, razasute i sporne (i dalje nedovoljno jasno utvrđene) granice obrazovnih profila te diskutabilan disciplinarni status odnosno kognitivna institucionalizacija šireg (informacijske znanosti) i užeg područja (informacijska znanost). Stoga je uputno skrenuti pozornost na stajalište G. Marchioninija (2023) koji tvrdi da se informacijska znanost može smatrati akademskom disciplinom jer je razvila različite principe, postavlja ključna istraživačka pitanja i okuplja zajednice prakse koje su dovele do niza supspecijalnosti, viševrsnih profesionalnih standarda, raznolikih nastavnih planova i programa i stupnjeva. Prihvaćajući pod svoje okrilje novija i nova područja

poput, na primjer, podatkovne znanosti, otvorene znanosti, digitalne humanistike, informacijska znanost traži i dalje svoja znanstvena uporišta, a obrazovni ciljevi zasnivaju se na shvaćanju da budući informacijski stručnjaci, bez obzira na to u kojem će radnom okruženju razvijati svoje karijere, trebaju biti upoznati s temeljnim vrednotama društveno korisnih i nezaobilaznih struka poput knjižničarstva, arhivistike, dokumentalistike te stjecati kompetencije povezane sa srodnim područjima poput statistike, računalne znanosti i informacijske znanosti, otvarajući time put novim profilima stručnjaka koji se zanimaju za fenomene znanja i informacija u suvremenom društvu. Nije li to situacija od koje smo krenuli nastojeći prikazati razvojni put obrazovanja za najstariju struku (uz arhivistiku), na kojemu su izranjali novi problemi i novi načini njihova rješavanja, osobito s pomoću raznih tehnologija i alata? Nije li knjižničarstvo, podosta „zarobljeno“ ovisnošću o instituciji knjižnice, ipak davalo poticaje za nove pristupe i obuhvatnije analize društveno-kulturnih, znanstvenih, obrazovnih i gospodarskih pojava u razvoju ljudske kulture i civilizacije? S druge strane, knjižničari su počesto i sprječavali razvoj novih paradigmi, što zbog bojazni povezanih sa svojim društvenim položajem i ulogom u društvu kojoj je pod pritiskom drugih „igrača na sceni“ pomalo prijetio gubitak važnosti zbog nedovoljnog razumijevanja same svrhe i ciljeva djelatnosti kojom se bave, preokupiranosti svakodnevnim poslovima i strahom od promjena.

LITERATURA

- ALA (2019). American Library Association. *Core Values of Librarianship*.
<https://www.ala.org/advocacy/advocacy/intfreedom/corevalues>
- APARAC-GAZIVODA, T. (1993). *Teorijske osnove knjižnične znanosti*. Zagreb: Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti.
- AUDUNSON, R.; R. NORDLIE; I. C. SPANGEN (2003). The Complete librarian: An outdated species? LIS between profession and discipline. *New Library World* 104: 195–202. DOI: 10.1108/03074800310481876
- BERRY III, J. N. (2004). Don't dis the LIS "Crisis". *Library Journal* 129, 16: 10.
- BETTANT, Audry. 2012. *Histoire de la formation du bibliothécaire: du DTB à l'ENSB (1932 – 1963)*. (thesis, Universite de Lion).
<https://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/notices/56676-histoire-de-la-formation-du-bibliothecaire-du-dtb-a-l-ensb-1932-1963.pdf>
- BENNETT, G. E. (1988). *Librarians in search of science and identity*. Metuchen, N. J.: Scarecrow Press.
- Bonnici, L. J.; M. M. Subramaniam; K. Burnett (2009). Everything old is new again: the evolution of library and information science education from LIS to iField. *Journal of Education for Library and Information Science* 50, 4: 263–274.
- BORREGO, A. (2015). Library and Information Education in Europe: an overview. *Bid: textos universitaris de biblioteconomia i documentació* 35. DOI: <https://dx.doi.org/10.1344/BiD2015.35.7>
- BRAMLEY, G. (1975). *World trends in library education*. London: Clive Bingley.
- BUCKLAND, M. K. (1996a). The "liberal arts" of Library and Information Science and the research university environment. In P. Ingwersen and N. O. Pors (eds). *Second International Conference on Conceptions of Library and Information Science: Integration in Perspective, 1996. Proceedings*. (pp. 75–84). Copenhagen: Royal School of Librarianship.
- BUCKLAND, M. K. (1996b). Documentation, information science, and library science in the U.S.A. *Information Processing and Management* 32: 63–76.

- BUCKLAND, M. (2000). The Academic heritage of Library and Information Science: resources and opportunities. Opening plenary at the Association for Library and Information Science Education 85th Anniversary Celebration, San Antonio, TX, January 11–14, 2000. <http://www.sims.berkeley.edu/~buckland/alise00.html>
- BUCKLAND, M. K. (2005). Information schools: a monk, library science, and the information age. In: P. Hauke (ed.). *Bibliothekswissenschaft – quo vadis? = Library Science – Quo vadis?* (pp. 19–32). Munich: K. G. Saur.
- CHAKRABARTI, A.; S. MANDAL (2017). The iSchools: a study. *Library Philosophy and Practice* (July). <https://core.ac.uk/download/pdf/188115174.pdf>
- CRONIN, B. (2005). An I-dentity crisis? The information schools' movement. *International Journal of Information Management* 25: 363–365.
- CRONIN, B. (1998). Information professionals in the digital age. *International Information & Library Review* 30, 1: 37–50. DOI: 10.1080/10572317.1998.10762464
- CRONIN, B. (2012). The waxing and waning of a field: reflections on information studies education. *Information Research* 17, 3, paper 529. <http://InformationR.net/ir/17-3/paper529.html>
- DILLON, A. (2012). What it means to be an iSchool. *Journal of Education for Library and Information Science* 53, 4: 267–273.
- DILLON, A.; A. Norris (2005). Crying wolf: an examination and reconsideration of the perception of crisis in LIS education. *Journal of Education for Library and Information Science*. DOI: 10.2307/40323908
- DRABENSTOTT, K. M.; D. E. ATKINS (1996). The Kellogg CRISTAL-ED Project: creating a model program to support libraries in the digital age. In I. P. Godden (ed.). *Advances in Librarianship* 20. (pp. 47–68). San Diego, CA: Academic Press.
- FINLAY, C.; C. Ni; C. Sugimoto (2018). Different mysteries, different lore: an examination of inherited referencing behaviors in academic mentoring. *Library and Information Science Research* 40, 3/4: 277–284.
- GARDNER, R. K. (1987). Library and information science education: the present state and future prospects. In: Gardner, R. K. (ed.). *Education of library and information professionals: present and future prospects*. (Pp 32–52). Littleton, Colorado: Libraries Unlimited Inc.
- GORMAN, M. (2004). Whither library education? *New Library World* 105, 9/10: 376–380.

- HARBO, O.; R. Bowden. *Development of the profession: A History of the IFLA Section for Education & Training from 1974 to 2003*. Den Hag: IFLA. <https://repository.ifla.org/handle/123456789/2018>
- HORVAT, A. (1998). Odsjek za informacijske znanosti. U: S. Damjanović (urednik). *Filozofski fakultet u Zagrebu: monografija*. (str. 269–270). Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta.
- KAEGBEIN, P.; D. D. RUSCH (1982). Library and Information Science education in West Germany. *Journal of Education for Librarianship* 22, 3: 154–172.
- KAJBERG, L. (2007). European LIS curriculum project: An Overview. *Journal of Education for Library and Information Science* 48, 2: 68–81.
- KAJBERG, L.; L. LØRING (eds.) (2005). *European curriculum reflections on Library and Information Science education*. Copenhagen: The Royal School of Library and Information Science. ISBN: 87-7415-292-0 (e-knjiga).
- KIRKEGAARD, P. (1964). Library Education in Denmark. *Libri* 14, 1. <https://doi.org/10.1515/libr.1964.14.1.51>
- LAKUŠ, J.; S. STANAREVIĆ KATAVIĆ; T. ŽILIĆ (2020). Bibliografija radova hrvatskih autora o obrazovanju informacijskih stručnjaka. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 63, 1/2: 747–778.
- LARSEN, R. (2007). iSchools. In *Encyclopedia of Library and Information Science*, 3rd edition. (3018–3023). Taylor and Francis.
- LIS Forward (2023). *Ensuring a Vibrant Future for LIS in iSchools*. University of Washington Information School.
- MACHLUP, F.; MANSFIELD, U. (eds) (1983). *The Study of information: interdisciplinary messages*. New York: Wiley.
- MARCHIONINI, G. (2023). Information and data sciences: context, units of analysis, meaning, and human impact. *Data and Information Management*, 7, 1. <https://doi.org/10.1016/j.dim.2023.100031>
- MARKEY, K. (2004). Current educational trends in the information and library science curriculum. *Journal of Education for Library and Information Science* 45: 317–339.
- MAYERNIK, M. S. (2023). Data Science as an interdisciplinary: historical parallels from Information Science. *Data Science Journal* 22, 16–16.
- MEADOWS, J. (2009). Fifty years of UK research in information science. In A. Gilchrist (ed.). *Information science in transition*. (pp. 1–21). London:

- Facet Publishing.
- MESCHEDE, C.; V. ORTIS REPISO; M. KLUIN (2018). Library and Information Science education in Europe: building an interactive map. In T. Aparac-Jelušić, V. Casarosa, and E. Macevičiūtė. *The Future of Education in Information Science: Proceedings from FEIS – International EINFOSE Symposium 10–11 September 2018 Pisa, Italy*. (pp. 217–222). Osijek: Filozofski fakultet.
- MIKSA, F. L. (1998). *The DDC, the Universe of knowledge, and the post-modern library*. Albany, N. Y.: Forest Press.
- MOULAISON, H. L.; D. ADKINS (2015). Les iSchools: l'information, la technologie et l'individu = iSchools: Information, Technology and the Individual Las iSchools: información, tecnología e individualidad. *Documentation et bibliothèques* 61, 2/3: 61–67. <https://doi.org/10.7202/1032810ar>
- OLSON, D.; GRUDIN (2009). Timelines, the information school phenomenon. *Interactions* 16, 2: 15–19.
- OSTLER, L. J.; T. C. DAHLIN; J. D. WILLARDSON (1995). *The Closing of American library schools: Problems and opportunities*. Westport, CT.: Greenwood Press.
- PALMER et al. (2023). Palmer, C. L.; Coward, C.; Bonn, M.; & Subramaniam. Advancing LIS in iSchools: building a coalition to ensure a vibrant future. In: *Proceedings of the Association for Information Science and Technology* 60, 1: 825–828. Chicago: ASIST. <https://doi.org/10.1002/pra2.870>
- PARIS, M. (1986). *Library school closings: four case studies* (Ph.D. dissertation). Indiana University, 1986.
- PEIRIS, H. A. (1993). *Library education in the United States*. Ottawa: Chansa Publishers.
- PETTIGREW, K. E.; J. C. DURRANCE (2000). KALIPER study identifies trends in Library and Information Science education. In D. Bogart and J. C. Blixrud (eds.). *The Bowker Annual Library and Book Trade Almanac*, 45th ed. (pp. 208–218). New Providence, N. J: Bowker.
- SEADLE, M. (2016). European library and information science schools. In M. Seadle, C. M. Chu, U. Stöckel and B. Crumpton (eds.). *Educating the profession: 40 years of the IFLA Section on Education and Training*. (pp. 26–46). Berlin; Boston: Walter de Gruyter GmbH.
- SHERA, J. (1967). Librarians against machines. *Science* 165: 746–750.

- THOMAS, C. (1999). *Library education in the United Kingdom: past history, current trends, future possibilities and implications for library education in the United States: A Master's paper for the L.S. in L.S. degree*. Chapel Hill, North Carolina: University of North Carolina at Chapel Hill.
- VANN, S. K. (1971). *The Williamson Reports: a study*. Metuchen, NJ: Scarecrow.
- VODOSEK, P. (2002). Die bibliothekarische Ausbildung in Deutschland von ihren Anfängen bis 1970. *Lifelong education and libraries* 2: 1–28.
- WHITE, H. D; K. W. MCCAIN (1998). Visualizing a discipline: an author co-citation analysis of Information Science, 1972–1995. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 49, 4: 327–355.
<http://garfield.library.upenn.edu/hwhite/whitejasist1998.pdf>
- WIGGINS, A.; S. SAWYER (2011). Intellectual diversity and the faculty composition of iSchools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*. <https://doi.org/10.1002/asi.21619>
- World guide to library, archive and information science education* (2007). Ed. by A. Schniederjürgen. 3rd new and completely revisited ed. München: Saur.

“A Fruitful Development of the Discipline”: The University of Zadar Summer Schools, 2009-2016

Anne J. GILLILAND

Department of Information Studies
University of California, Los Angeles
gilliland@gseis.ucla.edu

Mirna WILLER

Department of Information Sciences (retired)
University of Zadar
willer.mirna@gmail.com

Marijana TOMIĆ

Department of Information Sciences
University of Zadar
mtomic@unizd.hr

ABSTRACT

The paper first briefly introduces the roles of summer schools in recent decades and how they have advanced scholarship and doctoral education in the information fields. It then provides an overview of the doctoral programme in *Knowledge Society and Information Transfer* established in 2009 at the University of Zadar and explains how the Zadar summer schools were designed to support that new programme. It describes the scope of each summer school and discusses how the conceptualization, content, and participants of the summer schools evolved over the seven-year period during which they were organized and convened, summarizing the shifting research and professional themes and concerns to which they responded. The paper highlights the impact of the summer schools on two particular areas where scholars from the Department of Information Sciences have taken the lead nationally and internationally—the study of Glagolitic and the development of conceptual models and standards for the organization of

information. It concludes with a brief discussion of the wider importance and impact of the conferences and summer schools in terms of scholarly production and doctoral education, international awareness, and professional networking.

KEYWORDS: archives, digital humanities, doctoral studies, Glagolitic, historical manuscripts, information organization, rare books

1. Introduction

As the preoccupations and practices of the information fields became increasingly virtual in the first decades of the twenty-first century, materials whose stewardship and research use were traditionally strongly tied to their physical and evidentiary nature and histories emerged as a locus of considerable excitement and rethinking. Notable among these were archives, historical manuscripts, and rare or old books. While such materials are often managed collectively in repositories as ‘special’ or ‘historical’ collections, they are associated with multiple distinctive histories, professional paradigms, and intellectual spaces that often resulted in specialized, parallel, or non-standardized developments. By putting these areas in conversation with each other, research and professional practice increasingly charted the regions between the analogue and the digital, as well as between information and evidence, institutional and community, and global and local, in the process transforming how different professions and disciplines approach these materials and their import in the twenty-first century. New cross-community standards were developed to support the materials’ visibility, collation, and accessibility. New fields such as digital humanities, memory studies, and community-based archiving emerged that cut across professional and intellectual silos to ask and study challenging new questions and applying innovative computational, qualitative, and participatory methods. And a new ethical consciousness that focused on issues of diversity, equity, and historical silences, as well as marginalizations in collections and professional practices was nurtured. A key driver in this transformation has been special programmes such as summer schools and recurring institutes that have brought together experts in

the fields with students and practitioners to acquire new skills, methods, and contextual knowledge; discuss existing challenges; debate shifting conceptualizations; foster collaboration and mentoring; and augment professional and research education. Such events have substantially supported growth in related scholarship in terms of volume, scope, and methodological sophistication, the mentoring of young scholars, and wider exposure of both scholars and practitioners to international and transnational ideas, research, and practices.

The intellectual history underlying how transformation occurs within and across fields is integral to the health of those fields. For example, it charts the evolution, convergence, divergence, and emergence of fields and tensions between local and extra-local that are vital to elucidate during standards development and professional education. It demonstrates progress or slippage and allows for the flagging and examination of watershed or landmark events. It also supports the identification of the points at which, and the ways in which, earlier ideas and key innovations have been revived, challenged, or reconceptualized, undergirding self-knowledge and providing a sounding board for the consideration of new practices and technologies. Most importantly, perhaps, it supports critical reflection on the overarching motivations, actions, and ethics of a field. In this spirit, therefore, this paper seeks to contextualize, document, and reflect upon the genesis, intent, scope, and impact of a progression of four innovative summer schools held at the University of Zadar between 2009 and 2016 -- the Summer School in the Study of Old Books; the Summer School in the Study of Manuscripts; the Conference and School on Records, Archives and Memory Studies; and the Conference and School on Authority, Provenance, Authenticity, Evidence. Together these summer schools and the resulting volumes of published proceedings have played a key regional and international role in the transformation of these areas by bringing together leading scholars, professionals, and doctoral students, as Willer and Tomić noted in their introduction to the second volume of summer school proceedings, to review “past, present contemporary approaches and open the field for researchers from a number of disciplines by asking new questions that are to be answered in the future ... We are sure that those are the requirements and warranties for a fruitful development of the discipline” (Willer and Tomić, 2013: 10).

The paper first briefly introduces the roles of summer schools in recent decades and how they have advanced scholarship and doctoral education in the

information fields. It then provides an overview of the doctoral programme in *Knowledge Society and Information Transfer* established in 2009 at the University of Zadar and explains how the Zadar summer schools were designed to support that new programme. It describes the scope of each summer school and discusses how the conceptualization, content, and participants of the summer schools evolved over the seven-year period during which they were organized and convened, summarizing the shifting research and professional themes and concerns to which they responded. The paper highlights the impact of the summer schools on the two particular areas where scholars from the Department of Information Sciences have taken the lead nationally and internationally—the study of Glagolitism and the development of conceptual models and standards for the organization of information. It concludes with a brief discussion on the wider importance and impact of the conferences and summer schools in terms of scholarly production and doctoral education, international awareness, and professional networking.

2. Summer Schools as an Augmentation of Doctoral Education in Written and Digital Heritage

The transformation of the various and diverse fields that engage with archives, manuscripts, rare books, and other forms of cultural and memory objects and their production can be traced back to two interacting factors—the need for these physically-oriented fields to reckon with rapidly developing digital communication and information technologies, and the growth in doctoral education in the information fields that was preparing students for careers as academics as well as practitioners. Influential summer schools and institutes that provided a space conducive to exchanging state-of-the-art scholarship and practice, discussing emerging ideas, mentoring, and workshopping new methods and technologies have included the Rare Book School at the University of Virginia; the California Rare Book School at the University of California, Los Angeles; the Archival Education and Research Institutes (AERI); the School for Scanning; DigCCurr; the FARMER (Forum for Archives and Records Management Education and Research) Conferences; a series of summer schools in Preservation Management hosted by the Ar-

hivschule, Marburg, the Open Society Archives in Budapest, and The National Archives in Kew; the conferences conducted by the Digitization, Bibliographic Description and Research of Texts Written in Glagolitic, Croatian Cyrillic and Latin Scripts Until the End of the 19th Century in the Zadar and Šibenik Area (Written Heritage) project since 2016; and Archives, Libraries, Museums (AKM): Possibilities of Co-operation Within the Environment of Global Information Infrastructure, the ongoing series of annual international seminars held in Rovinj-Poreč, Croatia, since 1997.

2.1. Development of the Doctoral Programme in Knowledge Society and Information Transfer at the University of Zadar

The Department of Information Sciences was established at the University of Zadar in 2004 and immediately began to reach out to scholars and institutions elsewhere with whom its new faculty had pre-existing relationships to collaborate on research and educational initiatives and programmes. It quickly began making its own contributions to the summer school model, with the first of the series discussed here held in 2009. The doctoral programme in *Knowledge Society and Information Transfer* was established that same year in January by the Senate of the University of Zadar (Aparac-Jelušić, 2009) with objectives that clearly reflected the nature and aspirations of the Department of Information Sciences:

- “encouraging doctoral candidates to engage in critical thinking in the field of information and communication sciences, providing knowledge sources needed for responsible and successful scientific work,
- enabling the doctoral candidates to acquire new knowledge and master the advanced skills needed for understanding the circumstances of origin,
- organization, preservation and usage of written heritage especially in regard to the influence of new technology on the development of knowledge society and the transfer of information” (Knowledge Society and Information Transfer: Guide, 2016: 7).

While the general principles for the new doctoral programme included

adopting innovative developments in the information and communication sciences and related sectors, as well as advocating for high-quality research and rigorous methodological approaches, its specific principles promoted interdisciplinary research in several areas in particular -- theories of the information sciences; organization of information, especially that necessary to ensure the preservation of and access to old and rare materials in the online environment; information needs and behaviour in various contexts; scholarly communication; and publishing and bookselling in traditional and digital environments (Knowledge Society and Information Transfer: Guide: 9).

To achieve its objectives, the programme engaged not only professors from its own department and other departments at the University of Zadar, but also collaborators from universities inside and outside Croatia, namely Josip Juraj Strossmayer University of Osijek (the Faculty of Philosophy (FFOS)), the University of Ljubljana (Department for Library and Information Science and Publishing), Karl-Franzens-University of Graz (VESTIGIA—Manuscript Research Centre), Linnaeus University (Department of Library and Information Science), Rutgers University (Department of Library & Information Science), and the University of California, Los Angeles (Department of Information Studies). Organizing conferences and summer schools with the goals of enhancing students' understanding of the topics they were researching, exposing them to international experts in the information and communication sciences, and facilitating collaboration between the students and experts on topics of shared research interest was an integral aspect of these collaborations even in advance of the initiation of the doctoral programme. However, the need for summer schools and other events that addressed topics of cultural heritage, organization, and protection of old and rare books, and organization of information in GLAM communities and associated topics was already well-recognized. Zadar and the Dalmatian coast are known for their rich and diverse heritage, heritage which, by its nature, necessitates applying interdisciplinary approaches in research and professional stewardship, as well as explicating the importance of this heritage to wider scholarly communities outside Croatia where it is not as widely known. The doctoral programme, therefore, was explicitly aligned with Croatian national research priorities that emphasized the necessity "to explore the written heritage, its origin, organisation, preservation and usage as part of the social memory"

(Aparac-Jelušić, 2010: VII). The programme's *Heritage Module* (*organization, preservation and use of written heritage*) focuses on the importance of conducting and overseeing research to discover information regarding the origin, organization, preservation, and use of written heritage. It particularly examines the impact of new technologies on the advancement of knowledge society and information transfer, and promotes critical thinking and establishes the necessary foundation for successful and responsible scholarship in the information sciences, while adhering to the highest professional and ethical standards (Aparac-Jelušić, 2010: VII).

The summer schools held as part of the *Heritage Module* provided an excellent opportunity for doctoral students, researchers, and practitioners in the field to engage with globally-recognized experts to discuss those topics and to establish a solid groundwork for their doctoral dissertations and other research and professional activities. As already noted, the summer schools were also very timely in that they made unique contributions during the two decades of massive conceptual, technological, and intellectual change across the cultural heritage and information fields.

3. The Zadar Summer Schools, 2009-2016

The summer schools were organized by Mirna Willer and Marijana Tomić of the Department of Information Sciences. Anne Gilliland from the University of California, Los Angeles, who had participated in the first two summer schools, joined them as a co-organizer of the third and fourth summer school (RAMS and APAE), which were also expanded beyond the summer school format to incorporate research conferences. Monograph proceedings containing papers presented at the summer schools, the latter two volumes peer-reviewed, were edited by the organizers and published in English together with summaries in Croatian. Publication was in both print and online form using the University of Zadar's open publishing platform *Morepress* and publication series *Studies in Library and Information Sciences* in order to increase the accessibility of scholarship generated by the summer schools locally and internationally.

The form of the schools enabled students to engage in discussions following lectures, to select a topic from the morning sessions, and collaborate with the

lecturer during afternoon groupwork sessions. Students were also encouraged to gather ideas and material for their essays, which could be supervised by one of the lecturers. Besides being able to earn 4 ECTS for attending the summer school, students were able to earn additional 2 ECTS for submitting their essays for publication in the proceedings. The schools were very successful in attracting senior scholars from Croatia and around the globe as lecturers (Table 1). Several of them were veterans of other summer schools and regular institutes, such as AERI, who appreciated the value of participating for their own intellectual development as well as that of the other participants. Five lecturers attended all four summer schools, two participated in three, seven in two, while thirty-one other lecturers, mostly in specialized areas related to that summer school, participated in one of the schools.

The logic of the progression of areas covered by the summer schools unfolded over time (Table 1), with the first two summer schools most firmly centred around specific types of material. Gradually, as foundational knowledge and conceptual understandings were established, subsequent schools put the different information, cultural and memory fields in conversation with each other, highlighting their different histories, preoccupations, and worldviews, as well as opening up common grounds for discussion and collaboration. *The third Conference and School on Records, Archives and Memory Studies*, reflected how the archival field, following the ‘archival turn’ in many disciplines, had considerably expanded and diversified in recent years, increasingly overlapping with the concerns and methods of the emerging field of memory studies. As Dutch archivistics scholar Eric Ketelaar noted in the proceedings, “archival turns and returns challenge research in archivistics to understand and apply a multiform approach of archive(s) ‘as it is’ in conjunction with treating phenomena ‘as archives’”. The impact of these turns and returns on the research agenda of the archivistics multiverse will hopefully increase as more students and scholars coming from elsewhere engage with the archivistics domain” (Ketelaar, 2013:9). The fourth summer school, *Authority, Provenance, Authenticity, Evidence (APAE)*, further developed these intellectual and ethical trends by focusing more heavily on explicating understandings of common and divergent concepts and vocabularies underlying the heritage, memory, and GLAM areas, and the ways in which they were being addressed through different research methods, professional practices, and technologies.

3.1. Summer School in the Study of Old Books

Organized in September 2009 with the support of the National Foundation for Science, Higher Education and Technological Development of the Republic of Croatia, the primary objective of the summer school was to acquaint participants with the latest advances and new ideas in historical methodology and epistemology, research on old books and bibliography, and the organization of bibliographic information, and conservation and preservation practices. It also offered a hands-on introduction to managing old book collections using modern digitization methods. Twenty doctoral students from Croatia, the Czech Republic, and Slovenia specializing in library and information sciences, and archival and mediaeval studies attended the summer school. Other participants included two postgraduate students from Austria focusing on the study of ancient manuscripts, one faculty member from Slovenia, and five researchers and practitioners employed in heritage institutions in Croatia.

This first summer school gathered leading experts in the field of old books and manuscripts, providing foundational theoretical knowledge in the areas of (1) cultural history, (2) old books in a context of research and bibliography, (3) conceptual models for information organization, (4) conservation and preservation of written cultural heritage, and (5) old book collection and management. The cultural history topic was approached from the broad perspective of manuscript studies, questioning the usage, authority, and appropriation of manuscripts in the Middle Ages, applying examples from various archival and library material from that period. Lecturers were drawn from a range of fields connected with cultural history, such as classical philology, information sciences, book history and archival studies, demonstrating how diverse research methodologies, theoretical foundations, and perspectives can be applied in studying manuscripts and ancient books.

Regarding bibliography, a comprehensive overview of the written heritage in European and Croatian libraries, along with the history of and research opportunities for working with Croatian bibliographies and French booksellers' catalogues, was provided, as well as a concise description of the most significant Croatian library collections. Issues of accessing European collections of old books, their digitization, and protection were also addressed, as well as the provenance of old books and manuscripts. The conservation and preservation

lectures focused on both practical issues in the preservation of old books and manuscripts and archival preservation and access, introducing some of the significant changes happening with archives and their content and the impact of the digital world on traditional archival concepts and principles. The final section of the programme focused on theoretical principles for managing special collections material in a developing university setting with an emphasis on digitization and digital asset management.

3.2. Summer School in the Study of Historical Manuscripts

The second summer school continued and complemented the scope of the first. Its primary objective was to acquaint participants with recent advancements and emerging concepts in historical methods and epistemology, research in historical manuscripts, the organization of bibliographic information within the Semantic Web framework, and conservation and preservation, as well as to offer a hands-on introduction to managing historical collections using the latest digital approaches.

A pre-conference lecture and workshop covered fundamental theoretical and practical knowledge and principles in codicology, while the rest of the school's schedule was structured around topics introduced in the initial school. Lectures in cultural history covered key methodological approaches in archival sciences and studies, illumination research in historical manuscripts, and research methodology in mediaeval prayer books and early mediaeval Latin documents. Two lectures addressed fragment research from the methodological perspectives of Austrian and Croatian schools including use of digital tools and methods. The latter marked the start of conversations about the application of digital methodologies in humanities research that led to the development and incorporation of digital humanities topics within the Department of Information Sciences. The conservation section of the summer school discussed practical and theoretical issues related to preserving written heritage, such as mechanical preservation, ethical considerations, and intervention levels. Digitization and the creation of digital collections, including how to integrate and provide access to different forms of heritage content, was another important topic that was informed by the ground-breaking experiences of the National Library of Lithuania.

3.3. Conference and School on Records, Archives and Memory Studies

The third summer school addressed a range of topics relating to records and recordkeeping, archives and archival practice, and societal remembering and forgetting. The scope of the school was expanded by including a conference. It drew leading international scholars from different disciplines who presented significant innovative theoretical ideas, especially from the field of archival studies. The topics discussed included the varying perspectives on cultural heritage among different academic fields and cultures, the integration of humanities and social science research in archives and memory institutions, the growing impact of human and civil rights activism on historical data and archival studies, and the potential for developing new concepts and systems to address these issues. Several impressive talks addressed collection fragility and vulnerability, the societal consequences of losing archival materials in terms of historical truth, and the necessity of proactive preventive interventions.

3.4. Conference and School on Authority, Provenance, Authenticity and Evidence

The final conference and summer school drew the most international group of lecturers and participants. It focused on fundamental concepts, principles, and ideas that had been surfaced by the three previous summer schools, and contemplated how these were similarly or differently understood across disciplines and professions and what that might mean for GLAM institutions' convergence and standards development. This was perhaps the most complex theme. It encouraged and challenged all participants to contemplate epistemologies and rationales other than those with which they were most familiar and comfortable.

4. Impact of the Summer Schools

4.1. The Study of Croatian Glagolitism at the University of Zadar

The summer schools promoted the application of digital research methodologies and tools within various domains of the humanities and social sciences, and this had a profound impact on a group of researchers from the

Department who were studying Glagolitic written heritage. The University of Zadar's rich cultural environment includes rich collections of manuscripts, particularly those written in Glagolitic, a historical script used in Mediaeval Croatia. Some of the oldest and the most important historical documents in the Zadar area were written in Glagolitic and represent sometimes the only surviving evidence of the religious, economic, and cultural, as well as everyday history and literature of the region.

Being rooted in the humanities and social studies, the University of Zadar strongly supports the study of written and other cultural heritage and has encouraged innovative applications of digital technology in cultural heritage research as well as in the eSciences. The lectures, discussions, and workshops, together with the papers published in the summer school proceedings, provided important concepts and ideas about how to use digital technology and digital humanities methods that were integrated into a major written heritage research project initiated in 2016 -- *Digitization, Bibliographic Description and Research of Texts Written in Glagolitic, Croatian Cyrillic and Latin Scripts Until the End of the 19th Century in the Zadar and Šibenik Area*. Furthermore, influenced by the value of the scholarly and professional discussions that had taken place within the summer schools, two digital humanities conferences were organized as part of the project in 2016 and 2017 respectively – a one-day *Symposium on the Creative Potential of Glagolitic Heritage*, and an international *Digital Humanities Symposium: Empowering Visibility of Croatian Cultural Heritage*. The symposia were organized by the Department of Information Sciences and co-organized by several partners: Vestigia—Manuscript Research Centre of University of Graz, the Croatian Academy of Science and Art in Zadar, the Austrian Centre for Digital Humanities of the University of Graz, ICARUS, ICARUS-HR, and DARIAH-HR.

As a result of these activities, further new initiatives emerged that were focused on research, digitization, and the digital transformation of the domain of Croatian Glagolitism, culminating in the establishment of the Centre for Research in Glagolitism in 2020 as an autonomous unit of the University of Zadar. The Centre is focused on research on Croatian Glagolitism, mainly, although not exclusively, framed within the Digital Humanities.

4.2. Conceptual Models for the Organization of Information

Information organization is fundamental to the functions and services of heritage institutions. The theory and practice have to go hand in hand, enriching each other and advancing their particular developments. For this reason, developments in standards for information organisation had a prominent place in all four summer school programmes. The development of concepts, principles, models, and standards intrinsically linked to changing information technology brought about a paradigm shift in standards and practices and invited cooperation between domains that had traditionally been separate. All of this could be traced throughout the successive summer schools where topics covered both current and work-in-progress developments at the international level. Since all of the invited lecturers were also members of international professional committees and bodies, and active in academic and professional life in Croatia and elsewhere, their cross-national, cross-disciplinary activities and engagement in the summer schools enriched both ends of the cooperation chain. The summer schools thus became a place not only for cross-informing these standards and best practices, but also for dialogue and debate around them, especially as more critical trends made inroads into the final summer school.

Several of the presentations and proceedings papers today provide us with important intellectual history that can inform understandings of the *what*, *why*, and *how* of our current models and standards as well as their future development. For example, they document the thinking behind the first conceptual models of the bibliographic universe that were instrumental in the paradigm shift in information organization -- FRBR: *Functional Requirements for Bibliographic Records* and FRAD: *Functional Requirements for Authority Data*. RDA—*Resource Description and Access* delineated their relevance for the implementation requirements of the models in the form of a new set of guidelines for determining the content of bibliographic records. Research presentations also focused on questions associated with the functional interoperability of library and archival name authority data including an exploration of the bi-directional relationship between FRAD, the library conceptual model, and ISAAR(CPF), the international archival standard across the course of their respective developments between 1996 and 2009. Influenced by archival theory

and practice, a conceptual model for the description of written heritage collections expanded the library concept of item-level description to include collection-level description. A pilot study of how archival materials held in museums are conceptualized was also presented, surfacing how describing those materials using museum practices could result in the creation of non-uniform descriptive metadata that then limited their intellectual accessibility.

The two above-mentioned IFLA models were subsequently replaced by the IFLA *Library Reference Model* (LRM), and RDA underwent a fundamental revision to support the implementation of LRM. Nevertheless, the evolution in models that was discussed and documented through the summer schools proved to be highly relevant, since it informed the subsequent development of the *Code for Description and Access to Resources in Libraries, Archives and Museums* (KAM), the Croatian heritage content standard published in 2021 that was based on library, archive and museum principles, models, and standards (Vukadin, 2021).

By the time of the second summer school in 2011, IFLA working bodies had already been beginning to assess the impact on their standards of the new disruptive technology of the Semantic Web -- linked open data (LOD). Presentations at the school covered the basic concepts of the standard model for data interchange on the web RDF: *Resource Description Framework*, and IFLA standards and models (schemas) published or being developed in RDF, and provided examples of how metadata for manuscripts and name authority data could be created in that context. The technological underpinning of models, standards, and their future development was also discussed in subsequent schools. The semantic linked data paradigm shift is tied to three principles -- *reification* (to enable machine reasoning (on the web) everything in the web should be uniquely identified by an IRI: Internationalized Resource Identifier), the *AAA principle*: "Anyone can say Anything about Anything", and the *OWA*: Open World Assumption. A key presentation at the summer school argued that these fundamental principles were of paramount importance for supporting the concepts of authority and authenticity that are central concerns of heritage information fields in the digital environment, and that were also primary themes of the fourth school in 2016. It focused on the authority versus authenticity of name authority data, in other words, on the shift from labels (name strings) to identifiers (IRIs). It aimed to explore

“the need to make explicit the social constructs and ‘social machines’ underlying LOD in the ALM environment, to support and benefit from the shift from human-readable labels to machine-processable identifiers” (Dunsire & Willer, 2018: 89). LRM, the IFLA conceptual model published in 2017, was based on this technology, as well as two other important heritage models: RiC: *Records in Contexts*, the conceptual model and ontology for archival description first published in draft in 2016, and the CIDOC Conceptual Reference Model for cultural heritage and museum documentation, published in revised form as the ISO 21127:2023 standard. The Croatian national content standard KAM is also based on the semantic linked data technologies that benefited, among other things, from the expertise and research presented in the summer schools.

5. Summary and Concluding Thoughts

While topics and ideas evolved over the course of the summer schools, the intent was to engage scholars, practitioners, and students from different spaces in conversation with each other, especially those who, for disciplinary, linguistic, or geographic reasons, were not previously aware of each other’s work and perspectives. The discussions and lectures at these summer schools laid the foundation for several institutional, national, and global projects, as well as new doctoral research topics conducted by the Department in the subsequent years. To date, doctoral students in the Department have researched a wide range of topics within a diversity of areas including libraries and library management, the organization of information and modelling of digital data and collections, protection and organization of heritage material and special collections, book history, information literacy, and information behaviour in academic libraries and various other contexts, publishing models and procedures, archival studies, information systems in sport and industry, and research data management. Mentoring structures set up through the summer schools have expanded students’ collegial networks and, in some cases, have led to new kinds of research and educational collaborations nationally and internationally. At the same time, the summer schools informed and influenced the development of the Department of Information Studies’ curricula,

methodological orientations, and research activities, especially those related to cultural and book history, preservation of cultural heritage, codicology and fragmentology, and subjects linked to digitization and digital humanities research in the field of written heritage.

It is also important to note the wider impact of the summer schools. The most tangible and enduring outcome was in scholarly production. The presentations and, even more so, the published proceedings assembled many scholars who had not previously worked together or even known of each other's work, across disciplines, professional traditions, and working languages. As a result, the presentations and proceedings are a substantial contribution to scholarly knowledge and production in terms of cultural exchange, range of expertise, and numbers of papers that were generated. Peer reviewing not only provided an additional layer of rigour to that production, but also engaged additional scholars and doctoral students in the processes of peer review, thus further widening the influence of the works presented and, for some, providing a first experience as a peer reviewer. A conscious choice was made to publish in English, given both the limited number of scholars outside Croatia who could read papers in Croatian and the fact that English served as a *de facto lingua franca* for the many participants from other countries who participated in the summer schools. However, the editors of the proceedings were also very aware that Croatian practitioners in the various information professions are not always very comfortable working in English and thus might not find the content in the proceedings accessible. The decision was made, therefore, to include brief summaries in Croatian at the end of each published paper that hopefully provide more accessible entry points to the contents of the proceedings.

The summer schools undoubtedly increased international awareness of the heritage and associated research and professional concerns of Croatia and Southeastern Europe simply by the immersion of international experts (and sometimes their own doctoral students who accompanied them) in the scholarly and cultural space of Zadar and its summer schools and the consequent cross-informing and cross-fertilization of ideas and methods. As already mentioned, it helped to expand scholarly networks as well as to nurture enduring mentoring relationships, and these in turn have continued to play important roles in the transformation of the fields involved. These experiences

have shaped professional education programmes, but even more so they have strengthened and pluralized the emphasis on concepts, theoretical frameworks, and research methods within doctoral programmes that are training new generations of scholars and teachers. Finally, the summer schools and their legacies have heightened ongoing awareness of historical omissions, inequities, and inappropriateness that are embedded in many professional and institutional practices.

LITERATURA

- APARAC-JELUŠIĆ, T. & the Department of Library and Information Science (2009) Postgraduate scientific study programme in social sciences. Title of the accredited programme: Knowledge Society and Information Transfer. Zadar: University of Zadar, Department of Library and Information Science. (Internal document). [accessed: 2024-06-12]. Available at: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_stari_web/doktorski_studij_programi/Knowledge_Society_en_2009.pdf
- APARAC-JELUŠIĆ, T. (2010). Foreword. In: Willer, M.; Tomić, M. (ed.) Summer School in the Study of Old Books: Proceedings. Zadar: Sveučilište u Zadru. [accessed: 2024-06-12] Available at: <https://morepress.unizd.hr/books/index.php/press/catalog/book/9>.
- DUNSIRE, G.; WILLER, M. (2018). Authority versus authenticity: the shift from labels to identifiers. // Willer, M.; Gilliland, A. J.; Tomić, M. (ed.) Authority, Provenance, Authenticity, Evidence: Selected Papers from the Conference and School Authority, Provenance, Authenticity, Evidence, Zadar, Croatia, October 2016. Zadar: Sveučilište u Zadru. Pp. 87-115. [accessed: 2024-06-12]. Available at: <https://morepress.unizd.hr/books/index.php/press/catalog/view/46/42/595>
- KETELAAR, E. (2013): Foreword: Archival Turns and Returns. In: Willer, M.; Tomić, M. (ed.) Summer School in the Study of Historical Manuscripts: Proceedings. Zadar: Sveučilište u Zadru. [accessed: 2024-06-12]. Available at: <https://morepress.unizd.hr/books/index.php/press/catalog/book/10>
- Knowledge society and information transfer: Guide (2016). Zadar: University of Zadar, Department of Information Sciences. [accessed: 2024-06-12]. Available at: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_novi_web_1/2_docs/phd/vodic/Guide_Knowledge%20Society_EN.pdf
- VUKADIN, A. (ed.) (2021). Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, Muzejski dokumentacijski centar, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. [accessed: 2024-06-12]. Available at: <https://pravilnik.kam.hr>
- WILLER, M.; GILLILAND, A.J.; TOMIĆ, M. (ed.) (2015). Records, Archives and Memory: Selected Papers from the Conference and School on

- Records, Archives and Memory Studies, University of Zadar, Croatia, May 2013. Zadar: Sveučilište u Zadru. [accessed: 2024-06-12]. Available at: <https://morepress.unizd.hr/books/index.php/press/catalog/book/5>
- WILLER, M.; GILLILAND, A. J.; TOMIĆ, M. (ed.) (2018). Authority, Provenance, Authenticity, Evidence: Selected Papers from the Conference and School Authority, Provenance, Authenticity, Evidence, Zadar, Croatia, October 2016. Zadar: Sveučilište u Zadru. [accessed: 2024-06-12]. Available at: <https://morepress.unizd.hr/books/index.php/press/catalog/book/46>
- WILLER, M.; TOMIĆ, M. (ed.) (2010). Summer School in the Study of Old Books: Proceedings. Zadar: Sveučilište u Zadru. [accessed: 2024-06-12]. Available at: <https://morepress.unizd.hr/books/index.php/press/catalog/book/9>
- WILLER, M.; TOMIĆ, M. (ed.) (2013). Summer School in the Study of Historical Manuscripts: Proceedings. Zadar: Sveučilište u Zadru. [accessed: 2024-06-12]. Available at: <https://morepress.unizd.hr/books/index.php/press/catalog/book/10>

TABLE 1. *Overview of the summer schools*

	Number of presentations	Number of papers in published proceedings	Countries of presenters and moderators	Topical headings in published proceedings
Summer School in the Study of Old Books, 2009	21	15	Austria Croatia England France Germany United States	I. New Cultural History II. Old Books as a Topic for Research and Bibliography III. New Conceptual Models for Information Organization IV. Conservation and Preservation of Cultural Heritage V. Old Book Collection Management
Summer School in the Study of Historical Manuscripts, 2011	22	18	Armenia Austria Bulgaria Croatia Germany Italy Lithuania UK United States	I. Cultural History: Historical Manuscripts as a Topic for Research II. New Conceptual Models for Information Organization III. Conservation and Preservation of Cultural Heritage IV. Historical Manuscript Collection Management
Conference and School on Records, Archives and Memory Studies, 2013	34	16	Australia Austria Hungary Italy Lithuania UK United States	I. Archival and Library Information Science Ideas; Ideas About the Archive II. Conceptual and Metadata Modelling and Implementations III. Document and Document Analysis IV. Record Keeping, Identity and Memory V. Archival Research Design and Methods VI. Scholarly and Professional Publishing
Conference and Summer School on Authority, Provenance, Authenticity and Evidence, 2016	25	15	Albania Armenia Australia Austria Bosnia and Herzegovina Italy Lithuania Malta Netherlands UK Slovenia Switzerland	I. Shifting Conceptual Constructions in Archival Science II. Authority and Authenticity III. Originals and Copies IV. Digital Transformations and Provenance V. Evidence and Evidencing VI. Libraries and Archives on the International Agenda VII. Methodological Approaches

II.

Knjižnične kompetencije, kvaliteta i organizacija

Samoprocjene kompetencija i opsega poslova hrvatskih knjižničara u kontekstu razvoja njihova profesionalnog identiteta

Jadranka STOJANOVSKI

Odjel za informacijske znanosti, Sveučilište u Zadru /
Institut Ruđer Bošković, Zagreb
jadranka.stojanovski@irb.hr

Mate JURIC

Odjel za informacijske znanosti, Sveučilište u Zadru
mjuric@unizd.hr

Jasenska PLEŠKO

Knjižnice grada Zagreba
jasenka.plesko@kgz.hr

Dijana MACHALA

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
dmachala@nsk.hr

SAŽETAK

Cilj istraživanja bio je ustanoviti opseg poslova koje obavljaju hrvatski knjižničari i u kojoj mjeri smatraju da su kompetentni obavljati pojedine poslove. Svrha ovog istraživanja jest postavljanje osnove za unaprjeđenje stručnog usavršavanja knjižničara. Anketiranjem provedenim tijekom 2021. godine prikupljeni su podaci o samoprocjenama opsega poslova i postignute razine kompetencija hrvatskih knjižničara. Ustanovljene su specifičnosti poslova knjižničara koje ovise o vrsti knjižnice zaposlenja, broju zaposlenih knjižničara, razini upravljačke odgovornosti i stručnoj spremi. Raskoraci između opsega poslova i samoprocjena kompetencija omogućuju planiranje budućih obrazovnih programa usmjerenih na razvoj kompetencija potrebnih za poučavanje i organizaciju događanja u svim vrstama knjižnica, zatim uz informacijske usluge u visokoškolskim i narodnim knjižnicama, brigu o repo-

zitorijima i digitalizaciji u visokoškolskim knjižnicama, te primjenu informacijsko-komunikacijskih tehnologija u školskim i visokoškolskim knjižnicama. Rezultati istraživanja razmatrani su u kontekstu doprinosa razvoju profesionalnog identiteta knjižničara.

KLJUČNE RIJEČI: knjižničarske kompetencije, opseg knjižničarskih poslova, standard zanimanja, profesionalni identitet knjižničara, vrste knjižnica

1. Uvod

Istraživanja u području razvoja profesionalnog identiteta knjižničara i informacijskih stručnjaka pobuđuju veliki interes knjižničarske struke još od samih početaka njezine profesionalizacije, odnosno od osnivanja visokoškolskih studija te osnivanja strukovnih udruženja knjižničara (Bennett, 1988). Pokušajem utvrđivanja profesionalnog profila knjižničara bave se podjednako predstavnici visokog obrazovanja te strukovna udruženja, kao predstavnici tržišta rada i radno aktivnih knjižničara, no svi istraživačkom pitanju prilaze iz različitog usmjerenja. Akademaska zajednica prilazi knjižničarskim kompetencijama *ex ante*, anticipirajući buduće potrebe i zahtjeve koji će se nametnuti budućim knjižničarima nakon što završe studij i steknu minimalnu razinu kompetencija koja je nužna da bi mogli pristupiti tržištu rada. Minimalni set postignutih profesionalnih kompetencija obično se iskazuje kompetencijskim okvirom, iskazujući u ECTS bodovima postignutu razinu propisanoga stručnog standarda (HKO, 2024).

S druge pak strane, postignuta minimalna razina standarda zanimanja, odnosno licencija, vrlo se često pokazuje nedostatnom u odnosu na zahtjeve i obuhvat poslovnih aktivnosti koji se od toga profesionalnog profila očekuju na tržištu rada. Pastuović (2012) obrazlaže kako zbog ubrzanе produkcije novih znanja, koja proizlazi iz sve bržeg ritma novih znanstvenih otkrića i tehnoloških inovacija, dolazi do sve bržeg zastarijevanja znanja, čime se „poluživot znanja koja tvore kurikulum profesija koje se temelje na znanostima stalno skraćuje“. Poluživot znanja (Burton & Kebler, 1960) predstavlja vrijeme u kojem 50 % usvojenog znanja postane neupotrebljivo ili zastarjelo. Svjetski ekonomski forum (WEF, 2017) ustvrdio je da se poluživot radnih vještina mjeri u

pet godina za većinu struka, a to se vrijeme sve više skraćuje. Nužnost uvođenja cjeloživotnog obrazovanja te poticanje usvajanja ključnih kompetencija za cjeloživotno učenje (Europski referentni okvir, 2018) nameću se kao mogući odgovori na sve brži ritam zastarijevanja znanja koje je uzrokovano njegovim ubrzanim rastom (Arbesman, 2012). U području knjižničarstva, kao profesije na koju snažno utječe informacijska tehnologija te čiji je razvoj dinamiziran ubrzanom produkcijom zabilježenog znanja u svim njegovim pojavnim oblicima – od analognog do digitalnog – posljednjih petnaestak godina zamjetan je trend uspostave novih, odnosno ažuriranja postojećih profesionalnih kompetencijskih okvira (ALACC, 2023; CILIP PKSB, 2021; CUK, 2009). Cilj kompetencijskih okvira i referentnih okvira jest da omoguće relevantno obrazovanje za struku, da se podrži aktivna zapošljivost te pruži potpora cjeloživotnom obrazovanju kao obliku trajnog osnaživanja profesionalnih kompetencija knjižničara u kontekstu visoko dinamiziranih promjena u radnom okružju i suvremenom društvu.

2. Elementi profesionalnog identiteta knjižničara

Profesionalni identitet utemeljen je među pripadnicima iste profesije koji dijele zajedničke etičke vrijednosti i profesionalne standarde koji se odnose na rad, znanje i profesionalne vrijednosti (Hicks, 2014). Profesionalni identitet odnosi se na način na koji pojedinci shvaćaju te kako predstavljaju svoje radne uloge u okviru određenog područja. Profesionalni identitet temeljni je element radnog okružja te proizlazi iz autoriteta koji pripadnici pojedine struke imaju nad određenim skupom znanja i vještina te koji dijele zajedničke profesionalne vrijednosti te etička načela.

Prema Odluci o Nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007. – NKD 2007. (NN 58/2007) knjižnična djelatnost klasificirana je u područje 91. Knjižnice, arhivi, muzeji i ostale kulturne djelatnosti te je isključena iz područja 63.9. Ostale informacijske uslužne djelatnosti. Podaci o broju i strukturi radno aktivnih pripadnika knjižničarske profesije promatraju se u kontekstu sektora Umjetnost, zabava i rekreacija, zajedno s kreativnim, umjetničkim i zabavnim djelatnostima, djelatnostima kockanja i klađenja te sportskim djelatnostima. Machala (2015) navodi da je prema podacima Hrvatskog zavoda za zapošlja-

vanje iz 2014. godine, dok se knjižničarstvo još vodilo kao djelatnost u okviru sektora Informacije i komunikacije u kojem je bilo zaposleno ukupno 0,7 % ukupne radne snage u Hrvatskoj, odnosno 10 216 radno aktivnih osoba, knjižničarstvo bilo zastupljeno u ukupnom postotku od 30 %, odnosno bila je evidentirana ukupno 3091 zaposlena osoba. Katić u analizi knjižničkog sektora navodi da „podaci o broju knjižnica od 2004. do 2016. godine pokazuju porast broja školskih i narodnih knjižnica za 12%, odnosno 8%, dok je broj sveučilišnih, visokoškolskih i općeznanstvenih knjižnica te specijalnih knjižnica smanjen za 7%, odnosno 14%“ (Katić, 2022: 138). Smanjivanje broja sveučilišnih, visokoškolskih i općeznanstvenih knjižnica autorica obrazlaže trendom reorganizacije, odnosno administrativnim spajanjima manjih fakultetskih sa sveučilišnim knjižnicama, dok je pad broja specijalnih knjižnica objašnjen njihovim gašenjem, odnosno zatvaranjem. Katić nadalje nastavlja da je od 2004. do 2016. godine vidljiv porast broja zaposlenoga knjižničarskog osoblja u svim vrstama knjižnica. Koje će sve implikacije imati promjena sektora na pripadnike knjižničarske profesije i čime bi se mogla opravdati promjena knjižnične djelatnosti, zajedno s arhivskom i muzejskom djelatnošću, u sektor umjetnosti, zabave, rekreacije i kockanja, ostaje za istražiti.

Važan element profesionalizacije te osnaživanja stručne autonomije, tj. ingerencije nad određenim setom profesionalnih znanja i vještina za pripadnike knjižnične djelatnosti nalazimo u primjeni kompetencijskog okvira, tj. profesionalnog profila. Kompetencijski okvir predstavlja popis specifičnih stručnih i generičkih kompetencija specifičnih pripadnicima pojedine struke. Kompetencijski okvir ili profesionalni profil svojevrstni je referentni okvir koji povezuje područje obrazovanja za struku s tržištem rada, a primjena kompetencijskih okvira temelj je za razvoj horizontalne i vertikalne prohodnosti kvalifikacija, mobilnosti stručnjaka te priznavanja prijašnjih iskustava učenja u okviru cjeloživotnog obrazovanja. Kompetencijski okviri moraju biti dovoljno široki kako bi u njima svaki pripadnik određene struke mogao pronaći stručne aktivnosti iz svojeg područja rada te pronaći poveznice za suradnju s pripadnicima iste struke, na temelju zajedničkih etičkih načela i profesionalnih vrijednosti.

Globalni referentni okvir za programe obrazovanja u području knjižnične i informacijske znanosti svakako je IFLA-in dokument *Guidelines for Professional Library and Information Science (LIS) Education Programmes* (IFLA

Guidelines, 2022), koji bi trebao osigurati usporedivost obrazovnih programa knjižničarskih i informacijskih studija (LIS) s utvrđenim potrebama i očekivanim promjenama u knjižničarskoj struci i širem društvu, kao i s misijama i vizijama matičnih obrazovnih institucija. IFLA-ine se Smjernice temelje na osam temeljnih područja znanja: *informacije u društvu, osnove obrazovanja za struku, informacijska i komunikacijska tehnologija, istraživanje i inovacije, upravljanje informacijskim izvorima, menadžment za informacijske stručnjake, informacijske potrebe i korisničke usluge, te pismenost i učenje*. U odnosu na prethodno izdanje Smjernica, koje su objavljene 2012. godine, uočava se snažniji zaokret s tradicionalnih knjižničarskih znanja prema informacijskom području te području znanosti i obrazovanja. Smjernice su namijenjene podjednako za promociju kvalitete prijediplomskih, diplomskih, poslijediplomskih obrazovnih programa za struku, ali i za programe cjeloživotnog učenja. Autori (Chu et al., 2022.) ističu da su Smjernice, temeljeći se na principima jednakosti, različitosti, uključivosti i dostupnosti, namijenjene svim dionicima u području knjižnične i informacijske znanosti i području upravljanja znanjem, od predstavnika obrazovanja za struku, studenata, tržišta rada do kreatora sektorskih politika.

Prve primjene kompetencijskog pristupa, tj. razvoja kompetencijskih profila i standarda zanimanja knjižničara nalazimo početkom 30-ih godina 20. stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama, Australiji i Velikoj Britaniji, u zemljama u kojima su nadležnost za akreditiranje studijskih programa ili licenciranje stručnjaka u području knjižničarstva imala strukovna udruženja (Machala, 2015: 153). Američka knjižničarska udruga (ALA) usvojila je 2023. godine osuvremenjenu verziju dokumenta Jezgrenih kompetencija knjižničarstva (*ALA Core Competences of Librarianship*, 2022), čija je prijašnja verzija objavljena 2009. godine, koje odražavaju temeljna znanja koja je potrebno usvojiti obrazovanjem za struku, pri zaposlenju te tijekom stručnog usavršavanja. Kompetencijski okvir sadrži samo jezgrene kompetencije, jedinstvene svim pripadnicima profesije neovisno o njihovim daljnjim specijalizacijama za koje su također izrađeni posebni referentni okviri (ALA-ine Izjave o znanjima i kompetencijama). ALA sistematizira kompetencije jezgre u devet kategorija: *pristup znanju, informacijski izvori, cjeloživotno učenje i stalno stručno usavršavanje, menadžment i upravljanje, organizacija zabilježenog znanja i informacija, referalne i korisničke usluge, istraživanje i poslovanje utemeljeno na*

dokazima, socijalna pravda i jednakost te tehnološka znanja i vještine (ALA Core Competences of Librarianship, 2022).

Osim temeljnih područno-specifičnih kompetencija, zajedničko svim kompetencijskim okvirima jest utemeljenje na zajedničkim etičkim načelima i vrijednosnim principima koji su nužni pripadnicima knjižnične djelatnosti da, kao aktivni čimbenici društva i zajednica u kojima djeluju (Stojanovski, 2013), mogu obavljati svoje stručne poslove u skladu s načelima zaštite demokratskih sloboda, jednakosti, uključenosti, poštovanja različitosti, održivosti te osiguravanja prava na pristup informacijama. Važno je također istaknuti kako je u svojoj Strategiji za razdoblje 2023. – 2027. (LIBER Strategy, 2022) Udruženje europskih znanstvenih knjižnica – LIBER istaknulo kriterije *otvorenosti, novih tehnologija i poštivanje prava i vrijednosti*, kao tri glavna čimbenika koja će poticati promjene u visokoškolskim, znanstvenim i specijalnim knjižnicama. LIBER je prepoznao otvoreni pristup kao osnovni oblik objavljivanja u znanosti, važnost dostupnosti istraživačkih podataka i potrebu za dodatnim digitalnim vještinama koje će poduprijeti transparentni životni ciklus znanstvenih istraživanja, pri čemu je nužno aktivno djelovanje knjižničara. Dodatno, istraživačka infrastruktura postaje otvorena, participativna, prilagođena i usklađena s potrebama različitih disciplina. Kulturno nasljeđe sutrašnjice temelji se na današnjim digitalnim informacijama koje trebaju biti odgovarajuće zbrinute, a LIBER planira do 2027. godine osigurati potrebno znanje i vještine knjižničara za usvajanje organizacijskih i tehnoloških promjena koje omogućuju nove uloge i zadaće knjižnica. Na tragu IFLA-e i ALA-ina kompetencijskog okvira, i LIBER u svojoj strategiji ističe društvenu ulogu knjižnica i načela jednakosti, raznolikosti i uključenosti, a posebna je pozornost usmjerena i na uključivanje javnosti u znanstvene procese (znanost za javnost, odnosno građanska znanost).

Brojna istraživanja (Fisher et al., 2005; Machala, 2009) dodatno naglašavaju važnost da su, osim znanja i vještina koje su specifične za struku, za uspješne knjižničare i informacijske stručnjake na tržištu rada iznimno važne visoko usvojene generičke, ključne i prenosive vještine, posebno *komunikacijske vještine, etičnost, sposobnost učenja, sposobnost za timski rad, kulturološka uključenost* i slično.

Različita istraživanja ističu potrebu da se osim temeljnih znanja knjižničari moraju dodatno stalno usavršavati te stjecati kompetencije u području di-

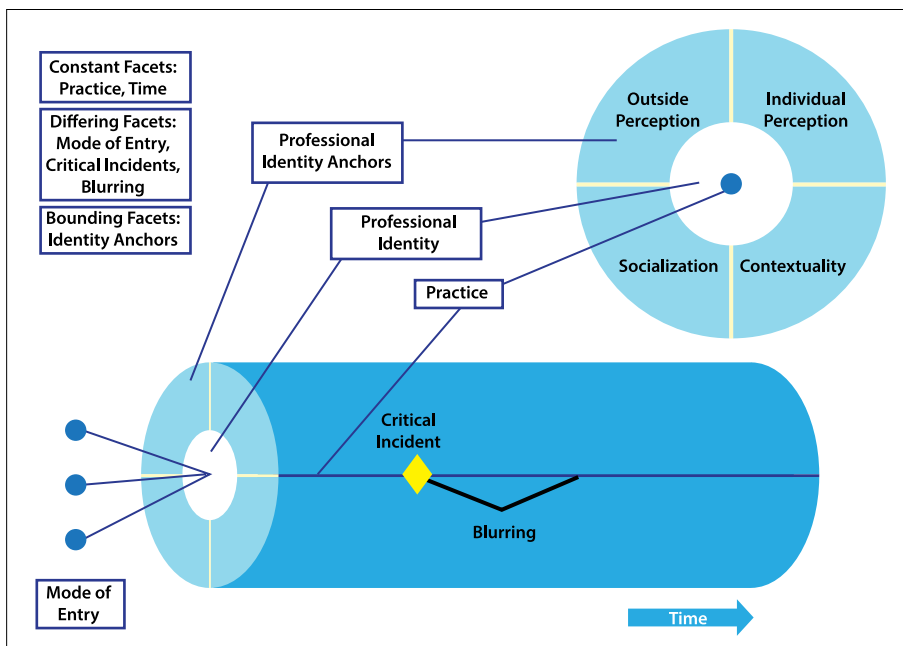
gitalnih kompetencija, digitalnih tehnologija, umjetne inteligencije (Khan, 2017), kriznog upravljanja (Balog, 2019; Hicks & Given, 2013), upravljanja istraživačkim podacima (Xia & Wang, 2014; Semeler, 2017; Federer, 2018), metapodacima (Han & Hswe, 2011), interdisciplinarnih istraživanja (Golenko, 2019) te u odnosu na društvene promjene (Aparac-Jelušić, 2019; Sabolović-Krajina, 2022; Overall, 2009).

Profesionalni se profil knjižničara mijenja u kontekstu globalnoga, digitalnim tehnologijama intenziviranog informacijskog okružja. Potaknuti novim tehnološkim mogućnostima i trendovima koji potiču otvorenost, korisnici posebno visokoškolskih, znanstvenih i specijalnih knjižnica mijenjaju način na koji stvaraju, upotrebljavaju te ostvaruju pristup informacijama. Dodatno, brojni informacijski servisi koji nastaju izvan knjižnica utječu na navike i potrebe korisnika (npr. udaljeni i pravovremeni pristup), što knjižničare potiče na uvođenje novih usluga u knjižnice. Rezultat je veće uključivanje knjižnica u izgradnju, upravljanje, korištenje i dijeljenje vlastitih informacijskih izvora, koristeći se primarno digitalnim repozitorijima u otvorenom pristupu i trajno zbrinjavajući znanje koje nastaje u okružju njihovih korisnika, slijedeći tzv. *inside-out* modele (Ball et al., 2021). Uz poticanje otvorenosti i suradnje, nove usluge slijede ponašanje i navike korisnika, ne zahtijevajući njihovu dodatnu prilagodbu. Nove vrste poslova i potreba usvajanja novih znanja i vještina knjižničara, osiguravajući višu razinu izvedbe u konkurentskome globalnom okružju (Singh, 2009), postali su dijelom kontinuiranog razvoja knjižnica. Djelatnost visokoškolskog knjižničara tako postaje raznolika, a očituje se u učinkovitom korištenju postojećeg iskustva, u sposobnosti sagledavanja mogućnosti rješavanja problema i nestandardnim pristupima razvoju novih oblika, sredstava, tehnika i metoda prijenosa informacija (Makkeeva, 2021).

Promjene se uočavaju i u narodnim knjižnicama koje povrh tradicionalnih knjižničnih usluga sve više razvijaju usluge namijenjene posebnim kategorijama korisnika npr. djeci (Martinović & Stričević, 2013; Ille et al., 2021) ili osobama treće životne dobi (Lukačević et al., 2018) te preoblikuju fizički knjižnični prostor u „treći prostor“, dnevni boravak zajednice kojoj pripadaju. U okviru narodnih knjižnica uočava se razvoj različitih programa učenja namijenjen zajednici koji bi trebao osigurati podršku za razvoj aktivnog građanstva, digitalne i informacijske pismenosti te građanske znanosti.

3. Prema razvoju profesionalnog identiteta knjižničara u Hrvatskoj

Prema Pierson, Goulding i Campbell-Meier (2019), pitanje profesionalnog identiteta knjižničara podrazumijeva pronalaženje odgovora na pitanja tko jest ili tko može postati knjižničar te što knjižničar radi i što će raditi u budućnosti. Autori su identificirali 14 tema ili događaja (osnovni identitet, obrazovanje i izobrazba, socijalizacija, samopotvrđivanje, rana praksa, profesionalni status, vrijednosti i udruženja, kritični incidenti, iskustvo i vrijeme, komunikacija i stručna terminologija, dihotomija identiteta i mjesta, transferabilnost, preklapanje, kasnija praksa, percepcija, uključujući i stereotipe) koji svi utječu na razvoj profesionalnog identiteta knjižničara. Autori ističu da se koncept identiteta ne može postići u konačnom i nepromjenjivom stupnju, već se on trajno razvija u odnosu na 14 predloženih tema ili događaja koji će utjecati na razvoj identiteta. Autori predlažu model Profesionalnog identiteta knjižničara u kontinuumu, koji pitanju profesionalnog identiteta prilazi sa sociološkog stajališta, stavljajući naglasak na praksu, tj. na ono što knjižničari rade u sre-

SLIKA 1. Model Profesionalnog identiteta knjižničara u kontinuumu (Pierson, Goulding & Campbell-Meire, 2019)

dištu četverostrukog *Sidrišta profesionalnog identiteta*, sastavljenog od *Vanjske percepcije*, *Osobne percepcije*, *Socijalizacije* te *Kontekstualnosti*. Prema navedenom modelu profesionalni identitet ostvaruje se praksom te je visoko kontekstualiziran i socijalno uvjetovan, ovisan o vanjskoj i osobnoj percepciji.

Polazeći od navedenog modela, i naše istraživanje s ciljem promišljanja o profesionalnom identitetu knjižničara u Hrvatskoj u središte stavlja praksu, tj. ono čime se knjižničari u Hrvatskoj bave, koji im je opseg radnih zadaća te kako iskazuju dostatnost usvojenih kompetencija. Poslužit ćemo se elementima navedenog modela kako bismo opisali osnovne elemente koji utječu na uspostavu profesionalnog identiteta knjižničara u Hrvatskoj, posebno u odnosu na ono što se na prikazanom modelu naziva *Konstantna faceta* te *Razlikovna faceta*, a odnosi se na način ulaska u profesiju, odnosno na prostor, tj. vrste knjižnica, radne uloge i zakonodavni okvir.

3.1. Formalno i neformalno obrazovanje knjižničara

Knjižničari u Hrvatskoj u struku ulaze putem formalnog obrazovanja za struku koje je dostupno na svim trima razinama (Erl Šafar & Lubina, 2018): preddiplomskoj, diplomskoj i poslijediplomskoj, a stručna zvanja regulirana su *Pravilnikom o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci* (NN. 28/2011, 16/2014, 60/2014, 47/2017, 17/2019, 107/2021). Pravilnikom¹ se navode temeljna knjižničarska zvanja: pomoćni knjižničar, knjižničar, diplomirani knjižničar te viša stručna zvanja: viši knjižničar i knjižničarski savjetnik. Knjižničarska struka u Hrvatskoj regulirana je profesija, no u Registru reguliranih profesija² vodi se pod grupom profesija pod nazivom Rad knjižnica, umjesto knjižnična djelatnost, kako je navedena *Zakonom o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti* (NN 17/2019, 98/2019, 114/2022, 36/2024). Pomoćni knjižničari, odnosno knjižničarski tehničari po nomenklaturi novog Pravilnika, ulaze u struku na temelju završenoga srednjoškolskog obrazovanja te polaganjem stručnog ispita za zvanje po-

¹ S obzirom na to da je istraživanje provedeno prije stupanja na snagu novog Pravilnika o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci (NN 107/2021), ovaj rad ne uzima u obzir dva nova viša stručna zvanja koja su uvedena novim Pravilnikom iz 2021. godine: viši knjižničarski tehničar te viši knjižničarski suradnik, te su zadržani nazivi stručnih zvanja koji su bili na snazi u vrijeme provedbe istraživanja.

² Baza podataka reguliranih profesija u RH. AZVO. <http://reguliraneprofesije.azvo.hr/hr/profesije/?profession=452>

moćnog knjižničara. Za zvanje knjižničar, odnosno po novoj nomenklaturi knjižničarski suradnik, potrebno je bilo završiti preddiplomski sveučilišni studij iz polja informacijskih i komunikacijskih znanosti s najmanje 30 ECTS bodova iz temeljnih predmeta knjižničarstva ili neki drugi preddiplomski studij uz uvjet stjecanja najmanje 30 ECTS bodova iz temeljnih predmeta knjižničarstva na preddiplomskom studiju iz informacijskih i komunikacijskih znanosti u roku od tri godine od zapošljavanja te, u oba slučaja imati položen stručni ispit za zvanje knjižničnog suradnika. Diplomirani knjižničari imaju završen diplomski sveučilišni studij ili integrirani preddiplomski i diplomski sveučilišni studij iz polja informacijskih i komunikacijskih znanosti s najmanje 60 ECTS bodova iz temeljnih predmeta knjižničarstva te položen stručni ispit za zvanje diplomiranog knjižničara, odnosno po novoj nomenklaturi za zvanje knjižničara. Osnovnoškolski i srednjoškolski knjižničari prema *Pravilniku o napredovanju učitelja, nastavnika, stručnih suradnika i ravnatelja u osnovnim i srednjim školama i učeničkim domovima* (NN 68/2019) imaju mogućnost napredovanja i u zvanja: mentor, savjetnik i izvrstan savjetnik. Za ova viša zvanja vrednuje se stručno-pedagoški rad odgojno-obrazovnog radnika prema kriterijima podijeljenim u kategorije aktivnosti koje su navedene za osnovnoškolske i srednjoškolske knjižničare prema *Pravilniku o napredovanju učitelja, nastavnika, stručnih suradnika i ravnatelja u osnovnim i srednjim školama i učeničkim domovima* (NN 68/2019), a dodjeljuje ih Agencija za odgoj i obrazovanje.

ECTS bodovi iz temeljnih predmeta knjižničarstva (Barbarić, 2009) stječu se na studiju Informacijskih znanosti, smjer Bibliotekarstvo Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, na studiju Informatologije Odsjeka za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i na Studiju informacijskih znanosti, Odjela informacijskih znanosti Sveučilišta u Zadru. Živković (2009) analizirajući objavljene studentske programe za sva tri studija, kojima je tada bilo obuhvaćeno ukupno šest programa (tri preddiplomska i tri diplomatska), zaključuje kako među njima nema ujednačenosti u odnosu na zastupljenost temeljnih knjižničarskih znanja i akademskih naziva koji se stječu po završetku studija.

Osim formalnog obrazovanja za struku, uvođenjem nacionalnog programa stalnoga stručnog usavršavanja knjižničara 2002. godine regulirano je

cjeloživotno obrazovanje za struku (Machala, 2013) namijenjeno knjižničarima svih stručnih zvanja te neovisno o vrsti knjižnice zaposlenja. Osim nacionalnog programa cjeloživotnog obrazovanja, brojne knjižnice kao i nacionalno strukovno udruženje, Hrvatsko knjižničarsko društvo, organiziraju brojne programe izobrazbe, posebno organizacijom stručnih skupova, radionica, *online* seminara te izdavačkom djelatnosti.

3.2. Knjižnice, radna mjesta i radne uloge

Za vrijeme provođenja ankete na snazi je bio *Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti* donesen 2019. godine (NN 17/2019) u kojem se knjižnice kategoriziraju prema namjeni i sadržaju knjižničnog fonda na nacionalnu, narodnu, školsku, sveučilišnu, visokoškolsku, znanstvenu i specijalnu knjižnicu. I dok Zakon daje opći okvir za provedbu knjižnične djelatnosti, u standardima za pojedine knjižnice naglasak se stavlja na specifičnost djelatnosti pojedinih tipova knjižnica. Već redoslijedom navođenja usluga i djelatnosti koje će knjižnica pružati vidljiva je različitost u potrebnim znanjima, vještinama i kompetencijama knjižničara koji u njima rade. Tako narodne knjižnice opseg svojih usluga određuju svojom veličinom i zajednicom u kojoj djeluju, a na prva tri mjesta se navodi: dostupnost korištenja građe u slobodnom pristupu, posudba knjižnične građe i informacijsko-referalne usluge. Školske knjižnice svoju djelatnost ostvaruju povezujući odgojno-obrazovnu, stručno-knjižničnu te kulturnu i javnu djelatnost. Prvo se definira odgojno-obrazovna djelatnost školske knjižnice (koja podrazumijeva rad s učenicima, učiteljima, nastavnicima, stručnim suradnicima, odgojiteljima, ravnateljem i roditeljima te planiranje i programiranje odgojno-obrazovnoga rada), a potom se raspisuju stručne knjižnične djelatnosti, pri čemu su kao prve tri navedene izgradnja i upravljanje fondom; obrada knjižnične građe u računalno čitljivim kataložnim formatima te preuzimanje zapisa iz dostupnih normativnih i bibliografskih baza te osiguranje dostupnosti i korištenja knjižnične građe i izvora informacija na različitim medijima. Visokoškolske, sveučilišne i znanstvene knjižnice ostvaruju svoju knjižničnu djelatnost kroz informacijsku i obrazovnu ulogu, potporu znanstvenoistraživačkoj djelatnosti te kroz kulturnu i javnu djelatnost. Kao temeljni poslovi i usluge navode se: izgradnja knjižničnih zbirki te pristup mrežnim izvorima, suradnička

izrada knjižničnog kataloga uz primjenu bibliografskih standarda i formata te pružanje informacijskih usluga.

3.3. Kompetencijska matrica programa cjeloživotnog učenja knjižničara u Hrvatskoj

Prijedlog kompetencijske matrice za programe trajne izobrazbe knjižničara izrađen je na temelju rezultata istraživanja o knjižničarskim kompetencijama i trajnoj izobrazbi knjižničara u Republici Hrvatskoj iz perspektive dionika na tržištu rada (poslodavaca i knjižničara) te analize silabusa nacionalnog programa izobrazbe knjižničara. Istraživanje je provedeno u okviru projekta *Cjeloživotno učenje knjižničara: ishodi učenja i fleksibilnost* koji je financirala Hrvatska zaklada za znanost 2009. godine. Kompetencijska matrica navodi sedam područja važnih za trajnu izobrazbu knjižničara u Hrvatskoj: A. ZNANJE. Znanja i vještine koje se primjenjuju nad knjižničnom/baštinskom građom radi njezine identifikacije, omogućavanja pristupa i dugoročne zaštite: A.1. Znanje izrade, vrednovanja i upravljanja formalnim opisom za sve pojavne oblike građe, A.2. Znanje sadržajne obrade, A.3. Znanje primjene i izrade bibliografskih pomagala i alata; B. ZBIRKE/PRISTUP. Znanja i vještine nabave, okupljanja, organiziranja, upravljanja i korištenja zbirke: B.1. Znanje organizacije i upravljanja zbirkama, B.2. Znanja i vještine stvaranja digitalnih zbirke (upravljanja digitalnim izvorima, procesima digitalizacije građe); C. KORISNICI. Znanja, vještine i sposobnosti komuniciranja znanja nužnih za učinkovito korištenje zbirke a prema prepoznatim potrebama korisnika: C.1. Znanja organizacije i pružanja usluga za korisnike, C.2. Edukacija korisnika i poticanje informacijske pismenosti; D. TEHNOLOŠKA ZNANJA. Tehnološka znanja u primjeni nad građom baštinskih ustanova (produkcija, kolanje, upotreba i čuvanje): D.1. Znanja i vještine tehnologije procesa produkcije i kolanja knjižne i ostale vrste građe, D.2. Znanja i vještine tehnologije zaštite i pohrane građe, D.3. Primijenjena informatička znanja u knjižničarstvu i srodnim baštinskim ustanovama; E. TEMELJI STRUKE: E.1. Povijest medija, knjižnica i baštinskih ustanova, E.2. Teorija znanosti, E.3. Pravna i etička pitanja; E.4. Istraživanje i razvoj. F. POSLOVNE VJEŠTINE: F.1. Vještine upravljanja radnim procesima, ljudskim i drugim resursima, F.2. Vještine marketinga, F.3. Vještine i metode javnog zagovaranja, F.4. Znanja primjene sustava kvalitete, F.5. Vještine suradnje među institucijama i partnerima; G. GENERIČKE KOM-

PETENCIJE: G.1. Vještine koje se odnose na ljude (komunikacija, timski rad, uslužne vještine), G.2. Upotreba računalne tehnologije, G.3. Konceptualne vještine (prikupljanje i organiziranje podataka, rješavanje problema, učiti kako se uči, inovativno, kreativno i sustavsko razmišljanje), G.4. Osobne vještine (odgovornost, fleksibilnost, upravljanje vremenom, samoprocjena), G.5. Poduzetničke vještine (inovativnost, motivacija), G.6. Socijalne vještine/stavovi (građanska angažiranost, socijalna odgovornost).

Kao jedina predložena kompetencijska matrica u području knjižničarstva u Hrvatskoj, pri izradi instrumenta istraživanja, uz navedene standarde za vrste knjižnica, uzeta je u obzir pri kreiranju predloženih područja rada knjižničara u Hrvatskoj.

Možemo zaključiti da bez obzira na sveobuhvatan zakonodavni okvir kojim se uređuje knjižnična djelatnost u Hrvatskoj, kao i na uređeni sustav formalnog obrazovanja za struku, program cjeloživotnog obrazovanja te sustav stručnog napredovanja, još uvijek nije postignuta visoka razina koherentnosti svih knjižničkih profila oko zajedničkoga profesionalnog identiteta.

4. Metodologija

4.1. Cilj, svrha i istraživačka pitanja

Cilj ovog istraživanja bio je ustanoviti opseg poslova koje obavljaju hrvatski knjižničari i u kojoj mjeri smatraju da su kompetentni obavljati pojedine poslove.

Svrha istraživanja jest postavljanje osnove za unaprjeđenje stručnog usavršavanja knjižničara. Na temelju analize razlika između opsega poslova i kompetencija za obavljanje tih poslova moguće je ustanoviti u kojim segmentima postoji potreba za razvojem i promjenama u obrazovanju, dodatnim obrazovanjem te usavršavanjem znanja i vještina knjižničara u Hrvatskoj, kao i pokušati identificirati dionike koji bi trebali provoditi ove aktivnosti.

Istraživačka pitanja:

1. Koje poslove obavljaju hrvatski knjižničari u najvećoj mjeri, s obzirom na vrstu knjižnice, stručnu spremu, broj zaposlenih u knjižnici i razinu upravljačkih odgovornosti?

2. Gdje su najveći raskoraci između opsega poslova i samoprocijenjenih kompetencija?
3. Što (i tko) osnažuje kompetencije knjižničara?

4.2. Metoda i postupak

Korišteni anketni upitnik rezultat je rada Komisije za obrazovanje i stalno stručno usavršavanje Hrvatskoga knjižničarskog društva (HKD). U izradi upitnika sudjelovali su članovi Komisije i pozvani stručnjaci iz različitih vrsta knjižnica kako bi upitnik bio relevantan za sve vrste knjižnica. Time je osigurana sadržajna valjanost anketnog upitnika.

Prvi dio ankete odnosio se na demografske podatke o ispitanicima i općenite podatke o njihovoj stručnoj spremi, članstvu u strukovnim udrugama, vrsti knjižnice zaposlenja i broju zaposlenika, nazivu radnog mjesta, stručnom zvanju, opsegu radnog iskustva u godinama, položenome stručnom ispitu i razini upravljačke odgovornosti.

Drugi dio ankete sadržavao je pitanja za samoprocjenu opsega 94 identificirana posla i kompetencija za njihovo provođenje, grupiranih u osam kategorija. Pri izradi instrumenta istraživanja uzeti su u obzir prije navedeni kompetencijski okviri te poslovi knjižničara navedeni u standardima, koji su potom usklađeni s trenutnim stanjem u hrvatskim knjižnicama (npr. prevladavajuća tiskana građa), kao i s kategorizacijom usluga knjižnica (Stojanovski, 2011). Svi poslovi razvrstani su u sljedećih deset kategorija i potkategorija:

1. *Suradnja u upravljanju knjižnicom*: briga o budžetu i prostoru knjižnice, upravljanje ljudskim potencijalima, izrada pravilnika, uputa, strategija, propisa i drugih dokumenata (misija i vizija) knjižnice, briga o zaštiti osobnih podataka, izrada strategija razvoja knjižnice, izrada različitih studija i izvješća, statističkih prikaza o radu/djelovanju knjižnice i dr.
2. *Izgradnja i upravljanje knjižničnim zbirkama (odnosi se na građu na svim medijima i nosačima)*: istraživanja potreba korisnika, praćenje recentne izdavačke produkcije, odabir/prosudba građe, nabava i pregovaranje s izdavačima/agregatorima, obrada građe, zaštita građe, otpis i revizija, pohrana i osiguravanje pristupa građi:
 - 2.1. sva građa na različitim medijima

2.2. digitalizirana građa

2.3. izvorno digitalna građa pohranjena u repozitorije

3. *Informacijske usluge*: odgovaranje na korisničke upite, pretraživanje knjižničnih kataloga i *online* baza podataka, izrada bibliometrijskih analiza, obavijesti o prinovama u knjižnici, izrada preporuka za čitanje, izrada novosti i sl.
4. *Učenje i poučavanje*: sudjelovanje u formalnoj nastavi, poučavanje korisnika i knjižničara, održavanje tečajeva, radionica za korisnike, izrada materijala za učenje i poučavanje i dr.
5. *Posudba*: poslovi cirkulacije knjižnične građe, briga o računalnom sustavu za posudbu, međuknjižnična posudba, dobava dokumenata iz drugih izvora i dr.
6. *Korištenje informacijskih i komunikacijskih tehnologija (IKT)*: izrada i održavanje *web*- stranica knjižnice, izrada baza podataka i kataloga, odabir, nabava i održavanje računalne opreme i računalnih programa i dr.
7. *Izdavački/nakladnički poslovi*: sudjelovanje u radu uredništva časopisa i objavljivanju drugih vrsta publikacija, briga o metapodacima, trajnim identifikatorima (ISBN, ISSN, DOI i dr.), poslovi povezani s uključivanjem publikacija u indeksne publikacije i/ili bibliografske baze podataka, promocijom i razmjenom publikacija i dr.
8. *Organizacijski i slični poslovi*: organizacija stručnih skupova, radionica, okruglih stolova, predavanja i dr.

Ispitanici su procjenjivali opseg svakoga pojedinog posla koji obavljaju, na skali koja je imala 5 stupnjeva: 1 – uopće ne radim taj posao, 2 – rijetko radim taj posao, 3 – često radim taj posao, 4 – svakodnevno radim taj posao, 5 – to je glavni posao koji radim. Kompetencije za svaki pojedini posao ispitanici su procjenjivali također na skali s 5 stupnjeva: 1 – uglavnom nemam kompetencija, 2 – nemam dovoljno kompetencija i mogućnost stjecanja istih, 3 – nemam dovoljno kompetencija, ali imam mogućnost stjecanja istih, 4 – imam dostatne kompetencije, 5 – imam izvrsne kompetencije.

Dodatno je anketa uključivala pitanje o mogućim načinima osnaživanja kompetencija knjižničara.

Anketni upitnik izrađen je u programu LimeSurvey ver. 2.67.1 koji u sklopu svojih usluga nudi Sveučilišni računski centar Srce. Za analizu podataka

korišteni su alati MS Excel, Jamovi i Statsoft Statistica. Svi prikupljeni podaci bit će pohranjeni u otvorenom pristupu u DARHIV repozitorij, nakon anonimizacije podataka.

Postupak provedbe anketiranja knjižničarske zajednice trajao je od svibnja do rujna 2021. godine. U potpunosti anonimna anketa distribuirana je putem distribucijskih lista Hrvatskoga knjižničarskog društva, Zagrebačkoga knjižničarskog društva, formalnih i neformalnih postojećih distribucijskih lista na različitim ustanovama, privatnim kanalima, kao i korištenjem društvenih mreža.

4.3. Uzorak

Anketi je pristupilo 1005 ispitanika. Za potrebe ovog rada rabi se podskup podataka koji obuhvaća cjelovite odgovore ispitanika. Na prvi dio anketnog upitnika koji obuhvaća demografska pitanja i podatke o vrsti knjižnice zaposlenja odgovorilo je 800 ispitanika. Na drugi dio anketnog upitnika koji se odnosi na procjene opsega poslova i razina kompetencija u cijelosti je odgovorilo 429 ispitanika iz različitih vrsta knjižnica i svih razina stručnih zvanja iz knjižničarske struke, koji čine naš uzorak.

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, stručno osoblje u hrvatskim knjižnicama je 2021. godine obuhvaćalo 3755 zaposlenika, pri čemu je najviše zaposlenih u narodnim i školskim knjižnicama (Državni zavod za statistiku, 2022).

TABLICA 1. *Zastupljenost ispitanika s obzirom na ustanovu zaposlenja*

Vrsta knjižnice	Populacija	Cijeli uzorak	Uzorak za analize	Odstupanje*	uzorak za analize / populacija
Narodne	1511 (40 %)	362 (45 %)	197 (46 %)	6 %	13 %
Školske	1349 (36 %)	194 (24 %)	104 (24 %)	-12 %	8 %
Visokoškolske, sveučilišne i znanstvene	459 (12 %)	124 (16 %)	72 (17 %)	5 %	16 %
NSK	271 (7 %)	65 (8 %)	37 (9 %)	2 %	14 %
Specijalne	165 (4 %)	42 (5 %)	19 (4 %)	0 %	12 %
Ukupno	3755	800	429		11 %

*Razlika između % uzorka za analize i % populacije

U odnosu na populaciju koja obuhvaća ukupan broj zaposlenih knjižničara u RH uzorkom su najmanje obuhvaćeni školski knjižničari. Približno 8 % školskih knjižničara u potpunosti je ispunilo anketu, pri čemu je apsolutni broj anketiranih školskih knjižničara prihvatljivo visok ($N = 104$). Reprezentativnost uzorka dobra je za školske knjižnice, narodne knjižnice, te za treću skupinu koja obuhvaća visokoškolske, sveučilišne i znanstvene knjižnice.

Prema podacima Državnog zavoda za statistiku (2021.), udio žena u ukupnom broju zaposlenika knjižnica u Hrvatskoj je 83,5 %. U ovom istraživanju žene su zastupljene s 88 %. Istraživanju su se najviše odazvali knjižničari iz grada Zagreba (32 % ispitanika), iz Zagrebačke županije (8 %), te Splitsko-dalmatinske županije (6 %). Više od 90 % ispitanika ima visoku stručnu spremu.

Po dobnim skupinama u uzorku ispitanika obuhvaćeno je 16 % knjižničara u dobi do 35 godina starosti, 37 % knjižničara u dobi 36-45 godina, 30 % u dobi 46-55 godina, te 17 % u dobi većoj od 56 godina.

4.4. Ograničenja

Zbog raznovrsnosti poslova koje knjižničari obavljaju, upitnik je opsežan. To je vjerojatni razlog zbog kojeg je dio ispitanika odustao od ispunjavanja anketnog upitnika. Također, način obavljanja i složenost radnih aktivnosti koje su sažeto opisane u pojedinim anketnim pitanjima može se razlikovati u pojedinim knjižnicama. Zatim, pojedini opisi poslova možda nisu dovoljno jasni svim ispitanicima, te bi se u budućim istraživanjima mogla dodatno provjeriti jasnoća i jednoznačnost svakoga pojedinog anketnog pitanja, te relevantnost i primjenjivost za ispitivanje kompetencija i opsega poslova knjižničara. Anketom su ispitane subjektivne samoprocjene knjižničara o opsegu pojedinih poslova koje obavljaju, kao i samoprocjene vlastitih kompetencija za te iste poslove. Takve se procjene uvijek trebaju oprezno tumačiti jer pojedinci mogu precjenjivati ili podcjenjivati vlastite kompetencije, kao i opsege poslova koje obavljaju. Međutim, veličinom uzorka, izračunima prosječnih procjena i dodatnim statističkim analizama osigurana je visoka pouzdanost mjerenja. Nadalje, procjene opsega poslova i vlastitih kompetencija potrebnih za te poslove nisu izravno usporedive, ali može se pretpostaviti kako su ispitanici implicitno razumjeli kako su procjene od 1 do 5 za opseg poslova

i od 1 do 5 za kompetencije postavljene upravo radi mogućnosti približnih usporedbi i izvođenja zaključaka o tome gdje postoje raskoraci između opsega posla i potrebnih kompetencija.

5. Rezultati i rasprava

U ovom radu predstavljeni su rezultati koji se temelje na analizama podataka provedenim na razini 20 mjernih skala koje se odnose na opseg 94 posla svrstana u deset kategorija, te na samoprocjene kompetencija za tih deset kategorija poslova. Prosječne vrijednosti izračunane za kategorije poslova imaju višu razinu pouzdanosti negoli analize odgovora na pojedinačna anketna pitanja. Vrijednosti Cronbachova alfa koeficijenta unutarnje pouzdanosti mjernih skala u rasponu su od 0,69 (umjereno dobra pouzdanost skale o opsegu poslova posudbe) do 0,94 (izvrсна pouzdanost skale o opsegu poslova povezanih s repozitorijima). U budućim istraživanjima moguće je smanjiti broj anketnih pitanja u upravljanju i zbirkama, kojih je obuhvaćeno 14 u svakoj kategoriji, te povećati broj anketnih pitanja o posudbi, kojih je obuhvaćeno četiri.

5.1. Poslovi koje hrvatski knjižničari obavljaju u najvećoj mjeri

5.1.1. Opseg poslova s obzirom na vrstu knjižnice

Najveće razlike u samoprocjenama obavljanja poslova s obzirom na vrstu knjižnice jesu u poslovima povezanim s repozitorijima (veličina učinka, $\varepsilon^2 = 0,31$), pri čemu je ε^2 pokazatelj veličine učinka (engl. *effect size*) koji se temelji na Kruskal-Wallisovu testu (χ^2), a ovisi i o veličini uzorka. Viša vrijednost ε^2 jest indikator postojanja razlika koje su vjerojatno važne, ali interpretacija uvijek ovisi o konkretnim podacima. Nadalje, velike su razlike zabilježene u poslovima koji se odnose na informacijsko-komunikacijske tehnologije (IKT) ($\varepsilon^2 = 0,17$), zbirke ($\varepsilon^2 = 0,11$) i digitalizaciju zbirke ($\varepsilon^2 = 0,10$). Razlike u opsegu svih deset skupina poslova s obzirom na vrstu knjižnice su statistički značajne (Kruskal-Wallisovi testovi, Tablica 2).

TABLICA 2. *Opseg poslova s obzirom na vrstu knjižnice*

Kategorija poslova	C (medijan, centralna vrijednost)			IQR (interkvartilni raspon)			χ^2	P	ϵ^2
	Narodna	Visokoškolska	Školska	Narodna	Visokoškolska	Školska			
Suradnja u upravljanju	2,86	3,19	3,5	1,43	1,12	0,946	28,0	<,001	0,08
Zbirke	3,29	3,57	4	1,21	1,05	0,929	37,9	<,001	0,11
Digitalizacija zbirki	1,86	2,57	2,29	1,14	1,71	1,43	36,1	<,001	0,10
Repozitorij	1,17	3,67	2	1	1,5	1,5	106,0	<,001	0,31
Informacijske usluge	3,7	4,2	3,8	0,9	0,95	1	19,1	<,001	0,06
Poučavanje	2,45	2,64	2,91	1,09	1,36	1,02	19,4	<,001	0,06
Posudba	3	3,25	3,5	1,25	1	1,5	19,1	<,001	0,06
IKT	1,89	2,17	2,67	1,22	1,36	1,22	55,8	<,001	0,17
Nakladništvo	1,75	1,88	2	1,33	1,23	1,17	8,0	0,018	0,02
Organizacijske	2,71	2,29	3,14	1,36	1,14	1	29,0	<,001	0,09

**istaknute su centralne (medijan) vrijednosti veće od 3 (3 – često radim taj posao, 4 – svakodnevno radim taj posao i 5 – to je glavni posao koji radim)*

Poslovima povezanim s repozitorijima knjižničari u visokoškolskim knjižnicama bave se često do svakodnevno (medijan ili centralna vrijednost $C = 3,7$), u školskim knjižnicama rijetko obavljaju takve poslove ($C = 2$), a u narodnim gotovo uopće ne rade takve poslove ($C = 1,2$). Pritom je varijabilitet odgovora ispitanika iz narodnih knjižnica relativno nizak ($IQR = 1$), što znači da se većina ispitanika ne bavi repozitorijima. U visokoškolskim i školskim knjižnicama varijabilitet je viši ($IQR = 1,5$). Dakle, neki se ispitanici u većoj mjeri bave repozitorijima, a neki u manjoj.

Korištenje informacijskih tehnologija u poslu je česta aktivnost školskih knjižničara ($C = 2,7$), dok je u visokoškolskim, te pogotovo u narodnim knjižnicama riječ o rijetkoj aktivnosti. Pritom je npr. riječ o poslovima poput izrade mrežnih stranica.

Izgradnja i upravljanje knjižničnim zbirkama svakodnevni je posao u školskoj knjižnici ($C = 4,0$), učestao do svakodnevan posao u visokoškolskoj knjižnici ($C = 3,6$) i učestao posao u narodnoj knjižnici ($C = 3,3$). Digitalizacija je zbirki relativno učestao posao u visokoškolskim knjižnicama ($C = 2,6$), rijedak posao u školskim ($C = 2,3$) te pogotovo u narodnim knjižnicama. Pritom je varijabilitet odgovora ispitanika visok u visokoškolskim knjižnica-

ma (interkvartilni raspon, $IQR = 1,7$). Dakle, digitalizacijom se u nekim visokoškolskim knjižnicama pojedini knjižničari bave svakodnevno, dok se ostali rijetko bave tim poslovima.

Poslovi organizacije različitih zbivanja česti su u školskim knjižnicama ($C = 3,1$), nešto manje ali također često se organizacijom bave i ispitanici u narodnim knjižnicama ($C = 2,7$), dok se u visokoškolskim knjižnicama rijetko bave tim poslovima ($C = 2,3$).

Suradnja u upravljanju knjižnicom jest skupina poslova koja se često provodi u svim vrstama knjižnica, uz nešto veću učestalost u školskim ($C = 3,5$) i visokoškolskim ($C = 3,2$) nego u narodnim knjižnicama ($C = 2,9$). Pritom je u narodnim knjižnicama relativno visok varijabilitet odgovora ispitanika ($IQR = 1,4$), što znači da se dio ispitanika često bavi tim poslovima, a dio rijetko i nikad.

Poučavanje je česta aktivnost u školskoj ($C = 2,9$) i visokoškolskoj knjižnici ($C = 2,6$), dok je u narodnim knjižnicama nešto rjeđa takva vrsta poslova ($C = 2,5$).

Poslovi posudbe građe svakodnevna su aktivnost školskog knjižničara ($C = 3,5$), dok je u visokoškolskoj, te u narodnoj knjižnici to čest posao knjižničara. Pritom je varijabilitet odgovora ispitanika iz školskih knjižnica relativno visok ($IQR = 1,5$), što znači da učestalost obavljanja tih poslova nije ista kod svih školskih knjižničara, neki se bave posudbom svakodnevno, a neki često (odgovor 3).

Informacijske su usluge svakodnevni posao u svim knjižnicama, uz malo veću učestalost u visokoškolskim ($C = 4,2$) nego u školskim ($C = 3,8$) i narodnim knjižnicama ($C = 3,7$).

Najmanje su razlike među anketiranim knjižničarima u samoprocjenama poslova povezanih s izdavaštvom, a takvi se poslovi obavljaju rijetko. Ipak, takve su aktivnosti nešto učestalije među školskim knjižničarima ($C = 2,0$) nego među knjižničarima zaposlenim u narodnim knjižnicama ($C = 1,8$). Ispitanici iz visokoškolskih knjižnica približno podjednako rijetko sudjeluju u poslovima povezanim s izdavaštvom, kao i školski knjižničari.

5.1.2. Uloga broja zaposlenih knjižničara

Pri analizi je uzeto u obzir da opseg poslova koje knjižničari obavljaju uvelike ovisi o broju zaposlenih knjižničara, a specijalizacija za određene skupine poslova prisutna je samo u knjižnicama s većim brojem zaposlenih knjižničara. U većini hrvatskih visokoškolskih knjižnica opseg poslova je vrlo širok i uključuje nove pristupe tradicionalnim poslovima kao što je npr. izgradnja zbirki (digitalni repozitoriji i digitalizacija tiskane i druge građe), kao i poslove koji su u knjižnice uvedeni tek posljednjih desetljeća, kao što je npr. briga o pravnim i etičkim pitanjima povezanim, primjerice, s digitalnom građom ili zaštitom privatnosti korisnika.

Na temelju prikupljenih podataka, u školskim knjižnicama u pravilu radi jedan knjižničar. U svakoj drugoj visokoškolskoj knjižnici radi između 2 i 5 zaposlenika. U narodnim knjižnicama gotovo nikad nije zaposlen samo jedan knjižničar, a broj zaposlenika varira od 2 do više od 30. Specifičnosti opsega poslova u pojedinim knjižnicama trebaju se sagledavati uzimajući u obzir ove podatke o broju zaposlenika u pojedinim knjižnicama. Školski knjižničari u pravilu rade sami u knjižnici, tako da se specifičnost posla ne odnosi samo na radne obveze koje proizlaze iz konteksta rada u odgojno-obrazovnoj ustanovi. Za razliku od toga, u većim knjižnicama, prije svega u narodnim, te u većini visokoškolskih knjižnica zaposlenici se mogu specijalizirati za pojedine poslove.

TABLICA 3. Zastupljenost ispitanika s obzirom na broj zaposlenih u pojedinoj vrsti knjižnice

Broj zaposlenih	Narodna	Školska	Visokoškolska	NSK	Specijalna	Ukupno
1	5 %	95 %	14 %	0 %	42 %	127
2 do 5	28 %	4 %	49 %	0 %	37 %	101
6 do 15	27 %	0 %	10 %	0 %	21 %	65
16 do 30	18 %	1 %	14 %	3 %	0 %	48
više od 30	21 %	0 %	14 %	97 %	0 %	88
Ukupno	197	104	72	37	19	429

*istaknuti su postotci veći od 10 %

Kako bi se preciznije odredilo u kojem stupnju opseg poslova ovisi o broju zaposlenih stručnih knjižničnih zaposlenika, provedene su korelacijske analize. Korištene su Spearmanove rang korelacije na koje ne utječu pojedinačni

ekstremni rezultati i asimetričnost distribucije rezultata. U knjižnicama s manje zaposlenih veća je raznovrsnost poslova koje knjižničari obavljaju, dok se u većim knjižnicama specijaliziraju za manji broj poslova. To se najviše odražava u visokim negativnim korelacijama broja zaposlenih knjižničara i opsega sljedećih poslova: IKT, zbirke, upravljanje, posudba. Za takve se poslove knjižničari u većim knjižnicama mogu specijalizirati i više se baviti samo pojedinim poslovima, tako da na razini skupine u prosjeku imaju manji opseg pojedinih vrsta poslova. U manjim knjižnicama zaposlenici obavljaju veći broj različitih poslova, te procjenjuju da su više opterećeni, prije svega u vezi s navedenim kategorijama koje obuhvaćaju IKT, zbirke, upravljanje i posudbu.

TABLICA 4. Rang korelacije broja zaposlenika u knjižnici sa samoprocjenama opsega poslova (O.P.) i kompetencija (K.)

	Narodne		Školske		Visokoškolske	
	O.P.	K.	O.P.	K.	O.P.	K.
Upravljanje	-0,21	-0,10	-0,06	-0,09	-0,45	-0,23
Zbirke	-0,19	-0,25	-0,05	-0,06	-0,39	-0,33
Digitalizacija	0,05	0,01	-0,12	-0,12	-0,14	-0,02
Repozitorij	-0,01	0,03	-0,13	-0,16	-0,48	-0,44
Informacijske usluge	0,00	-0,16	-0,04	-0,09	-0,39	-0,31
Poučavanje	0,04	0,20	-0,16	-0,11	0,01	0,07
Posudba	-0,18	-0,21	-0,08	0,02	-0,41	-0,49
IKT	-0,19	-0,19	-0,14	-0,08	-0,39	-0,37
Izdavaštvo	0,11	0,05	-0,02	-0,01	-0,28	-0,33
Organizacija	-0,01	0,00	0,00	-0,06	0,06	0,12

* istaknute su Spearmanove korelacije (R) koje su statistički značajne

Što je veći broj zaposlenika u narodnoj knjižnici, to su zaposlenici manje opterećeni poslovima povezanim s upravljanjem, zbirkama, IKT-om i posudbom. Ispitanici procjenjuju svoje kompetencije poučavanja malo većima ako rade u knjižnici s većim brojem zaposlenika. To je jedina pozitivna korelacija između opsega poslova i broja zaposlenika. U narodnim knjižnicama s većim brojem zaposlenika ispitanici niz vlastitih kompetencija procjenjuju manjima nego u knjižnicama koje imaju manje zaposlenika, prije svega kompetencije za poslove povezane sa zbirkama, posudbom, IKT-om i informacijskim uslugama. Ovi se podaci trebaju tumačiti uzimajući u

obzir prije predstavljenu deskriptivnu statistiku prema kojoj su u narodnoj knjižnici svakodnevni poslovi knjižničara informacijske usluge, dok se često bave i zbirkama, posudbom, upravljanjem, te organizacijom događanja. Većina se zaposlenika ne bavi repozitorijima, izdavaštvom, IKT-om i digitalizacijom.

U školskim knjižnicama gotovo svi ispitanici rade kao jedini zaposleni knjižničari, tako da korelacije nisu značajne. Kao što je prije navedeno, u školskoj knjižnici zaposlenik svakodnevno obavlja poslove koji se odnose na zbirke, informacijske usluge, posudbu i upravljanje, dok se često bave poučavanjem, organizacijom događanja i IKT-om (npr. pri održavanju mrežnih stranica). U pravilu se ne bave repozitorijima, izdavaštvom i digitalizacijom.

U visokoškolskim knjižnicama koje imaju veći broj zaposlenika anketirani su knjižničari manje opterećeni različitim vrstama poslova, prije svega u vezi s repozitorijima, upravljanjem, posudbom, IKT-om, informacijskim uslugama, zbirkama i izdavaštvom. Jedino za sljedeće tri kategorije poslova broj zaposlenika nije povezan s opsegom poslova: digitalizacija, poučavanje i organizacija događanja. Slično je i s kompetencijama. Kao što je prije navedeno, u visokoškolskim knjižnicama svakodnevni se poslovi odnose na informacijske usluge, brigu o repozitorijima ocjenskih radova i na izgradnju i upravljanje zbirkama. Pored opsega poslova, u knjižnicama s manjim brojem zaposlenika ispitanici svoje kompetencije za obavljanje poslova također procjenjuju većima.

Pregledom svih korelacija može se zaključiti kako u manjim knjižnicama zaposlenici procjenjuju da su razvili nešto veći stupanj kompetencija. U većim knjižnicama većina zaposlenika ne radi, primjerice, poslove povezane s IKT-om ili izgradnjom zbirke, pa su im prosječne procjene i opsega poslova i vlastitih kompetencija za te poslove manje.

5.1.3. Uloga stupnja obrazovanja

Uzorak anketiranih knjižničara obuhvaća 7 % osoba sa srednjom stručnom spremom, 2 % s višom stručnom spremom ili završenim preddiplomskim studijem, 82 % sa završenim diplomskim studijem, 5 % s akademskim stupnjem magistra znanosti, te 3 % s doktoratom.

Rang korelacije sa stručnom spremom otkriva kako se obrazovaniji zaposlenici više bave poučavanjem i izdavaštvom, kao i drugim poslovima: organizacijom rada, upravljanjem, brigom o zbirkama i IKT-om. Iznimka je posudba građe (briga o sustavu za posudbu, cirkulacija građe) kojom se više bave zaposlenici s nižim stupnjem obrazovanja. Dodatno, neovisno o obrazovanju, svi se podjednako bave informacijskim uslugama pretraživanja, izrada bibliografija i preporuka.

TABLICA 5. Rang korelacije stručne spreme sa samoprocjenama kompetencija i opsegom poslova knjižničara

Kategorije poslova	Opseg poslova	Kompetencije
Upravljanje	0,26	0,29
Zbirke	0,21	0,06
Digitalizacija	0,17	0,18
Repozitorij	0,21	0,26
Informacijske usluge	0,06	0,17
Poučavanje	0,31	0,36
Posudba	-0,15	0,07
IKT	0,18	0,13
Izdavaštvo	0,30	0,34
Organizacija	0,27	0,23

* istaknute su Spearmanove korelacije (R) koje su statistički značajne

Neovisno o obrazovanju ispitanici smatraju da su kompetentni za posudbu, te izgradnju i upravljanje knjižničnim zbirkama. Obrazovaniji zaposlenici smatraju da su znatno bolje osposobljeni za poučavanje i izdavaštvo, te potom za organizaciju, upravljanje, repozitorije, IKT, digitalizaciju, te za informacijske usluge.

S obzirom na to da je anketirano relativno malo knjižničara s doktoratom, znanstvenim magisterijem i sa srednjom stručnom spremom, ove korelacije pružaju uvid u blage trendove razlika s obzirom na stručnu spremu. Dodatne analize za svaku vrstu knjižnice temelje se na još manjoj količini podataka. Ipak, mogu se primijetiti određeni trendovi. Primjerice, osobe koje imaju viši stupanj obrazovanja više se bave izdavaštvom i poučavanjem ne samo u visokoškolskim nego i u narodnim knjižnicama. Pritom je korelacija stručne spreme i opsega poslova izdavaštva na skupu podataka koji se odnosi na visokoš-

kolske knjižnice nešto viša ($R = 0,41$) nego na podacima iz narodnih knjižnica ($R = 0,27$), što upućuje na nešto veće razlike u opsegu izdavačkih poslova u visokoškolskim knjižnicama među osobama s nižim i višim stupnjem obrazovanja. Prije su navedeni podaci o tome kako se izdavaštvom knjižničari u prosjeku rijetko bave (Tablica 2), ali na temelju korelacija s brojem zaposlenika (Tablica 4) i sa stupnjem obrazovanja zaposlenika (Tablica 5) jasno je da postoje pojedinci ili manje skupine knjižničara, prije svega u visokoškolskim knjižnicama, koji se intenzivno bave izdavaštvom. Takve radne aktivnosti u skladu su sa Standardom za visokoškolske, sveučilišne i znanstvene knjižnice (NN 81/2022) u kojem je podrška izdavaštvu jedna od važnih zadaća knjižnica.

Korelacije na podacima prikupljenim od školskih knjižničara nisu značajne, što se većim dijelom može objasniti time što među anketiranim školskim knjižničarima nema osoba sa srednjom i višom stručnom spremom. Svega 9 od ukupno 104 anketirana školska knjižničara ima ili znanstveni magisterij ili doktorat. Međutim, oni se približno podjednako bave poučavanjem kao i ispitanici s diplomom magistra struke. Ovo se odsustvo razlike može objasniti ne samo malim uzorkom ispitanika već i prirodom posla svih školskih knjižničara koja podrazumijeva aktivnosti poučavanja informacijske pismenosti u okviru međupredmetnih tema za osnovne i srednje škole pod nazivima „Učiti kako učiti“ i „Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije“ (NN 7/2019).

5.1.4. Uloga upravljačke odgovornosti

Na pitanje o razini upravljačke odgovornosti trećina ispitanika je odgovorila kako radi na poslovima bez upravljačkih odgovornosti (34 %), trećina ima upravljačku odgovornost za pojedine radne procese (33 %), zatim 22 % ispitanika radi na mjestu voditelja ili koordinatora odjela knjižnice, dok 11 % radi na poslovima ravnatelja ili rukovoditelja knjižnice. Pregledom odgovora s obzirom na vrstu knjižnice može se primijetiti kako samo 7 % školskih knjižničara sebe smatra rukovoditeljem knjižnice, a 14 % voditeljem odjela knjižnice. Čak 95 % anketiranih školskih knjižničara rade sami u knjižnici (99 od 104), a u toj podskupini većina smatra kako ima upravljačku odgovornost samo za pojedine radne procese (47 %) ili da

uopće nema upravljačku odgovornost (33 %). Samo 6 od 99 (6 %) knjižničara koji rade samostalno u školskoj knjižnici sebe percipira kao rukovoditelja knjižnice, a 14 (14 %) sebe percipira kao voditelja odjela knjižnice. Ovi podaci mogu se tumačiti kao pokazatelj visokog stupnja integriranosti rada školske knjižnice u cjelokupne aktivnosti u školi. Primjerice, školski knjižničar jedan je od članova školske stručne službe, te sudjeluje u aktivnostima povezanim s provedbom međupredmetnih tema. Možda zbog toga mnogi sebe ne smatraju voditeljima knjižnica, nego primarno jednim od zaposlenika škole.

Korelacijske analize provedene na podacima cijelog uzorka ispitanika pokazuju kako se zaposlenici s višom razinom upravljačke odgovornosti očekivano u većoj mjeri smatraju kompetentnima za upravljanje i imaju veći opseg takvih poslova. Također, općenito svoje kompetencije procjenjuju većima za sve vrste poslova.

TABLICA 6. Rang korelacije razine upravljačke odgovornosti sa samoprocjenama kompetencija i opsegom poslova knjižničara

Poslovi knjižničara	Opseg posla	Kompetencije
Upravljanje	0,52	0,40
Zbirke	0,35	0,16
Organizacija	0,27	0,24
Pučavanje	0,21	0,19
Izdavaštvo	0,20	0,29
IKT	0,17	0,23
Repozitorij	0,16	0,17
Digitalizacija	0,15	0,14
Informacijske usluge	0,07	0,29
Posudba	-0,05	0,22

* istaknute su Spearmanove korelacije (R) koje su statistički značajne

Najmanje su razlike među zaposlenicima s višim i nižim razinama upravljačke odgovornosti u samoprocjenama kompetencija za poslove povezane s digitalizacijom ($R = 0,14$) i zbirke ($R = 0,16$). Međutim, zaposlenici s višim stupnjem upravljačke odgovornosti svoj opseg poslova procjenjuju većim, pogotovo u vezi sa zbirkama, te organizacijom, pučavanjem i izdavaštvom, uz prije navedeno upravljanje. Opseg poslova posudbe i informacijskih usluga

podjednak je kod svih, neovisno o upravljačkoj odgovornosti (Tablica 6). Prije je obrazloženo kako opseg takvih poslova ovisi o broju zaposlenika i stupnju obrazovanja knjižničara.

5.2. Raskoraci između opsega poslova i samoprocijenjenih kompetencija

Koje kompetencije knjižničari samoprocjenjuju nedostatnim, tj. u kojim segmentima postoji potreba za usavršavanjem znanja i vještina knjižničara u Hrvatskoj?

U narodnim knjižnicama najveći se dio posla odnosi na informacijske usluge, zbirke i posudbu (medijan veći ili jednak 3). Pritom ispitanici svoje kompetencije obavljanja informacijskih usluga i poslova posudbe procjenjuju relativno manjima u odnosu na opseg poslova. Također, relativno manjima procjenjuju svoje kompetencije potrebne za organizaciju događanja, digitalizaciju, te poučavanje (medijan oko 2). Nema značajnih razlika u percipiranim razinama opsega poslova i kompetencija povezanih s IKT-om i zbirkama. Zaposlenici svoje kompetencije za obavljanje poslova u vezi s repozitorijima, upravljanjem i izdavaštvom procjenjuju većima u odnosu na opseg poslova koje obavljaju, premda srednje procijenjene vrijednosti tih kompetencija nisu velike.

TABLICA 7. Razlike između medijana učestalosti obavljanja poslova i medijana samoprocjena kompetencija na uzorku zaposlenika u narodnim knjižnicama ($N = 197$)

	Opseg posla	Kompetencije	W	p	Velicina učinka*
Organizacija	2,71	2,14	9721	<,001	0,763
Informacijske usluge	3,7	3,2	12232	<,001	0,744
Posudba	3	2,75	9024	<,001	0,594
Digitalizacija	1,86	1,57	5815	<,001	0,525
Poučavanje	2,45	2,27	9152	<,001	0,404
IKT	1,89	1,56	4580	0,053	0,201
Zbirke	3,29	3,29	7152	0,156	-0,122
Izdavaštvo	1,75	1,92	2856	0,031	-0,226
Repozitorij	1,17	1,5	536	0,008	-0,394
Upravljanje	2,89	3,21	4795	<,001	-0,398

* Rang biserijalne korelacije; istaknute su statistički značajne razlike na Wilcoxonovu testu

U školskim knjižnicama (Tablica 8) najveća je razlika u opsegu poslova i nedostatnih kompetencija za poslove povezane s posudbom (briga o sustavu za posudbu, cirkulacija građe) i organizacijom zbivanja. Te se razlike odražavaju u visokim rang biserijalnim korelacijama koje su pokazatelj veličine učinka. Zatim, značajne su i razlike u opsegu poslova i samoprocjenama kompetencija školskih knjižničara za poslove povezane s IKT-om, poučavanjem i informacijskim uslugama. Također, premda se rijetko bave digitalizacijom, samoprocjene su kompetencija za te poslove značajno manje od procjena opsega poslova (Tablica 8).

Kao i na cijelom uzorku ispitanika, kod školskih je knjižničara samoprocjena kompetencija potrebnih za izgradnju i upravljanje zbirke relativno najveća, te ne odstupa u odnosu na opseg takvih poslova. Također, ni kod poslova upravljanja nema odstupanja između približnih procjena opsega poslova i kompetencija potrebnih za te poslove.

TABLICA 8. *Usporedba medijana samoprocjena opsega poslova i kompetencija na uzorku ispitanika iz školskih knjižnica (N = 104)*

Kategorija poslova	Opseg poslova	Kompetencije	W	P	Veličina učinka*
Posudba	3,5	2,75	3646	<,001	0,9492
Organizacija	3,14	2,14	4165	<,001	0,9469
IKT	2,67	2,22	3116	<,001	0,6277
Poučavanje	2,91	2,64	3248	<,001	0,6217
Informacijske usluge	3,8	3,4	2775	<,001	0,5918
Digitalizacija	2,29	2,14	2129	<,001	0,5344
Izdavaštvo	2	2	1433	0,506	0,0906
Zbirke	4	3,96	1800	0,652	0,0576
Upravljanje	3,5	3,5	1878	0,395	-0,103
Repozitorij	2	2	485	0,063	-0,2961

*Rang biserijalne korelacije; istaknute su statistički značajne razlike na Wilcoxonovu testu

U visokoškolskim knjižnicama anketirani zaposlenici svoje kompetencije procjenjuju manjima u odnosu na opseg poslova kod većine kategorija poslova (Tablica 9). Iznimke su kategorije izdavaštvo i zbirke, u kojima su njihove procjene kompetencija veće u odnosu na procjene opsega poslova. Na poslovima koji se odnose na posudbu nema raskoraka između

opsega poslova i samoprocjena kompetencija. Poslovi koje svakodnevno obavljaju, a za koje knjižničari smatraju da su im kompetencije manje jesu informacijske usluge i repozitoriji (Tablica 9). Zatim, često obavljaju poslove koji se odnose na digitalizaciju, upravljanje i poučavanje, a svoje kompetencije za te poslove procjenjuju manjima. Također, poslovi koje rijetko obavljaju, a za koje su kompetencije nešto manje su IKT i organizacija.

TABLICA 9. *Usporedba medijana samoprocjena opsega poslova i kompetencija na uzorku ispitanika iz visokoškolskih knjižnica*

Kategorija poslova	Opseg poslova	Kompetencije	W	P	Veličina učinka*
Informacijske usluge	4,2	2,8	1770	<,001	1
Repozitorij	3,67	3	1256	<,001	0,97
Digitalizacija	2,57	2,14	1418	<,001	0,776
IKT	2,17	2,11	984	<,001	0,543
Poučavanje	2,64	2,36	1250	0,002	0,461
Organizacija	2,29	2,14	1064	0,006	0,432
Upravljanje	3,19	3	1758	0,003	0,414
Posudba	3,25	3,5	469	0,152	-0,235
Zbirke	3,57	3,93	730	0,038	-0,298
Izdavaštvo	1,88	2,39	170	<,001	-0,762

*Rang biserijalne korelacije; istaknute su statistički značajne razlike na Wilcoxonovu testu

5.3. Osnaživanje kompetencija knjižničara

Samostalno korištenje *web*-izvora i čitanje stručne literature aktivnosti su koje su procijenjene kao vrlo dobre za osnaživanje vlastitih kompetencija, što slijedi učenje od kolega na poslu. Nešto su niže ocijenjeni formalno obrazovanje, suradnja, učenje od mentora, tečajevi Centra za stalno stručno usavršavanje (CSSU) te sudjelovanje na skupovima, ali ih ispitanici ipak u prosjeku smatraju vrlo dobrim načinima osnaživanja kompetencija.

Kao dobri načini (ocjena 3) procijenjeni su: *online* tečajevi, radionice u drugim knjižnicama, zatim sudjelovanje na inozemnim skupovima, sudjelovanje u strukovnim udrugama i tečajevi u vlastitoj knjižnici.

Usporedbe s obzirom na vrstu knjižnica otkrivaju kako u narodnim knjiž-

nicama razvoju kompetencija knjižničara više doprinose tečajevi i radionice koje organizira vlastita knjižnica, a manje nego u drugim vrstama knjižnica kompetencije im osnažuje sudjelovanje na inozemnim skupovima. U školskim knjižnicama razvoju vlastitih kompetencija knjižničara više pridonosi suradnja na projektima te sudjelovanje u radu strukovnih udruga, sudjelovanje na domaćim skupovima, te raspoloživi *online* tečajevi i predavanja.

6. Zaključak

Anketiranjem provedenim 2021. godine prikupljeni su podaci koji omogućuju pouzdane analize samoprocjena opsega poslova i kompetencija hrvatskih knjižničara. Ustanovljena je važna uloga sljedećih čimbenika: vrste knjižnice, stupnja obrazovanja, broja zaposlenih knjižničara, te stupnja upravljačke odgovornosti. Detaljnije su analizirani podaci za tri najbrojnije grupe ispitanika s obzirom na vrstu knjižnice u kojoj su zaposleni, a to su narodne, školske te visokoškolske knjižnice.

Hrvatski knjižničari u najvećoj mjeri obavljaju informacijske usluge i poslove povezane sa zbirkama, te potom poslove koji se odnose na posudbu i na suradnju u upravljanju knjižnicom. U visokoškolskim knjižnicama primjećuje se veći udio aktivnosti povezanih s informacijskim uslugama, digitalizacijom i repozitorijima. U školskim je knjižnicama česta aktivnost organizacije različitih zbivanja, te korištenja informacijskih tehnologija u poslu, primjerice pri izradi mrežnih stranica. U narodnim su knjižnicama zastupljene raznolike radne aktivnosti, ali zbog većeg broja zaposlenih djelatnika moguća je raspodjela poslova na način da ne rade svi sve, te je zbog toga prosječna učestalost obavljanja pojedinih poslova umjerena ili niska.

Školske su knjižnice specifične po tome što u njima u pravilu radi samo jedan knjižničar koji obavlja raznovrsne poslove. U manjim knjižnicama, a to su najčešće upravo školske knjižnice, zaposlenici obavljaju veći broj različitih poslova, te procjenjuju da su više opterećeni. Na temelju podataka koji se temelje na samoprocjenama može se zaključiti kako su zbog zahtjeva posla razvili veću razinu većine kompetencija. Međutim, u školskim su knjižnicama ipak potrebne dodatne edukacije knjižničara u vezi s brigom o sustavu za posudbu, organizacijom događanja te poučavanjem i IKT-om.

U narodnim knjižnicama zaposlenici svoje kompetencije povezane s knjižničnim zbirkama procjenjuju relativno visokim i dostatnim, dok su im kompetencije potrebne za informacijske usluge, posudbu, organizacije događanja i poučavanje relativno manje u odnosu na opseg poslova. Dakle, postoji potreba za stalnim osnaživanjem kompetencija potrebnih za rad s korisnicima.

Kompetencije povezane s poučavanjem i organizacijom događanja nedostatne su u svim vrstama knjižnica, a knjižničari povremeno obavljaju takve poslove. Može se zaključiti kako obrazovna uloga knjižničara još uvijek nije dovoljno prepoznata u samoj knjižničnoj stručnoj i znanstveno-obrazovnoj zajednici koja se brine o edukaciji knjižničara. Potrebne su daljnje aktivnosti u vezi s analizom studijskih programa i programa stalnoga stručnog usavršavanja kako bi se ispitale mogućnosti osnaživanja pedagoško-psiholoških kompetencija knjižničara koji sudjeluju u aktivnostima poučavanja korisnika, ali i mentoriranju kolega.

Stupanj obrazovanja knjižničara povezan je s opsegom specifičnih poslova koje obavljaju. Ispitanici s nižim stupnjem obrazovanja poput srednje stručne spreme više se bave posudbom građe, dok oni s višim stupnjem obrazovanja, primjerice osobe s doktoratom znanosti, u znatno većoj mjeri provode aktivnosti povezane s izdavaštvom i poučavanjem, kao i nizom drugih poslova veće razine složenosti.

Prema odgovorima ispitanika, pretraživanje i samostalno učenje iz tiskanih i mrežnih izvora jedan je od najboljih načina na koji osnažuju vlastite kompetencije. Iz ovoga se može zaključiti kako imaju razvijenu svijest o važnosti cjeloživotnog učenja te da primjenjuju svoje kompetencije informacijske pismenosti. Pored samostalnog učenja, važnim smatraju i učenje od kolega i mentora, formalno sveučilišno obrazovanje, CSSU tečajeve te sudjelovanje na stručnim skupovima.

Ovim istraživanjem potvrđene su brojne specifičnosti poslova knjižničara koje ovise o vrsti knjižnice zaposlenja, broju zaposlenih knjižničara, razini upravljačke odgovornosti i stručnoj spremi anketiranih knjižničara. Zbog velike diverzifikacije opsega poslova između različitih vrsta knjižnica te raskoraka u samoprocjeni usvojenosti kompetencija za obavljanje tih poslova, možemo zaključiti da to dodatno oslabljuje osjećaj pripadnosti jedinstvenom profesionalnom identitetu. Posebnosti profesionalnih identiteta u razli-

čitim vrstama knjižnica trebaju se uzeti u obzir pri planiranju obrazovnih programa. Također, ustanovljeni su raskoraci između opsega poslova i samoprocjena kompetencija za obavljanje pojedinih kategorija poslova. Time su omogućene ciljane prilagodbe programa stručnog usavršavanja knjižničara, ovisno o vrsti knjižnice zaposlenja i drugim navedenim čimbenicima.

LITERATURA

- ALACC (2023). ALA's Core Competences of Librarianship. Dostupno na: https://www.ala.org/sites/default/files/educationcareers/content/2022%20ALA%20Core%20Competences%20of%20Librarianship_FINAL.pdf
- ALA's Knowledge and Competencies Statements. Dostupno na: <https://www.ala.org/educationcareers/careers/corecomp/corecompspecial/knowledge-competencies>
- APARAC-JELUŠIĆ, T. (2019). Kompetencije knjižničara i informatologija: izazovi u vremenu društvenih i kulturnih promjena. *Organizacija znanja* 24, 1–2: 1923001. <https://doi.org/10.3359/oz1924001>
- ARBESMAN, S. (2012). The half-life of facts: why everything we know has an expiration date. Penguin Group.
- BALOG, A. (2019). Prema teorijskim ishodištima i primjeni modela rukovođenja u knjižnicama. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 62, 2: 65–87. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/340247>
- BALL, J.; G. STONE; S. THOMPSON (2021). Opening up the Library: Transforming our Policies, Practices and Structures. *Library Quarterly* 31: 1–16. Dostupno na: <https://doi.org/10.18352/lq.10360>
- BARBARIĆ, A. (2009). Knjižničarske kompetencije. *Cjeloživotno učenje knjižničara ishodi učenja i fleksibilnost*, 57–68. Dostupno na: <https://repositorij.unizg.hr/islandora/object/ffzg:9418/datastream/FILE0/download>
- Baza podataka reguliranih profesija u Republici Hrvatskoj. Agencija za znanost i visoko obrazovanje. [citirano: 2024-09-02]. Dostupno na: <http://reguliraneprofesije.azvo.hr/hr/profesije/?profession=452>
- BENNETT, G. E. (1988). *Librarians in search of science and identity: The elusive profession*. Metuchen, NJ: The Scarecrow Press.
- BURTON, R. E.; R. W. KEBLER (1960). The "half-life" of some scientific and technical literatures. *Amer. Doc.* 11: 18–22. [citirano: 2024-09-02]. Dostupno na: <https://doi-org.ezproxy.nsk.hr/10.1002/asi.5090110105>
- CHU, C.M. et al. (2022). IFLA Guidelines for Professional Library and Information Science (LIS) Education Programmes. IFLA. [citirano: 2024-09-02]. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/1987>
- CILIP PKSB (2021). CILIP's Professional Knowledge and Skills Base. [citirano: 2024-09-02]. Dostupno na: <https://www.cilip.org.uk/page/PKSBvalue->

- Core Competences of Librarianship (2023). American Library Association, January 28, 2023. https://www.ala.org/sites/default/files/educationcareers/content/2022%20ALA%20Core%20Competences%20of%20Librarianship_FINAL.pdf
- Cjeloživotno učenje knjižničara: ishodi učenje i fleksibilnost – CUK (Projekt HRZZ) (2009). Dostupno na: <http://www.nsk.hr/cuk/index.htm>
- ERL ŠAFAR, M.; T. LUBINA (2018). Formalno obrazovanje knjižničara. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 61, 1: 219–239. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/303893>
- Europski referentni okvir. (2018). Ključne kompetencije za cjeloživotno učenje. Dostupno na: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-5464-2018-ADD-1/hr/pdf>
- FEDERER, L. (2018). Defining data librarianship: a survey of competencies, skills, and training. *Journal of the Medical Library Association: JMLA*, 106, 3:, 294. <https://doi.org/10.5195/jmla.2018.306>
- FISHER, B.; G. HALLAM; H. PARTRIDGE (2005). Different approaches: common conclusions: the skills debate of the 21st century. U: Genoni, P.; G. Walton (eds.). *Continuing professional development: preparing for new roles in libraries: a voyage of discovery*. Munchen: K. G. Saur. Str. 41–52.
- GOLENKO, D. (2019). Pravno knjižničarstvo: o potrebnim kompetencijama knjižničara. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 62 (1), 1–28. <https://doi.org/10.30754/vbh.62.1.686>
- HAN, M. J.; P. HSWE (2011). The evolving role of the metadata librarian. *Library Resources. Technical Services*, 54 (3), 129–141. <https://doi.org/10.5860/lrts.54n3.129>
- HICKS, D.; M. L. GIVEN (2013). Principled, Transformational Leadership: Analyzing the Discourse of Leadership in the Development of Librarianship's Core Competences. *The Library Quarterly* 83, 1: 7–25. Dostupno na: <https://researchoutput.csu.edu.au/ws/portalfiles/portal/8853840/43531postpub.pdf>
- HICKS, D. (2014). The Construction of Librarians' Professional Identities: A Discourse Analysis. *Canadian Journal of Information and Library Science*, 38, 4: 251–270. <https://doi.org/10.1353/ils.2014.0017>
- HKO – Hrvatski kvalifikacijski okvir (2024). Standard zanimanja – diplomirani knjižničar. Dostupno na: <https://hko.srce.hr/registar/standard-zanimanja/detalji/558>

- ILLE, J.; K. KRPAŃ; V. ŠTIVIĆ (2021). Stručni skupovi za dječje knjižničare kao način stjecanja kompetencija. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 64 (2), 211–232. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/269697>
- Katić, T. (2022). Knjižnična djelatnost. U: *Pregled kulturnog razvoja i kulturnih politika u Republici Hrvatskoj*. Str. 135–142.
- KHAN, S. A.; R. BHATTI (2017). Digital competencies for developing and managing digital libraries: An investigation from university librarians in Pakistan. *The Electronic Library* 35, 3: 573–597. <https://doi.org/10.1108/EL-06-2016-0133>
- LIBER (2022). 2023-2027 Strategy Plan. Dostupno na: https://libereurope.eu/wp-content/uploads/2022/01/LIBER_STRAT_A5_digital-final-1.pdf
- LUKAČEVIĆ, S.; D. RADMILOVIĆ; K. PETR BALOG (2018). Digitalne kompetencije i treća životna dob: analiza programa informatičkog i informacijskog opismenjavanja korisnika treće životne dobi Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 61, 2: 123–153. <https://doi.org/10.30754/vbh.61.2.667>
- KHAN, S. A.; R. BHATTI (2017). Digital competencies for developing and managing digital libraries: An investigation from university librarians in Pakistan. *The Electronic Library* 35, 3: 573–597. <https://doi-org.ezproxy.nsk.hr/10.1108/EL-06-2016-0133>
- MACHALA, D. (2009). Knjižničarske kompetencije i trajna izobrazba knjižničara u Hrvatskoj: iz perspektive dionika na tržištu rada (poslodavaca i knjižničara). *Cjeloživotno učenje knjižničara: ishodi učenja i fleksibilnost*. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 83–124. Dostupno na: <https://www.nsk.hr/cuk/cuk.pdf>
- MACHALA, D. (2013). Stalno stručno usavršavanje knjižničara u Hrvatskoj: prigodom desete obljetnice osnutka Centra za stalno stručno usavršavanje knjižničara u RH. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56, 1-2: 13–33. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/115091>
- MACHALA, D. (2015). Knjižničarske kompetencije: pogled na razvoj profesije. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu.
- MAKEEVA, I. I. (2021). Professional competencies of a librarian of a higher educational institution. *University Library at a New Stage of Social Communications Development. Conference Proceedings*, VI, 40–46. https://doi.org/10.15802/unilib/2021_248511

- MARTINOVIĆ, I., I. STRIČEVIĆ (2013). Kompetencije dječjih knjižničara: koliko poznaju literaturu za svoje korisnike. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56, 3: 67–90. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/174311>
- Odluka o donošenju kurikuluma za međupredmetnu temu Učiti kako učiti za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj (2019). *Narodne novine* 7, 154. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_154.html
- Odluka o donošenju kurikuluma za međupredmetnu temu Uporaba informacijske i komunikacijske tehnologije za osnovne i srednje škole u Republici Hrvatskoj (2019). *Narodne novine* 7, 150. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_01_7_150.html
- Odluka o nacionalnoj klasifikaciji djelatnosti 2007. – NKD 2007. (2007). *Narodne novine* 58, 1870. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2007_06_58_1870.html
- OVERALL, P. M. (2009). Cultural competence: a conceptual framework for library and information science professionals. *Library Quarterly* 79, 2: 175–204. [citirano: 2024-08-14]. Dostupno na: https://web.archive.org/web/20160305074701id_/http://knowledge.river.sites.arizona.edu/sites/knowledge.river.sites.arizona.edu/files/Montiel-Overall2009Cultural%20competence%20a%20conceptual%20framework%20for%20LIS%20professionals.pdf
- PASTUOVIĆ, N. (2012). Obrazovanje i razvoj: kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Dostupno na: <http://idiprints.knjiznica.idi.hr/12/1/Obrazovanje%20i%20razvoj.pdf>
- PIERSON, C. M.; A. GOULDING, A; J. CAMPBELL-MEIER (2019). An integrated understanding of librarian professional identity. *Global Knowledge, Memory and Communication* 68, 45: 413–430. <http://dx.doi.org/10.1108/GKMC-01-2019-0008>
- Pravilnik o napredovanju učitelja, nastavnika, stručnih suradnika i ravnatelja u osnovnim i srednjim školama i učeničkim domovima (2019). *Narodne novine* 68, 1372. [citirano: 2024-08-14]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_07_68_1372.html
- Pravilnik o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci (2021). *Narodne novine* 108, 1886. Dostupno na: <https://narodne-novi->

- nenn.hr/clanci/sluzbeni/2021_10_107_1886.html
- SABOLOVIĆ-KRAJINA, D. (2022). Utjecaj knjižnice na promjene u zajednici. *Podravski zbornik* 48: 121–142. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/295310>
- SEMLER, A. R.; A. L. PINTO; H. B. F. ROZADOS (2019). Data Science in Data Librarianship: Core Competencies of a Data Librarian. *Journal of Librarianship and Information Science* 51: 771–780. <https://doi.org/10.1177/0961000617742465>
- SINGH, S. P.; H. PINKI (2009). New skills for LIS professionals in technology-intensive environment. U: *International Conference of Academic Library organized by University of Delhi, Delhi (India)* (str. 5–8). Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/356510133_New_Skills_for_LIS_Professionals_in_Technology-Intensive_Environment
- Standardom za visokoškolske, sveučilišne i znanstvene knjižnice (2000). *Narodne novine* (NN 698/2000)
- Standard za visokoškolske, sveučilišne i znanstvene knjižnice (2022). *Narodne novine* 81, 1182. [citirano: 2024-09-02]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_07_81_1182.html
- Standard za školske knjižnice (2000). *Narodne novine* 34, 698. [citirano: 2024-09-02]. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2000_03_34_698.html
- STOJANOVSKI, J. (2011). Analiza sadržaja Web stranica visokoškolskih knjižnica s pokazateljima razvoja digitalne knjižnice: doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu. <http://fulir.irb.hr/id/eprint/414>
- STOJANOVSKI, J. (2013). Visokoškolske i znanstvene knjižnice: zašto ih trebamo više nego ikada? *Kemija u industriji* 62: 452–455. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/162680>
- Zakon o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti (2019). *Narodne novine* 17, 356. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_02_17_356.html
- ŽIVKOVIĆ, D. (2009). Usporedba ciljeva knjižničarskih studija u Hrvatskoj. *Cjeloživotno učenje knjižničara: ishodi učenja i fleksibilnost*. Str. 69–82.
- World Economic Forum (2017). *Accelerating Workforce Reskilling for the Fourth Industrial Revolution: An Agenda for Leaders to Shape the Future of Education, Gender and Work: White paper*. Dostupno na: https://www3.weforum.org/docs/WEF_EGW_White_Paper_Reskilling.pdf

XIA, J.; M. WANG (2014). Competencies and Responsibilities of Social Science Data Librarians: An Analysis of Job Descriptions. *College & Research Libraries* 75, 3: 362–388. <https://doi.org/10.5860/crl13-435>

From Books and Information to Excellence: Perspectives of Exploring and Modelling the Quality of School Libraries in Slovenia and Croatia

Polona VILAR

Department of Library and Information Science and Book Studies
University of Ljubljana
polona.vilar@ff.uni-lj.si

Ivanka STRIČEVIĆ

National and University Library in Zagreb
istricevic@nsk.hr

ABSTRACT

The paper deals with the quality of school libraries in two neighbouring countries: Slovenia and Croatia. In both countries, school libraries had, until 1991, developed according to the same laws and standards which regulated the educational system and librarianship field. Since then, the development has been partly different but has still been based on the same theoretical findings, thus following the same fundamental professional guidelines. The paper starts with general views on researching school libraries, quality of school libraries, and then focuses on the situation in both countries. Emphasis is on the developments in research and theory between 2014 and 2024, which can be shown in the areas of researching and modelling competencies of school librarians and the quality of school libraries (including the resulting models), as well as investigating the role of school library in the curriculum, both in the context of developing information and other literacies and collaborating with the teachers. The differences in these areas between the two countries are presented and discussed to show the results and their implications for practice as well as to show how achievements in one country can benefit the other.

KEYWORDS: school libraries, quality, Slovenia, Croatia, modelling

1. Introduction

There has been 10 years since the publication of our first paper on researching the quality of school libraries (Vilar & Stričević, 2014). We wrote it after lengthy and intensive conversations about why and how to research school libraries in our two countries and decided to shape it as a methodological paper with propositions how it could be done and what should be considered. In the paper, we listed the reasons why such research is needed—namely that, until 1990s, our two countries had had the same framework for development (meaning the same legal and professional framework), while after that they went their separate ways within their new national legislation—and what it would bring, and suggested the research framework, e.g., methodology, sampling, in particular parameters and criteria for identifying good schools that could be selected for further field research of quality school libraries. That was the draft plan which required to be reshaped as we went deeper into the research, which we describe in this paper, along with the results up to this time.

It turned out that ten years is both a long and a short period. At LIDA conference that year¹, the paper has come under scrutiny of our distinguished colleagues, most notably Ross Todd who, as is widely known, had had extensive experience in this area and who served as one of the greatest role models for our research. When we presented the most challenging part of our methodological consideration, i.e., that we do not know how to approach sampling and recruit participants for our intended national studies of school libraries—namely, our wish to somehow replicate their sampling approaches of working only with good schools was hindered by the fact that neither country ranks schools according to quality, which meant that choosing good schools was impossible—Ross commented in his most practical manner: “Well, take whoever is willing to participate.” When we thought about it afterwards, we realized that he actually meant that it would most likely be the best librarians who would be most willing (if not eager) to participate in such a study. Considering the research conducted in Slovenia afterwards, he was right.

In the following years, there has been considerable development in the area

¹ Libraries in the Digital Age, 2014. <https://lida.ffos.hr/2014/>

of school libraries in both countries, both in the professional field and in research. In this paper, we overview these developments in the context of investigating the potentials for developing model(s) of quality school libraries, try to contextualize school library research, and show some future perspectives.

2. Researching School Libraries

According to many authors (e.g., Todd & Kuhlthau, 2005a, 2005b; Novljan, 2010; Kuhlthau, Maniotes & Caspari, 2012; Todd, 2011a, 2011b, 2012a, 2012b; Vilar & Stričević, 2014; Vilar & Zabukovec, 2016, 2017, 2020, 2022; Njoku & Ken-Agbiriogu, 2019; Thomas et al., 2020), quality school libraries play a crucial role in supporting teaching and learning within educational institutions. School libraries have important tasks in formal education and are the only libraries with the potential to be visited by everyone, as all people, at some point of their life, attend formal school, of which the school library is a part. School libraries are one of the fundamental prerequisites for the systematic development of information literacy that is essential in our information society. They serve as essential learning spaces that play a vital role in promoting information literacy among students. Many studies demonstrated the significant impact of school libraries on information literacy development among students, emphasizing the role of well-funded and well-staffed school libraries, collaboration with teachers, and the integration of technology in promoting information literacy skills. By fostering a culture of inquiry, providing access to diverse resources, and offering targeted instruction, school libraries contributed to students' information literacy competencies, empowering them as lifelong learners. Lance and Loertscher (2013), Todd (2011a), and Kuhlthau, Maniotes and Caspari (2015) discussed the relationship between well-staffed and well-funded school libraries and academic achievement, including information literacy skills. They highlighted the positive impact of school libraries on student achievement and the development of information literacy competencies and emphasized the importance of school libraries in promoting information literacy development and empowering students as critical thinkers. Lance and Loertscher (2013) also stressed the importance of effective school library programmes, including col-

laboration between librarians and teachers, to enhance students' information literacy development.

Several studies examined the correlation between school librarians' competencies and student learning outcomes, including studies of digital literacy, information technology management, and digital citizenship. Most importantly, research has shown that highly competent school librarians positively impacted student learning outcomes. Smith and Johnson (2018) found that school librarians' expertise in information literacy instruction positively influenced students' academic achievement. Additionally, research by Todd (2006, 2008, 2011a, 2017) demonstrated that school libraries with highly qualified librarians positively impacted students' reading motivation, skills, and academic performance. Purcell (2012) highlighted the evolving role of school librarians as information specialists who supported students in developing digital literacy and information literacy skills. They discussed the integration of technology into school library programmes to enhance information literacy instruction. Following the continuous rapid development of information landscape, the competencies required of school librarians have also transformed and now encompass a wide range of skills including information access, instructional partnerships, program administration, digital literacy, and information technology management, and these skills are reflected in many other competence models (Hughes-Hassell & Mancall, 2015; Leckie, Given & Buschman, 2010; IFLA School Library Guidelines, 2015; American Association of School Librarians, 2018). Leckie, Given, and Buschman (2010) and Loertscher, Koechlin, and Rosenfeld (2013) argued that school librarians must be adept at navigating the digital landscape, guiding students in evaluating online information, and promoting ethical and responsible use of digital resources.

In 2014, we discussed the importance of school libraries research from the perspective of providing proof of their quality for their future sustainability and roles in today's quickly changing environments. We argued that the ongoing development and testing of quality assessment models and frameworks are very important, in fact, critical for the school library profession (Vilar & Stričević, 2014). Generally, a school library has always been recognized as qualitative if it is dynamic, inclusive, well-resourced, staffed by competent librarians, actively fosters learning and teaching competencies and needs of

its users by supporting literacies, a love for learning, and diverse needs of the school community, while being integrated part of the curriculum. Our arguments went further:

“...before asking the students how the school library helps them in their learning in the widest possible sense, we need to use various research techniques to explore the context in which school libraries in the two respective countries operate, as well as the perception of those stakeholders who significantly affect their quality. Besides investigating the existing school library practices via usual methods (such as surveys, interviews, observations, etc.), it is needed to investigate:

- The attitudes of the authorities towards school libraries, which could be done by employing the content analysis method to analyze the curricula, legislation, formal documents of educational institutions (statutes, regulations, etc.), or even surveying or interviewing relevant bodies (both professional and legislative);
- The contents of existing educational programs (formal, permanent) which are available to school librarians, again by means of content analysis of their curricula.” (Vilar & Stričević, 2012, p. 4)

Researching school libraries is therefore important for several academic and practical reasons, connected with practical as well as academic circumstances. This research touches upon a wide array of educational and societal factors which shed light upon the important role of school libraries in quality education. Understanding the role of school libraries in fostering academic success, information literacy, and equitable education is essential for improving educational systems and ensuring that students are provided with opportunities to develop the best possible knowledge and competencies—and in this sense this research spans far beyond the library field. Furthermore, this research is significant and has practical implications for several stakeholders, such as educators, policymakers, and communities, seeking to enhance the learning experience for students of all backgrounds.

Undoubtedly, there are also several other areas that influence school library research agendas, for example exploring relations of school libraries (e.g.,

Todd & Kuhlthau 2005a, 2005b; Novljan, 2010; Kuhlthau, Maniotes & Caspari, 2015; Todd, 2011a, 2011b, 2012a, 2012b; Vilar & Stričević 2014; Vilar, 2024; Vilar & Zabukovec 2016, 2017, 2020, 2022; Njoku & Ken-Ag-biriogu, 2019; Thomas et al., 2020; Hay, 2005, 2006, Hay & Todd, 2010):

- **Educational outcomes:** Good school libraries play a pivotal role in shaping students' educational outcomes. Research in this area can explore and provide proof how access to well-maintained and equipped libraries with diverse resources and competent librarians correlates with academic achievement. Understanding this connection can inform educational policies and practices, and influence requirements for school libraries. Understanding the impact of school libraries on student outcomes can inform resource allocation decisions. Policymakers can make more informed choices regarding funding and support for school library programmes based on research findings.
- **State of the educational systems:** Good school libraries hold a strong position in the educational systems which are based on firm quality standards and follow contemporary guidelines in all relevant fields. Education is also a social institution, and, as such, it is under the influence of the ideas, trends, and movements that affect society. This, in turn, also affects libraries.
- **Literacy development:** School libraries are crucial in promoting literacy and reading culture. Investigating the impact of school library programmes on students' attitudes to reading, reading habits, and competencies such as comprehension and language skills can provide insights into effective teaching strategies and, in turn, influence the development of quality standards for school libraries.
- **Development of 21st-century skills:** In an age of information overload and problematic information, it is vital to equip students with information literacy and related literacies (e.g., media, visual, metaliteracy). Researching school libraries can assess how they contribute to students' ability to assess their information needs, find and evaluate appropriate information, and use it effectively, critically, and responsibly. In this context, research on school libraries can assess their role in developing critical 21st-century skills such as creativity, critical thinking and prob-

lem-solving, and communication. This information can help shape curricula and teaching methods and is especially essential in today's digital and AI-influenced era.

- **Innovation and technology integration:** As libraries adapt to the digital age, research can explore how they integrate technology and innovative teaching methods, thus informing educators on best practices for utilizing technology in educational settings, including collaboration with librarians.
- **Professional development:** School librarians are essential educators who often provide formal and informal professional development for teachers. Research in this area can examine how school librarians contribute to teacher effectiveness and student learning through collaborative efforts, and what they themselves need to effectively execute these tasks.
- **Cultural and socioeconomic equity:** School libraries can act as equalizers, providing access to resources and services, thus offering equal opportunities for students from diverse cultural, social, and economic backgrounds. Here research can shed light on the role of libraries in bridging educational gaps and promoting equity in education.
- **Community engagement:** School libraries often serve as hubs for community engagement. Research can investigate the extent to which libraries foster community involvement and support lifelong learning for all members of the community.
- **Global education trends and trends in the development of the library field:** School libraries are not limited to one country or region. Comparative research can shed light on the international best practices, enabling educators and policymakers to learn from successful models worldwide.

In all of the aforementioned areas, significance of such research is framed by a common denominator—the quality of school libraries. Namely, all these areas provide the basis for understanding how a school library functions on its path from the informational to transformational role—as Todd or Todd and Kuhlthau showed in the model and studies (Todd, 2006, 2008, 2011a, 2011b, 2012; Todd & Kuhlthau, 2005a, 2005b). They comprise all

contextual elements which are needed to transform the school library from its mere informational function to becoming a true learning agent. Their model is the result of research that links all contextual elements, which is the most important methodological trait of their study (Todd & Kulthau 2005a, 2005b). It includes the perceptions of all stakeholders, especially students, who are crucial both as study participants and as the focus of the educational process. In order to understand the context and link all contextual elements that contribute to and help build the quality of school libraries, the research must include these crucial stakeholders, and for this reason, in the “Ohio study”, (Todd & Kulthau 2005a, 2005b) the researchers used the so called *help construct*—they asked the students how the school library helped them without having previously formed expectations of what the school library should be.

In the next chapter, we address the concept of school library quality in more detail.

3. Quality of School Libraries

Quality school libraries are essential components of the education system and can significantly contribute to student success, literacy, and lifelong learning. They provide a range of educational benefits that extend beyond the classroom and help shape informed, curious, and engaged citizens. As discussed earlier, quality school libraries support learning and academic achievement by providing access to a wide range of educational resources of various formats, which support classroom learning, research, out-of-school activities, and others; support and promote various literacies and reading culture; promote and provide equitable access to information, thus reducing educational disparities; support and collaborate with teachers to develop lesson plans, research projects, and teaching materials, and by doing this help enhance the effectiveness of classroom instruction; serve as school hubs for technology and digital learning by effectively integrating and using technology. They can also serve as community hubs, hosting events, workshops, and activities that engage parents and community members in the educational process. Quality school libraries invest in the professional development of librarians, ensuring

that they stay current with the best practices in librarianship and education and, as such, serve as indispensable co-workers to teachers. Quality school libraries help equip students with the skills they need to succeed in an information-driven, technology-rich world, and to become lifelong learners who are prepared for further education and the workforce. Last but not least, quality school libraries often engage in research and innovative practices, contributing to the broader field of education and library science.

In general, the quality of school libraries can be assessed based on several criteria and characteristics, which are often referred to as fundamental elements that contribute to a quality school library (clearly, with variously shaped specific indicators of quality):

- adequate, diverse, up-to-date, and accessible collections, to cater to the varied interests, reading levels, and academic needs of the users;
- qualified librarians who play a pivotal role in managing the library, collaborating with students and teachers, and integrating information literacy into the curriculum;
- active promotion of various literacies by developing and implementing adequate programmes;
- integration of technology into library services and resources (providing access to computers, educational software, online databases, e-materials, and others);
- serving as places for safe learning in physical and digital settings, including comfortable, welcoming, and inclusive space;
- curriculum support through resources and services, integration into the curriculum with teaching activities;
- community engagement inside and outside school;
- ongoing professional development of librarians to provide the best possible services by staying current with trends in education, library science, and technology;
- regular assessment of library services and collection to ensure they meet the changing needs of the school community, through feedback from users;
- adequate funding and a budget that supports the library's operations, acquisitions, and programming.

As Novljan wrote (1996, 2010), a quality school library with a competent school librarian contributes significantly to quality learning and teaching. The library contributes to creative learning with information in three dimensions (Novljan, 2010: 15)—information as:

- a thing (the subject of processing in information systems),
- a process (informing),
- knowledge (personal knowledge that changes).

Novljan based her narrative on Buckland's (1991) information-as-thing theory, putting it into the context of school libraries.

Information presented in these three ways helps build knowledge and competencies about and linked with the use of:

- information sources for the purpose of acquiring knowledge (i.e., learning),
- sources that develop reading and other abilities in the field of literacy,
- sources that develop mental abilities and organization of work.

Novljan (2010) also establishes that a quality school library also helps develop thinking and creativity because libraries are actually the best classrooms for learning with information sources. In the library and with the library, users develop knowledge about the use of resources, about learning, about developing reading and other literacies, mental and social skills. Thus, the library:

- encourages and supports learning with its collection of library materials, with its services that introduce users to information sources outside libraries;
- provides options for choosing different approaches (methods, models) to solving problems, for the continuous development of abilities and competencies, also through the ethical views of individual and social actions;
- is an unmistakable link between people, disciplines, contents, formats, contents and their forms, insight with ethics, and others.

Assessing the quality of any school library involves looking at how well it meets at least some of these criteria and the specific needs of its student population. A quality school library enhances the educational experience, supports academic achievement, and fosters a lifelong love for learning and reading among students. As Vilar (2024a) writes, many authors and institutions such as the International Association of School Librarianship (IASL) and the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) discussed measuring the quality of school libraries. Several sets of performance measures and approaches have been suggested (as shown, for example, by Meyers, Fisher & Marcoux (2014) and Ramanjaneya (2017)), including those that addressed various aspects of the work of school librarians, such as collection development, information access, instructional support, technology integration, and collaboration with teachers. Most measures take into account evidence-based practice (IFLA School Library Guidelines, 2015; Beile & Boote, 2016; Todd, 2012a) and the impact of libraries on their environment and users (Scottish Library and Information Council, 2017; White, 2016; Todd, Kuhlthau & Heinström, 2005). However, deeper insights are also recommended, which was well demonstrated by the work of Ross Todd and colleagues who managed to document and gather proofs on the links between the quality of school library and its image in the eyes of users (Todd, 2005, 2006, 2008, 2011a, 2011b, 2012a, 2012b; Todd & Kuhlthau, 2005a, 2005b; Todd, Kuhlthau & Heinström, 2005; Gordon, 2023). They also formed one of the most widely cited and used models of quality school libraries (Todd, 2005, 2011b, 2017).

4. School Libraries in Slovenia and Croatia

As emphasized by Vilar and Stričević (2014), in both countries school libraries had developed until 1991 according to the same laws and standards which regulated the education system and librarianship field. Since then, the development has been partly different. But even though the school libraries in the two countries differ, their development is still based on the same theoretical findings, thus following the same fundamental professional guidelines.

4.1. Slovenian Situation

School libraries in Slovenia are formally organized in primary schools, secondary schools (gymnasiums, professional schools, vocational schools, centres with several school types), music schools, schools with adapted programmes for pupils with special needs, institutions for children with special needs (at primary, secondary level), and dorms (secondary level, for pupils with special needs) (IFLA Guidelines for Library Services to Children aged 0-18, 2018; Vilar, 2024b). Vilar and Novak Zabukovec (2022), Vilar and Haramija (2022), and Vilar (2024a) warned that there is no systematic library service in kindergartens and in schools for adults who did not finish regular schooling during their youth. They have their own separate legislation which does not mention a school library. In practice, in cases where there is one institution with several types of schools (for example, a primary school with a kindergarten, or a school centre with a gymnasium, a professional school, and a school for adults), their school library covers all of them. In case of separate schools, there is a school library only where the law specifically requires it (for example, in a primary school, but not in a kindergarten).

The current formal framework is, as Vilar (2024a, 2024b) and Fekonja (2016) write, that school libraries in Slovenia operate in two systems: as part of formal education institutions, they fall under the jurisdiction of the ministry in charge of education (at present, it is formally named Ministry of Education², and covers formal education at preschool, primary, and secondary level, while in the past it used to cover sports and higher education), and as part of the library system, they are under jurisdiction of the ministry in charge of culture (Ministry of Culture³). As such, school libraries are the subject in two parallel legislations: the one covering education and the one covering libraries, which, in some cases, causes confusion and unclarity. The education system assures existence of the school library through the statement in the main education law (ZOFVI, 2007) which literally says, “The school is equipped with a library.” This means

² In Slovenian: Ministrstvo za vzgojo in izobraževanje, website <https://www.gov.si/en/state-authorities/ministries/ministry-of-education/>

³ In Slovenian: Ministrstvo za kulturo, website <https://www.gov.si/en/state-authorities/ministries/ministry-of-culture/>

that every school is obliged to have a library. The law does not, however, define how this library should be set up, organized, financed, equipped, and others. Non-systemic financing is one of the main obstacles to a more balanced development of Slovenian school libraries. Schools do not receive targeted financial means specially for their libraries—instead, each school receives the finances for their operation in one bulk and the school management decides how they will distribute them to run their school. Therefore, the actual conditions under which the school libraries operate are left to the ingenuity and competency of librarians who depend on the management of their school and their awareness of the necessity of their existence and quality. For this reason, there are significant differences between school libraries. School libraries are therefore subject to legislative requirements. The next thing which is defined in the school system legislation is the librarian. The law clearly requires each school library to employ a professional librarian and defines the employment conditions and work norms. There are also curricular documents for the courses taught by the school librarian in primary (Knjižnična informacijska znanja, 2008) and secondary school (Knjižnično informacijsko znanje, 2008).

The professional framework for library work is provided by the library system, first and foremost through the basic legislation, the Library Law (Zakon o knjižničarstvu, 2015). The law has been valid from 2016, and, in it, the school libraries have a specific position, being the only library type not directly providing public service—instead, school libraries are defined as libraries in support of another public service, namely education. The library legislation defines for school libraries their basic tasks, teaching tasks (thus explicitly stating that school librarians' task is to teach information literacy!), some standards and recommendations, basic conditions, inclusion in the national bibliographic system (COBISS⁴), obligation to participate in the nationwide statistical measurements (although this has become somewhat problematic, since the National and University Library has stopped these measurements due to inadequate funding, and plans to continue this in 2024), to prepare strategic documents (in process),

⁴ COBISS (Co-operative Online Bibliographic System & Services) is “an organizational model of joining libraries into a national library information system with shared cataloguing, the COBIB union bibliographic/catalogue database and local bibliographic databases of participating libraries, the COLIB database on libraries, the CONOR authority database, and with a number of other functions”. (<https://www.cobiss.net/cobiss-platform.htm>).

to appoint a member in the National Library Council that works under the Ministry of Culture, and are subject to supervision (inspection). Unfortunately, neither system has yet provided school libraries with professional standards. In the past, the ministry responsible for libraries had managed to prepare the standards for school libraries, but these were unfortunately not adopted by the Ministry of Education and therefore did not gain validity to be followed by the libraries. This means that librarians need to rely on international documents for professional recommendations and solutions. In the supplement to the Slovenian translation of the IFLA School Library Guidelines (2019), we find that the development of Slovenian school libraries has always followed international school library guidelines (2002, 2015). According to these guidelines (2019), a system of professional support to school librarians—although understaffed and underfinanced and therefore inadequate—has been set up to a certain extent by the national organizations responsible for education (Ministry of Education, National Education Institute Slovenia) and librarianship (National and University Library, Institute for Information Science Maribor). Through this system, school librarians have available professional and technical support, educational opportunities, and chances to stay informed of the latest developments in relevant fields (legislation, technology, etc.).

4.2. Croatian Situation

School libraries in Croatia are organized in primary schools, secondary schools (gymnasiums, professional schools, vocational schools, centres with several school types), art schools, schools in institutions for special needs youth, and dorms for secondary school pupils. Statistical indicators for the year 2022 show that there are 1,246 school libraries of all types in Croatia⁵. Although preschool education is part of the complete education system, a library is not mandatory in kindergartens, but in practice many kindergartens have special collections of literature for children, parents, and professional staff. School libraries in Croatia fall under the jurisdiction of the Ministry of Science and Education⁶, but as the

⁵ Portal matične djelatnosti knjižnica u Hrvatskoj: Statistički podaci i pokazatelji uspješnosti školskih knjižnica za 2022. godinu. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, <https://maticna.nsk.hr/statistika/preuzimanje/>

⁶ In Croatian: Ministarstvo znanosti i obrazovanja, website <https://mzo.gov.hr/>

Ministry of Culture and Media is in charge of legal and professional work of all kinds of libraries, some operational issues are distributed between the two ministries, including the Croatian Library Board, which is an advisory body for all types of libraries for both ministries, but works within the Ministry of Culture and Media⁷. By decision of the Minister of Culture and Media, librarians acquire a professional title after completing their studies and at least one year of working in a library. In order to work as school librarians, which is not a formal title but is commonly accepted in literature, they must acquire pedagogical competencies during their studies or through a lifelong learning programme worth 60 ECTS credits, which is prescribed in the legislative documents. The formal title is professional collaborator librarian⁸. (Pravilnik o tjednim radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi, 2014). This document also brings a list of librarians' tasks, from collaboration in teaching, encouraging reading culture, and forming school's multimedia centre, to encouraging the teachers and other school professionals to use scientific and professional literature, cataloguing, as well as working with publishers and other librarians. From this, it is difficult to conclude *how* these tasks should be carried out (such as collaborating in teaching), but it is important that they are listed, because this means that they *have to be carried out*.

Just as in Slovenia, according to the Croatian Law on Education in Primary and Secondary School (Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi, 2009), it is prescribed that the school institution has a library—the school is obliged to have a library. In this document/regulation, we can see that all school personnel need to have pedagogical competencies, school librarians included (Article 105, line 12). Additionally, it says that the library is an integral part of the educational process and serves to realize the educational process, and that it must meet the conditions prescribed by the standards. The Standard for School Libraries prescribes all the details, from library space and collection to tasks and activities (Standard za školske knjižnice, 2023). As the last Standard was adopted way back in 2000, it was more a reflection of the situation at that time than a developmentally oriented and realistic tool for assessment and self-assessment. Therefore, school libraries developed with

⁷ In Croatian: Ministarstvo kulture i medija, website <https://min-kulture.gov.hr/>

⁸ In Croatian: stručni suradnik knjižničar

different intensity because they depended more on the perception of individual schools than on the prescribed conditions for work. It is believed that the new Standard will enable aligned development and better conditions for the operation of school libraries. Although it stipulates the financing of libraries, especially the acquisition of the fund, it will take time for many libraries to catch up over two decades. It will also take time for a large part of school management to become aware of the importance of investing in libraries and their crucial role in education and learning. Librarians, as professional associates (in addition to pedagogues, psychologists, and educational-rehabilitation experts), are educated at the master's level (five years of university study), but considering that they work in education, they must also acquire the mentioned additional pedagogical competencies and pass a distinctive professional exam at the Agency for Upbringing and Education. In practice, this means longer training for school librarians than librarians in other types of libraries.

The Law on Libraries (*Zakon o knjižnicama*, 2019) prescribes general conditions for the establishment and operation of libraries, and all other conditions, including the competencies of librarians, are prescribed by rules and standards. There are many opportunities for professional development and lifelong learning—through the Centre for Continuing Education of Librarians in The National and University Library⁹, conferences organized by the Croatian Library Association¹⁰, and especially through the central yearly conference of The Agency for Upbringing and Education called Spring School for School Librarians¹¹. The involvement of individual school librarians in international associations (IFLA and IASL) and in Erasmus projects, in which some schools participate, enables the transfer of knowledge, but considering the number of school libraries and librarians in Croatia, direct involvement is too small. Although the Standard for School Libraries prescribes the professional training of school librarians, the actual conditions often depend on the school management and their willingness to financially support the lifelong learning of school librarians.

There is little wholistic scientific research on school libraries in Croatia, and

⁹ In Croatian: Centar za stalno stručno usavršavanje knjižničara, website <https://cssu.nsk.hr/>

¹⁰ In Croatian: Hrvatsko knjižničarsko društvo, website <https://www.hkdrustvo.hr/>

¹¹ In Croatian: Proletna škola školskih knjižničara, website <https://www.azoo.hr/najave-i-izvjesca-arhiva/27310/>

it is mainly carried out in the context of graduate theses at master's studies or within the framework of doctoral studies as dissertations. What stands out are the works by Banek Zorica and collaborators (see for example Zorica & Špiranec 2011; Špiranec & Zorica, 2011; Banek Zorica, 2015; Banek Zorica & Dukic, 2016; Banek Zorica & Grubišić-Čabo, 2022; Hebrang Grgic, 2013) who continuously investigate certain elements of quality of school libraries in the context of new paradigms of school librarianship. There is no systematic research at the national level in Croatia, which would deal with the quality of school libraries according to comparable parameters. Statistical data and analytics monitored by the Centre for the Development of Libraries and Librarianship in the National and University Library are valuable but insufficient considering the need for continuous scientific research, the results of which could monitor and develop this activity.

5. Developments in Research and Theory Between 2014 and 2024

As we show further on, the theoretical developments can be shown in the areas of modelling competencies of school librarians and quality school library, as well as investigating the role of school library in the curriculum, both in the context of developing information and other literacies and collaborating with the teachers. Even formally, there are certain differences between the two countries—namely, while, in the first area, both countries can show mainly theoretical contemplations, in the second area, Slovenian results are based on empirical research, thus providing a base for similar research in Croatia. We therefore did not decide to do a wholistic comparative approach but to show the results of these endeavours, along with their implications for practice. But aspirations stay the same, and achievements in one country can benefit the other, also from the viewpoint of avoiding certain obstacles or mistakes.

5.1. Developments in Slovenia

There is a relatively rich body of theoretical professional literature on school libraries and librarianship. The professional journal *School Library*

(Šolska knjižnica), which has existed since 1991, acts as a bridge between theory and practice and brings many current and relevant information (research results, applicative solutions, etc.) to school library practitioners, including many examples of various teaching and cross-curricular approaches involving school libraries. Applicative research in the area of school libraries revolves around various interesting topics, for example work with talented pupils (Repinc & Vilar, 2013), implementation of new automation environments and tools within the context of transition to COBISS system (e.g., Šink, 2017, 2020; Šink & Vilar, 2018; Banjanin, 2023), and kindergarten library services (Zabukovec, Vilar & Fekonja, 2019). The first document to assume the function of a development strategy was published in 1995 (Idejni načrt slovenskih šolskih knjižnic, 1995) but has been neither entirely followed nor updated since that time. The integration of the school library in the curriculum has been and has stayed the most problematic area. Among the most important theoretical developments, we can mention the modelling of the school librarians' competencies, and modelling of the quality school library, presented in the following two chapters.

5.1.1. Modelling the Competencies of School Librarians

For the purpose of the research on the competencies of school librarians, Zabukovec and Steinbuch (2010) first developed a broad outline of the required competencies, drawing on the competencies for teachers, which was later expanded by Zabukovec (2014). The librarian needs to have the knowledge to organize and manage the library, which he/she passes on to the users as part of his/her duties. Besides the basic library knowledge, the librarian is involved in the process of learning and teaching and therefore needs to have a range of competencies (similar to a teacher). The librarian gives his/her contribution to information literacy in each school as the taught course called *Library and Information Knowledge*. An information literate school librarian uses the information process for independent learning and problem solving, has library knowledge about the organization and functioning of the library, and knowledge of pedagogy and its sub-disciplines of didactics, methodology, and psychology, which help him/her to transfer the knowledge of information literacy to students (Steinbuch, 2009). As the school

librarian is also a partner in teaching and learning, pedagogical knowledge is also extremely important for the relevance of the school library in the school environment and for the integration of the library programme into the educational curriculum. Librarians are also information professionals and therefore need information skills. To be successful in a school library, a school librarian also needs various skills, abilities, aptitudes, as well as personal qualities, attitudes, behaviours which are the third set of competencies, very relevant to the work of a school librarian. The model of competencies thus consists of (Zabukovec and Steinbuch, 2010; Zabukovec, 2014; Figure 1):

- 1) professional knowledge (expert and technical knowledge):
 - a. general knowledge
 - b. library knowledge
 - i. knowledge and understanding of library organization,
 - ii. information organization (knowledge of information sources, understanding of information resources and their use),
 - iii. acquisition and professional processing of library materials (for transparent use and accessibility).
 - c. pedagogical knowledge
 - i. knowledge of the curriculum,
 - ii. pedagogical-psychological knowledge (knowledge of didactics and methodology),
 - iii. bibliopedagogical knowledge.
- 2) information knowledge
 - a. information and communication technology (ICT) knowledge,
 - b. information search and retrieval knowledge.
- 3) skills, abilities, and aptitudes
 - a. analytical, problem-solving, and decision-making skills,
 - b. the ability to think on his/her feet,
 - c. communication skills,
 - d. creative skills,
 - e. flexibility and adaptability,
 - f. interpersonal and teamwork skills,
 - g. planning and organizational skills.

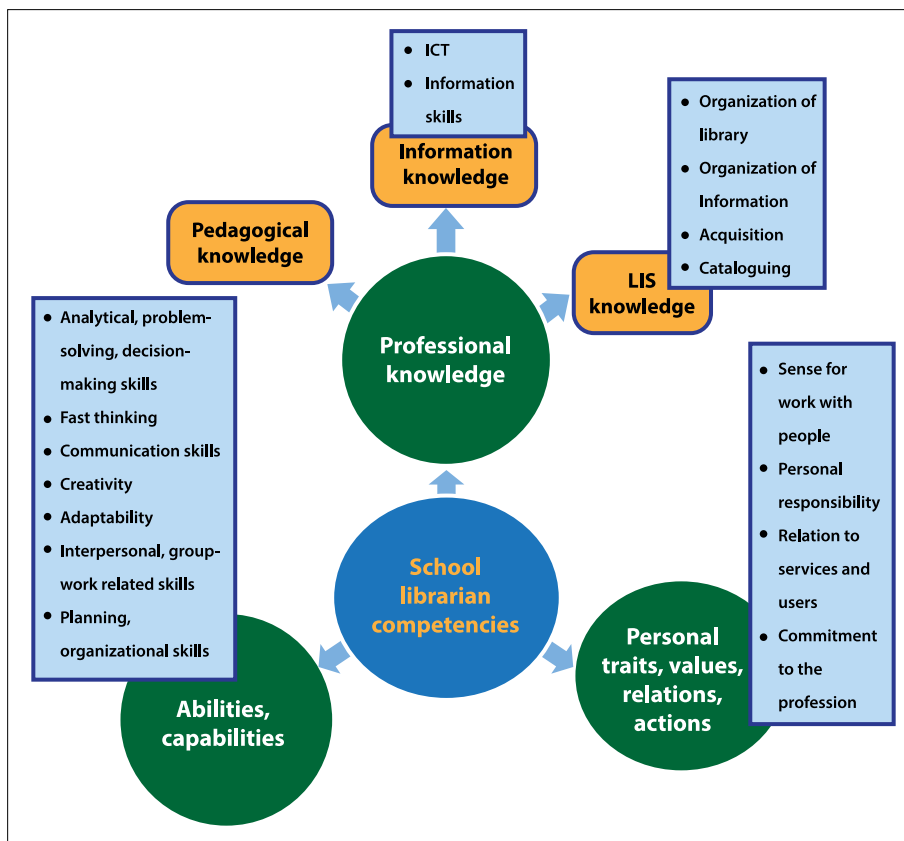

FIGURE 1. *Model of school librarian competencies* (Zabukovec, 2014; translation and graphic presentation by P. Vilar)

- 4) skills, abilities, and aptitudes
 - a. analytical, problem-solving, and decision-making skills,
 - b. the ability to think on his/her feet,
 - c. communication skills,
 - d. creative skills,
 - e. flexibility and adaptability,
 - f. interpersonal and teamwork skills,
 - g. planning and organizational skills.
- 5) personal qualities (attitudes, behaviours)
 - a. a sense of working with people,
 - b. appropriate and responsible behaviour,

- c. attitudes towards service and user satisfaction,
- d. commitment to the profession.

As we demonstrate, research worldwide and in Slovenia has shown that the school library can be integrated into the school curriculum, and librarians can successfully implement information literacy programmes if they collaborate with teachers and inter-curricular links are established. Therefore, the educational knowledge of librarians, which includes curriculum knowledge, pedagogical-psychological knowledge (didactic and methodological knowledge), and bibliopedagogical knowledge, is also important for the integration of the school library into the curriculum. This knowledge is also compulsory for Slovenian school librarians, as the Law (Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, 2007) requires that librarians must also have a pedagogical qualification. This can be acquired either in the context of a full-time formal pedagogical course of study or through a programme of complementary education.

5.1.2. *Modelling Quality School Library*

Initial approaches to modelling quality school libraries—the basis were some of the findings of the OBJEM¹² project (Zabukovec and Vilar, 2018)—took into consideration the following starting points (Vilar and Novak Zabukovec, 2020: 287-288):

1. **Improving cooperation between the school library/school librarian and the school and kindergarten staff** to establish new connections with the librarian's teaching of *Library and Information Knowledge* each year and to find opportunities to collaborate at a different level than usual.
2. **Strengthen/update the internal promotion of the school library** in the school, its activities, and the opportunities it offers—especially promotion among teaching staff—for example, the librarian should prepare an action plan, outlining the actions to be taken (e.g., presentation

¹² OBJEM was a national project on encouraging reading literacy (<https://www.zrss.si/projekti/projekt-objem/>).

of the library at pedagogical meetings, development of a mission statement, plan for a new role of the librarian's teaching, etc.).

3. **Strengthening or updating the external promotion of the school library**, thus influencing the change in the perception of the school library by external stakeholders (parents, decision-makers, the library profession and professional associations, the general public).
4. **Strengthen opportunities to raise awareness of the importance and role of the library profession** (among school management and staff)—for example, establish regular participation of librarians in pedagogical conferences (where this does not already exist) and other meetings.
5. **Improvement/clarification of the legislative framework** in which school librarians operate (norms, status, conditions, etc.)—while this is not the domain of the individual librarian, things should be addressed at the level of the ministry/national library (working groups on the revision of the regulations, standards, and setting up the national SL strategy).
6. **Strengthening professional development opportunities for school librarians** where possible. Topics could be more complex information literacy, ICT and online topics, team (collaborative) teaching, cross-curricular teaching, textbooks as a lever for building library collections, strengthening relationships with colleagues, presentation skills, training in library space management, new types of materials and services (ICT and AI related, etc.).
7. **Improvement of library space and equipment, more influence of librarians on financial resources**, for example, exempting library resources from the school material budget and setting up an independent library budget.
8. **Consider ways and means to increase and, above all, make the library more integrated**. Increasingly integrate the library into the life and work of the school or kindergarten, including through awareness-raising, education, and training of teachers, kindergarten and school management, and education and training of librarians in the kindergarten and school.
9. **Consider how to improve cooperation and networking between teachers and librarians**, including joint planning, implementation,

and evaluation of activities with the aim of continuous improvement.

10. **Consider how to improve library space, equipment, staffing, and other conditions** (e.g., in terms of materials, systematic and planned work), as well as to adapt the legislative framework and regulations.
11. **Libraries in kindergartens should be managed and staffed by qualified school librarians, not by teachers**; however, librarians should be properly recognized and valued for their work, which means adjusting the legislative framework and regulations accordingly.
12. **In the context of educational work, consider a higher quality, more varied and more frequent library activity, including a wider range of materials addressing different literacies** (pre-reading, reading, information, media, multimodal, family literacy, etc.), and including other areas of relevance to children, other people involved in the child's life (e.g., parents).
13. **Develop a systematic collection of quantitative and qualitative data on the work of school libraries** to ensure continuous monitoring and identification of challenges.

5.1.2.1. Models of Quality School Library

5. 1. 2. 1. 1. Draft Model

First, a draft model was designed, presented by Vilar and Novak Zabukovec (2020) and Vilar (2024a). This purely theoretical draft model (Figure 2) included seven segments, each consisting of several elements:

1. **Good conditions:** In order to produce and support quality work, basic working conditions must be available in the library, starting with reliable financing, high-quality, up-to-date, relevant library materials in sufficient quantities, appropriate location and accessibility, appropriate premises, modern equipment and technology.
2. **Competent librarian:** A competent school librarian possesses LIS, pedagogical (PED) and general competencies and values. These are noticed and appreciated by the teachers, management, students, and external users. The librarian is also responsible for establishing his/her own im-

age in the eyes of users. This, in turn, is also influenced by factors such as the organization of work at the school, the attitude of the management, and work norms. Taken together, these factors would determine the content and scope of the librarian's work.

3. **Development strategy:** Slovenian librarianship law requires that each library must prepare a strategic plan for its development and that this plan must be included in the school's strategic development plan. It is a strategic view of the future, based on the current situation, important for the development of every library. A quality school library must have such a plan.
4. **Importance, indispensability, popularity:** A quality school library is actively and dynamically involved in the life and work of the school. All actors are aware of the school library's importance; it is popular with them, and they perceive it as indispensable. Among other things, this is important because it creates positive expectations of users towards the library. It is important to remember that the responsibility for creating these expectations cannot be transferred entirely to users—the librarian also has an important role.
5. **Activity and availability:** A quality school library is active and accessible—this is shown in its openness during, before, and after classes, its physical accessibility, including both the location of the library and library space, as well as in its activities inside and outside the library (including virtual types of accessibility). Active internal and external promotion of the library is connected to all this.
6. **Inclusion, integration:** A quality school library is closely and regularly included and integrated into the entire life and work of the school. This is shown by the use of its materials and resources, space, technology, and inclusion of the librarian in every activity that takes place at the school at all levels. The library is included in all departments and classes, in teaching preparations, and planning of teaching. As part of teaching teams, the school librarian is present at professional meetings and gatherings such as pedagogical conferences. In this way, the library becomes indispensable in the minds of all actors.
7. **Contribution to knowledge, literacy, values, atmosphere:** A quality school library contributes to knowledge, literacies, values, and, through

creating a supportive atmosphere, it is unequivocally recognized. Such contribution is measurable. For this, clear criteria and approaches must be established, which, similarly to the creation of a development strategy, are again linked to the knowledge and competencies of librarians in areas such as user research, quality measurement, and promotion of services. Visibility and an unequivocal contribution make it possible to establish the library as an important stakeholder in teaching. Naturally, these are soft areas where determining the influence of just one actor is undoubtedly very challenging.

FIGURE 2. *Draft Model of Quality School Library* (Source: Vilar and Novak Zabukovec, 2020: 289)

As emphasized by the authors, a quality library needs to prove that it is positive in all segments, although in some cases, a well-qualified and engaged librarian can, to some extent, make up for other potential gaps.

This theoretical model was validated (reported in detail in Vilar and Novak Zabukovec (2022)), with two goals in mind: 1) A research-oriented goal: to acquire and analyse data to form a more verified version of the model that would comply to professional recommendations and respond to practitioners' needs and allow a nation-wide and perhaps wider verification of the model. 2) A more hands-on-oriented goal: to demonstrate to the practitioners how to approach analysis in the first place, especially at the level of an individual institution (i.e., their library).

1) Research-Oriented Validation

As presented by Vilar and Novak Zabukovec (2022) and Vilar (2024a), each segment and element of the draft model was tested using various quantitative and/or qualitative methods, approaches to the analysis, data sources, and samples. The reasons for this variety were also varied: the rather lengthy timeframe, availability (and sometimes non-availability of data), research capacities, support of the decisionmakers, and others. The data and data sources included:

- Quantitative statistical data of the national library center CeZAR¹³;
- Quantitative and qualitative data from the surveys within the OBJEM project (collected by the authors or other collaborators);
- Quantitative and qualitative data from surveys and other documents (Doodle polls, Padlet documents) from the participant trainings that the authors performed within the OBJEM project;
- Qualitative data from the strategic and yearly plans and yearly reports of the schools and libraries in the OBJEM project.

Vilar and Novak Zabukovec (2022) and Vilar (2024a) emphasize that many elements could only be partially analysed or not at all, either due to a lack of data or due to their complexity, which led to employing their own qualitative data gathering and analyses during the five years of the OBJEM project and

¹³ Center ZA Razvoj knjižnic (in English: Centre for the Development of Libraries).

only included the project participants (fourteen kindergartens, twenty-three primary, and twenty-two secondary schools), since they did not have access to wider samples. Even where national statistics existed, it only allowed partial analyses. Vilar and Novak Zabukovec (2022) provide detailed explanations of samples, methodologies, analyses, approaches, and solutions for each segment of the model, as well as the results and discussions. In summary, the authors admit that, besides discovering areas with a serious lack of data, they were also not satisfied with the findings for most segments and elements.

TABLE 1. *Data sources and analyses of the draft model*

Draft model segment	Elements	Data source	Analysis	Notes on sample
good conditions	financing library materials premises equipment technology	/ 1 (partially) 1 (partially) 1 (partially) 1 (partially)	/ quant. quant. quant. quant.	national data, only statistical
competent librarian	LIS comp. PED comp. GEN comp. values	1 (partially) 1 (partially) / /	quant. quant. / /	national data, only on formal edu.
development strategy	of school of library	4 4	qual. qual.	only OBJEM participants
important, indispensable, popular	with pupils with parents with teachers with management	2, 3 (partially) 2, 3 (partially) 2, 3 (partially) 2, 3 (partially)	quant./qual. quant./qual. quant./qual. quant./qual.	only OBJEM participants
active, accessible	open active phys. accessible promoted	1 (partially) 2, 3 (partially) 2, 3 (partially) 2, 3 (partially)	quant. qual. qual. qual.	only OBJEM participants
included, integrated	regularly everywhere all levels all meetings all teaching plans	2, 3 (partially) 2, 3 (partially) 2, 3 (partially) 2, 3 (partially) 2, 3 (partially)	qual. qual. qual. qual. qual.	only OBJEM participants
contributes	to knowledge to literacies to values to atmosphere	2, 3 (partially) 2, 3 (partially) 2, 3 (partially) 2, 3 (partially)	qual. qual. qual. qual.	only OBJEM participants

(Source: Vilar, 2024a)

2) Practice-Oriented Validation

The analyses were also examples of how to approach the analysis of each element, along with suggested possibilities for improvement with a goal to empower the librarians wanting to attempt this at their school. In this, an attempt was made to provide practitioners with guidelines and a sample of such analysis, with the desire that more of this will be done in practice, leading to a more development-oriented school libraries environment. It is a pleasure to say that results of these endeavours are already visible—see for example Tušek (2022).

5. 1. 2. 1. 2. Finalized Models

Through these analyses, the *Model of Quality School Library* was formed (Vilar and Novak Zabukovec (2022) and Vilar (2024a); presented here in Figure 2). Initial analyses showed that the segments and elements of the draft model were *basically* appropriate; however, while the draft model included seven seemingly equivalent segments, a closer look and analyses revealed that:

- 1) In certain segments of the model, some additional elements as well as changes to the existing ones were needed in terms of distribution into areas, naming, and content (Table 2).
- 2) In the model, there are actually three different types of elements that are also interdependent of each other. Therefore, a different display is needed.

TABLE 2. *The changes in the names of the elements*

Draft model	Final model
good conditions	work conditions
competent librarian	librarian
development strategy	development strategy
important, indispensable, popular	important and popular
active, accessible	interactive
included, integrated	integrated
contributes	effective

(Source: Vilar and Novak Zabukovec, 2022: 250)

The *Model of Quality School Library* (Figure 3) thus consists of three levels, i.e., layers on top of each other:

- Three elements comprise the *Basic conditions* that must be ensured as a foundation for quality work: “Work conditions”, “Librarian”, and “Development strategy”.
- Three elements compose the *Quality traits*, as they deal with the way librarians and libraries work and represent the ways in which a quality library is involved in the life and work of its institution: “Interactive”, “Accessible”, and “Integrated”.
- Two more elements reflect the *Outcomes* of the librarian and the library; they are therefore about where and in what ways the work of a quality library can be perceived: “Important and popular” and “Effective”.

The content of individual elements within each layer was also more precisely defined:

1) Basic conditions for library work:

- **Work conditions:** Good work conditions must be ensured. These conditions include high-quality, sufficient, and appropriate materials; a sufficiently large and suitable space with appropriate equipment; and technology placed in a central location within the school. This also includes adequate financial resources; in this context, we can also put the urgently needed dedicated or systemic funds for the school library because it is high time that the operation of school libraries ceased to be financed as part of school material resources.
- **Librarian:** The pillar of a quality school library is a competent, active, and committed school librarian, who is characterized by librarian, pedagogical, and general competencies and values. A librarian’s lifelong education is urgently needed.
- **Development strategy:** Educational institutions must have a prepared strategic document in which they define the vision and direction of their development in the next three to five years; its essential component is the school library development strategy. The annual work plan of the institution is placed in the context of this document in which its

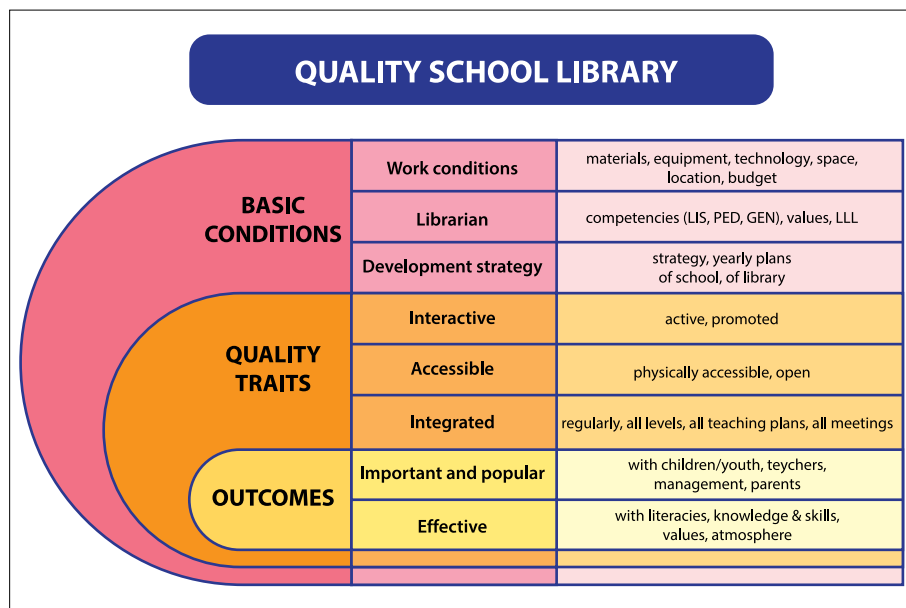

FIGURE 3. *Model of Quality School Library* (Source: Vilar and Novak Zabukovec, 2022: 233)

library must also be represented with its annual plan of both professional and bibliopedagogical work.

2) Quality traits of the librarian and the library:

- **Interactive:** The library's interactivity can be perceived through its direct activity inside and outside the library. This is seen in terms of direct involvement in educational work, as well as in all other activities where it is present in the life and work of the institution. Undoubtedly, the main element of such a library is an active and committed librarian, who is also involved in its internal and external promotion and advocacy.
- **Accessible:** The element is designed simply: the library must be physically and digitally accessible to users. The library must also follow recommendations regarding accessibility for people with disabilities. In addition to physical accessibility, adequate openness of the library must also be ensured.
- **Integrated:** The integrated operation of the library is ensured when it is regularly present or integrated in all levels of educational work with its operations and materials. This can be seen in teaching preparations

and in the implementation and evaluation of educational work and is realized through collaborative teaching by the librarian and teachers. The librarian is also present at all meetings in the institution (activities, pedagogical conferences, and meetings with parents).

3) Outcomes of the librarian and library activities:

- Important and popular: Due to all the preceding elements, a quality school library holds a high reputation and plays an important role in its institution, it is indispensable for professional work, and it is also popular and appreciated by all users: students, teachers, and other professionals, the management of the institution, and, also, parents. There is no issue with the library also being used by non-teaching staff.
- Efficient: A library that meets all the aforementioned conditions is also efficient, as it participates in its institution and has an influence on the development of literacy, knowledge, and values. As a result, it contributes to the establishment of a positive atmosphere in the institution.

Vilar (2024) reports a pilot study to verify the model among Slovenian school library practitioners with interesting results. Most librarians had positive opinions of the model. The most important element, crucial for the identity of the library, was the qualified, competent, and active librarian. The composition of the model, with its layers, was assessed as appropriate, and it was also pointed out that some areas are more basic than others and that, without basic conditions for work, the further elements are very hard to realize. Accordingly, the librarians see as most pressing the issues pertaining to the first layer of the model: a lack of qualified staff and a lack of time for all the librarians tasks (both of which also negatively influence the accessibility of the library); inadequate and, to some extent, even harmful work norms; inadequate work conditions with regard to finances, premises, technology; inadequate or outdated materials; a lack of management support; and, above all, the problem of library not having its own financial means within school budget. The model was found useful for assessing the effectiveness and influence of the library, although most librarians did not objectively measure the impact of their services and complained to often

not having insight into the outcomes where their work is influential, such as student achievements in competitions and their written projects. The impact of the library is most visible through encouraging reading among students and teachers, activities involving the librarian's participation in the teaching/curriculum, and collaboration with the local public library, positive attitudes of the library users, use of the library for schoolwork and leisure-time activities (not only reading), positive feelings in terms of not only atmosphere but also safety, and viewing the library as a social space as well. If the librarian was absent, the users missed him/her and the library. Following this pilot study, we conducted a larger qualitative study with 123 school librarians. Initial results indicate that the model highlights important areas for quality work of school libraries and the need for their development. The areas that are most needed of further development include assessment, strategic planning, organization, proactivity, and training. At the same time, as it often happens with modelling, the model is demanding and, to some extent, theoretical. In other words, it differs greatly from the everyday situation in which librarians carry out their work. What is already evident is that Slovenian school libraries must be provided with professional standards, regulated work norms, and, above all, their own financial resources, to be proactive agents of information literacy development.

As argued by Vilar and Novak Zabukovec (2022), the model of quality school library can be used in a slightly simplified form in the context of kindergarten as well, which was attempted by Vilar and Haramija (2022; Figure 4). Firstly, we need to acknowledge the terminological contribution of the authors: Since they were talking about a library that has not yet been set up (especially in the case of libraries in independent kindergartens), they decided to establish a term *preschool library* and, consequently, named their model *the quality preschool library model*.

The authors pointed out some serious formal obstacles, identified in addition to the previously recognized difficulties in the context of school libraries. In the preschool period (the age of children is between 1 and 6 years), as in the whole educational vertical in Slovenia, it is very important for children's development to systematically develop their pre-reading competencies, followed by reading competencies and literacy. It should be noted, however, that the role of the school library in the early childhood education system in Slovenia

has not been systematized, since in half of the Slovenian public kindergartens, which are independent and not attached to a primary school, libraries have not yet been set up in a form that could be defined as a school library. Additionally, even in those kindergartens which are attached to a primary school, for primary school librarians the work with kindergartens is not recognized as part of their professional duties. This unfortunately results in very different solutions regarding library services for kindergartens, which are, put bluntly, left to the ingenuity and dedication of individual librarians. These are therefore the two biggest changes needed in Slovenian school librarianship. The next, equally important change is the regulation on designated funds for preschool libraries.

Since school libraries in kindergartens have not yet been set up in a systematic way, the authors used recommendations for school libraries and children's libraries as a basic general starting point for defining the characteristics and tasks of preschool library. Since the decision-makers and the financiers have been looking for a starting point for setting them up, the moment was certainly appropriate to establish a general starting point.

In terms of potential users, materials, space, and the librarian's work (professional librarianship and bibliopedagogical work), as well as other library segments, it would be comparable to a primary school library, especially regarding its integration into the kindergarten's professional work. Preschool libraries have the same target user groups as primary school libraries:

- children (of the kindergarten), who need to have access to fiction and informative literature and resources in a variety of formats,
- educators, who need professional literature and technology,
- other kindergarten staff,
- parents.

In shaping the model, the authors drew on the model of quality school library and therefore the Model of Quality Preschool Library (Figure 4) is its simplified "sibling".

Like the base model, it is comprised of three mutually reinforcing levels: (1) Basic conditions, (2) Quality traits, and (3) Outcomes; and within these, the following elements:

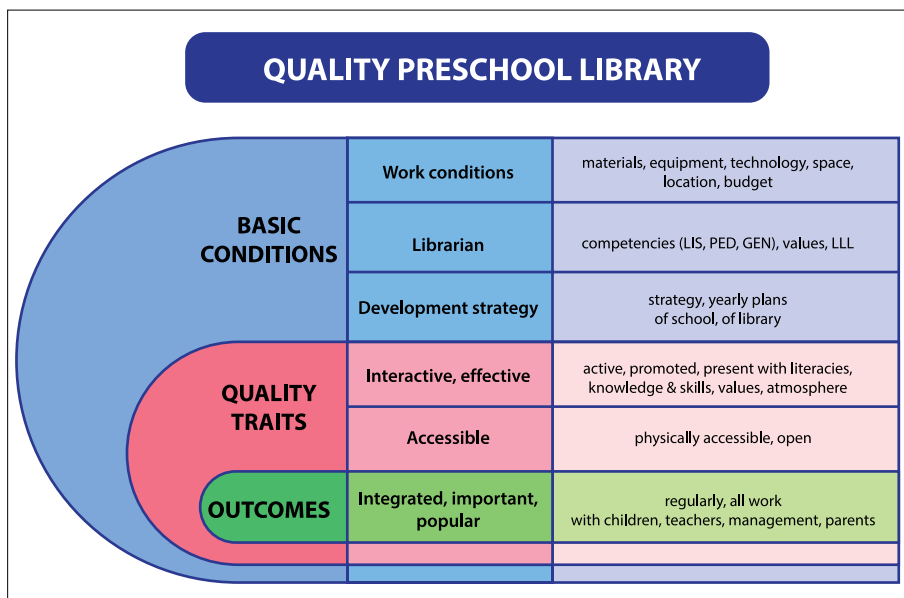

FIGURE 4. *Model of Quality Preschool Library* (Source: Vilar and Haramija, 2022: 240)

a) Basic conditions:

- **Work conditions:** Every library needs good work conditions from the outset: materials, space, location within the institution, equipment, technology, and systematically secured funding. For children's materials, it is important that they are available for all age levels and are of good quality; the library may also have a special collection, e.g., toys and games; materials for the kindergarten teachers should be up-to-date and cover all areas of activity and support professional development. It must be possible to use the materials within the institution and to borrow them for home use. Given the nature of professional work in kindergartens and the cross-curricular nature of kindergarten work with children, both forms of library organization are appropriate: centralized and decentralized, which means a library in a central space and book corners in the playrooms. The latter are mostly already in place but need library expertise and systemic approach (appropriately selected, processed, and organized materials in different formats; the collection should have appropriate structure: some of it is used for pedagogical purposes in all the

kindergarten's activities and, in this context, also for lending to the children, and some of it is used for the professional development of the educators). The organization of the central library depends on whether the kindergarten is organized independently or as part of a primary school. In the former case, it is most often yet to be set up; in the latter case, the school library is already in place but must also work systematically with and for the kindergarten, perhaps with a separate collection.

- Librarian: A kindergarten library needs a qualified librarian; this type of work cannot be carried out by educators alongside their regular work, which means that the librarian's position must be systematized in accordance with the law (Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, 2007: Article 92). The kindergarten librarian must, as in other libraries, have library, educational, and general competencies and values, and must also be a lifelong learner. He/she must ensure systematic and centralized acquisition and cataloguing, keep abreast of new developments and promote them. He/she must understand the developmental characteristics of children, as well as the characteristics of quality children's literature, and must be familiar with the materials and resources available to the teachers, as well as with modern technologies, which are the basic conditions for the librarian's appropriate selection of materials and advice on materials.
- Development strategy: Every educational institution, including kindergartens, must have a vision for its development and an annual work plan for each school year (Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, 2007). Its vision for development and its objectives are written in its development strategy. Accordingly—and also in accordance with the Law on Librarianship (Zakon o knjižničarstvu, 2015)—a quality preschool library should have a development strategy as part of the development strategy of each institution and be included in the annual work plan of the preschool.

b) Quality traits

- Interactive, efficient: It is important to what extent and in what ways the school library is present in its educational institution: what activities and services it provides inside and outside the library and

how it is promoted to different user groups. An important quality criterion is its contribution to the knowledge and competencies, literacy, values of all users, and the atmosphere of the educational institution. A quality library is one that the users perceive or are aware of as contributing in various ways to the development of its curricular areas, and that is recognized as such by various stakeholders, on various occasions, and in various documents.

- Accessible: The library's opening hours and physical accessibility are important and must be suited not only to the needs but also to the presence of the users (it must be open so that the users can visit it). The library must be accessible to users with disabilities, and users must be considered in planning activities, services, and promotion. All this is, naturally, closely linked to a competent librarian and good library conditions and has an impact on the image of the library in the eyes of users in terms of popularity and usefulness.

c) Outcomes

- Integrated, important, popular: The library must be regularly integrated into the educational work of the kindergarten, as is evident from the curriculum and from all pedagogical and other meetings of the teaching staff, parents, and others. A quality library is highly valued by its users and perceived as essential, making it difficult for them to imagine functioning without it. They use it according to their needs: children as a source of reading, learning, and entertainment materials; professionals as a source of materials, resources, and information for their work and development; management as a source of professional information; and parents as an enrichment to their home library and a source of information and knowledge for their work with their children, for entertainment, and others.

Vilar and Haramija (2022) attempted to validate this model as well, using all available data, and encountering significant difficulties, as data on kindergarten libraries are even poorer than on school libraries. This means that it

was more difficult to assess the implementation of the segments of the model, even in a simplified form. The authors resolved to use some existing data regarding kindergartens in the whole of Slovenia collected for a pilot study (Zabukovec, Vilar & Fekonja, 2019) and expanded a year later (Vilar, 2022), to use some data gathered within the project OBJEM (Svetlik, 2020a, b, c), and to collect some data themselves within this same project (noting that the sample of kindergartens included in the project is not representative). They were clearly not satisfied with their findings. They expressed concern that school libraries are not mentioned at all in national professional documents for early childhood education, e.g., the Kindergarten Curriculum (Kurikulum za vrtce, 1999), and are also rarely mentioned in the discussions of early childhood development experts, which leads to a conclusion that few professionals outside librarianship consider them as an important factor in the education of children in the kindergarten. This is not surprising, given that most independent kindergartens do not have libraries at all. Most existing data and studies on school libraries in relation to kindergartens do not paint a very optimistic and promising picture either. Zabukovec, Vilar, and Fekonja (2019) and the subsequent unpublished study found that library activities, materials, and especially librarians are not a regular part of kindergarten life and work and that public libraries, with which kindergartens mostly cooperate on a regular basis, play a much more important role than school (kindergarten) libraries. While educators in both studies reported that most independent kindergartens have some kind of a library, they also reported that these are not available at all times when the kindergarten is open. Quite often, kindergarten libraries can only be used by the teachers, which means that the children do not have direct contact with the kindergarten library. In terms of activities, both studies find that in-house lending (most often to educators) and reading aloud to children are common, while some other user-oriented activities are rare (ICT teaching, creative activities, home lending). Printed books (fiction and informative for children, professional for educators) are the most commonly represented material. Pre-reading and reading literacy skills are therefore supported, but not multimodal literacy skills. The two studies also found or confirmed that the situation regarding opening hours, materials, and work with users, especially children, is much better in kindergartens that are part of or attached to a primary school where library activities are carried out by the school library

and the school librarian. There are also differences between the first and second kindergarten level educators: the latter seem to have a better developed understanding of the importance and role of the library and its activities in children's development; at the same time, in the second cycle, they also integrate library activities more into their work with children. For school principals, it was found that they have the greatest overview, understanding, and sympathy for the situation and possibilities. The positive attitude of teachers and management towards cooperation with the library and the librarian, as well as towards the development of pre-reading and reading competencies in general, can be considered as positive.

5.1.3. Implications

Looking back and overviewing the work which has been done until now, we can say that we have come a long way, but not to the end of the road. There are still many unanswered questions and unfinished tasks.

One of the questions that we can answer is: How can we describe a quality school library in the Slovenian environment? The most direct description is that it is a school library with good basic conditions, due to which it can plan, implement, and evaluate its operation in appropriate ways. It is interactive, accessible, and integrated. It is visible in the results of its work as viewed by its importance, popularity, and efficiency. This is a library where, by monitoring and evaluating each of the elements within the layers, we can check and identify positive values or trends, and a library that is constantly developing in all fields and elements. The ways of fulfilling the conditions are, without doubt, very different and depend on the specifics of the individual library, its institution and environment. We are, therefore, not talking about equal libraries, but comparable ones in terms of quality, as each library is specific according to its environment, type of institution, and target user groups.

Secondly, how do we address the question of school librarians' competencies? Available data shows that, on the one hand, the image, effectiveness, and popularity of the school library largely depends on its librarian(s). Besides the "usual" librarian knowledge, a good librarian possesses abundant general knowledge, various skills, abilities, aptitudes, and personal qualities, rich pedagogical knowledge, is technologically competent and aware of ICT

developments, can use various information resources, and is therefore able to function as a “hub” of his/her school.

Coming to the unfinished tasks, challenges, and obstacles, the first thing we must mention is that besides discovering areas with a serious lack of data, we cannot be satisfied with the findings for most segments and elements of the model, indicating that there is still a lot of work to be done in the area of quality of school libraries in Slovenia. We must therefore admit that, in reality, we are often rather far from the perfect picture painted in the model. As it often happens with modelling, the model is demanding and, to some extent, theoretical. In other words, it differs greatly from the everyday situation in which the work of librarians takes place. Many libraries lack even basic conditions for quality work. The librarians face many challenges and obstacles, both inside and outside their institutions, starting with the attitude of management, colleagues, teachers, users, parents. Their knowledge and competencies—it would be unfair not to admit their complexity—vary and would require constant development at a personal and systemic level, as well as monitoring. We found that the areas that are most needed of further development include assessment, strategic planning, organization, proactivity, and training. What is also evident from our research is that Slovenian school libraries must be provided with professional standards, regulated work norms, and, above all, their own financial resources, to be reliable and proactive agents of information literacy development. What is required is strategic approach, starting with a national strategy for the development of school libraries, followed by the preparation of development strategies at the institutional level, as well as legislation to support such development. Another large obstacle is a lack of constant monitoring and gathering of good quality data, both quantitative and qualitative. This would give us information on the direction in which Slovenian school libraries are going. The models provide us with the direction and the goal, as without them we would not know where we want to go and recognize when we have arrived.

Relating our findings to Todd’s model and its most prominent contextual element, namely the perceptions and experiences of the students in regard to the school library, it must be noted that our model is constructed to allow the estimates of the same element for the Slovenian environment.

Even more, the model also aims to include insights from other library users: teachers, school management, parents, and others to understand the context and to link all contextual elements which comprise the quality of school library. However, as we warned, the available data does not yet allow this evaluation—and the system for collecting the appropriate data has yet to be established, which requires readiness of relevant stakeholders in both education and library system. Therefore, at this point we cannot make any comparisons between the models.

5.2. Developments in Croatia

Although in Croatia the research on school libraries has not yet been conducted to the same extent, there have been some important theoretical attempts at modelling the school librarians' competencies related to the quality of school library. Banek Zorica and Dukić (2016) attempted to form an overview, based on their research of primary school libraries in Croatia. The responses from school librarians provided them with the basis to discuss the major barriers that school librarians experience in performing their roles. Librarians cite a lack of funding, time, and administrative support. However, more than half of the respondents also stress that they receive support from the school principal and teachers, as they understand their role and how to perform it. Additional research would be needed to gain insight into how the librarians fulfil their role (or believe to fulfil it), as well as the competencies required for it. Lovrinčević, Kovačević, and Barišić (2010) argued that school librarians' competencies comprise three groups:

- Professional,
- Educational-psychological,
- Didactical-methodical.

Kovačević, Lasić-Lazić, and Lovrinčević (2004) also shaped a model of school library (Figure 4) which attempts to show, on the one hand, where and how a school library can be integrated (right part of the model) and, on the other hand, what can be done in a school library (left part of the model), and it is in this part actually very descriptive, i.e. “handbook-like”:

- a) The school library is linked to the preparation of lessons in terms of pedagogical preparation and reflection on the use of different information resources (learning media), cross-curricular integration, which also alleviates the burden on students and fosters cooperation and teamwork with all relevant stakeholders.
- b) The school library (including, where appropriate, the resources made available by the school library) can be used for all forms of information literacy skills, lessons, activity days, workshops, projects, as well as for the production of didactic materials.

This is expected, since the model was comprised based on the available literature 20 years ago, which had not yet encompassed topics of school library quality, especially not the one based on empirical research. As such, this model is a combination of the existing and desired situation and can serve

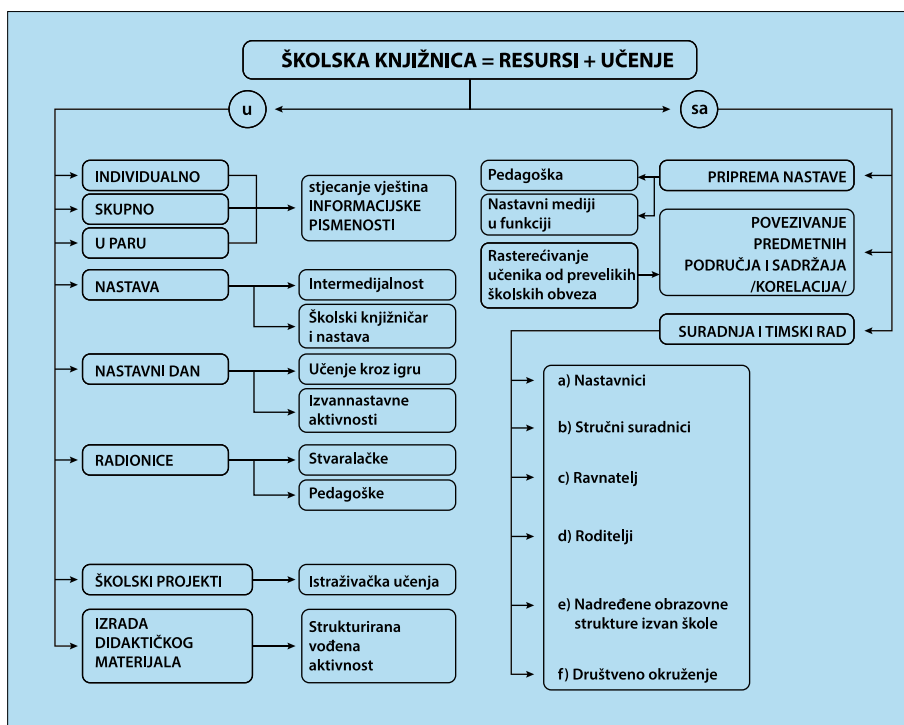

FIGURE 5. Model of school library (Source: Kovačević, Lasić-Lazić & Lovrinčević, 2004)

in reframing towards contemporary conceptualizations of the school library and the development of its role from information to transformation (from resources to knowledge).

It is therefore a model that directly identifies the elements that a school library must have in place to be able to carry out its work and tasks well, as well as the areas and ways of quality work in which the library can be involved with its activities. Looking from this perspective, this model can be viewed as a prerequisite for the model of quality school library.

In Croatia, a curricular reform called Wholistic Curricular Reform¹⁴ was brought out and step by step partially implemented in the second decade of the twenty-first century. In the documents of the above-mentioned reform, the role of the school library is discussed in the context of information literacy as embedded in all school subjects, or in the approach where information literacy is discussed as cross-curricular content, i.e., as “Curriculum of Cross-Curricular Themes—Usage of Information and Communication Technology”¹⁵. In addition to cross-curricular themes, information literacy is taught within the curriculum of library education developed by school librarians of primary and secondary schools. An overview of these curriculum developments is given by Stričević and Perić (2021). In their work, they problematize the approach where the role of school librarians is viewed only through information literacy themes, but the concept of information literacy as a cross-curricular theme does not provide clear guidelines on who teaches these topics and how acquiring these competencies is connected to meaningful learning. The authors stress the need to build a model of teacher-librarian collaboration according to the model by Montiel-Overall (2005): how to develop from a low level of participation in the work (coordination) to the highest level of participation—an integrated curriculum. In practice, the implementation of library education curriculum often depends on the degree of collaboration between the teacher and the librarian in an individual school. For this reason, it is not possible to speak about a unified approach and realization in all Croatian schools, although documents exist that outline specific

¹⁴ Cjelovita kurikulumna reforma (<http://www.kurikulum.hr/>),

¹⁵ Kurikulum međupredmetnih tema (<http://www.kurikulum.hr/kurikulumi-medupredmetnih-tema>)

contents of library education, which are the result of a decades-long path from a teaching plan and programme in school to curricula of individual subjects in which the role of school librarian in teaching information literacy can be observed. In general, in Croatian literature, information literacy related to school libraries is much more present as a topic than other elements which are also crucial for the development of quality school library (e.g., Stričević & Perić, 2017).

Perić et al. (2021) provide guidelines on how to connect the curricular themes from the Wholistic

Curricular Reform to library education and the school library programme. Such works of experienced school librarians, who have extensive knowledge of both the reform and the educational context, are very useful for application in practice. Unfortunately, even they cannot solve the problem that the role of the school library as a learning agent is not clearly identified in the curriculum documents, as Todd sees it in his model of a quality school library. In the curricular reform, there is a possibility of linking inter-curricular topics, especially with the concept of “learning to learn”, but unfortunately it is not entirely clear how to work in coordination and how the school library can develop its operation from acting as a “loan centre” to a “learning agent”, the latter being the essence of quality school library model. In Croatia, in 2019, a translation of the book *Guided Inquiry* by Kuhlthau and colleagues

(Kuhlthau, Maniotes & Caspari, 2019) was published. It contextualizes the topic of information literacy into a change paradigm of the school and the school library as crucial in the collaboration of librarians and teachers, and in the development of the “guided inquiry” approach as a method and concept in the learning community, i.e., the community which learns.

Even if the central topic is (only) information literacy as a topic and an approach, these curricula documents definitely provide a good basis for the development of understanding how to develop the quality of school libraries, or, more accurately, how important it is to focus on their development. However, what we need is further research and a change of a paradigm in practice to allow this model to be tested in practice, and guidelines for the quality library in Croatia to result from this research.

In the methodological sense, it is necessary to identify the basic elements

of school quality (indicators that do not exist as unique in Croatia) for the research. The Standard for School Libraries, published as a national binding document in 2023, will certainly contribute to this in the coming period (Standard za školske knjižnice, 2023), 23 years after the last standard, which was created well before curriculum changes, before the advent of digital technologies and before the contemporary international research in this field. The recent Standard contains three key dimensions of the activities of libraries in the educational context—educational, professional-library, and cultural and public activities. Due to the different level of development of school libraries in practice, it also provides a feasibility quotient for individual elements and predicts the complete development of the library by 2027, with most requirements determined by a quotient of zero (0), which means immediate application and without delay, for example professional training of librarians. Its purpose is multiple—from requests to library founders to external evaluation and self-evaluation. Research on the quality of school libraries can be carried out immediately, but it will gain full meaning only after the implementation of the Standard, when it is expected that all school libraries operate under approximately uniform conditions, which is not the case now.

5.3. A Look in the Future

Viewed together, we can observe two major differences between the two neighbouring countries. While modelling efforts, based on empirical research, have been more intensive in Slovenia, on the other hand, in Croatia there has been much more research done around the role of school librarians in teaching information literacy. Another very important difference—taking into account the attitude of the entire society towards knowledge, learning, reading, independent and creative thinking—is the curricular reform, which has been carried out in Croatia and is only now emerging in Slovenia. An important part of this reform are normative documents for school libraries.

Therefore, both countries have something to learn and follow from each other: Slovenian research can serve as a model for further research in Croatia, while Croatian approach is likely to result in quicker positive results for

school libraries. Viewed together, the implications of these findings from the two countries can be summed up as follows:

5.3.1. The focus on research

As Todd often emphasized during his presentations of the Ohio study, it is important to investigate *good* schools and *good* school libraries, instead of investigating *all of them*. Equally important is to include *all stakeholders* in the research, with emphasis on the students. These approaches are necessary in order to establish *what makes the school library good*, i.e., what comprises its quality. This opens space for new research paradigms which move away from the quantitative methods and representative samples. Since the model of quality school library (Todd & Kuhlthau, 2005a, 2005b) is the result of such research, this is, at the same time, the proof that future research should focus on identifying and investigating the elements of quality, as well as test the existing model(s).

As we said, it is possible to say that Slovenian research can serve as a model, or perhaps better an inspiration, for further research in Croatia. This, naturally, does not mean copying or replicating it—but rather a collaboration of the research communities in both countries—looking at approaches, mistakes, and obstacles in terms of content, methodology, and others, taking into account the characteristics of the country, its public systems, state of libraries, and their practitioners and society as a whole. One thing that is definitely needed—we should establish longitudinal investigation, which requires a systemic approach and continuous funding, since only findings that are valid for longer periods can reveal trends and developments, thus helping identify recommendations for change.

5.3.2. The focus on professional solutions and continuing development

It is good to see that the development of a professional field of school librarianship in both countries is more connected to national and international professional guidelines and research than to local legislative and social frameworks. The library field is first and foremost a professional one, linked

tightly to the environment. Compared to many other countries, Slovenia and Croatia have well educated, highly competent and motivated school librarians who mostly perceive their work as an important mission. Taking into account the fact that the library's identity and image depend to a large extent on the librarian, this is a very good starting point for future development of quality school libraries. Well educated and competent librarians are a human capital, which adds to the professional approach—the school librarian profession cannot and should not rest on individual enthusiasm and local (institutional) management approach. This does not mean that special traits of individual schools and libraries should not be considered—in fact, quite the opposite. It is also possible that the Croatian example of the new Standard for School Libraries (2023), which is, through its measures (factors/coefficients) of implementability, also “sensitive” to momentary inequal conditions, will, after a few years, demonstrate how (much) such a standard (viewed as a framework for library work) can contribute to professional solutions. Similar questions arise with the efforts to establish national and institutional development strategies for school libraries, as well as efforts to systematize school librarians' education. Such new rules and frameworks would certainly make the life of school librarians easier and contribute to the systematic development of school library field, giving the libraries the opportunity to use their proactivity to demonstrate their real power and influence in the development of lifelong learning competencies of their users.

5.3.3. The focus on users

There is another important aspect of quality of school libraries—namely its influence on the users. Not only should the users be included in any investigation of school library quality, but they are also the target of the most aspects of library work. The school librarian is a role model to children—as are all other adults who work with children or care for them (teachers, parents, etc.). All of them are potential users of school libraries and should be the focus of their work. Both research and library practice should therefore be grounded in the needs of the users.

6. Conclusion

The perspective that stems from these implications is definitely positive for further development of quality school libraries in our two countries. There are, without doubt, some challenges and obstacles—there always are—but the perspectives are good.

The situation in Slovenia and Croatia shows good legislative conditions to start with: each school has a library, they are staffed by well educated, highly competent, and motivated librarians. Accessible international research provides a very good starting point for the development of additional areas of school library quality. The monitoring of quality should be supported with good quality data and systematized analytics—this is an area that will need further development in both countries. Besides many partial studies (especially in Croatia), what we need is wholistic research which will include all stakeholders (librarians, management, teachers, students, parents) and will have support from decision-makers and financiers who must agree to use the findings in shaping policies. The models need to be tested in all environments to enable minimizing the unequal conditions and use local context to form conclusions and provide guidelines that will lead in the direction of future development.

In today's time of technological change in accessing and using information, in the time of learning in the rich digital environment, a quality school library which is no longer a loan centre but an active learning agent, there is, in fact, no alternative to the concept of quality school library. The Slovenian example of using empirical research to form theoretical models, especially if supported with good legislative and system support, as shown in the Croatian situation, can serve as a basis for further research, even as a model and inspiration to others outside our two countries. Slovenia may have gone one step further, but together we can certainly go the entire way.

Acknowledgements

We owe a huge gratitude to our dear friend, colleague, and – it is fair to say – mentor Ross J. Todd who was an infinite source of inspiration and advice whenever we needed it, be it through reading his inspirational works or talking to him at conferences, doctoral workshops, professional gatherings,

breaks, or simply during the walks to or from our meetings, often in Zadar where he felt almost at home, as he liked to say. None of what we presented in this paper would have happened without him. Ross, we miss you.

The parts of the paper, presenting the Slovenian content, are the result of research within the Research Programme P5-0361 (Modelling of Bibliographic Information Systems), co-funded by the Slovenian Research and Innovation Agency and financed from the national budget.

LITERATURA

- American Association of School Librarians. (2018). *National School Library Standards for Learners, School Librarians and School Libraries*. ALA Editions an imprint of the American Library Association, Chicago
- BANEK ZORICA, M. & ŠPIRANEC, S. (2011). Incorporating information literacy in the Croatian school environment. *Proceedings of the 40th International Association of School Librarianship Annual Conference*. Kingston, Jamaica: IASL, https://iasl-online.org/resources/Documents/IASL_IncorporatingIL_BanekZorica_RP.pdf
- BANEK ZORICA, M. (2015). Vrednovanje u području školskog knjižničarstva. *Čitalište: naučni časopis za teoriju i praksu bibliotekarstva*, (26), 2-11.
- BANEK ZORICA, M., & DUKIC, Z. (2016). Roles and Practices of School Librarians in Digital Age: A Study from Croatia. In *IASL Annual Conference Proceedings*. DOI: <https://doi.org/10.29173/iasl7233>
- BANEK ZORICA, M. & GRUBIŠIĆ-ČABO, N. (2022). Web Sites of Primary School Libraries – Case of the Šibenik City. In *Proceedings of the 50th Annual Conference of the International Association of School Librarianship and the 25th International Forum on Research on School Librarianship*. Columbia, South Carolina, July 11-15, 2022, <https://journals.library.ualberta.ca/slwl/index.php/iasl/article/download/8547/5177/5791>
- BANJANIN, G. (2023). Uporaba lokatorja Cobiss+ v šolski knjižnici: z digitalnim lokatorjem do bolj samostojnih in zadovoljnih uporabnikov knjižnice. *Knjižnica*, 67(3-4), 69–86. <https://doi.org/10.55741/knj.67.3-4.3>
- BEILE, P. M. & BOOTE, D. N. (2016). *Evidence-Based Practice in School Libraries: From Advocacy to Action*. Libraries Unlimited.
- BUCKLAND, M. K. (1991). Information as thing. *Journal of the American Society for information science*, 42(5), 351-360.
- FEKONJA, R. (2016). Spremembe Zakona o knjižničarstvu in šolske knjižnice. *Šolska knjižnica*, 25(1-2), 23-32.
- GORDON, C. (2023). *Researching Ross: A Reflection on Dr. Todd's Rationale for the Study of School Libraries, the Results of his Work, and his Reasoning for the Relevance and Resiliency of School Libraries*. Libraries in the Digital Age (LIDA), Osijek, 24th - 26th May 2023. https://lida.ffos.hr/2023/datoteke/2023/presentations/LIDA_2023_Keynote_Gordon.pptx

- HAY, L. (2005). Student learning through Australian school libraries. Part 1: A statistical analysis of student perceptions. *Synergy* 3(2), 17-30
- HAY, L. (2006). Student learning through Australian school libraries. Part 2: What students define and value as school library support. *Synergy* 4(2), 27-38
- HAY, L., & TODD, R. J. (2010). *School libraries 21C: School library futures project. Report for New South Wales Department of Education & Training, Curriculum K-12 Directorate, School Libraries & Information Literacy Unit*. Sydney: Curriculum K-12 Directorate, NSWDET
- HEBRANG GRGIC, I. (2013). Croatian school libraries on Facebook: meeting the needs of young library users. *New library world*, 114(9/10), 416-427
- HUGHES-HASSELL, S., MANCALL, J. C. (Eds.) (2015). *School Library Management* (7th ed.). American Library Association
- IFLA Guidelines for Library Services to Children aged 0-18 (2018). International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/libraries-for-children-and-ya/publications/ifla-guidelines-for-library-services-to-children_aged-0-18.pdf
- IFLA School Library Guidelines*. (2015). The Hague, International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA)
- IFLA School Library Guidelines. (2015). The Hague: International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA)
- Knjižnična informacijska znanja: cilji in vsebine za osnovno šolo (2008). Ljubljana: Ministarstvo RS za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. http://www.zrss.si/pdf/080711123601_l-k-knjiznicno_informacijsko_znanje_os-sprejeto.pdf
- Knjižnično informacijsko znanje: gimnazija: kurikulum (2008). Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo. http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/media/pdf/un_gimnazija/k_knjizn_inf_znanje_gimn.pdf
- KOVAČEVIĆ, D., LASIĆ-LAZIĆ J., & LOVRINČEVIĆ, J. (2004). *Školska knjižnica - korak dalje*. Zagreb: Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske i komunikacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; Altagama.
- KUHLTHAU, C. C., MANIOTES, L. K. & CASPARI, A. K. (2015).

- Guided Inquiry: Learning in the 21st Century, 2nd Edition. Retrieved from <http://publisher.abc-clio.com/9781440833823>
- KUHLTHAU, C.C.; MANIOTES, L. K.; CASPARI, A. K. (2019). Vođeno istraživačko učenje – učenje u 21. stoljeću. Zagreb: Školska knjiga
- Kurikulum za vrtce. (1999). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport. http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/vrtci/pdf/vrtci_kur.pdf
- LASIC-LAZIC, J., ŠPIRANEC, S., & ZORICA, M. B. (2021, February). Information literacy: the backbone of curricular school reforms in Croatia. In IASL Annual Conference Proceedings, <https://journals.library.ualberta.ca/slwl/index.php/iasl/article/view/7902>
- LECKIE, G. J., GIVEN, L. M. & BUSCHMAN J. E. (Eds.) (2010). *Critical Theory for Library and Information Science: Exploring the Social from Across the Disciplines*. Westport, Conn.: Libraries Unlimited.
- LOVRINČEVIĆ, J., KOVAČEVIĆ, D. & BARIŠIĆ, Z. (2010). Nove možnosti izobraževanja in doseganja ožjih kompetenc. *Šolska knjižnica*, 20, 3/4: 208-215 [in Slovenian]
- MEYERS, E. M., FISHER, D., MARCOUX, E. (2014). *School Libraries and Student Learning: A Guide for School Leaders*. Harvard Education Press
- MONTIEL-OVERALL, P. (2005). A Theoretical Understanding of Teacher and Librarian Collaboration (TLC). *School Libraries Worldwide* 11/2. 24-48. <https://pdfs.semanticscholar.org/e7c7/907d2ef3e7ea7babf67b-0d13e4fb2b2f5717.pdf>
- NJOKU, L. C. & KEN-AGBIRIOGU, E. (2019). The Place of School Library Services in the Intellectual Development of Students. *Journal of Library and Information Science*, 9, 1. <http://irjlis.com/wp-content/uploads/2020/03/3-IR509-91.pdf>
- NOVLJAN, S. (1996). *Sodobne dejavnosti šolske knjižnice s posebnim ozirom na njene bibliopedagoške naloge pri izvajanju izobraževalnega programa učenja branja v osnovni šoli. Doktorska disertacija*. Ljubljana: FF, Oddelek za bibliotekarstvo.
- NOVLJAN, S. (2010). Knjižnica za ustvarjalno učenje. In: *Posodobitve pouka v gimnazijski praksi. Knjižnično informacijsko znanje*, pp.13-110. Ljubljana, Zavod RS za šolstvo, [in Slovenian]
- PERIĆ, I., RIGER-KNEZ, D., TELESMANIĆ, T., NEŽIĆ, M. & ŠKAR-

- ICA, H. (2021). *Ususret kurikulumu školske knjižnice. /XXXII Proljetna škola školskih knjižničara Republike Hrvatske: Odras reformskih promjena u školskoj knjižnici: Zbornik radova*. In Granić, A. (Ed.), Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje, pp. 41-61
- PODGORŠEK, M. (2008). Motivacija za uporabo storitev šolske knjižnice: magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko
- Pravilnik o tjednim radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi. Pročišćeni tekst. NN 34/14, 40/14, 103/14 <https://www.zakon.hr/cms.htm?id=27323> 2014
- RAMANJANEYA REDDY, P. (2017). Measuring of Quality Services in the Libraries. *Int J of Lib and Inf Studies*, 7, 1, 144-149 <http://www.ijlis.org>
- REPINC, U., & VILAR, P. (2013). Koncepti nadarjenosti: vidik šolskega knjižničarja. *Knjižnica*, 56(1-2). <https://doi.org/10.55741/knj.56.1-2.14379>
- Scottish Library and Information Council: How good is our school library? A companion guide to How good is our school?* (2017). 4th edition <https://scot-tishlibraries.org/media/1648/hgiosls-v5-final.pdf>
- Standard za školske knjižnice. [Standard for school libraries]. *Narodne novine* 61/2023
- STEINBUCH, M. (2009). Informacijska pismenost knjižničarjev in informacijsko opismenjevanje učencev v devetletni osnovni šoli: magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo, informacijsko znanost in knjigarstvo.
- STRIČEVIČ, I. & PERIĆ, I. (2019). Značenje informacijske pismenosti u digitalnom dobu: kontekstualizacija u nastavnom satu stručnog suradnika knjižničara // In *Ogledni nastavni sat stručnog suradnika knjižničara; Informacijska pismenost: Zbornik radova*. Perić, I., Saulačić, A. (Eds.). Zagreb: Agencija za odgoj i obrazovanje (AZOO), pp. 9-21.
- STRIČEVIČ, I. & PERIĆ, I. Informacijska pismenost in razvoj kritičnega mišljenja. In Bešter, T., Vovk, D. (ur.). Kongres Zveze bibliotekarskih društev Slovenije: Povezovanje. Sodelovanje. Skupnosti: Ustvarimo državo bralcev: Zbornik referatov / Ljubljana: ZBDS, 2017. Pp. 329-337
- SVETLIK, K. (2020a). *Merjenje kompetenc v osnovni šoli, začetni zajem podatkov: Knjižnica. Poročilo projekta OBJEM*. Neobjavljeno.
- SVETLIK, K. (2020b). *Merjenje kompetenc v srednji šoli, začetni zajem podat-*

- kov: Knjižnica. Poročilo projekta OBJEM. Neobjavljeno.*
- SVETLIK, K. (2020c). *Merjenje kompetenc v vrtcu, začetni zajem podatkov: Knjižnica. Poročilo projekta OBJEM. Neobjavljeno.*
- ŠINK, U. (2017). *Načrt prehoda na sistem COBISS za šolske knjižnice: primer načrta za šolsko knjižnico Osnovne šole Frana Albrehta Kamnik : diplomski seminar : s prilogami na CD-ROM-u.* Ljubljana, U. Šink.
- ŠINK, U. (2020). *Prehod na sistem COBISS za šolske knjižnice: stanje v knjižnicah osnovnih šol po prehodu [na spletu]. Magistrsko delo.* <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=121756>
- ŠINK, U. & VILAR, P. (2018). Izgradnja knjižničnega kataloga za šolske knjižnice. *Šolska knjižnica* 27, 3, https://www.zrss.si/wp-content/uploads/2023/10/01_UrskaSink-PolonaVilar.pdf
- ŠPIRANEC, S. & ZORICA, M. (2011). Developing Understanding of Information Literacy within the Croatian School Environment. In L. Marquardt & D. Oberg (Ed.), *Global Perspectives on School Libraries: Projects and Practices* (pp. 33-43). Berlin, New York: De Gruyter Saur. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110232219.33>
- THOMAS, N. P., CROW, S. R., HENNING, J. A. & DONHAM, J. (2020). *Information literacy and information skills instruction: New directions for school libraries.* ABC-CLIO.
- TODD, R. J. (2006). From information to knowledge: charting and measuring changes in students' knowledge of a curriculum topic. *Information Research*, 11, 4, <http://www.informationr.net/ir/11-4/paper264.html>
- TODD, R. J. (2008). *The School Librarian as Curriculum Leader.* Libraries Unlimited.
- TODD, R. J. (2011a). School Libraries and the Development of Intellectual Agency: *A Review of Research of School Libraries Worldwide* 17, 1, 63-77
- TODD, R. J. (2011b). One common goal – student learning: Evidence from New Jersey. *Synergy*, 9(1), <https://slav.vic.edu.au/index.php/Synergy/article/view/v9i120118>
- TODD, R. J. (2012a). School Libraries as Pedagogical Centers. *SCAN* 31, 3, 27-36 https://education.nsw.gov.au/content/dam/main-education/teaching-and-learning/professional-learning/scan/media/documents/archive-pdfs/vol31-40_2012-2021/Scan_2012_31_3_red.pdf
- TODD, R. J. (2012b). The Shifting Sands of School Libraries: Sustaining the

- Next Gen School Libraries. International Association of School Librarianship Conference (IASL), Doha-Qatar, November 12, 2012
- TODD, R., KUHLMATH, C. (2005a). Student learning through Ohio school libraries, Part 1: How effective school libraries help students. *School Libraries Worldwide* 11, 1, 89-110
- TODD, R., KUHLMATH, C. (2005b). Student Learning Through Ohio School Libraries, Part 2: Faculty Perceptions of Effective School Libraries. *School Libraries Worldwide*, 11, 1, 89-110. <https://doi.org/10.29173/slw6959>
- TODD, R., KUHLMATH, C., HEINSTRÖM, J. (2005). School Library Impact Measure (SLIM). A Toolkit and Handbook For Tracking and Assessing Student Learning Outcomes Of Guided Inquiry Through The School Library
- TUŠEK B. (2022). Implementacija posodobljenega modela šolske knjižnice. In: Fekonja, R. (ed.), *Šolska knjižnica kot središče branja in stičišče medpredmetnega povezovanja*. Ljubljana, Zavod RS za šolstvo. [in Slovenian]
- VILAR, P. (2022). *Osnutek poročila o raziskavi šolskih knjižnic v vrtcih*. Neobjavljeno.
- VILAR, P. (2024a). Introducing and Verifying the Model of Quality School Library. In S. Kurbanoglu et al. (Eds.): ECIL 2023, CCIS 2043, pp. 28-43, 2024. https://doi.org/10.1007/978-3-031-52998-6_3
- VILAR, P. (2024b). School librarians teaching information literacy in Slovenia. *Mediadoc* [in press]
- VILAR P. & HARAMIJA, D. (2022). Kakovostna šolska knjižnica v vrtcu. In: Krapše, T. et al. (Eds.) *Pogledi na šolo 21. stoletja*, pp. 237-253. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije za šolstvo, https://www.zrss.si/pdf/Pogled_na_solo_21_stoletja.pdf [in Slovenian]
- VILAR, P. & NOVAK ZABUKOVEC, V. (2020). Vloga šolske knjižnice pri razvoju gradnikov bralne pismenosti. In: Haramija D. (Ed.) *Gradniki bralne pismenosti: teoretična izhodišča*, pp. 283-303. Maribor, Univerza v Mariboru, Pedagoška fakulteta, <https://doi.org/10.18690/978-961-286-403-3.12> [in Slovenian]
- VILAR, P. & NOVAK ZABUKOVEC, V. (2022). Model kakovostne šolske knjižnice: zasnova in uresničevanje v praksi. In: Krapše, T. et al. (Eds.) *Pogledi na šolo 21. stoletja*, pp. 205-236. Ljubljana, Zavod Republike Slovenije

- za šolstvo, https://www.zrss.si/pdf/Pogled_na_solo_21_stoletja.pdf [in Slovenian]
- VILAR, P. & STRIČEVIČ, I. (2014). Quality School Library – How Do We Find Out?. In: Libraries in the Digital Age (LIDA): Proceedings. Assessing Libraries and Library Users and Use: Zadar, Croatia, [16–20. 6.] 2014. University of Zadar, Zadar <http://ozk.unizd.hr/proceedings/index.php/lida/article/view/112>
- VILAR, P. & ZABUKOVEC, V. (2016). Information Literacy and Reading Literacy Competences Cannot Develop without Good School Libraries. In: Špiranec, S. et al. (eds.), *The Fourth European Conference on Information Literacy (ECIL): October 10th-13th, 2016, Prague, Czech Republic: abstracts*. Prague: Association of Libraries of Czech Universities. p. 173. Association of Libraries of Czech Universities, Prague http://ecil2016.ilconf.org/wp-content/uploads/sites/5/2016/11/ecil2016_abstracts.pdf
- VILAR, P. & ZABUKOVEC, V. (2017). Kakovostna šolska knjižnica – pomemben dejavnik pri razvoju veščin bralne in informacijske pismenosti. In: Haramija D. (Ed.) *Bralna pismenost v predšolski vzgoji in izobraževanju*, pp. 123–133. Univerzitetna založba Univerze v Mariboru, Maribor [in Slovenian]
- WHITE, M. D. (2016). *Assessing and Improving Value in Libraries and Information Services*. Facet Publishing
- ZABUKOVEC, V. & STEINBUCH, M. (2010). Kompetence šolskega knjižničarja [Competences of a school librarian]. *Šolska knjižnica*, 20(3/4), 161–172. [in Slovenian]
- ZABUKOVEC, V., VILAR, P., & FEKONJA, R. (2019). Knjižnična dejavnost v vrtcih: primer Slovenije. *Knjižnica*, 63(4), 27–43. <https://doi.org/10.55741/knj.63.4.13770>
- ZABUKOVEC, V.: Kompetence šolskih knjižničarjev (2014). In Zabukovec, V., Fekonja, R.: *Posodobitve pouka v osnovnošolski praksi. Knjižnično informacijsko znanje*. Zavod RS za šolstvo, Ljubljana pp. 126–142 <https://www.zrss.si/pdf/pos-pouka-os-KIZ.pdf> [in Slovenian]
- Zakon o knjižničarstvu – ZKnj-1. [Law on librarianship] (2015). *Uradni list RS*, št. 92. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO2442> [in Slovenian]
- Zakon o knjižnicama [Law on Libraries] (2019). *Narodne novine* 17/2019

Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi. [Law on education in primary and secondary school] (2009 -). *Narodne novine* 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 69/18, 98/19, 64/20, 151/22, 155/23, 156/23. (pročišćeni tekst). <https://www.zakon.hr/z/317/Zakon-o-odgoju-i-obrazovanju-u-osnovnoj-i-srednjoj-%C5%A1koli>

Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja – ZOFVI [Law on organization and financing of education] (2007). *Uradni list RS* 16/07. <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO445> [in Slovenian]

Organizacijska kultura u knjižnicama: što do sada znamo?

Ljiljana POLJAK BILIĆ

Odjel za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
lpoljak@unizd.hr

SAŽETAK

Organizacijska kultura predstavlja stavove i ponašanja kolektiva koji određuju način poslovanja neke organizacije. Razumijevanje organizacijske kulture pruža uvid u vrijednosti, norme i ponašanja koja prevladavaju u knjižnici i u njezinu okruženju, o čemu ovisi mogućnost prilagodbe okruženju i njezin budući razvoj. Stoga rezultati istraživanja organizacijske kulture imaju vrlo važnu praktičnu implikaciju. Cilj ovog rada jest dobiti uvid u istraživanja organizacijske kulture kroz pregled primijenjenih metodoloških pristupa istraživanjima, vrste organizacijske kulture, učinke koje organizacijska kultura ima na poslovanje knjižnica, njihovu uspješnost te odnos promjene i organizacijske kulture. Na temelju sustavnog pretraživanja dobivena su ukupno 2224 rada, nakon čega su, eliminacijom u nekoliko etapa, za istraživanje zadržana 73 rada o organizacijskoj kulturi iz baza podataka *Web of Science* i *Scopus*. Rezultati analize upućuju na nerazmjer u istraživanju organizacijske kulture prema vrsti knjižnica. Organizacijska je kultura u najvećoj mjeri bila predmet istraživanja u akademskim knjižnicama, u nešto manjoj mjeri u narodnim knjižnicama, a istraživanja organizacijske kulture u školskim i specijalnim knjižnicama nisu bila zastupljena u odabranom uzorku ovog istraživanja. Najviše se primjenjuje kvantitativna metodologija, odnosno upitnik. Prema dosadašnjim istraživanjima, može se zaključiti da su učinci organizacijske kulture raznovrsni, a najveću važnost imaju na upravljanje znanjem vodstvo i inovacije. Važnost organizacijske kulture je neupitna, što je uvjetovano snažnim utjecajem koji ona ima na pojedince i kolektiv, odnosno na pozicioniranje knjižnice u okruženju te spremnost na promjene.

KLJUČNE RIJEČI: organizacijska kultura, knjižnica, organizacijske promjene, utjecaj na poslovanje

1. Uvod

Organizacijska kultura predstavlja obrazac zajedničkih osnovnih pretpostavki, vjerovanja i ponašanja unutar jedne organizacije. Kombinacijom navedenih elemenata nastaje jedinstveni sustav koji utječe na ponašanja i stavove zaposlenika unutar organizacije, zadržava se i prenosi na nove članove kolektiva. Može se opisati kao osobnost organizacije (Petr Balog, 2012), ili „način na koji se rade stvari“ (Bower, 1966 prema Bradigan i Hartel, 2013: 8), prema kojima se oblikuje identitet i funkcioniranje pojedinaca i skupina unutar organizacije. Utjecaj koji organizacijska kultura ima na knjižnice vrlo je raznolik i dalekosežan, a uključuje vodstvo, timski rad, inovacije, upravljanje znanjem i radni učinak zaposlenika te ima ključnu ulogu u oblikovanju radnog okruženja u knjižnicama. Stoga o organizacijskoj kulturi ovisi i cjelokupna uspješnost poslovanja. Potrebno je osvijestiti važnost postojanja organizacijske kulture, vrsta koje su prisutne u knjižnicama i njihove povezanosti s drugim varijablama koje utječu na poslovanje, s obzirom na to da su praktične implikacije koje organizacijska kultura ima od ključnog značenja za njihovo djelovanje.

2. Teorijska polazišta

Prema najučestalijoj definiciji, organizacijska kultura predstavlja „obrazac zajedničkih temeljnih pretpostavki do kojih je grupa došla dok je rješavala probleme vanjske prilagodbe i unutarnje integracije, a koji je dovoljno dobro funkcionira kako bi bio prihvaćen i prenesen novim članovima kao ispravan način opažanja, promišljanja i gledanja na stvari.“¹ (Schein, 1988: 7). Schein (Ibid) nadodao je da snaga i stupanj integracije neke kulture unutar organizacije ovisi o stabilnosti grupe, tradiciji postojanja, iskustvima i mehanizmima pomoću kojih se odvijao proces učenja te o jasnoći pretpostavki o postojanju i vodstvu organizacije. Organizacijska kultura omogućuje stjecanje identiteta, osigurava kolektivnu predanost, gradi stabilnost društvenog sustava i omogućava ljudima da shvate smisao organizacije (Currie i Shepstone, 2008).

Prema Scheinu (1988), organizacijska kultura ne obuhvaća samo vidljive

¹ Ova se definicija rabi u hrvatskoj literaturi, ali u originalu (nije prethodno prevedena na hrvatski).

elemente, nego i duboko ugrađene, nesvjesne osnovne pretpostavke koje čine bit neke organizacije. Prema navedenoj definiciji, organizacijsku kulturu moguće je promatrati na tri razine:

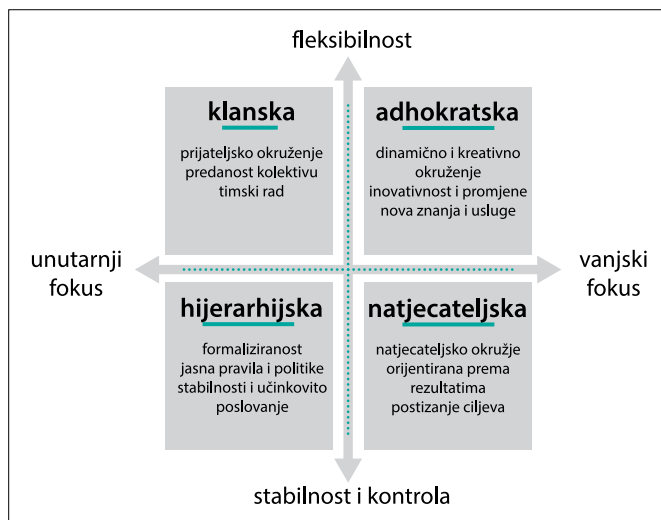
- (1) artefakti i tvorevine, koji predstavljaju vidljive konstrukte kulturnih pretpostavki, kao što su obrasci ponašanja, rituali, jezik, fizičko okruženje i slično
- (2) vrijednosti, kao što su strategije i ciljevi koji su prihvaćeni na razini cijele organizacije, te
- (3) temeljne pretpostavke, odnosno nevidljivi ali prepoznatljivi razlozi zašto članovi kolektiva imaju određena uvjerenja i pretpostavke koji postaju normativni oblik ponašanja (Petr Balog, 2012).

Dakle, organizacijska kultura predstavlja snažan alat koji utječe na ponašanje zaposlenika jer pruža ključne vrijednosti, uvjerenja i načela koja postaju temelj za sve organizacijske prakse i procedure (Idiegbeyan-Ose et al., 2019). Petr Balog (2012) navodi da se organizacija u svojem razvoju suočava s dvama temeljnim izazovima u vanjskom i unutarnjem okruženju, koji se odnose na uključivanje pojedinaca u organizaciju i uspješnu prilagodbu promjenama koje se događaju u okruženju. Kroz oba izazova manifestiraju se funkcije organizacijske kulture, koja s jedne strane omogućava integraciju pojedinaca u kolektiv, a s druge strane uvjetuje uspješno provođenje promjena u organizaciji. S organizacijskom kulturom povezuje se proces promjene, koji je vrlo spor i zahtjevan, te često nailazi na otpor kolektiva (Petr Balog, 2012; Lakos i Phipps, 2004). S ciljem održivosti organizacijske promjene, potrebno ju je utemeljiti na novim uvjerenjima, stavovima, obrascima ponašanja i normama pojedinaca i skupina u kolektivu koje čine organizacijsku kulturu unutar jedne ustanove (Currie i Shepstone, 2012). Prvi korak u promjeni kulture jest identifikacija prisutne vrste organizacijske kulture i utvrđivanje željene vrste organizacijske kulture (Currie i Shepstone, 2012). Na temelju takvih spoznaja, donose se odluke i kreiraju strategije razvoja organizacija.

Jedan od najčešće korištenih modela organizacijske kulture je *Competing Values Framework* (CVF)² (Cameron i Quinn, 2005), koji je proizašao iz istra-

² U ekonomskoj literaturi zabilježeno je korištenje prijevoda „model suparničkih vrijednosti“, no češće se rabi izvorni naziv. U literaturi informacijskih znanosti ne upotrebljava se prijevod navedenog modela.

živanja čiji je cilj bio utvrđivanje kriterija organizacijske učinkovitosti (Quinn i Rohrbaugh, 1981). CVF model temelji se na matrici organizacijskih kultura podijeljenih u dvije dimenzije: fleksibilnost ili stabilnost i kontrola, te usmjerenje fokusa prema unutra ili van. Četiri kvadranta predstavljaju četiri vrste organizacijske kulture: klanska, adhokratska, natjecateljska i hijerarhijska, što je prikazano na Slici 1.

SLIKA 1. CVF model

Klanska kultura predstavlja prijateljski nastrojeno radno okruženje u kojem su članovi povezani lojalnošću i zajedničkim vrijednostima, postoji visoka razina predanosti kolektivu, a prevladava timski rad, sudjelovanje i konsenzus. Gornjem kvadrantu pripada i adhokratska kultura, u kojoj vlada dinamično, poduzetno i kreativno radno okruženje, cijene se inovativnost, spremnost za promjene, a naglasak je na stjecanju novih znanja i pružanju kompetentnih usluga. Klanska i adhokratska kultura najučinkovitije su u promjenjivom okruženju. Hijerarhijsku kulturu odlikuje visoka razina formaliziranosti i strukture, svi su procesi definirani jasnim pravilima i politikama te je naglasak stavljen na očuvanje stabilnosti i učinkovito poslovanje. Natjecateljska je kultura orijentirana prema rezultatima, a u njoj vlada natjecateljsko okruženje usmjereno prema postizanju unaprijed zadanih organizacijskih ciljeva. Organizacije u kojima su prisutne hijerarhijska ili natjecateljska organizacijska kul-

tura ostvaruju najveću učinkovitost u stabilnom i kontroliranom okruženju, koje je vrlo otporno prema promjenama i prilagodbi takvom okruženju.

Važno je naglasiti da u praksi nema organizacije u kojoj je prisutna samo jedna vrsta organizacijske kulture (Vela, 2018). Moguće je da se u različitim dijelovima organizacije (odjelima ili bilo kakvim drugim podjelama) razvijaju i različiti oblici organizacijske kulture, koji se nazivaju supkulturama. Uobičajeno su u organizacijama prisutne dvije do četiri vrste organizacijske kulture, što su potvrdila i prethodna istraživanja o organizacijskoj kulturi u knjižnicama (Bradigan i Hartel, 2013; Currie i Shepstone, 2008; Town, 2015). Supkulture se često razvijaju u manjim odjelima unutar kojih duže rade isti zaposlenici koji s vremenom razviju drukčiji sustav uvjerenja i ponašanja, koji nije usklađen s dominantnom kulturom (Petr Balog, 2012). Supkulture, kao i dominantna organizacijska kultura, direktno utječu na poslovanje organizacije i potrebno je poznavati njihova obilježja za učinkovito i uspješno upravljanje.

Na temelju CVF-a, razvijen je instrument za procjenu organizacijske kulture OCAI (engl. *Organizational Culture Assessment Instrument*), čijom se primjenom omogućuje identifikacija prisutne organizacijske kulture i one koju članovi organizacije smatraju poželjnom, odnosno onu „koju bi trebalo razviti kako bi odgovarala budućim zahtjevima okoline i prilikama s kojima će se organizacija suočiti u sljedećih pet godina“ (Cameron i Quinn, 2005: 25). Temelji se na šest čimbenika, koji uključuju procjenu dominantnih karakteristika, vodstva, upravljanja ljudskim potencijalima, povezanost, strateška usmjerenja i kriterije uspjeha, preko kojih se odražavaju temeljne kulturne vrijednosti i implicitne pretpostavke o načinu na koji organizacija funkcionira (Currie i Shepstone, 2008). Istraživanja organizacijske kulture u knjižnicama često upotrebljavaju CVF model kao teorijsko polazište i OCAI kao instrument za procjenu organizacijske kulture (Chidambaranathan i Rani, 2015; Chidambaranathan i Regha, 2016; Currie i Shepstone, 2008; Currie i Shepstone, 2012; Kaarst-Brown et al., 2004; Maloney et al., 2010; Ole Pors, 2008).

Prethodna istraživanja spoznala su da organizacijska kultura utječe na elemente kao što su vodstvo (Aguiñaga, 2023; Currie i Shepstone, 2012; Khan i Ahmed, 2022), inovativnost (Cruz et al., 2020; Kaarst-Brown et al., 2004; Leong, 2014), motivacija i zadovoljstvo poslom (Oluwayimika i Oshiotse, 2020; Martin, 2020), kvaliteta (Petr Balog, 2012; Grieves i Halpin, 2014) te donošenje odluka (Bradigan i Hartel, 2013; Chidambaranathan i Rani,

2015), te predstavlja jedan od najvažnijih preduvjeta za funkcioniranje knjižnice kao organizacije. Osim unutarnjeg usmjerenja, organizacijska kultura utječe i na ponašanje prema korisnicima i pružanju visokokvalitetnih usluga, stvarajući pozitivno iskustvo korištenja usluga (Calvert, 2010; Oluwayimika i Oshiotse, 2020; Li i Wang, 2011).

Organizacijska kultura bila je i predmet sustavnih i preglednih radova (Bellot, 2011; Chatman i O'Reilly, 2016; Jacobs i Sopiah, 2023), posebno u okviru određenih disciplina kao što je zdravstvo (Gershon et al., 2004; Scott-Findlay i Estabrooks, 2006) ili visoko obrazovanje (Beytek et al., 2010; Lacatus, 2013; Lapiņa et al., 2015), ali ne i u knjižnicama.

Cilj ovog rada jest dobiti uvid u istraživanja organizacijske kulture kroz pregled primijenjenih metodoloških pristupa istraživanjima, vrste organizacijske kulture u knjižnicama te učinke koje organizacijska kultura ima na poslovanje knjižnica. U nastavku rada donosi se pregled rezultata obuhvaćenih radova o organizacijskoj kulturi u knjižnicama koji su identificirani u ovom istraživanju. Poglavlje metodologije opisuje postupak odabira članaka na kojima se temelji pregled. Rezultati rada prikazani su u tri dijela: načini istraživanja organizacijske kulture (metodologije i metode prikupljanja podataka), vrste organizacijske kulture u knjižnicama, utjecaj koji organizacijska kultura ima na poslovanje.

3. Metodologija

Odabir radova koji će činiti uzorak za ovo istraživanje utemeljen je na načelima sustavnog pretraživanja literature, kako bi se dobio pouzdan uzorak na temelju kojeg će se analizirati dosadašnje istraživanje organizacijske kulture u knjižnicama.

Pretražene su baze *Web of Science Core Collection* i *Scopus*, a pretraživanje je provedeno u kolovozu 2022. Odabrane su ključne riječi: *culture*, *climate*, *corporate*, *organization* i *library*, a polja za pretraživanje koja su činila strategiju za sustavno pretraživanje su: naslov, ključne riječi i sažetak. Rezultati su ograničeni prema vrsti radova i jeziku te su se tako pretraživali članci u časopisu i zbornici radova na hrvatskom i engleskom jeziku. Strategija pretraživanja prikazana je u Tablici 1.

TABLICA 1. *Strategije pretraživanja baza podataka Web of Science Core Collection i Scopus*

Scopus	Web of Science Core Collection
1. TITLE-ABS-KEY ((corporate OR organi?ation*) AND (culture OR climate)) 172,017 results 2. TITLE-ABS-KEY (librar*) 555,592 results 3. (TITLE-ABS-KEY ((corporate OR organi?ation*) AND (culture OR climate))) AND (TITLE-ABS-KEY (librar*)) 1,930 results 4. (TITLE-ABS-KEY ((corporate OR organi?ation*) AND (culture OR climate))) AND (TITLE-ABS-KEY (librar*)) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE , "ar") OR LIMIT-TO (DOCTYPE , "cp")) AND (LIMIT-TO (LANGUAGE , "English") OR LIMIT-TO (LANGUAGE , "Croatian"))	1. (corporate OR organi?ation*) AND (culture OR climate) (Topic) 115,707 2. librar* (Topic) 414,860 3. 1 AND 2 1,281 4. Combined Searches and Article or Proceeding Paper (Document Types) and English or Croatian (Languages)
Ukupno: 1330 rezultata	Ukupno: 894 rezultata

Rezultati pretraživanja izvezeni su u sustav za upravljanje referencijama Zotero, što je činilo zbirku od 2224 rada. Nakon uklanjanja duplikata, broj radova za daljnju analizu bio je 1645. U sljedećem koraku pregledani su naslovi radova i njihovi sažetci kako bi se uklonili oni radovi koji nisu povezani s temom, što je provedeno u dvije iteracije. Nakon brisanja u uzorku je ostalo 138 radova, a ukupno je obrisano 1507 radova. U sljedećoj fazi istraživanja bilo je potrebno dobiti uvid u cjelovite tekstove koji će se još jednom analizirati kako bi se donijela konačna odluka o potencijalnom uključivanju u ovaj pregled. Uspješno su dohvaćena 134 cjelovita teksta koja su uključena u posljednji korak analize. Na temelju pregleda, konačno su uključena 73 rada, dok je za 61 rad donesena odluka o isključenju. Najučestaliji razlozi za isključenje radova mogu se okupiti u dvije skupine. S jedne strane, to su radovi u kojima su nedovoljno jasno definirani temeljni pojmovi ili varijable ($n = 19$), odnosno radovi koji su se sastojali od osobnog osvrta na važnost organizacijske kulture ($n = 4$). U drugim je slučajevima fokus rada bio previše usmjeren na druge teme, kao što je istraživanje dijeljenja znanja u kontekstu upravljanja znanjem ($n = 8$) ili vodstva ($n = 9$).

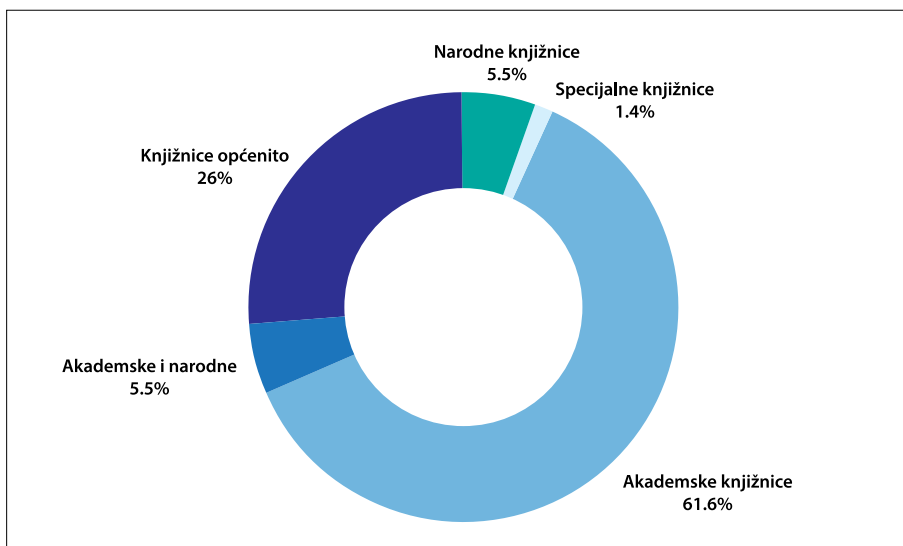
Sadržajna analiza odabrana 73 rada provedena je koristeći se softverom za kvalitativnu analizu NVivo (v12, release 1.7.1., student licence)³.

³ <https://lumivero.com/products/nvivo/>

4. Rezultati

4.1. Metodologija i metode u istraživanjima organizacijske kulture

Većinu radova o organizacijskoj kulturi u knjižnicama čine znanstveni radovi, kojima pripada oko 80 % radova iz uzorka ($n = 58$), a slijede ih stručni radovi kojima ih pripada oko 10 % ($n = 8$). Dva rada iz uzorka su na hrvatskom jeziku, dok su ostali na engleskom. Više od 60 % ($n = 45$) radova proučavalo je organizacijsku kulturu u akademskim⁴ knjižnicama, 25 % radova ($n = 19$) bavi se organizacijskom kulturom u knjižnicama općenito (bez obzira na vrstu), po 5 % narodnim ($n = 4$) te akademskim i narodnim ($n = 4$), a samo jedan rad specijalnim knjižnicama, što je prikazano na Slici 2.

SLIKA 2. Istraživanja prema vrsti knjižnice

Metodologije i metode istraživanja organizacijske kulture prikazane su u Tablici 2. Organizacijska kultura najčešće se istražuje primjenom kvantitativne metodologije, a način prikupljanja podataka u tom je slučaju isključivo upitnik. Kvantitativna i mješovita metodologija najčešće se primjenjuju u istraživanjima organizacijske kulture u akademskim knjižnicama, dok je korištenje kvalitativne metodologije ravnomjernije zastupljeno u svim ostalim vrstama knjižnica. Naj-

⁴ Akademске knjižnice obuhvaćaju visokoškolske i sveučilišne knjižnice.

češći načini prikupljanja podataka u kvalitativnoj metodologiji jesu fokus-grupa i intervju, a prisutne su također i analiza sadržaja i metoda kritičkog događaja. U mješovitoj metodologiji, uz kombinaciju intervju i upitnika, primjenjuje se i studija slučaja, u kojoj se kombiniraju upitnik i fokus-grupa. Metode korištene za istraživanje organizacijske kulture u knjižnicama vrlo su ograničene i većinom se provode kroz upitnik, rjeđe se koristi fokus-grupa i intervju ili njihova kombinacija, a od ostalih metoda analiza sadržaja i metoda kritičkog događaja.

TABLICA 2. *Metodologije i načini prikupljanja podataka*

vrste knjižnica	metodologija						
	kvalitativna			kvantitativna		mješovita	
	intervju	fokus-grupa	ostalo	upitnik	ostalo	upitnik i intervju	ostalo
akademske	1	/	2	24	/	4	1
akademske i narodne	2	1	1	/	/	/	/
narodne	1	1	/	1	/	/	/
specijalne	/	1	/	/	/	/	/
knjižnice općenito	/	/	/	3	/	1	/
ukupno	4	3	3	28	0	4	2
	10			28		6	

4.2. Vrste organizacijske kulture u knjižnicama

Narodna knjižnica okrenuta je prema zajednici, stalno osluškuje njezine potrebe i prilagođava joj se svojim djelovanjem, pa je prema tome sklona i promjenama uz dozu stabilnosti. S obzirom na to da mora balansirati između stabilnosti i fleksibilnosti, uspješna narodna knjižnica vjerojatno će težiti klanskoj ili adhokratskoj kulturi, a idealno klanskoj s elementima adhokratske (Currie i Shepstone, 2008; Kaarst-Brown et al., 2004). S obzirom na to da su akademske knjižnice tradicionalno formalno organizirane i slijede politike ustanove u sklopu koje se nalaze, tipično imaju zastupljenu hijerarhijsku kulturu, a poželjno je da to bude klanska ili adhokratska (Kaarst-Brown et al., 2004). S obzirom na to da se povezuje s kompetitivnosti i zauzimanjem tržišta, dobro je da knjižnice u virtualnom okruženju prihvate i neke elemente natjecateljske kulture (Kaarst-Brown et al., 2004).

Od 13 radova⁵ u kojima je istražena vrsta organizacijske kulture prisutne u knjižnicama, 11 ih je provedeno u akademskim knjižnicama, a u dvama slučajevima istraživanje je provedeno u više vrsta knjižnica. U većini istraživanja koja su identificirala vrstu organizacijske kulture u knjižnicama kao instrument se upotrebljavao OCAI, a teorijski model na kojem se temelji istraživanje je CVE. Klanska kultura prisutna je u akademskim knjižnicama (Chidambaranathan i Regha, 2016; Ole Pors, 2008), a smatra se i poželjnom (Currie i Shepstone, 2008). Hijerarhijska kultura također je prisutna u akademskim knjižnicama (Chidambaranathan i Rani, 2015; Currie i Shepstone, 2012; Vela, 2018), no za razliku od adhokratske i klanske, ne smatra se poželjnom. Slično kao i kod hijerarhijske, natjecateljska kultura prisutna je u akademskim knjižnicama (Currie i Shepstone, 2008; Currie i Shepstone, 2012; Maloney et al., 2010), no nema dokaza koji upućuju na to da je i poželjna.

Uz CVE, vrste organizacijske kulture ispitivale su se i primjenom drugih teorijskih polazišta. U akademskim knjižnicama, vrste organizacijske kulture istraživale su se i prema modelu McDonald i Gandz (1992), koji prepoznaje četiri vrste organizacijske kulture: kultura prilagodljivosti, kultura postignuća, klanska kultura i birokratska kultura, a temelje se na uklapanju u okolinu, strategijama i vrijednostima (Awan et al., 2014; Awan i Mahmood, 2010). Također je primijenjen model koji predlaže Wallach, a koji prepoznaje tri vrste organizacijske kulture: birokratsku, inovativnu i podržavajuću kulturu (Tran, 2023). U radovima se spominju i druge vrste organizacijske kulture, kao što su kultura vrednovanja (Petr Balog, 2009, 2012; Barker, 1995; Carter, 2014; Farkas, 2013; Hall, 2018; Lakos i Phipps, 2004; Ole Pors, 2008), korporativna kultura (Adeyoyin, 2006; S. Ahmed et al., 2020; Linn, 2008; Osuigwe, 2016; Panda i Mandal, 2006) i marketinška kultura (Germano, 2010; Harrison i Shaw, 2004; Singh, 2009).

4.3 Utjecaj organizacijske kulture na poslovanje knjižnica

Osim istraživanja koja identificiraju vrstu organizacijske kulture prisutne u knjižnicama, u radovima iz uzorka organizacijska kultura češće se promatrala kao varijabla u istraživanju ili se proučavala iz aspekta neke druge teme.

⁵ Chidambaranathan, Regha, 2016; Chidambaranathan, Swarooprani, 2015; Chidambaranathan, Swarooprani, 2017; Chidambaranathan, Swarooprani, 2015; Currie, Shepstone, 2008; Currie, Shepstone, 2012; Kaarst-Brown et al., 2004; Lian, Oliver, 2020; Limwichitr, Broady-Preston, Ellis, 2015; Maloney, Antelman, Arlitsch, Butler, 2010; Ole Pors, Niels, 2008; Rafiq, Mahmood, 2010; Singh, 2009.

4.3.1. Upravljanje znanjem

Najdominantnija nadređena tema jest upravljanje znanjem, koja je također jedna od najrecentnijih (Ahmed et al., 2022; Ahmed et al., 2020; Burnette, 2017; Chidambaranathan i Rani, 2015; Chidambaranathan i Swarooprani, 2017; Koloniari et al., 2019; Li i Wang, 2011; Panda i Mandal, 2006; Porumbeanu, 2010; Ugwu i Ejikeme, 2022; Vela, 2018; Yi, 2019). Istraživanja su pokazala da organizacijska kultura ima utjecaj na proces upravljanja znanjem (Ugwu, 2018) te da postoje razlike u odnosu na vrste organizacijske kulture. Posebno se ističe hijerarhijska organizacijska kultura, koja je problematična u kontekstu poticanja upravljanja znanjem zbog toga što je protok informacija u organizacijama uvijek strukturiran i ne teče slobodno u svim smjerovima, posebno u smjeru *bottom-top* (Cameron i Quinn, 2005), što je potvrđeno u drugim istraživanjima (Chidambaranathan i Rani, 2015; Chidambaranathan i Regha, 2016). Klanska, natjecateljska i adhokratska kultura u knjižnicama pokazuju pozitivnu korelaciju s upravljanjem znanjem (Chidambaranathan i Rani, 2015; Chidambaranathan i Swarooprani, 2017), dok su se klanska i natjecateljska kultura također pokazale kao bitni prediktori upravljanja znanjem. Uz upravljanje znanjem važan je i povezani koncept kulture dijeljenja znanja, koji predstavlja razmjenu i pružanje informacija u svrhu suradnje na rješavanju problema, razvoju novih ideja i provedbi politika i procedura, a događa se na svim organizacijskim razinama (Yi, 2019). Organizacijska kultura mora biti takva da omogućava i potiče dijeljenje znanja (Burnette, 2017; Li i Wang, 2011).

4.3.2. Vodstvo

Odnos organizacijske kulture i vodstva također je znatno zastupljen u literaturi. Velik dio radova polazi od teorijskog doprinosa Scheina o međuovisnosti organizacijske kulture i vodstva (2010), koje snosi odgovornost za usmjeravanje i promjenu postojeće organizacijske kulture. S obzirom na to da se vodstvo odvija unutar neke organizacijske kulture, upravljački stil i način upravljanja prilagođava se vrsti prisutne organizacijske kulture. Snažno vodstvo od ključne je važnosti za razvoj, održavanje i promjenu organizacijske kulture (Aguíñaga, 2023; Ole Pors, 2008; Singh, 2009), a posebno se ističe njegova važnost u akademskim knjižnicama (Aguíñaga, 2023; Bradigan i Hartel, 2013). S druge

strane, povezanost između upravljačkog stila i organizacijske kulture u akademskim knjižnicama nije dokazana u provedenim istraživanjima (Awan et al., 2014; Rafiq Awan i Mahmood, 2010).

4.3.3. Vrednovanje

Vodstvo se u kontekstu organizacijske kulture pokazuje važnim za vrednovanje (Carter, 2014; Farkas, 2013) jer predstavlja osnovu za vrednovanje, a poslije i za kulturu vrednovanja (Lakos i Phipps, 2004). U hrvatskim knjižnicama provedena su dva istraživanja o kulturi vrednovanja, koji upućuju na pozitivnu promjenu prema prihvaćanju tog koncepta u svojem poslovanju (Petr Balog, 2009, 2012). Kultura vrednovanja doprinosi kvaliteti (Petr Balog, 2009, 2012; Grieves i Halpin, 2014), koja je prepoznata kao jedan od čimbenika o kojima ovisi učinkovitost organizacijske kulture (Panda i Mandal, 2006). Organizacijska kultura i temeljne vrijednosti organizacije odražavaju se i u misijama i vizijama knjižnica (Khan i Ahmed, 2022), ali i utječu na strateško planiranje (Currie i Shepstone, 2012; Germano, 2010; Gerryts, 2004).

4.3.4. Inovacije

Odnos između organizacijske kulture i inovacija u knjižnicama također je jedna od tema koja je zastupljena u literaturi. Pozitivna organizacijska kultura potiče i omogućuje inovacije, kroz okruženje koje počiva na principima otvorene komunikacije, visoke razine predanosti kolektiva, povjerenju i praksama dijeljenja ideja (Cruz et al., 2020). Takve vrste organizacijske kulture u literaturi se nazivaju kulturom usmjerenom inovacijama (engl. *innovation-oriented culture*) (Cruz et al., 2020) i kulturom znanja i inovacija (engl. *knowledge innovation culture*) (Sheng i Sun, 2007). Inovacije se povezuju s ostvarivanjem konkurentске prednosti (Kamenskaya, 2011; Linn, 2008; Panda i Mandal, 2006), koja se smatra poželjnom vrijednosti knjižnice u današnje vrijeme, ali i njezinim strateškim resursom (Kaarst-Brown et al., 2004). U kontekstu organizacijske kulture, inovacije se također povezuju s konceptima povezanim s učenjem, kao što su kultura učenja (Shish i Allen, 2007; Yu i Chen, 2015) i učeća organizacija (Khan i Ahmed, 2022; Shoid i Kassim, 2012), u kojoj ljudi na svim razinama (individualnoj, grupnoj i organizacijskoj) kontinuirano uče

i transformiraju se kako bi ojačali svoje kapacitete i što bolje se prilagodili vanjskom okruženju (Limwichitr et al., 2015).

4.3.5. *Promjena*

S obzirom na važnost organizacijske kulture u nekoj organizaciji i utjecaj koji ima, jasno je da prisutnost neprimjerene organizacijske kulture može negativno utjecati na poslovanje. Osim neodgovarajuće organizacijske kulture, njezina promjena često je potrebna radi prilagodbe vanjskom okruženju (Petr Balog, 2012; Lakos i Phipps, 2004; Shih i Allen, 2007). Ako bi se u tom slučaju pokušale izmijeniti procedure i prakse, ali ne i organizacijska kultura, uspješnost bi zasigurno izostala (Petr Balog, 2009). Prije početka rada na promjeni organizacijske kulture, važno je razumjeti prisutnu organizacijsku kulturu na svim razinama na kojima postoji (Schein, 1988), ali i znati koja je vrsta poželjna. Također, važno je da članovi organizacije prihvaćaju promjenu (Aguinaga, 2023) jer su upravo oni medijatori organizacijske kulture i odgovorni za njezin opstanak. U cijelom procesu promjene organizacijske kulture naglašava se važnost komunikacije (Aguinaga, 2023; C. L. Currie i Shepstone, 2008), o kojoj ovisi i prihvaćanje nadolazeće promjene, ali i način na koji organizacija prenosi svoju kulturu na nove članove (Adeyoyin, 2006). Promjena dolazi od vodstva (Bartlett, 2014; Maloney et al., 2010), čija je učinkovitost ključna za promjenu kulture (Farkas, 2013; Lakos i Phipps, 2004). Kao i u slučaju definiranja organizacijske kulture i njezina analiziranja, često su u kontekstu promjena organizacijske kulture u knjižnicama korišteni radovi Scheina (Adeyoyin, 2006; Linn, 2008; Shih i Allen, 2007) i Quinna (Howes i Quinn, 1978 u Limwichitr et al., 2015; Samuels, 1982), ali svoju je primjenu pronašao i model koji je predložio Kotler (Carter, 2014; Farkas, 2013; Hall, 2018).

4.3.6. *Ostalo*

Osim toga, organizacijska kultura može pozitivno utjecati na angažman zaposlenika (Martin, 2020; Rafiq Awan i Mahmood, 2010) i zadovoljstvo poslom (Aguinaga, 2023; Oluwayimika i Oshiotse, 2020), a visoka razina organizacijske kulture povezana je s nižom namjerom napuštanja organizacije (Idiegbeyan-Ose et al., 2019; Omeluzor, 2018).

5. Rasprava

U rezultatima je vidljiva raznolikost u stajalištima o organizacijskoj kulturi, izazovima pri promjeni i dokazivanju njezinih učinaka, no slična raznolikost nije prisutna u njihovim istraživačkim postavkama. Većina istraživanja povezanih s organizacijskom kulturom provedena su u visokoškolskim i sveučilišnim knjižnicama, malo njih u narodnim knjižnicama ili s raznolikim uzorkom, dok nema istraživanja koja su provedena samo u školskim ili specijalnim knjižnicama. Nedostatak istraživanja organizacijske kulture u školskim i specijalnim knjižnicama te manjak istraživanja u narodnim knjižnicama upućuje na veliki jaz u istraživanjima organizacijske kulture prema vrsti knjižnica.

S obzirom na to da su standardizirani instrumenti za analizu organizacijske kulture upitnici (npr. OCAI), moguće je objasniti dio rezultata povezan s dominacijom te metode. Znatan dio istraživanja iz uzorka organizacijsku kulturu proučava kao varijablu u odnosu na druge koncepte ili aspekte poslovanja, što također implicira korištenje kvantitativne metodologije. To je usklađeno s rezultatima drugih sustavnih pregleda istraživanja organizacijske kulture o visokoj razini zastupljenosti kvantitativne metodologije. S obzirom na to da su temeljne pretpostavke na kojima se temelji organizacijska kultura često implicitne i nesvjesne, korištenje mješovite metodologije moglo bi dati bolju sliku o organizacijskoj kulturi u nekoj ustanovi. Prethodno provedeni sustavni pregledi (Chatman i O'Reilly, 2016) upućuju na to da je potrebno bolje istražiti kulturu na temeljnoj razini, jer ionako većina istraživača pristupa organizacijskoj kulturi slijedeći Scheinov koncept. To je potvrđeno i ovim istraživanjem, u kojem se Schein pokazao kao najcitiraniji autor u definiranju i konceptu organizacijske kulture, u čijem se istraživanju najčešće koristio CVF model. Iako Bellot (2011) navodi da se mješovita metodologija počinje sve više primjenjivati u istraživanjima organizacijske kulture, rezultati ovog rada upućuju na to da se taj trend nije nastavio poslije.

Klanska i adhokratska kultura najpoželjnije su vrste organizacijske kulture u knjižnicama. Obje funkcioniraju u fleksibilnom okruženju, dok je klanska okrenuta prema unutarnjem okruženju, a adhokratska prema vanjskom. Hijerarhijska i natjecateljska dobro djeluju u stabilnom i nepromjenjivom okruženju i ne smatraju se osobito poželjnim u knjižnicama. Prema provedenim

istraživanjima, hijerarhijska kultura uobičajeno je prisutna u akademskim knjižnicama, što je posljedica njihove tradicionalne formaliziranosti i djelovanja u sklopu nadređene matične ustanove. Uz hijerarhijsku, u akademskim knjižnicama prisutna je i klanska kultura, koja se smatra poželjnom, čak i u narodnim knjižnicama. No, rezultati pokazuju da je u akademskim knjižnicama prisutna i natjecateljska kultura, što nije očekivano jer se u literaturi ne navodi kao poželjna u toj vrsti knjižnica. Iako se povezuje s digitalnim knjižnicama, moguće je da se organizacijska kultura u akademskim knjižnicama ipak mijenja u skladu s promjenama i potrebom za ostvarivanjem kompetitivnosti i zauzimanjem tržišta, pogotovo u virtualnom okruženju. Zbog promjenjivog okruženja elementi adhokratske kulture poželjni su u knjižnicama, no u provedenim istraživanjima prisutnost adhokratske kulture u knjižnicama nije identificirana.

Utjecaj organizacijske kulture najviše se istražuje u odnosu na koncepte upravljanja znanjem i vodstva, što je predloženo kao budući smjer istraživanja organizacijske kulture u drugim sustavnim i preglednim radovima (Chatman i O'Reilly, 2016). Važno je istražiti organizacijsku kulturu u odnosu na upravljanje znanjem ili inovacije jer su to zahtjevi koje pred knjižnice postavljaju današnje okruženje. Vidljivo je da se ti koncepti istražuju u knjižnicama, čije je rezultate potrebno primijeniti u praksi. Hijerarhijska kultura može imati negativan utjecaj na proces upravljanja znanjem jer u svojim temeljnim postavkama ne ostavlja mnogo prostora za slobodan protok informacija ili slobodu u radu koja može rezultirati inovacijama. To je još jedan od argumenata zašto bi u akademskim knjižnicama trebalo raditi na promjeni organizacijske kulture. Sama promjena temelji se na otvorenoj i dvosmjernoj komunikaciji te protoku informacija pa bi već i početak rada na promjeni organizacijske kulture mogao stvoriti poticajno okruženje za implementaciju načela upravljanja znanjem. Inovacije su također često istraživane u odnosu na organizacijsku kulturu i povezuju se s pozitivnom organizacijskom kulturom, a važnost te poveznice očita je i u pojavi nove vrste organizacijske kulture usmjerene prema inovacijama. S obzirom na to da se u istraživanjima najčešće primjenjuje CVF model, prema kojem je adhokratska kultura najbliža inovacijama, njezina se djelomična integracija i preporučuje za knjižnice. U istraživanjima adhokratska kultura nije bila prisutna u knjižnicama, što može biti problematično.

Misija i vizija knjižnice određuju strateško usmjerenje knjižnice, polazište

su za određivanje kriterija za vrednovanje i procjenu uspješnosti. Stoga bi se u njih trebale ugraditi i temeljne postavke organizacijske kulture o kojoj uvelike ovisi razvoj i uspješnost organizacije.

6. Zaključak

Na temelju sustavnog pretraživanja i analize literature, ovaj rad donosi pregled istraživanja organizacijske kulture u knjižnicama, a posebno kroz metodologiju i metode koje se primjenjuju u istraživanjima, vrste organizacijske kulture koje su prisutne u knjižnicama, učinke organizacijske kulture te odnos organizacijske kulture i procesa promjene. Istraživanja se najčešće provode koristeći se kvalitativnom metodologijom, kroz upitnik, koji je uobičajeni instrument za istraživanje vrste organizacijske kulture. Rezultati upućuju na nerazmjer u istraživanju organizacijske kulture prema vrsti knjižnica, pa je najviše istraživanja provedeno u akademskim knjižnicama, dok ih na uzorku školskih i specijalnih knjižnica uopće nema. To upućuje na potrebu za provođenjem istraživanja i različitim vrstama knjižnica, kako bi se uspješno prilagodile suvremenim potrebama i ostvarile svoje ciljeve. S obzirom na to da organizacijska kultura predstavlja stavove i ponašanja zaposlenika koji dominiraju u kolektivu, jasno je da organizacijska kultura ima utjecaj na aspekte poslovanja prisutne na razini cijele ustanove, kao i na one prisutne na individualnoj razini. Organizacijska kultura utječe na proces upravljanja znanjem, vodstvo, vrednovanje, inovacije, ali i na angažman zaposlenika, zadovoljstvo poslom i namjeru napuštanja organizacije. Rezultati ovog istraživanja upućuju na dodatnu potrebu istraživanja organizacijske kulture i njezinu identifikaciju u knjižnicama jer to znatno utječe na njihov rad i budući razvoj. Neprimjerena organizacijska kultura može negativno utjecati na razvoj i poslovanje, ali i kočiti bilo kakve promjene. Promjenjivo okruženje nameće knjižnicama potrebu za brзом prilagodbom, što također ovisi o organizacijskoj kulturi. I u slučaju promjene primarno je identificirati i dobro poznavati prisutnu vrstu kulture. Potrebno je povećati razinu heterogenosti u istraživanjima organizacijske kulture, prema vrstama knjižnica i prema metodama istraživanja.

LITERATURA

- ADEYOYIN, S. O. (2006). Managing the library's corporate culture for organizational efficiency, productivity, and enhanced service. *Library Philosophy and Practice* 8, 2: 49–62.
- AGUIÑAGA, J. A. (2023). Academic Libraries and the Pandemic. *International Information and Library Review* 55, 3: 241–258.
- AHMED, B., NOOR, N. i AHMED, M. (2022). Factors influencing knowledge sharing practices among librarians in the Malaysian academic libraries. *Journal of Academic Librarianship* 48, 6: 102612.
- AHMED, S., ASHRAF, A. i SHEIKH, A. (2020). Relationship between organizational culture and knowledge sharing: A study of university librarians. *Libri* 70, 2: 143–156.
- AWAN, M. R. i MAHMOOD, K. (2010). Relationship among leadership style, organizational culture and employee commitment in university libraries. *Library Management* 31, 4/5: 253–266.
- AWAN, M. R., MAHMOOD, K. i Idrees, H. (2014). Leadership style, culture and commitment: An analytical study of university libraries in Pakistan. *Library Philosophy and Practice* 1: 1053.
- PETR BALOG, K. (2009). Measuring Croatian public and academic library culture: Interviews with library directors. *Performance Measurement and Metrics* 10, 3: 220–235.
- PETR BALOG, K. (2012). The culture of assessment as a part of the organisational culture of Croatian libraries. *Vjesnik Bibliotekara Hrvatske* 55, 1: 1–28.
- BARKER, J. W. (1995). Triggering constructive change by managing organizational culture in an academic library. *Library Acquisitions: Practice and Theory* 19, 1: 9–19.
- BARTLETT, J. A. (2014). "That's how we do things here": Organizational culture in libraries. *Library Leadership and Management* 28, 3: 1–6.
- Bellot, J. (2011). Defining and Assessing Organizational Culture. *Nursing Forum* 46, 1: 29–37.
- BEYTEK, O. F., YALÇINKAYA, M. i KARAKOÇ, N. (2010). The Organizational Culture at the University. *The International Journal of Educational*

- Researchers* 2, 1: 1–13.
- BRADIGAN, P., HARTEL, L. (2013) Organizational culture and leadership: exploring perceptions and relationships. In: *Workplace Culture in Academic Libraries* (Pp 7–20). Chandos Publishing.
- BURNETTE, M. (2017). Tacit knowledge sharing among library colleagues: A pilot study. *Reference Services Review* 45, 3: 382–397.
- CALVERT, P. J. (2010). Why do Staff of Joint-Use Libraries Sometimes Fail to Integrate? Investigating Cultures and Ethics in a Public-Tertiary Joint-Use Library. *Journal of Academic Librarianship* 36, 2: 133–140.
- CAMERON, K. i QUINN, R. E. (2005). *Diagnosing and Changing Organizational Culture: Based on the Competing Values Framework*. Revised Ed. San Francisco: Jossey-Bass.
- CARTER, T. (2014). Assessment and change leadership in an academic library department: A case study. *Reference Services Review* 42, 1: 148–164. <https://doi.org/10.1108/RSR-05-2013-0028>
- CHATMAN, J. A. i O'REILLY, C. A. (2016). Paradigm lost: Reinvigorating the study of organizational culture. *Research in Organizational Behavior* 36, 199–224.
- CHIDAMBARANATHAN, K. i RANI, S. B. (2015). Knowledge management and organizational culture in higher educational libraries in Qatar: An empirical study. *Library & Information Science Research*, 37, 4: 363–369.
- CHIDAMBARANATHAN, K. i REGHA, V. R. (2016). Diagnosing the organizational culture of higher education libraries in the United Arab Emirates using the competing values framework. *Libres* 26, 2: 99–112.
- CHIDAMBARANATHAN, K. i SWAROOPRANI, B. S. (2017). Analyzing the relationship between organizational culture and knowledge management dimensions in higher education libraries. *Journal of Librarianship and Information Science*, 49 (1), 57–68.
- CRUZ, K. F. S., MENDES, G. H. S., LIZARELLI, F. L. i CAUCHICK-MIGUEL, P. A. (2020). Antecedents and consequences of library service innovation: An investigation into Brazilian academic libraries. *Journal of Academic Librarianship* 46, 6: 102235.
- CURRIE, C. L. i SHEPSTONE, C. (2008). Transforming the academic library: Creating an organizational culture that fosters staff success. *The Journal of Academic Librarianship* 34, 4: 358–368.

- CURRIE, L. i SHEPSTONE, C. (2012). Mining the cultural evidence: Situating planning and leadership within the academic library culture. *Evidence Based Library and Information Practice* 7, 3 A: 51–70.
- OLUWAYIMIKA, A. i OSHIOTSE, O. (2020). Influence of Organisational Culture on Job Satisfaction of Library Personnel in Selected Academic Libraries in Three States in South-West, Nigeria. *Library Philosophy and Practice*, 2020: 4016.
- FARKAS, M. G. (2013). Building and sustaining a culture of assessment: Best practices for change leadership. *Reference Services Review* 41, 1: 13–31.
- GERMANO, M. A. (2010). Narrative-based library marketing: Selling your library's value during tough economic times. *The Bottom Line* 23, 1: 5–17.
- GERRYTS, E. D. (2004). Using a three-year rolling development plan (3yrdp) to lead and manage library transformation. *Proceedings of the IATUL Conferences*, 5: 43–53.
- GERSHON, R. R. M., STONE, P. W., BAKKEN, S. i LARSON, E. (2004). Measurement of Organizational Culture and Climate in Healthcare. *JONA: The Journal of Nursing Administration* 34, 1: 33–40.
- GRIEVES, K. i HALPIN, M. (2014). Developing a Quality Model at University Library Services Sunderland. *Performance Measurement and Metrics* 15, 1/2: 50–57.
- HALL, L. (2018). From practice to research at Flinders University Library: Sustaining a research culture. *Library Management* 39, 8/9: 615–624.
- HARRISON, P. J. i SHAW, R. N. (2004). Intra-organisational marketing culture and market orientation: A case study of the implementation of the marketing concept in a public library. *Library Management* 25, 8/9: 391–398.
- HOWES, N. J., & QUINN, R. E. (1978). Implementing Change: From Research to a Prescriptive Framework. *Group & Organization Studies* 3:1, 71–84.
- IDIEGBEYAN-OSE, J., AREGBESOLA, A., OWOLABI, S. E. i EYIOLORUNSHE, T. (2019). Relationship between motivation and job satisfaction of staffin private University Libraries, Nigeria. *Academy of Strategic Management Journal* 18, 1.
- JACOBS, R. i SOPIAH. (2023). A systematic review of organizational culture literature: Lessons from the past and avenues for future research. *Asian*

- Journal of Economics and Business Management* 2, 2: 278–282.
- KAARST-BROWN, M. L., NICHOLSON, S., STANTON, J. M. i VON DRAN, G. M. (2004). Organizational cultures of libraries as a strategic resource. *Library Trends* 53, 1: 33–53.
- KAMENSKAYA, I. N. (2011). Organizational culture as a basis for the competitiveness of a library. *Scientific and Technical Information Processing* 38, 1: 27–33.
- KHAN, A. i AHMED, S. (2022). Analyzing the relationship between organizational culture and lifelong learning among the information professionals in the university libraries of Pakistan. *Information Discovery and Delivery* 50, 1: 1–11.
- KOLONIARI, M., VRAIMAKI, E. i FASSOULIS, K. (2019). Factors affecting knowledge creation in academic libraries. *Journal of Librarianship and Information Science* 51, 1: 20–33.
- LACATUS, M. L. (2013). Organizational Culture in Contemporary University. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 76, 421–425.
- LAKOS, A. i PHIPPS, S. E. (2004). Creating a Culture of Assessment: A Catalyst for Organizational Change. *Portal: Libraries and the Academy* 4: 3, 345–361.
- LAPIŃA, I., KAIRIŠA, I. i ARAMINA, D. (2015). Role of Organizational Culture in the Quality Management of University. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 213: 770–774.
- LEONG, J. (2014). Purpose-driven learning for library staff. *Australian Library Journal* 63, 2: 108–117.
- LI, H., WANG, L. (2011). Organizational Culture Construction Based on Knowledge Sharing at Libraries. In: *International Conference on Management and Service Science* (Pp. 1.4). IEEE.
- LIMWICHITR, S., BROADY-PRESTON, J. i ELLIS, D. (2015). A discussion of problems in implementing organisational cultural change: Developing a learning organisation in university libraries. *Library Review* 64, 6/7: 480–488.
- LINN, M. (2008). Organizational culture: An important factor to consider. *The Bottom Line Managing Library Finances* 21, 3: 88–93.
- MALONEY, K., ANTELMAN, K., ARLITSCH, K. i BUTLER, J. (2010). Future leaders' views on

- organizational culture. *College and Research Libraries* 71, 4: 322–347.
- MARTIN, J. (2020). The Role of Leadership in Healthy Library Cultures. *Journal of Library Administration* 60, 4: 406–411.
- OLE PORS, N. (2008). Management tools, organisational culture and leadership: An explorative study. *Performance Measurement and Metrics* 9, 2: 138–152.
- OMELUZOR, S. U. (2018). Organizational culture variables as factors influencing librarians' turnover intentions in university libraries in South-South and South-East of Nigeria. *Library Philosophy and Practice*, 1693.
- OSUIGWE, N. E. (2016). Leveraging on organizational culture for innovative services: A case study of Prof. Kenneth Dike State central library, Awka. *Library Philosophy and Practice*, 1447.
- PANDA, K. C. i MANDAL, M. (2006). Corporate culture in libraries and information centers to promote "knowledge-based business" in IT era. *Library Management* 27, 6/7: 446–459.
- PORUMBEANU, O.-L. (2010). Implementing knowledge management in romanian academic libraries: Identifying the elements that characterize their organizational culture. *Journal of Academic Librarianship* 36, 6: 549–552.
- QUINN, R. E. i ROHRBAUGH, J. (1981). A Competing Values Approach to Organizational Effectiveness. *Public Productivity Review* 5, 2: 122–140.
- RAFIQ AWAN, M. i MAHMOOD, K. (2010). Relationship among leadership style, organizational culture and employee commitment in university libraries. *Library Management* 31, 4/5: 253–266.
- SAMUELS, A. R. (1982). Part iii: Issues and strategies for effective library planning: Planning and organizational culture. *Journal of Library Administration* 2, 2/4, 145–158.
- SCHEIN, E. H. (1988). Organizational culture. Cambridge: Sloan School of Management, Massachusetts Institute of Technology.
- SCHEIN, E. H. (2010). *Organizational Culture and Leadership*. 4th ed. San Francisco: Jossey-Bass.
- SCOTT-FINDLAY, S. i ESTABROOKS, C. A. (2006). Mapping the organizational culture research in nursing: A literature review. *Journal of Advanced Nursing* 56, 5: 498–513.
- SHENG, X. i SUN, L. (2007). Developing knowledge innovation culture of libraries. *Library Management* 28, 1/2: 36–52.

- SHIH, W. i ALLEN, M. (2007). Working with Generation-D: Adopting and adapting to cultural learning and change. *Library Management* 28, 1/2: 89–100.
- SINGH, R. (2009). Does your library have a marketing culture? Implications for service providers. *Library Management* 30, 3: 117–137.
- TOWN, J. S. (2015). Evidence based organizational change: People surveys, strategies and structures. *Library Management* 36, 8/9: 623–643.
- TRAN, Q. H. N. (2023). Library as a learning organization: The influence of leadership skills on organizational citizenship behavior at Vietnamese libraries. *Learning Organization* 30, 3: 339–354.
- UGWU, C. i EJIKEME, A. (2022). Knowledge management, organizational culture and job performance in Nigerian university libraries. *IFLA Journal* 49, 1: 99–116.
- UGWU, C. I. (2018). Organizational Factors as Predictors of Knowledge Management Practices in Federal University Libraries in Nigeria. *Evidence Based Library and Information Practice* 13, 2: 48–69.
- VELA, S. (2018). Knowledge Management, Diversity, and Professional Hierarchies in Libraries. *Journal of Library Administration* 58, 8: 835–860.
- YI, Z. (2019). A leader's approaches to fostering a culture of knowledge sharing in an information organization. *Library Management* 40, 8/9: 593–600.

III.

Knjižnični sadržaji i programi za manjinske skupine

LGBTIQ građa u velikim narodnim knjižnicama u Republici Hrvatskoj

Martina DRAGIJA IVANOVIĆ

Odjel za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
mdragija@unizd.hr

Zrinka DŽOIĆ

Odjel za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
zdzoic@unizd.hr

Sanjica FALETAR

Odsjek za informacijske znanosti
Filozofski fakultet u Osijeku
sfaletar@ffos.hr

SAŽETAK

Cilj istraživanja bio je vrednovanje zbirke narodnih knjižnica u šest najvećih gradova u Republici Hrvatskoj (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek, Zadar i Velika Gorica) s obzirom na zastupljenost LGBTIQ građe u njihovim fondovima. Istraživačka pitanja postavljena su kako bi se istražila zastupljenost LGBTIQ građe u navedenim knjižnicama u odnosu na preporučene naslove te kako bi se istražilo postoje li odstupanja u zastupljenosti LGBTIQ građe s obzirom na različite tipove knjižnica (I., II. i III. tip prema Standardima za narodne knjižnice). Korištena je metoda usporedbe, koja je analizirala knjižnične zbirke u odnosu na preporučene naslove koje su odabrani lokalni relevantni stručnjaci za LGBTIQ problematiku predložili za uključivanje u fond narodnih knjižnica. Istraživanje je provedeno od travnja do lipnja 2018., a podaci su ponovno provjereni u studenome 2023. godine. Rezultati ovog istraživanja, analizirani prema veličini i tipu knjižnica, pružaju uvid u stanje knjižničnih zbirki u Hrvatskoj u određenom trenutku i dovode do zaključka da je zastupljenost LGBTIQ građe relativno zadovolja-

vajuća. Dobiveni su rezultati, u načelu, usklađeni s rezultatima sličnih stranih istraživanja koja su uglavnom provedena u razvijenim zemljama engleskoga govornog područja, upućujući na veću zastupljenost LGBTIQ građe u knjižnicama većih gradova. Unatoč ograničenjima istraživanja (mali uzorak, subjektivnost odabira naslova i aktualnost popisa) istraživanje naglašava važnost potpore narodnih knjižnica u razvoju tolerantnih zajednica i osiguravanju građe za LGBTIQ populaciju. Inkluzivni knjižnični fondovi ključni su za prevladavanje društvenih predrasuda i pružanje podrške ranjivim skupinama u društvu.

KLJUČNE RIJEČI: izgradnja knjižničnih zbirki, uključive knjižnične zbirke, LGBTIQ populacija, LGBTIQ građa, narodne knjižnice

1. Uvod

Sve važnija odgovornost narodnih knjižnica u suvremenom društvu s jedne je strane informacijska – postiže se kroz osiguravanje pristupa informacijama i izgradnju zbirke za sve njezine članove, dok je s druge strane društvena – ostvaruje se kroz promicanje kritičkog razmišljanja poučavanjem informacijske pismenosti s ciljem ostvarivanja društvene jednakosti. Uloga narodnih knjižnica spram LGBTIQ zajednice je, u skladu sa specifičnim korisničkim potrebama, osigurati pristup odgovarajućim informacijama i zbirkama, stvarati sigurna okruženja te pružati usluge u procesu njihova propitivanja, konstruiranja i potvrde identiteta. U ovom radu rabi se kratica LGBTIQ, koja podrazumijeva lezbijke, gej, biseksualne, transrodne, interseksualne i *questioning* osobe (osobe koje nisu sigurne u svoju seksualnost).

Unutar krovne strukovne knjižničarske organizacije IFLA (*International Federation of Library Associations and Institutions*) u 2023. godini djeluje dvanaest specijalnih interesnih skupina (SIG) odnosno radnih skupina, koje odražavaju društveno poslanje profesije i njezinu usmjerenost na različite korisničke skupine, među kojima važno mjesto zauzimaju i LGBTIQ korisnici. IFLA-ina LGBTIQ radna skupina okuplja istraživače i praktičare koji promišljaju o posebnostima ove korisničke skupine, donose smjernice i upute za rad u okviru knjižnice kao i pozitivne primjere iz prakse kako uspješno stvarati zbirke potrebne navedenoj zajednici korisnika. Ova radna skupina u svojim zada-

ćama navodi da LGBTIQ zbirke trebaju sadržavati različitu građu koja potiče na kritičko razmišljanje o pitanjima seksualnosti i rodnog identiteta. Također, potiču dijalog između knjižničara te formalnih i neformalnih LGBTIQ organizacija kako bi zajedničkim snagama stvarali ozračje za aktualizaciju i promicanje društvene pravde (IFLA, n.d).

Knjižnična građa i usluge za LGBTIQ korisnike imaju uporište u međunarodno priznatim knjižničnim standardima koji odražavaju potrebe i interese pojedinaca i skupina u raznolikim lokalnim zajednicama (IFLA-ina Izjava o slobodnom pristupu informacijama, 1999; IFLA-in i UNESCO-ov Manifest za narodne knjižnice, 2022), ali i nekim univerzalnim dokumentima kao što je UN-ova Deklaracija o ljudskim pravima (UN, 1948) i prva strategija Europske unije (2020) za ravnopravnost LGBTIQ osoba pod nazivom *Unija ravnopravnosti* za razdoblje od 2020. do 2025. godine. U ovom je kontekstu posebno važna i Glasgowska deklaracija o knjižnicama, informacijskim službama i intelektualnoj slobodi, u kojoj IFLA 2002. godine, povodom svojeg 95. rođendana, proglašava fundamentalno pravo svakog čovjeka na pristup informacijama i slobodu izražavanja bez ikakvih ograničenja. IFLA (2002) u tom dokumentu, uz podršku svojih članica iz cijelog svijeta, brani i promovira intelektualne slobode u skladu s UN-ovom Deklaracijom o ljudskim pravima. Međunarodna profesionalna zajednica naglašava pritom da je posvećenost intelektualnim slobodama osnovna odgovornost i obaveza knjižničara i informacijskih stručnjaka širom svijeta koja mora biti jasno izražena u etičkim kodeksima te treba biti dokazana u praksi. Svaka stavka Glasgowske deklaracije upućuje na prethodnu konstataciju da su narodne knjižnice mjesta u kojima svaki korisnik nesputano treba doći do potrebnih informacija bez obzira na osobne specifičnosti, stavove većine ili društva u cijelosti te osobne stavove knjižničara.

Knjižnice i njihove informacijske službe moraju, dakle, svim svojim korisnicima omogućiti ravnopravan pristup građi, izvorima i uslugama. Pri njihovoj organizaciji ne smije se dopustiti nikakav oblik diskriminacije iz bilo kojeg razloga. Knjižnice trebaju biti snažne predvodnice u obrani ljudskih prava i uspostavi društvene pravde u svrhu uspostavljanja demokratskog i tolerantnog okruženja unutar svoje zajednice, ali i šire.

Važno uporište, u ovom kontekstu, predstavljaju i etički kodeksi krovne knjižničarske udruge (IFLA, 2012) i nacionalnog stručnog udruženja (Hrvatsko knjižničarsko društvo) putem kojih se štite prava korisnika, ali i zaposle-

nika. Budući da je svrha Etičkog kodeksa (HKD, n.d.) upoznati nove članove struke s pravilima profesionalnog ponašanja te podsjetiti iskusne knjižničare na njihovu profesionalnu odgovornost pred javnošću u njemu se taksativno navodi osam općih načela koja osiguravaju profesionalnost u radu, od kojih su tri za potrebe ovog rada ključna: jednak pristup informacijama za sve korisnike bez obzira na njihova osobna obilježja, posebne potrebe, spol, nacionalnu pripadnost, vjeru, političko opredjeljenje i društveni status; primjenu profesionalne prosudbe, bez utjecaja političkih, moralnih i vjerskih gledišta ili materijalnog interesa; suprotstavljanje i neprihvatanje bilo kojeg oblika cenzure.

Narodne knjižnice sigurna su mjesta za ranjive skupine u društvu, a LGBTIQ populacija u Hrvatskoj prepoznata je kao ranjiva skupina. Naime, recentni izvještaji udruge Zagreb Pride o stanju ljudskih prava LGBTIQ osoba u Republici Hrvatskoj u periodu od 2018. do 2022. godine upućuje na porast zločina iz mržnje i govora mržnje, pri čemu su nasilje nad LGBTIQ osobama, predrasude i socijalna distancija iznimno izraženi (Jurčić i Dota, 2023). Osim izvještaja navedene nevladine organizacije, dosadašnja znanstvena istraživanja za područje Republike Hrvatske pokazala su kako je razina neravnopravnosti, diskriminacije, nasilja i govora mržnje spram LGBTIQ populacije zabrinjavajuća (Hodžić i Štulhofer, 2017; Kovčo Vukadin, 2020; Dergić, 2022; Kuća ljudskih prava, 2022). Nadalje, Udruga Lori (2022) u rezultatima istraživanja o iskustvima i potrebama mladih LGBTIQ osoba u Hrvatskoj navodi nisku razinu otvorenosti o svojem LGBTIQ identitetu zbog straha od neprihvatanja, diskriminacije ili nasilja. Iako je riječ o istraživanju unutar populacije srednjoškolaca, dio ispitanih mladih navodi da su knjižničari/ke „osobe od povjerenja“ čija im je podrška važna.

S obzirom na opisanu situaciju, nužno je da i narodne knjižnice u Hrvatskoj prepoznaju LGBTIQ osobe kao ranjivu društvenu skupinu te svojim programima i zbirkama pridonesu njihovu osjećaju pripadnosti i prihvatanja u zajednici. A budući da su knjižnične zbirke temelj svake knjižnice, u kontekstu ove teme nužno je literaturu LGBTIQ tematike uključiti u zbirke, birajući je prema načelima kakvoće i potražnje, te omogućiti njezino nesmetano korištenje.

Kako bi se pridonijelo boljem razumijevanju ove problematike, u ovom se radu analiziraju fondovi odabranih narodnih knjižnica u Republici Hrvatskoj kako bi se utvrdilo koliko su raznoliki i uključivi u odnosu na građu LGBTIQ tematike.

2. Pregled literature

Knjižničari u Hrvatskoj i u svijetu suočavaju s brojnim izazovima u svojem radu s LGBTIQ populacijom. Za potrebe ovog rada izdvojeni su autori na temelju tematskih pretraživanja dostupnih izvora za koje smatramo da su važni za temu izgradnje zbirke LGBTIQ literature u narodnim knjižnicama. Primjerice, Gough i Greenblatt (2010, 171), Day (2013), Thompson (2019) te Alexander i Miselis (2007) u svojim radovima govore o naporima i izazovima s kojim se suočavaju narodni knjižničari u izgradnji zbirke LGBTIQ literature. Narodne knjižnice namijenjene su svim pripadnicima zajednice, a napose onima kojima treba bilo kakav oblik potpore kao što su pripadnici LGBTIQ zajednice. Međutim, nije se dovoljno ovom skupinom baviti samo na deklarativnoj razini, već je važno u svojem se svakodnevnom radu otvoriti te postati, kako Day (2013: 46) kaže, vidljivo *gay-friendly*. Autorica smatra da na taj način knjižnice „daju nadu dijelu populacije koja ima malu podršku u zajednici“. S druge pak strane, knjižnice svojim aktivnostima, javnim djelovanjem i opredjeljenjem mogu, prema Day (2013: 47), obrazovati širu zajednicu te na taj način jačati toleranciju i prihvaćanje. U ovom kontekstu potrebno je istaknuti mišljenje Morisseyja koji smatra da „nije uloga knjižnice odrediti što je moralno prikladno, već je potrebno omogućiti pristup dovoljnom broju izvora tako da svaki pojedinac može donijeti odluku za sebe“ (Morissey, 2008; 165, preuzeto iz Thompson, 2019: 1).

Budući da je jedan od prvih koraka u izgradnji knjižničnog fonda analiza zajednice koja nam daje uvid u strukturu populacije zajednice u kojoj knjižnica djeluje, moramo se zapitati tko su mogući korisnici LGBTIQ građe u knjižnicama. Strani autori u tom kontekstu upozoravaju na široku lepezu potencijalnih korisnika. Interes za ovu vrstu građe imaju ne samo LGBTIQ osobe nego i njihove obitelji i prijatelji, te svi oni koji se bave obrazovanjem ili zdravljem (Simpson, 2006: 49; Gough i Greenblatt, 2010: 167) te stoga izgradnji tih zbirki treba postupiti promišljeno i planski, a pregled inozemne stručne literature pokazuje da je interes inozemnih istraživača i knjižničara za temu izgradnje knjižničnih zbirki za LGBTIQ populaciju znatan.

Izgradnja LGBTIQ zbirki u knjižnicama treba se oslanjati prije svega na temeljne dokumente kao što su IFLA-in i UNESCO-ov Manifest za narodne knjižnice (2022) koji navodi da knjižnice trebaju nabavljati visokokvalitetnu

građu, koja je relevantna u odnosu na lokalne potrebe i uvjete te građu koja odražava jezičnu i kulturnu raznolikost zajednice. Posebno se pritom ističe da knjižnične zbirke i usluge ne smiju biti izložene nikakvim oblicima ideološke, političke ili vjerske cenzure, niti komercijalnom pritisku (IFLA-in i UNESCO-ov Manifest za narodne knjižnice, 2022: 2). Izgradnja knjižničnih zbirki odgovoran je i zahtjevan posao (Johnson, 2018: 24–25; Evans, 2005: 49–69), a knjižničari u procesima odabira knjižnične građe moraju promišljati ne samo o balansiranju između temeljnih načela izgradnje zbirke (potražnja vs. kvaliteta) nego moraju posebnu pozornost posvetiti svojim osobnim vrijednostima i uvjerenjima kako njihove odluke o nabavi ne bi bile subjektivne ili pod utjecajem nekog oblika cenzure. Među kriterijima za selekciju građe, koju navode relevantni autori u području, kao što su Evans (2005), Clayton i Gorman (2001) te Johnson (2018), u kontekstu ovog rada bitni su sljedeći kriteriji: a) opseg građe dostatan da udovolji potrebama svih članova zajednice te b) građa raznolika po sadržaju i tematici. Jedino fond koji je izgrađen na ovim postulatima jamstvo je uključivog i uravnoteženog fonda koji u sebi uključuje i LGBTIQ literaturu i dobra je podloga za tolerantnu sredinu koja neće dovesti do cenzure.

U literaturi je primjetan trend istraživanja kojima je cilj upozoriti na probleme s kojima se susreću knjižničari pri izgradnji LGBTIQ zbirke u praksi. Kao jedan od najvećih izazova brojni autori ističu problem cenzure. O tome su pisali Alexander i Miselis (2007), Gough i Greenblatt (2010), Day (2013), Downey, Antell i Strothmann (2013), Fogle Kurtz (2018), Thompson (2019), Betts-Green (2020) te Clark-Hunt i Creel (2023). Navedeni autori suglasni su u tvrdnjama da je selekcija građe izazovan posao, i to prije svega zbog donošenja odluka o tome što će postati dio fonda, a što neće. Međutim, kao što Thompson kaže, „ljudi slijede politike, ali su nedosljedni“ (2019: 2). U situacijama kada moraju opravdati svoje odluke o nenabavljanju LGBTIQ građe, najčešći su izgovori sljedeći (Gough i Greenblatt, 2010):

1. „moja knjižnica ne osigurava građu za posebne grupe korisnika
2. u području koje pokriva moja knjižnica žive samo heteroseksualne osobe. Čini mi se da se lezbijke, gej muškarci i ostali ne koriste mojom knjižnicom
3. teško je odabrati kvalitetnu LGBTIQ građu

4. ne osjećam se dovoljno stručan za odabir te građu
5. korisnici bi se mogli koristiti internetom i međuknjižničnom posudbom da dođu do te građe
6. kupnja LGBTIQ građe bila bi promocija rodne ili seksualne *nekonformnosti*
7. osobno mi je neugodno izlagati se onomu što neki od ovih materijala opisuju; te stvari (građa op. a.) ne pripadaju mojoj knjižnici; ne odobravam ljude koji nisu u skladu s konvencionalnim ponašanjem ili zanimanjem za čitanje/slušanje/gledanje
8. moja knjižnica nema dovoljno sredstava da nabavi tu građu.“

Svi navedeni razlozi, odnosno izgovori za nenabavljanje LGBTIQ građe predstavljaju zapravo neki oblik autocenzure (Downey, 2016; Fogle Kurz, 2018; Thompson, 2019) jer Downey (2016) kaže da autocenzura „čak nije aktivnost, već nedostatak akcije“, odnosno autocenzuru smatra tek oblikom pasivnosti. Clark-Hunt i Creel (2023) godine proveli su istraživanje u kojem su željeli dobiti odgovor na pitanje kakva su iskustva narodnih knjižničara s cenzurom. Istraživanje je provedeno 2022. godine u Sjedinjenim Američkim Državama metodom intervjua, a cilj istraživanja bio je istražiti utjecaj i ozračje koje su slučajevi cenzure imali na knjižnice. Istraživanje je provedeno na uzorku od sedam knjižničara koji su izabrani na dva načina – istraživači su direktno kontaktirali s knjižničarima nakon što su se slučajevi cenzure pojavili u vijestima ili se o slučajevima doznalo putem *mailing* lista. Istraživačka pitanja u ovom istraživanju bila su: Kakav je bio utjecaj slučaja cenzure te kako je cenzura utjecala na njih osobno i na posao? Drugo pitanje bilo je detektirati elemente koje ispitanici smatraju važnima za ishod slučaja cenzure. Rezultati analize pokazali su da je ključan čimbenik za rješavanje cenzure adekvatna podrška zajednice koja je često podijeljena po situacijama koje su dovele do cenzure. Također, rezultati pokazuju da je za uspješno rješavanje situacija s cenzurom potrebna podrška donositelja odluka i financijera. Knjižničari uključeni u ovo istraživanje kao primjere cenzure često navode upravo one koje se u literaturi povezuje s LGBTIQ zbirkom (Clark-Hunt i Creel, 2023).

Nadalje, dio je autora u svojim radovima uputio na važnost smjernica za nabavu kao temeljnog dokumenta za izgradnju kvalitetnoga, uključivog i raznolikog fonda (Thompson, 2019; Betts-Green, 2020; Clark-Hunt i Creel,

2023). Smatraju se i dokumentom kojim se započinje bitka protiv cenzure (Clark-Hunt i Creel, 2023: 191), međutim služe i kao putokaz samim knjižničarima kako bi osvijestili sebi važnost izgradnje i očuvanja raznolikosti knjižničkog fonda (Betts-Green, 2020). Dobro osmišljene i napisane smjernice mogu poslužiti i kao važno pomagalo u rješavanju korisničkih pritužbi.

Fogle Kurz smatra da se problemi s kojima se susreću knjižničari pri uključivanju LGBTIQ građe u fondove knjižnica mogu podijeliti na sljedeće kategorije: financijske poteškoće, cenzura unutar poslovanja knjižnice i autocenzura (Fogle Kurz, 2018). Financijski problemi često mogu utjecati na nabavu. Što se tiče cenzure unutar poslovanja knjižnice, misli se na namjerno prikrivanje nekog naslova od djelatnika ili odugovlačenje pri obradi. O istom problemu piše i Downey (2016). Naime, knjižnice mogu otežavati pristup LGBTIQ građi na način da ih okarakteriziraju kao specijalne zbirke kojima se korisnici mogu koristiti samo uz pomoć knjižničara. Na problem označivanja LGBTIQ literature na policama, knjigama i slikovnicama u knjižnici upozorila je Day (2013).

Jedan od prije spomenutih izgovora za izbjegavanje nabave jest da „teško je odabrati kvalitetnu LGBTIQ građu“. Međutim, dio spomenutih autora upravo govori o mogućnostima rješenja ovog problema. Postupak selekcije građe može biti olakšan pomoću pomagala kao što su anotirane, vjerodostojne bibliografije ili popisi preporučenih naslova. Tako jedan dio autora upućuje na izvore kao što je ALA Rainbow Booklist (<https://glbtrt.ala.org/rainbowbooks/>) (Thompson, 2019). Na stranicama Američkoga knjižničarskog udruženja (American Library Association-ALA) nalazi se publikacija *Open to all: Serving the GLBT Community in Your Library* čija je svrha pomoći knjižničarima u izgradnji zbirke i pokretanju knjižničnih programa i aktivnosti za LGBTIQ osobe. U priručniku se nalaze poveznice na pomagala pri selekciji građe kao i upute o strukturi smjernica za nabavu. Kako bi odgovorio na pitanje koje često muči knjižničare u praksi, a to je koje naslove nabaviti, kojim pomagalicama (na primjer popisima preporučenih naslova i bibliografijama) vjerovati, Ridinger (2014) analizirao je informacijske izvore koji pokrivaju LGBTQ teme od 2003. do 2013. godine te identificirao niz kvalitetnih pomagala za selekciju građe u obliku tiskanih publikacija, *online* baza podataka (besplatan pristup i uz naknadu) i izvora dostupnih na internetu (Ridinger, 2014: 6).

Zastupljenošću LGBTIQ građe u knjižničnim fondovima, što je tema ovog rada, bavilo se više stranih autora u zemljama engleskoga govornog područja

(SAD-u, Kanadi, Australiji i Velikoj Britaniji). Većina ih je zaključila da narodne knjižnice u tim zemljama ne nabavljaju LGBTIQ naslove u dovoljnoj mjeri te da su te zbirke u istraživanim knjižnicama neujednačene pri čemu najčešće manje knjižnice posjeduju i manje zbirke LGBTIQ građe (Rothbauer i McKechnie, 1999; Howard, 2005; Hilton Boon i Howard, 2004; Chapman i Birdi, 2016; Brendler et al., 2017; Griffin, 2021). S obzirom na činjenicu da je u Hrvatskoj jako mnogo knjižnica u manjim i malim mjestima i selima, iznimno je važna tema kojom se bavi Betts-Green (2020) u svojem radu *We Could Do Better: Librarian Engagement in LGBTQ Collection Development in Small and Rural Public Libraries in the Southern U.S.*, gdje problematizira važnost uključivih i raznolikih zbirki u narodnim knjižnicama u ruralnim i malim mjestima koja su poznata po konzervativnom okruženju i anti-LGBTIQ osjećajima (Betts-Green, 2020). Ovdje valja također istaknuti da je sadržajna analiza fondova manjih ruralnih knjižnica u južnom dijelu SAD-a uputila na nedovoljnu zastupljenost LGBTIQ literature u knjižničnim fondovima te da je u istome tom istraživanju utvrđeno da su problemi s kojima se knjižničari suočavaju pri izgradnji LGBTIQ zbirki istovjetni tzv. klopka pri izgradnji knjižničnih zbirki koje ističu Downey, Antell, Strothmann (2013).

U Hrvatskoj su se problematikom knjižničnih usluga za LGBTIQ populaciju bavili rijetki autori. Primjerice, Pikić i Barbarić (2020) istražile su ulogu narodnih knjižnica u životu LGBTIQ populacije, te su doznale da se većina ispitanika (koji su pripadnici te korisničke skupine) vrlo rijetko ili nikada ne koristi narodnim knjižnicama te da hrvatske narodne knjižnice ne posjeduju dovoljno LGBTIQ građe. Također, napisana su tri diplomatska rada (Džoić, 2016; Žalac Čičak, 2019; Golub, 2022) i objavljen je jedan znanstveni rad (Faletar, 2024) čiji je cilj bio, pored ostalog, istražiti koliko je LGBTIQ građa zastupljena u pojedinim hrvatskim narodnim knjižnicama. Većina je navedenih autora utvrdila da je LGBTIQ građa u istraživanim narodnim knjižnicama nedovoljno zastupljena, pri čemu se pokazalo da je LGBTIQ građa u pravilu zastupljenija u knjižnicama u većim gradovima (Džoić, 2016; Žalac Čičak, 2019; Golub, 2022). Potrebno je ovdje istaknuti da su sva navedena istraživanja vrednovala LGBTIQ građu u fondovima hrvatskih narodnih knjižnica pomoću metode usporedbe, ali u različitim knjižnicama. Primjerice, Džoić je analizirala zastupljenost LGBTIQ građe u fondovima narodnih knjižnica u Zadarskoj, Splitsko-dalmatinskoj i Šibensko-kninskoj županiji, Žalac Čičak

istražila je fondove narodnih knjižnica Primorsko-goranske županije, Golub se usmjerila na fondove matičnih narodnih knjižnica, a Faletar je vrednovala zbirke narodnih knjižnica u Osječko-baranjskoj županiji. Nadalje, iako su se svi autori u analizi koristili metodom usporedbe i određenim preporučenim popisima, metodologija njihove izrade dijelom se razlikovala kod različitih autora što je nužno rezultiralo popisima koji su se samo djelomično podudarali. Džoić se, primjerice, u svojem diplomskom radu koristila popisom koji je sadržavao 55 jedinica, Žalac Čičak 56 jedinica, Golub 139 jedinica, a Faletar 86 jedinica. Istraživanje predstavljeno u ovom radu nadopunjuje dosadašnje spoznaje do kojih su došli drugi autori u svojim istraživanjima (ali koji, nažalost, još uvijek nisu objavljeni u stručnim publikacijama) s obzirom na to da su autori analizirali zastupljenost LGBTIQ građe u narodnim knjižnicama u šest najvećih gradova u Republici Hrvatskoj (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek, Zadar i Velika Gorica). Iako su svi gradovi, osim Velike Gorice, bili uključeni u analizu koju je provela Golub, u tim su dvama istraživanjima korišteni različiti popisi za analizu fonda što u konačnici daje bolji uvid u stvarno stanje istraživanih knjižničnih fondova jer je na specifičan način umanjena subjektivnost kao prepoznati nedostatak korištene metode.

Na koncu, možemo reći da domaći i strani autori predstavljeni u ovom pregledu literature u svojim radovima upozoravaju na nedostatak LGBTIQ naslova u fondovima narodnih knjižnica i potiču knjižničare na propitkivanje svojih postupaka u procesu nabave kao i kritičkom promišljanju o etičkim aspektima izgradnje knjižničnih zbirki. Osobe koje su zadužene za nabavu građe u knjižnicama imaju veliku moć. Oni odlučuju što će biti, a što neće biti dostupno korisnicima. O njima ovisi kako će se fond razvijati i hoće li se uspjeti oduprijeti potencijalnoj cenzuri. Downey (2016) ovu poziciju opisuje na sljedeći način: „Kada odlučujemo što ćemo čitati i što nećemo čitati, to je sloboda. No kada odlučujemo što će čitati netko drugi, to je gušenje osobnih sloboda.“ Knjižničari, kao osviješteni i proaktivni profesionalci, stoga moraju biti svjesni utjecaja koji građa koju nabavljaju može imati na LGBTIQ osobe, njihovu svijest o vlastitom identitetu te općenito njihovu percepciju i položaj u društvu (Gough i Greenblatt, 2010; Downey, Antell, Strothmann, 2013; Fogle Kurz, 2018; Clark-Hunt i Creel, 2023).

Upravo na tom tragu provedeno je i istraživanje koje će biti predstavljeno u ovom radu.

3. Istraživanje

3.1. Cilj i istraživačka pitanja

Cilj je istraživanja bio vrednovati zbirke narodnih knjižnica u šest najvećih gradova u Republici Hrvatskoj (Zagreb, Split, Rijeka, Osijek, Zadar i Velika Gorica) s obzirom na zastupljenost LGBTIQ građe u njihovim fondovima. Istraživanjem se pokušalo odgovoriti na sljedeća istraživačka pitanja:

1. U kojoj je mjeri LGBTIQ građa zastupljena u šest najvećih hrvatskih narodnih knjižnica u odnosu na listu preporučenih naslova?
2. Postoji li razlika u zastupljenosti LGBTIQ građe između knjižnica u većim i manjim gradovima, odnosno među pojedinim tipovima ispitanih narodnih knjižnica (I., II. i III. tip prema Standardima za narodne knjižnice)?

3.2. Metodologija

U istraživanju je primijenjena metoda usporedbe koju Comer (1981) smatra jednom od najstarijih i najtradicionalnijih načina vrednovanja knjižnične zbirke, a koja je korištena i u većini ranijih domaćih istraživanja o ovoj temi (Džoić, 2016; Žalac Čičak, 2019; Golub, 2022; Faletar, 2024). Ta metoda uspoređuje knjižničnu zbirku s odabranim popisom bibliografskih jedinica iz nekog područja tako da se naslovi sa standardnog popisa uspoređuju sa zapisima u katalogu knjižnice (Walters, 2023). Metoda usporedbe odabrana je zato što je pogodna za ispitivanje veličine, raznolikosti i pokrivenosti knjižnične građe u usporedbi s određenim standardnim popisom (Johnson, 2014: 270–271). Među jake strane ove metode ubrajaju se i njezina jednostavnost i mogućnost primjene u svim tipovima knjižnica, a među slabe strane subjektivnost stručnjaka i zastarijevanje popisa preporučenih naslova (Comer, 1981: 27).

Budući da se ovim istraživanjem željelo vrednovati zbirku LGBTIQ građe za koju ne postoji standardni popis za hrvatsko govorno područje, u radu je korišten popis koji je, u suradnji s domaćim LGBTIQ stručnjacima, priredila Džoić za potrebe svojega diplomskog rada (Džoić, 2016), te ga početkom 2018. godine nadopunila. Džoić je, naime, zamolila osam relevantnih domaćih stručnjaka

iz predmetnog područja¹, predstavnika udruga i znanstvenika koji se bave ovom problematikom, da predlože minimalno dvadeset naslova za koje smatraju da bi trebali biti uključeni u fond narodnih knjižnica. Prvi je kriterij za uključivanje naslova (neovisno o tome je li riječ o publicistici ili beletristici) taj da se publikacija bavi LGBTIQ problematikom, odnosno da je u publikaciji jedan od likova LGBTIQ osoba te da je knjiga objavljena izvorno na hrvatskom jeziku ili da je prevedena na hrvatski jezik. Analiza pristiglih prijedloga pokazala je da u predloženim popisima naslova postoji znatno preklapanje te se na temelju toga zaključilo da se 55 predloženih naslova može smatrati nekom vrstom temeljnog popisa (Prilog 1). Početkom 2018. godine Džoić je za potrebe provođenja ovog istraživanja istom metodologijom i u suradnji s istim stručnjacima nadopunila postojeći popis te je on proširen s dodatnom 31 jedinicom. Nadopunjeni popis koji je korišten u ovom istraživanju sastojao se od ukupno 86 jedinica: 27 naslova publicistike, 59 naslova beletristike i jedna slikovnica. Iako na popisu pretežu recentne publikacije (tiskane nakon 2000. godine), stručnjaci nisu predložili samo novije naslove. Na popisu se, primjerice, nalazi osam naslova koji su objavljeni prije 2000. godine.

Istraživanje je provedeno od travnja do lipnja 2018. godine, a tijekom studenoga 2023. svi su podaci u knjižničnim katalozima iznova provjereni pri čemu je zaključeno da u međuvremenu nije došlo ni do kakvih promjena. Iako je između provođenja istraživanja i objavljivanja njegovih rezultata prošlo nekoliko godina, smatramo da su dobiveni podaci i dalje relevantni te da mogu poslužiti kao pokazatelj stanja knjižničnih zbirki u hrvatskim narodnim knjižnicama u određenom trenutku koji može biti iznimno koristan u budućim komparativnim istraživanjima. Iako je u Hrvatskoj u posljednjih desetak godina provedeno nekoliko sličnih istraživanja (Džoić, 2016; Žalac Čičak, 2019; Golub, 2022; Faletar, 2024), u stručnim su publikacijama objavljeni jedino rezultati istraživanja koje je Faletar (2024) provela u Osječko-baranjskoj županiji, te se i iz tog razloga smatra opravdanim objaviti rezultate istraživanja predstavljenog u ovom radu.

Istraživanje je provedeno na način da su se pretraživali pojedinačni katalozi odabranih narodnih knjižnica prema popisu preporučenih LGBTIQ naslo-

¹ U izradi popisa sudjelovali su sljedeći stručnjaci: Amir Hodžić, Gabrijela Ivanov, Katja Kahlina, Antonela Marušić, Jasminka Pešut, Aleksandra Pikić, Iva Tomečić te Jasna Žmak. Stručnjaci su odabrani na temelju svojeg obrazovanja, angažmana u relevantnim civilnim udrugama te objavljivanja radova o ovoj temi.

va. Pri pretraživanju kataloga, nisu se posebno bilježili podaci za knjižnične ogranke te su primjerci naslova iz ogranaka uračunani unutar ukupnih podataka za središnje knjižnice. U Excel tablicu bilježio se podatak posjeduje li knjižnica određeni naslov, te podatak o broju primjeraka svakoga pojedinog naslova. Podaci o e-knjigama nisu se bilježili.

Šest ispitanih knjižnica ujedno su i najveće narodne knjižnice u zemlji te pripadaju jednom od prvih triju tipova knjižnica na temelju broja stanovnika u zajednici (Ministarstvo kulture i medija, 2021). Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica ubraja se u I. tip, Gradska knjižnica Marka Marulića Split i Gradska knjižnica Rijeka u II. tip, a Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek, Gradska knjižnica Zadar i Gradska knjižnica Velika Gorica u III. tip). U analizi podataka autori su se koristili navedenom podjelom knjižnica na tipove prema broju stanovnika u zajednici u kojoj djeluju kako bi se pokušalo utvrditi postoji li razlika u zastupljenosti LGBTIQ građe između narodnih knjižnica prema veličini, odnosno između knjižnica koje pripadaju različitim tipovima knjižnica prema Standardima za narodne knjižnice (Tablica 1).

TABLICA 1. *Knjižnice prema tipu*

Tip	Broj stanovnika u području	Knjižnica	Broj stanovnika u gradu (2023. godina)
III. tip	za područje od 60.001 do 100.000 stanovnika	Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek	96.848
		Gradska knjižnica Zadar	70.829
		Gradska knjižnica Velika Gorica	61.198
II. tip	za područje od 100.001 do 250.000 stanovnika	Gradska knjižnica Marka Marulića Split	161.312
		Gradska knjižnica Rijeka	108.622
I. tip	za područje s više od 250.000 stanovnika	Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica	769.944

3.3. Rezultati

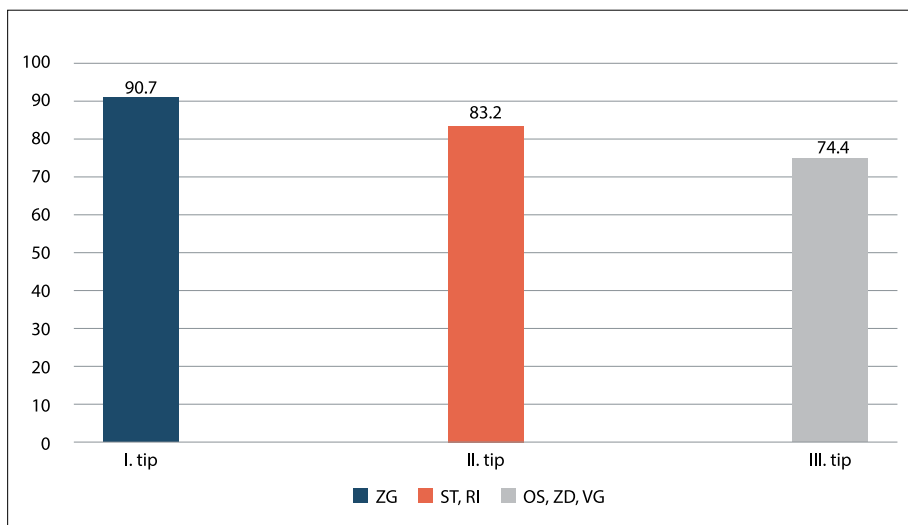
Ni jedna ispitana knjižnica ne posjeduje sve preporučene naslove, ali sve knjižnice imaju više od 50 % svih naslova s popisa (Tablica 2). Najviše preporučenih naslova posjeduju Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica s 90,7 % zastupljenih naslova, a najmanje Gradska knjižnica Velika Gorica s 58,1 % zastupljenih naslova.

TABLICA 2. *Zastupljena LGBTIQ grada*

Tip	Županija	Narodna knjižnica	Broj zastupljenih naslova	Postotak zastupljenih naslova
I.	Grad Zagreb	Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica	78	90,7
II.	Splitsko-dalmatinska	Gradska knjižnica Marka Marulića Split	68	79,1
II.	Primorsko-goranska	Gradska knjižnica Rijeka	75	87,2
III.	Osječko-baranjska	Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek	75	87,2
III.	Zadarska	Gradska knjižnica Zadar	67	77,9
III.	Zagrebačka županija	Gradska knjižnica Velika Gorica	50	58,1

Nadalje, rezultati pokazuju da postoji određena tendencija rasta zastupljenosti preporučenih naslova s obzirom na veličinu knjižnice, odnosno zajednice kojoj služi (Slika 1). Knjižnice koje se nalaze u većim gradovima i pripadaju u I. i II. tip posjeduju više preporučenih naslova od knjižnica koje pripadaju u III. tipu knjižnice (nalaze se u manjim zajednicama).

Najveći prosječni broj primjeraka preporučenih naslova posjeduju Knjižnice grada Zagreba (24,3 primjeraka), a najmanje Gradska knjižnica Zadar (2,6

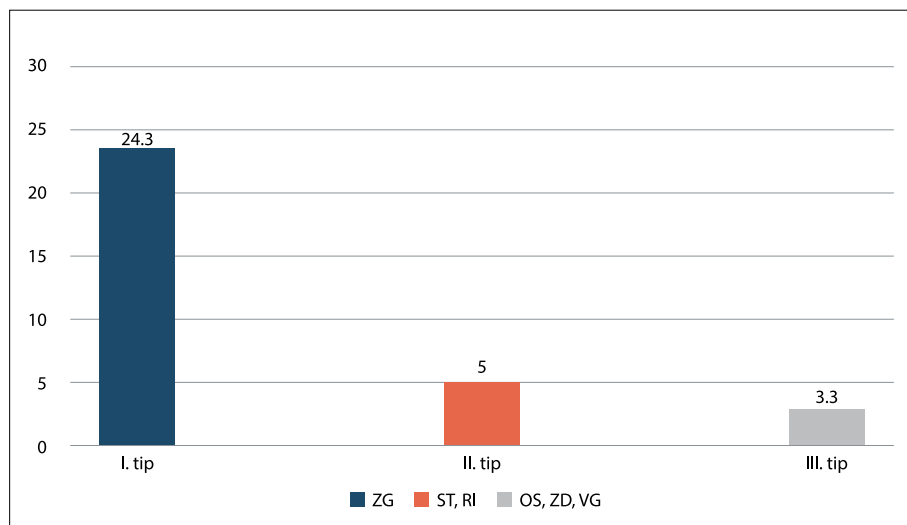
SLIKA 1. *Prosječni postotak zastupljenih naslova prema tipu knjižnice*

primjeraka) i Gradska knjižnica Velika Gorica (2,6 primjeraka) (Tablica 3).

TABLICA 3. *Prosječan broj primjeraka preporučenih naslova u knjižnicama*

Tip	Knjižnica	Ukupan broj primjeraka	Prosječan broj primjeraka
I.	Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica	1894	24,3
II.	Gradska knjižnica Marka Marulića Split	348	5,1
II.	Gradska knjižnica Rijeka	370	4,9
III.	Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek	371	4,8
III.	Gradska knjižnica Zadar	175	2,6
III.	Gradska knjižnica Velika Gorica	131	2,6

S obzirom na prosječan broj primjeraka preporučenih naslova prema tipu knjižnice, najveći prosječan broj primjeraka (24,3) posjeduje knjižnica koja pripada tipu I. (Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica) (Slika 2). Podaci ponovno pokazuju da postoji određena tendencija rasta prosječnog broja primjeraka u odnosu na veličinu knjižnice, odnosno zajednice u kojoj djeluje. Što je veća knjižnica, to je veći prosječan broj primjeraka naslova koje posjeduje. Najmanji broj primjeraka zabilježen je kod dviju knjižnica koje pripadaju tipu III. (GKZD, GKVG) i koje u prosjeku imaju svega 2,6 primjerka preporučene građe.

SLIKA 2. *Prosječan broj primjeraka preporučenih naslova prema tipu knjižnice*

Ako se pak ukupan broj primjeraka dostupnih naslova u određenoj knjižnici usporedi s ukupnim brojem stanovnika u njezinoj zajednici, odnosno potencijalnim brojem čitatelja, uočava se da je najveći broj primjeraka istraživanih naslova dostupan u knjižnici tipa III. (GISKO), a ne u knjižnici tipa I. koja se nalazi u najvećem gradu i posjeduje najveći apsolutni broj primjeraka istraživane građe (KGZ) (Tablica 4).

TABLICA 4. *Prosječan broj primjeraka naslova po stanovniku*

Tip	Knjižnica	Ukupan broj primjeraka	Broj primjeraka na 10.000 stanovnika
I.	Knjižnice grada Zagreba – Gradska knjižnica	1894	24
II.	Gradska knjižnica Marka Marulića Split	348	21
II.	Gradska knjižnica Rijeka	370	34
III.	Gradska i sveučilišna knjižnica Osijek	371	38
III.	Gradska knjižnica Zadar	175	24
III.	Gradska knjižnica Velika Gorica	131	21

U Tablici 5 navedeno je sedam najzastupljenijih naslova, riječ je mahom o prijevodima lijepe književnosti, koje posjeduje svih šest knjižnica. U tablici je naveden ukupni i prosječni broj primjeraka koje istraživane knjižnica posjeduju.

TABLICA 5. *Najzastupljeniji preporučeni naslovi u knjižnicama prema broju primjeraka*

Naslov	Žanr	Ukupan broj knjižnica koje posjeduju građu	Ukupan broj primjeraka	Prosječan broj primjeraka
Llosa, Mario Vargas. <i>San jednog Kelta</i> . Zagreb: Vuković i Runjić, 2013.	Beletristika	6	110	18
Cunningham, Michael. <i>Sati</i> . Zagreb: Algoritam, 2002.	Beletristika	6	104	17
Maxeiner, Alexandra; Kuhl, Anke. <i>Sve je to obitelj</i> . Zagreb: ArTresor Naklada, 2013.	Beletristika	6	91	15
Eugenides, Jeffrey. <i>Srednji spol</i> . Zagreb: Vuković i Runjić, 2007.	Beletristika	6	90	15

Naslov	Žanr	Ukupan broj knjižnica koje posjeduju građu	Ukupan broj primjeraka	Prosječan broj primjeraka
Woolf, Virginia. <i>Orlando: životopis</i> . Zagreb: Vuković i Runjić, 2000.	Beletristika	6	84	14
Murakami, Haruki. <i>Moj slatki Sputnik</i> . Zagreb: Vuković i Runjić, 2002.	Beletristika	6	83	14
Piglia, Ricardo. <i>Spaljeni no-vac</i> . Zagreb: Hena com, 2015.	Beletristika	6	82	14

U Tablici 6 navedeni su najslabije zastupljeni naslovi u istraživanim knjižnicama. Dva naslova s popisa (Barzut Dragoslava: *Pristojan život: lezbejske kratke priče s prostora Ex-Yu* i Isherwood Christopher: *Samac*) ne posjeduju niti jedna knjižnica.

TABLICA 6. Najslabije zastupljeni naslovi u knjižnicama, prema broju primjeraka

Naslov	Žanr	Ukupan broj knjižnica koje posjeduju građu	Ukupan broj primjeraka
Barzut Dragoslava. <i>Pristojan život: lezbejske kratke priče s prostora Ex-Yu</i> . Beograd, Labris, 2012.	Beletristika	0	0
Isherwood Christopher. <i>Samac</i> . Zagreb: Domino, 2014.	Beletristika	0	0
Lorde, Audre. <i>Sestra autsajderka</i> . Beograd, Feministička 94, 2001.	Publicistika	2	4
Pikić, Aleksandra. <i>Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izvještaj istraživanja</i> . Zagreb: Kontra, 2006.	Publicistika	1	1
<i>Put u ProsTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost</i> . Rijeka: Lori, 2012.	Publicistika	2	3
Rich, A. <i>Prisilna heteroseksualnost i lezbijaska egzistencija</i> . Zagreb: Kontra, 2002.	Publicistika	2	3

Naslov	Žanr	Ukupan broj knjižnica koje posjeduju gradu	Ukupan broj primjeraka
Solanović, S., Pušić, B., Baranović, I., Radović, T.. <i>Queer bajke</i> . Zagreb: Queer Zagreb, 2005.	Beletristika	3	4
Stein, Gertrude. <i>Autobiografija Klise B. Toklas</i> . Koprivnica: Šareni dućan, 2012.	Beletristika	3	4
Stein, Gertrude. <i>Melankta: i druge mogu kao ona</i> . Beograd, Rad, 1956.	Beletristika	2	4

4. Zaključna rasprava

Istraživanje koje je predstavljeno u ovom radu pokušalo je utvrditi koliko je LGBTIQ građa zastupljena u fondovima narodnih knjižnica u šest najvećih gradova u Republici Hrvatskoj (Zagreb, Rijeka, Split, Osijek, Zadar, Velika Gorica). Autori su se koristili tradicionalnom metodom usporedbe kako bi doznali u kojoj su mjeri naslovi s preporučenog popisa, koji je sadržavao 86 jedinica s LGBTIQ tematikom na hrvatskom jeziku i koji su izradili domaći stručnjaci, zastupljena u knjižničnim katalogima odabranih domaćih knjižnica.

Dobiveni rezultati pokazuju da ni jedna knjižnica ne posjeduje sve naslove, no sve ispitane narodne knjižnice posjeduju više od 50 % naslova s popisa, pri čemu najviše naslova (90,7 %) posjeduje knjižnica u najvećem gradu (Zagreb), a najmanje (58,7 %) knjižnica u najmanjem gradu (Velika Gorica). Većina ostalih knjižnica posjeduje između 70 i 80 % ispitivanih naslova. Iako su uočena manja odstupanja (kod Gradske knjižnice Marka Marulića Split), vidljiva je tendencija rasta zastupljenosti naslova s veličinom zajednice u kojoj se knjižnica nalazi. Što se knjižnica nalazi u većem gradu, to je i veći broj naslova koje posjeduje. I kod prosječnog broja primjeraka istraživanih naslova, vidljiva je tendencija rasta s veličinom knjižnice. Knjižnice u većim gradovima posjeduju veći prosječni broj primjeraka istraživanih naslova. Ali, kada usporedimo ukupan broj istraživanih naslova s brojem stanovnika u zajednici u

kojoj se knjižnica nalazi, utvrđeno je da najviše primjeraka po broju stanovnika ne posjeduje knjižnica u najvećem gradu i knjižnica koja posjeduje najveći apsolutni broj primjeraka istraživane građe.

Iako se rezultati ovog istraživanja, koje je provedeno među samo šest velikih narodnih knjižnica u zemlji, ne mogu generalizirati na ostale narodne knjižnice u zemlji, možemo zaključiti da je zastupljenost LGBTIQ građe u narodnim knjižnicama u velikim hrvatskim gradovima koje su bile uključene u ovo istraživanje relativno dobra jer četiri od šest istraživanih knjižnica posjeduju 80 % ili više istraživanih naslova. Dobiveni se rezultati, nadalje, samo u jednom dijelu podudaraju s rezultatima drugih istraživanja provedenih u zemlji. Primjerice, za razliku od drugih istraživanja u kojima je u pravilu bilo utvrđeno da znatan dio istraživanih knjižnica posjeduje manje od 50 % istraživanih naslova (Džoić, 2016; Žalac Čičak, 2019; Golub, 2022; Faletar 2024), u ovom su istraživanju sve knjižnice imale više od 50 % istraživanih naslova. Primjerice, Golub, koja je također analizirala zbirke u velikim (matičnim) narodnim knjižnicama u Republici Hrvatskoj, utvrdila je da samo dvije od 20 knjižnica u njezinu istraživanju posjeduju više od 50 % naslova s korištenog popisa. Ovaj je podatak iznimno koristan jer je popis koji je korišten u njezinu istraživanju bio novijeg datuma, izrađen je drukčijom metodologijom (na temelju popisa građe s LGBTIQ temama, objavljene od 2011. do 2020. godine, u Hrvatskoj nacionalnoj bibliografiji – Niz A) te je sadržavao ukupno 139 naslova. Ovi rezultati upućuju na potrebu za kontinuiranim provođenjem komplementarnih i longitudinalnih istraživanja uz korištenje različite metodologije.

I Žalac je svojim istraživanjem potvrdila da je dostupnost LGBTIQ literature u narodnim knjižnicama Primorsko-goranske županije ograničena i nedostatna te da broj preporučenih LGBTIQ naslova, usprkos pojedinačnim odstupanjima, u knjižničnom fondu raste s brojem stanovnika u zajednici u kojoj se knjižnica nalazi. Naime, velika većina knjižnica uključenih u njezino istraživanje posjeduje manje od 50 % istraživanih naslova, pri čemu je najveći udio LGBTIQ građe zastupljen u najvećoj (matičnoj) knjižnici (Gradska knjižnica Rijeka). To je u skladu i s rezultatima istraživanja predstavljenog u ovom radu, s obzirom na to da je utvrđeno da udio LGBTIQ građe raste s veličinom knjižnice. I Džoić je u svojem istraživanju utvrdila da većina knjižnica čije je fondove analizirala posjeduje manje od 50 % LGBTIQ naslova,

pri čemu je ta građa u najvećoj mjeri zastupljena u velikim, matičnim, knjižnicama. I ona je upozorila na to da postoje velike razlike među pojedinim knjižnicama s obzirom na njihovu veličinu. Do istih je rezultata došla i Faletar (2024) koja je utvrdila da većina narodnih knjižnica u Osječko-baranjskoj županiji posjeduje između 30 i 45 % istraživanih LGBTIQ jedinica, pri čemu veće knjižnice odnosno knjižnice u većim gradovima u pravilu posjeduju više preporučenih naslova od knjižnica koje se nalaze u manjim mjestima.

Dobiveni su pak rezultati, u načelu, u skladu s rezultatima sličnih stranih istraživanja, koja su mahom provedena u razvijenim zemljama engleskoga govornog područja i koja pokazuju da je LGBTIQ građa više zastupljena u knjižnicama u većim gradovima. Budući da se može očekivati da će LGBTIQ građa biti u manjoj mjeri zastupljena u narodnim knjižnicama u manjim mjestima, u buduća bi istraživanja svakako trebalo uključiti i knjižnice koje se nalaze u manjim mjestima, posebice onima ruralnim.

Nedostaci istraživanja predstavljenog u ovom radu odnose se prije svega na ograničeni uzorak (uključeno je samo 6 knjižnica) i nedostatke same metodologije (subjektivnost stručnjaka koji su predložili naslove, ažurnost popisa, bilježenje samo tiskane građe itd.), ali i činjenicu da je istraživanje provedeno prije pet godina. No usprkos tomu smatramo da rezultati predstavljeni u ovom radu, s obzirom na činjenicu da rezultati ranijih sličnih istraživanja nisu objavljeni u stručnim publikacijama, mogu doprinijeti boljem razumijevanju ove problematike te potaknuti neka buduća, slična istraživanja.

Nadalje, budući da je u istraživanju korištena samo metoda usporedbe, rezultati zasigurno ne pokazuju stvarno stanje LGBTIQ građe u ispitanim knjižnicama jer je moguće da one posjeduju i neku drugu relevantnu građu koja se nije našla na preporučenom popisu koji je korišten u ovdje opisanom istraživanju. U budućim bi istraživanjima stoga trebalo pokušati utvrditi ukupnu zastupljenost LGBTIQ građe i mimo preporučenih popisa na način da se građa pokuša identificirati na temelju pregledavanja knjižničnih kataloga putem predmetnih odrednica i ključnih riječi, kako bi se utvrdilo koliko LGBTIQ građe knjižnice uistinu posjeduju.

Na koncu, valja istaknuti da narodne knjižnice koje žele proaktivno pridonositi razvoju tolerantne i raznolike lokalne zajednice te potaknuti ili pak podržati pozitivne društvene promjene, moraju pružati podršku za ranjive i marginalizirane pojedince i društvene skupine u svojem neposrednom okru-

ženju. U tom kontekstu, narodne bi knjižnice trebale osigurati odgovarajuću građu i usluge za LGBTIQ populaciju, koja u našem društvu još uvijek nailazi na nerazumijevanje i neprihvatanje. Odgovorno stvaranje uravnoteženih i uključivih knjižničnih fondova na taj će način biti rezultat naših visokih profesionalnih vrijednosti zahvaljujući kojima možemo nadvladati vlastite ili općeprihvaćene, društvene predrasude i izazove s kojima se svakodnevno susrećemo.

LITERATURA

- ALEXANDER, Linda B., and Sarah D. MISELIS. 2007. Barriers to GLBTQ Collection Development and Strategies to Overcome Them. *Young Adult Library Services* 5 (3): 43–49.
- BETTS-GREEN, D. (2020). “We Could Do Better”: Librarian Engagement in LGBTQ Collection Development in Small and Rural Public Libraries in the Southern U. S. *Public Library Quarterly*, doi: 10.1080/01616846.2020.173749
- BRENDLER, Beth; BECKMAN, Lindsay; ADKINS, Denice; MOULAI-SON Sandy, HEATHER; WIGGINS-PRELAS, Natalia; ADAMS, Vanessa. (2017). Provide the Highest Level of Service: Public Library Collections of LGBTQ* Materials for Adolescents in the United States. *The Journal of Research on Libraries and Young Adults* 8, 1.
- CHAPMAN, Elizabeth L.; BIRDI; Briony. (2016). It’s Woefully Inadequate: Collections of LGBTQ* Fiction for Teens in English Public Library Services. *The Journal of Research on Libraries and Young Adults* 7, 29. Dostupno na: http://www.yalsa.ala.org/jrly/wp-content/uploads/2016/03/Chapman-and-Birdi_Collections-of-LGBTQ-Fiction.pdf
- CLARK-HUNT, L. K., & CREEL, S. (2023). Interviews with Public Librarians on Their Experiences in Cases of Censorship. *Public Library Quarterly (New York, N. Y.)*. <https://doi.org/10.1080/01616846.2023.2243201>
- CLAYTON, P. & GORMAN, G. E. (2001). *Managing Information Resources in Libraries: collection management in theory and practice*. Library Association Publishing.
- COMER, Cynthia. (1981). List-checking as a method for evaluating library collections. *Collection Building* 3, 3: 26–34. <https://doi.org/10.1108/eb023065>
- DAY, S. (2013). Libraries as LGBTIQ Venues. *Gay and Lesbian Issues and Psychology Review*, 9, 1: 46–50. <https://doi.org/10.5860/crln.79.3.114>
- DOWNEY, J. (2016). *LGBT Materials and Collection Development: The Good, the Bad, and the Ugly*. Retrieved from http://www.jenniferdowneywrites.com/uploads/1/0/8/7/108723321/article_lgbt_materials_and_collection_development.pdf
- DOWNEY, J., ANTELL, K., STROTHMANN, M. (2013). Self-Cen-

- sorship in Selection of LGBT Themed Materials. *Reference & User Services Quarterly* 53, 2: 104–107.
- DŽOIĆ, Zrinka. (2016). *Queer literatura u narodnim knjižnicama: diplomski rad*. Zadar: Sveučilište u Zadru. Dostupno na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:273749>
- EVANS, G. E., & SAPONARO, M. Z. (2005). *Developing Library and Information Center Collections* (5th ed.). Libraries Unlimited.
- FALETAR, S. (2024). LGBTIQ građa u narodnim knjižnicama Osječko-baranjske županije. *Knjižničarstvo* 28, 2: 89–114.
- FOGLE KURZ, R. (2018). Out of the Closet, but Not on the Shelf: Questions and Concerns About Collection Development of LGBT Books for Teens. *Young Adult Library Services*, Summer 2018, 20–25.
- GLBTRT. (n.d.). *Open to All: Serving the GLBT Community in Your Library*. Dostupno na: <https://www.ala.org/rt/sites/ala.org/rt/files/content/professionaltools/160309-glbtrt-open-to-all-toolkit-online.pdf>
- GOLUB, Antonija. (2022). *Predstavljanje LGBTIQ literature u online katalogima narodnih knjižnica: diplomski rad*. Zadar: Sveučilište u Zadru. Dostupno na: <https://zir.nsk.hr/en/islandora/object/unizd%3A7228/datastream/PDF/view>
- GOUGH, C.; GREENBLATT, E. (2010). Barriers to selecting materials about sexual and gender diversity. *Serving LGBTIQ Library and Archives Users: Essays on Outreach, Service, Collections and Access*. McFarland. Pp 165–174
- GREENBLATT, E. (Ed.). (2010). *Serving LGBTIQ Library and Archives Users: Essays on Outreach, Service, Collections and Access*. McFarland. Dostupno na: https://www.jstor.org/stable/pdf/refuseserq.53.2.104.pdf?casa_token=hDAJ7GLajIUAAAAA:WI92lZ2RcsGZrt6xvnFRuajBIXvZUAh9usAMY-43qt42q4FGIWQgGyRt1-IZQWdzGA5n26Qs95YksTIL7EM1grKh2gIDeNjyGMzHneeQNlhftbznwg
- GRIFFIN, Stephanie. (2021). LGBTQ+ Picture Books: A Collection Assessment of Lonesome Pine Regional Library System. *SLIS Connecting* 10, 2. Dostupno na: <https://aquila.usm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1226&context=slisconnecting>
- HOWARD, Vivian. (2005). Out Of The Closet... But Not On The Shelves? An Analysis Of Canadian Public Libraries' Holdings Of Gay-Themed Picture Books. *Progressive Librarian* 25: 62–75. Dostupno na: <http://www.progressivelibrariansguild.org/PL/PL25/062.pdf>

- Hrvatsko knjižničarsko društvo. (n.d.). *Etički kodeks*. Dostupno na: <https://www.hkdrustvo.hr/o-nama/eticki-kodeks/>
- IFLA and UNESCO. (2022). *IFLA-UNESCO Public Library Manifesto 2022*. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2455/1/IFLA-UNESCO%20Public%20Library%20Manifesto%202022-hr.pdf>
- IFLA i UNESCO. (2022). *IFLA-in i UNESCO-ov Manifest za narodne knjižnice*. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2455/1/IFLA-UNESCO%20Public%20Library%20Manifesto%202022-hr.pdf>
- IFLA. (2002). *The Glasgow Declaration on Libraries, Information Services and Intellectual Freedom*. Dostupno na: <http://www.ifla.org/publications/the-glasgow-declaration-on-libraries-information-services-and-intellectualfreedom>
- IFLA. (2012). *IFLA Code of Ethics for Librarians and other Information Workers (full version)*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/publications/ifla-code-of-ethics-for-librarians-and-other-information-workers-full-version/>
- IFLA. (2023). *LGBTQ Users Special Interest Group*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/units/lgbtq/>
- IFLA. (2023). *Special Interest Group (SIG) Committee Member*. Dostupno na: <https://www.ifla.org/special-interest-group-sig-committee-member-2023/>
- IFLA/FAIFE. (1999). *Izjava IFLA-e o knjižnicama i intelektualnoj slobodi*. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1432/1/ifla-statement-on-libraries-and-intellectual-freedom-hr.pdf>
- IFLA/FAIFE. (1999). *Knjižnice i Intelektualna Sloboda*. Dostupno na: <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/1432/1/ifla-statement-on-libraries-and-intellectual-freedom-hr.pdf>
- JOHNSON, P. (2018). *Fundamentals of Collection Development and Management* (4th ed.). Facet Publishing.
- JOHNSON, Peggy. (2004). *Fundamental of collection development and management*. Chicago: American Library Association.
- JUČIĆ, Matko i Franko DOTA. (2023). *Rozi megafon: Dva koraka naprijed, jedan natrag – LGBTIQ prava u Hrvatskoj između stagnacije i sudskih pobjeda. Izvještaj Zagreb Pridea o stanju ljudskih prava LGBTIQ osoba u Republici Hrvatskoj 2018. – 2022*. Zagreb Pride: Zagreb. Dostupno na: https://zagreb-pride.net/wp-content/uploads/2023/02/Rozi_megafon3_2018-2022_final.pdf
- KOONTZ, C., & GUBIN, B. (Eds.). (2011). *IFLA-ine smjernice za narodne knjižnice* (2. hrv. izd.). Hrvatsko knjižničarsko društvo.

- LORI. (2022). *Iskustva i potrebe mladih LGBTIQ osoba u Hrvatskoj: izvještaj o rezultatima istraživanja*. LORI.Zagreb, Rijeka. Dostupno na: <https://www.dugineobitelji.com/wp-content/uploads/2022/04/Iskustva-i-potrebe-mladih-LGBTIQ-osoba-u-Hrvatskoj.pdf>
- Ministarstvo kulture i medija. (2021). *Standard za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj*. / Narodne novine 103/2021, 1834. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_09_103_1834.html
- PIKIĆ, Aleksandra; BARBARIĆ, Ana. (2020). Public Libraries In The Eyes Of The LGBTIQ Community: The Case Of Croatia. *Public Library Quarterly* 39, 2: 115–139. <https://doi.org/10.1080/01616846.2019.1621735>
- RIDINGER, R. (2014). Tracking the Rainbow: Recent Trends in LGBT Reference and Collection Development. *Reference Reviews* 28, 7: 2–7. <https://doi.org/10.1108/RR-11-2013-0297>
- ROTHBAUER, Paulette M. i Lynne E. F. McKECHNIE. (1999). Gay And Lesbian Fiction For Young Adults: A Survey Of Holdings In Canadian Public Libraries. *Collection Building* 18, 1: 32–39. <https://doi.org/10.1108/01604959910256526>
- SIMPSON, S. H. (2006). Why Have a Comprehensive & Representative Collection? GLBT Material Selection and Service in the Public Library. *Progressive Librarian* 27, 75: 44–51. Dostupno na: <https://www.proquest.com/scholarly-journals/why-have-comprehensive-representative-collection/docview/207668903/se-2>
- THOMPSON, Jennie. (2019). Silently censoring: Influences of collection development policy on LGBTQ youth. *Identity and Adversity* 109. Dostupno na: <https://dalspace.library.dal.ca/xmlui/handle/10222/79496>
- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*. Dostupno na: <https://www.ohchr.org/en/human-rights/universal-declaration/translations/hrvatski-croatian?LangID=src2>
- WALTERS, William H. (2023). Assessing Diversity in Academic Library Book Collections: Diversity Audit Principles and Methods. *Open Information Science* 7. Dostupno na: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/opsis-2022-0148/html?lang=en>
- ŽALAC ČIČAK, Sanja. (2019). *LGBTIQ literatura u narodnim knjižnicama Primorsko-goranske županije: diplomski rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Dostupno na: <https://zir.nsk.hr/islandora/object/ffzg%3A881/datastream/PDF/view>

Prilog 1. Popis istraživanih naslova

Autor/ Urednik	Naslov	Mjesto izdavanja	Nakladnik	Godina izdanja	Žanr
Abramson, P. R., Pinkerton, S. D.	<i>O užitku: razmišljanja o naravi ljudske spolnosti</i>	Zagreb	Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo	1998	Publicistika
Aldrich, R.	<i>Povijest gej i lezbijskog života i kulture</i>	Zagreb, Beograd	Sandorf, Red box	2011	Publicistika
Bagić, Aida	<i>Ako se zovem Sylvia</i>	Zagreb	Aora komuni- kacije	2007	Beletristika
Bakić, Asja	<i>Mars</i>	Zagreb	Sandorf	2015	Beletristika
Bendini, N.	<i>Samo na jednu noć</i>	Zagreb	Queer Zagreb	2009	Beletristika
Bođrožić, Nataša (ur.)	<i>Poqueerene priče</i>	Zagreb	Domino	2004	Beletristika
Butler, Judith	<i>Nevolje s rodom: feminizam i subverzija identiteta</i>	Zagreb	Ženska infoteka	2000	Publicistika
Carter, D.	<i>Stonewall: pobuna koja je rasplamsala gej revoluciju</i>	Zagreb	Zagreb Pride	2011	Publicistika
Chbosky, Stephen	<i>Charlijev svijet</i>	Zagreb	Algoritam	2014	Beletristika
de Lauretis, T.	<i>Praksa ljubavi: lezbijska seksualnost i perversna žudnja</i>	Zagreb	Ženska infoteka	2003	Publicistika
Dobrović, Z., Bosanac, G.	<i>Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj: dokumen- tiranje svjedočanstava o privatnom i javnom djelovanju seksualnih i rodnihi manjina: preteča LGBT pokreta u Hrvatskoj</i>	Zagreb	Domino	2007	Publicistika
Downing, L., Gillet, R.	<i>Queer u Europi – su- vremene studije</i>	Zagreb	Zagreb Pride	2013	Publicistika
Duhaček, Gordan	<i>Destruktivna kritika i druge pederske priče</i>	Zagreb	Domino	2009	Beletristika
Eugenides, Jeffrey	<i>Srednji spol</i>	Zagreb	Vuković i Runjić	2007	Beletristika

Autor/ Urednik	Naslov	Mjesto izdavanja	Nakladnik	Godina izdanja	Žanr
Eugenides, Jeffrey	<i>Nevina samoubojstva</i>	Zagreb	Vuković i Runjić	2004	Beletristika
Filipović, U.	<i>Staklenac</i>	Zagreb	Domino	2007	Beletristika
Fisher, E.	<i>Aimee i Jaguar</i>	Zagreb	Ženska infoteka	2000	Beletristika
Foucault, M.	<i>Povijest seksualnosti: volja za znanjem</i>	Zagreb	Domino	2013	Publicistika
Foucault, M.	<i>Povijest seksualnosti: upotreba zadovoljstva</i>	Zagreb	Domino	2013	Publicistika
Foucault, M.	<i>Povijest seksualnosti: briga o sebi</i>	Zagreb	Domino	2013	Publicistika
Frey, Damir Zlatar	<i>Kristalni kardinal</i>	Zaprešić	Fraktura	2014	Beletristika
Guibert, H.	<i>Citomegalovirus</i>	Zagreb	Queer Zagreb	2009	Beletristika
Guibert, Herve	<i>Lud za Vicentom</i>	Zagreb	Domino	2011	Beletristika
Guibert, Herve	<i>Samilosni protokol</i>	Zagreb	Domino	2011	Beletristika
Heger, H.	<i>Muškarci s ružičastim trokutom</i>	Zagreb	Queer Zagreb	2008	Beletristika
Herzog, D.	<i>Seksualnost u Europi 20. stoljeća</i>	Zagreb	Zagreb Pride	2015	Publicistika
Hollinghurst, Alan	<i>Linija ljepote</i>	Zagreb	Profil interna- tional	2005	Beletristika
Hooks, B.	<i>Feminizam je za sve: strastvena politika</i>	Zagreb	Centar za ženske studije	2004	Publicistika
Ilinčić, D.	<i>Berlinski ručnik</i>	Zagreb	Fokus komu- nikacije	2006	Beletristika
Isherwood, Christopher	<i>Samac</i>	Zagreb	Domino	2014	Beletristika
Kovačić, Ivana	<i>Parabajka</i>	Rijeka	Zigo	2013	Beletristika
Llosa, Mario Vargas	<i>San jednog Kelta</i>	Zagreb	Vuković i Runjić	2013	Beletristika
Maxeiner, Al- exandra; Kuhl, Anke	<i>Sve je to obitelj</i>	Zagreb	ArTresor Naklada	2013	Beletristika
Mozetić, Brane	<i>Banalije</i>	Zagreb	Altagama	2012	Beletristika
Pagano, Em- manuelle	<i>Adolescenti trogloditi</i>	Zagreb	MeandarMe- dia	2014	Beletristika

Autor/ Urednik	Naslov	Mjesto izdavanja	Nakladnik	Godina izdanja	Žanr
Pavlić, Zrinka	<i>Imaš vatre?</i>	Zagreb	Jesenski i Turk	2013	Beletristika
Piglia, Ricardo	<i>Spaljeni novac</i>	Zagreb	Hena com	2015	Beletristika
Poštić, J., Hodžić, A.	<i>Transgresija roda: spol- na/rodna ravnopravnost znači više od binarnosti: zbornik konferencijskih radova</i>	Zagreb	Ženska soba, CESI	2006	Publicistika
Rich, A.	<i>Prisilna heterosek- sualnost i lezbijska egzistencija</i>	Zagreb	Kontra	2002	Publicistika
Rich, A.	<i>O lažima, tajnama i šutnji: izabrani tekstovi</i>	Zagreb	Ženska infoteka	2003	Publicistika
Rojc, Saška	<i>Puzzlerojci</i>	Zagreb	AGM	2007	Beletristika
Simić, Mima	<i>Pustolovine Glorije Scott</i>	Zagreb	AGM	2005	Beletristika
Smith, Tom Rob	<i>Farma</i>	Zagreb	Profil	2015	Beletristika
Solanović, S., Pušić, B., Baranović, I., Radović, T.	<i>Queer bajke</i>	Zagreb	Queer Zagreb	2005	Beletristika
Spargo, T.	<i>Foucault i queer teorija</i>	Zagreb	Jesenski i Turk	2001	Publicistika
Stulhofer, A.	<i>Što je za mene seks</i>	Zagreb	Profil	2010	Publicistika
Toibin, Colm	<i>Evangelje po Mariji</i>	Zagreb	Naklada Ljevak	2014	Beletristika
Tranik, Suzana	<i>U svojem dvorištu</i>	Zagreb	Lezbijska grupa Kontra	2011	Beletristika
Verde, Nora	<i>Do isteka zalih</i>	Zagreb	Sandorf	2013	Beletristika
Verde, Nora	<i>Posudi mi smajl</i>	Zagreb	MeandarMe- dia	2010	Beletristika
Winterson, Jeanette	<i>Naranče nisu jedino voće</i>	Korčula, Zagreb	Andrijići	1998	Beletristika
Witting, Mo- nique	<i>Hetero um i drugi eseji</i>	Zagreb	Kontra	2011	Publicistika
Žmak, Jasna	<i>Moja ti</i>	Zagreb	Profil	2015	Beletristika
	<i>Put u ProSTRANStvo: transrodnost, transeksual- nost, rodna nenormativnost</i>	Rijeka	LORI	2012	Publicistika

Autor/ Urednik	Naslov	Mjesto izdavanja	Nakladnik	Godina izdanja	Žanr
Barzut, Drago- slava	<i>Pristojan život: lezbejske kratke priče s prostora Ex-Yu</i>	Beograd	Labris	2012	Beletristika
Lorde, Audre	<i>Sestra autsajderka: eseji i govori</i>	Beograd	Feministička 94	2001	Publicistika
Sontag, Susan	<i>Ponovno rođena – dnevnici i bilješke, 1947. – 1963.</i>	Zagreb	Domino	2011	Beletristika
Stein, Gertrude	<i>Autobiografija Klise B. Toklas</i>	Ko- privnica	Šareni dućan	2012	Beletristika
Woolf, Virginia	<i>Pisma Viti</i>	Zagreb	Centar za ženske studije	2008	Beletristika
Bechdel, Alison	<i>Fun Home: obiteljska tragikomedija</i>	Zagreb	Fibra	2015	Beletristika
Cunningham, Michael	<i>Sati</i>	Zagreb	Algoritam	2002	Beletristika
Dickinson, Emily	<i>Poezija</i>	Sarajevo	Svijetlost	1988	Beletristika
Flagg, Fannie	<i>Pobane zelene rajčice u Gostionici Whistle Stop</i>	Zagreb	Mozaik knjiga	2005	Beletristika
Murakami, Haruki	<i>Moj slatki Sputnik</i>	Zagreb	Vuković i Runjić	2002	Beletristika
Nin, Anais	<i>Dnevnik ljubavi</i>	Zagreb	Profil Interna- tional	2004	Beletristika
Radaković, Borivoj	<i>Dvije: antologija lezbi- jske poezije</i>	Zagreb	Perun/Nak- lada Juričić	1994/2012	Beletristika
Stein, Gertrude	<i>Melankta: i druge mogu kao ona</i>	Beograd	Rad	1956	Beletristika
Vaughan, Brian K.	<i>Y, posljednji muškarac na svijetu</i>	Zagreb	Fibra	2013	Beletristika
Waters, Sarah	<i>Noćna straža</i>	Zagreb	VBZ	2007	Beletristika
Waters, Sarah	<i>Varalice</i>	Zagreb	VBZ	2009	Beletristika
Winterson, Jeanette	<i>Knjiga mog kompjutera</i>	Zagreb	Vuković i Runjić	2004	Beletristika
Woolf, Virginia	<i>Orlando: životopis</i>	Zagreb	Vuković i Runjić	2000	Beletristika
Buretić- Bogović, Marija	<i>Ljubičice i bič: ispovijed žene sklone ženama</i>	Zagreb	Pavičić Press	1996	Beletristika
Dobrović, Z., Bosanac, G.	<i>Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj</i>	Zagreb	Queer Zagreb	2007	Publicistika

Autor/ Urednik	Naslov	Mjesto izdavanja	Nakladnik	Godina izdanja	Žanr
Kalamujić, Lejla	<i>Zovite me Esteban</i>	Zagreb	Sandorf	2017	Beletristika
Kovač, Mirko	<i>Malvina: Životopis Malvine Trifković</i>	Zagreb	Fraktura	2007	Beletristika
Kovačić, Ivana	<i>Parabajka</i>	Zagreb	Zigo	2013	Beletristika
Sagasta, Sanja	<i>Saffino ogledalo</i>	Zagreb	AGM	2005	Beletristika
Terzić, Ajla	<i>Mogla je biti prosta priča</i>	Zagreb	Sandorf	2011	Beletristika
Tratnik, Suzana	<i>U svojem dvorištu</i>	Zagreb	Kontra	2011	Beletristika
Pikić, Alek- sandra	<i>Nasilje nad lezbijkama, gejevima i biseksualnim osobama u Hrvatskoj: izvještaj istraživanja</i>	Zagreb	Kontra	2006	Publicistika
Maričić, An- tonija	<i>Ja nisam gej mama, ja sam mama: roditeljstvo LGB osoba u Hrvatskoj</i>	Zagreb	Jesenski i Turk	2016	Publicistika
Zegura, Iva	<i>Coming out: razumjeti vs./feat. prihvatiti</i>	Zagreb	MD	2006	Publicistika
Šegota, Ivo; Zeželj, Borna Nikola	<i>Moja dugina obitelj</i>	Zagreb	Udruga Dugine obitelji	2017	Beletristika
Griffin, Carolyn Welch; Wirth, Mar- ian J.; Wirth, Arthur G.	<i>Više od prihvaćanja: roditelji djece sklone vlastitom spolu govore o svojim iskustvima</i>	Zagreb	Publikum	1997	Publicistika
Sagasta, Sanja	<i>Spirale</i>	Zagreb	Algoritam	2012	Beletristika
Green, Beverly; Herek, Gregory M.	<i>Psihologija ženske i muške homoseksualnosti: teorija, znanstvena istraživanja kliničke primjene</i>	Zagreb	Naklada Je- senski i Turk: Hrvatsko sociološko društvo	1999	Publicistika
Mondimore, Francis Mark	<i>Prirodna povijest homoseksualnosti</i>	Zagreb	Antibarbarus	2003	Publicistika

Doprinos knjižnica društvenoj uključenosti migranata

Alica KOLARIĆ

Odjel za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
akolaric20@unizd.hr

SAŽETAK

Odvijanje sigurnih i zakonitih migracija, uz poštovanje ljudskih prava i humani tretman migranata, jedan je od zahtjeva koje pred globalnu zajednicu postavlja Agenda 2030 za održivi razvoj. Svijest o ulozi knjižnica u procesima migracija prisutna je u međunarodnoj knjižničarskoj zajednici već desetljećima. Knjižnice pružaju informacije i druge oblike pomoći te pridonose uspješnom snalaženju migranata u njihovu novom okružju. Međunarodna stručna zajednica priključuje se globalnim naporima usmjerenim k olakšavanju procesa migracija, pružajući kontinuirano vodstvo za pružanje učinkovitih knjižničnih usluga za migrante. Rad donosi pregled odabranih istraživanja informacijskog ponašanja migranata koja upućuju na ulogu kvalitetnih informacija i knjižničnih usluga i prostora u procesu preseljenja i izgradnje života u zemlji primitka migrantske populacije. Također se predstavljaju temeljni dokumenti Međunarodne federacije knjižničarskih društava i ustanova IFLA koji nude smjernice za pružanje knjižničnih usluga koje mogu pridonijeti informiranosti i društvenoj uključenosti migranata.

KLJUČNE RIJEČI: migracija, migranti, informacijsko ponašanje, knjižnica, društvena uključenost

1. Uvod

Migracije osoba koje su napustile svoje matične zemlje odvijaju se od prapovijesti. Pojam *migracija* u užem smislu odnosi se na trajniju promjenu stalnog mjesta boravka i može biti stalna ili privremena, organizirana ili stihijska,

dobrovoljna ili prisilna (Hrvatska enciklopedija, a). Vrste migracija razlikuju se prema podjelama po različitim kriterijima: prostornom određenju (poput smjera kretanja), broju sudionika u procesu, vremenu trajanja (trajna ili privremena), načinu odvijanja (primjerice dobrovoljna ili prisilna) te osnovnom motivu koji pokreće preseljenje (Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja, 1998). Emigracija ili iseljavanje i imigracija ili useljavanje glavne su sastavnice migracije (Nejašmić, 2005). Područja doseljavanja migrantima su često privlačna zbog mogućnosti unosnijeg zapošljavanja i veće kvalitete života, no procese migracije pokreću i drugi čimbenici poput ratova, nacionalnih ili vjerskih progona i prirodnih katastrofa. Naziv *migranti* odnosi se na heterogenu skupinu ljudi. Tako su izbjeglice dio populacije koja se od ostalih migrantskih skupina razlikuje po tome što napušta zavičaj zbog ratnih zbivanja, političkog nasilja, prirodnih katastrofa ili drugih opasnosti te je prisiljena potražiti zaklon u drugoj zemlji (Hrvatska enciklopedija, b). Za razliku od drugih migranata, vjerojatno je da su izbjeglice iskusile traumu, zatočeništvo, progon i život u izbjegličkim kampovima (Caidi, Allard i Quirke, 2010). U izvještaju agencije Ujedinjenih naroda za migracije procjenjuje se da je 2020. godine u svijetu bilo oko 281 milijun međunarodnih migranata, što iznosi 3,6 % svjetske populacije (McAuliffe i Triandafyllidou, 2021). Prema najnovijim statističkim podacima za 2021. godinu, u Europsku uniju imigriralo je 2,25 milijuna osoba (Statistički podaci o migracijama u Europu, 2023). U priopćenju Državnog zavoda za statistiku stoji da su se tijekom 2022. godine u Republiku Hrvatsku iz inozemstva doselile 57 972 osobe, od čega je 17,8 % hrvatskih državljana i 82,2 % stranaca (Državni zavod za statistiku, 2023). Ovi brojevi upućuju na velike razmjere kretanja raseljenih osoba. Razlozi zbog kojih migranti napuštaju svoju zemlju različiti su, no svi teže jednom cilju – boljem životu u zemlji koja je njihovo odredište. Ostvarenje tog cilja podrazumijeva izazovan proces preseljenja i izgradnje života u novom okružju pa su migranti osobe kojima su potrebni pomoć i podrška. Rezolucija Opće skupštine Ujedinjenih naroda *Promijenimo naš svijet: Agenda 2030 za održivi razvoj* spominje migrante kao jednu od ranjivih skupina koje treba osnažiti. U Rezoluciji se ističe potreba za zaštitom prava migranata kao radnika i potreba za osiguravanjem zdrave i sigurne radne okoline. Također se ističe važnost osiguravanja kvalitetnoga cjeloživotnog obrazovanja te prilika za stjecanje znanja i vještina kako bi migranti bili u stanju iskoristiti prilike koje su im na raspolaganju i sudjelovati u procesima u društvu. Posebno se ističe po-

zitim doprinos migranata uključivom rastu i održivom razvoju, kao i važnost nastojanja da se osigura odvijanje sigurnih i zakonitih migracija, uz poštovanje ljudskih prava i humani tretman migranata.

Međunarodna knjižničarska zajednica ističe ulogu knjižnica u ostvarivanju uključivoga informacijskog društva. Doprinos knjižnica ponajprije se očituje u osiguravanju slobodnog pristupa informacijama kao osnovnog prava svih ljudskih bića. Dokumenti usvojeni na međunarodnoj razini: Aleksandrijski manifest o knjižnicama – informacijsko društvo na djelu (2006), Glasgowska deklaracija o knjižnicama, informacijskim službama i intelektualnoj slobodi (2002) i PULMAN-smjernice (2002) postavili su temelj za promišljanja uloge knjižnice u multikulturnom društvu te utjecali na sastavljanje dokumenata koji se, između ostalog, bave i pitanjem migracija. Nadalje, međunarodna knjižničarska zajednica prepoznala je ulogu knjižnica na putu k ostvarenju ciljeva održivog razvoja. Lyonskom deklaracijom o pristupu informacijama i razvoju, koja je donesena na općoj konferenciji i skupštini Međunarodne federacije knjižničarskih društava i ustanova IFLA u Lyonu 2014. godine, ističe se važnost pristupa informacijama i znanju, pomognutog dostupnošću informacijskih i komunikacijskih tehnologija, u naporima k ostvarenju održivog razvoja i poboljšavanju života ljudi (Lyonska deklaracija o pristupu informacijama i razvoju, 2014). Mogućnost pristupanja informacijama podržava održivi razvoj osnažujući ljude, a posebno one koji su marginalizirani i žive u siromaštvu, da uživaju svoja građanska i druga prava, budu ekonomski aktivni i produktivni, uče i stječu vještine te ih primjenjuju i sudjeluju u građanskom društvu. U Lyonskoj deklaraciji migranti su prepoznati kao jedna od marginaliziranih skupina čijem osnaživanju treba težiti. Deklaracija upućuje na važnu ulogu informacijskih posrednika, poput knjižnica, organizacija civilnog društva i drugih, u osnaživanju migranata pomoću osiguravanja pristupa informacijama i znanju.

Migranti se susreću s brojnim izazovima koji mogu uzrokovati njihovu društvenu isključenost, a neke su od njih prepreke u komunikaciji, nedostatna socioekonomska i obiteljska potpora, nedostatak priznavanja i vrednovanja inozemnih obrazovnih kvalifikacija i nedovoljno znanje o zemlji domaćinu. Uzroci izazova s kojima se migranti suočavaju dobrim dijelom leže u nedovoljnoj informiranosti, a posljedice su otežan proces prilagodbe i izgradnje života u zemlji primitka (Caidi, Allard i Quirke, 2010). Stoga se pitanje društvene isključenosti migranata može smatrati problemom odgovarajućeg pristupa relevantnim

informacijama i uspješnog snalaženja u nepoznatome informacijskom okružju (Caidi, Allard i Quirke, 2010; Kennan, Lloyd, Qayyum i Thompson, 2011).

Svrha ovog rada jest ponuditi pregled odabranih istraživanja informacijskog ponašanja migranata te istaknuti ulogu knjižnica u ostvarenju njihove društvene uključenosti. U radu se navode preporuke Međunarodne federacije knjižničarskih društava i ustanova IFLA, čiji je Hrvatsko knjižničarsko društvo član, koje ističu važnost pružanja podrške migrantima u zadovoljavanju potreba i ostvarenju njihovih prava.

2. Istraživanja informacijskog ponašanja migranata

Složenim fenomenom migracija bave se razne znanstvene discipline poput sociologije, demografije, povijesti, ekonomije, politologije i drugih (Kudra Berroš i Klempić Bogadi, 2020). Jedan od ključnih aspekata multidisciplinarnog područja istraživanja migranata je informacijsko ponašanje migranata kojem su posvećena brojna istraživanja (Beretta, Abdi i Bruce, 2018; Krtalić, 2022). Istražuju se različite specifične skupine migranata u različitim kontekstima da bi se stekao što bolji uvid u informacijske potrebe i ponašanja ove heterogene skupine. Beretta, Abdi i Bruce (2018) ponudili su pregled spoznaja o informacijskom ponašanju migranata u pregledu istraživanja provedenih do 2018. godine. Skupine korisnika informacija koje mijenjaju mjesto stalnog boravka u predstavljenim istraživanjima nazivaju se različitim terminima poput *imigranti*, *migranti*, *doseljenici* (engl. *settlers*), *došljaci* (engl. *newcomers*) i *izbjeglice* (Beretta, Abdi i Bruce, 2018). U radu će se navesti ključne spoznaje koje Beretta, Abdi i Bruce (2018) navode upotpunjene spoznajama iz novijih istraživanja.

2.1. Informacijske potrebe, izvori informacija i prepreke pristupanju informacijama

Istraživanja koje autori analiziraju pokazala su da migranti imaju širok spektar informacijskih potreba počevši od potreba povezanih s obrazovanjem, zapošljavanjem i upravljanjem financijama, pravnim i poreznim sustavom, sustavom socijalne i zdravstvene skrbi, uslugama državnih službi za podršku migrantima, pronalaskom smještaja i učenjem jezika, pa sve do pitanja

povezanih s kulturom zemlje primitka, razonodom i slobodnim vremenom (Beretta, Abdi i Bruce, 2018). U nešto novijem pregledu istraživanja Krtalić (2022) utvrđuje iste informacijske potrebe migranata, nazivajući ih osnovnim potrebama, te im dodaje informacijske potrebe o obrazovanju, prometu i imigracijskom statusu. Iako različite skupine migranata dijele iste osnovne informacijske potrebe, one su ugniježdene u specifičan kontekst jednako kao i načini na koje ih nastoje zadovoljiti. Glavni izvori informacija kojima se migranti koriste njihove su društvene mreže, koje uključuju članove obitelji i prijatelje, te internet (Beretta, Abdi i Bruce, 2018). Migranti se obraćaju i formalnim izvorima informacija poput knjižnica, vjerskih centara i mjesnih centara u zajednici te vladinih agencija. Prije pojave interneta, prijatelji i članovi obitelji, vladine agencije i stručnjaci iz nevladinih organizacija migranata su bili primarni izvori informacija. Raširena upotreba interneta dovodi do promjene pa primarni izvori informacija postaju izvori koji su dostupni *online*, poput mrežnih stranica vlada i organizacija posvećenih migrantima te blogova, i tim se izvorima često pristupa s pomoću pametnih telefona.

Istraživanja provedena među različitim migrantskim skupinama upućuju na učestalo korištenje informacijsko-komunikacijske tehnologije, internetskih komunikacijskih platformi i društvenih medija za komunikaciju i stjecanje informacija (Komito & Bates, 2011, Rajković Iveta, & Horvatin, 2017, Benson Marshall, Cox & Birdi, 2020, Shuva, 2021a). Primjerice, društveni mediji rabe se za održavanje odnosa s obitelji i prijateljima i za praćenje zbivanja u matičnoj zemlji (Beretta, Abdi i Bruce, 2018). Drugi primjer odnosi se na izbjeglice iz Sirije i Irana, čije su informacijsko ponašanje istraživali Borkert, Fisher i Yafi (2018). Ova skupina izbjeglica otkrila je da su im na putu do Njemačke od velike važnosti bile platforme kao što su WhatsApp i Facebook. Također im je bilo važno naučiti koristiti se komunikacijskom tehnologijom pomoću koje su bez teškoća pronalazili potrebne informacije, osobito one povezane s kartama ruta kretanja, informacijama o osnovnim stvarima koje treba ponijeti na put i informacijama o razmjeni novca.

Migranti se susreću s različitim preprekama koje im otežavaju pristupanje informacijama i njihovo korištenje pa njihove informacijske potrebe nisu uvijek zadovoljene. Prepreke na koje nailaze uključuju tehnološka ograničenja u pristupanju internetu, nedostatno poznavanje jezika i nedostatne komunikacijske vještine, nepoznavanje sustava zemlje domaćina, nepovjerenje (na

primjer u domicilno stanovništvo ili vladine službe), nedostatak podrške i ograničena financijska sredstva potrebna za pristupanje informacijama (na primjer troškovi interneta). Također se pokazalo da migrantima treba pružati informacije na način koji odgovara njihovoj specifičnoj kulturi kako bi bili u stanju razumjeti informacije i koristiti se njima. U suprotnom, pružanje informacija na način koji nije primjeren kulturi specifične skupine migranata može otežavati pristupanje informacijama (Beretta, Abdi i Bruce, 2018). Prepreke koje ometaju pristupanje informacijama otežavaju informiranje o pitanjima važnim za izgrađivanje života u zemlji primitka migranata.

2.2. Okvir za informiranu društvenu uključenost

Beretta, Abdi i Bruce (2018) postavili su *Okvir za informiranu društvenu uključenost* migranata (engl. *Informed social inclusion framework*) koji upućuje na ključnu ulogu informacija u procesu uključivanja migranata u društvo. Okvir čine teorijski model i dvije matrice koje uključuju popise širokog spektra informacijskih potreba i izvora informacija te prepreka koje otežavaju pristupanje izvorima i korištenje informacija. Ponuđene matrice pomažu knjižnicama i ostalim dionicima koji sudjeluju u procesu integracije u razumijevanju iskustava migranata povezanih s informacijama. Stoga su matrice praktični alati koji mogu pridonijeti u razvoju strategija, programa i usluga za pomoć migrantima u procesu uključivanja u društvo. Beretta, Abdi i Bruce (2018) zaključuju da je informiranost preduvjet za ostvarenje društvene uključenosti u zemlji primitka migrantske populacije.

2.3. Pitanje kvalitete informacija

Raspolaganje kvalitetnim informacijama koje odgovaraju na potrebe pojedinca ključne su u procesu postizanja društvene uključenosti migranata (Beretta, Abdi i Bruce, 2018). Dostupne i relevantne informacije migrantima omogućuju bolje razumijevanje novog okružja i sudjelovanje u društvenome, političkom, ekonomskom i kulturnom životu zemlje domaćina. Međutim, informacije koje migranti stječu nisu uvijek točne, a rasprostranjeno korištenje društvenih medija olakšava širenje misinformacija i dezinformacija koje je teško razlikovati od točnih informacija. Borkert, Fisher i Yafi (2018) pokazuju

da među izbjeglicama postoje pojedinci koji imaju dobro razvijene vještine digitalne pismenosti te stvaraju, objavljuju i dijele informacije koristeći se društvenim medijima. Ovi pojedinci stvaraju novo znanje o iskustvu migracije u digitalnom okružju te pokazuju i izražavaju određenu razinu svijesti o kvaliteti informacije, misinformacijama i dezinformacijama. Iako cijene digitalnu povezanost koju omogućuju društveni mediji, najpouzdanijim izvorima informacija (u smislu točnosti, potpunosti i istinitosti informacija) smatraju društvene veze s osobama koje su uspješno migrirale. Druga istraživanja također upućuju na potencijalnu štetnost informacija koje nisu kvalitetne, a posredovane su društvenim medijima (Rajković Iveta, & Horvatin, 2017). Nadalje, pokazalo se da i osobni izvori informacija (poput članova obitelji, prijatelja i članova nacionalne zajednice) mogu pružati netočne, obmanjujuće i obeshrabrujuće informacije (Shuva 2021b). Upotrebljavanje dezinformacija i misinformacija u procesima rješavanja problema i donošenja odluka može znatno otežati migracijske procese (McAuliffe and Triandafyllidou, 2021) pa je važno da postoje informacijski posrednici u obliku ustanova, agencija i udruga koje migrantima pružaju vjerodostojne i kvalitetne informacije. Među ovim vjerodostojnim informacijskim posrednicima nalaze se i knjižnice.

3. Uloga knjižnica u ostvarenju društvene uključenosti migranata

Knjižnice su informacijske ustanove čija posrednička uloga pomaže u postizanju društvene uključenosti i stoga zauzimaju važno mjesto u procesu izgradnje života u zemlji primitka migrantske populacije (Beretta, Abdi i Bruce, 2018). Proaktivnim pristupom u odgovaranju na potrebe migranata knjižnice olakšavaju proces njihova uključivanja u društvo (Caidi i Allard, 2005). Knjižnice pružaju pristup informacijama, uslugama i obrazovanju, stvaraju prilike za društvenu interakciju i nude uključivanje u aktivnosti koje pomažu u procesu uključivanja u društvo. Pitanje uloge knjižnice u životu migranata predmet je brojnih istraživanja (Beretta, Abdi i Bruce, 2018; Krtalić, 2022). Nedvojbeno je da postoje knjižnice koje proaktivno pristupaju migrantskoj populaciji i djeluju kao most u novu zajednicu, što utvrđuju brojni autori. Primjerice, prije dva desetljeća Fisher, Durrance i Bouch Hinton (2004) istraživale su kako se migranti koriste programima opismenjavanja i osnaživanja za suočavanje s

izazovima, koji su im dostupni u knjižnici Queens Borough Public Library, polazeći od tvrdnje da migranti imaju znatne informacijske potrebe te da im je potrebna pomoć u prilagodbi na život u zemlji primitka. Zaključile su da narodna knjižnica migrantima pomaže u izgradnji novog života pružajući podršku tijekom prijelaznog razdoblja ulaska u američko društvo i omogućujući jačanje kapaciteta za ostvarenje osobnih ciljeva. Migranti su postupno upoznavali knjižnicu te stjecali povjerenje u knjižnično osoblje i usluge, započevši s otkrivanjem knjižnice kao sigurnog i ugodnog okružja, upoznavanjem raspoloživih izvora i stjecanjem vještina informacijske pismenosti te dijeljenjem spoznaje među članovima obitelji i prijateljima o tome da knjižnica može pomoći. Fisher, Durrance i Bouch Hinton (2004) zaključuju da razvijene vještine uspješnog korištenja usluga informacijskih ustanova pridonose društvenoj uključenosti migranata. Drugi pozitivan primjer donose Audunson, Essmat i Aabø (2011) pokazujući da je za migrantice iz Irana, Afganistana i Kurdistanu narodna knjižnica mjesto susreta te im pomaže u integraciji u norveško društvo na različite načine: predstavljajući most prema norveškoj kulturi pružajući pomoć pri učenju novog jezika i u upoznavanju nove kulture, nudeći siguran prostor za susretanje i postupno aktivno uključivanje u društvo, pružajući podršku koja im je potrebna u različitim aspektima života, od privatnog života koji uključuje prijatelje i obitelj, do obrazovanja i zapošljavanja. Knjižnične usluge pomažu u rješavanju pitanja povezanih sa zapošljavanjem i radom, obrazovanjem, birokratskim sustavom, kulturom i osobnim životom. Shepherd, Petrillo i Wilson (2018) upućuju na važnost knjižničnih prostora pokazujući da se novopridošli migranti rado koriste prostorima, uslugama i građom ogranka kanadske narodne knjižnice Surrey Libraries te da češće posjećuju knjižnicu, dulje se zadržavaju u njoj, češće se koriste knjižničnim uslugama i koriste se širim spektrom usluga nego što to čine korisnici iz opće populacije. Gotovo tri četvrtine njihovih ispitanika posjećuju ogranke mreže knjižnica barem jednom tjedno. Migranti se koriste knjižnicom kao mjestom za čitanje, učenje i susretanje s drugim ljudima, a gotovo četvrtina ispitanika posjećuje programe za djecu. Za njih je knjižnica mjesto gdje mogu pronaći pristupačnu građu, unaprijediti znanje engleskog jezika i učiti o zemlji primitka. Osim toga, Shepherd, Petrillo i Wilson (2018) utvrđuju da knjižnica migrantima pomaže u izgradnji samopouzdanja i samopoštovanja. Prostori knjižnice mjesto su upoznavanja drugih ljudi, sklapanja prijateljstva i povezanosti sa zajednicom. Suradujući s drugim dionicima i pružateljima usluga za

migrante, narodna knjižnica može uspješno odgovoriti na potrebe pridošlica u različitim fazama procesa prilagodbe na život u zemlji primitka (Shepherd, Petrillo i Wilson, 2018). Navedena istraživanja (Beretta, Abdi i Bruce, 2018; Kr-talić, 2022) pokazuju da narodne knjižnice imaju važnu ulogu u informiranju i osnaživanju migranata na putu u novi život. Unatoč tomu, postoje istraživanja koja pokazuju da se migranti često ne koriste uslugama knjižnica (Lingel, 2011, Benson Marshall, Cox & Birdi, 2020). Može se zaključiti da unatoč postojećim naporima postoji prostor za poboljšanje usluga narodnih knjižnica kako bi se učinkovito odgovorilo na potrebe migranata (Lingel, 2011).

4. Poruke iz Međunarodne federacije knjižničarskih društava i ustanova IFLA

Knjižnice imaju dugu tradiciju pružanja informacija, usluga i prostora osobama kojima je potrebna pomoć u razumijevanju globalnog i promjenjivog okru-žja te u prilagođavanju takvom okru-žju (Leong, 2016). Međunarodna federacija knjižničarskih društava i ustanova IFLA čvrsto zagovara skrb za ostvarenje prava i odgovaranje na potrebe skupina građana koje su u opasnosti da budu marginalizirane. Poznato je da postoje posebne skupine građana koji dijele određena zajednička obilježja i koji teže ostvarenju svojih prava od pripadnika opće populacije. Odras nastojanja stručne zajednice da se posebnim korisničkim skupinama pomogne u ostvarenju njihovih prava jesu dokumenti i smjernice za pružanje knjižničnih usluga koji se kontinuirano objavljuju već desetljećima.

IFLA mnogo pažnje posvećuje migrantima odnosno osobama koje su napustile matične zemlje, bez obzira na to jesu li to učinile zbog ekonomskih razloga, ratnih zbivanja, prirodnih katastrofa ili drugih razloga. Publikacija *Smjernice za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice: s IFLA-inim Manifestom za multikulturalnu knjižnicu*, objavljena 2010. godine u hrvatskom prijevodu i u izdanju Hrvatskoga knjižničarskog društva, donosi relevantna načela za služenje zajednicama korisnika koje su sve više heterogene i sa sve većim brojem migranata. U takvim zajednicama koncept multikulture knjižnice važniji je nego ikad, a ideje koje se iznose relevantne su za pružanje usluga migrantima, posebno ideje o osiguravanju uživanja prava na pristup informacijama i pružanje relevantnih informacija u obliku koji je relevantan određenoj skupini korisnika.

Manifest za multikulturalnu knjižnicu naglašava važnost odsustva svakog oblika diskriminacije, potrebu da sastav djelatnika knjižnice odražava sastav zajednice kojoj knjižnica služi i važnost edukacije djelatnika za služenje raznolikim zajednicama. Koncept multikulture knjižnice zauzima važno mjesto na putu k društvenoj uključenosti različitih migrantskih skupina. Migranti i izbjeglice kao pripadnici skupine koja je u riziku od beskućništva spominju se i u smjernicama za pružanje usluga beskućnicima *IFLA Guidelines for Library Services to People Experiencing Homelessness* (Winkelstein, 2017). Nadalje, IFLA odgovara na rastuće izazove izbjeglištva dokumentom naslovljenim *Sanctuary, Storehouse, Gateway, Bridge: Libraries' Role in Making Refugees Feel Welcome*, nastalim 2018. godine povodom Svjetskog dana izbjeglica i na temelju radova predstavljenih na kongresima i sastancima održanim u godinama koje su prethodile. U dokumentu se ističe uloga knjižnica u pružanju podrške izbjeglicama i drugim migrantima ponudom sigurnih prostora i mjesta za dokumentiranje izbjegličkih iskustava, otvaranjem vrata za ulazak u novu zajednicu te pružanjem mostova prema novim susjedstvima. Izbjeglice se suočavaju s brojnim izazovima prilagodbe u zemlji primitka, a neki od njih su potreba za učenjem novog jezika i načina života u novoj zajednici te problemi povezani s mentalnim i fizičkim zdravljem koji su često prisutni. U dokumentu se također ističe da knjižnica ostvaruje svoju ulogu u društvu pružanjem pristupa informacijama koje pomažu u dodatnom obrazovanju i pronalaženju posla te odgovaranjem na pitanja iz ostalih aspekata života migranata u novoj sredini. Pružanjem navedenih oblika pomoći knjižnice pridonose izbjegavanju izoliranosti i iskorištavanju prilika za izgradnju života u zemlji primitka. Dokument *Sanctuary, Storehouse, Gateway, Bridge: Libraries' Role in Making Refugees Feel Welcome* daje smjernice koje knjižnicama pomažu u osiguravanju učinkovitih usluga za izbjeglice i donosi izbor primjera dobre prakse.

Članovi međunarodne stručne zajednice okupljeni u IFLA-i odazvali su se pozivu posebnog izvjestitelja Ujedinjenih naroda za područje kulturnih prava za pružanje doprinosa izvješću o temi kulturnih prava i migracije. Tim je povodom sastavljen dokument *IFLA Consultation Cultural Rights and Migration* (2023) u kojem se ističe kako knjižnice mogu pomoći raseljenim osobama u teškim životnim uvjetima. Knjižnice mogu biti platforme putem kojih raseljene osobe obogaćuju zajednice u koje su stigle unoseći raznolikost i pridonoseći većoj kulturnoj svijesti. U izvješću posebnog izvjestitelja Ujedinjenih naroda za područje

kulturnih prava *Cultural rights and migration: Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights*, objavljenom u veljači 2023. godine, naglašavaju se prava migranata na pristup i učinkovito sudjelovanje u svim aspektima kulturnog života države domaćina i vlastite kulture (United Nations, 2023). Izvješće Ujedinjenih naroda ističe postojanje specifičnih knjižničnih usluga za migrante koje nude pristup informacijama o administrativnim praksama te pristup informacijskim i komunikacijskim tehnologijama. Također se ističe važnost knjižničnih prostora za migrante koji u njima mogu komunicirati s lokalnim stanovništvom te se navodi kako knjižnice olakšavaju pristup zajednici i mrežama podrške za suzbijanje društvene isključenosti kao i različitim resursima za integraciju, obrazovanje i kulturno obogaćivanje. Ove su tvrdnje u UN-ovu izvješću ilustrirane brojnim primjerima iz knjižnica iz raznih zemalja. Primjerice, u projektu pripovijedanja pod nazivom *Refugee Lives: a Million Stories* bilježe se i dijele izvori i informacije koje pomažu lokalnom stanovništvu da bolje razumije živote migranata. Dvogodišnji interkulturalni projekt pokrenule su i vodile knjižnice u Roskildeu u Danskoj, u suradnji s narodnim knjižnicama u Malmöu u Švedskoj i Kölnu u Njemačkoj te organizacijom Future Library u Ateni. Poljska narodna knjižnica u Krakovu pruža podršku ukrajinskoj zajednici nizom aktivnosti poput nabave ukrajinske literature i filmova, organizacije tečajeva poljskog jezika, književne šetnje po Krakovu na ukrajinskom jeziku, predavanja i savjeta iz područja prava i računovodstva, aktivnosti usmjerenih na kulturnu integraciju te aktivnosti za djecu.

Tekst završava preporukama u kojima se navodi da je usluge za raseljene osobe potrebno uključiti u izjave o misiji knjižnica, naglašavajući važnost suradnje s multikulturalnim zajednicama i pružanja jednakih mogućnosti za podršku, učenje i povezivanje. Rasprave sa savjetovanja čiji su zaključci navedeni u dokumentu *IFLA Consultation Cultural Rights and Migration* uvelike se oslanjaju na napore IFLA-ine sekcije Library Services to People with Special Needs koji su poduzeti kako bi se sastavile i objavile međunarodne smjernice za knjižnične usluge raseljenim osobama pod nazivom *International Guidelines for Library Services to Displaced Persons*. Objavljivanje ovih smjernica, koje se očekuju, činit će velik doprinos IFLA-e globalnim naporima za humanim migracijskim procesima.

Zaključno možemo reći da su istraživanja identificirala raznolike informacijske potrebe migrantskih skupina i uputila na ulogu knjižnica u odgovaranju

na te potrebe. Ove spoznaje knjižnicama pomažu u ciljanom osmišljavanju informacijskih usluga. Pritom je važno posvetiti pozornost specifičnostima konteksta i kulture iz koje migranti dolaze, kao i različitim načinima na koje pojedine skupine nastoje zadovoljiti svoje informacijske potrebe. Provedena istraživanja identificirala su i potencijalne prepreke u pristupanju potrebnim informacijama, što olakšava njihovo uklanjanje. Naposljetku, raširena upotreba internetskih komunikacijskih platformi i društvenih medija upozorava na nužnost pružanja vjerodostojnih informacija posredovanjem sredstava informacijsko-komunikacijske tehnologije, kojima se migranti koriste.

Narodne knjižnice nesumnjivo imaju potencijal za pomaganje migrantima tijekom prijelaznog razdoblja ulaska u društvo zemlje primitka i osnaživanje kapaciteta za ostvarenje osobnih ciljeva. S obzirom na važnost poznavanja specifičnosti situacije i konteksta, u Republici Hrvatskoj potrebno je provesti istraživanja informacijskog ponašanja posebnih migrantskih skupina. Također je potrebno istražiti oblike podrške koje hrvatske narodne knjižnice pružaju kako bi se utvrdio prostor i smjer poboljšanja njihovih usluga za migrante.

5. Zaključak

Informiranost migranata o relevantnim pitanjima preduvjet je za ostvarenje društvene uključenosti u zemlji primitka. Raspolaganje kvalitetnim informacijama koje odgovaraju na potrebe pojedinca ključno je u procesu postizanja društvene uključenosti migranata. Migracije su izazovni i složeni procesi koje dezinformacije i misinformacije mogu otežati. Zato je važno da postoje vjerodostojni informacijski posrednici koji raseljenim osobama u potrazi za boljim životom pružaju vjerodostojne informacije. Knjižničarska zajednica već je desetljećima svjesna svoje uloge u informiranju migranata i pružanju drugih oblika pomoći koji pridonose njihovu uspješnom snalaženju u novom okružju. Međunarodna stručna zajednica priključuje se globalnim naporima usmjerenim k osiguravanju sigurnih i zakonitih migracija, uz poštovanje ljudskih prava i humani tretman, pružajući kontinuirano vodstvo u pružanju učinkovitih knjižničnih usluga za migrante. Zajedno s drugim dionicima i pružateljima usluga za migrante u zajednici, knjižnice mogu pridonijeti odgovaranju na potrebe migranata u različitim fazama procesa prilagodbe na život u zemlji primitka.

LITERATURA

- Aleksandrijski manifest o knjižnicama – informacijsko društvo na djelu (2006). HKD Novosti 31, ožujka 2006: 24. [citirano: 2024–10–04]. Dostupno na: <https://arhiva.hkdrustvo.hr/www.hkdrustvo.hr/hkdnovosti/>
- AUDUNSON, R., ESSMAT, S., & AABØ, S. (2011). Public libraries: A meeting place for immigrant women?. *Library & information science research*, 33 (3), 220–227.
- BENSON MARSHALL, M., COX, A., & BIRDI, B. (2020). The role of information in the migration experience of young Polish women in the UK. *Journal of Documentation*, 76 (4), 849–868. <https://doi.org/10.1108/JD-08-2019-0158>
- BERETTA, P.; E. SAYYAD Abdi; C. Bruce. (2018). Immigrants' information experiences: an informed social inclusion framework. *Journal of the Australian Library and Information Association* 67, 4: 373–393.
- BORKERT, M.; K. E. FISHER; E. YAFI. (2018). The best, the worst, and the hardest to find: How people, mobiles, and social media connect migrants in (to) Europe. *Social Media+ Society* 4, 1. <https://doi.org/10.1177/20563051187644>
- CAIDI, N.; D. ALLARD. (2005). Social inclusion of newcomers to Canada: An information problem?. *Library & Information Science Research* 27, 3: 302–324. <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2005.04.003>
- CAIDI, N., ALLARD, D., & QUIRKE, L. (2010). Information practices of immigrants. *Annual review of information science and technology*, 44, 1: 491–531. <https://doi.org/10.1002/aris.2010.1440440118>
- Državni zavod za statistiku. (27. 7. 2023.). Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2022. [citirano: 2024–03–08]. Dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/2023/hr/58061>
- FISHER, K. E.; J. C. DURRANCE; M. B. HINTON (2004). Information grounds and the use of need-based services by immigrants in Queens, New York: A context-based, outcome evaluation approach. *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 55, 8: 754–766. <https://doi.org/10.1002/asi.20019>
- Glasgowska deklaracija o knjižnicama, informacijskim službama i intelektualnoj slobodi. (2002). HKD Novosti 21, prosinca 2002: 25. [citirano:

- 2024–10–04]. Dostupno na: <https://arhiva.hkdrustvo.hr/www.hkdrustvo.hr/hkdnovosti/>
- Hrvatska enciklopedija, a, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 29. 1. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/migracija>.
- Hrvatska enciklopedija, b, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013 – 2024. Pristupljeno 13. 2. 2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/izbjeglice>.
- IFLA. IFLA Guidelines for Library Services to People Experiencing Homelessness. 2017. <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/768/1/ifla-guidelines-for-library-services-to-people-experiencing-homelessness.pdf>
- IFLA. Sanctuary, Storehouse, Gateway, Bridge: Libraries and Refugees: Libraries' Role in Making Refugees Welcome, 20. 6. 2018. https://www.ifla.org/wp-content/uploads/files/assets/hq/topics/libraries-development/documents/world_refugee_day_article.pdf
- KENNAN, M. A., LLOYD, A., QAYYUM, A., & THOMPSON, K. (2011). Settling in: The relationship between information and social inclusion. *Australian academic & research libraries*, 42 (3), 191–210.
- KOMITO, L., & BATES, J. (2011). Migrants' information practices and use of social media in Ireland: Networks and community. In Proceedings of the 2011 iConference (pp. 289–295). <https://doi.org/10.1145/1940761.1940801>
- KRTALIĆ, M. (2022). Uloga knjižnica u migraciji. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 65 (3), 195–212. <https://doi.org/10.30754/vbh.65.3.1013>
- KUDRA BEROŠ, V.; S. KLEMPIĆ BOGADI. (2020). Bibliografija radova o migracijama objavljenih u znanstvenim časopisima dostupnim na portalu Hrčak (2009. – 2019.). *Migracijske i etničke teme/Migration and Ethnic Themes* 36, 1: 53–120. DOI: <https://doi.org/10.11567/met.36.1.3>
- Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja (1998). Heršak, E. (ur.). Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- LEONG, J. H. T. (2016). Library services for immigrants and refugees: actions and principles from a global perspective. <https://library.ifla.org/id/eprint/1334/1/081-leong-en.pdf>
- LINGEL, J. (2011). Information tactics of immigrants in urban environments. *Information Research*, 16 (4). <https://informationr.net/ir/16-4/paper500.html>

- Lyonska deklaracija o pristupu informacijama i razvoju. [https://www.hkdruštvo.hr/clanovi/alib/datoteke/20140911-IFLA%20Lyonska%20deklaracija-prijevod%20HKD\(1\).doc](https://www.hkdruštvo.hr/clanovi/alib/datoteke/20140911-IFLA%20Lyonska%20deklaracija-prijevod%20HKD(1).doc)
- McAULIFFE, M.; A. TRIANDAFYLLIDOU (eds.) (2021). *World Migration Report 2022*. International Organization for Migration (IOM), Geneva. <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>
- McGUIRE, C. (2023). *IFLA Consultation Cultural Rights and Migration*. <https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2573/1/IFLA%20Consultation%20Cultural%20Rights%20and%20Migration.pdf>
- NEJAŠMIĆ, I. (2005). *Demogeografija : stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*. Zagreb: Školska knjiga.
- PULMAN-smjernice. (2002). [citirano: 2024-10-04]. Dostupno na: <https://svevid.loccloudhosting.net/items/show/1266>
- RAJKOVIĆ IVETA, M., & HORVATIN, T. (2017). Suvremeno iseljavanje iz Hrvatske u Irsku s posebnim osvrtom na mlade iz Slavonije. *Migracijske i etničke teme/Migration and Ethnic Themes*, 33 (3), 247–274.
- Rezolucija Opće skupštine UN-a 70/1 „Promijenimo naš svijet: Agenda 2030 za održivi razvoj“. https://mvep.gov.hr/UserDocsImages/2022/datoteke/Rezolucija%20Agenda%202030%20HR%20-%20Final-%2002.02.2022_.docx
- SHEPHERD, J., PETRILLO, L., & WILSON, A. (2018). Settling in: how newcomers use a public library. *Library Management*, 39 (8/9), 583–596.
- SHUVA, N. Z. (2021a). Internet, Social Media, and Settlement: A Study on Bangladeshi Immigrants in Canada/Internet, médias sociaux, et établissement: une étude des immigrants bangladais au Canada. *Canadian Journal of Information and Library Science*, 43 (3), 291–315. <https://www.muse.jhu.edu/article/781389>
- SHUVA, N. Z. (2021b). Information experiences of Bangladeshi immigrants in Canada. *Journal of Documentation*, 77 (2), 479–500. <https://doi.org/10.1108/JD-08-2020-0137>
- Smjernice za knjižnične usluge za multikulturalne zajednice: s IFLA-inim Manifestom za multikulturalnu knjižnicu. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2010.
- Statistički podaci o migracijama u Europu. <https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-li>

fe/statistics-migration-europe_hr (29. 1. 2023.).

United Nations. (2. 2. 2023.) Cultural rights and migration: Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/HRC/52/35&Lang=E>

WINKELSTEIN, J. A. (2017). IFLA Guidelines for Library Services to People Experiencing Homelessness. <https://repository.ifla.org/handle/123456789/769>.

IV.

Istraživanje i očuvanje baštine

Mogućnosti zaštite, istraživanja i interpretacije arhivskog gradiva na primjeru opernih plakata Kazališta Verdi iz Državnog arhiva u Zadru

Katica BURIĆ ĆENAN

Odjel za etnologiju i antropologiju
Sveučilište u Zadru
kburic@unizd.hr

Katarina VUKIĆ

Državni arhiv u Zadru
katarina.vukic@dazd.hr

SAŽETAK

U radu se predstavlja baza podataka o Kazalištu Verdi (*Teatro Nuovo / Teatro Verdi*)¹ u Zadru koja je nastala u sklopu interdisciplinarnog projekta *Teatro Nuovo / Teatro Verdi: znanstveno-popularni projekt rekonstrukcije djelovanja drugog zadarskog opernog kazališta prema sačuvanim opernim plakatima* (IP-UNIZD-2021-01). Riječ je o rekonstrukciji i predstavljanju djelovanja jednoga povijesnog kazališta u Hrvatskoj, s fokusom na mogućnostima koje ovakva baza podataka donosi u području zaštite, istraživanja i interpretiranja specifičnoga arhivskog gradiva – opernih plakata. Dotičući se povijesti plakata i početaka istraživanja kazališnih plakata u Hrvatskoj, pokušava se odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri ovakav način prikazivanja arhivskog gradiva i podataka unaprjeđuje predstavljanje, zaštitu i dostupnost ove vrste gradiva, odnosno, koji su njezini dometi u kontekstu interpretacije sadržaja. Integracijom bibliografskih podataka o plakatima, digitaliziranih inačica i teatrografskih podataka u jedinstvenu bazu podataka koju je moguće pretraživati na vizualno pristupačnom sučelju, prema parametrima

¹ Drugo zadarsko operno kazalište nosilo je naziv Teatro Nuovo (1865. – 1901.), ponajviše zbog postojanja starijega, prvog opernog kazališta u Zadru – Teatro Nobile. Smrću Giuseppea Verdija 1901., mnoga kazališta na jadranskoj obali, pa tako i novo zadarsko kazalište, promijenila su naziv u Teatro Verdi. Budući da je u kulturnoj memoriji grada ostao kroatizirani naziv za ovo kazalište – Kazalište Verdi, u radu se upotrebljava upravo ova verzija imena.

relevantnim za muzikološka, teatrografska i kulturološka istraživanja, dobivena je platforma koja omogućuje rekonstrukciju dijela opernog repertoara i djelovanja Kazališta Verdi te potiče druga istraživanja i nove mogućnosti interpretacije gradiva.

KLJUČNE RIJEČI: plakati, operni plakati, Kazalište Verdi, Zadar, projekt TEATROZAD

1. Uvod

Posljednjih godina svjedoci smo novih trendova u arhivistici kojoj je jedan od glavnih zadataka „ne samo bavljenje informacijama i briga za njihovo što bolje korištenje, odnosno, olakšavanje pristupa“ nego i sam sadržaj, odnosno bit (Alibašić-Fideler, 2013: 3). U fokusu suvremene arhivistike više nije samo dokument kao osnovni objekt stare paradigme, nova je paradigma stavila u fokus društvenu informaciju definiranu „kao niz intelektualnih, kodiranih i društveno kontekstualiziranih značajnih simbola“ koji se mogu zabilježiti na bilo kojem mediju te iznova priopćavati (Heđbeli, 2009: 273–274).

Slijedeći ove i druge trendove u informacijskim znanostima, posebice u digitalnoj humanistici, a s posebnim fokusom na domenu muzikologije i glazbene historiografije, u rujnu 2021. godine pokrenut je interdisciplinarni projekt na Odjelu za etnologiju i antropologiju Sveučilišta u Zadru, *Teatro Nuovo / Teatro Verdi: znanstveno-popularni projekt rekonstrukcije djelovanja drugog zadarskog opernog kazališta prema sačuvanim opernim plakatima* (IP-UNIZD-2021-01).² Glavni cilj projekta bio je potaknuti istraživanja o Novom kazalištu (Teatro Nuovo / Teatro Verdi) koje je u prošlosti bilo središte kulturno-umjetničkih i društvenih zbivanja u Zadru, a o kojemu do danas ima vrlo malo publikacija.³ U javnome

² Projekt TEATROZAD trajao je od rujna 2021. do rujna 2023. Voditeljica projekta bila je doc. dr. sc. Katica Burić Čenan, a pokrovitelj projekta Sveučilište u Zadru. Mrežnim stranicama projekta i bazi podataka može se pristupiti putem Digitalnog arhiva Državnog arhiva u Zadru na poveznici <https://teatrozad.dazd.hr/>.

³ Valja napomenuti da je pri prijavi i na početku Projekta postojalo tek nekoliko znanstvenih radova koji govore o zadarskom Kazalištu Verdi. Godine 2021. Ivica Ražov objavio je rad o gradivu u fondu HR-DAZD-252 Kazalište Verdi: usp. Ražov, I. (2021). Dokumenti Novog kazališta / Teatro Nuovo kao prilog za istraživanje društvenih promjena i odnosa za vrijeme austrijske i talijanske uprave u Zadru. *Vjesnik dalmatinskih arhiva: Izvori i prilozi za povijest Dalmacije* 2, 1: 433–462. Godine 2022. talijanska muzikologinja Cristina Scuderi objavila je knjigu o istočnojadranskim kazalištima u kojoj donosi mnoštvo vrijednih

gradskom prostoru danas ne postoje materijalni dokazi postojanja ovog kazališta koje je stradalo u bombardiranju 1944. te nakon rata potpuno srušeno. U namjeri da se stručnoj, lokalnoj, ali i široj javnosti predoči značenje Kazališta Verdi za kulturni razvoj Zadra, jedan od ciljeva projekta bio je potaknuti nova istraživanja te okupiti sve dostupne relevantne informacije o koncertnome, operno-operetnom i dramskom repertoaru te općenito o kontekstu djelovanja Kazališta Verdi.

Polazište je specifično arhivsko gradivo – operni plakati koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru, a prvi cilj projekta bila je izrada baze podataka o Kazalištu Verdi. Imajući u vidu ponajprije specifične potrebe istraživača muzikologa i njihove postupke pri istraživanju, a potom i potencijalne interese drugih znanstvenika (povjesničara, kulturologa, teatrologa, sociologa i dr.), kao i mogućnosti suradnje informacijskih ustanova i stručnjaka s istraživačima, u bazi podataka integrirani su digitalizirani plakati, bibliografski podaci o plakatima koji su opisani u skladu s *Pravilnikom za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (Pravilnik KAM)⁴ (2021), ali i sadržaj plakata koji je polazište za istraživanja u glazbenoj historiografiji i teatrografiji. Pomoću podataka koji se nalaze na plakatima identificirane su pojedine operne izvedbe te agenti zaslužni za njihovu realizaciju, odnosno podaci relevantni za rekonstrukciju repertoara i osoba koje su ga realizirale. Na taj način konstruiran je javni virtualni prostor s tendencijom dugoročnog dopunjavanja koji je zamišljen kao svojevrsan surogat ovog kazališnog objekta s namjerom pokretanja procesa kulturnog prisjećanja.⁵

spoznaja i o Kazalištu Verdi. Usp. Scuderi, C. (2022). *Organizzare l'opera (1861–1918): teatri dell'Adriatico Orientale*. Lucca: Libreria Musicale Italiana. [citirano 2024-11-22] Dostupno i na: https://www.lim.it/img/cms/Scuderi/Scuderi-Organizzare_l'opera_OA.pdf

⁴ *Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (Pravilnik KAM) zajednički je pravilnik triju baštinskih zajednica koji omogućuje interoperabilnost podataka i višedimenzionalnost opisa. Zasniva se na konceptualnim modelima knjižnične, arhivske i muzejske zajednice utemeljenim na tehnologiji semantičkog *weba*: IFLA LRM (*Library Reference Model*), ICA RiC (*Records in Contexts*) i CIDOC-CRM (*Conceptual Reference Model*) uvažavajući također međunarodne i nacionalne standarde i pravilnike poput ISAD(G)-ja i ISBD-a (KAM 2021).

⁵ Budući da tema ovog rada nisu teorije sjećanja, na ovom mjestu autorice tek upozoravaju na donedavno zaboravljenu te u hrvatskoj historiografiji zanemarenu stoljetnu djelatnost Kazališta Verdi, i to ponajviše zbog onodobnih kompleksnih političkih razloga. Svojevrsnom kolektivnom, ali i historiografskom zaboravu u prilog je išlo i rušenje zgrade kazališta nakon Drugoga svjetskog rata. Upravo zato baza podataka nastala u sklopu projekta TEATROZAD poligon je za raznovrsna znanstvena istraživanja djelatnosti ovog kazališta, ali i za popularizaciju (pa i prisjećanje) informacija o njemu.

U radu se prikazuje baza podataka kao primjer predstavljanja djelovanja nekog kazališta u Hrvatskoj s fokusom na mogućnosti koje ona donosi u području zaštite, istraživanja i interpretiranja specifičnoga arhivskog gradiva – opernih plakata. Dotičući se povijesti plakata i početaka istraživanja kazališnih plakata u Hrvatskoj, koji osim obavijesne, nerijetko imaju i umjetničku vrijednost, pokušat će se odgovoriti na pitanje u kojoj mjeri ovakva baza podataka unaprjeđuje predstavljanje, zaštitu i dostupnost ove vrste gradiva, odnosno, koji su njezini dometi u kontekstu istraživanja i interpretacije njezina sadržaja.

2. Plakat kao komunikacijski medij i predmet proučavanja

2. 1. Razvoj plakata kao medija vizualne komunikacije

Plakat je „oblik vizualne komunikacije, slikovno-tekstualna obavijest izložena na javnim mjestima“ (Hrvatska enciklopedija, 2021). Već u 16. stoljeću tiskali su se letci i kazališni oglasi (Gotthardi-Škiljan, 1975: 8), a cirkuski oglasi s početka 19. stoljeća koristili su se slikovnim prikazima životinja kako bi ih mogla razumjeti i nepismena publika (Victoria and Albert Museum, 2023), što dokazuje da je plakat prepoznat kao snažan medij kojim se željelo doprijeti do širokih slojeva publike. Pojavu plakata Kavurić (1999: 10) smješta u Francusku, odakle se proširio u Englesku, Njemačku, Belgiju i Austriju te zaključuje da plakat u Hrvatskoj i u Europi nije slučajna pojava, već posljedica činjenica povezanih s industrijskom revolucijom (Kavurić, 2001: 6). Naime, dva su tehnička izuma pogodovala razvoju plakata u moćno sredstvo komunikacije i propagande: litografija i stup za lijepljenje plakata (Kavurić, 1999: 10). Ovdje je zanimljivo napomenuti da se na sačuvanim fotografijama i razglednicama Zadra s kraja 19. i početka 20. stoljeća uočava da su se plakati i oglasi postavljali isključivo na visoke zidove u sklopu najfrekventnijih ulica, npr. pored gradske tržnice u blizini Foruma⁶ ili pak u blizini Providurove palače.

⁶ Jedna takva fotografija nalazi se u knjizi Roberta Hichensa iz 1913., *The Near East Dalmatia, Greece and Constantinople*, London: Hodder and Stoughton. „Zara – Piazza delle Erbe“, str. 14. Usp. i razglednicu *Piazza dell'Erbe* iz 1899. koju je tiskao zadarski tiskar i izdavač Enrico (de) Schönfeld (Heinrich Schönfeld von d. J.). Razglednica je dostupna u Digitalnoj knjižnici Zadar (DIKAZ) Znanstvene knjižnice Sveučilišta u Zadru: <http://dikaz.zkzd.hr/?pub=1&p=28&s=publ>

Tehnološki napredak omogućio je tisak velikog broja primjeraka u kratkom vremenu, a nove umjetničke tendencije prihvaćaju oglas kao medij umjetničkog izraza. S pojavom secesije koja se odlikuje senzibilitetom za primijenjene umjetnosti, plakat se našao u fokusu grafičkog oblikovanja (Kavurić, 2001: 6). Tako je započela nova faza u povijesti plakata. Naime, Kavurić (1999: 95) navodi da se plakati prije 90-ih godina 19. stoljeća nisu posebno razlikovali od novinskih oglasa osim po tome što su se tiskali u velikim formatima kao samostalni listovi i postavljali na predviđena mjesta. Secesija uvodi plakat „kao scenografiju gradskih ulica i trgova“, a to je omogućila upravo litografska tehnika (Kavurić, 2001: 6). Drugim riječima, kada je skroman tipografski oglas ustupio mjesto raskošnomu litografskom plakatu, ovaj obavijesni medij dobiva novu dimenziju i postaje vizualno privlačan element u javnome gradskom prostoru. Potencijal novog medija prepoznala su i kazališta pa je tako i operna produkcija iskoristila mogućnosti plakatnog obavještavanja nerijetko i angažiranjem poznatih likovnih umjetnika za velike premijere (Burić Ćenan, 2024: 81–82). Međutim, treba istaknuti da su i skromni tipografski oglasi jednako kao i bogato ilustrirani umjetnički plakati vrijedan izvor za istraživanja u različitim znanstvenim disciplinama.

Već i sasvim površan pogled na domaću muzikološku i teatrografsku literaturu upućuje na potencijal kazališnih plakata, oglasa, objava odnosno kazališnih cedulja za istraživanje povijesti kazališnog i glazbenog života. Plakatima kao primarnim izvorima za interpretaciju glazbene prošlosti u domaćoj su se muzikologiji bavili Ladislav Šaban (1976), Franjo Bilić (1978), Snježana Miklaušić-Ćeran (2001), a Nada Bezić (2005) upućuje na mogućnosti interdisciplinarnog pristupa interpretaciji sadržaja koncertnih programa. Ervin Dubrović (1996: 10) tvrdi da, s obzirom na prolaznost kazališnog događaja, kazalište ima tiskarima zahvaliti što su do nas doprle informacije o (riječko-me) kazališnom životu u prošlosti putem novinskih vijesti i kazališnih afiša i plakata. U kontekstu teatrografskih izvora, Batušić (1991: 169) smatra da bi se terminom kazališni plakat trebalo koristiti selektivno samo za one oglase koji se odlikuju „autorski prepoznatljivim likovnim designom“ i najavljuju samo osnovne podatke o predstavi, no u ovom tekstu plakatima se nazivaju svi operni oglasi odnosno objave, neovisno o njihovim dimenzijama i grafičkoj opremi.

2.2. Operni plakati Kazališta Verdi u Državnom arhivu u Zadru

Za potrebe stvaranja baze podataka Kazališta Verdi u okviru projekta TE-ATROZAD konzultirani su samo fondovi i zbirke koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru (*Prilog 1*).⁷ Sve zadarske oglase, proglase i plakate na hrvatskom jeziku od 18. do početka 20. stoljeća, pa tako i one koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru, popisao je Vjekoslav Maštrović koji pritom navodi da nije naišao na „plakate s vrijednom likovnom obradom tzv. umjetničke plakate.“ (Maštrović, 1979: 16) Vodeći se kriterijem hrvatskog jezika, izostavio je tiskovine na talijanskome, među kojima i koncertne programe, letke, pa i operne plakate u zbirci HR-DAZD-386 *Tiskovine/Stampata*. Ova zbirka sadrži oglase, prigodnice, osmrtnice, epigrame i druge tiskovine u razdoblju od 1488. do 2005., sređene kronološki, u opsegu od 100 arhivskih kutija odnosno 11 dužnih metara (Vodič DAZD-a, 2014: 661), a preliminarnim pregledavanjem utvrđeno je da se u njoj čuvaju i plakati, oglasi i programi iz područja glazbene, plesne, dramske i filmske umjetnosti te zabave. Među tim plakatima različite provenijencije, nalazi se i 17 opernih i operetnih plakata Kazališta Verdi te tri kazališna letka. O opernim i koncertnim plakatima iz zbirke HR-DAZD-386 *Tiskovine/Stampata* prva je pisala Burić Čenan (2016), koja potom priređuje i dvije izložbe (2017, 2018) na kojima su lokalnoj, a zatim i nacionalnoj javnosti prikazani operni plakati kao izvor informacija o kulturno-umjetničkoj, pa i društvenoj zbilji Zadra krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Još četiri operna plakata odnosno objave Kazališta Verdi nalaze se u fondu HR-DAZD-359 *Obitelj Lantana*.

Analizom svih navedenih opernih i operetnih plakata Kazališta Verdi, utvrđeno je da datiraju iz razdoblja od 1869. do 1933. godine i najčešće su se odnosili na čitavu opernu sezonu. Tiskani su kod domaćih i talijanskih tiskara. Zadarski primjerci tiskani su u tiskarama Vitaliani, Artale, Demarchi-Rougier i Woditzka. Među inozemnim plakatima, posebno se ističe

⁷ Sve analizirane plakate moguće je pregledavati u bazi podataka Kazališta Verdi: <https://teatrozad.dazd.hr/katalog>. Opširnije o plakatima istraživanim u sklopu projekta vidjeti u: Burić Čenan, Katica. (2024). *Opernplakate als Quellen für die Interpretation der musikalischen Vergangenheit von Zadar am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts*. U: M. Mayer; M. Peraić (ur.) *Kulturen in Kontakt: Kroatien-Österreich*. (Str. 73–104) Wien: Praesens Verlag.

*Plakat za opere Otello i La bohème*⁸ tiskan u Udinama kod tiskara E. Passera.

Plakati Kazališta Verdi uglavnom su većih dimenzija, a sastoje se od dva-ju ili triju dijelova, a manji plakati tiskani su u jednom dijelu. *Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija*⁹ najveći je sačuvani plakat i ima impozantne dimenzije: 2620 x 1200 mm. Tri su plakata bogato ilustrirana, od kojih je *Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija* opremljen i portretima primadona te vlasnika i umjetničkog voditelja¹⁰, a *Plakat koji najavljuje gostovanje lirske družine Lillipuziana* portretom dirigenta i cijele operne družine.¹¹ Ostalo su tipografski plakati tiskani u dvije ili više boja s ukrasnim okvirom ili bez njega, na bijelom ili papiru u boji. Najstariji plakati skromnije su opremljeni.

Plakati, kao i letci, razlikuju se i oblikom i veličinom slova. Od 1895. godine uz crnu je prisutna barem još jedna boja, a jedan plakat i jedan letak tiskani su isključivo plavom bojom. Prema boji i veličini slova može se zaključiti koji su se podaci željeli posebno istaknuti. Najčešće su istaknuti naslovi opera, a zatim i imena dirigenata, voditelja opernih družina, solista te skladatelja. Rjeđe je najistaknutije bilo ime izvođača, kao što je slučaj s Emmom Zilli (Fagagna, 1864. – Havana, 1901.), koja je nastupala u Zadru 1897., što upućuje na to da se upravo imenom poznate pjevačice željelo privući publiku.

Uvidom u svaki od 21 opernog/operetnog plakata Kazališta Verdi te tri letka koji se nalaze u Državnom arhivu u Zadru utvrđeno je da je sadržaj plakata na talijanskom jeziku i uglavnom je organiziran po istom obrascu: na vrhu se nalazi naziv kazališta, zatim godina i/ili kazališna sezona te naslov jedne ili više opera koje će se izvoditi u sezoni s imenima skladatelja otisnutim sitnijim fontom. Imena glazbenika uglavnom su navedena po sredini plakata, najprije pjevači, a potom i instrumentalni solisti, dok je

⁸ HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.) 132/51 Plakat za opere *Otello* i *La bohème* u Novom kazalištu u travnju 1897. Dostupno i na: <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/257>

⁹ HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.), 141/55 Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija. Dostupno i na: <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/395>

¹⁰ Ibid.

¹¹ HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.), 139/55 Plakat koji najavljuje gostovanje lirske družine Lillipuziana koja će izvesti operu *Il barbiere di Siviglia* (*Seviljski brijač*) u Kazalištu Giuseppe Verdi u Zadru 28. travnja 1906. godine. Dostupno i na: <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/487>

ime dirigenta navedeno iznad ili ispod imena izvođača, a ime impresarija i kazališne agencije na dnu plakata kao i podatak o tiskaru te podaci o cijena ulaznica i sl.

Ovi ilustrativni podaci govore da operni i operetni plakati i letci Kazališta Verdi, osim što sadrže informacije potrebne za bibliografski opis poput naziva tiskare i kazališta koje je dalo tiskati plakat, donose i vrijedne informacije o repertoaru kazališta, o čemu se detaljnije govori u sljedećem poglavlju.

3. Kazališni plakati u digitalnom okruženju

3.1. Izazovi stručne obrade plakata u baštinskim ustanovama

Za pronalaženje, identifikaciju, odabir i pristup plakatima pohranjenim u baštinskim ustanovama ključan je način njihove organizacije i bibliografski opis. U knjižnicama se pretežno tekstni i plakati s istaknutim likovnim elementima različito tretiraju. Buzina (2013: 230) navodi da se neumjetnički plakati čuvaju u zbirkama sitnog tiska i opisuju na razini zbirke, a takvu praksu knjižnice su preuzele od arhivske zajednice. Pod pojmom „neumjetnički“, ovdje se najvjerojatnije misli na pretežno tekstne plakate. Plakati s naglašenim likovnim elementima čuvaju se u grafičkim zbirkama (Buzina, 2013: 239; Kovačić, 2014: 211) i opisuju pojedinačno. U arhivima plakati se mogu pronaći u zbirkama tiskovina, ali i u pojedinim fondovima, kao što je slučaj s plakatima Kazališta Verdi u Državnom arhivu u Zadru. Plakat je zastupljen i u muzejima kao predmet čuvanja u organiziranim zbirkama, ali je i proizvod muzejske nakladničke djelatnosti.

Neovisno o broju primjeraka u kojem je tiskan, često je sačuvan samo jedan ili dva primjerka istog plakata. Razlog tomu je što se pretežno tekstni plakati uglavnom smatraju efemernom građom, odnosno građom prolazne vrijednosti. Također, čak i kad je riječ o plakatima iste provenijencije, ne znači da se čuvaju u istoj ustanovi, kao što je to slučaj s plakatima zadarskog Kazališta Verdi koji se čuvaju u dvjema susjednim ustanovama – u Državnom arhivu u Zadru i Znanstvenoj knjižnici Sveučilišta u Zadru. Što se tiče čuvanja kazališne građe u samim kazalištima, Iveković (2019: 40) tvrdi da „[o]sim što je gradivo nesistematično prikupljano, ono najčešće

nije obrađeno, sređeno niti evidentirano prema arhivističkim uzusima“. Raspršenost ove vrste građe po ustanovama ne pogoduje uspostavljanju sustava bibliografskog nadzora pa se aktualizira i pitanje specijaliziranog arhiva kazališta.

Da bi olakšale istraživanje i na jednom mjestu učinile dostupnim informacije o repertoaru, kazališne ustanove u svijetu počinju stvarati baze podataka u kojima su organizirani takvi podaci. S druge strane, ustanove koje posjeduju dokumentarističku građu, svjesne njezina istraživačkog potencijala, okupljaju je i prezentiraju u digitalnom okruženju, a svaka se jedinica digitalizirane građe oprema metapodacima. Time se aktualizira tema bibliografskog opisa plakata i sitnog tiska u različitim baštinskim ustanovama, a odgovor za ujednačavanje opisa je Pravilnik KAM (2021) koji objedinjuje elemente za opis svih vrsta građe u trima baštinskim zajednicama.

Elementi Pravilnika KAM (2021.) koji su primjenjivi na bibliografski opis pojedinih vrsta građe, pa tako i plakata, mogu biti obvezni (kad su dostupni i primjenjivi) te neobvezni, a svaka ustanova koja opisuje građu pomoću tih elemenata izrađuje aplikacijski profil koji uključuje sve obvezne elemente, a od neobveznih elementa navode se oni koje ustanova smatra važnima za korisnike. Obvezni elementi Pravilnika KAM koji su primjenjivi na opis plakata (ako su dostupni), sastavni su dio aplikacijskog profila baze podataka Kazališta Verdi: *1.4 Glavni stvarni naslov, 1.9 Podatak o odgovornosti koji se odnosi na stvarni naslov, 1.21 Ime mjesta izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja, 1.23 Ime nakladnika, proizvođača ili raspačavatelja, 1.25 Oznaka godine izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja, 2.1 Razina opisa djela / 2.2 Razina opisa pojavnog oblika, 2.4 Medij, 2.5 Oblik sadržaja, 2.7 Usvojena pristupnica za djelo, 2.8 Usvojeni naslov djela / 2.8.4 Nadomjesni naslov djela, 2.10 Dodatno obilježje djela, 2.29 Identifikator primjerka (signatura), 3.11 Jezik sadržaja, 4.1 Opseg, 4.5 Dimenzije, 5.10 Način nabave i 6.10 Dostupnost primjerka.*

Ustanova koja opisuje gradivo može odlučiti koje će neobvezne elemente uvrstiti u aplikacijski profil u skladu s mogućnostima i imajući u vidu potrebe potencijalnih korisnika. Za potrebe opisa opernih i operetnih plakata te letaka Kazališta Verdi koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru u aplikacijski profil uključeni su sljedeći neobvezni elementi Pravilnika KAM: *1.28 Ime mjesta tiskanja ili izrade, 1.29 Ime tiskara ili izrađivača, 1.30*

Oznaka godine tiskanja ili izrade, 2.32 Preporučeni način citiranja, 2.9 Vrsta usvojenog naslova djela, 3.8 Oblik ili žanr, 4.11 Tehnika,¹² 4.13 Boja, 5.13 Stanje primjerka te 6.5 Uvjeti objavljivanja, umnožavanja ili prikazivanja.

Iako je o obradi sitnog tiska, pa i plakata u baštinskim ustanovama već dosta toga rečeno (Buzina, 2013; Kovačić, 2014; Semlič Rajh et al., 2013), valja spomenuti neke specifičnosti u svjetlu novog Pravilnika KAM (2021). Plakati često ne sadrže sve potrebne podatke za bibliografski opis ili oni nisu standardizirani: uglavnom nemaju naslov, nego se kao glavni stvarni naslov uzima tekst plakata. Takav naslov često nije prikladan za identifikaciju jer može biti predugačak, nedovoljno informativan, ili je na stranom jeziku. U tom slučaju može se dodijeliti nadomjesni naslov koji treba sadržavati podatke važne za identifikaciju djela (KAM, 2021: 2.8.4). Radi preciznije identifikacije, plakatima opisanim u bazi podataka Kazališta Verdi stoga su dodijeljeni nadomjesni naslovi.

Podatak o izdavanju, proizvodnji i raspačavanju uključuje ime nakladnika, kao i mjesto i godinu izdavanja. Međutim, plakati najčešće ne sadrže ime nakladnika ili izdavača na način kako to nalazimo kod drugih tiskanih izvora. Na koncertnim i kazališnim plakatima istaknuto je ime kazališne kuće ili koncertne dvorane u kojoj se najavljena produkcija ima izvesti, ili pak manifestacije u sklopu koje se produkcija izvodi. U praksi se agent odgovoran za organizaciju događanja uzima za nakladnika plakata, a to je u skladu s definicijom Pravilnika KAM koji izdavača definira kao agenta „koji u vlastito ime pokreće, organizira i financijski podupire izdavanje djela“, odnosno nakladnika kao agenta „koji je organizacijski, financijski i pravno odgovoran za objavljivanje publikacije“ (KAM, 2021: Pojmovnik). Isto vrijedi i za ime mjesta te oznaku godine izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja koji se mogu pretpostaviti na osnovi podataka o vremenu i mjestu izvedbe. Podatak o stvaratelju odnosno autoru plakata najčešće nije dostupan niti se može utvrditi. Iznimka su plakati poznatih likovnih umjetnika ili dizajnera koji su svoje radove i potpisali. Kod dijela plakata Kazališta Verdi bilo je moguće zaključiti da je nakladnik samo kazalište, no kod putujućih družina to ne mora biti tako jer nije isključeno da su određeni

¹² Element 4.11 *Tehnika* obavezan je element za kulturne objekte, ali ne i za ostale vrste građe, stoga je ovdje uvršten među neobavezne elemente koji su se u kontekstu projekta smatrali bitnim za korisnike.

ne družine imale unaprijed pripremljen plakat za svoj repertoar, kao što je HR-DAZD-386.141/55 *Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija*.¹³

Međutim, postavlja se pitanje što korisniku koji istražuje repertoar govori bibliografski opis. Na primjeru digitaliziranih kazališnih cedulja Odsjeka za povijest hrvatskog kazališta u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti,¹⁴ uočava se da metapodaci kojima je opremljena pojedina cedulja sadrže i određene teatrografske podatke o kazališnoj izvedbi, a ne samo bibliografske podatke o kazališnoj cedulji. Nema sumnje da su razlog tomu interesi korisnika odnosno istraživača kojima je u središtu zanimanja kazališna predstava, pa je logično da oni trebaju informacije o osobama odgovornim za dramski tekst i glazbu kao i izvedbu djela.

3.2. Prikazivanje konteksta kao doprinos istraživanju i interpretaciji sadržaja

Za razliku od pozitivistički usmjerenih istraživača u arhivistici koji se vode objektivnošću, a prema arhivskoj građi odnosili su se kao prema fiksiranom zapisu (McKemmish and Gilliland, 2013: 90–91), postmodernistički pristup podrazumijeva da su zapisi istodobno i fiksirani i promjenjivi, odnosno

„‘uvijek u procesu nastajanja’, fiksirani u smislu sadržaja i strukture, ali povezani sa sve širim slojevima kontekstualnih metapodataka koji upravljaju njihovim značenjem te omogućavaju njihovu dostupnost i upotrebljivost dok se kreću kroz ‘prostor-vrijeme’“ (McKemmish, 2005: 9 prema McKemmish and Gilliland, 2013: 91).¹⁵

¹³ HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.), 141/55 Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija. Dostupno i na: <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/395>

¹⁴ Digitaliziranim kazališnim ceduljama može se pristupiti putem Digitalnih zbirki HAZU: [https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=1&mr%5B-%5D%5B118386%5D=a&mr%5B11923%5D%5B116993%5D=a&view=grid&page=1&mr\[118442\]=a&cfc\[10002\]\[a118442\]=mr%5B118442%5D%3Da](https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=1&mr%5B-%5D%5B118386%5D=a&mr%5B11923%5D%5B116993%5D=a&view=grid&page=1&mr[118442]=a&cfc[10002][a118442]=mr%5B118442%5D%3Da)

¹⁵ Prijevod autorica. Riječ je o članku McKemmish, S. (2005). *Traces: document, record, archive, archives*. U: S. McKemmish, M. Piggott, B. Reed, F. Upward (ur). *Archives: recordkeeping in society* (Str. 1–20) Wagga Wagga, NSW: Centre for Information Studies, Charles Sturt University, koji citiraju McKemmish i Gilliland (2013: 91).

Upravo ovi „slojevi kontekstualnih metapodataka“ znatno doprinose novim mogućnostima istraživanja i interpretacije sadržaja zapisa u digitalnom okruženju. Plakati su važan izvor za politička, sociološka, kulturološka i lingvistička istraživanja (Kovačić, 2014: 211), te su neizostavni u teatrološkim i teatrografskim istraživanjima. Također, osobito su zanimljivi povjesničarima umjetnosti i kulturnim povjesničarima, a korisni su i u brojnim muzikološkim istraživanjima. Osim profesionalnim istraživačima, zbog vizualne zanimljivosti i kulturno-povijesne dimenzije, plakati su potencijalno zanimljivi korisnicima različitih profila. Više od samih deskriptivnih podataka o pojedinom plakatu, istraživače zanimaju odnosi između jedinica opisa, odnosno između jedinica građe i njezinih pojedinih aspekata, agenata, mjesta i vremenskih raspona, stoga je potrebno uspostaviti po mogućnosti povratne odnose između opisivanog plakata i agenata koji mogu imati različite uloge u odnosu na pojedine aspekte jedinice građe. U tom smislu Pravilnik KAM (2021) može poslužiti kao dobar oslonac za utvrđivanje i iskazivanje odnosa kojima će se plakati staviti u odgovarajući kontekst između ostaloga i zato što se temelji na konceptualnim modelima triju baštinskih zajednica, među kojima je i *Records in context* (RiC 2021).

Služeći se ponuđenim vrstama odnosa iz Pravilnika KAM, a imajući u vidu korisnike kojima se plakati predstavljaju, može se pretpostaviti da će istraživačima biti zanimljivo istražiti koji su sve tiskari djelovali na određenom području o određenom vremenu, likovni umjetnici, grafičari koji su odgovorni za likovno ostvarenje umjetničkih plakata, kao i tipografi. Odnos između plakata i njegova imatelja ili posjednika također je neizostavan u kontekstu dijeljenja podataka odnosno njihove isporuke u veće nacionalne ili međunarodne informacijske sustave. Osim toga, za korisnike može biti zanimljiv i podatak o bivšem vlasniku, darovatelju ili deponentu. U nekim slučajevima, i podatak o agentu koji je restaurirao primjerak, preinačio ga ili opisao također će biti predmetom interesa. Među obveznim su podacima i mjesto izdavanja, mjesto tiskanja te mjesto pohrane opisanog primjerka, te također vrijeme izdavanja kao i vrijeme tiskanja. Ovi se odnosi katkad preklapaju. Primjerice, korporativno tijelo koje je odgovorno za izdavanje plakata, s obzirom na činjenicu da se oni uglavnom izdaju samo u jednom izdanju, najčešće je i naručitelj (npr. operna kuća naručuje izradu plakata od likovnog umjetnika ili grafičkog dizajnera). Također, isto korporativno

tijelo može biti i u ulozi oglašivača, deponenta itd. Korisnike odnosno istraživače vrlo često zanimaju i odnosi između određenog plakata i drugih jedinica građe. To se posebno odnosi na digitalnu reprodukciju istog primjerka koja je sama po sebi nova jedinica građe, ali s istim sadržajem koji je najčešće dostupan na daljinu te je taj odnos nužno uspostaviti u zapisu u kojem je opisan analogni primjerak. Također, istraživače može zanimati bibliografska jedinica u kojoj je pojedini primjerak opisan.

Muzikologe i teatrografe najčešće će zanimati odnos između pojedinog plakata i djela čija se izvedba na njemu najavljuje. Također, zanimat će ih posredan odnos s drugim plakatima koji najavljuju druge izvedbe istog djela te s drugom građom, arhivskom, muzejskom ili knjižničnom, koja je povezana s danom izvedbom. Dakle, za njih je plakat samo jedan od predmeta istraživačkog interesa, ali u središtu njegova zanimanja je izvedba, odnosno djelo. Zato su u bazu podataka u kojoj su opisani plakati Kazališta Verdi integrirani i podaci o opernim izvedbama koje plakati najavljuju na način da se ti podaci jasno razgraničavaju kako se ne bi narušila logika bibliografskog opisa (Slika 1), a istodobno su povezani u odgovarajući odnos.

Dakle, osim bibliografskih podataka i bibliografskih odnosa o kojima je bila riječ u prethodnom dijelu rada, kazališni plakati sadrže i podatke koji omogućuju rekonstrukciju repertoara. Analizom sadržaja korpusa od

Naslovna ▶ Katalog ▶ Plakat komične operete Contessina Champagne koja će se davati u Teatru Verdi u Zadru 15. ožujka 1933.

DIGITALIZIRANO GRADIVO

Kollo, Walter, 1878-1940
Contessina Champagne : operetta
supercomica in 3 atti (opereta)

Plakat komične operete Contessina Champagne koja će se davati u Teatru Verdi u Zadru 15. ožujka 1933.

Glavni stvarni naslov:	Contessina Champagne
Ime mjesta izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja:	Zara
Ime nakladnika, proizvođača ili raspačavatelja:	Teatro Giuseppe Verdi
Godina izdavanja, proizvodnje ili raspačavanja:	1933
Ime mjesta tiskanja ili izrade:	Zara
Ime tiskara ili izrađivača:	Tip. Artale
Godina tiskanja ili izrade:	1933
Sezone:	Kazališne sezone

SLIKA 1. Korisnički prikaz odnosa između plakata i operete koja je povod njegova nastanka (Državni arhiv u Zadru, Digitalni arhiv. Teatro Nuovo – Teatro Verdi. <https://teatrozad.dazd.hr/>)

21 opernog i operetnog plakata i 3 letka koji su provenijencijom povezani sa zadarskim Kazalištem Verdi, a čuvaju se u Državnom arhivu u Zadru u zbirci HR-DAZD-386 *Tiskovine/Stampata* i fondu HR-DAZD-359 *Obitelj Lantana*, utvrđeno je da sadrže podatke koji su bitni za istraživanje repertoara (operna sezona, nazivi opera, skladatelji, libretisti), umjetnika (dirigenti, zborovođe, pjevači i instrumentalisti) te drugih kazališnih suradnika (redatelji, suradnici u realizaciji npr. šaptači, koreografi, scenografi, kostimografi, postolari, krojači, vlasuljari, te umjetnički voditelji, administratori opernih družina kao i impresariji). Također, mogu se pronaći detaljniji podaci o izvođačima (vrsta pjevačkog glasa, status u opernom ansamblu, uloga). Svi podaci koji se odnose na operni repertoar obrađeni su i uneseni u bazu podataka u strukturiranom obliku kako bi se budućim korisnicima omogućilo pretraživanje i okupljanje na korisničkom sučelju prema željenim parametrima.

Osim navedenih, plakati sadrže i brojne druge podatke o predstavama, kao što su cijene ulaznica, mjesto njihove prodaje i sl., koji su također potencijalno zanimljivi određenim skupinama istraživača. Ti podaci izuzeti su iz procesa obrade jer nisu izravno povezani s repertoarom, ali ih korisnici mogu pregledavati i proučavati izravno na digitalnoj inačici.

4. Zaštita, istraživanje i interpretacija na primjeru opernih plakata Državnog arhiva u Zadru

4.1. Doprinos zaštiti i istraživanju plakata

Baza podataka o zadarskom Kazalištu Verdi koje je krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Zadar dovodilo umjetnike koji su nastupali na europskim pozornicama olakšat će posao istraživačima ponajprije u dijelu pristupa digitaliziranim plakatima. Već samim time što je korisniku dostupna digitalizirana inačica, omogućuje se provođenje istraživanja na daljinu, bez konzultiranja fizičkog primjerka. To je znatan napredak u muzikološkim, teatrološkim i inim istraživanjima repertoara, ali i napredak u pristupu efemernoj građi koja s protokom vremena dobiva novo značenje. Posljedično, to dovodi i do unaprjeđenja zaštite građe. Plakati su zbog svojih vrlo velikih dimenzija zahtjevni za čuvanje. Ako se tomu pridoda i vremenska kompo-

nenta, a primjerci plakata Kazališta Verdi mahom su stariji od 100 godina, jasno je da ih svaka fizička manipulacija dodatno oštećuje. Ne samo to, da bi se došlo do tih plakata, treba rukovati s više tehničkih jedinica kao i s brojnim arhivskim jedinicama unutar njih. Okupljeni na jednom mjestu u digitalnom obliku, opremljeni metapodacima, ali i stavljeni u kontekst opernih sezona i repertoara, s pristupačnim alatom za pretraživanje, plakati Kazališta Verdi postaju dostupniji istraživačima što potencira nova istraživanja.

Nestrukturirane odnosno deskriptivne podatke u bazi podataka o Kazalištu Verdi moguće je pretraživati pomoću tražilice, a strukturirani podaci omogućuju filtriranje pomoću faseta po različitim kriterijima: razina opisa, vrijeme tiskanja, tiskar, operna sezona, operna družina, skladatelj, libretist, dirigent, voditelj zbora, izvođači (pjevači i instrumentalisti). Također, strukturirani podaci omogućuju navigaciju između zapisa. Istraživači tako mogu na jednostavan način otkrivati nove informacije, kao npr. da su Zadrani u Kazalištu Verdi samo u proljetnoj sezoni 1906. godine imali prilike pogledati čak 31 operu/operetu, kao i da je više od polovice pronađenih plakata (čak 13) tiskano u Tiskari Vitaliani. Navedene informacije ne moraju biti konačni odgovori na njihova pitanja, ali su vrijedan putokaz za konzultiranje drugih izvora.

4.2. Istraživanje i interpretacija

U zadarskom Kazalištu Verdi gostovale su uglavnom talijanske operne trupe iz Milana, Venecije, Bologne, Trsta i Rima. Za valjanu interpretaciju podataka o njima koje nalazimo na plakatima, treba posegnuti i za drugim izvorima poput osvrti i kritika u periodici, libreta itd. Naime, tiskani operni plakat nije zaista i dokaz da se neka izvedba i održala ili da se program nije izmijenio, o čemu piše i Nada Bezić (2005: 290) kada govori o koncertnim programima, stoga je provjeravanje podataka u drugim izvorima iznimno važno. Kako periodika baca novo svjetlo na informacije s plakata, može se vidjeti u slučaju koji spominje i Burić Ćenan (2024: 93–94), a odnosi se na plakat HR-DAZD-386.140/55 (Slika 2) iz 1906. godine. Te je godine u zadarskom Kazalištu Verdi gostovala operna družina iz Venecije koja je na programu imala tri poznate opere, no, sudeći prema navodima u periodici,

ZARA
TEATRO G. VERDI
Stagione di Autunno 1906
Si rappresenteranno le opere:

MEFISTOFELE
Grandiosa Opera-Ballo in un prologo e 5 atti. parole e musica di A. BOTTO
NUOVA PER TUTTA LA DALMAZIA

LUCIA DI LAMMERMOOR
in 4 atti del maestro G. DONIZETTI

RIGOLETTO
in 3 atti e un prologo del maestro G. VERDI

ELENCO ARTISTICO

SAVAGLIO GIORGINA	BORGHINI IDA	VOULO ANNA MARIA
per l'Opera "Rigoletto"	per l'Opera "Mefistofele"	per l'Opera "Lucia di Lammermoor"
Mezzo Soprano-Contralto		
LOMBARDI ROSMINA		
Tenori		
DE CELES-ITALDO	ZERGA GIOVANNI	
Baritono	Basso	
GIARDINI GIUSEPPE	MASINI-PIERALLI ANGELO	
Altro Tenore	Compositore	Altro Tenore
DE ROSSI CESARE	BUSSOLATI MARIA	BIAVATI EDGARDO

Maestro Concertatore e Direttore d'Orchestra **CAV. GINO POLISCIANI**

Maestro Intendente del Coro	Altro Maestro e Soggetti	Violino G. spalla	Arpa
TRUPO RICCARDO	TREBBI LUIGI	ZINK GIUSEPPE	LOMBARDI ELENA
Direttore di scena e Consegna BOTTAZZINI ETTORRE		Direttore Capo Musicisti DE GIUSEPPE	

45 PROF. D'ORCHESTRA - 40 CORISTI E CORISTE - 8 BALLERINE DISTINTE - 8 BANDISTI - 8 RAGAZZI CANTORI-80 COMPARE, CORIFEE E RAGAZZI

Proprietari della musica G. RICORDI e C. - Venditori A. M. BERNARDINI del Teatro Confalonieri di Roma - Altra musica F. B. CAPUZZO del Teatro Fieschi di Venezia e Generale di Torino - Scenografi PIERO PIZZUTI - Giardiniere A. BREGNI - Calabrese A. BERTOLLETTI - Parolieri A. SUI - Agente Teatrale G. CAMPIRAGGIO e C.

La prima rappresentazione (salvo casi di forza maggiore) avrà luogo Mercoledì 17 Ottobre con la grandiosa Opera-Ballo MEFISTOFELE.

L. IMPRESA GIORGIO TRAUNER.

VENEZIA 1906 - DIP. DITTA REGIO

SLIKA 2. HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.), 140/55 Plakat koji najavljuje opere Mefistofele, Lucia di Lammermoor i Rigoletto koje će se prikazivati u Teatru Verdi u Zadru u jesen 1906. (Državni arhiv u Zadru, Digitalni arhiv. Teatro Nuovo – Teatro Verdi. <https://teatrozad.dazd.hr/zapis/391>)

izvedba *Rigoletta* je izviždana, a izvedba opere *Lucia di Lammermoor* obustavljena zbog loših pjevača. Zahvaljujući sačuvanim opernim plakatima, znamo tko su bili umjetnici koji u prvim izvedbama gostujuće sezone nisu ostvarili očekivani uspjeh – izvedbama je dirigirao stanoviti Gino Polisciani, u *Rigolettu* je pjevala Giorgina Savaglio, Ida Borghi u operi *Mefistofele*, a Anna Maria Vuolo u *Luciji de Lammermoor*. *Narodni list* svakodnevno je izvještavao o lošim izvedbama, a u jednom od brojeva navodi: „Kronaka zadarskog kazališta ne bilježi ovakove blamaže. (...) U jednu rječ: totalni poraz!“ (*Narodni list*, 19. studenoga 1906).

S iznimnom popularizacijom operne umjetnosti u Europi i gotovo cijelom svijetu, došlo je do osnivanja brojnih opernih družina, osobito u Italiji, prijestolnici operne umjetnosti. No, samo je mali broj onih koje su se izdvajale kvalitetom. Konzultiranjem izvora, poput originalnih libreta s popisima uloga i interpreta te članaka i kritika u periodici, moguće je, barem djelomično, rekonstruirati o kakvim je glazbenicima riječ. Usprkos porastu glazbenih časopisa u Europi u 19. stoljeću te fokusu publike i glazbene kritike na opernu praksu, o brojnim glazbenicima do danas nemamo spoznaja, stoga ovakve baze podataka koje objavljuju kazališni arhivi, ali i brojni ljubitelji opere, nude uvid u djelovanje pojedinih umjetnika, kao i u umreženost opernog sustava.

S opernih plakata Kazališta Verdi, može se doznati da su se i u Zadru krajem 19. i prvih godina 20. stoljeća nerijetko izvodile opere u ono doba mladih skladatelja poput Giacomina Puccinija, Arriga Boitoa, Alberta Franchettija i Umberta Giordanija koje su bile tražene diljem europskih kazališta. To govori da je zadarska publika bila otvorena za aktualna europska umjetnička stremljenja (Burić Čenan, 2024: 98–99). No, rekonstrukcija repertoara opsežan je i dugotrajan posao koji zahtijeva pažljivo bilježenje podataka iz mnoštva izvora. Usprkos relativno malom broju opernih plakata na temelju kojih je nastala baza podataka zadarskog Kazališta Verdi, vidljivo je da su na repertoaru bile zastupljene opere talijanskih romantičara Giuseppea Verdija, Gaetana Donizettija, Gioachina Rossinija i Vincenza Bellinija, a na prijelazu stoljeća, osobito prvih godina 20. stoljeća, na programu su operete Franza von Suppèa i dr. U Državnom arhivu u Zadru čuvaju se čak četiri plakata Kazališta Verdi na kojima se najavljuju djela Franza von Suppèa, iz 1895., 1896., 1901. i 1906. godine, pa na temelju

toga, ali i brojnih napisa u periodici doznajemo o recepciji Suppèovih djela u Zadru. Njegove su operete, kako navodi Burić Čenan (2020a), u Zadru izvedene vrlo brzo nakon svjetskih praizvedbi, čemu je zasigurno doprinijela i činjenica da je ovaj bečki skladatelj, koji je djetinjstvo proveo u Zadru, bio dobro poznat lokalnom stanovništvu. Tako je npr. *Bocaccio* izveden u Hamburgu 1878., a u zadarskom Kazalištu Verdi već 1880., *Donna Huani-ta* izvedena je u Bruxellesu 1880., a u Zadru 1885. i 1888. (Burić Čenan, 2020a: 209).

Kao što je već navedeno, baza podataka koja će se nastaviti ažurirati tek je prvi rezultat projekta. U tijeku su interdisciplinarna istraživanja kojima će se doći do novih spoznaja o djelovanju zadarskog Kazališta Verdi. Da bi se potaknula daljnja istraživanja i stvorila šira slika o djelovanju i značenju ovog kazališta, baza će okupljati i druge izvore poput napisa iz periodike, fotografije i arhivske dokumente. Osim toga, u nastavku projekta planira se na jednak način obraditi i druge operne plakate Kazališta Verdi u fondu Znanstvene knjižnice Sveučilišta u Zadru, a koji su široj javnosti zasad nepoznati. Riječ je o dvjestotinjak opernih plakata koji će uvelike upotpuniti sliku o opernom djelovanju i kulturnom utjecaju Kazališta Verdi. U budućnosti, baza može okupljati i sve dramske, koncertne i druge plakate i materijale koji svjedoče o bogatome kulturno-umjetničkom djelovanju. Buduća suradnja s drugim europskim kazalištima koja su od sredine 19. stoljeća do Drugoga svjetskog rata surađivala s Kazalištem Verdi doprinijet će širem pogledu na opernu i općenito kazališnu produkciju na ovim prostorima. Na mrežnim stranicama projekta dostupni su i nacrti zgrade Kazališta Verdi (2D prikaz),¹⁶ a nastojat će se rekonstruirati i 3D prikaz kazališne zgrade.

¹⁶ Državni arhiv u Zadru. Digitalni arhiv. Teatro Nuovo / Teatro Verdi: Virtualno kazalište [citirano: 2024-11-09] Dostupno na: <https://teatrozad.dazd.hr/virtualno-kazaliste>

5. Zaključno

Baza podataka o Kazalištu Verdi s integriranim bibliografskim opisom plakata i rekonstruiranim opernim repertoarom, specijalizirana je baza namijenjena u prvom redu istraživačima specifičnog gradiva, ali i široj javnosti koja iz nje može iščitati dio kulturne prošlosti. To je korak dalje prema budućnosti virtualnih specijaliziranih arhiva, pokušaj da se prošlost rekonstruira i priopći javnosti, istodobno ostavljajući prostora za njezino ponovno čitanje i tumačenje.

Identitetska slika Zadra u 19. i prvoj polovini 20. stoljeća uvelike je drukčija od one današnje. Od kraja 18. stoljeća u Zadru je postojalo Plemićko kazalište (Teatro Nobile, poslije Teatro Vecchio), a od 1865. zadarski su plemići omogućili izgradnju još jednoga, Novog kazališta odnosno Kazališta Verdi. Gotovo dvadeset godina Zadar je imao dva operna kazališta, sve dok Teatro Vecchio nije 1882. godine zatvoreno te 1924. pretvoreno u Narodno kazalište (Teatro Nazionale).¹⁷ Početkom 20. stoljeća Zadar već ima i nekoliko kinodvorana.¹⁸ Može se zaključiti da su izvedbene i vizualne umjetnosti bile glavna društvena zabava koja se konzumirala svakodnevno.

Hrvatsko narodno kazalište u Zadru zbog prostornih kapaciteta danas ne može ugostiti opernu trupu. Zapravo, od Drugoga svjetskog rata u Zadru do danas nije postavljena niti jedna operna produkcija, pa ne iznenađuje da u kulturnoj memoriji Zadar nije operni grad. Iako danas više nema zgrada povijesnih kazališta u javnom prostoru grada, sačuvano je mnoštvo izvora koji svjedoče o programu, ali i umjetnicima, publici i kulturnoj politici tog vremena. Kako bi se prizvalo sjećanje na nekadašnju kulturnu scenu, zahtjevnju zadarsku publiku, multikulturalnost u svakodnevici i općenito bogat društveni život, ovaj projekt ponudio je virtualno mjesto koje već danas pridonosi tom cilju. Baza podataka o Kazalištu Verdi polazište je za

¹⁷ Više o zadarskome Plemićkom kazalištu vidi u: Sabalich, G. (1904-1922). *Cronistoria aneddotica del Nobile teatro di Zara (1781-1881)*. Rijeka, Zadar: F. Battara. Vidi i: Burić Čenan, K. (2020b). Nobile teatro – sjećanja na „zlatno doba“ zadarske prošlosti. U: *Muzika u društvu: zbornik radova = Music in society: the collection of papers*, 11: 429–451. Sarajevo: Muzikološko društvo Federacije Bosne i Hercegovine; Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu. [citirano: 2024-11-28]. Dostupno i na: <http://publications.mas.unsa.ba/index.php/zbornik/article/view/44/77>

¹⁸ Kinematograf Radium, Cinematografo Centrale i Salone Parigi (Prva kina u Zadru, 11. ožujka 2016.)

brojna istraživanja o opernom i općenito kulturnom životu Zadra u navedenom razdoblju. Osim što znatno doprinosi zaštiti i dostupnosti plakata, ona je i alat za istraživanje jer nudi mnoštvo umreženih informacija koje, uz konzultaciju drugih izvora (periodike, arhivskog gradiva o kazalištu i dr.) omogućuje raznovrsnu interpretaciju. Nadopunjavanjem baze u budućnosti, i to ne samo podacima s opernih plakata iz drugih baštinskih institucija, nego i drugih izvora uključujući i fotografije, novinske osvrtne i sl., stvorit će se šira slika o djelovanju ovoga zadarskog kazališta, njegovoj ulozi i značenju unutar zadarskoga, ali i širega nacionalnog i međunarodnog miljea.

IZVORI

HR-DAZD-386 *Zbirka tiskovina / Stampata* (1488. – 2005.)

HR-DAZD-359 *Obitelj Lantana* (1260. – 1918.)

LITERATURA

ALIBAŠIĆ-FIDELER, A. (2013). Arhivistika u službi kulture. U: B. Molnar (ur.) *Arhivistika-kultura-znanost: partnerstvo za razvoj: zbornik radova*. (Str. 3–8). Zagreb: Zagrebačko arhivističko društvo; Državni arhiv u Zagrebu. [citirano: 2023-11-16] Dostupno na: <https://z-a-d.net/arhol/wp-content/uploads/2016/05/4zad-zbornik.pdf>

„Bankrot opere“. (1906). *Narodni list*, 19. studenog 1906. 45, 93: 3.

BATUŠIĆ, N. (1991). *Uvod u teatrologiju*. Zagreb: Grafički zavod hrvatske.

BEZIĆ, N. (2005). Koncertni programi i plakati u zbirci arhivske građe Hrvatskoga glazbenog zavoda u Zagrebu 1852. – 1918. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 48, 3/4: 272–299. [citirano: 2023-11-16]. Dostupno i na: <https://www.hkdrustvo.hr/datoteke/174>

BILIĆ, F. (1978). Povijesno značenje arhivskih zbirki Hrvatskog glazbenog zavoda. *Arti musices* 9, 1/2: 107–116.

BURIĆ ĆENAN, K. (2016). *Dokumentalistički pristup i obrada informacija o glazbenom životu grada Zadra od 1860. do Prvoga svjetskog rata: doktorska disertacija*. Zadar: Sveučilište u Zadru. Dostupno i na: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:162:283461>

BURIĆ ĆENAN, K. (2017). *Glazbeni život Zadra u 19. stoljeću: katalog izložbe, Državni arhiv u Zadru, 8. prosinca 2017. do 31. siječnja 2018*. Zadar: Državni arhiv.

BURIĆ ĆENAN, K. (2018). *Glazbeni život Zadra u 19. stoljeću: katalog izložbe: Državni arhiv u Zadru, Zadar-Zagreb, listopad 2018*. Zadar: Državni arhiv.

BURIĆ ĆENAN, K. (2020a). Franz von Suppè i njegovi odnosi sa Zadrom i Zadranima – prilog povodom 200. obljetnice rođenja. *Vjesnik dalmatinskih arhiva: izvori i prilozi za povijest Dalmacije* 1, 1: 196–221. [citirano: 2023-

- 11-20]. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/258097>
- BURIĆ ČENAN, K. (2020b). Nobile teatro – sjećanja na „zlatno doba“ zadarske prošlosti. U: *Muzika u društvu: zbornik radova = Music in society: the collection of papers*, 11: 429–451. Sarajevo: Muzikološko društvo Federacije Bosne i Hercegovine; Muzička akademija Univerziteta u Sarajevu. [citirano: 2024-11-28]. Dostupno i na: <http://publications.mas.unsa.ba/index.php/zbornik/article/view/44/77>
- BURIĆ ČENAN, K. (2024). Opernplakate als Quellen für die Interpretation der musikalischen Vergangenheit von Zadar am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts. U: M. Mayer, i M. Peraić (ur.) *Kulturen in Kontakt: Kroatien-Österreich*. (Str. 73–104) Wien: Praesens Verlag.
- BUZINA, T. (2013). Zbirni opis sitnog tiska. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 56, 4: 227–246. [citirano: 2005–04–05]. Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/142389>
- DiZbi HAZU. Digitalna zbirka i katalog Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. [citirano 2023-11-19]. Dostupno na: <https://dizbi.hazu.hr/a/>
- Državni arhiv u Zadru. Digitalni arhiv. Teatro Nuovo / Teatro Verdi. [citirano: 2023-11-20] Dostupno na: <https://teatrozad.dazd.hr/>
- DUBROVIĆ, E. (1996). *Riječki kazališni plakat 1833-1996*. Rijeka: Hrvatsko narodno kazalište.
- GOTTHARDI-ŠKILJAN, R. (1975). *Plakat u Hrvatskoj do 1941: prinos proučavanju hrvatskog plakata: katalog izložbe*. Zagreb: Kabinet grafike JAZU.
- HEĐBELI, Ž. (2009). Kokoš ili jaje? Papiri ili aktivnosti? *Atlanti* 19: 269–277. [citirano 2024-11-26]. Dostupno na: <https://www.iias-trieste-mari-bor.eu/wp-content/uploads/atti/2009/hedbeli.pdf>
- HICHENS, R. (1913). *The Near East Dalmatia, Greece and Constantinople*. London: Hodder and Stoughton. [citirano 2024-11-22] Dostupno na: <https://www.gutenberg.org/files/39252/39252-h/39252-h.htm#i027>
- Hrvatska enciklopedija*. (2021). „Plakat“. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. [citirano: 2023-11-13]. Dostupno na: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=48557>
- IVEKOVIĆ, O. (2019). Kazališna arhivistika i dokumentalistika – teorijski okviri i osnovni problemi struke u Hrvatskoj. *Kazalište: časopis za kazališnu umjetnost* 22, 79/80: 36–43. [citirano: 2023–10–21]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/file/345566>

- KAVURIĆ, L. (1999). *Hrvatski plakat do 1940*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti; Nacionalna i sveučilišna knjižnica; Horetzky.
- KAVURIĆ, L. (2001). Predgovor. U: S. Marković (ur.) *Stoljeće hrvatskog plakata: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Kabinet grafike, svibanj, lipanj, srpanj 2001*. (Str. 6–15). Zagreb: Kabinet grafike Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.
- KOVAČIĆ, M. (2014). Zbirka tekstualnih plakata Sveučilišne knjižnice u Splitu: prostor, vrijeme, korisnici. *Seminar Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture* 17: 208–225. [citirano: 2023-11-21] Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/akm/article/view/3569>
- MAŠTROVIĆ, V. (1979). *Zadarska oznanjenja iz XVIII, XIX. i početka XX. stoljeća: (Jadertina croatica)*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- McKEMMISH, S; A. GILLILAND (2013). Archival and recordkeeping research: past, present and future. U: Williamson, K. and Johanson, G. (ur.) *Research Methods: Information, Systems and Contexts*, Tilde Publishing, Prahran, Victoria. 79–112.
- MIKLAUŠIĆ-ĆERAN, S. (2001). *Glazbeni život Zagreba u XIX. stoljeću u svjetlu koncertnih programa sačuvanih u arhivu Hrvatskoga glazbenog zavoda*. Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo.
- Zara: *Piazza dell'Erbe*. (1899). Zara: Enrico de Schönfeld. [citirano 2024-11-22] Dostupno i na: <http://dikaz.zkzd.hr/?pub=1&p=28&s=publ>
- Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima* (2021). Zagreb: Hrvatski državni arhiv; Muzejski dokumentacijski centar; Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu. [citirano: 2023-12-21]. Dostupno na: <https://pravilnik.kam.hr>
- Prva kina u Zadru. (11. ožujka 2016.) Portal Antena Zadar. [citirano: 2024-11-10] <https://www.antenazadar.hr/clanak/2016/03/prva-kina-u-zadru/>
- RAŽOV, I. (2021). Dokumenti Novog kazališta / Teatro Nuovo kao prilog za istraživanje društvenih promjena i odnosa za vrijeme austrijske i talijanske uprave u Zadru. *Vjesnik dalmatinskih arhiva: izvori i prilozi za povijest Dalmacije* 2, 1: 433–462. [citirano 2024-11-28] Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/clanak/395279>
- Records in context: conceptual model* (2021). [citirano: 2023-12-20] Dostupno

- na: https://www.ica.org/sites/default/files/ric-cm-02_july2021_0.pdf
- SABALICH, G. (1904-1922). *Cronistoria aneddotica del Nobile teatro di Zara (1781-1881)*. Rijeka, Zadar: F. Battara.
- SCUDERI, C. (2022). *Organizzare l'opera (1861-1918): teatri dell'Adriatico Orientale*. Libreria Musicale Italiana. [citirano 2024-11-22] Dostupno i na: https://www.lim.it/img/cms/Scuderi/Scuderi-Organizzare_lopera_OA.pdf
- SEMLIČ RAJH, Z.; A. ŠAUPERL; D. KNEZ; B. KEREĆ (2013). Plakati u arhivima, knjižnicama i muzejima: preporuke za usklađen opis. *Seminar Arhivi, knjižnice, muzeji* 17: 111-144. [citirano: 2023-12-21] Dostupno i na: <https://hrcak.srce.hr/ojs/index.php/akm/article/view/3565>
- ŠABAN, L. (1976). Neobjavljeni koncertni plakati i programi kao važna povijesna građa. *Arti musices* 7: 101-135.
- Theatre posters – an illustrated history. (2023). Victoria and Albert Museum, London. [citirano: 2023-11-16] Dostupno na: <https://www.vam.ac.uk/articles/theatre-posters-an-illustrated-history>
- Vodič Državnog arhiva u Zadru, 2. sv. (2014). Zadar: Državni arhiv u Zadru. Dostupno i na: <https://vodici.dazd.hr/>

Prilog 1. Popis opernih i operetnih plakata i letaka Kazališta Verdi koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru

HR-DAZD-359 Obitelj Lantana (1260. – 1918.), 481

Plakati za predstave i koncerte

- HR-DAZD-359.481.4 Plakat za opere Jone, Favorita i Aroldo koje su se izvodile u Teatru Nuovo u Zadru u jesenskoj sezoni 1869. godine
- HR-DAZD-359.481.8 Plakat za opere Don Pasquale, L'elisir d'amore i Crispino e la comare te plesove La fata vezella i Lucifero u zadarskom Novom kazalištu 1876. godine
- HR-DAZD-359.481.9 Plakat za drugu izvedbu opere Manon Lescaut u zadarskom Novom kazalištu 22. travnja 1895.
- HR-DAZD-359.481.10 Plakat koji najavljuje večer u čast glumici Rebecchi Gervasi-Grossi u Teatru Nuovo u Zadru 2. travnja 1879.

HR-DAZD-386 Zbirka tiskovina / Stampata (1488. – 2005.)

- HR-DAZD-386.91/51 Kazališni oglas o repertoaru opera i opereta u prosincu 1895. u Teatru Nuovo
- HR-DAZD-386.99/51 Kazališni oglas o operama Un ballo in maschera, Ernani i Gli ugonotti koje će se izvoditi u Teatru Nuovo u Zadru u proljetnoj sezoni 1896. godine
- HR-DAZD-386.114/51 Kazališni oglas o operama i operetama koje će se izvoditi u zadarskom Teatru Nuovo u jesen 1896.
- HR-DAZD-386.132/51 Plakat za opere Otello i La bohème u Teatru Nuovo u travnju 1897.
- HR-DAZD-386.11/52 Plakat koji najavljuje opere Lohengrin i Manon koje će se izvoditi u zadarskom Teatru Nuovo u proljetnoj sezoni 1898.
- HR-DAZD-386.19/52 Plakat koji najavljuje koncert talijanske lirske družine pod ravnanjem Josipa Grisantija u Teatru Nuovo 29. lipnja 1898.
- HR-DAZD-386.49/52 Letak za opere Lohengrin i Manon koje će biti izvedene u zadarskom Teatru Nuovo u proljetnoj sezoni 1898. godine
- HR-DAZD-386.76/52 Oglas o operama koje će biti prikazane u zadarskom

- Teatru Nuovo u proljeće 1899. godine
HR-DAZD-386.122/52 Redoslijed opera koje će biti izvedene u Teatru Nuovo u proljetnoj sezoni 1900. godine
HR-DAZD-386.6/53 Plakat koji najavljuje gostovanje talijanske operetne družine u Teatru Verdi u Zadru u proljetnoj sezoni 1901. godine
HR-DAZD-386.109/53 Plakat za opere Tosca, La traviata i Linda di Chamounix koje će se davati u Kazalištu Verdi u Zadru u proljetnoj sezoni 1902.
HR-DAZD-386.133/54 Plakat koji najavljuje opere Germania i Forza del destino koje će se davati u Kazalištu Verdi u Zadru u jesenskoj sezoni 1904.
HR-DAZD-386.72/55 Plakat za opere koje će se davati u Kazalištu Verdi u Zadru u jesenskoj sezoni 1905. godine
HR-DAZD-386.139/55 Plakat koji najavljuje gostovanje lirske družine Lillipuziana koja će izvesti operu Il barbiere di Siviglia u Kazalištu Giuseppe Verdi u Zadru 28. travnja 1906. godine
HR-DAZD-386.140/55 Plakat koji najavljuje opere Mefistofele, Lucia di Lammermoor i Rigoletto koje će se prikazivati u Teatru Verdi u Zadru u jesen 1906.
HR-DAZD-386.141/55 Plakat koji najavljuje gostovanje operetske družine Carla Lombardija
HR-DAZD-386.198/57 Raspored opera koje će se davati u proljetnoj opernoj sezoni 1913. u Teatru Verdi u Zadru
HR-DAZD-386.168/64 Program Donizettijeve opere Lucia di Lammermoor u Teatru Verdi 4. srpnja 1932. u kojoj naslovnu ulogu pjeva Toti dal Monte
HR-DAZD-386.4/65 Plakat komične operete Contessina Champagne koja će se davati u Teatru Verdi u Zadru 15. ožujka 1933.
HR-DAZD-386.87/65 Plakat za opere Francesca da Rimini, Manon i Un ballo in maschera koje će se izvoditi u Teatru Verdi od 9. do 17. prosinca 1933.

Discovering a Shared Past: Topic Modelling of Austrian Historical Newspapers

Lucija KRUŠIĆ BROZIĆ

Institute Centre for Information Modelling and Digital Humanities
University of Graz
lucija.krusic@uni-graz.at

ABSTRACT

This study examines topics in Austrian historical newspapers published in the second half of the 19th century, specifically “Das Vaterland” and “Neue Freie Presse”, which are part of the ANNO collection (Austrian National Library, 2021). The primary aim is to identify and analyse topics related to national minorities, labour, and migration in the multi-ethnic Habsburg Empire. The study outlines the process of data collection, pre-processing, and Dynamic Topic Modelling (DTM) using BERTopic. The results demonstrate that BERTopic, enriched with seed words, successfully identifies topics related to migration, national minorities, labour, and nationalistic movements. DTM revealed that historical events could be identified through the frequency of these topics at specific points in time, highlighting its effectiveness in the topic-specific corpus-building process. These results will serve as a foundation for constructing a migration corpus of Austrian newspapers, enabling further in-depth analyses in the future.

KEYWORDS: historical newspapers, Topic Modelling, Dynamic Topic Modelling, BERTopic, Natural Language Processing

1. Introduction

After the so-called “refugee crisis” of 2015, migration became a topic of heated debate in the media (Bischof & Rupnow, 2017) and was widely researched in the fields of Digital Humanities and Natural Language Processing (Heidenreich

et al., 2019). At the time, Austria was one of the largest recipients of migrants in the EU, but this is by no means an isolated event in Austrian history. The modern and pluralistic society that Austria is today has been built over the past centuries through repeated waves of migration (Bischof & Rupnow, 2017). The refugees from Croatia and Bosnia in the 1990s, the “guest workers” from Yugoslavia in the 1960s, the Hungarians, Czechs, and Slovaks in the 1950s only tell the story of migration after the Second World War. However, migration was also an important force in the pre-World War I period, when the Habsburg Empire was multi-ethnic and characterized by internal migration.

As Bischof and Rupnow (2017) argue, making migrants and minorities visible in historical narratives is a prerequisite for the acceptance and recognition of social diversity. This study aims to contribute by shedding light on minority narratives in Austrian media during the second half of the 19th century through a quantitative analysis of periodicals popular at the time, the liberal “*Neue Freie Presse*” and the Catholic-conservative “*Das Vaterland*”. This is achieved through the process of Topic Modelling, the automatic detection of hidden thematic structures in texts (Blei, 2012).

So far, Topic Modelling of migration discourse in German has been carried out on contemporary (Heidenreich et al., 2019; Czymara & Klingerer, 2021; Erhard et al., 2022) and historical newspapers (Obichler & Pfanzelter, 2021) using traditional topic models, predominantly LDA. This study contributes to the field of Digital Humanities by applying Dynamic Topic Modelling (DTM) to a historical corpus, using a BERT-based topic model.

Unlike traditional probabilistic topic models, this method considers the temporal dynamics of the data, allowing the analysis of the evolution of topics over time. The contribution leverages BERTopic (Grootendorst, 2022), a transformer-based Topic Modelling technique for DTM that outperforms traditional probabilistic methods by taking into account the context of words in a sentence.

The discovery of topics in historical newspapers can be considered the first step in the process of topic-specific corpus building (Wilson Black, 2023; Oberbichler & Pfanzelter, 2021). Such a corpus can later be used for a more detailed analysis using other techniques from the NLP family, e.g., Sentiment Analysis. The insights gained from this analysis aim to contribute to the understanding of Austria’s minority and migration history and also to the field of Digital Humanities in relation to historical texts in German.

2. Related Work

Migration, the spatial movement from one place of residence to another, is a central societal characteristic that fluctuates with changing political and economic circumstances (Steidl, 2021). Austria has a rich history and tradition of migration due to its political and economic circumstances, resulting in a diverse modern society (Bischof & Rupnow, 2017). However, the concept of Austria as a country shaped by migration is often not acknowledged in contemporary media and political discourse (Bischof & Rupnow, 2017). This discourse can be openly anti-immigrant at times (Rheindorf & Wodak, 2018). Bischof and Rupnow (2017) argue that to contextualize modern attitudes towards migration, the complex history of migration must be considered, dating back to the internal migration of the multi-ethnic Habsburg Empire.

According to Steidl, Stockhammer, and Zeitlhofer (2007), the term migration was first defined in the 19th century as the crossing of administrative borders. Internal migration, referring to movements within the Austrian part of the Habsburg Monarchy, was the most common form of migration in the Habsburg Empire in the second half of the 19th century (Steidl & Stockhammer, 2007). According to Komlosy (2004), internal migration accounted for 99% of all mobility in the Habsburg Monarchy, with the majority occurring within the Austrian provinces. It was primarily short-distance, with people moving from rural to urban areas such as Vienna, Prague, Celje, and Klagenfurt. Notably, Vienna experienced a population growth of 100% between 1840 and 1880 (Hahn, 2000). During this period, inhabitants from Hungary, Bohemia, Moravia, and Southeast Europe followed specific migration patterns based on their professions and the labour market (Steidl, 2017). For instance, Steidl provides an example of young Slovenian women who moved to Gorica and Trieste in search of employment as domestic workers or nurses. These processes were encouraged by the new Austrian constitution of 1867, which guaranteed freedom of movement for people and property.

Most historical research on migration during this period relies on census records for internal migration and ship passenger records for overseas migration (Steidl, Stockhammer & Zeitlhofer, 2007) as well as migrant quarantine records (Pesalj, 2019).

However, newspapers published in this period can offer a new perspec-

tive on the experiences and attitudes towards migration and migrants in the Habsburg Empire. King and Wood (2001) note that migration in the media is often subtly referenced through economic, employment, class, and ethnic community issues rather than explicitly named.

Hahn (2000) examines the concept of foreignness and the perception of labour migrants as foreigners in the Habsburg Empire. According to Hahn, the newspapers of the 19th century, whether party or church-oriented, often portrayed immigrants stereotypically, using terms such as “coarse”, “wanton”, “rogue”, or the “plague” (Hahn, 2000).

Okey (2007) explores the representation of South Slavs in the newspaper “*Neue Freie Presse*”. The paper closely followed the nationalism movement and often stereotyped South Slavs as “passive” and “excitable dreamers, ready to quarrel about trivialities” and “easily roused”. The study also discusses the implications of these dynamics for the broader Austro-Hungarian relationship, highlighting the newspaper’s fluctuating stance on the topic of Slavic nationalism.

In more recent times, the trend of digitization of historical newspapers has enabled the expansion of existing research and the development and application of new research methods (Wilson Black, 2023). The digitized editions serve as source material for historical research and as data for quantitative research in the field of Digital Humanities. Topic Modelling is one of the methods used to study narratives and discourses in journalistic texts. It has been a popular method in the Digital Humanities for some time, allowing humanities scholars to answer specific qualitative research questions through quantitative topic models (Nikolenko et al., 2017). Stemming from the field of Natural Language Processing, it is an unsupervised method which aims to uncover hidden thematic structures in unstructured text collections through probability distribution (Blei, 2012).

Within the family of Topic Models, Latent Dirichlet Allocation (LDA) is the most frequently used in the Digital Humanities, for example to analyse classical and Enlightenment dramas (Schöch, 2017) and Enlightenment periodicals (Völkl et al., 2022). As such, it is often considered the standard Topic Modelling approach (Zhu, 2022). It is an unsupervised probabilistic model based on Bayes’ theorem, where a document is considered to be a random mixture of “topics”, probability-weighted lists of words that together can be interpreted as a topic or idea (Blei, 2012).

LDA has also been used to analyse migration discourse in contemporary and historical newspapers in German. Czymara and Klinger (2021) investigate the “migration crisis” in Europe between 2015 and 2017 by employing Structural Topic modelling, a method that combines LDA with metadata to improve word assignment to topics within a corpus. They find topics such as “economy”, “crime”, and “terrorism” appearing in relation to migration. Erhard et al. (2021) make use of the same method to investigate immigration in German newspapers over a timeframe between 2001 and 2016, finding topics such as “arrival”, “violence”, and “family” related to migration. Hartnett (2019) explores discourses on *Willkommenskultur* (welcome culture) in German newspapers in the context of terms “Flüchtling” (refugee), “Ausländer” (foreigner), and “Einwanderer” (migrant) using a combination of keywords and LDA.

When it comes to historical newspapers, Oberbichler and Pfanzelter (2021) use a combination of keywords and LDA and annotation to create a training corpus of return migration from the US to Austria. They base their work on four Austrian newspapers (Neue Freie Presse, Arbeiter Zeitung, Kronen Zeitung, and Innsbrucker Nachrichten), published between 1850 and 1950. The newspapers were provided by the Austrian National Library (ONB) in the context of the NewsEye project. They identify discourses such as “enhancement of return migration”, “benefits and dangers of return migration”, “uselessness”, and “delusion and disappointment”. The discourse of “uselessness” refers to the tendency of the newspapers to highlight the notion that repatriates do not contribute to the labour market and economy of Austria-Hungary, as they believed the migrants would finally return to the US. The discourse of “delusion and disappointment” refers to the negative experiences of returnees, used in the media to avoid further emigration.

Wilson Black (2022) incorporates LDA in a similar manner into a bootstrapping approach (that also includes keyword search and annotation) to create a specialized corpus of philosophical writing in early colonial New Zealand newspapers.

These studies both demonstrate that Topic Modelling is an effective method not only for the explorative analysis of a corpus, but also for the creation of topic-specific, specialized corpora that can be used for further analysis. However, a limitation of LDA is that it does not account for the temporal aspects of journalistic texts (Marjanen, 2020).

On the other hand, Dynamic Topic Models constitute another family of topic models that enable the tracking of discourse development over a designated time period. Unlike traditional probabilistic topic models, this method takes into account the temporal dynamics of data, thus enabling the analysis of the evolution of topics over time. Marjanen et al. (2020) previously employed Dynamic Topic Modelling (using the *ldaseq* model, from the *gensim* library) to examine the emergence and development of topics in Finnish historical newspapers.

Currently, the most advanced method for DTM in BERTopic (Groostendorst, 2022) is based on BERT (Devlin, 2019), the most popular transformer model in recent years. BERTopic has previously been tested and compared with LDA and other topic models, outperforming them by 34.2% (Gan et al., 2024).

It uses contextual embeddings to capture the context of the input text, resulting in coherent topics. Although BERTopic has been widely used to analyse modern and historical texts, such as medical journals (Karabacak & Margetis, 2024), interviews with refugees (Sprenkamp et al., 2023), and forum posts (Omizo, 2024), its implementation of DTM has not yet been applied to historical German newspapers. This study uses BERTopic to apply DTM to Austrian historical newspapers, with the aim of identifying topics related to minorities, migration, and workers at different points in time in the second half of the 19th century.

3. Research Goals

So far, the migration in Austrian newspapers has not been explored using computational methods. Further, BERTopic has not yet been used to analyse historical newspapers. Therefore, this study aims to:

- a) Identify topics and terms related to national minorities, labour, and migration in Austrian historical newspapers,
- b) Identify the change and development of topics related to national minorities, labour, and migration over time,
- c) Compare the periodicals “*Neue Freie Presse*” and “*Das Vaterland*” based on identified topics,

In order to answer the following research questions:

- 1) At which points in time were the topics related to national minorities, labour, and migration more frequent?
- 2) What are the differences in frequency of topics related to national minorities groups, labour, and migration between the two periodicals?
- 3) Is BERTopic an effective method to support building a topic-specific corpus?

4. Corpus

The corpus comprises issues from two periodicals, “Neue Freie Presse” (Österreichische Nationalbibliothek, 2023b) and “Das Vaterland” (Österreichische Nationalbibliothek, 2023a). These newspapers are part of the ANNO digital collection of newspapers, published by the Austrian National Library. The ANNO repository offers both scanned images of newspapers and the XMLs produced through the process of Optical Character Recognition (OCR).

These specific newspapers were chosen to constitute the corpus due to their timeliness and pivotal function in influencing and reflecting public discourse on migrants and national minorities.

“Das Vaterland” was a Catholic-conservative daily newspaper published in Vienna between 1860 and 1911. It was largely funded by the Bohemian aristocracy with the aim of propagating a monarchist and “specifically German, not Slavic identity” (Schachenmayr, 2018). The paper had a small readership of 5000 subscribers in 1898 and comprised only three to five pages.

The “Neue Freie Presse” was one of the most important newspapers published between 1867 and 1914. It was published twice daily and reflected the political opinions of the liberal bourgeoisie. It was largely centrist, anti-clerical, and supportive of the working class during the time of the Monarchy. According to Okey (2007), the paper was the primary source of information for German-speaking Austrians to learn about the Serbian, Croatian, and Bosnian inhabitants of the Monarchy. As a result, it played a significant role in shaping the public opinion on minorities. In 1867, it had 35,000 subscrib-

ers, which increased to 55,000 in 1901, giving it a much wider following and reach than “Das Vaterland”.

This study analysed a selection of 876 issues, 440 from “Das Vaterland” and 436 from “Neue Freie Presse”. However, “Das Vaterland” had an average of 7505 tokens, while “Neue Freie Presse” had an average of 17028 tokens. Only the first three pages of “Das Vaterland” and the first six pages of “Neue Freie Presse” dealing with foreign and national affairs and news were selected. The chosen editions of “Neue Freie Presse” and “Das Vaterland” were published on the first day of each month. The range of “Neue Freie Presse” editions included in this study spans from 1 September 1864 to 1 December 1900, while the range for “Das Vaterland” spans from 1 September 1860 to 1 July 1897.

TABLE 1. *Corpus information*

Newspaper	Number of issues	Average number of tokens per issue	Start date	End date
Das Vaterland	440	7505	1.9.1860.	1.7.1897
Neue Freie Presse	430	17028	1.9.1864	1.12.1900.

5. Methodology

5.1. Corpus Preparation and Pre-processing

The first step of the methodology involved the selection of newspapers. These publications were chosen for their opposing political leanings and availability through the ANNO repository. To track topics over time, one issue per month was selected from each newspaper, covering the period from 1860 to 1900. As this study focuses solely on reporting politics and news, only relevant pages were selected, excluding other newspaper content such as advertisements, weather reports, and death notices.

The newspapers were downloaded from the ANNO online repository using their API in XML format and transformed into plain text, which is a prerequisite for training the BERTopic model. The ElementTree XML Python library was used to perform the transformation, taking into account different XML schemas (PAGE and ALTO, in this case). According to rec-

ommendations for input document size for the sentence transformer all-MiniLM-L6-v2 (Reimers et al., 2019), which is the default in BERTopic, converting documents into sentences and paragraphs is preferred in order to avoid information loss.

Therefore, the issues were tokenized, which involved splitting them into sentences with an average length of 23 tokens. Sentences containing fewer than three tokens were excluded as irrelevant for further analysis.

Additional pre-processing steps included removing German stop words (such as ‘er’, ‘des’, ‘und’, ‘der’, etc.), numbers, and artefacts.

Although OCR noise is a well-known issue that can cause irregularities in results, post-processing of noisy OCR is currently still underway. At the time of writing, only 20% of the corpus has undergone experimental post-processing. The remaining 80% will be processed in the future. The post-processing was carried out using the multilingual hmByT5 model (Schweter, 2023), which is trained on historical European newspapers for German. The model was fine-tuned for OCR post-processing using the NewsEye READ-OCR corpus (Muehlberger & Guenter Hackl, 2019), which includes pages from “Neue Freie Presse” and “Das Vaterland”. In this process, manually corrected data from the corpus was paired with the noisy OCR present in the ANNO repository. The fine-tuned model, available on the HuggingFace platform (Krušić et al., 2024), was evaluated using the SacreBLEU metric and achieved a score of 86.0. This outperformed the OCR in the ANNO repository, which received a significantly lower score of 64.4. Although the model is computationally expensive and requires long processing times, it represents a significant improvement over the original OCR. In the future, the model can be further improved through hyperparameter tuning to enable post-processing of the entire corpus.

5.2. Dynamic Topic Modelling

Dynamic Topic Modelling was performed using BERTopic (Grootendorst, 2022).

The first step involved creating global topic representations by fitting BERTopic on the entire corpus, without considering the temporal aspect.

This was achieved by:

1. converting each document into an embedding representation using a pre-trained language model

For this step, the default embedding model is used, all-MiniLM-L6-v2 (Reimers et al., 2019) and the parameter “language” is set to “multilingual”.

2. clustering of embeddings and dimensionality reduction

This was done using default models, UMAP for clustering and HDBSCAN for dimensionality reduction. If desired, these models can be further fine-tuned.

3. creating topics from the clusters using c-TF-IDF (Grootendorst, 2022)

c-TF-IDF is the BERTopic adaptation of the TF-IDF algorithm to work at the cluster level rather than the document level, where each cluster is converted into a single document. This step can be further refined by adding seed words (Grootendorst, 2023). This allows domain-specific words to be weighted higher and used more frequently in topic representations.

In this process, two distinct BERTopic topic models were created and trained on texts from two newspaper titles in the corpus: one model for issues of “Neue Freie Presse” and another model for issues of “Das Vaterland”. Each model was developed using seed words to increase the likelihood of discovering relevant topics. The seed words, inspired by Hartnett (2019) and Oberbichler and Pfanzelter (2021), included: ‘Fremd’ (foreign), ‘Flüchtling’ (refugee), ‘Arbeit’ (work), ‘Einwanderer’ (immigrant), ‘Zuwanderer’ (immigrant), ‘Tschechen’ (Czechs), ‘Polen’ (Poles), ‘Kroaten’ (Croats), ‘Serben’ (Serbians), ‘Bosnien’ (Bosnia), ‘Slowaken’ (Slovaks), ‘Slowenen’ (Slovenians), ‘Türken’ (Turks), ‘Italiener’ (Italians), and ‘Deutsche’ (Germans). Furthermore, the parameter `seed_multiplier` was set to 10 to amplify the significance of the seed words.

The second step involves Dynamic Topic Modelling, which incorporates the temporal aspect. This is achieved by multiplying the term frequency of documents at each time step with the previously calculated global IDF values, resulting in a local representation of each topic (Grootendorst, 2022).

To ensure that the topic representations are not negatively impacted, Grootendorst (2003) suggests using no more than 100 unique timestamps. The corpus consisted of 491 unique timestamps, which were divided into 60 equal-sized bins using the ‘nr_bins’ parameter in the ‘topics_over_time’ function.

This two-step approach allows for a comparison between newspapers at specific time points and ensures the identification of relevant topics.

5. Results

The Dynamic Topic Modelling (DTM) using BERTopic identified various topics across two Austrian historical newspapers, “Das Vaterland” and “Neue Freie Presse” covering the period between 1860 and 1900. The focus was on detecting topics related to minorities, labour, and migration.

5.1. *Das Vaterland*

Table 2 shows the ten most frequent topics detected in “Das Vaterland”. The analysis revealed a range of subjects, with notable emphasis on Germans, the French, religion, and the army. The newspaper’s Catholic-conservative political leaning is reflected in the detected topic of religion. The participation of Austria in significant military conflicts is reflected in the frequent appearance of the army-related topic. It is unsurprising that 1475 documents represent the topic of the army, given Austria’s participation in the Austro-Prussian-Italian War (1866) and subsequent military defeat (Wawro, 1992). Dynamic Topic Modelling enables successful identification of this event through the increased frequency of this topic in 1866 (see Image 1). This war is also reflected in topics “Germans” (see Table 2) and “Italy” (refer to Table 3). The data includes representation of the Franco-German war (1870-71) through the frequency of topics “French” and “Germans” (refer to Table 2) and spikes in their frequency around 1866 and 1870 (refer to Image 1). The topic of “Elections” is a frequent topic, appearing in 914 documents. One frequently used term in this context is ‘suffrage’, which emerged in the late 19th century (Österreichische Nationalbibliothek, 2023).

TABLE 2. *Das Vaterland*—most frequent general topics

Topic Label	Most frequent terms in the topic (English translation)	No. of texts
Germans	'german', 'prussia', 'german', 'germany', 'prussian', 'prussian', 'berlin', 'german', 'austria', 'prussia'	2164
French	'france', 'paris', 'french', 'frances', 'french', 'frenchs', 'france', 'italy', 'german', 'parisian'	1994
Religion	'catholics', 'church', 'catholic', 'catholic', 'catholic', 'ecclesiastical', 'clergy', 'priest', 'state', 'work'	1739
Army	'army', 'soldiers', 'infantry', 'troops', 'military', 'artillery', 'regiments', 'regiment', 'battalions', 'battalion'	1475
Elections	'elections', 'voters', 'election', 'votes', 'candidates', 'electoral body', 'vote', 'voters', 'suffrage', 'electoral reform'	914
Russians	'russia', 'poland', 'russian', 'russian', 'russia', 'italy', 'russians', 'pol', 'petersburg', 'russian'	739

Consistently, there was a high frequency of topics dealing with minorities, labour, and lack of work found in the corpus (see Table 3). The topic of education is considered a migration-related topic as it also includes the terms 'German' and 'language of instruction'. During the latter half of the 19th century, nationalism gained momentum in the Habsburg Monarchy, and one of the primary objectives of national minorities was the introduction of minority languages in schools. In 1876, the administrative court of Austria permitted the establishment of 'nationality schools', where minorities were taught in their native languages (Prokopovych et al., 2019). The prominence of the topics "Czechs" and "Poles" (1220) and spikes in their frequency around 1865 and at the end of the century are consistent with their demands for constitutional rights. Hungary is a prominent topic throughout the period, with 916 documents dedicated to it. This period saw the Austro-Hungarian compromise of 1867, which facilitated the resolution of the Hungarian crisis and the development of dual Austria-Hungary (Heka, 2017). According to Komlosy (2004), this period saw the expansion of migration networks and short-term employment in construction, agriculture, and forestry. The topic "Jews", containing the term 'anti-Semitism' is prominent starting from 1880 (refer to Image 2), which could be connected with the permeation of anti-Semitism to Austrian politics after the stock market crash of 1873 (Britannica, 2024). The full table with a list of all the topics in "Das Vaterland" is

openly available¹.

TABLE 3. “Das Vaterland”—Frequent topics related to migration

Topic Label	Most frequent terms in the topic (English translation)	No. of texts
Education	‘german’, ‘school’, ‘teacher’, ‘schools’, ‘elementary school’, ‘lessons’, ‘elementary schools’, ‘children’, ‘language of instruction’, ‘middle schools’	1955
Poles, Czechs, and Croats	‘polish’, ‘czechs’, ‘germans’, ‘prague’, ‘czech’, ‘prague’, ‘polish’, ‘young czechs’, ‘young czechs’, ‘croats’	1220
Hungary	‘hungary’, ‘hungarian’, ‘hungarian’, ‘hungary’, ‘budapest’, ‘nation’, ‘magyar’, ‘budapester’, ‘crown’, ‘pol’	916
Jews	‘Jews’, ‘German’, ‘Jewish’, ‘Jewish’, ‘anti-Semitism’, ‘Jew’, ‘anti-Semites’, ‘Israelite’, ‘Christian’, ‘Christians’	695
Labour	‘work’, ‘worker’, ‘working time’, ‘workers’, ‘hours’, ‘employer’, ‘work’, ‘manufacturer’, ‘children’, ‘wage’	489
Minorities (especially Turkish)	‘Turks’, ‘Serbs’, ‘Turkish’, ‘Turkey’, ‘Bosnia’, ‘Pol’, ‘Turkish’, ‘Pascha’, ‘Armenians’, ‘Jews’	471
Italy and Croatia	‘italian’, ‘italian’, ‘italiens’, ‘italian’, ‘italians’, ‘italian’, ‘rome’, ‘veneto’, ‘croats’, ‘italians’	405
Lack of Work	‘work’, ‘none’, ‘impossible’, ‘rarely’, ‘mistake’, ‘little’, ‘unknown’, ‘unfortunately’, ‘games’, ‘hardly’	394
Croatia	‘croats’, ‘serbs’, ‘croatia’, ‘croatian’, ‘croatian’, ‘croatia’, ‘fiume’, ‘slavonia’, ‘croatia’, ‘slavonian’	163
Bulgaria	‘bulgaria’, ‘bulgarians’, ‘bulgars’, ‘bulgarians’, ‘pol’, ‘bulgarians’, ‘turks’, ‘bulgarias’, ‘kaulbars’, ‘exarchs’	160

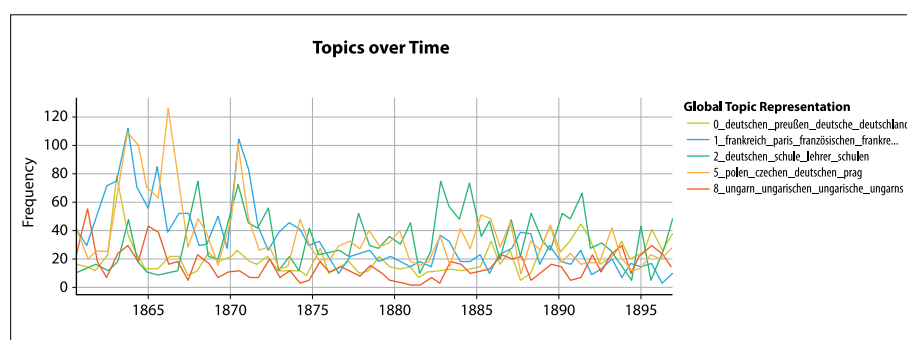

FIGURE 1. “Das Vaterland”—Topics over time (0_Germans, 1_French, 2_Education, 5_Poles, Czechs and Croats, 8_Hungary)

¹ Full table containing topics detected in “Das Vaterland”: <https://docs.google.com/spreadsheets/d/1yphEMVLk8eug6GG0XMXbjr1a63pv-3lqxpD6nDqmS4/edit?usp=sharing>

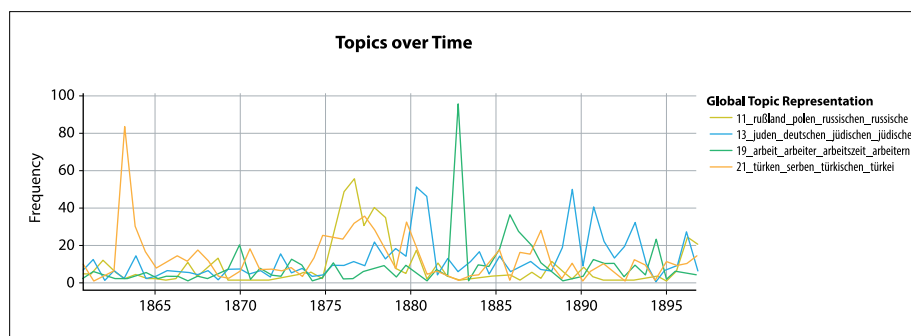

FIGURE 2. “Das Vaterland”—Topics over time (11_Russians, 12_Jews, 19_Labour, 21_Minorities)

5.2. *Neue Freie Presse*

The detected topics are largely similar to those found in “Das Vaterland”, e.g., those dealing with education (although the term ‘language of instruction’ is missing), the army, Czechs and Poles, Hungary, Russians, and elections. Unlike in “Das Vaterland”, religion is not a prominent topic. Instead, “Neue Freie Presse” contains a large number of topics dealing with crime, royals, the railway, and Russians (see Table 4). As this was a period marked by the expansion of railway, industrialization, and internal migration (Komlosy, 2004), the number of documents dedicated to building the railway are to be expected. The frequency of topics surrounding Russia and Russians is consistent with the Three Emperors’ League event in 1873 (see Image 3), which constituted an agreement between Austria-Hungary, Russia, and Germany regarding the Balkan development and Russia’s further involvement (Britannica, 2024).

TABLE 4. “Neue Freie Presse”—most frequent general topics

Topic label	Most frequent terms in the topic (English translation)	No. of texts
Crime	‘accused’, ‘judge’, ‘crime’, ‘arrested’, ‘indictment’, ‘court’, ‘convicted’, ‘punishment’, ‘witness’, ‘law’	4064
Army	‘army’, ‘troops’, ‘military’, ‘soldiers’, ‘revolver’, ‘infantry’, ‘artillery’, ‘battalions’, ‘corps’, ‘military’	3306
Royals	‘king’, ‘majesty’, ‘prince’, ‘emperor’, ‘queen’, ‘prince’, ‘empress’, ‘royal’, ‘king’, ‘emperor’	2389

Topic label	Most frequent terms in the topic (English translation)	No. of texts
Railway	'railway', 'train', 'train', 'railroads', 'trains', 'locomotive', 'trains', 'wagons', 'work', 'station'	1567
Elections	'elections', 'voters', 'vote', 'choice', 'suffrage', 'vote', 'vote', 'electoral reform', 'electoral body', 'candidates'	1531
Russians	'Russia', 'Russian', 'Russian', 'Russians', 'Russen', 'Moscow', 'Poland', 'Petersburg', 'Russian', 'German'	1441

Regarding the development of migration topics over time, the topic of “Hungary” is fairly consistent over the time period, with one spike between 1865 and 1870 (see Image 3). This is consistent with the wave of internal migration (Komlosy, 2004; Hahn, 2000), and the identified spike is consistent with the passing of the Austro-Hungarian compromise of 1867 (Heka, 2017). Furthermore, the topic of “Czech and Poles”, which spikes before and around 1870, is consistent with the results from “Das Vaterland” and follows their fight for constitutional rights. Other prominent topics are of Jews and anti-Semitism, minorities (including Turkish and Southeast European minorities), Italy, and workers’ rights (see Table 5 and Image 4). The full table with a list of all the topics in “Neue Freie Presse” is openly available².

TABLE 5. “Neue Freie Presse”—Frequent topics related to migration

Topic Label	Most frequent terms in the topic (English translation)	No. of texts
Education	'school', 'teacher', 'schools', 'elementary school', 'pupils', 'lessons', 'elementary schools', 'middle schools', 'students', 'children'	3428
Czechs and Poles	'Czech Republic', 'Poland', 'German', 'Czech', 'Prague', 'Czech', 'Prague', 'Polish', 'Club', 'Czech'	2739
Hungary	'hungary', 'hungarian', 'hungarian', 'hungary', 'budapest', 'work', 'compensation', 'magyar', 'delegation', 'poland'	2633
Jews	'jews', 'jewish', 'anti-semites', 'israelite', 'anti-semitism', 'anti-semitic', 'jew', 'jewish', 'rabbi', 'israelite'	975
Italy	'italian', 'italian', 'italiens', 'italian', 'italians', 'italians', 'italian', 'sardinia', 'crispi', 'austria'	933
Minorities (especially Turkish)	'turks', 'turkey', 'turkish', 'turkish', 'stambulov', 'pasha', 'turk', 'serbs', 'turkish', 'turkish'	732

² Full table containing topics in “Neue Freie Presse”: https://docs.google.com/spreadsheets/d/12z9WQBK6TspXgBZrVPhMGTMNuYdGXCjE3xb_yeJMbCo/edit?usp=sharing

Topic Label	Most frequent terms in the topic (English translation)	No. of texts
Southeast European Minorities	'bosnia', 'serbs', 'serbia', 'montenegro', 'serbian', 'herzegovina', 'serbian', 'serbian', 'turks', 'belgrade'	710
Workers' Rights	'work', 'worker', 'workers', 'strike', 'workforce', 'working time', 'worker', 'employer', 'wage', 'work'	672
Romanians	'romania', 'romanian', 'bucharest', 'romanian', 'romanas', 'romans', 'pol', 'bucharest', 'serbs', 'italy'	455
Croatia, Serbia, Slovenia	'croatia', 'serbs', 'croatians', 'croats', 'slovenia', 'croatiens', 'croatians', 'croats', 'slavonians', 'croatians'	127

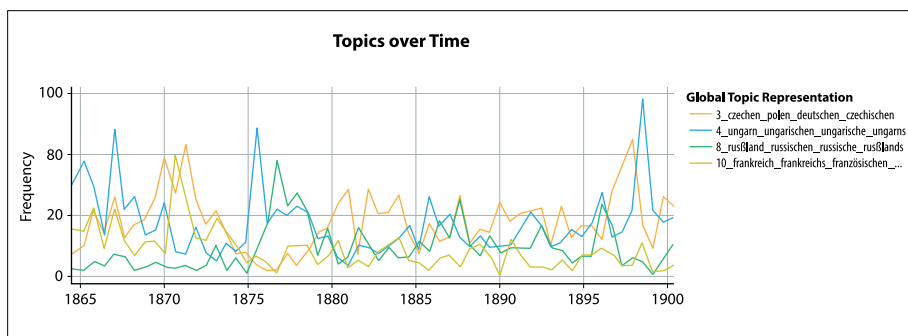

FIGURE 3. “*Neue Freie Presse*”—Topics over time (3_Czechs and Poles, 4_Hungarians, 8_Russians, 10_French)

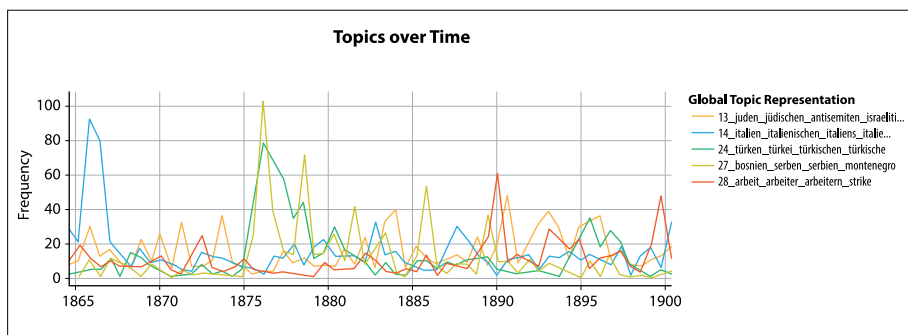

FIGURE 4. “*Neue Freie Presse*”—Topics over time (13_Jews, 14_Italy, 24_Minorities (Turkish), 27_Southeast European Minorities, 28_Workers' Rights)

TABLE 6. *Identified topics and associated texts*

Periodical	Topic Label	Text example (translated)
Das Vaterland	Poles, Czechs, and Croatians	The predominantly German regions, on the other hand, have recently shown a striking increase in the Czech working population. The reasons for this phenomenon were aptly explained by Plener himself in this year's Diet in his major speech on the occasion of Herbst's motion concerning the division of districts.
Das Vaterland	Jews	Jews living in dispersion in the Orient Occident, as far as the reports of loud experience within our circle of observation reach, have a decided aversion to the very work on which society is preferably based, namely agriculture and any craft requiring a strong labour force.
Neue Freie Presse	Southeast European Minorities	Even if necessity drives a Serb or Wallachian to work, he does not exert himself at all.
Neue Freie Presse	Hungary	Hungary, for example, where the arable farming population has been declining by millions for years. This also explains the emigration from eastern districts.

Comparing “Das Vaterland” and “Neue Freie Presse”, the identified topics are similar (with the exception of religion and crime), appearing at similar time frames. A significant number of documents (labelled as -1 in BERTopic results) were identified as outliers, not fitting well into the main topics (see full tables). These documents are unlikely to relate to migration, minorities, or the primary areas of interest. Future research will involve a detailed examination of these outlier documents to understand their content and significance. However, the analysis successfully detected a large number of topics connected with minorities and work. The texts with relevant topics will serve as a basis for the topic-specific corpus building (see Table 6 for text examples). As the “Neue Freie Presse” was more represented in the corpus than “Das Vaterland”, so is the number of texts containing the investigated topics higher.

6. Discussion

In this study, Dynamic Topic Modelling (DTM) using BERTopic, a transformer-based architecture, was employed to identify the frequency and development of topics in two Austrian historical newspapers. The focus was on

topics related to minorities, labour, and migration in the Habsburg Empire between 1860 and 1900. The methodology, which included downloading, transforming, pre-processing, and OCR post-processing the newspapers, as well as performing Dynamic Topic Modelling, resulted in two topic models enriched with the selected seed words. This approach allowed the topics to be tracked over time, ensuring a more precise and detailed study of the topics.

The seed words, focusing on terms related to migration and specific minority groups, enabled the successful identification of desired topics. As expected, “Das Vaterland” had a higher frequency of topics related to religion, while “Neue Freie Presse” had more topics related to royalty and crime. In both cases, the seed word approach yielded many desired topics related to national minorities, labour, and workers’ rights. Compared to the methodologies used by Black (2023) and Oberbichler and Pfanzelter (2021), which involve keyword search and LDA in multi-stage iterative approaches, this methodology allows for the immediate integration of seed words into the transformer model. The BERT-based transformer model’s capability to understand context resulted in a higher number of relevant, understandable topics. Additionally, the BERTopic’s ability to output the assigned topic for each document in the corpus is advantageous and will be used in future analyses.

However, the use of seed words carries the potential risk of bias. Even with expert selection, the choice of seed words reflects subjective judgments, which can skew the identified topics. To address this, future research will include experiments comparing results with no seed words and various sets of seed words. Preliminary experiments indicate that models without seed words detect few to no migration-related topics, underscoring the necessity of carefully chosen seed words. These comparative studies will help assess the extent of bias introduced by seed words and inform strategies to minimize it.

The weights assigned to seed words, currently set to default values, also play a crucial role in the Topic Modelling process. Future research will involve systematic parameter tuning to optimize seed word weights. By experimenting with different configurations, we aim to reduce bias while maintaining topic relevance and accuracy.

Another area for future work is refining the `nr_bins` parameter, which divides the corpus into time slices for Dynamic Topic Modelling. It is currently set to bins of 5 to 10 years based on domain knowledge and practical considerations. While practical, this approach may not be appropriate for all corpora. Future efforts will include empirical testing and the use of specific domain knowledge to explore different bin sizes, establishing the optimal one for this corpus. Further, the identified outliers may be investigated in the future in order to understand their significance.

The infrequent appearance of the term ‘migration’ can be attributed to its formal definition emerging only in the 19th century (Steidl, Stockhammer & Zeitlhofer, 2007), making its usage in historical newspapers unlikely. However, as King and Wood (2001) note, migration is often subtly referenced through themes such as economic conditions, employment, social class, and community formation. Building on this, the scope of this research was expanded to include various facets of migration, including labour, education, nationalism, and minority rights. By employing Dynamic Topic Modelling, both explicit and implicit references to migration were identified. Even in the absence of specific terms like ‘migration’ or ‘refugee’, the topics related to minorities and labour identified in this study provide a foundation for analysing migration aspects and will serve as a basis for creating a specialized corpus focused on migration.

The findings of this study confirm that DTM is an effective method for analysing large historical corpora with a temporal aspect, such as newspapers. This confirms the results of previous studies in the field of Digital Humanities (Marjanen, 2020), as well as in other domains (Omizo, 2024; Sprenkamp et al., 2023). Furthermore, the results provide clear insights into internal migration and life in the Habsburg Monarchy between 1860 and 1900, illuminating minority perspectives of the time. The study successfully addressed the research questions and aims, particularly in identifying the frequency and evolution of topics related to national minorities, labour, and migration over time, and comparing the periodicals “Neue Freie Presse” and “Das Vaterland” based on the identified topics.

7. Conclusion

This study aimed to identify and analyse topics related to national minorities, labour, and migration in Austrian historical newspapers using Dynamic Topic Modelling (DTM) with BERTopic. By focusing on the period between 1860 and 1900, the results capture the temporal dynamics of the identified topics and compare their frequency in the “Neue Freie Presse” and “Das Vaterland.” The methodology involved pre-processing and OCR post-processing to ensure the accuracy of the textual data. BERTopic successfully identified numerous topics related to migration, minorities, and labour, and the scope was expanded to include various facets of migration, such as education, nationalism, and minority rights.

DTM revealed that historical events could be identified through the frequency of these topics at specific points in time, with significant spikes between 1865 and 1870 corresponding to the Austro-Hungarian Compromise of 1867 and patterns of internal migration. The analysis highlighted the importance of education, particularly in relation to national minorities and their efforts to preserve their languages and cultures. Comparing the two newspapers, “Neue Freie Presse” exhibited a higher frequency of documents on these topics, covering a broader range of issues including crime and workers’ rights, while “Das Vaterland” had a more focused coverage on religion and conservative viewpoints.

Overall, BERTopic proved to be an effective method for building a topic-specific corpus, providing insights into the socio-political landscape of the Habsburg Monarchy. This research contributes to the field of Digital Humanities by presenting the use of BERTopic on historical texts in Austrian German and demonstrating its effectiveness in this new context. The results highlighted differences in the way these newspapers covered issues related to minorities, labour, and migration, providing valuable insights into the historical media landscape. The texts with these topics will form a topic-specific corpus, facilitating further research and analysis. This study provides a solid foundation for future Digital Humanities research³, contributing to a deeper understanding of Austria’s socio-political history.

³ All code and identified texts will be available in the following repository: <https://github.com/lucijakrusic/TopiAnno>

Acknowledgements

I would like to express sincere gratitude to Klara Venglarova and Raven Adam for their critical contributions in creating the post-processing model. My thanks also extend to Klaus-Jürgen Hermanik for his valuable assistance with the selection of seed words and to Georg Vogeler for methodological support and supervision.

REFERENCES

- BISCHOF, G., & RUPNOW, D. (Eds.). (2017). *Migration in Austria*. University of New Orleans Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t89kvv>
- BLEI, D. M. (2012). Probabilistic topic models. *Communications of the ACM*, 55(4), 77–84. <https://doi.org/10.1145/2133806.2133826>
- CALLAWAY, E., TURNER, J., STONE, H., & HALSTROM, A. (2020). The Push and Pull of Digital Humanities: Topic Modeling the “What is digital humanities?” Genre. *Digit. Humanit. Q.* <https://www.semanticscholar.org/paper/The-Push-and-Pull-of-Digital-Humanities%3A-Topic-the-Callaway-Turner/ac724521626695524805bfc763caa89a04e77ed>
- CZYMARA, C. S., & KLINGEREN, M. V. (2022). New perspective? Comparing frame occurrence in online and traditional news media reporting on Europe’s “Migration Crisis.” *Communications*, 47(1), 136–162. <https://doi.org/10.1515/commun-2019-0188>
- DEMEESTER, T. R., & JOHNSON, L. F. (1975). Evaluation of the Nissen antireflux procedure by esophageal manometry and twenty-four hour pH monitoring. *American Journal of Surgery*, 129(1), 94–100. [https://doi.org/10.1016/0002-9610\(75\)90174-9](https://doi.org/10.1016/0002-9610(75)90174-9)
- DEVLIN, J., CHANG, M.-W., LEE, K., & TOUTANOVA, K. (2019). BERT: Pre-training of Deep Bidirectional Transformers for Language Understanding. *ArXiv:1810.04805 [Cs]*. <http://arxiv.org/abs/1810.04805>
- ERHARD, L., HEIBERGER, R. H., & WINDZIO, M. (2022). Diverse Effects of Mass Media on Concerns about Immigration: New Evidence from Germany, 2001–2016. *European Sociological Review*, 38(4), 629–647. <https://doi.org/10.1093/esr/jcab063>
- GAN, L., YANG, T., HUANG, Y., YANG, B., LUO, Y. Y., RICHARD, L. W. C., & GUO, D. (2024). Experimental Comparison of Three Topic Modeling Methods with LDA, Top2Vec and BERTopic. In H. Lu & J. Cai (Eds.), *Artificial Intelligence and Robotics* (Vol. 1998, pp. 376–391). Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-99-9109-9_37
- GLENN, J. K., & GOLDMAN, J. (1976a). Task delegation to physician extenders--some comparisons. *American Journal of Public Health*, 66(1), 64–66. <https://doi.org/10.2105/ajph.66.1.64>
- GLENN, J. K., & GOLDMAN, J. (1976b). Task delegation to physician

- extenders--some comparisons. *American Journal of Public Health*, 66(1), 64–66. <https://doi.org/10.2105/ajph.66.1.64>
- GROOTENDORST, M. (2022). *BERTopic: Neural topic modeling with a class-based TF-IDF procedure* (arXiv:2203.05794). arXiv. <http://arxiv.org/abs/2203.05794>
- GROOTENDORST, M. P. (2003). *Dynamic Topic Modeling - BERTopic*. https://maartengr.github.io/BERTopic/getting_started/topicovertime/topicovertime.html
- GROOTENDORST, M. P. (2023). *Seed Words - BERTopic*. https://maartengr.github.io/BERTopic/getting_started/seed_words/seed_words.html
- HAHN, S. (2000). Inclusion and Exclusion of Migrants in the Multicultural Realm of the Habsburg “State of Many Peoples.” *Histoire Sociale / Social History*. <https://hssh.journals.yorku.ca/index.php/hssh/article/view/4568>
- HARTNETT, S. (2019). Willkommenskultur: A Computational and Socio-linguistic Study of Modern German Discourse on Migrant Populations. *Transit*, 12(1). <https://doi.org/10.5070/T7121043491>
- HEIDENREICH, T., EBERL, J.-M., LIND, F., & BOOMGAARDEN, H. (2020). Political migration discourses on social media: a comparative perspective on visibility and sentiment across political Facebook accounts in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(7), 1261–1280. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1665990>
- HEKA, L. (2017). Analiza Austro-ugarske i Hrvatsko-ugarske nagodbe: u povodu 150. obljetnice Austro-ugarske nagodbe. *Zbornik Pravnog Fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 38(2), 855–880. <https://doi.org/10.30925/zpfsr.38.2.7>
- KARABACAK, M., & MARGETIS, K. (2024). Natural language processing reveals research trends and topics in The Spine Journal over two decades: a topic modeling study. *The Spine Journal*, 24(3), 397–405. <https://doi.org/10.1016/j.spinee.2023.09.024>
- KING, R., & WOOD, N. (Eds.). (2001). *Media and migration: constructions of mobility and difference*. Routledge.
- KOMLOSY, A. (2004). State, Regions, and Borders: Single Market Formation and Labor Migration in the Habsburg Monarchy, 1750-1918. *Review (Fernand Braudel Center)*, 27(2), 135–177. <https://www.jstor.org/stable/40241597>
- KRUŠIĆ, L., RAVEN A. & VENGLAŘOVÁ, K. (2024). *hmbytt-NewsE-*

- yeAnno* (1.0). lukru/hmby-NewsEyeAnno
- LI, C., CHEN, S., XING, J., SUN, A., & MA, Z. (2019). Seed-Guided Topic Model for Document Filtering and Classification. *ACM Transactions on Information Systems*, 37(1), 1–37. <https://doi.org/10.1145/3238250>
- MARJANEN, J., ZOSA, E., HENGCHEN, S., PIVOVAROVA, L., & TOLONEN, M. (2020). *Topic modelling discourse dynamics in historical newspapers* (arXiv:2011.10428). arXiv. <http://arxiv.org/abs/2011.10428>
- MUEHLBERGER, G., & Guenter HACKL. (2019). *NewsEye / READ OCR training dataset from Austrian Newspapers (19th C.)*. [object Object]. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.3387369>
- NIKOLENKO, S. I., KOLTCOV, S., & KOLTSOVA, O. (2017). Topic modelling for qualitative studies. *Journal of Information Science*, 43(1), 88–102. <https://doi.org/10.1177/0165551515617393>
- OBERBICHLER, S., & PFANZELTER, E. (2021). Topic-specific corpus building: A step towards a representative newspaper corpus on the topic of return migration using text mining methods. *Journal of Digital History*, *jdh001*. <https://journalofdigitalhistory.org/en/article/4yxHGiqXYRbX>
- OKEY, R. (2007). The Neue Freie Presse and the South Slavs of the Habsburg Monarchy, 1867-1914. *The Slavonic and East European Review*, 85(1), 79–104. <https://www.jstor.org/stable/4214395>
- OMIZO, R. M. (2024). A Comparison of Topic Modeling Approaches Using Networked DiscussionForum Posts From the City-data.com Corpus. *Journal of Open Humanities Data*, 10, 16. <https://doi.org/10.5334/johd.182>
- Österreichische Nationalbibliothek. (2021). ANNO *Historische Zeitungen und Zeitschriften*. ANNO Historische Zeitungen Und Zeitschriften. <https://anno.onb.ac.at/>
- Österreichische Nationalbibliothek. (2023). *Women demand the right to vote – 1848 to 1918*. | <https://www.onb.ac.at/en/more/ariadne-the-women-and-gender-specific-knowledge-portal/women-use-your-vote/women-demand-the-right-to-vote-1848-to-1918>
- Österreichische Nationalbibliothek. (2023a, February 24). *Das Vaterland*. ANNO Historische Zeitungen Und Zeitschriften. https://anno.onb.ac.at/info/vtl_info.html
- Österreichische Nationalbibliothek. (2023b, February 24). *Neue Freie Presse*.

- ANNO Historische Zeitungen Und Zeitschriften. https://anno.onb.ac.at/info/nfp_info.html
- PESALJ, J. (2019). *Monitoring migrations: the Habsburg-Ottoman border in the eighteenth century* [Doctoral, Leiden University]. <https://scholarlypublications.universiteitleiden.nl/handle/1887/70437>
- PROKOPOVYCH, M., BETHKE, C., & SCHEER, T. (Eds.). (2019). *Language diversity in the late Habsburg empire*. Brill.
- REIMERS, N., ESPEJEL, O., CUENCA, P., & AARSEN, T. (2019). *all-MiniLM-L6-v2*. <https://huggingface.co/sentence-transformers/all-MiniLM-L6-v2>
- RHEINDORF, M., & WODAK, R. (2018). Borders, Fences, and Limits—Protecting Austria From Refugees: Metadiscursive Negotiation of Meaning in the Current Refugee Crisis. *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 16(1–2), 15–38. <https://doi.org/10.1080/15562948.2017.1302032>
- SCHACHENMAYR, A. (2018). Austrian Newspaper Coverage of the Cistercian Jubilee in 1898. *Cistercian Studies Quarterly*, 53, 141–157.
- SCHWETER, S. (2023). *hmbyt5-preliminary/byt5-small-historic-multilingual-span20-flax*. <https://huggingface.co/hmbyt5-preliminary/byt5-small-historic-multilingual-span20-flax>
- SPRENKAMP, K., ZAVOLOKINA, L., ANGST, M., & DOLATA, M. (2023). Data-Driven Governance in Crises: Topic Modelling for the Identification of Refugee Needs. *Proceedings of the 24th Annual International Conference on Digital Government Research*, 1–11. <https://doi.org/10.1145/3598469.3598470>
- Stadt Wien. (2023, April 4). *Neue Freie Presse*. Wien Geschichte Wiki. https://www.geschichtewiki.wien.gv.at/index.php?title=Neue_Freie_Presse&oldid=879140.
- STEIDL, A. (2020). On Many Routes: Internal, European, and Transatlantic Migration in the Late Habsburg Empire. *Central European Studies*. <https://docs.lib.purdue.edu/ces/2>
- STEIDL, A., & STOCKHAMMER, E. (2007). *Coming and leaving. Internal mobility in late Imperial Austria*. <https://doi.org/10.57938/A59C74C6-D2D7-4163-ACAC-CED0071825AB>
- STEIDL, A., STOCKHAMMER, E., & ZEITLHOFER, H. (2007). Relations among Internal, Continental, and Transatlantic Migration in Late

- Imperial Austria. *Social Science History*, 31(1), 61–92. <https://www.jstor.org/stable/40267929>
- VAN DAM-MIERAS, M. C., SLOTBOOM, A. J., PIETERSON, W. A., & DE HAAS, G. H. (1975). The interaction of phospholipase A2 with micellar interfaces. The role of the N-terminal region. *Biochemistry*, 14(25), 5387–5394. <https://doi.org/10.1021/bi00696a001>
- VÖLKL, Y., SARIĆ, S., & SCHOLGER, M. (2022). Topic Modeling for the Identification of Gender-Specific Knowledge. Virtues and Vices in French and Spanish 18th Century Periodicals. *JCLS (Journal of Computational Literary Studies)*, 1(1). <https://doi.org/10.48694/jcls.108>
- WAWRO, G. D. W. (1992). *The Austro-Prussian War: Politics, Strategy and War in the Habsburg Monarchy, 1859-1866*. (9315269th ed., Vols. 1 & 2). Yale University ProQuest Dissertations & Theses.
- WILSON BLACK, J. (2023). Creating specialized corpora from digitized historical newspaper archives. *Digital Scholarship in the Humanities*, 38(2), 779–797. <https://doi.org/10.1093/llc/fqac079>
- ZHAO, H., PHUNG, D., HUYNH, V., JIN, Y., DU, L., & BUNTINE, W. (2021). *Topic Modelling Meets Deep Neural Networks: A Survey* (arXiv:2103.00498). arXiv. <http://arxiv.org/abs/2103.00498>
- ZHU, L., & CUNNINGHAM, S. W. (2022). Unveiling the knowledge structure of technological forecasting and social change (1969–2020) through an NMF-based hierarchical topic model. *Technological Forecasting and Social Change*, 174, 121277. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121277>

V.

Kulturno-kreativne industrije

Pozicioniranje baštinskih ustanova u kulturnim i kreativnim industrijama

Ivona DESPOT

Ministarstvo kulture i medija
ivona.despot@min-kulture.hr

SAŽETAK

Tijekom razvoja informacijske znanosti zabilježeni su brojni motivi suradnje između baštinskih ustanova koji su bili tema međunarodnih i domaćih seminara, skupova i konferencija. Propitivali su se različiti aspekti konvergencije poput zajedničke lokacije, radnih procesa, obrazovanja informacijskih stručnjaka te stavova oko ostvarenih suradnji. Ubrzani razvoj digitalnog medija, novi trendovi u digitalizaciji baštinskog sadržaja te nastavljane procesa konvergencije stvorili su prilike za zajedničke aktivnosti baštinskih zajednica, ali i širenje suradnje s drugim partnerima iz kulturne i kreativne industrije te drugih industrija. Inovativnost u osmišljavanju novih iskustava pri pristupu kulturnom sadržaju i uslugama pozicioniraju baštinske institucije kao pokretače razvoja kulturnih i kreativnih industrija. Otvaraju se mogućnosti promoviranja digitalnoga baštinskog sadržaja kao resursa za stvaranje novih kulturnih vrijednosti koje potiču razvoj kreativne ekonomije. U radu se analizira pozicija baštinskih institucija kao dijela kulturnih i kreativnih industrija te se istražuje njihova suradnička aktivnost pri organizaciji kulturnih događanja.

KLJUČNE RIJEČI: baštinske ustanove, konvergencija, kulturne i kreativne industrije, kulturni sadržaji, zajednički podatkovni prostor

1. Uvod

Život u konvergentnom vremenu potiče baštinske ustanove na suradnje s drugim partnerima iz kulturnih i kreativnih industrija, ali i drugih sektora. Baštinskim ustanovama konvergencija je proces koji omogućuje stvaranje no-

vih vrijednosti jer, kako ističe Dupont, „knjižnice, arhivi i muzeji mjesta su na kojima učimo o sebi, svijetu oko nas i onome što je bilo prije nas, oni nas inspiriraju da stvorimo bolju budućnost pomažući nam da se prisjetimo i razumijemo prošlost“ (Dupont, 2007: 13). Koncept konvergencije u radu rabi se u širem smislu kao zamagljivanje granica između industrija, ustanova i sadržaja te kao što Jenkins ističe „konvergencija predstavlja kulturološki pomak jer se potrošači potiču na traženje novih informacija i uspostavljanje veza između raspršenog medijskog sadržaja“ (Jenkins, 2006: 3). Digitalni artefakti stvoreni aktivnostima baštinskih zajednica izgrađuju digitalni medij te predstavljaju resurs za daljnju uporabu. Sve pojavnosti koje nastaju pod utjecajem digitalne tehnologije smatraju se dijelovima jednoga novog medija, pa ih se svodi na zajednički pojam – digitalni medij (Murray, 2011: 23). Procesi konvergencije koje se odvijaju u digitalnom mediju postaju pokretači razvoja kreativnih industrija (Latzer, 2013: 123).

„Povećana uporaba i oslanjanje na digitalne izvore oslabljuje tradicionalne razlike između informacijskih ustanova, što dovodi do digitalne konvergencije knjižnica, arhiva, i muzeja te potiče više istraživanja koja ispituju kako baštinske ustanove mogu surađivati i kombinirati svoje resurse za potrebe raznovrsnih korisničkih zajednica“ (Marty, 2009). U informacijskim znanostima konvergencija se još povezuje s različitim procesima, kao obrazovni model za digitalne knjižnice (Aparac-Jelušić, 2016), kao fizička konvergencija ustanova kulturne baštine (Warren and Matthews, 2020) te kao kompleksniji i dublji oblik suradnje u AKM zajednici (Zorich, Waibel and Erway, 2008: 12). Zorich, Waibel i Erway ističu pozitivne strane intenzivnijih suradnji u baštinskim zajednicama jer one „ne rezultiraju gubitkom identiteta već zbog njih dolazi do stvaranja zajedničkih usluga koje potaknute zajedničkim funkcijama jačaju ono što je najprepoznatije, najcjenjenije i jedinstveno u svakoj od korisničkih zajednica knjižnica, arhiva i muzeja“ (Ibid).

Izazovi suradnje između hrvatskih baštinskih ustanova predstavljeni su u radu *Suradnja: izazov za hrvatske narodne knjižnice?* u kojem su izneseni pozitivni stavovi o zajedničkim aktivnostima baštinskih zajednica, ali bez kvalitetnih primjera u praksi (cf. Faletar Tanacković i Badurina, 2009). Ipak, ideja o „koherentnom pristupu“ kao odgovor na potrebe suvremenog korisnika već se tradicionalno zagovara na seminaru *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture* (Willer, 1997). Za-

govara se i suradnja baštinskih ustanova s drugim javnim ustanovama čime se osnažuje informacijska uloga kreativne industrije (Horvat, Crnković and Mijoč, 2020: 315).

Digitalna arena postala je prostor za realizaciju konvergentnih interesa baštinskih zajednica uz predstavljanje vrijednosti baštinskih zbirki te mogućnost „kreativnog korištenja od strane većeg broja korisnika“ (Dempsey, 2000). Nadalje, potrebno je osigurati pristup kulturnom sadržaju „uvažavajući fleksibilnost i transparentnost bez obzira na institucionalne ili nacionalne granice“ (Ibid). Korisnici imaju pozitivne stavove prema zajedničkoj suradnji baštinskih ustanova zbog pozitivnog doprinosa kulturi i dobrobiti zajednice (Logan, 2023). U rujnu 2023. godine pokrenut je projekt Ministarstva kulture i medija *eKultura* s ciljem objedinjavanja digitalne kulturne baštine u Republici Hrvatskoj koji nudi prostor suradničkim inicijativama za predstavljanje baštinskog sadržaja (MKM, 2023). Konvergentni interesi baštinskih ustanova prepoznaju se u izgradnji zajedničkih podatkovnih prostora za digitalne sadržaje kao što su, primjerice, *eKultura* i *Europeana* gdje digitalni žanrovi poput digitalnih arhiva, digitalnih knjižnica ili virtualnih izložbi ne upućuju na ustanovu koja objavljuje sadržaj, već na različite pojavnosti baštinskog sadržaja. *Europeana* kao baza visokokvalitetnih zapisa raznolikog sadržaja od fotografija do 3D modela povijesnih lokacija, dostupna za dijeljenje i ponovnu uporabu, važan je resurs brojnim akademskim, stručnim zajednicama, kulturnom i kreativnom sektoru te drugim industrijama za ideje i inovacije, nove interpretacije te stvaranje novih dobara i usluga (European Commission, 2021a).

Pozitivni učinci inovativnog pristupa u digitalizaciji baštinskog sadržaja te njegovoj ponovnoj uporabi može doprinijeti „stvaranju novih radnih mjesta ne samo u sektoru kulturne baštine nego i u drugim kulturnim i kreativnim sektorima, uključujući, na primjer, industriju videoigara i filmsku industriju“ (European Commission, 2021b). S druge strane, pokušaji ponovne uporabe masovno digitaliziranog sadržaja otvaraju dodatna pravna, ekonomska, etička i brojna druga pitanja s kojima se djelatnici baštinskih ustanova suočavaju što ih ponovno upućuje na suradnju s drugim sektorima (cf. Terras et al., 2021). Hesmondhalgh ističe kako „većinu tekstova koje konzumiramo distribuiraju moćne korporacije, pa su nejednakost, koncentracija moći, negativni učinci nereguliranog komercijalizma i dalje prisutni u kulturnim industrijama dvadeset i prvog stoljeća, čak i ako se privilegirani pojedinci osjećaju osnaženi pri-

stupom novim i uzbudljivim kreativnim rješenjima“ (Hesmondhalgh, 2013: 339).

Uvažavajući poticaje iz digitalnog okruženja za suradnju baštinskih ustanova kao i izazove oko reguliranja te ponovne uporabe baštinskih sadržaja, analizirana je pozicija baštinskog podsektora kao dijela kulturne i kreativne industrije.

2. Zastupljenost baštinskih ustanova u kulturnim i kreativnim industrijama

Ekonomski relevantne kulturne i kreativne industrije (KKI) te raznolika kulturna baština čine važan dio europske kulture, pokretač su inovacija i ideja za mnoge sektore. Europske institucije¹ podupiru brojne inicijative u istraživanju, mjerenju i mapiranju kulturnog i kreativnog sektora zbog njegova potencijala u osnaživanju društvene kohezije, otvaranja novih radnih mjesta, promicanja raznolikosti te brojnih drugih pozitivnih učinaka na društvo. Isprepletenost niza ugroza potiče veliku dinamiku u digitalnom sektoru te se javlja potreba za razvojem novih sadržaja i novih poslovnih modela (Uredba EU 2021/818. Europskog parlamenta i Vijeća, 2021).

Definiranje KKI razlikuje se od zemlje do zemlje zbog različitih nacionalnih sustava industrijske klasifikacije. Podsektori i djelatnosti određuju se u skladu s tradicijom, kulturnim politikama ili slijedeći postojeće modele međunarodnih i europskih organizacija. Bez obzira na razvoj novih teorijskih modela za definiranje opsega KKI, zadovoljavajući pristup koji bi obuhvatio sve važne doprinose kreativnih zanimanja, vrijednosti stvorenih kulturnih sadržaja i usluga, još je uvijek u nastajanju.

Teoretičari kreativnih industrija poput Throsbyja, Howkinsa i Hesmondhalgha upućuju na kompleksnost definiranja pojmova povezanih s kulturom, kreativnosti, umjetnosti koja se posljedično reflektira i na koncept KKI, a posebno na teško mjerljiv baštinski podsektor. Howkins ističe da su podaci

¹ Uredba (EU) 2021/818 Europskog parlamenta i Vijeća, a na prijedlog Europske komisije o uspostavi Programa *Kreativna Europa* ima cilj koristiti se snagom kulture i kulturnim raznolikostima u svrhu jačanja društvene kohezije i dobiti te poticati suradnju unutar kulturnih i kreativnih industrija (Uredba EU 2021/818. Europskog parlamenta i Vijeća, 2021).

o kreativnoj ekonomiji nepotpuni i neuhvatljivi (Howkins, 2003: 125). Prema Hesmondhalghu, jezgru kulturne industrije čine industrije koje se bave proizvodnjom i cirkulacijom tekstova, u nju nisu uključene mnoge kulturne djelatnosti, već ekonomski relevantne djelatnosti kao što su televizijska i radijska industrija, filmska, glazbena industrija, tiskano i elektroničko izdavaštvo, videoindustrija i računalne igre, oglašavanje, marketing te odnosi s javnošću i *web*-dizajn (Hesmondhalgh, 2013: 17). Hesmondhalgh ističe da „kulturne industrije međusobno djeluju i povezuju se jedna s drugom u složene načine većinom jer se međusobno natječu za iste resurse“ što upućuje i na potrebne suradničke aktivnosti (Ibid).

Throsby (2008) tvrdi kako se kulturni sadržaj, kulturna vrijednost i kreativne ideje ne mogu jasno mjeriti. Pokušaji mapiranja, mjerenja i definiranja koncepta KKI dominantno se odnose na isticanje ekonomske strane uvrštenih kulturnih djelatnosti, dok recentnije rasprave (McCartney et al., 2023; Terras et al., 2021) upućuju na to da taj koncept zanemaruje teško mjerljive vrijednosti koje jezgra kreativnog sektora, odnosno kulturne djelatnosti imaju za dobrobit društva.

Zbog različitih tumačenja koji podsektori čine kulturne i kreativne industrije, razvijeni su modeli koji ističu ekonomsku ili kulturnu vrijednost nastalih proizvoda i usluga koje stvaraju kreativni pojedinci radom unutar i izvan kreativnog sektora. Početno definiranje kreativnih industrija Odjela za kulturu, medije i sport (engl. *The Department for Culture, Media & Sport* – DCMS) iz 1998. godine uključuje uglavnom ekonomski relevantne sektore kao što su oglašavanje, arhitektura, umjetnost i antikviteti, obrti, softver za slobodno vrijeme, dizajn, film i video, glazba, izvedbene umjetnosti, izdavaštvo, radio i TV (Rašić Bakarić, Bačić and Božić, 2015: 24; Dalle Nogare and Murzyn-Kupisz, 2021), a s vremenom sektor se proširuje na manje profitne podsektore i aktivnosti te uključuje sektor baštine, koji obuhvaća muzeje, arhive, knjižnice i lokalitete baštine (Dalle Nogare and Murzyn-Kupisz, 2021). Organizacija za gospodarsku suradnju i razvoj (engl. *The Organisation for Economic Co-operation and Development* – OECD) navodi različite nacionalne definicije koje se naslanjaju na nacionalne klasifikacijske sustave (OECD, 2022). Različit pristup vidljiv je u statistikama iz Švedske gdje se knjižnice nalaze unutar grupe književnost, dok su, primjerice, u Finskoj, Norveškoj i Hrvatskoj knjižnice grupirane u podsektoru baštinskih ustanova s arhivima i muzejima (Ibid).

Za baštinske institucije važan je popularni model Davida Throsbyja (2008) koji polazi od stajališta da se kulturna dobra i usluge sastoje od ekonomske i kulturne vrijednosti, a pritom naglašava doprinos kulturne vrijednosti dobara i usluga jer se na osnovi njega definira pozicija industrije. U ovom modelu jezgru čine temeljne kreativne umjetnosti čije su ideje pokretačka snaga ostalim temeljnim kulturnim industrijama, a šire se putem koncentričnih krugova u obliku teksta, zvuka i slike izvan same jezgre, dok udaljavanjem od centra pada udio kulturne vrijednosti i raste ekonomska vrijednost stvorenih dobara i usluga (Throsby, 2008). Neke nadogradnje Throsbyjeva modela polaze od pretpostavke da je književni tekst moguće promatrati kao temeljni kulturni izraz koji je pogodan resurs drugim industrijama (Horvat, 2019: 12). Kako Throsby zaključuje, „isticanje razlike između ekonomske i kulturne vrijednosti u modelu i davanje središnjeg mjesta kreativnoj umjetnosti služi jačanju kulturne orijentacije u kulturnoj politici, a suprotstavlja se tendenciji tumačenja kulturne politike isključivo kao ogranka ekonomske politike“ (Ibid).

Ovaj model prihvatio je i unaprijedio međunarodni istraživački centar za oblikovanje politika specijaliziran za KKI, kao i za sport, obrazovanje i mlade KEA European Affairs sa sjedištem u Bruxellesu. Njihova studija iz 2007. godine *Ekonomija kulture u Europi* spaja kulturne industrije i kreativne industrije u jedinstven koncept (Rašić Bakarić, Bačić and Božić, 2015: 33), a važna je za nastavak percipiranja baštinskih institucija kao pokretačke snage u razvoju kreativnog sektora (KEA, 2024).

Problem pozicioniranja baštinskih institucija u drugim modelima mjerenja doprinosa KKI pojavljuje se jer se mjerenja temelje na pristupu zasnovanom na kreativnim zanimanjima. Kod baštinskog podsektora pokazatelj kreativnog intenziteta je nizak zbog manjeg udjela radnika angažiranih u kreativnim zanimanjima u odnosu na ukupan broj zaposlenih u određenoj djelatnosti jer se pretpostavlja da ima dosta pomoćnih radnika (cf. Rašić Bakarić, Bačić and Božić, 2015: 41–43; cf. O’Brien, 2015: 454). Da bi neka djelatnost bila kreativna, kreativni intenzitet treba prijeći prag od 30 %, a to je kod djelatnosti knjižnica i arhiva 23,8 %, te kod djelatnosti muzeja 22,5 % (Ibid). Bez obzira na niži kreativni intenzitet, zbog važnosti baštinskih kreativnih zanimanja i u ovom su modelu baštinske djelatnosti uključene u kulturni i kreativni sektor. DCMS je u 2013. godini usvojio model s novim pristupom koji se temelji

na kreativnim zanimanjima u kojima je uključen kustos, a od 2016. godine uključeni su arhivi, knjižnice i muzeji kao podsektor koji je dio koncepta KKI (DCMS, 2016).

3. Kulturne i kreativne industrije u Republici Hrvatskoj

Prepoznavanje baštinskih djelatnosti kao dijela KKI u Republici Hrvatskoj započinje od prvog mapiranja koje uključuje 12 podsektora koji se sastoje od 45 kulturnih i kreativnih djelatnosti (Rašić Bakarić, Bačić and Božić, 2015: 21). Podsektori su: muzeji, knjižnice i baština; umjetnost; glazba i izvedbene umjetnosti; dizajn; film; fotografija; zanati (umjetnički obrti); arhitektura; računalni programi, igre i novi mediji; elektronički mediji; izdavaštvo te oglašavanje i tržišno komuniciranje (Ibid: 16).

Studijom „Kulturne i kreativne industrije u Republici Hrvatskoj – prije i nakon COVID-19“ (EIZ, 2021) analiziran je doprinos ovih KKI industrija kroz udio u bruto domaćem proizvodu (BDP) i zaposlenosti uključujući javni i privatni sektor. Istraživanje (2021) pokazuje kako je u 2019. godini ukupna bruto dodana vrijednost KKI sektora iznosila 10,1 milijardu kuna ili 3,1 % bruto domaćeg proizvoda (BDP). U 2019. godini podsektor Muzeji, knjižnice i baština pridonio je sektoru kulturnih i kreativnih industrija s 11,5 % dodane vrijednosti, a u strukturi zaposlenosti pridonio je sektoru s udjelom od 9,5 % (Ibid: 2–33). U ovom podsektoru zabilježen je i neznatan pad zaposlenosti od 1,37 % kada se promatra zaposlenost u 2021. godini u odnosu na 2019. godinu (Ibid: 79). Studija (2021) potvrđuje znatan doprinos baštinskog podsektora gospodarstvu, ali upućuje i na nedostatke mjerenja jer su podaci poslovanja kulturne i kreativne industrije dostupni samo za privatni sektor, a kod ukupnog doprinosa gospodarstvu i zaposlenosti podaci se odnose na javni i privatni sektor. Pojavljuju se nove interpretacije i promišljanja sa zadaćom izgradnje modela koji će preciznije definirati sektore kreativne jezgre koja potiče kreativnu ekonomiju, a koja se pozitivno reflektira u mnogim granama gospodarstva (Pratt and Bennett, 2023).

Iako je važno praćenje ekonomske relevantnosti baštinskih institucija, treba istaknuti i teško mjerljivu stranu kulturnih djelatnosti (McCartney et al.,

2023) kao i neistraženost njihove uloge u poticanju inovacija i prelijevanju znanja u druge KKI (cf. Dalle Nogare and Murzyn-Kupisz, 2021).

U sljedećem dijelu rada analizira se na primjeru najparticipativnije europske kulturne manifestacije *Dana europske baštine* suradnja baštinskih ustanova koja rezultira kulturnim događanjima i stvaranju digitalnoga baštinskog sadržaja na digitalnoj platformi.

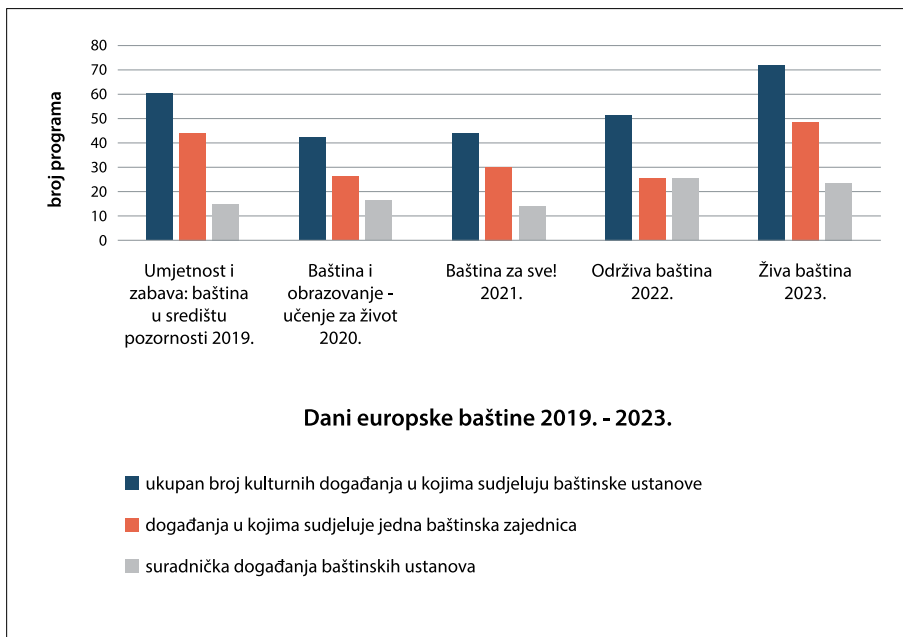
4. Suradnja baštinskih ustanova na manifestaciji ***Dani europske baštine***

Studija slučaja obuhvaća analizu prijavljenih hrvatskih kulturnih događanja na manifestaciji *Dani europske baštine* koja se u Hrvatskoj obilježava od 1995. godine proglašenjem posavskog sela Krapja selom graditeljske baštine. Manifestaciju je 1985. godine pokrenulo Vijeće Europe, a od 1999. godine prerasla je u suradničku akciju koju podupire Europska unija što je rezultiralo najrasprostranjenijom participativnom kulturnom manifestacijom u Europi (EHD, 2024).

Manifestacija se kontinuirano obilježava svake godine tijekom rujna i listopada s ciljem upoznavanja s manje dostupnim lokalitetima kulturne baštine uz omogućavanje organiziranih posjeta manje poznatim mjestima i edukaciji o zaštiti kulturne baštine kako bi iz nje crpili nadahnuće za sadašnje i buduće generacije. Kulturna događanja organiziraju različiti predlagatelji iz javnog i privatnog sektora povezani sa zajedničkim ciljem promoviranja i zaštite kulturne baštine. Za potrebe analize izdvojeni su programi u organizaciji baštinskih ustanova i njihovi suradnički projekti, odnosno kulturna događanja na kojima je zabilježena suradnja baštinskih ustanova s drugim baštinskim partnerima ili partnerima iz drugih sektora. Suradnja je definirana široko, od participiranja ustanove u organizaciji događanja, radionica, predstavljanja publikacija, konferencija, izradi digitalnoga kulturnog i obrazovnog sadržaja, edukaciji, izložbenim aktivnostima ili uporabi prostora baštinske ustanove.

Analizirani su baštinski kulturni programi u periodu od 2019. do 2023. godine s namjerom utvrđivanja broja samostalno izvedenih programa arhiva, knjižnica i muzeja te njihove suradnje s drugim partnerima iz kulturnih i kre-

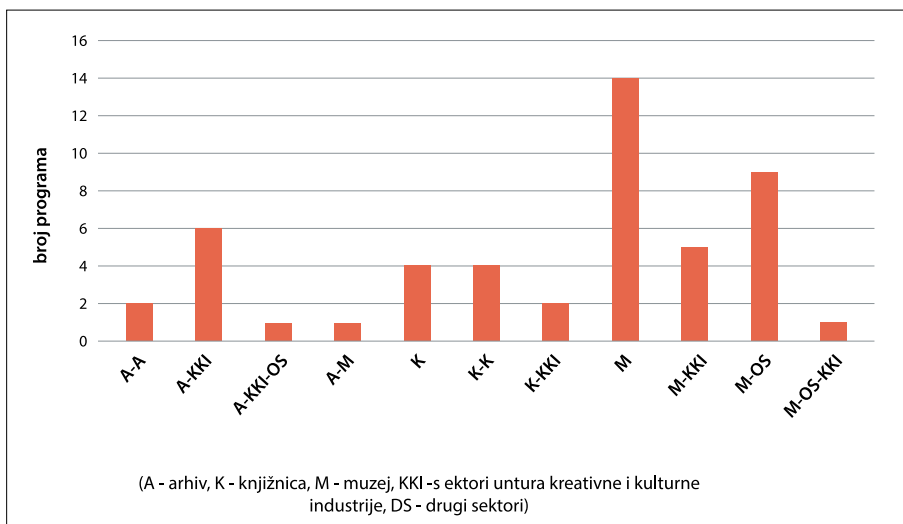
ativnih industrija, ali i drugih industrijskih sektora (Slika 1).² Tema iz 2022. godine *Održiva baština* okupila je najviše suradničkih programa (25), i to je jedina godina u kojoj je broj suradničkih programa bio jednak broju samostalnih programa. U ostalim analiziranim godinama baštinske ustanove sudjeluju s većim brojem samostalnih programa nego u suradnji s partnerima.

SLIKA 1. Analiza kulturnih događanja na manifestaciji Dani europske baštine od 2019. do 2023. godine u kojima sudjeluju baštinske ustanove

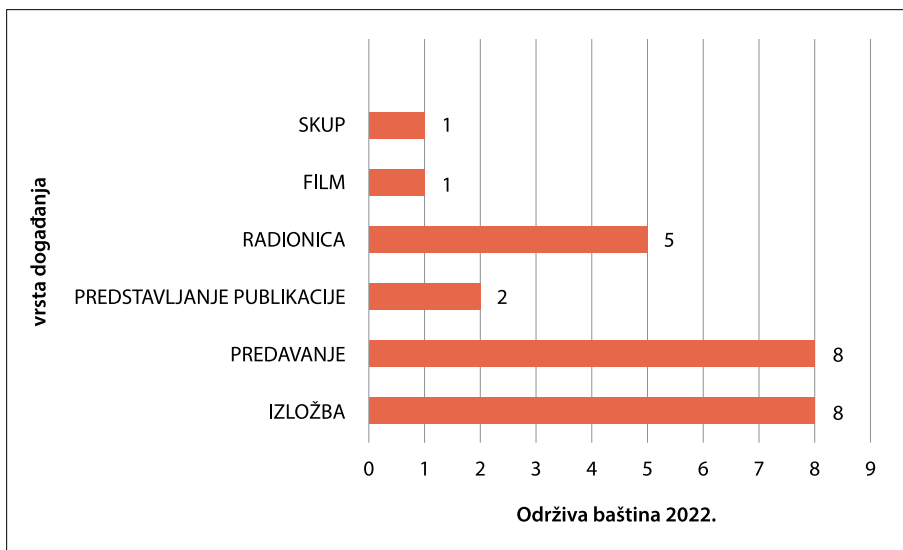
Analizom predloženih programa (Slika 2) vidljivo je da baštinske ustanove sudjeluju s većim brojem prijavljenih programa i pri tome surađuju s drugim baštinskim ustanovama, drugim partnerima iz kulturne i kreativne industrije te partnerima iz drugih sektora. Baštinske ustanove u suradnički najaktivnijoj 2022. godini organizirale su brojna kulturna događanja u suradnji s drugim partnerima.

² Sva analizirana događanja dostupna su na mrežnim stranicama Ministarstva kulture i medija Republike Hrvatske na sljedećoj poveznici <https://min-kulture.gov.hr/cu-kultura/kulturna-bastina/medjunarodni-projekti/dani-europske-bastine-7217/7217> [pristupljeno 7. 4. 2024.]

SLIKA 2. Suradnja baštinskih ustanova na Danima europske baštine u 2022. godini

Najpopularniji oblik suradnje tijekom analiziranih godina bile su izložbe, predavanja i predstavljanje publikacija. Zabilježeni su i razni drugi oblici suradnje poput radionica, konferencija, koncerata, stručnog vodstva, slušanje

SLIKA 3. Vrsta suradničkih događanja na Danima europske baštine u 2022. godini s temom Održiva baština

zvučnih zapisa, filmova i dr. U 2023. godini baštinske ustanove surađivale su najviše na pripremi izložbi i predavanja. Ti oblici kulturnih događanja bili su najbrojniji i u 2022. godini (Slika 3). U 2021. godini najčešći programi suradnje bile su izložbe i manifestacije, dok su najbrojniji oblici suradnje u 2020. godini bili predstavljanje publikacija i organizacija izložbi. U 2019. godini baštinske ustanove suradnički su najviše organizirale predstavljanje različitih publikacija i izložbi.

Organizirana kulturna događanja često su popratnim digitalnim sadržajem predstavljena na digitalnoj platformi *Dani europske baštine* s poveznica-ma na baštinske ustanove i priređene digitalne sadržaje čime se stvara nova baza zajedničkoga podatkovnog baštinskog sadržaja koja može biti resurs za nove uporabe.³ Programska aktivnost baštinskih ustanova pozicionira ih kao stvaratelje sadržaja što doprinosi njihovoj relevantnosti i boljoj vidljivosti na platformi koja ima brojnu publiku. Preporučuje se daljnje istraživanje motiva i oblika suradnje baštinskih ustanova s ciljem produbljivanja spoznaja o nastalim digitalnim sadržajima i njihovoj daljnjoj uporabi. Ponovljena istraživanja mogu biti usmjerena k analizi tema koje najviše doprinose povezivanju baštinskih zajednica.

5. Zaključak

Nastavak procesa konvergencije stvara pozitivno ozračje za suradnju baštinskih ustanova, stvaranje i ponovnu uporabu baštinskog sadržaja. Konvergentni interesi baštinskih ustanova ogledaju se u uvažavanju specifičnih znanja svake korisničke zajednice arhiva, knjižnica i muzeja uz obogaćivanje znanjima i vještinama iz drugih baštinskih zajednica kao i drugih sektora čime se stvaraju sadržaji koji doprinose relevantnosti baštinskih ustanova u digitalnom dobu. Preljevanje inovacija i ideja posredstvom baštinskih ustanova u druge dijelove kreativnog sektora prepoznato je u teorijskim modelima koji su opisivali koncept kreativnih i kulturnih industrija. Baštinski podsektor pozicioniran je kao jezgra kreativne ekonomije čiji doprinos nije moguće mjeriti kroz postojeće

³ Na digitalnoj platformi European Heritage Days mogu se vidjeti hrvatski programi objavljeni tijekom godina, dostupno na <https://www.europeanheritagedays.com/> [pristupljeno 7. 4. 2024.]

koncepte kulturnih i kreativnih industrija. Provedena analiza pokazuje kako suradničke aktivnosti baštinskih ustanova u organiziranju kulturnih događanja rezultiraju stvaranjem digitalnoga baštinskog sadržaja što doprinosi boljoj vidljivosti baštinskog sektora u digitalnom mediju. Kao što lokaliteti kulturne baštine imaju pozitivan učinak na gospodarstvo, tako i veća prisutnost baštinskog sadržaja u digitalnom mediju stvara informacijski krajolik koji je važan resurs i inspiracija drugim sektorima, usprkos brojnim izazovima koje donosi razvoj digitalizacije.

LITERATURA

- APARAC-JELUŠIĆ, T. (2016). Obrazovanje za digitalne knjižnice: pogled iz Europe. *Libellarium: Journal for the Research of Writing, Books & Cultural Heritage Institutions*, 9 (2). <https://DOI: http://dx.doi.org/10.15291/libellarium.v9i2.289>
- BASARABA, N. (2022). A bottom-up method for remixing narratives for virtual heritage experiences. *Convergence*, 28 (6), 1531–1554. <https://doi.org/10.1177/13548565211048968>
- O'BRIEN, D. (2015). Business as usual: Creative industries and the specificity of the British state. In *The Routledge Companion to the Cultural Industries* (pp. 452–463). Routledge.
- DALLE NOGARE, C., MURZYN-KUPISZ, M. (2021). Do museums foster innovation through engagement with the cultural and creative industries?. *J Cult Econ* 45, 671–704 <https://doi.org/10.1007/s10824-021-09418-3>
- DCMS (2016). *Creative Industries Economic Estimates Methodology*. London: DCMS.
- DEMPSEY, L. (2000). Scientific, industrial, and cultural heritage: A shared approach. *Ariadne*. [citirano. 2024-03-15] Dostupno na: <http://www.ariadne.ac.uk/issue22/dempsey/>
- DUPONT, C. (2007). Libraries, archives, and museums in the twenty-first century: Intersecting missions, converging futures?. *RBM: A Journal of Rare Books, Manuscripts, and Cultural Heritage*, 8 (1), 13–19.
- EHD (2024). European Heritage Days (EHD) [citirano. 2024-03-25] Dostupno na: <https://www.europeanheritagedays.com/EHD-Programme/About/About-Us>
- EIZ – Ekonomski institut, Zagreb (2021). Kreativne i kulturne industrije u RH – prije i nakon COVID-19. [citirano. 2024-03-25] Dostupno na: https://min-kulture.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Doc/kkicovid19_studija.pdf
- European Commission (2021a). Commission proposes a common European data space for cultural heritage 2021. [citirano. 2024-03-19] Dostupno na: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-proposes-common-european-data-space-cultural-heritage>

- European Commission (2021b). Recommendation (EU) 2021/1970. Commission Recommendation (EU) 2021/1970 of 10 November 2021 on a common European data space for cultural heritage. [citirano. 2024-03-23] Dostupno na: <http://data.europa.eu/eli/reco/2021/1970/oj>.
- European Commission (2024). Why social cohesion is important for Europe [citirano. 2024-03-27] Dostupno na: <https://culture.ec.europa.eu/hr/policies/selected-themes/cohesion-and-well-being>
- FALETAR TANACKOVIĆ, S., & BADURINA, B. (2009). Suradnja: izazov za hrvatske narodne knjižnice. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 52 (1/4), 188–219. [citirano. 2024-03-29] Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/83022>
- HESMONDHALGH, D. (2013). *The Cultural Industries*, 3rd edn. London: Sage Publications.
- HORVAT, J. (2019). Kružnost u kreativnoj industriji. *Književna revija (Osijek)*, 59 (1), 7–26.
- HORVAT, J., CRNKOVIĆ, B. & MIJOČ, J. (2020). Informacijska misija kreativne industrije – popularizacija drevnog pisma u prostorima javne visokoobrazovne ustanove. U: Katić, T. & Tomašević, N. (ur.) *Mirna Willer: Festschrift*. Zadar, Sveučilište u Zadru, str. 315–331.
- HOWKINS, J. (2003). *Kreativna ekonomija: kako ljudi zarađuju na idejama*. Zagreb: Binoza press doo.
- JENKINS, H. (2006). *Convergence culture: Where old and new media collide*. New York, NY: New.
- KEA (2022). *Cultural Heritage to Innovate and to Stimulate International Cooperation: Policy Recommendations*. [citirano. 2024-03-29] Dostupno na: <https://keanet.eu/wp-content/uploads/Ilucidare-Policy-Recommendations-13092022.pdf>
- LATZER, M. (2013). Media convergence. In *Handbook on the digital creative economy* (pp. 123–133). Edward Elgar Publishing.
- LOGAN, M. A., & LIEW, C. L. (2023). GLAM Convergence Revisited: An Examination of User Perception and Experience. *Journal of Library Administration*, 63 (8), 1014–1043.
- MARTY, P. F. (2009). An introduction to digital convergence: libraries, archives, and museums in the information age. *Museum Management and Curatorship*, 24 (4), 295–298. <https://doi.org/10.1080/09647770903314688>

- McCARTNEY, G., O'CONNOR, J., OLMA, S. *et al.* Culture as an objective for and a means of achieving a Wellbeing Economy. *Humanit Soc Sci Commun* 10, 718 (2023). <https://doi.org/10.1057/s41599-023-02240-6>
- MKM (2023). Predstavljena nova digitalna platforma eKultura – veliki doprinos očuvanju i dostupnosti bogate hrvatske kulturne baštine [citirano 11. 4. 2024.] Dostupno na: <https://min-kulture.gov.hr/vijesti-8/predstavljena-nova-digitalna-platforma-ekultura-veliki-doprinos-ocuvanju-i-dostupnosti-bogate-hrvatske-kulturne-bastine/24388>
- MURRAY, J. H. (2011). *Inventing the Medium: Principles of Interaction Design as a Cultural Practice*. The MIT Press.
- OECD (2022). *The Culture Fix: Creative People, Places and Industries*, Local Economic and Employment Development (LEED), OECD Publishing, Paris. <https://doi.org/10.1787/991bb520-en>.
- RAŠIĆ BAKARIĆ, I., BAČIĆ, K., & BOŽIĆ, L. (2015). Mapiranje kreativnih i kulturnih industrija u Republici Hrvatskoj. *Zagreb: Ekonomski institut*. [citirano. 2024-03-25] Dostupno na: <https://kreativneindustrije.me/wp-content/uploads/2019/07/09-Mapiranje-kreativnih-i-kulturnih-industrija-u-Republici-Hrvatskoj.pdf>
- PRATT, A. C., & BENNETT, T. (2023). Everything you always wanted to know about data for the Cultural and Creative Sector production system, but were afraid to ask: Part 1– Problems of statistical description. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6224372>
- TERRAS, M., COLEMAN, S., DROST, S., ELSDEN, C., HELGASON, I., LECHULT, S., OSBORNE, N., PANNEELS, I., PEGADO, B., SCHAFER, B., SMYTH, M., THORNTON, P., & SPEED, C. (2021). The value of mass-digitised cultural heritage content in creative contexts. *Big Data & Society*, 8 (1). <https://doi.org/10.1177/20539517211006165>
- THROSBY, D. (2008). The concentric circles model of the cultural industries, *Cultural Trends*, 17: 3, 147–164. <http://dx.doi.org/10.1080/09548960802361951>
- Uredba EU 2021/818. Europskog parlamenta i Vijeća od 20. svibnja 2021. o uspostavi programa Kreativna Europa (2021. – 2027.) i stavljanju izvan snage Uredbe (EU) br. 1295/2013 [citirano 11. 4. 2024.] Dostupno na: <http://data.europa.eu/eli/reg/2021/818/oj>

- WARREN, E., & MATTHEWS, G. (2020). Public libraries, museums and physical convergence: Context, issues, opportunities: A literature review Part 2. *Journal of Librarianship and Information Science*, 52 (1), 54–66. <https://doi.org/10.1177/0961000618769721>
- WILLER, M. (1997). O AKM-u [citirano 9. 4. 2024.] Dostupno na: https://akm.hkdrustvo.hr/AKM_arhiva/akm1/o_akm.htm
- ZORICH, Diane, Günter WAIBEL and Ricky ERWAY. (2008). Beyond the Silos of the LAMs: Collaboration Among Libraries, Archives and Museums. Report produced by OCLC Programs and Research. [citirano. 2024-03-25] Dostupno na: www.oclc.org/programs/reports/2008-05.pdf

Istraživački pogledi nakladništva o nakladništvu

Nives TOMAŠEVIĆ
umirovljena profesorica
Odjela za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
tomasevic.nives@gmail.com

SAŽETAK

Istraživački pogledi nakladništva o nakladništvu pregled je izabranog dijela hrvatskih publikacija koje se bave poviješću nakladništva i nakladničkih proizvoda okrenutih istraživanju nakladništva. Cilj rada istražiti je nakladničku produkciju od početka novog milenija do suvremenosti okrenutu temama nakladništva te analiziranju nakladništva kao jednog od dvanaest sektora kreativne industrije. U radu se izabrane bibliografske jedinice obrazlažu u svojem temeljnom konceptu te prinosima nakladništvu i informacijskoj znanosti. Riječ je o dvadeset i četiri naslova redom objavljena u uglednim nakladničkim kućama što navedenim naslovima jamči zamjetnu stručnu, znanstvenu i čitateljsku recepciju. Izborom i analizom izabranih naslova u radu se postavlja temelj bibliografske baze nakladničkih uknjiženih naslova o nakladništvu, a istraživačima nakladništva za nadogradnju uspostavljenog pregleda srodnim, budućim naslovima.

KLJUČNE RIJEČI: bibliografija, Republika Hrvatska, gospodarstvo, informacijske znanosti, kreativna industrija

Nakladnička djelatnost organizira proces objavljivanja djela te objedinjuje dimenziju financiranja i oblikovanja te distribuciju knjiga – od pripreme rukopisa do prodaje. Kao i svaka druga gospodarska grana, nakladništvo ima profit kao osnovni gospodarstveni cilj pri čemu investicijski prati tekst od pri-

preme rukopisa do prodaje. Specifičnost nakladništva jest određenje nakladništva ne samo kao proizvodne nego i kulturne kategorije koja je suodgovorna za kulturni identitet zemlje.

Nakladnička djelatnost jedna je od djelatnosti kreativne industrije, oslonjena je na projektnu aktivnost, autorskoga je karaktera i proizvodi su joj zaštićeni autorskim pravima. Nakladnički proizvodi višedimenzijskih su karakteristika jer izravno potiču obrazovnu i čitalačku razinu društva te kulturne i kreativne aktivnosti svih dvanaest sektora kreativne industrije. Nakladničkim strategijama usmjeravaju se učinci nakladničkih proizvoda te se (ne)izravno prelijevaju na obrazovanje i kulturu. Pri tome se na temelju nakladničkih strategija određuju i nakladničke taktike kojima se oblikuju nakladnički proizvodi, biblioteke te izgrađuju čitateljske niše. Nakladništvo sa svojom produkcijom istodobno konzervira postojeće kulturne vrijednosti, ali ih i dograđuje, odnosno nakladništvo kao djelatnost izravno utječe na oba navedena segmenta kulture kao resursa. Nakladnička djelatnost bavi se kulturnim, duhovnim dobrima jer joj je i zadaća stvaranje, uređivanje, oblikovanje i distribucija sadržaja poput informacija, znanja, ideja i diskursa; nakladništvo je i informacijska djelatnost te pokretač novih tehnologija. Razvoj novih tehnologija te povezanost nakladništva i obrazovnog sustava pokazuje da nakladničko iskustvo ima važnu i nezamjenjivu ulogu u razvoju digitalne pismenosti. U razvijenim društvima čije se gospodarstvo temelji na znanju, nakladništvo postaje nezamjenjivim, jer upravo ono omogućuje pristup informacijama, njihovu razmjenu, distribuciju.

Osim nakladništva, unutar kreativne industrije važnu ulogu ima i knjiga – proizvod nakladničke djelatnosti čiji se sadržaj idejno prelijeva na sve sektore kreativne industrije. Knjiga se s druge strane širokoj čitateljskoj javnosti predstavlja poput većine proizvoda s naglaskom na pronalaženju atraktivnog mjesta u tržišnoj niši kako bi se razumljivo i učinkovito predstavila potencijalnom čitatelju. Pritom knjiga, upravo kao i nakladništvo, ima dvojaku funkciju kulturnog i gospodarstvenog dobra. Nakladničke strategije stoga primjenjuju složeni pristup oblikovanju knjiga pomirujući lokalnu i globalnu kulturu i združujući ih oko činjenice knjige kao osnovnog sredstva njegovanja jezičnog kapitala određenoga kulturnog identiteta, a time i kulturne raznolikosti na globalnoj razini.

Danas je zanimanje stručnih i znanstvenih krugova za nakladničku djelatnost poraslo, iako se nakladništvo kao mlada znanstvena disciplina tek sra-

mežljivo uvodi na Sveučilišta u Hrvatskoj. Zahvaljujući prof. Srećku Jelušiću kasnih osamdesetih godina prošlog stoljeća predmeti nakladništva uvedeni su na Filozofskom fakultetu Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku. Od 2015. godine na istom fakultetu izvodi se Diplomski studij nakladništva. Na Sveučilištu u Zadru na Odjelu za informacijske znanosti proteklih se desetak godina izvodila nastava predmeta nakladništva na studijskim razinama te na doktorskom studiju *Društvo znanja i prijenos informacija* kroz modul nakladništva na kojemu je obranjeno nekoliko doktorskih disertacija nakladničke tematike. U Zagrebu na Filozofskom fakultetu postoji Katedra za nakladništvo na Odjelu za informacijske znanosti. Takvi obrazovni pomaci pridonijeli su činjenici da je broj monografskih i periodičkih publikacija s nakladništvom u sustavnom rastu te se „nakladnička djelatnost“ kritički brusi i usklađuje sa suvremenim trendovima nakladničkog poslovanja.

Među brojnim tekstovima o nakladništvu izdvajaju se *Ogledi o nakladništvu* Srećka Jelušića (2012), *O nakladništvu iznutra* Gileasa Clarka i Angusa Philipasa (2017), *Uvod u nakladništvo* Zorana Velagića (2020), *Knjiga, tranzicija, iluzija* Mihe Kovača i Nives Tomašević (2009), *Nevidljivo nakladništvo* Nives Tomašević i Jasne Horvat (2012), *Elektronička knjiga* Danijele Živković (2002), *Elektroničko nakladništvo?* Zorana Velagića, Tomislava Jakopeca, Franje Pehara i Josipe Selthofer (2017), *Metafora knjige* Ivone Despot (2022), *Nevidljiva tipografija* Frane Pare (2012), *Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne tiskane tradicije* Marijane Tomić (2014), *Kreativna industrija i nakladništvo* Nives Tomašević (2015), *Časopisi i znanstvena komunikacija* Ivane Hebrang Grgić (2016), *Knjižara Morpurgo u Splitu (1860. – 1947.) i razvoj kulture čitanja* Nade Topić (2017), *Tragovi u vremenu* Rosie Kugli (2021), *Vošicki* Marka Gregura (2020), *Kratka povijest knjižnica i nakladnika s kodovima i aplikacijom* Ivane Hebrang Grgić (2017), *Nakladnici na društvenim mrežama* Petre Ljevak (2020), *Knjiga i nakladništvo u odnosima s javnošću* Mire Radalja (2016), *Moć marketinga u knjižnom nakladništvu* Leonarda Blaževića (2016), *Biblioteka Vjeverica i urednički rad* Grigora Viteza u dječjem nakladništvu Ivane Božović (2021), *Stvaranje čitatelja: beletristički nakladnički nizovi u Hrvatskoj (1968. – 1991.)* Nenada Rizvanovića (2020) te *Nakladništvo 2019.* Josipe Mijoč i Jasne Horvat (2020). Dodajmo još i *Grafički dizajn tiskarskog i digitalnog proizvoda* (2022) Josipe Selthofer te studiju Ivane Hebrang Grgić i Ane Barbarić *Ni s kućom ni bez kuće – nakladnička djelatnost Hrvata u Novome*

Zelandu (2021) te prijevod i dopunjeno izdanje (2023) knjige pod naslovom *Their faraway home* na engleskom jeziku.

Navedeni izbor rezultat je pretraživanja knjižničnih kataloga po ključnim riječima *nakladništvo, uredništvo, čitatelj, kreativna industrija, knjiga, nakladnički proizvod*, a obuhvatilo je recenzirane monografije objavljene u Republici Hrvatskoj u razdoblju od 2012. do 2022. godine. Drugi važan kriterij pri izboru analiziranih monografija povezan je s autorstvom monografija jer većinu potpisuju bivši studenti i/ili profesori hrvatskih sveučilišta čime izabrane monografije daju primjer poslijediplomskih i drugih znanstvenih/stručnih istraživanja nakladništva.

Cilj takvog izbora osvijetliti je nakladništvo s različitih točaka te ostvarenim prinosom ponuditi podlogu budućim istraživanjima nakladništva za unapređenje nakladničke struke.

Knjiga **Ogledi o nakladništvu** (2012) Srečka Jelušića i sustavno i konzistentno razlaže problematiku nakladništva, nalazeći teorijska uporišta u suvremenoj literaturi na stranim jezicima i dajući pri tome primjere iz hrvatskog nakladništva, čime teorijski pristup kvalitetno prožima konkretnim praktičnim iskustvima. Time spaja dvije odrednice nakladništva, predstavljajući ga kao akademsku disciplinu i kao praktičnu djelatnost. Knjiga Srečka Jelušića pionirski je, ali istodobno vrlo ozbiljan korak k otvaranju rasprave o položaju i konkurentnosti hrvatskog nakladništva, ali i u izgradnji teorijskih i metodoloških pretpostavki za istraživanje i razumijevanje nakladničke djelatnosti koja čini temelj svakog društva. Djelo je iznimno važno za hrvatsko društvo u cjelini, posebice stoga što razvija svijest o nužnosti pluralnosti nakladničkih proizvoda u suvremenim demokratskim društvima, jer nakladništvo ne promatra kao puku proizvodnju i recepciju tiskovina, nego kao rafiniranu djelatnost stvaranja, stjecanja, uređivanja i diseminacije informacija i općenito tekstnih diskursa, i naposljetku stoga što sličnih djela napisanih hrvatskim jezikom nema. Autor tematski i kritički predstavlja najvažnije i najzastupljenije trendove u suvremenom promišljanju o nakladništvu, uvijek polazeći od temeljne pretpostavke da je nakladništvo složena djelatnost stvaranja, stjecanja, uređivanja i protoka pisanih informacijskih i estetskih diskursa. Posebna pozornost posvećena je problematici odnosa kulturnog i ekonomskog aspekta nakladništva, propitivanju konteksta u kojemu se nakladništvo kao djelatnost odvija te problematici nakladničkih platformi koju je apostrofiralo prvo na-

kladništvo na digitalnim medijima, a zatim i *web*-nakladništvo.

Dodatnu vrijednost knjige čini tipologija stručnih djelatnika u nakladništvu i nakladničkih proizvoda kao uspješan pokušaj usustavljivanja goleme lepeze suvremenih nakladničkih proizvoda te izgradnja hrvatske stručne terminologije koja je, slijedom nedostatka objavljivanja znanstvenih i stručnih radova s područja, desetljećima bila zapuštena.

Knjiga Gilesa Clarka i Angusa Philipisa (2017), **O nakladništvu iznutra**, izvorno objavljena 1988. kao priručnik za mlade pridošlice u nakladništvo i knjižarstvo, prerasla je kroz brojna izdanja na engleskom jeziku i brojne prijevode u globalni nakladnički udžbenik. Danas se njime koriste studenti koji se iz zemalja diljem svijeta slijevaju u *Oksfordski međunarodni centar za nakladničke studije*, u prijevodu na njemački profesionalci na jednom od najdugovječnijih tržišta, na kineski oni na jednom od najbrže rastućih tržišta, a litavska ili hrvatska izdanja, primjerice, nakladnici na malim europskim tržištima sputanim jezičnim i raznovrsnim drugim barijerama. Knjiga je temeljna literatura za studente nakladništva, za sve one koje zanima nakladnička karijera, za one koji su se tek nedavno počeli baviti nakladničkim poslom, kao i za sve one koji žele biti bolje upućeni u svijet nakladništva.

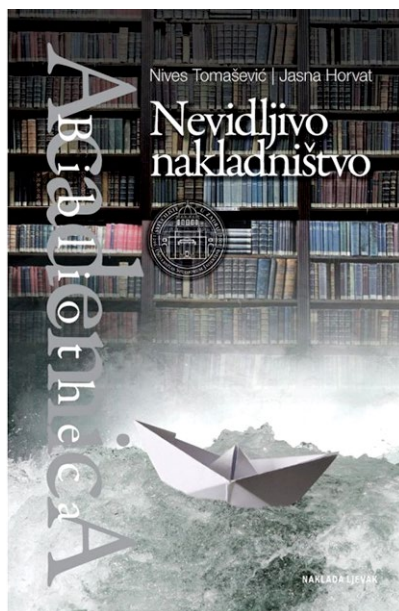
Hrvatski prijevod knjige rezultat je suradnje Hrvatske sveučilišne naklade i Diplomskih studija nakladništva i anglistike (prevoditeljskog smjera) koji se izvode na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Učeći o nakladništvu i stručnom prevođenju, studenti su uz kontinuirano mentorstvo učili i o procesima stjecanja i uređivanja rukopisa te oblikovanja i objavljivanja publikacije, a većinu su tih procesa odradili samostalno.

Uvod u nakladništvo Zorana Velagića (2020. dopunjeno i prerađeno izdanje), nakladnička je početnica s informacijama o osnovama nakladničke djelatnosti, definiranjima nakladničke djelatnosti, razvoju nakladništva i položaju nakladničke djelatnosti unutar kreativne industrije. Knjiga je nastala kao rezultat sedmogodišnjeg korištenja prvog izdanja u nastavi i, kako sam autor kaže u Predgovoru, nastala je i zbog svojevrsne eksplozije nakladničke literature, temeljni je udžbenik za studente nakladništva. Autor tematski i kritički predstavlja najvažnije i najzastupljenije trendove u suvremenom nakladništvu, uvijek polazeći od temeljnog načela da je nakladništvo složena djelatnost, djelatnost stvaranja, stjecanja, uređivanja i protoka pisanih informacijskih i estetskih diskursa. Udžbenik donosi i osvrt na razvoj modernoga

globalnog nakladništva, ističući probleme konglomeracije i nove mogućnosti sadržajne konvergencije. Knjiga je dopunjena i poglavljima o zaštiti autorskih prava, korporativne odgovornosti nakladništva, prilagodbe nakladničkog poslovanja u digitalno doba. Dodatnu vrijednost knjige donosi i Pojmovnik – izgradnja hrvatske stručne terminologije, koja je zbog nedostatka objavljivanja znanstvenih i stručnih radova s područja bila zapuštena, te popis literature o nakladništvu.

Knjiga Mihe Kovača i Nives Tomašević **Knjiga, tranzicija, iluzija** (2009) na odabranim primjerima iz hrvatskoga i slovenskog izdavaštva analizira poziciju autora i funkcije urednika u doba tranzicije, nakladničku politiku i zakonsku regulativu u nacionalnom i u europskom zakonodavstvu (autorska prava, porezna politika) te utjecaj globalnog tržišta na nacionalna tiskarstva. Autori se bave suvremenim kulturnim fenomenima nakladništva, iznimno bitnim za razvoj kreativne industrije. Zbog svoje interdisciplinarnosti knjiga je namijenjena s jedne strane „praktičarima“ – izdavačima i tiskarima, a s druge znanstvenoj zajednici koja se bavi preoblikama kulturnih fenomena – sociolozima, kulturolozima, ekonomistima, književnim znanstvenicima.

Nevidljivo nakladništvo (2012) autorica Jasne Horvat i Nives Tomašević priručnik je namijenjen studentima nakladništva i komunikologije, teoretičarima društvenih promjena kao i širemu čitateljskom krugu zainteresiranom za nakladništvo i njegovu mnogostrukost uloga. Istraživanjem nakladništva autorice imaju cilj nakladništvo učiniti „vidljivim“ te potaknuti raspravu o nakladničkim ulogama. „Nevidljivost“ nakladništva istaknuta u naslovu ključ je za razumijevanje osnovne ideje knjige i cjeline istraživačkog predmeta s naglaskom na skrivenoj moći nakladništva u proizvodnji i promicanju kulturnog identiteta. Polazeći od suvremenih pojmova postmaterijalizma, kreativne ekonomije i kulturnog identiteta, autorice pružaju nov pogled na nakladništvo kao dio kreativne industrije. U knjizi su dane brojne definicije kulture, kreativne ekonomije, industrije dokolice, književnog nagrađivanja, resursa knjige, dokumentarizma prisutnog u književnoj produkciji i postmaterijalizma. Autorice pokazuju na vlastitim primjerima nakladničke proizvodnje mogućnosti spajanja književnosti i turizma, nakladništva i drugih segmenata industrije dokolice. Posebno zanimljivo poglavlje *Glagoljički kulturni kontekst* upućuje na komercijalne mogućnosti glagoljice kao baštinskog pisma.

SLIKA 1. *Nevidljivo nakladništvo*

Elektronička knjiga (2002) Danijele Živković progovara o suvremenoj pojavi koja je pred mnoge struke postavila brojne izazove. Autorica u ovoj važnoj knjizi prije svega propituje i postavlja definiciju elektroničke knjige. Potom upućuje na promjene i nužnosti uspostave suradnje drukčije nego što je ona bila u „slučaju“ „klasične“ knjige, između nakladnika, knjižara, pravnika, informatičara i knjižničara. Autorica daje i pregled pojave elektroničke knjige u svijetu i u Hrvatskoj.

Elektroničko nakladništvo? Zorana Velagića, Tomislava Jakopeca, Franje Pehara i Josipe Selthofer (2017) znanstvena je monografija koja tematizira različite aspekte istoimenoga nakladničkog fenomena. Rezultat je višegodišnjega kontinuiranog praćenja promjena u suvremenom nakladništvu, analiziranja i komparacije literature i praktičnih istraživanja nakladničkog tržišta. Podijeljena je u pet tematskih cjelina. Prva se bavi razvojnim i društvenim kontekstom elektroničkog nakladništva, prikazuje njegov povijesni razvoj i kritički propituje dominantne pretpostavke o ulozi elektroničkih publikacija na globalnom tržištu. Druga cjelina prikazuje i analizira tehnološke razvojne preduvjete e-nakladništva, posebice razvoj formata zapisa elektroničkih knjiga, razvoj čitača elektroničkih knjiga i razvoj računarstva u oblaku i platformi

za objavljivanje elektroničkih knjiga. Treća, četvrta i peta cjelina praktično su usmjerene i tematiziraju nakladništvo elektroničkih knjiga, elektroničkih časopisa i naposljetku izazove vizualnog oblikovanja publikacija u mrežnom okružju.

Metafora knjige Ivone Despot (2022) knjiga je koja donosi nove teorijske spoznaje o nakladničkim tehnologijama i suvremenim nakladničkim procesima koji se oslanjaju na digitalne tehnologije. Knjiga identificira nove tehnologije koje imaju važnu ulogu u razvoju novih poslovnih modela u nakladništvu te u razvoju novih oblika knjige. Nove su tehnologije prepoznate kao poticaj suradnje nakladništva s drugim sektorima kreativnih industrija.

Metafora knjige Ivone Despot svojim je tematskim određenjem nezaobilazno gradivo istraživačima društvenih pojava iz polja informacijskih znanosti. Znanstvena relevantnost knjige *Metafora knjige* ostvaruje se analizom integracija digitalne tehnologije i oblikovnih postupaka u nakladnički sadržaj, a stručni prinosi ogledaju se u jasnim smjernicama, brojnim primjerima i prikazanim prijedporima

Nevidljiva tipografija, čiji je autor Frane Paro (2012), knjiga je koja na 330 stranica, s više od 600 ilustracija, u 22 poglavlja te sažetkom na engleskom jeziku, indeksom imena i literaturom, sadrži i kolekciju od 76 tiskarskih znakova tipa *orbis terrarium* sa središnjom temom prvoga tiskarskog znaka na tlu Hrvatske autora Blaža Baromića. Hrvatsku glagoljsku baštinu stavlja uz bok ostvarenjima pionira tiskarstva renesanse, sa središnjom temom: prvi tiskarski znak na tlu Hrvatske i njegov autor Blaž Baromić, utemeljitelj prve hrvatske tiskare. *Nevidljiva tipografija*, kao dio multidisciplinarnog projekta istraživanja hrvatske glagoljske tiskarske baštine – ujedno i prvoga sveobuhvatnog kulturnoznanstvenog projekta od nacionalnog značenja u području glagoljskog tiskarstva – uspjela je realizirati osnovni cilj: naglasiti i vrednovati sudioništvo Hrvata u stvaranju temelja svjetske povijesti tiskarstva, i to konkretnim knjižnim i tipografskim rezultatima trajne vrijednosti, u prilog identitetu hrvatske kulture.

Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije Marijane Tomić (2014) knjiga je u kojoj autorica usmjeruje pozornost na tehnološku revoluciju izazvanu izumom tiska, koja je u 15. i 16. stoljeću dovela do susreta između rukopisa i inkunabula – rukopisnih i ručno izrađenih knjiga. U knjizi se prikazuje i povijesni okvir hrvatskoglagoljske kulture u doba

razmeđa između rukopisne i tiskane baštine, a posebno se osvrće na Blaža Baromića i senjsku tiskaru te analizira četiri hrvatska glagoljska brevijara. Spajajući svoju temeljnu knjižničarsku struku s poviješću knjige, paleografijom i suvremenim računalnim metodama, autorica je napisala odličan udžbenik namijenjen onima koje zanima hrvatska glagoljska baština, moć tehnologije i povijest pisane riječi.

Kreativna industrija i nakladništvo (2015) Nives Tomašević povezuje fenomen kulturne industrije sa svojim užim praktičnim i znanstvenim područjem, nakladništvom, i tako otvara novo problemsko polje bitno za nacionalnu kulturu u doba globalizacije. Autorica postavlja tezu o nakladništvu kao dijelu kreativne industrije te se bavi književnim tekstom kao kulturnim dobrom i nakladništvom kao djelatnošću koja istodobno radi po tržišnim načelima, ali i sudjeluje u stvaranju, održavanju i dogradnji nacionalnog identiteta. Svoju tezu o potrebi i postojanju kreativne industrije u nakladništvu autorica ilustrira inovacijama u hrvatskoj nakladničkoj i kulturnoj praksi 21. stoljeća, od mrežnih stranica nakladnika, e-knjige do svjetskih festivala knjige u organizaciji nakladnika i kreativnih riznica širokog profila.

Časopisi i znanstvena komunikacija Ivane Hebrang Grgić (2016) sveučilišni je udžbenik koji prati problematiku znanstvenog časopisa od njegove pojave u 17. stoljeću do današnjih oblika u elektroničkom okruženju. Autorica se bavi ulogom časopisa u procesu znanstvene komunikacije, znanstvenicima kao odašiljačima i korisnicima znanstvenih informacija, vrijednosnom piramidom časopisa, problemima komercijalizacije časopisa i pojavom elektroničke dostupnosti. Posebna poglavlja knjige posvećena su urednicima i njihovim funkcijama, citatnim sustavima i stilovima, troškovima i krizi do koje dolazi potkraj 80-ih godina 20. stoljeća zbog liberalizacije ekonomije, ali i renesanse znanstvenih časopisa s novom virtualnom dostupnošću.

Knjižara Morpurgo u Splitu (1860. – 1947.) i razvoj kulture čitanja (2017) Nade Topić istražuje doprinos splitske knjižare Morpurgo stvaranju i razvoju kulturnog života u Splitu i Dalmaciji. Knjižara Morpurgo djelovala je u Splitu u razdoblju od 87 godina (od 1860. do 1947.), a do godine 1943. u vlasništvu obitelji Morpurgo. Knjižara je za svojeg djelovanja razvila sve knjižarske djelatnosti (mrežu dobavljača, široku i planiranu ponudu, marketing, komunikaciju s kupcima, kontakte s europskim tržištem knjiga), okupila oko sebe krug splitskih intelektualaca i od svojeg osnivanja bila otvorena za

napredne ideje koje su dolazile s europskog zapada. Osnivač knjižare, Vid Morpurgo, koji je knjižaru vodio 50 godina, nakon čega su je preuzeli članovi njegove obitelji, bio je istaknuti splitski knjižar i izdavač, ali i bibliograf i inicijator otvaranja posudbene knjižnice, promicatelj kulture, znanosti i čitanja, uz to i vrlo aktivno politički angažiran. Unatoč svojoj važnosti, Knjižara Morpurgo do sad je bila istražena tek fragmentarno, a zamjetan je i općenit nedostatak temeljitih istraživanja knjižara i knjižarske djelatnosti u Hrvatskoj u razdoblju 19. i prve polovine 20. stoljeća, te upravo tu prazninu uspješno popunjava ova knjiga. Autorica je istražila brojnu arhivsku građu povezanu s obitelji Morpurgo, cjelovito poslovanje Knjižare Morpurgo, ali i utjecaj povijesnih prilika na poslovanje te utjecaj koji je imala na onodoban društveni život Splita i Dalmacije, pa i ukupan hrvatski kulturni prostor.

SLIKA 2. *Knjižara Morpurgo u Splitu (1860. – 1947.) i razvoj kulture čitanja*

Tragovi u vremenu Rosie Kugli (2021), iako roman, donosi obilje arhivskih podataka o povijesti kultne zagrebačke knjižare Kugli. Knjižara Kugli bila je sinonim za kulturna događanja s kraja 19. stoljeća i 20. stoljeća, okupljala je pisce, nakladnike i novinare te utabala put nakladničkoj kući Mladost, jednoj od najvažnijih nakladničkih kuća u bivšoj Jugoslaviji. Svatko tko se bavi

hrvatskom književnošću druge polovine 19. i prve polovine 20. stoljeća složit će se da je knjižara Kugli bila od velike važnosti ne samo za hrvatsko nakladništvo i knjižarstvo, već i za samu povijest promicanja Hrvatske u svijetu. Roman kronološki prati Stjepana Kuglija koji je kao tipičan predstavnik agilne mladeži željne napretka došao u Zagreb, grad koji smatra domom i mjestom u kojem će posijati sjeme najboljih knjižarskih ideja o kojima je učio. Preuzima kultnu knjižaru Lavoslava Hartmana (Kugli & Deutsch) i upušta se u (za ono vrijeme) iznimno riskantne i hrabre poslovne poteze koji su trebali oplemeniti domaću čitateljsku publiku. Na tom mu putu pomaže supruga Josipa s kojom odgaja tri vrijedna sina, buduće uzdanice njihove nakladničke kuće. *Tragovi u vremenu* dosljedno prate mogući tijek misli književnog genijalca koji je Zagreb učinio središtem knjižarstva ovih prostora. Međutim, prati i vrijeme rata i društvene metamorfoze koja se pokazala kao najveći kamen spoticanja.

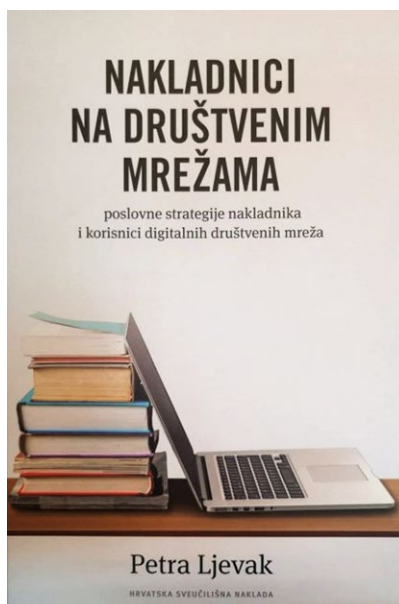
Vošicki Marka Gregura (2020) romansirana je biografija češkog doseljenika u Koprivnicu u kojoj je od 1909. pa sve do smrti 1957. godine djelovao kao izdavač-entuzijast, idealist, svojevrsni vjernik knjige te komercijalni tiskar. Zapamćen je po objavljivanju avanturističkih romana Karla Maya, ali i djela Augusta Cesarca i Miroslava Krležu u razdoblju kada su mu takvi potezi mogli samo naškoditi u političkoj atmosferi 30-ih i 40-ih godina 20. stoljeća. U pozadini priče „o pravom čovjeku u krivim vremenima, o dvama svjetskim ratovima i nebrojenim političkim prevratima“ izranja slika Koprivnice s galerijom likova fiktivnih i stvarnih povijesnih osoba koje su obilježile spomenuti prostor i vrijeme.

Kratka povijest knjižnica i nakladnika s kodovima i aplikacijom Ivane Hebrang Grgić (2017) izvrstan je povijesni pregled napisan u dobroj tradiciji hrvatske, kao i inozemne kulturne povijesti poput npr. Aleksandra Stipčevića ili Martyna Lyonsa. Takva kulturna praksa ciljano, kronološko-problemski pokazuje i analizira te opisuje glavne razvojne smjernice određenih razdoblja i pojave dugog trajanja karakteristične za povijest kulture i društva. Knjizi su dodani QR kodovi, koji čitatelje povezuju s digitaliziranim izvorima, omogućuju detaljnije istraživanje i na svojevrsan način obogaćuju čitateljsko iskustvo. Izazov čitateljima jest i aplikacija koja kroz kviz omogućuje ponavljanje i svladavanje sadržaja.

Knjiga **Nakladnici na društvenim mrežama** Petre Ljevak (2020) polazi od teorijskih pretpostavki u pojašnjavanju fenomena komuniciranja s društve-

nim čitateljima i u provođenju istraživanja čitateljskih karakteristika. Knjiga se vodi promišljanjem o novim nakladničkim poslovnim strategijama temeljenim na poznavanju izabranih segmenata čitateljske populacije orijentirane novim komunikacijskim medijima (digitalnim društvenim mrežama) kao važnoj odlici informacijskog doba. Nakladništvo je dio kreativne industrije i umreženog društva, pa se kao takvo nalazi pred izazovima digitalizacije i novih tehnologija u gotovo svakom segmentu poslovanja, a posebno komunikacije. S obzirom na društvenu ulogu nakladnika, komunikacija s javnosti za nakladnike je ujedno i poslovna potreba i društvena obveza: nakladnik ima svojevrstu dužnost iskoristiti sve dostupne kanale komuniciranja. Nove digitalne tehnologije omogućavaju nakladnicima bržu, prostorno neograničenu digitalnu komunikaciju i širenje informacija o knjizi. Digitalne društvene mreže među najutjecajnijim su pojavama novog doba te predstavljaju sociološki, kulturni i poslovni fenomen.

Osim utjecaja na nakladničku komunikaciju, one utječu i na ponašanja i preferencije čitatelja koji se kao korisnici digitalnih društvenih mreža razlikuju od korisnika drugih medija. Novi društveni čitatelj umrežen je, zasićen

SLIKA 3. *Nakladnici na društvenim mrežama*

tradicionalnim medijima, više vjeruje preporuci na mrežama nego novinama, aktivan je i kritičan te može prosljeđivati informacije svojom mrežom. Uzimajući u obzir društvenog čitatelja s jedne strane te specifičnost komuniciranja na digitalnim društvenim mrežama s druge, za nakladnike izazov postaje ne samo proizvodnja i prodaja knjiga nego i cijeli spektar drugih fenomena, poput izgradnje simboličke vrijednosti nakladnika.

Knjiga i nakladništvo u odnosima s javnošću (2016) Mire Radalja bavi se razumijevanjem važnosti odnosa s javnošću u suvremenome knjižskom nakladništvu. Tema postaje sve važnija u progresivno izmijenjenim nakladničkim kontekstima, obilježenim većom potrebom za novim znanjima i vještinama, većim brojem potencijalnih medija i oblika za isporuku nakladničkih sadržaja. Svi se konteksti nakladničkog poslovanja mijenjaju (pravni, intelektualni, kulturološki, tehnološki) te je nakladnicima iznimno teško pratiti i analizirati uvijek nova poslovna okružja kako bi donosili pravovremene i ispravne poslovne odluke.

Iako je knjiga Mire Radalja nastala na temelju dugogodišnjeg istraživanja te praktičnog rada u nakladništvu, dobro će doći studentima, ali i praktičarima u nakladništvu, jer oni, sudeći po Radaljevim istraživanjima, nedovoljno rabe komunikacijske alate kao iznimnu pomoć „plasiranju“ knjige na tržište i u javnosti.

Moć marketinga u knjižnom nakladništvu Leonarda Blaževića (2016) pionirski je rad u kojem je prvi put predstavljen detaljan i iscrpan prikaz stanja u hrvatskome knjižnom nakladništvu. Knjiga daje potpuno nov, kritički i znanstveno utemeljen i relevantan te na hrvatskom tržištu primjenjiv model upravljanja marketingom kao ključnim čimbenikom održivosti i razvoja nakladništva bez obzira na to je li riječ o kulturno važnim, trajnim, znanstvenim, stručnim ili efemernim komercijalnim naslovima. Knjiga Leonarda Blaževića sustavno i objektivno upućuje na slabe točke nakladničke struke u Hrvatskoj, posebno na planu promicanja knjige. Svojim modelom promicanja knjige, kao temeljnoga nakladničkog proizvoda, autor je obuhvatio sve faze nakladničkog poslovanja, te je na taj način dao sveobuhvatnu matricu s pomoću koje se mogu postići zadovoljavajući kulturološki i tržišni rezultati djelovanja nakladnika.

Biblioteka Vjeverica i urednički rad Grigora Viteza u dječjem nakladništvu Ivane Božović (2021) knjiga je o kulturnoj Biblioteci Vjeverica. O književnom radu Grigora Viteza napisan je veći broj studija, dok je njegova struč-

na i osobito urednička djelatnost ostala zanemarena. Autorica u ovoj knjizi analizira dvanaest nakladničkih nizova kojima je Vitez bio urednik te posebno Biblioteku Vjeverica, koja je od 1957. do 1966. godine postala središnjim medijem dječje književnosti i književnosti za mladež na hrvatskoj književno-kulturnoj sceni, ali i na ostalom prostoru bivše Jugoslavije. Autorica prati i razvoj Vjeverice nakon Vitezove smrti, u razdoblju kada su joj urednice bile Ana Kulušić i Vera Barić, dakle sve do njezina gašenja, 1998. godine.

Stvaranje čitatelja: beletristički nakladnički nizovi u Hrvatskoj (1968. – 1991.) Nenada Rizvanovića (2020) temeljita je studija recepcije književnosti koja koncept čitateljskog doživljaja tretira u odnosu na fenomenološki, hermeneutički i estetski pojam književnog dijela, ali u odnosu na knjigu kao medij koji nastaje i biva oblikovan okvirima nakladničke prakse, uzimajući za primjer beletrističke književne nizove u hrvatskoj između 1968. i 1991.

Nakladništvo 2019. istraživačka je studija Josipe Mijoč i Jasne Horvat (2020) kojom autorice uspostavljaju metodološki okvir za sustavna, redovita istraživanja nakladništva u Republici Hrvatskoj. Metodologija opisana u istraživačkoj studiji primijenjena je i testirana u kvalitativnoj i kvantitativnoj analizi prikupljenih stajališta djelatnika zaposlenih u nakladništvu Republike Hrvatske. Riječ je o metodologiji koja je razvijena tijekom triju akademskih godina, u okviru znanstveno-istraživačkog projekta *Ekonomski temelji hrvatske književnosti* koji je financirala i odobrila Hrvatska zaklada za znanost (IP-2016-06-2613).

Strukturirani upitnik primijenjen je pri prikupljanju podataka tijekom prve polovine 2019. godine. Stajališta djelatnika zaposlenih u nakladništvu Republike Hrvatske prikupljena su uz programsku podršku *SurveyGizmo*. Ciljne skupine istraživanja članovi su osam strukovnih udruga te ostali dionici nakladničkog sektora.

Istraživačka studija *Nakladništvo 2109* ponudila je metodološku podlogu za sustavno provođenje istraživanja stajališta djelatnika u nakladništvu Republike Hrvatske. Autorice su predložile izgradnju *Digitalne burze neobjavljenih nakladničkih sadržaja* kojom bi se unaprijedila unutarsektorska suradnja autora i nakladnika. Studija je objavljena u otvorenom pristupu te je dostupna na uvid istraživačima nakladništva (dostupno na: <https://www.andizet.hr/nakladnistvo-2019/>).

Knjiga **Ni s kućom ni bez kuće** Ivane Hebrang Grgić i Ane Barbarić (2021)

donosi sustavan prikaz nakladničke djelatnosti Hrvata u Novom Zelandu koji se temelji na pomnim istraživanjima i na temelju kojega se rekonstruira niz društvenih aktivnosti novozelandskih Hrvata. Boraveći u toj dalekoj zemlji, autorice pronalaze zaboravljene publikacije hrvatskih novina koje su tamo izlazile od kraja 19. stoljeća. Na temelju tih publikacija, kao i na temelju brojnih drugih povijesnih izvora i neformalnih kontakata, u knjizi donose nove spoznaje o komunikacijskim modelima Hrvata u Novom Zelandu tijekom povijesti. Sve u knjizi je potkrijepljeno odabranim citatima iz brojnih izvora koji svjedoče o kulturnome i društvenom djelovanju Hrvata u Novom Zelandu, ali i o sudbinama pojedinaca koji su gradili novozelandsko društvo, čuvajući pritom hrvatsku baštinu i tradiciju. U knjizi je prikazana detaljna kronološka analiza formalne i neformalne komunikacije – od usmene predaje, preko prvih novina i knjiga pa sve do društvenih mreža. Vrijedan dodatak knjizi su *online* pretražive bibliografije serijskih publikacija i knjiga koje su dostupne putem poveznica i kodova za brzi pristup.

Grafički dizajn tiskarskog i digitalnog proizvoda (2022) Josipe Selthofer obrađuje teme iz područja grafičkog dizajna, povijesti tiskarstva, vizualnih komunikacija, vizualnog identiteta i razvoja grafičkih tehnika otiskivanja, osnovnih elemenata grafičkog oblikovanja te osnovnih estetskih načela oblikovanja i specifičnosti pojedinih tiskanih i digitalnih proizvoda. Knjiga je bogato opremljena domaćim i svjetskim primjerima iz literature te slikovnim priložima koji ilustriraju i doprinose razumijevanju teksta i kulturno-umjetničkog bogatstva na hrvatskoj i svjetskoj razini. Knjiga je namijenjena sveučilišnom i stručnom obrazovanju iz područja grafičkog dizajna, ali i široj javnosti.

Umjesto zaključka

Nakladništvo je djelatnost koja izravno utječe na različite segmente kulture te ima iznimno važnu ulogu u ekonomiji i obrazovanju.

U posljednja dva desetljeća nakladništvo je u Republici Hrvatskoj postalo predmetom znanstvenih istraživanja i nastavnom je temom na prijediplomskim, diplomskim i poslijediplomskim studijima.

U radu su analizirane monografije objavljene u Republici Hrvatskoj u raz-

doblju od 2012. do 2022. godine izabrane po trima kriterijima od kojih je prvi podrazumijevao znanstvenu ili stručnu recenziju, a drugi da su monografije nastale kao rezultat sveučilišnih istraživanja posvećenih nakladništvu. Taj treći kriterij, posvećenost nakladništvu, provjeren je pretragom knjižničkih kataloga po ključnim riječima: nakladništvo, uredništvo, čitatelj, kreativna industrija, knjiga, nakladnički proizvod.

Analizom izabranih monografija posvećenih nakladništvu uočeno je kako se nakladništvo istražuje ponajprije iz vizure informacijskih znanosti, ali i da je riječ o interdisciplinarnom fenomenu čijem istraživanju pristupaju i druge društvene znanosti (edukacijsko-rehabilitacijska znanost, ekonomija, interdisciplinarna društvena znanost, komunikacijska znanost, pedagogija, sociologija), humanističke znanosti, tehničke znanosti i umjetnička područja. Proizvodnja i uloga otisnute knjige proširena je na elektroničke publikacije kao i na hibridne monografije koje spajaju karakteristike otisnute i elektroničke knjige te se takvi nakladnički proizvodi odlikuju multimedijским osobinama. Utvrđeno je da se nakladništvo promatra i iz vizure kreativne industrije te da iz takvog koncepta predstavlja ključni sektor koji je ujedno podloga za kreativno stvaralaštvo svih ostalih jedanaest sektora.

Uvodeći predmete nakladništva na sveučilišnoj razini, a uvidom u sadržaje analiziranih monografija, pokazalo se da je nakladništvo ne samo proizvodna nego i kulturna kategorija koja je suodgovorna za kulturni identitet zemlje i njezinih građana.

LITERATURA

- BLAŽEVIĆ, L. (2016). Moć marketinga u knjižnom nakladništvu. Zagreb: Naklada Ljevak.
- BOŽOVIĆ, I. (2021). Biblioteka Vjeverica i urednički rad Grigora Viteza u dječjem nakladništvu. Zagreb: Naklada Ljevak.
- CLARK, G.; PHILLIPS, A. (2017). O nakladništvu iznutra. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada; Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josip Juraj Strossmayer u Osijeku.
- DESPOT, I. (2022). Metafora knjige. Zagreb: Naklada Ljevak.
- GREGOR, M. (2020). Vošicki. Zagreb: Hena Com.
- GRGIĆ, I. (2016). Časopisi i znanstvena komunikacija. Zagreb: Naklada Ljevak.
- HEBRANG GRGIĆ, I. (2018). Kratka povijest knjižnica i nakladnika s kodovima i aplikacijama. Zagreb: Naklada Ljevak.
- HEBRANG GRGIĆ, I.; BARBARIĆ, A. (2021). Ni s kućom ni bez kuće – nakladnička djelatnost Hrvata u Novome Zelandu. Zagreb: Naklada Ljevak.
- HEBRANG GRGIĆ, I.; BARBARIĆ, A. (2023). Their Faraway home – The story of Croats in New Zealand through publications. Zagreb: Naklada Ljevak; Dunedin. Chatswood: EXISLE publishing.
- JELUŠIĆ, S. (2012). Ogledi o nakladništvu. Zagreb: Naklada Ljevak.
- KUGLI, R. (2021). Tragovi u vremenu. Zagreb: Umjetnička organizacija Kugli&Kugli.
- LJEVAK, P. (2020). Nakladnici na društvenim mrežama. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- MIJOČ, J.; HORVAT, J. (2019). Nakladništvo 2019. Osijek: Andizet (dostupno na <https://www.andizet.hr/nakladnistvo-2019>).
- PARO, F. (2012). Nevidljiva tipografija. Zagreb: Naklada Ljevak.
- RADALJ, M. (2016). Knjiga i nakladništvo u odnosima s javnošću. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- RIZVANOVIĆ, N. (2020). Stvaranje čitatelja: beletristički nakladnički nizovi u Hrvatskoj (1968. – 1991.). Zagreb: Naklada Ljevak; Sarajevo: Synopsis.
- TOMAŠEVIĆ, N. (2015). Kreativna industrija i nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak.

- TOMAŠEVIĆ, N.; HORVAT, J. (2012). Nevidljivo nakladništvo. Zagreb: Naklada Ljevak; Zadar: Sveučilište u Zadru.
- TOMAŠEVIĆ, N.; KOVAČ, M. (2009). Knjiga, tranzicija, iluzija. Zagreb: Naklada Ljevak.
- TOMIĆ, M. (2014). Hrvatskoglagoljski brevijari na razmeđu rukopisne i tiskane tradicije. Zagreb: Naklada Ljevak.
- TOPIĆ, N. (2017). Knjižara Morpurgo u Splitu (1860. – 1947.) i razvoj kulture čitanja. Zagreb: Naklada Ljevak.
- VELAGIĆ, Z. (2020). Uvod u nakladništvo. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- VELAGIĆ, Z.; JAKOPEC, T.; PEHAR, F.; SELTHOFER, J. (2017). Elektroničko nakladništvo?. Zagreb: Naklada Ljevak.
- ŽIVKOVIĆ, D. (2001). Elektronička knjiga. Zagreb: Multigraf.

VI.

Organizacija informacija

Opis stare i rijetke građe prema *Međunarodnome standardnom bibliografskom opisu pojavnog oblika (ISBDM)*

Mirna WILLER

umirovljena profesorica
Odjela za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
willer.mirna@gmail.com

Marijana TOMIĆ

Odjel za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
mtomic@unizd.hr

Tinka KATIĆ

katic.tinka@gmail.com

SAŽETAK

U radu se prvo opisuje struktura i temeljna svojstva novog standarda ISBDM: *Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika (ISBD for Manifestation)*. ISBDM nije preradba, tj. evolucija ISBD-a, već zaseban novi standard, izvedenica koja se temelji na kodiranju elemenata ISBD-a sukladno novoj tehnološkoj okolini povezanih otvorenih podataka ugrađenoj u konceptualni model *IFLA-in knjižnični referentni model (IFLA Library Reference Model)*, čija je primjena. ISBDM kao takav pretpostavlja novu paradigmu bibliografskog opisa. Nakon što se čitatelja uputilo u temeljna svojstva stare i rijetke građe te zahtjeve njezinih korisnika što odražava bibliografski opis, u svrhu istraživanja primjene odredbi ISBDM-a na opis ove vrste građe donose se četiri primjera s detaljnim objašnjenjima. U zaključku se navodi primjenjivost ovoga novog standarda na opis stare i rijetke građe.

KLJUČNE RIJEČI: LRM: *IFLA-in knjižnični referentni model*, ISBDM: *Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika*, stara i rijetka građa, bibliografski opis, povezani otvoreni podaci

1. Uvod

IFLA-in knjižnični referentni model (LRM: IFLA Library Reference Model) objavljen 2017. (Riva et al., 2017, 2020) označio je potpunu usklađenost ovoga konceptualnog modela bibliografskog univerzuma s tehnologijom za objavljivanje semantički povezanih podataka. Već tijekom objavljivanja radnih verzija LRM-a postalo je očito da će novi model imati odlučujući utjecaj na *ISBD: Međunarodni standardni bibliografski opis* kao i na ostale IFLA-ine standarde, te da će biti potrebno znatno izmijeniti, dapače, rekonceptualizirati ISBD kako bi ga se pozicioniralo u ekosustavu bibliografskih metapodataka (Dunsire, 2021: 91) kao njegova implementacija. Odnos ISBD-a prema entitetima modela FRBR-a Djelo – Izraz – Pojavni oblik – Primjerak (Functional Requirements for Bibliographic Records, 2009, 1997), koji su ujedno i temeljni entiteti LRM-a, jasno je postavljeno u izdanju ISBD-a iz 2011. (ISBD, 2014: XVII-XVIII), no trebalo je istražiti smjer rekonceptualizacije standarda.

Uvjete razvoja novog standarda ISBDM: *Međunarodnog standardnog bibliografskog opisa pojavnog oblika (ISBD for Manifestation)*, odnos prema konceptualnom modelu LRM te okvir za reviziju standarda opisuje Willer (Willer, 2021). Valja naglasiti da ISBDM nije preradba, tj. evolucija ISBD-a, već zaseban novi standard, izvedenica koja se temelji na kodiranju elemenata ISBD-a sukladno novoj tehnološkoj okolini povezanih otvorenih podataka ugrađenoj u konceptualni model LRM.

U ovom radu opisat će se struktura ISBDM-a i njegova temeljna svojstva, a na primjerima opisa stare i rijetke građe uputit će se u njegovu primjenu.

2. ISBDM: Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika

2.1. Uvod

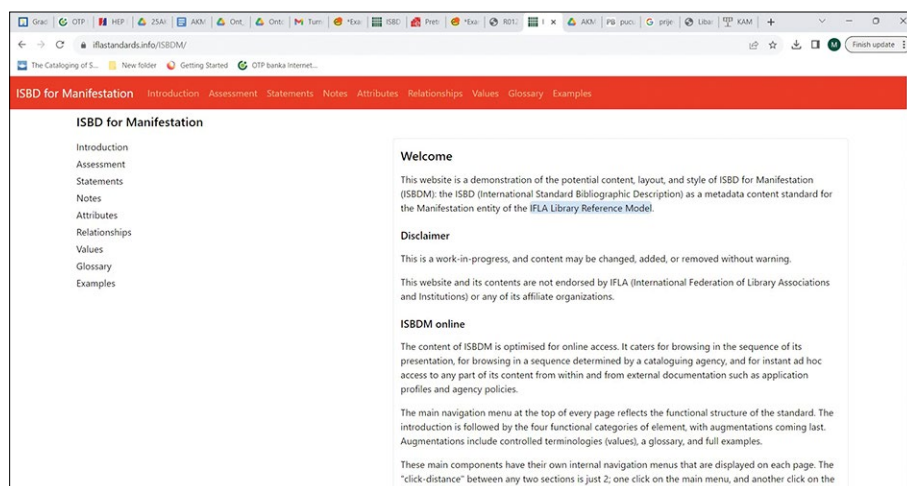
ISBDM (ISBDM, 2024) javno je dostupan *online*,¹ a njegovu će završnu verziju, nakon provedene javne rasprave i dopuna sukladno raspravi u kolovozu 2024., Radna grupa za pregled ISBD-a odaslati Odboru za standarde na

¹ ISBDM je *online* interaktivni standard dostupan na platformi za razvoj softvera GitHub, <https://www.iflstandards.info/ISBDM/>.

usvajanje tijekom jeseni 2024. Njegovo se objavljivanje planira za kraj 2024. odnosno početak 2025.² Rad se temelji na završnoj verziji standarda usvojenoj na sjednici Radne grupe za pregled ISBD-a održanoj 20. rujna 2024.

2.2. Prikaz ISBDM-a

Nacrt ISBDM-a ima uobičajen sustav navigacije mrežnih dokumenata, a čine ga sljedeći odjeljci: Uvod, Procjena, Podaci o pojavnom obliku, Napomene, Atributi, Odnosi, te Vrijednosti, Pojmovnik i Primjeri (Slika 1).

SLIKA 1. Naslovna mrežna stranica nacrtu ISBDM-a

U odjeljku *Uvod (Introduction)* objašnjava se da se ISBDM bavi isključivo entitetom Pojavni oblik LRM-a, te da se odredbe koje propisuje tiču samo opisa jednog entiteta. ISBDM, međutim, ne ograničava odredbe samo na pojavni oblik koji je u fokusu opisa, već propisuje i odnose prema drugim pojavnim oblicima i drugim entitetima jedinice građe LRM-a,³ a to su Djelo, Izraz i Primjerak, te prema ostalim entitetima LRM-a: Agent, Kolektivni

² ISBDM review phase plan, <https://www.ifla.org/g/isbd-rg/isbd-for-manifestation-isbdm/>.

³ Objedinjeno izdanje ISBD-a bavi se 'jedinicom građe' = *resource*, pri čemu u najvećem broju elemenata donosi propise za LRM entitet Pojavni oblik, dok u manjem broju za ostala tri entiteta (Djelo, Izraz, Primjerak) koja zajedno s Pojavnim oblikom čine aspekte jedinice građe. Zato je i odlučeno da će se novi standard prvo baviti samo Pojavnim oblikom.

agent, Osoba, Mjesto, Vremenski raspon i Nomen. Potpun opis tih entiteta, njihovih atributa i odnosa predviđa se za drugu fazu razvoja ISBD-a. Takav pristup čini ISBDM standardom za samostalnu uporabu (*stand-alone use*) u okruženju katalogizacije koja se temelji na jednom entitetu (*entity-based cataloguing*). Slijedom LRM-a, ISBDM je namijenjen za primjenu u dva tehnološka okruženja, u tehnologiji povezanih otvorenih podataka i relacijskim bazama podataka. Više o tome donosi se u poglavlju *Upotreba i obrada metapodataka* (*Metadata utility and processing*), gdje se navode i osnovne metode pronalaženja podataka koje podržava ISBDM. Nastavno na navedena objašnjenja u poglavlju Entitet Pojavni oblik (*Manifestation entity*) navodi se razlika između pojavnog oblika koji je objavljen (tj. primjeraka koji oprimjeruju pojavni oblik kojima je svojstveno da imaju više instanci primjeraka i da su stvoreni mehaničkim postupkom čiji su rezultat njihove identične kopije) i pojavnog oblika koji je proizveden (tj. primjerak koji oprimjeruje pojavni oblik kojem je svojstveno da ima jednu jedinu instancu i da je stvoren zanatskim postupkom ili ručno). U Uvodu se nadalje propisuju postupci povezani s granularnosti elemenata odnosno njihovom semantičkom hijerarhijom i profinjenjima (*Granularity*); odredbe za obvezne i ponovljive elemente, izvore informacija, jezik i pismo opisa; postupak s reprodukcijama i zbirkama; objašnjava se terminologija samog ISBDM-a i način postupanja s vrijednostima (sadržajem) elemenata.

Nakon općeg upoznavanja sa standardom i temeljnim odredbama, idući odjeljak *Pripremna procjena* (*Preliminary assessment*) donosi svojevrstni priručnik za opis. Odjeljak navodi postupke koje je potrebno poduzeti uoči bilježenja opisa, tj. primjene odredbi standarda. Prvo je potrebno procijeniti granice pojavnog oblika (*Manifestation boundaries*), tj. koje su to bitne razlike po kojima se jedan pojavni oblik razlikuje od drugoga. U idućem koraku treba procijeniti svojstva pojavnog oblika koji se opisuje u odnosu na broj jedinica od kojih se sastoji (jednodijelan ili višedijelan), broj izraza koji sadrži (jedan ili više izraza, tj. agregirani pojavni oblik) te stupanj potpunosti sadržaja (pojavni oblik postvaruje statično djelo, svešćić ili dio dijakronog djela ili dijakrono djelo). Zadnje poglavlje u ovom odjeljku sadrži opis radnog procesa koji se preporučuje za izradu opisa pojavnog oblika nakon što je obavljena njegova pripremna procjena. Ovaj će se obrazac rabiti u nastavku rada za opis odabranih primjera stare građe.

Kako je koncept agregata ključan za razumijevanje i primjenu ISBDM-a, potrebno je navesti tri različite bibliografske situacije u kojima pojavni oblik postvaruje više izraza, odnosno kad se pojavni oblik smatra agregatom (*Manifestation that embodies more than one expression*). ISBDM, pozivajući se na LRM,⁴ identificira tri različite vrste agregata:

- Agregat zbirke izraza: Skup izraza više nezavisnih djela. Izrazi se mogu odabrati prema skupu zajedničkih karakteristika koje se odnose na izraze ili njihova djela. Primjer je za to „Ribanye i ribarscho prigovaranye“ koje sadrži skup literarnih djela jednog autora bez zajedničkog naslova.
- Agregat uvećanog izraza: Izraz jednoga nezavisnog djela koji je dopunjen izrazima jednog ili više zavisnih djela. Uvećani izraz nadopunjen je dodatnim sadržajem koji nije sastavni dio izvornog djela i ne mijenja bitno izraz. Primjer je za to „Kronika, Aliti szpomen vsega szvieta vikov“ koja sadrži djelo jednog autora uvećano autorovom posvetom i predgovorom.
- Agregat usporednih izraza: Skup izraza jednoga nezavisnog djela, na primjer „CD-S303 owner's manual“⁵, priručnik za rukovanje CD-playe-rom na osam jezika.

Odredbe za opis navedenih triju vrsta agregata donose se u trima odvojenim potpoglavljima.

Sljedeća četiri odjeljka sadrže odredbe za elemente opisa okupljene u četiri kategorije. Kategorije se međusobno razlikuju prema izvoru podataka za vrijednost elementa i način njezina bilježenja, te prema upotrebi vrijednosti elementa za informacijsko pronalaženje. To su:

- Podaci o pojavnom obliku: Elementi podataka o pojavnom obliku
- Napomene: Elementi napomena
- Atributi: Elementi atributa
- Odnosi: Elementi odnosa.

⁴ 5.7 Modeliranje agregata (Riva et al., 2020: 122–123).

⁵ Primjer preuzet iz ISBDM-a, <https://www.iflstandards.info/ISBDM/docs/assess/p026.html>.

Temeljna je karakteristika svih četiriju kategorija semantička hijerarhija elemenata koju ISBDM doslovno primjenjuje na način LRM-a⁶ – element – podvrsta elementa, što se odražava u profinjenjima (granularnosti) elemenata podataka o pojavnom obliku, napomena, atributa i odnosa. Posljedice su semantičke hijerarhije elemenata u koncipiranju i razumijevanju njihove vrijednosti: vrijednost elementa na višoj (široj) razini nasljeđuje se na nižoj (užoj) razini, a za vrijednost elementa na nižoj (užoj) razini zaključuje se da je vrijednost njegova nadređenog elementa, tj. elementa na njemu višoj (široj) razini. Na isti su način formulirane odredbe: od općih prema posebnima. Naime, odredba za element na najvišoj ili višoj hijerarhijskoj razini valjana je za sve podvrste elemenata, te se ne ponavlja na nižoj razini. S druge strane, opća je preporuka ISBDM-a da se primjenjuje element na najnižoj hijerarhijskoj razini kad god je to moguće kako bi se postigla maksimalna izražajnost opisa – vrijednost elementa, tj. visoka točnost i odziv vrijednosti elementa relevantna za pronalaženje, te maksimalno uvećala interoperabilnost metapodataka ISBDM-a postupkom zaključivanja. Semantička hijerarhija elemenata ujedno omogućuje daljnja profinjenja elemenata ISBDM-a vanjskim elementima za primjenu u lokalnim, specifičnim okruženjima.⁷

Elementi podržavaju opća načela *Izjave o međunarodnim kataložnim načelima* (*Statement of International Cataloguing Principles*, 2017). Elementi podataka o pojavnom obliku podržavaju načelo „prikazivanja“, dok druge kategorije elemenata podržavaju načela „točnost“, „ujednačenost i normiranost“, „integritet“, „interoperabilnost“, „otvorenost“, „dostupnost“ i „racionalnost“. Svi elementi pojavnog oblika također podržavaju lokalne odluke kataložnih službi kako bi udovoljile načelima „primjerenost korisniku“, „opća uporaba“, „dostatnost i nužnost“, „značajnost“ i „ekonomičnost“. Također, svaki je element definiran u odnosu na korisničke zadatke kako ih definira LRM, npr. ‘ima podatak o pojavnom obliku’ (*has manifestation statement*) podržava korisnički zadatak identificirati pojavni oblik, a ‘ima agenta povezanog s pojavnim oblikom’ (*has agent associated with manifestation*) podržava korisničke zadatke pronaći i identificirati pojavni oblik i istražiti kontekst pojavnog oblika i nje-

⁶ Semantičku hijerarhiju (hijerarhija „je“: *isA*) natklasa i potklasa entiteta, i slijedom toga atributa i odnosa niže i više razine uveo je LRM kao dio strukture poboljšanog modela entitet-odnos (Riva et al., 2020: 20–21).

⁷ Vidi: Granularnost (*Granularity*) i *Upotreba i obrada metapodataka* (*Metadata utility and processing*).

gov odnos prema instanci entiteta Agent.

Naziv pojedinog elementa ISBDM-a započinje riječju ‘ima’ što označava svojstvo entiteta Pojavni oblik (pojavni oblik ‘ima...’) sukladno sintaksi RDF-a, standardnog modela za razmjenu podataka na semantičkom *webu*: klasa (subjekt) – svojstvo (predikat) – objekt (vrijednost podatka) (Willer i Dunsire, 2013).

Odjeljak za kategoriju *Elementi podataka o pojavnom obliku* (*Statement elements*) započinje Općim odredbama za ovu skupinu elemenata te Pravilima transkripcije – doslovnog preuzimanja podataka s pojavnog oblika u osam elemenata opisa slijedom načela „prikazivanja“, tj. kako pojavni oblik ‘sam sebe opisuje’. Vrijednosti ovih elemenata mogu se pronalaziti samo metodom nenadziranih ključnih riječi. Elementi podataka odgovaraju skupinama podataka ISBD-a ali bez daljnjih profinjenja i uz dodatni ‘vršni’, tj. najviši element u hijerarhiji elemenata ove kategorije, ‘ima podatak o pojavnom obliku’. Elementi ostalih triju kategorija – *Elementi napomena* (*Note elements*), *Elementi atributa* (*Attribute elements*) i *Elementi odnosa* (*Relationship elements*) strukturirani su na isti način, tj. hijerarhijski. Izvori podataka za ove elemente mogu biti sam pojavni oblik kao i vanjski izvori, te se za postupak njihova navođenja u opisu rabi izraz ‘bilježenje’ za razliku od ‘preuzimanja’ za elemente podataka o pojavnom obliku. Na ove tri kategorije elemenata može se primijeniti metoda pronalaženja nadziranih ključnih riječi (sve tri kategorije), metoda pregledavanja vrijednosti (kategorije atributa i odnosa) i metoda povezivanja vrijednosti (kategorija odnosa).⁸

Odjeljak *Vrijednosti* (*Values*) preporučuje nadziranu terminologiju u elementima atributa i odnosa, tj. propisuje upotrebu tzv. shema za kodiranje. Shema za kodiranje rječnika (*vocabulary encoding scheme*, VES) navodi se za vrijednosti 12 od 36 elemenata atributa, od kojih su neke zatvoreni, a neke otvoreni popisi vrijednosti. Na primjer, popisi vrijednosti za elemente ‘ima vrstu medija’: „neposredovan“, „video“, i ‘ima bibliografski format’: „4to“, „8vo“ zatvoreni su popisi jer su sveobuhvatni i neće se proširivati dodatnim vrijednostima, za razliku od npr. popisa vrijednosti za ‘ima proces izrade’ za koji se očekuje proširenje. Shema za kodiranje niza znakova (sintaksa) (*string encoding scheme*, SES), navodi se za sve entitete te za element atributa ‘ima

⁸ *Upotreba i obrada metapodataka (Metadata utility and processing).*

opseg pojavnog oblika' i tri elementa odnosa za entitet Nomen. Za vrijednost svakog entiteta prema kojem se stvara odnos propisana je interpunkcija za izradu pristupnice srodnog entiteta, ako autorizirana pristupnica nije dostupna ili je IRI (*Internationalised Resource Identifier*). ISBDM, naime, u *Općim odredbama za elemente odnosa* (*General stipulations for relationship elements*) propisuje redoslijed odabira vrste vrijednosti ISBDM-a namijenjene za primjenu u tehnologiji povezanih otvorenih podataka i relacijskim bazama podataka: IRI-je, autorizirane pristupnice i identifikatore.

Odjeljak *Pojmovnik* (*Glossary*) sadrži terminologiju samog standarda, tj. pojmove koji se rabe u elementima opisa i smjernicama, uz naznaku da je u fazi nacрта. Pojmovnik će u usvojenoj verziji sadržavati nazive entiteta i elemenata te pojmove iz rječnika vrijednosti s definicijama i napomenama.

ISBDM donosi novinu u prikazu primjera što omogućuje medij u kojem je objavljen – mrežna okolina. Odjeljak *Primjeri* (*Examples*) sadrži potpune primjere pri čemu je svaki element opisa povezan s odredbama za taj element, dok primjeri u pojedinim odredbama sadrže poveznicu na potpun primjer kako bi se razumio kontekst opisa primjera upotrebom određene odredbe. Redoslijed elemenata pojedinog primjera naveden je redom navedenim u odjeljku *Prikaz metapodataka ISBDM-a* (*Display of ISBDM metadata*).

3. Primjena ISBDM-a na opis stare i rijetke građe

3.1. Uvod

Pri odabiru primjera za istraživanje primjene ISBDM-a na staru i rijetku građu vodili smo se specifičnim materijalnim svojstvima stare knjige koja su rezultat načina proizvodnje u razdoblju od otkrića tiska 1450. pa do 1830./1850., kada je ručno tiskanje zamijenjeno strojnim. Prvo razdoblje tiskarstva tehnološki je obilježeno vrlo složenim tiskarskim postupcima koji se očituju kroz *idealni primjerak*, odnosno njegove pojavnosti (izdanje i/ili otisak, novi otisak, tiskarska varijanta/stanje). Idealni primjerak poistovjećuje se s Pojavnim oblikom koji je predmet opisa po ISBDM-u. Nakon izlaska iz tiskare, u životnom ciklusu knjige nastupa novo razdoblje u kojem pratimo put knjige i sve njezine mijene koje se očituju kroz materijalna i druga svojstva *pojedinačnog primjerka* (Katić, 2007: 39–51). Kako ISBDM definira odnose

prema drugim entitetima LRM-a, omogućuje se bilježenje i svojstava *pojedinačnog primjerka* u napomenama i odnosu Pojavni oblik – Primjerak.

Osim navedenih svojstava idealnog i pojedinačnog primjerka, opis mora zabilježiti podatke koji će odgovoriti i na specifične potrebe korisnika, a to su mogućnosti identificiranja agenata povezanih s nastankom djela, izraza i pojavnog oblika; mjesta i vremenskog razdoblja nastanka pojavnog oblika te pojavnog oblika koji je bibliografski navod, a koji pomaže pri identifikaciji, provjeri i opisu jedinica. Nadalje, potrebno je zabilježiti i sadržajnu strukturu pojavnog oblika, tj. odnos glavnog izraza i pridruženih izraza ili kojih drugih dodataka (Katić, 2007: 77–91).

3.2. *Primjeri*

Prikazuje se po jedan primjer tiskan u 16., 17., 18. i 19. stoljeću. Odabrani su digitalizirani primjeri kako bi čitatelj mogao usporediti opis s izvornikom. Digitalne reprodukcije ne opisuju se.

Opis primjera slijedi obrazac prikaza potpunih primjera ISBDM-a (*Examples*) na način:

Naziv primjera [Autorizirana pristupnica pojavnog oblika]

Primjer opisuje XXX [Opći opis primjera dodatno sadrži informacije o opisivanome pojavnom obliku koje su rezultat preliminarne procjene pojavnog oblika u odnosu na broj jedinica, broj agregata i potpunost sadržaja. Dodatno se navode posebnosti pojavnog oblika u odnosu na njegova materijalna svojstva ili druge relevantne informacije potrebne za razumijevanje primjera.]

[Pripremna procjena (*Preliminary assessment*)]

Pojavni oblik je objavljen | proizveden u više jedinica | u jednoj jedinici.

Pojavni oblik je agregat uvećanog izraza | zbirke izraza | usporednih izraza | nije agregat.

Pojavni oblik postvaruje statična djela | statično djelo | dijakrono djelo.

Jezik katalogizacije je hrvatski.

Opis je namijenjen za primjenu u tehnologiji povezanih otvorenih podataka | relacijskim bazama podataka.

Primjeri se navode u tablici slijedom radnog procesa opisa pojavnog oblika preporučenog u poglavlju *Opis pojavnog oblika (Describing the manifestation)*.⁹ Obvezni elementi označeni su zvjezdicom (*). Navodnici u elementima rabe se za ograničavanje vrijednosti koje su niz znakova (*literal string*), za razliku od IRI-ja.

3.2.1. Cinquecentina: *Ribanye i ribarscho prigovaranye* (1568; Camocio, Giovanni Francesco, 1501-1575; svezak)

SLIKA 2. Digitalizirani primjerak iz Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, <https://dizbi.hazu.hr/a/?pr=iiif.v.a&id=273104>

⁹ ISBDM razlikuje radni proces opisa pojavnog oblika od prikaza pojavnog oblika zbog njihove različite svrhe.

Primjer opisuje tiskani svezak koji postvaruje skup literarnih djela jednog autora. Primjerak koji opimjeruje pojavni oblik je digitaliziran. Digitalna reprodukcija pojavnog oblika ne opisuje se (Slika 2).

Pojavni oblik je objavljen u jednoj jedinici.

Pojavni oblik je agregat zbirke izraza.

Pojavni oblik postvaruje statična djela.

Jezik katalogizacije je hrvatski.

Opis je namijenjen za primjenu u relacijskim bazama podataka.

Element	Vrijednost
1. Kako pojavni oblik sam sebe prikazuje? <i>How does the manifestation describe itself?</i>	
*ima podatak o naslovu i podacima o odgovornosti pojavnog oblika <i>has manifestation statement of title and responsibility</i>	„Ribanye i ribarscho prigovaranye i razliche stvari ine sloxene po Petretv Hectorovichiv Hvaraninv.“
<i>[Vrijednost zadržava pravopis naslova preuzetog s pojavnog oblika sukladno Pravilima preuzimanja podataka o pojavnom obliku (Rules for transcribing a manifestation statement). Točka na kraju podatka preuzeta je s pojavnog oblika.]</i>	
ima podatak o naslovu i podacima o odgovornosti pojavnog oblika <i>has manifestation statement of title and responsibility</i>	„Gospodin Hieronimv Bartucevichiv, vitezv postovanomv, vlastelin hvarschomv, Petre Hectorovich ova ribarscha prigovaraniya za miloscchiv i za razgovor scaglie.“
<i>[Vrijednost preuzeta sa stranice ii (2) pojavnog oblika, sukladno odredbi o Izvorima podataka (Sources of information).]</i>	
ima podatak o izdavanju, proizvodnji, izradi ili raspačavanju pojavnog oblika <i>has manifestation statement of publication, production, manufacture, or distribution</i>	„In Venetia Appresso Gioanfrancesco Camotio. M. D. LXVIII“
<i>[Vrijednost preuzeta s pojavnog oblika sukladno Pravilima preuzimanja podataka o pojavnom obliku (Rules for transcribing a manifestation statement). Točka na kraju naziva tiskara (izrađivača) preuzeta je s pojavnog oblika.]</i>	
2. Koji se nazivi koriste za označivanje pojavnog oblika? <i>What appellations are used to label the manifestation?</i>	
*ima stvarni naslov pojavnog oblika <i>has title proper</i>	„Ribanye i ribarscho prigovaranye“
<i>[Vrijednost je stvarni naslov pojavnog oblika u obliku (pravopisu) kojim sam sebe prikazuje. Nastavak odnosno nadopuna naslova koja najavljuje dopunski sadržaj pojavnog oblika „i razliche stvari ine“ ne smatra se stvarnim naslovom.]</i>	
*ima autoriziranu pristupnicu pojavnog oblika <i>has authorized access point of manifestation</i>	„Ribanye i ribarscho prigovaranye (1568; Camocio, Giovanni Francesco, 1501-1575; svezak)“

Element	Vrijednost
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za pojavni oblik sljedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za pojavni oblik (<i>Manifestation SES</i>). Sastoji se od normaliziranog oblika stvarnog naslova pojavnog oblika i niza kvalifikatora kao razlikovnih elemenata za sekundarnu kolokaciju i redosljed navođenja autoriziranih pristupnica pojava oblika u kazalu.]	
3. Koje su pojedinosti stvaranja pojavnog oblika? <i>What are the details of the creation of the manifestation?</i>	
*ima osobu izrađivača pojavnog oblika <i>has manufacturer person</i>	„Camocio, Giovanni Francesco, 1501-1575“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za stvaratelja (izrađivača) pojavnog oblika sljedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (<i>Person SES</i>).]	
*ima mjesto izrade <i>has place of manufacture</i>	„Venezia (Italija)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za mjesto izrade pojavnog oblika korištenjem odredbe sheme za kodiranje niza znakova za mjesto (<i>Place SES</i>).]	
*ima godinu izrade <i>has date of manufacture</i>	„1568“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za godinu izrade pojavnog oblika korištenjem odredbe sheme za kodiranje niza znakova za vremenski raspon (<i>Time-span SES</i>).]	
4. Koje su pojedinosti nositelja, uključujući opseg? <i>What are the details of the carrier, including extent?</i>	
* ⁽¹⁾ ima strukturu jedinice <i>has unitary structure</i>	„jednodijelan“
[Element je obavezan i nije ponovljiv. Odgovara preliminarnoj procjeni Broj jedinica (<i>Number of units</i>). Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za strukturu jedinice <i>ISBDM Unitary Structure value vocabulary</i> .]	
*ima kategoriju nositelja <i>has category of carrier</i>	„svezak“
[Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za kategoriju nositelja <i>ISBDM Category of Carrier value vocabulary</i> .]	
*ima vrstu medija <i>has media type</i>	„neposredovan“
[Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za vrstu medija <i>ISBDM Media Type value vocabulary</i> .]	
ima uvez <i>has binding</i>	
[Vrijednost ovog elementa ne može se odrediti jer nije poznat uvez pojavnog oblika. Primjerak na kojem se temelji opis uvezan je u tvrde korice, naknadno izrađene. Opis uveza primjerka koji pojavni oblik opimje-ruje opisan je u 'ima napomenu o primjerku povezanom s pojavnim oblikom' (vidi dolje). Vrijednost sadržaja (uvez) koji se odnosi na sam primjerak moći će se zabilježiti u drugoj fazi razvoja ISBD-a za entitet Primjerak. Vrijednost nadziranog pojma za ovaj element preuzima se iz strukturiranog rječnika za uvez <i>ISBDM Binding value vocabulary</i> .]	

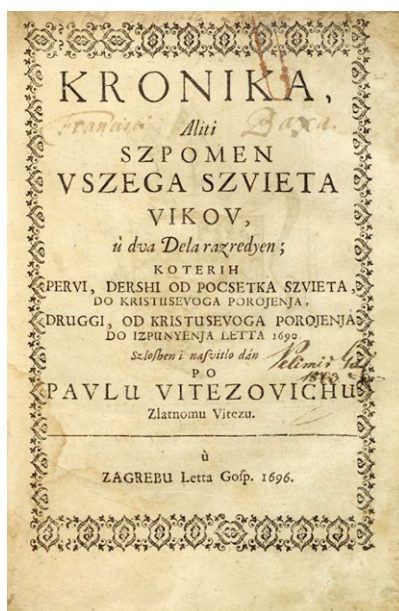
Element	Vrijednost
ima opseg pojavnog oblika <i>has extent of manifestation</i>	„1 svezak (54 lista; 14 tekstova i 1 vokalna partitura na 108 stranica)“
<i>[Vrijednost je kvantitativna vrijednost koja mjeri jedno svojstvo ili kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih vrijednosti koje mjere više svojstava; propisuje se odredba sheme za kodiranje niza znakova za kombinaciju vrijednosti opsega pojavnog oblika (Extent of manifestation SES).]</i>	
ima opseg jedinice <i>has extent of unit</i>	„54 lista“
<i>[Vrijednost je mjerna jedinica sastavnice ili svojstva pojavnog oblika ili djela koji je dostupan da postvari sadržaj. Mjerna jedinica uključuje sastavnice ili svojstva koja ne postvaraju sadržaj.]</i>	
ima opseg agregiranog sadržaja <i>has extent of aggregated content</i>	„14 tekstova“
ima opseg agregiranog sadržaja <i>has extent of aggregated content</i>	„1 vokalna partitura“
<i>[Vrijednost je opseg broja istovrsnih izraza postvarenih u pojavnom obliku. Koristi se nadzirani pojam za vrstu izraza preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Extent of Aggregated Content value vocabulary</i> i broj izraza.]</i>	
ima opseg postvarenog sadržaja <i>has extent of embodied content</i>	„108 stranica“
<i>[Vrijednost je nadzirani pojam za vrstu postvarenog sadržaja preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Layout of Embodied Content value vocabulary</i>. Zabilježena je kvantitativna vrijednost koja se sastoji od cijelog broja (zbroja stranica) i nadziranog pojma.]</i>	
ima bibliografski format <i>has bibliographic format</i>	„8vo“
<i>[Vrijednost je nadzirani pojam za bibliografski format preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Bibliographic Format value vocabulary</i>.]</i>	
ima dimenzije <i>has dimensions</i>	„23 x 15 cm“
ima proces izrade <i>has manufacturing process</i>	„tisak“
<i>[Vrijednost je nadzirani pojam za proces izrade preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Manufacturing Process value vocabulary</i>.]</i>	
ima primjerak koji oprimjeruje pojavni oblik <i>has item that exemplifies manifestation</i>	„Ribanye i ribarscho prigovaranye (1568; Camocio, Giovanni Francesco, 1501-1575; svezak; HAZU, Knjižnica (Zagreb), R-598)“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za primjerak slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za primjerak (Item SES).]</i>	
ima napomenu o primjerku povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on item associated with manifestation</i>	„Kožni uvez (HAZU, Knjižnica (Zagreb), R-598);“
<i>[Vrijednost je napomena o entitetu povezanom s pojavnim oblikom koja pruža informacije o primjerku koji je povezan s pojavnim oblikom. U napomeni je potrebno identificirati primjerak o kojem govori, npr. mjesnom signaturom.]</i>	

Element	Vrijednost
5. Koje su pojedinosti sadržaja postvarenog u pojavnom obliku? <i>What are the details of the content that is embodied in the manifestation?</i>	
*ima izraz postvaren u pojavnom obliku <i>has expression embodied in manifestation</i>	„Hektorović, Petar, 1487-1572. Ribanje i ribarsko prigovaranje (tekst; hrvatski)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za izraz slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za izraz (<i>Expression SES</i>). Sastoji se od autorizirane pristupnice za djelo i niza kvalifikatora kao razlikovnih elemenata za sekundarnu kolokaciju i redosljed navođenja autoriziranih pristupnica izraza u kazalu. Odgovara preliminarnoj procjeni Broj izraza, Pojavni oblik koji postvaruje zbirne izraze (<i>Manifestation that embodies collected expressions</i>). Primijenjena je odredba za pojavne oblike koji nemaju skupni stvarni naslov u podacima o naslovu i odgovornosti prema kojoj se bilježe 'ima izraz postvaren u pojavnom obliku' ili 'ima djelo postvareno u pojavnom obliku' za jedan od izraza ili djela koji su agregirani. Uzima se prvi izraz ili djelo koje je imenovano u pojavnom obliku. Dodatni izrazi ili djela koja su agregirana mogu se zabilježiti kad se smatra značajnim za korisnike kataloga; njihova prisutnost nije zabilježena zasebno već u elementima 'ima podatak o naslovu i podacima o odgovornosti pojavnog oblika' („i različite stvari ine“) i u napomeni 'ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom'.]	
ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on expression associated with manifestation</i>	„Stvarni naslov pisan suvremenim pravopisom: Ribanje i ribarsko prigovaranje.“
ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on expression associated with manifestation</i>	„Sadrži i (od lista 35 do kraja) više posvetnih pjesama Petra Hektorovića raznim osobama na latinskom, talijanskom i hrvatskom jeziku: Mikši Pelegrinoviću, Bvgarschica M. Pelegrinoviću (note), Epigramma Michaeli Aemilio, Graciozi Lovrinčević, Nadgrobnica Franeti Hektoroviću, Epitaphium Petri Hectorei matris, Jeronimu Bertučeviću, Responsum epistolae Hyeronimi Bertucii, Don Mauru kaludjeru, Carmen de Lycco, Vincentio Vanetti, Al Mag. M. Pietro Hettore.; Al. Mag. M. Antonio Lucio, Al. Dott. M. Vincenzo Vanetti.“
*ima djelo postvareno u pojavnom obliku <i>has work embodied in manifestation</i>	„Hektorović, Petar, 1487-1572. Ribanje i ribarsko prigovaranje“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za djelo slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za djelo (<i>Work SES</i>). Odgovara preliminarnoj procjeni Broj izraza, Pojavni oblik koji postvaruje zbirne izraze (<i>Manifestation that embodies collected expressions</i>). Vidjeti gore objašnjenje. Odlučeno je da se uz prvi izraz zabilježi i prvo djelo agregirano u pojavnom obliku.	
*ima kategoriju postvarenog sadržaja <i>has category of embodied content</i>	„tekst“
*ima kategoriju postvarenog sadržaja <i>has category of embodied content</i>	„notirana glazba“
[Vrijednost je nadzirani pojam za kategoriju postvarenog sadržaja preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Category of Content value vocabulary</i>.]	

Element	Vrijednost
6. Kako je pojavni oblik povezan s drugim entitetima jedinice građe iste jedinice građe? <i>How is the manifestation related to other resource entities of the same resource?</i>	
<i>[Budući da je odlučeno da se dodatni izrazi ili djela neće zasebno opisivati, odgovarajući elementi tj. ima izraz / djelo postvaren/o u pojavnom obliku se ne bilježe.]</i>	
7. Kako je pojavni oblik povezan s drugim entitetima? <i>How is the manifestation related to other entities?</i>	
*ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Hektorović, Petar, 1487-1572“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za stvaratelja djela postvarenoga u pojavnom obliku slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (Person SES).]</i>	
ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Bartučević, Jeronim“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za osobu koja je predmet djela postvarenoga u pojavnom obliku slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (Person SES). Izrađene su autorizirane pristupnice za neka imena.]</i>	
ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Pelegrinović, Mikša, 1500-1562“
ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Lovrinčević, Graciosa“
ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Vetranović Čavčić, Mavro, 1482-1576“
ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Lucić, Antun“
ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Vanetti, Vincenzo“
ima pojavni oblik povezan s pojavnim oblikom <i>has manifestation associated with manifestation</i>	„Ribanye i ribarscho prigovaranye (201-; Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (Zagreb, Hrvatska). Knjižnica; online jedinica građe)“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za pojavni oblik koji sadrži reprodukciju primjerka koji oprimjeruje pojavni oblik slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za pojavni oblik (Manifestation SES). Odnos se uspostavlja između opisivanog pojavnog oblika i pojavnog oblika njegove digitalne reprodukcije koja se ne opisuje kao primjer.]</i>	
ima djelo povezano s pojavnim oblikom <i>has work associated with manifestation</i>	„Kukuljević Sakcinski, Ivan, 1816-1889. Bibliografija hrvatska (1860-)“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za djelo koje opisuje djelo postvareno u pojavnom obliku slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za djelo (Work SES).]</i>	
ima napomenu o djelu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on work associated with manifestation</i>	„Kukuljević. Bibliografija hrvatska 566.“
8. Koje se druge informacije smatraju značajnima za korisnike metapodataka? <i>What other information is considered to be useful for users of the metadata?</i>	

Element	Vrijednost
ima napomenu o pojavnom obliku <i>has note on manifestation</i>	„Tiskano u kurzivu.“
ima napomenu o materijalnim svojstvima <i>has note on physical details</i>	„Naslovna strana u bakrorezu.“
ima napomenu o materijalnim svojstvima <i>has note on physical details</i>	„Na zadnjoj strani tiskarski znak s motom: Prudentia perpetuat.“

3.2.2. 17. stoljeće: *Kronika, Aliti szpomen vsega szvieta vikov* (1696; svezak)

SLIKA 3. Digitalizirani primjerak iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, NBN: urn:nbn:hr:238:848000

Primjer opisuje tiskani svezak koji postvaruje djelo jednog autora uvećano autorovom posvetom i predgovorom. Primjerak koji oprimjeruje pojavni oblik je digitaliziran. Digitalna reprodukcija pojavnog oblika ne opisuje se (Slika 3).

Pojavni oblik je objavljen u jednoj jedinici.

Pojavni oblik je agregat uvećanih izraza.

Pojavni oblik postvaruje statična djela.

Jezik katalogizacije je hrvatski.

Opis je namijenjen za primjenu u relacijskim bazama podataka.

Element	Vrijednost
1. Kako pojavni oblik sam sebe prikazuje? <i>How does the manifestation describe itself?</i>	
*ima podatak o naslovu i podacima o odgovornosti pojavnog oblika <u>has manifestation statement of title and responsibility</u>	„Kronika, Aliti szpomen vsega szvieta vikov, u dva dela razredyen; koterih prvi, dershi od pocsetka szvieta, do Kristusevoga porojenja, druggi od Kristusevoga porojenja do izpunjenja letta 1690 szloshen i nasvitlo dan po Pavlu Vitezovichu, Zlatnomu vitezu.“
<i>[Vrijednost zadržava pravopis naslova preuzetog s pojavnog oblika sukladno Pravilima preuzimanja podataka o pojavnom obliku (Rules for transcribing a manifestation statement). Interpunkcija između i na kraju podatka preuzeta s pojavnog oblika.]</i>	
ima podatak o izdavanju, proizvodnji, izradi ili raspačavanju pojavnog oblika <u>has manifestation statement of publication, production, manufacture, or distribution</u>	„u Zagrebu letta Gosp. 1696.“
<i>[Vrijednost preuzeta s pojavnog oblika sukladno Pravilima preuzimanja podataka o pojavnom obliku (Rules for transcribing a manifestation statement).]</i>	
2. Koji se nazivi koriste za označavanje pojavnog oblika? <i>What appellations are used to label the manifestation?</i>	
*ima stvarni naslov pojavnog oblika <u>has title proper</u>	„Kronika, Aliti szpomen vsega szvieta vikov“
<i>[Vrijednost je stvarni naslov pojavnog oblika u obliku (pravopisu) kojim sam sebe prikazuje. Nastavak „u dva dela razredyen...“ ne smatra se stvarnim naslovom.]</i>	
*ima autoriziranu pristupnicu pojavnog oblika <u>has authorized access point of manifestation</u>	„Kronika, Aliti szpomen vsega szvieta vikov (1696; svezak)“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za pojavni oblik slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za pojavni oblik (Manifestation SES). Sastoji se od normaliziranog oblika stvarnog naslova pojavnog oblika i niza kvalifikatora kao razlikovnih elemenata za sekundarnu kolokaciju i redosljed navođenja autoriziranih pristupnica pojava oblika u kazalu. Kako izrađivač (tiskar) nije poznat, taj se element izostavlja sukladno odredbi o shemi za kodiranje niza znakova za pojavni oblik.]</i>	
3. Koje su pojedinosti stvaranja pojavnog oblika? <i>What are the details of the creation of the manifestation?</i>	
ima osobu izrađivača pojavnog oblika <u>has manufacturer person</u>	

Element	Vrijednost
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za izrađivača pojavnog oblika slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (<u>Person SES</u>). Podatak nije dostupan.¹⁰]</i>	
ima napomenu o agentu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on agent associated with manifestation</i>	„Podaci o tiskaru nepoznati.“
<i>[Vrijednost je sukladna odredbi o bilježenju informacije koje nema a koja bi se uobičajeno trebala nalaziti u ovom elementu. Podaci nisu pronađeni niti u vanjskim izvorima podataka.]</i>	
*ima mjesto izrade <i>has place of manufacture</i>	„Zagreb (Hrvatska)“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za mjesto izrade pojavnog oblika korištenjem odredbe sheme za kodiranje niza znakova za mjesto (<u>Place SES</u>).]</i>	
*ima godinu izrade <i>has date of manufacture</i>	„1696“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za godinu izrade pojavnog oblika korištenjem odredbe sheme za kodiranje niza znakova za vremenski raspon (<u>Time-span SES</u>).]</i>	
4. Koje su pojedinosti nositelja, uključujući opseg? <i>What are the details of the carrier, including extent?</i>	
* ⁽¹⁾ ima strukturu jedinice <i>has unitary structure</i>	„jednodijelan“
<i>[Element je obavezan i nije ponovljiv. Odgovara preliminarnoj procjeni Broj dijelova (<u>Number of units</u>). Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za strukturu jedinice <u>ISBDM Unitary Structure value vocabulary</u>.]</i>	
*ima kategoriju nositelja <i>has category of carrier</i>	„svezak“
<i>[Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za kategoriju nositelja <u>ISBDM Category of Carrier value vocabulary</u>.]</i>	
*ima vrstu medija <i>has media type</i>	„neposredovan“
<i>[Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za vrstu medija <u>ISBDM Media Type value vocabulary</u>.]</i>	
ima uvez <i>has binding</i>	
<i>[Vrijednost ovog elementa ne može se odrediti jer nije poznat uvez pojavnog oblika. Primjerak na kojem se temelji opis uvezan je u tvrde korice naknadno izrađene. Opis uveza primjerka koji pojavni oblik opimje-ruje opisan je u 'ima napomenu o primjerku povezanom s pojavnim oblikom' (vidi dolje). Vrijednost sadržaja (uvez) koji se odnosi na sam primjerak moći će se zabilježiti u drugoj fazi razvoja ISBD-a za entitet Primjerak. Vrijednost nadziranog pojma za ovaj element preuzima se iz strukturiranog rječnika za uvez <u>ISBDM Binding value vocabulary</u>.]</i>	

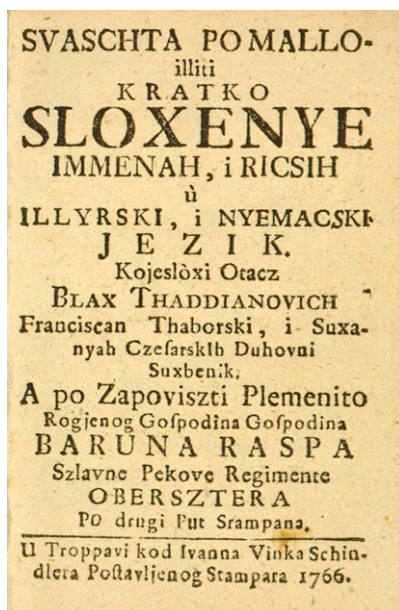
¹⁰ „ISBDM nalaže ‘Pretpostavku otvorenog svijeta’ (*Open World Assumption*) za povezane otvorene podatke. Od-
sutnost vrijednosti elementa u opisu pojavnog oblika ne znači da element nije primjenjiv na pojavni oblik niti da
je vrijednost nepoznata. Vrijednost elementa može se dodati opisu naknadno.“, Metadata utility and processing.

Element	Vrijednost
ima opseg pojavnog oblika <i>has extent of manifestation</i>	„1 svezak (3 teksta na 230 stranica)“
[Vrijednost je kvantitativna vrijednost koja mjeri jedno svojstvo ili kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih vrijednosti koje mjere više svojstava; propisuje se odredba sheme za kodiranje niza znakova za kombinaciju vrijednosti opsega pojavnog oblika (Extent of manifestation SES).]	
ima opseg agregiranog sadržaja <i>has extent of aggregated content</i>	„3 teksta“
[Vrijednost je opseg broja istovrsnih izraza postvarenih u pojavnom obliku. Koristi se nadzirani pojam za vrstu izraza preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Extent of Aggregated Content value vocabulary</i> i broj izraza.]	
ima opseg postvarenog sadržaja <i>has extent of embodied content</i>	„230 stranica“
[Vrijednost je nadzirani pojam za vrstu postvarenog sadržaja preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Layout of Embodied Content value vocabulary</i> . Zabilježena je kvantitativna vrijednost koja se sastoji od cijelog broja (zbroja stranica) i nadziranog pojma.]	
ima bibliografski format <i>has bibliographic format</i>	„8vo“
[Vrijednost je nadzirani pojam za bibliografski format preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Bibliographic Format value vocabulary</i> .]	
ima dimenzije <i>has dimensions</i>	„20 x 15 cm“
ima proces izrade <i>has manufacturing process</i>	„tisak“
[Vrijednost je nadzirani pojam za proces izrade preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Manufacturing Process value vocabulary</i> .]	
ima napomenu o materijalnim svojstvima <i>has note on physical details</i>	„Izvorni niz: [8], 222 stranice.“
[Vrijednost je napomena o materijalnim ili strukturnim svojstvima pojavnog oblika.]	
ima primjerak koji oprimjeruje pojavni oblik <i>has item that exemplifies manifestation</i>	„Kronika, Aliti szpomen vsega szvieta vikov (1696; svezak; NSK, RIID-8°-163a)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za primjerak slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za primjerak (Item SES).]	
ima napomenu o primjerku povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on item associated with manifestation</i>	„Kartonski uvez (NSK, RIID-8°-163a).“
ima napomenu o primjerku povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on item associated with manifestation</i>	„Rukopisni ekslibrisi na nasl. str.: Francisci Baxa i Velimir Gaj 1873.; na str. 1: Collegij S. J. Zagabienensis Catalogo inscriptus anno 1748. (NSK, RIID-8°-163a).“
[Vrijednost je napomena o entitetu povezanom s pojavnim oblikom koja pruža informacije o primjerku koji je povezan s pojavnim oblikom. U napomeni je potrebno identificirati primjerak o kojem govori, npr. mjesnom signaturom.]	

Element	Vrijednost
5. Koje su pojedinosti sadržaja postvarenog u pojavnom obliku? <i>What are the details of the content that is embodied in the manifestation?</i>	
*ima izraz postvaren u pojavnom obliku <i>has expression embodied in manifestation</i>	„Vitezović, Pavao Ritter, 1652-1713. Kronika aliti spomen vsega svijeta vikov (tekst; hrvatski)“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za izraz slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za izraz (Expression SES). Sastoji se od autorizirane pristupnice za djelo i niza kvalifikatora kao razlikovnih elemenata za sekundarnu kolokaciju i redoslijed navođenja autoriziranih pristupnica izraza u kazalu. Odgovara preliminarnoj procjeni Broj izraza, Pojavni oblik koji postvaruje uvećane izraze (Manifestation that embodies augmented expressions). Primijenjena je odredba da se izraz ili njegovo djelo opiše kao odvojen srodni izraz ili djelo. Izrazi ili djela koja uvećavaju izraz ili djelo a koja su agregirana u pojavnom obliku mogu se zabilježiti kad se smatra značajnim za korisnike kataloga; njihova prisutnost je zabilježena su u napomeni 'ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom'.]</i>	
ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on expression associated with manifestation</i>	„Stvarni naslov pisan suvremenim pravopisom: Kronika aliti spomen vsega svijeta vikov.“
ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on expression associated with manifestation</i>	„Sadrži posvetu: Reverendisimo Nobilissimoque viro ac Domino Domino, Joanni Znika, Ecclesiae Petrovaradinen ...; i predgovor: Predgovor k onem, koteri budu cstalli ove knyige.“
*ima kategoriju postvarenog sadržaja <i>has category of embodied content</i>	„tekst“
<i>[Vrijednost je nadzirani pojam za kategoriju postvarenog sadržaja preuzet iz strukturiranog rječnika ISBDM Category of Content value vocabulary.]</i>	
6. Kako je pojavni oblik povezan s drugim entitetima jedinice građe iste jedinice građe? <i>How is the manifestation related to other resource entities of the same resource?</i>	
<i>[Budući da je odlučeno da se dodatni izrazi ili djela neće zasebno opisivati, odgovarajući elementi tj. ima izraz / djelo postvaren/o u pojavnom obliku se ne bilježe.]</i>	
7. Kako je pojavni oblik povezan s drugim entitetima? <i>How is the manifestation related to other entities?</i>	
*ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Vitezović, Pavao Ritter, 1652-1713“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za stvaratelja djela postvarenoga u pojavnom obliku slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (Person SES).]</i>	
ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Znika, Ivan“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za osobu koja je predmet djela postvarenoga u pojavnom obliku slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (Person SES). Izrađene su autorizirane pristupnice za neka imena.]</i>	
ima pojavni oblik povezan s pojavnim oblikom <i>has manifestation associated with manifestation</i>	„Kronika, Aliti szpomen vsega szvieta vikov (201-; Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu; online jedinica građe)“

Element	Vrijednost
	[Vrijednost je autorizirana pristupnica za pojavni oblik koji sadrži reprodukciju primjerka koji oprimjeruje pojavni oblik slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za pojavni oblik (<i>Manifestation SES</i>). Odnos se uspostavlja između opisanog pojavnog oblika i pojavnog oblika njegove digitalne reprodukcije koja se ne opisuje kao primjer.]

3.2.3. 18. stoljeće: *Svaschta po mallo illiti Kratko sloxeny immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik* (1766; Schindler, Ivann Vinko; svezak)

SLIKA 4. Digitalizirani primjerak iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, NBN: urn:nbn:hr:238:789936

Primjer opisuje tiskani svezak koji postvaruje djelo jednog autora uvećano autorovim predgovorom i uputama. Primjerak koji oprimjeruje pojavni oblik je digitaliziran. Digitalna reprodukcija pojavnog oblika ne opisuje se (Slika 4).

Pojavni oblik je objavljen u jednoj jedinici.

Pojavni oblik je agregat uvećanih izraza.

Pojavni oblik postvaruje statična djela.

Jezik katalogizacije je hrvatski.

Opis je namijenjen za primjenu u relacijskim bazama podataka.

Element	Vrijednost
1. Kako pojavni oblik sam sebe prikazuje? <i>How does the manifestation describe itself?</i>	
*ima podatak o naslovu i podacima o odgovornosti pojavnog oblika <u>has manifestation statement of title and responsibility</u>	„Svaschta po mallo illiti Kratko sloxeny immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik. Kojeshloxi otacz Blax Thaddianovich franciscan thaborski, i suxanyah czesarskih duhovni sluxbenik.“
[Vrijednost zadržava pravopis naslova preuzetog s pojavnog oblika sukladno Pravilima preuzimanja podataka o pojavnom obliku (<i>Rules for transcribing a manifestation statement</i>). Zarezi i točke preuzete je s pojavnog oblika.]	
ima podatak o izdanju pojavnog oblika <u>has manifestation statement of edition</u>	„A po zapovishti plemenito rogenog gospodina gospodina baruna Raspa ... po drugi put stampana.“
[Tri točke označavaju izostavljanje sadržaja unutar podatka o izdanju pri preuzimanju s pojavnog oblika sukladno Pravilima preuzimanja podataka o pojavnom obliku (<i>Rules for transcribing a manifestation statement</i>).]	
ima podatak o izdavanju, proizvodnji, izradi ili raspačavanju pojavnog oblika <u>has manifestation statement of publication, production, manufacture, or distribution</u>	„U Troppavi kod Ivanna Vinka Schindlera postavljenog stampara 1766.“
[Vrijednost preuzeta s pojavnog oblika sukladno Pravilima preuzimanja podataka o pojavnom obliku (<i>Rules for transcribing a manifestation statement</i>). Točka na kraju godine tiskanja/izrade preuzeta je s pojavnog oblika.]	
2. Koji se nazivi koriste za označivanje pojavnog oblika? <i>What appellations are used to label the manifestation?</i>	
*ima stvarni naslov pojavnog oblika <u>has title proper</u>	„Svaschta po mallo illiti Kratko sloxeny immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik“
[Vrijednost je stvarni naslov pojavnog oblika u obliku (pravopisu) kojim sam sebe prikazuje. Alternativni stvarni naslov (illiti Kratko ...) koji se javlja u podatku o naslovu i podacima o odgovornosti pojavnog oblika, bilježi se kao dio stvarnog naslova, sukladno odredbi 'ima naslov pojavnog oblika' (<u>has title of manifestation</u>), nadređenog elementa elementu 'ima stvarni naslov pojavnog oblika' čije odredbe vrijede i za sve podelemente.]	
*ima autoriziranu pristupnicu pojavnog oblika <u>has authorized access point of manifestation</u>	„Svaschta po mallo illiti Kratko sloxeny immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik (1766; Schindler, Ivann Vinko; svezak)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za pojavni oblik slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za pojavni oblik (<i>Manifestation SES</i>). Sastoji se od normaliziranog oblika stvarnog naslova pojavnog oblika i niza kvalifikatora kao razlikovnih elemenata za sekundarnu kolokaciju i redosljed navođenja autoriziranih pristupnica pojava oblika u kazalu.]	

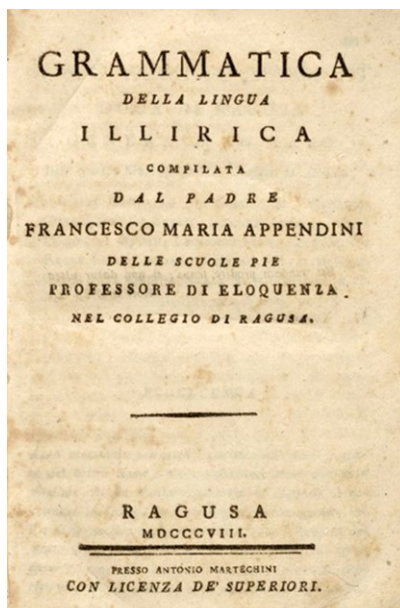
Element	Vrijednost
3. Koje su pojedinosti stvaranja pojavnog oblika? <i>What are the details of the creation of the manifestation?</i>	
*ima osobu izrađivača pojavnog oblika <i>has manufacturer person</i>	„Schindler, Ivann Vinko“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za stvaratelja (izrađivača) pojavnog oblika slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (<i>Person SES</i>).]	
*ima mjesto izrade <i>has place of manufacture</i>	„Opava (Češka)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za mjesto izrade pojavnog oblika korištenjem odredbe sheme za kodiranje niza znakova za mjesto (<i>Place SES</i>).]	
*ima godinu izrade <i>has date of manufacture</i>	„1766“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za godinu izrade pojavnog oblika korištenjem odredbe sheme za kodiranje niza znakova za vremenski raspon (<i>Time-span SES</i>).]	
4. Koje su pojedinosti nositelja, uključujući opseg? <i>What are the details of the carrier, including extent?</i>	
* ⁽¹⁾ ima strukturu jedinice <i>has unitary structure</i>	„jednodijeljan“
[Element je obavezan i nije ponovljiv. Odgovara preliminarnoj procjeni Broj jedinica (<i>Number of units</i>). Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za strukturu jedinice <i>ISBDM Unitary Structure value vocabulary</i> .]	
*ima kategoriju nositelja <i>has category of carrier</i>	„svezak“
[Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za kategoriju nositelja <i>ISBDM Category of Carrier value vocabulary</i> .]	
*ima vrstu medija <i>has media type</i>	„neposredovan“
[Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za vrstu medija <i>ISBDM Media Type value vocabulary</i> .]	
ima uvez <i>has binding</i>	
[Vrijednost ovog elementa ne može se odrediti jer nije poznat uvez pojavnog oblika. Primjerak na kojem se temelji opis uvezan je u tvrde korice naknadno izrađene. Opis uveza primjerka koji pojavni oblik opimje-ruje opisan je u 'ima napomenu o primjerku povezanom s pojavnim oblikom' (vidi dolje). Vrijednost sadržaja (uvez) koji se odnosi na sam primjerak moći će se zabilježiti u drugoj fazi razvoja ISBD-a za entitet Primjerak. Vrijednost nadziranog pojma za ovaj element preuzima se iz strukturiranog rječnika za uvez <i>ISBDM Binding value vocabulary</i> .]	
ima opseg pojavnog oblika <i>has extent of manifestation</i>	„1 svezak (3 teksta na 226 stranica)“

Element	Vrijednost
[Vrijednost je kvantitativna vrijednost koja mjeri jedno svojstvo ili kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih vrijednosti koje mjere više svojstava; propisuje se odredba sheme za kodiranje niza znakova za kombinaciju vrijednosti opsega pojavnog oblika (<i>Extent of manifestation SES</i>).]	
ima opseg agregiranog sadržaja <i>has extent of aggregated content</i>	„3 teksta“
[Vrijednost je opseg broja istovrsnih izraza postvarenih u pojavnom obliku. Koristi se nadzirani pojam za vrstu izraza preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Extent of Aggregated Content value vocabulary</i> i broj izraza.]	
ima opseg postvarenog sadržaja <i>has extent of embodied content</i>	„226 stranica“
[Vrijednost je nadzirani pojam za vrstu postvarenog sadržaja preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Layout of Embodied Content value vocabulary</i> . Zabilježena je kvantitativna vrijednost koja se sastoji od cijelog broja (zbroja stranica) i nadziranog pojma.]	
ima bibliografski format <i>has bibliographic format</i>	„16mo“
[Vrijednost je nadzirani pojam za bibliografski format preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Bibliographic Format value vocabulary</i> .]	
ima dimenzije <i>has dimensions</i>	„13 x 9 cm“
ima raspored postvarenog sadržaja <i>has layout of embodied content</i>	„stranice“
ima raspored postvarenog sadržaja <i>has layout of embodied content</i>	„stupci“
[Vrijednost je raspored postvarenog sadržaja u pojavnom obliku. Koristi se nadzirani pojam za vrstu nasporeda preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Layout of Embodied Content value vocabulary</i> .]	
ima proces izrade <i>has manufacturing process</i>	„tisak“
[Vrijednost je nadzirani pojam za proces izrade preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Manufacturing Process value vocabulary</i> .]	
ima napomenu o materijalnim svojstvima <i>has note on physical details</i>	„Glavni dio teksta tiskan dvostupačno, dva uvodna teksta u jednom stupcu.“
[Vrijednost je napomena o rasporedu postvarenog sadržaja; upotrebljava se odredba za napomenu nadređenog elementa 'ima materijalna svojstva' (<i>has physical details</i>).]	
ima napomenu o materijalnim svojstvima <i>has note on physical details</i>	„Izvorni niz: [24], 201, [1] stranica.“
[Vrijednost je napomena o materijalnim ili strukturnim svojstvima pojavnog oblika.]	
ima primjerak koji oprimjeruje pojavni oblik <i>has item that exemplifies manifestation</i>	„Svaschta po mallo illiti Kratko sloxenyé immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik (1766; Schindler, Ivann Vinko; svezak; NSK, RIIE-16°-25)“

Element	Vrijednost
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za primjerak slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za primjerak (<i>Item SES</i>).]	
ima napomenu o primjerku povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on item associated with manifestation</i>	„Rukopisni ekslibris na predlistu recto: Velimir Gaj 1873. (NSK, RIIE-16 ^e -25).“
[Vrijednost je napomena o entitetu povezanom s pojavnim oblikom koja pruža informacije o primjerku koji je povezan s pojavnim oblikom. U napomeni je potrebno identificirati primjerak o kojem govori, npr. mjesnom signaturom. Za Velimira Gaja, bivšeg vlasnika ne izražuje se autorizirana pristupnica jer je to svojstvo entiteta Primjerak koji će se moći zabilježiti u drugoj fazi razvoja ISBD-a.]	
5. Koje su pojedinosti sadržaja postvarenog u pojavnom obliku? <i>What are the details of the content that is embodied in the manifestation?</i>	
*ima izraz postvaren u pojavnom obliku <i>has expression embodied in manifestation</i>	„Tadijanović, Blaž, 1728-1797. Svašta po malo iliti kratko složenje imenah i ričih u ilirski i njemački jezik (tekst; hrvatski + njemački)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za izraz slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za izraz (<i>Expression SES</i>). Sastoji se od autorizirane pristupnice za djelo i niza kvalifikatora kao razlikovnih elemenata za sekundarnu kolokaciju i redoslijed navođenja autoriziranih pristupnica izraza u kazalu. Navedena su oba jezika povezana znakom plus. Odgovara preliminarnoj procjeni Broj izraza, Pojavni oblik koji postvaruje uvećane izraze (<i>Manifestation that embodies augmented expressions</i>). Primijenjena je odredba da se izraz ili njegovo djelo opiše kao odvojen srodni izraz ili djelo. Izrazi ili djela koja uvećavaju izraz ili djelo a koja su agregirana u pojavnom obliku mogu se zabilježiti kad se smatra značajnim za korisnike kataloga; njihova prisutnost je zabilježena u napomeni 'ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom'.]	
ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on expression associated with manifestation</i>	„Sadrži i: Pridgovor; Ubavistenye.“
ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on expression associated with manifestation</i>	„Tekst pisan latinicom i goticom.“
*ima kategoriju postvarenog sadržaja <i>has category of embodied content</i>	„tekst“
[Vrijednost je nadzirani pojam za kategoriju postvarenog sadržaja preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Category of Content value vocabulary</i> .]	
6. Kako je pojavni oblik povezan s drugim entitetima jedinice građe iste jedinice građe? <i>How is the manifestation related to other resource entities of the same resource?</i>	
[Budući da je odlučeno da se dodatni izrazi ili djela neće zasebno opisivati, odgovarajući elementi tj. ima izraz / djelo postvaren/o u pojavnom obliku se ne bilježe.]	
7. Kako je pojavni oblik povezan s drugim entitetima? <i>How is the manifestation related to other entities?</i>	
*ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Tadijanović, Blaž, 1728-1797“

Element	Vrijednost
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za stvaratelja djela postvarenoga u pojavnom obliku slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (Person SES).]</i>	
ima pojavni oblik povezan s pojavnim oblikom <i>has manifestation associated with manifestation</i>	„Svaschta po mallo illiti Kratko sloxenye imenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik (201-; Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu; online jedinica građe)“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za pojavni oblik koji sadrži reprodukciju primjerka koji oprimjeruje pojavni oblik slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za pojavni oblik (Manifestation SES). Odnos se uspostavlja između opisanog pojavnog oblika i pojavnog oblika njegove digitalne reprodukcije koja se ne opisuje kao primjer.]</i>	
ima djelo povezano s pojavnim oblikom <i>has work associated with manifestation</i>	„Kukuljević Sakcinski, Ivan, 1816-1889. Bibliografija hrvatska (1860-)“
<i>[Vrijednost je autorizirana pristupnica za djelo koje opisuje djelo postvareno u pojavnom obliku slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za djelo (Work SES).]</i>	
ima napomenu o djelu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on work associated with manifestation</i>	„Kukuljević. Bibliografija hrvatska str. 162.“

3.2.4. 19. stoljeće: *Grammatica della lingua illirica* (1808; Martecchini, Antun; svezak)

SLIKA 5. *Digitalizirani primjerak iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, NBN: urn:nbn:hr:238:383185*

Primjer opisuje tiskani svezak koji postvaruje djelo jednog autora uvećan posvetom i predgovorom. Primjerak koji oprimjeruje pojavni oblik je digitaliziran. Digitalna reprodukcija pojavnog oblika ne opisuje se (Slika 5).

Pojavni oblik je objavljen u jednoj jedinici.

Pojavni oblik je agregat uvećanih izraza.

Pojavni oblik postvaruje statična djela.

Jezik katalogizacije je hrvatski.

Opis je namijenjen za primjenu u relacijskim bazama podataka.

Element	Vrijednost
1. Kako pojavni oblik sam sebe prikazuje? <i>How does the manifestation describe itself?</i>	
*ima podatak o naslovu i podacima o odgovornosti pojavnog oblika <i>has manifestation statement of title and responsibility</i>	„Grammatica della lingua illirica compilata dal padre Francesco Maria Appendini delle Scuole pie professore di eloquenza nel Colleggio di Ragusa.“
[Vrijednost zadržava pravopis naslova preuzetog s pojavnog oblika sukladno Pravilima preuzimanja podataka o pojavnom obliku (Rules for transcribing a manifestation statement). Točka na kraju podatka preuzeta je s pojavnog oblika.]	
ima podatak o naslovu i podacima o odgovornosti pojavnog oblika <i>has manifestation statement of title and responsibility</i>	„A.S.E. Augusto Marmont Duca di Ragusa Generale in Capo dell' Armata Francese della Dalmazia et Albania ...“
[Vrijednost preuzeta sa stranice iii (3) pojavnog oblika, sukladno odredbi o Izvorima podataka (Sources of information).]	
ima podatak o izdavanju, proizvodnji, izradi ili raspačavanju pojavnog oblika <i>has manifestation statement of publication, production, manufacture, or distribution</i>	„Ragusa MDCCCVIII. Presso Antonio Martechini...“
[Vrijednost preuzeta s pojavnog oblika sukladno Pravilima preuzimanja podataka o pojavnom obliku (Rules for transcribing a manifestation statement). Točka na kraju godine tiskanja preuzeta je s pojavnog oblika.]	
2. Koji se nazivi koriste za označivanje pojavnog oblika? <i>What appellations are used to label the manifestation?</i>	
*ima stvarni naslov pojavnog oblika <i>has title proper</i>	„Grammatica della lingua illirica“
[Vrijednost je stvarni naslov pojavnog oblika u obliku (pravopisu) kojim sam sebe prikazuje.]	
*ima autoriziranu pristupnicu pojavnog oblika <i>has authorized access point of manifestation</i>	„Grammatica della lingua illirica (1808; Martechini, Antun; svezak)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za javni oblik slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za javni oblik (Manifestation SES). Sastoji se od normaliziranog oblika stvarnog naslova pojavnog oblika i niza kvalifikatora kao razlikovnih elemenata za sekundarnu kolokaciju i redosljed navođenja autoriziranih pristupnica javnih oblika u kazalu.]	
3. Koje su pojedinosti stvaranja pojavnog oblika? <i>What are the details of the creation of the manifestation?</i>	
*ima osobu izrađivača pojavnog oblika <i>has manufacturer person</i>	„Martecchini, Antun“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za izrađivača pojavnog oblika slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (Person SES).]	
*ima mjesto izrade <i>has place of manufacture</i>	„Dubrovnik (Hrvatska)“

Element	Vrijednost
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za mjesto izrade pojavnog oblika korištenjem odredbe sheme za kodiranje niza znakova za mjesto (<i>Place SES</i>).]	
*ima godinu izrade <i>has date of manufacture</i>	„1808“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za godinu izrade pojavnog oblika korištenjem odredbe sheme za kodiranje niza znakova za vremenski raspon (<i>Time-span SES</i>).]	
4. Koje su pojedinosti nositelja, uključujući opseg? <i>What are the details of the carrier, including extent?</i>	
* ⁽¹⁾ ima strukturu jedinice <i>has unitary structure</i>	„jednodijelan“
[Element je obavezan i nije ponozljiv. Odgovara preliminarnoj procjeni Broj jedinica (<i>Number of units</i>). Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za strukturu jedinice <i>ISBDM Unitary Structure value vocabulary</i> .]	
*ima kategoriju nositelja <i>has category of carrier</i>	„svezak“
[Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za kategoriju nositelja <i>ISBDM Category of Carrier value vocabulary</i> .]	
*ima vrstu medija <i>has media type</i>	„neposredovan“
[Vrijednost je nadzirani pojam za ovaj element preuzet iz strukturiranog rječnika za vrstu medija <i>ISBDM Media Type value vocabulary</i> .]	
ima uvez <i>has binding</i>	
[Vrijednost ovog elementa ne možemo odrediti jer nije poznat uvez pojavnog oblika. Primjerak na kojem se temelji opis uvezan je u tvrde korice naknadno izrađene. Opis uveza primjerka koji pojavni oblik opimje-ruje opisan je u 'ima napomenu o primjerku povezanom s pojavnim oblikom' (vidi dolje). Vrijednost sadržaja (uvez) koji se odnosi na sam primjerak moći će se zabilježiti u drugoj fazi razvoja ISBD-a za entitet Primjerak. Vrijednost nadziranog pojma za ovaj element preuzima se iz strukturiranog rječnika za uvez <i>ISBDM Binding value vocabulary</i> .]	
ima opseg pojavnog oblika <i>has extent of manifestation</i>	„1 svezak (3 teksta na 360 stranica)“
[Vrijednost je kvantitativna vrijednost koja mjeri jedno svojstvo ili kombinaciju kvantitativnih i kvalitativnih vrijednosti koje mjere više svojstava; propisuje se odredba sheme za kodiranje niza znakova za kombinaciju vrijednosti opsega pojavnog oblika (<i>Extent of manifestation SES</i>).]	
ima opseg agregiranog sadržaja <i>has extent of aggregated content</i>	„3 teksta“
[Vrijednost je opseg broja istovrsnih izraza postvarenih u pojavnom obliku. Koristi se nadzirani pojam za vrstu izraza preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Extent of Aggregated Content value vocabulary</i> i broj izraza.]	

Element	Vrijednost
ima opseg postvarenog sadržaja <i>has extent of embodied content</i>	„360 stranica“
[Vrijednost je nadzirani pojam za vrstu postvarenog sadržaja preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Layout of Embodied Content value vocabulary</i> . Zabilježena je kvantitativna vrijednost koja se sastoji od cijelog broja (zbroja stranica) i nadziranog pojma.]	
ima bibliografski format <i>has bibliographic format</i>	„8vo“
[Vrijednost je nadzirani pojam za bibliografski format preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Bibliographic Format value vocabulary</i> .]	
ima dimenzije <i>has dimensions</i>	„19 x 12 cm“
ima proces izrade <i>has manufacturing process</i>	„tisak“
[Vrijednost je nadzirani pojam za proces izrade preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Manufacturing Process value vocabulary</i> .]	
ima napomenu o materijalnim svojstvima <i>has note on physical details</i>	„Izvorni niz: XXIV, 336 stranica.“
[Vrijednost je napomena o materijalnim ili strukturnim svojstvima pojavnog oblika.]	
ima primjerak koji oprimjeruje pojavni oblik <i>has item that exemplifies manifestation</i>	„Grammatica della lingua illirica (1808; Martecchini, Antun; svezak; NSK, RIIF-8°-1040 b)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za primjerak slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za primjerak (<i>Item SES</i>).]	
ima napomenu o primjerku povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on item associated with manifestation</i>	„Kartonski uvez (NSK, RIIF-8°-1040 b)“
[Vrijednost je napomena o entitetu povezanom s pojavnim oblikom koja pruža informacije o primjerku koji je povezan s pojavnim oblikom. U napomeni je potrebno identificirati primjerak o kojem govori, npr. mjesnom signaturom.]	
5. Koje su pojedinosti sadržaja postvarenog u pojavnom obliku? <i>What are the details of the content that is embodied in the manifestation?</i>	
*ima izraz postvaren u pojavnom obliku <i>has expression embodied in manifestation</i>	„Appendini, Franjo Marija, 1768-1837. Grammatica della lingua illirica (tekst; talijanski)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za izraz slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za izraz (<i>Expression SES</i>). Sastoji se od autorizirane pristupnice za djelo i niza kvalifikatora kao razlikovnih elemenata za sekundarnu kolokaciju i redoslijed navođenja autoriziranih pristupnica izraza u kazalu. Odgovara preliminarnoj procjeni Broj izraza, Pojavni oblik koji postvaruje uvećane izraze (<i>Manifestation that embodies augmented expressions</i>). Primijenjena je odredba da se izraz ili njegovo djelo opiše kao odvojen srodni izraz ili djelo. Izrazi ili djela koja uvećavaju izraz ili djelo a koja su agregirana u pojavnim obliku mogu se zabilježiti kad se smatra značajnim za korisnike kataloga; njihova prisutnost je zabilježena su u napomeni 'ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom'.]	

Element	Vrijednost
ima napomenu o izrazu povezanom s pojavnim oblikom <i>has note on expression associated with manifestation</i>	„Sadrži posvetu generalu Marmontu i predgovor: Prefazione ai colti amatori delle lingue.“
*ima kategoriju postvarenog sadržaja <i>has category of embodied content</i>	„tekst“
[Vrijednost je nadzirani pojam za kategoriju postvarenog sadržaja preuzet iz strukturiranog rječnika <i>ISBDM Category of Content value vocabulary</i> .]	
6. Kako je pojavni oblik povezan s drugim entitetima jedinice građe iste jedinice građe? <i>How is the manifestation related to other resource entities of the same resource?</i>	
[Budući da je odlučeno da se dodatni izrazi ili djela neće zasebno opisivati, odgovarajući elementi tj. ima izraz / djelo postvaren/o u pojavnom obliku se ne bilježe.]	
7. Kako je pojavni oblik povezan s drugim entitetima? <i>How is the manifestation related to other entities?</i>	
*ima osobu povezanu s pojavnim oblikom <i>has person associated with manifestation</i>	„Appendini, Franjo Marija, 1768-1837“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za stvaratelja djela postvarenoga u pojavnom obliku slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za osobu (<i>Person SES</i>).]	
ima pojavni oblik povezan s pojavnim oblikom <i>has manifestation associated with manifestation</i>	„Grammatica della lingua illirica (201-; Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu; online jedinica građe)“
[Vrijednost je autorizirana pristupnica za pojavni oblik koji sadrži reprodukciju primjerka koji oprimjeruje pojavni oblik slijedom odredbe sheme za kodiranje niza znakova za pojavni oblik (<i>Manifestation SES</i>). Odnos se uspostavlja između opisivanog pojavnog oblika i pojavnog oblika njegove digitalne reprodukcije koja se ne opisuje kao primjer.]	

4. Zaključak

Bibliografski standard *ISBDM: Međunarodni standardni bibliografski opis pojavnog oblika* novi je standard izrađen kao implementacija *IFLA-ina knjižnična referentnog modela* (LRM). On odgovara zahtjevima razvoja bibliografskih standarda u odnosu na potrebe bilježenja bibliografskih podataka koje bi obuhvatilo svojstva različite vrste građe i potrebe korisnika u okviru suvremenoga tehnološkog okruženja semantički povezanih podataka i relacijskih baza podataka. Elementi *ISBDM*-a također podržavaju opća načela *Izjave o međunarodnim kataložnim načelima* čime je postignuta usuglašenost „ekosustava bibliografskih metapodataka“: načela – konceptualni model – standard sadržaja metapodataka.

Nadalje, *ISBDM* propisuje opis temeljen na jednom entitetu, entitetu Pojavni oblik s obzirom na to da se objedinjeni *ISBD* bavi u najvećem broju svo-

jih elemenata upravo tim entitetom. Dodatno, proširuje opis odredbama za odnose prema samom Pojavnom obliku i drugim entitetima LRM-a: Djelo, Izraz, Primjerak, Agent, Kolektivni agent, Osoba, Mjesto, Vremenski raspon i Nomen. To je temeljna novina ovog standarda iz koje proizlaze njegova načela, organizacija i odredbe što ga čini standardom za samostalnu uporabu pri katalogizaciji koja se temelji na jednom entitetu.

Na četirima tipičnim primjerima stare tiskane građe objavljene tijekom četririju stoljeća istražila se primjenjivost standarda za njihov opis te je zaključeno:

- Poglavlja *Uvod* i *Pripremna procjena* pružaju katalogizatoru jasan pregled osnovnih pitanja te podršku u radnom procesu obrade. Elementi pojavnog oblika raspoređeni su u četiri kategorije funkcionalno opravdane načelima ICP-a, korisničkim zadacima LRM-a i, u odnosu na upotrebu i obradu metapodataka, osnovnim metodama pronalaženja metapodataka. Sadržaj odredbi za *Procjenu granica pojavnog oblika*, tj. koje su to značajne razlike po kojima se jedan pojavni oblik razlikuje od drugoga, potrebno je dodatno istražiti u odnosu na specifičnosti stare knjige, a to su njezine različite pojavnosti (izdanje i/ili otisak, novi otisak, tiskarska varijanta/stanje). Primjerice, zadovoljava li element atributa 'ima proces izrade' i njegov popis vrijednosti kriterije za razlikovanje tih pojava oblika.
- Kategorija *Elementi podataka o pojavnom obliku* koja odgovara načelu „prikazivanja“, tj. doslovnog preuzimanja podataka posebno je prikladna za opis stare građe složene nakladničke povijesti u promatranom razdoblju, za razliku od ISBD-a koji propisuje označivanje (interpunkcijskim simbolima) najmanjih elemenata opisa i njihov redoslijed navođenja čime se prekida kontinuirani prikaz sadržaja opisivanog predloška. Odredba u Pravilima transkripcije „Preuzmi podatak o pojavnom obliku sukladno pravopisu i gramatičkom padežu u kojem se pojavljuje u pojavnom obliku“ primijenjena je na pisanje velikih tiskanih slova, tj. kod transkripcije se slijedio pravopis. Odredba „Zamijeni raniji oblik slova ili simbola suvremenim ekvivalentom“ nije primijenjena jer se slijedilo načelo doslovne transkripcije.
- Kategorija *Elementi napomena* strukturirana je hijerarhijski u odnosu na ostale tri kategorije elemenata, te omogućuje iskazivanje napomena na općoj i specifičnoj razini. Premda ISBDM propisuje odredbe za Pojavni

oblik, upravo kroz elemente napomena omogućuje opis svojstava Primjerka, karakteristični zahtjev za opis ove vrste građe.

- Kategorija *Elementi atributa* strukturirano definira attribute pojavnog oblika, pri čemu se mogu detaljno opisati materijalna svojstva stare građe; posebno je korisno da se za vrijednosti 12 od 36 elemenata atributa propisuje obvezna upotreba terminoloških rječnika iskazanih u odjeljku *Vrijednosti*.
- Kategorija *Elementi odnosa* najvažnije je svojstvo ISBDM-a: omogućuje izradu autoriziranih pristupnica za sve entitete LRM-a te propisuje pravila za njihov prikaz (sintaksu) u odjeljku *Vrijednosti*. Ovim elementima ISBDM udovoljava specifičnim pitanjima korisnika stare građe, kao što je razlikovanje između tiskara i raspačavatelja, bilježenje mjesta i vremena tiskanja odnosno raspačavanja, primjenom koncepta agregata opisuje se sadržajna struktura pojavnog oblika, tj. odnos glavnog izraza i pridruženih izraza ili kojih drugih dodataka, odnos između opisivanog Pojavnog oblika i Primjerka, te između srodnih Pojavnih oblika, npr. izvornika i digitalne reprodukcije.
- Odjeljak *Primjeri* korisno je pomagalo pri katalogizaciji jer su elementi opisa povezani sa samim elementom i odgovarajućim odredbama, te obrnuto, primjeri odredbi određenog elementa ili uputa upućuju na potpun primjer čime je dan kontekst primjene pojedine odredbe. Među stotinjak primjera nalaze se i primjeri stare i rijetke građe što se pokazalo korisnim za razumijevanje i primjenu standarda.

Daljnje istraživanje primjene ISBDM-a vidimo u opisu rukopisne građe, inkunabula, građe složene nakladničke povijesti (izdanje i/ili otisak, novi otisak, tiskarska varijanta/stanje), priveza odnosno umjetnih zbirki, zbirki stare i rijetke građe te digitalnih reprodukcija stare i rijetke građe.

LITERATURA

- DUNSIRE, G. Ontology in practice (2021). *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*, 24: 89–104.
- Functional Requirements for Bibliographic Records (2009). Final Report, September 1997. Current text, as amended and corrected through February 2009. [citirano: 2023-11–20]. Dostupno na: https://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/frbr/frbr_2008.pdf
- ISBD: Međunarodni standardni bibliografski opis. (2014). Preporučila Skupina za pregled ISBD-a; odobrio Stalni odbor IFLA-ine Sekcije za katalogizaciju. Objedinjeno izd. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2014.
- ISBD for Manifestation (2024). ISBD for Manifestation, main design and content editors: Gordon Dunsire and Mirna Willer. [citirano: 2024-09–22]. Dostupno na: <https://www.iflstandards.info/ISBDM/>
- KATIĆ, T. (2007). Stara knjiga: bibliografska organizacija informacija. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- RIVA, P.; P. LE BŒUF; M. ŽUMER (2017). IFLA Library Reference Model: a Conceptual Model for Bibliographic Information. Den Haag: International Federation of Library Associations and Institutions. [citirano: 2023–11–20]. Dostupno na: https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/40/1/ifla-lrm-august-2017_rev201712.pdf
- RIVA, P.; P. LE BŒUF; M. ŽUMER (2020). IFLA-in knjižnični referentni model: konceptualni model za bibliografske informacije. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- Statement of International Cataloguing Principles (ICP) (2017). 2016 Edition with minor revisions, 2017. [citirano: 2023–11–20]. Dostupno na: https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/80/1/icp_2016-en.pdf
- WILLER, M. (2021). Implementacija LRM-a u ISBD-e: od *IFLA-ina knjižničkog referentnog modela* (LRM) do novog *Međunarodnog standardnog bibliografskog opisa* (ISBD). *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*, 24: 105–116.
- WILLER, M.; G. DUNSIRE (2013). Bibliographic information organization in the Semantic Web. Oxford: Chandos.

ISBD for Manifestation: Single-Entity Cataloguing in a Multiple-Entity Bibliographic Universe

Gordon DUNSIRE

gordon@gordondunsire.com

ABSTRACT

The paper describes issues that arise from a project to develop a meta-data content standard for a single entity in a multiple-entity data environment. The ISBD for Manifestation project is an initial and partial implementation of an entity-relationship data model that identifies 10 distinct entities that are of interest in the bibliographic description of resources held in library and cultural heritage collections. The project focuses on one of the entities and aims to deliver a set of elements with associated guidance and stipulations that function in standalone applications while maintaining integration with a subsequent and full implementation of the model. The model is designed for Semantic Web technologies and linked open data, but partial implementation requires the use of relational data in local, closed applications. The paper discusses how the boundaries of distinct entities determine the operational data requirements of closed bibliographic universes within the open universe of all things, and describes several methods for incorporating descriptions of and references to instances of entities within and beyond the local universe. These methods include the specification of note elements that refer to external entities, of relationship and shortcut elements that cross entity boundaries, and of appellation elements that provide references across entity boundaries. The paper uses examples taken from the draft ISBD for Manifestation and the standards to which it is related.

KEYWORDS: entity-relationship cataloguing, ISBD, Library Reference Model, Semantic Web

1. Introduction

ISBD: International Standard Bibliographic Description is a standard for determining the content of bibliographic metadata that are created and shared by national library and cultural heritage organizations (ISBD Review Group, 2011). ISBD for Manifestation (ISBDM) is the first phase of a project to develop ISBD as a content standard for the IFLA Library Reference Model (LRM) (Riva, Žumer & Le Boeuf, 2017). The current phase focuses on the Manifestation entity, while the second phase is intended to extend the standard to cover the other nine entities of the LRM. ISBD and the LRM are maintained and developed under the aegis of IFLA, the International Federation of Library Associations and Institutions.

The LRM Manifestation entity was selected for the first phase because the last edition of ISBD had consolidated the standard in conformance with the Work, Expression, Manifestation, and Item (Group 1) entities of Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR), a precursor of the LRM (IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records, 2009). The four FRBR entities are equivalent to the LRM versions, and the Manifestation entity in both standards is essentially the same. A map between the consolidated ISBD elements and FRBR elements confirms that most of the ISBD is focused on the Manifestation entity (ISBD Review Group, 2004). The Manifestation entity can be seen therefore as a bridge between the original ISBD and the LRM.

An additional constraint on the project is to ensure compatibility with RDA: Resource Description and Access (RDA Steering Committee, 2024). RDA is an existing implementation of the full model that was developed immediately after the publication of the LRM, but it is not maintained or published by IFLA. RDA accommodates Manifestation as well as the other LRM entities.

At an early stage, the project took a decision to develop the standard so that it could be used irrespective of the second phase of the project. That is, ISBDM is planned as a standalone content standard for the Manifestation entity, and also as part of an integrated content standard for all LRM entities. This inevitably results in redundancy and incompleteness in the description of an information resource held in a library or other cultural heritage collection. Differentiation that is accommodated by the separate description of

entities in a multiple-entity application is accommodated in annotation and attribute elements of a single entity. The inverses of relationships from Manifestation to other entities are missing until the second phase is completed and the semantic structure of each entity is known. However, such overlaps and gaps may be treated as aspects of the Open World Assumption that is applied in the Semantic Web technologies for which the LRM is optimized, rather than undesirable effects of the two-phase development process.

An additional problem for ISBDM is that Manifestation is one of four LRM entities from the original FRBR model that must be combined to form a complete description of the contents and embodiment of a resource. ISBDM needs to accommodate sufficient description of the other entities to be useful in practice. At a minimum, this includes the provisions of the ISBD for describing characteristics of the Work and Expression entities. The coverage of the Item entity is mainly of interest for specific applications such as the control of circulation of items, the management of collections of items, and the bibliographic history of specific rare or significant items.

The standalone approach of the first phase presents an opportunity to examine some issues associated with “single-entity cataloguing” in the wider context of entity-based cataloguing. Entity-based cataloguing uses distinct descriptions of instances of entities and relates them to provide fullness of description, context, and retrievability. The challenge is to accommodate information about instances of related entities in the description of a single instance of a single entity. Such information provides context for the entity being described and places it with the universe of entities of interest.

It should be noted that ISBDM is undergoing review at the time of writing, and details of ISBDM elements may change. A draft presentation of the standard is available online at <https://www.iflstandards.info/ISBDM/>.

2. Entities, Relationships, and the Universe

The LRM is an entity-relationship model for describing the universe of discourse, the “bibliographic universe”, including the products, agents, and physical milieu of recorded human culture. The model identifies entities or things of interest, a set of broad attributes for each entity that describe

its characteristics, and a set of broad relationships between the entities. The LRM entities include Work, Expression, Manifestation, and Item as distinct sets of attributes of a library or cultural heritage resource that are combined using special relationships to form a complete description of the contents and embodiment of the resource. The creators of the contents and embodiments are modelled as the Agent entity, which is sub-divided into the Person and Collective Agent entities. The physical milieu is described using the Place and Time-span entities. The Nomen entity covers the names, titles, and other labels assigned to instances of the other entities in order to support identification and navigation in information retrieval. The LRM also provides Res as a “universal” entity: it is a supertype of the other entities with attributes and relationships that are cascaded down and inherited by each of the other entities. This is an established technique and is similar, for example, to the utility of the Class entity in RDF Schema (W3C, 2014), a data modelling tool that provides mechanisms for describing groups of related resources and the relationships between these resources in the Semantic Web.

The LRM is therefore a multiple-entity model and furthermore requires more than one entity to provide an overall description of a resource held in a library, archive, or museum collection.

In addition to the special relationships that connect and integrate the separate entities within a resource description, the LRM defines a general relationship between any pair of entities: LRM-R1 “is associated with”, with Res as its domain and range. The domain of an element is the entity that the element describes, and the range of a relationship element is the entity that is related. This allows the relationship to cascade down to every combination

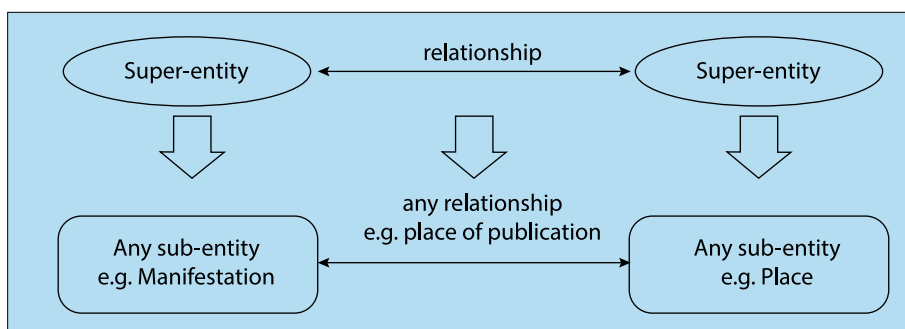

FIGURE 1. Relationship matrix cascading from a broad super-entity relationship

of two entities, including pairs of the same entity. The general relationship can be refined in an implementation of the model with, for example, broad relationships between Manifestation and Place or Manifestation and Manifestation.

Figure 1 shows that any specific relationship between any pair of sub-entities can be cascaded down from a broad relationship for the super-entity. In RDF terms, the specific relationship is a subproperty of the broad relationship. A complete set of intermediary broad relationships between pairs of sub-entities replicates the cascade mechanism at the level of specific entities and provides the basis for a discrete set of relationships organized in a semantic hierarchy. RDA refers to this as a “relationship matrix” (RDA Steering Committee, 2018).

In turn, these broad relationships can be refined with more specific relationships. All relationships in an implementation of the model are refinements of LRM-R1, including the special relationships that are required for an integrated resource description. For example, the special relationship LRM-R3i “embodies” that connects an instance of Manifestation and an instance of Expression in a single resource is a refinement of LRM-R1: LRM-R3i is an element subtype or subproperty of LRM-R1. It is also a refinement of the broad relationship between Manifestation and Expression that is implied by LRM-R1.

Although Table 4.6 of the LRM includes a relationship hierarchy, it is simplified by ignoring the element subtypes implied by LRM-R1. The first element at the “Second Level” is at the fourth level of a full semantic hierarchy:

- LRM-R1 Res is associated with Res
 - > [Work is associated with Res]
 - > [Work is associated with Expression]
 - > LRM-R2 Work is realized through Expression

The second and third levels are obtained by subtyping the domain and range of the top level from Res to Work and Expression respectively. The bracketed elements in the hierarchy are not identified explicitly in the LRM. All relationship elements conform to this pattern if the appropriate entity subtypes are used.

An implementation of the LRM benefits if it provides a set of explicit broad relationship elements to organize more specific relationship elements in a semantic hierarchy and to support applications that require low granularity metadata that can be generated automatically from finer levels using semantic inferencing or entailment. For example, RDA refines and replaces Res with RDA Entity as the implementation's "super-entity", and all broad relationships are declared explicitly as distinct relationship elements. Every specific RDA relationship element is declared as an element subtype in a hierarchical chain that is headed by the general element "related RDA entity of RDA entity". RDA defines two entities, Corporate Body and Family, that refine the LRM's Collective Agent, bringing the number of RDA entities to 13 in total. There are therefore 169 distinct broad RDA relationship elements, the result of pairing each entity with every other entity and itself (13 times 13). Some of the broad RDA elements do not have any subtypes, for example "related place of timespan" has no refinements, but if necessary these can be defined

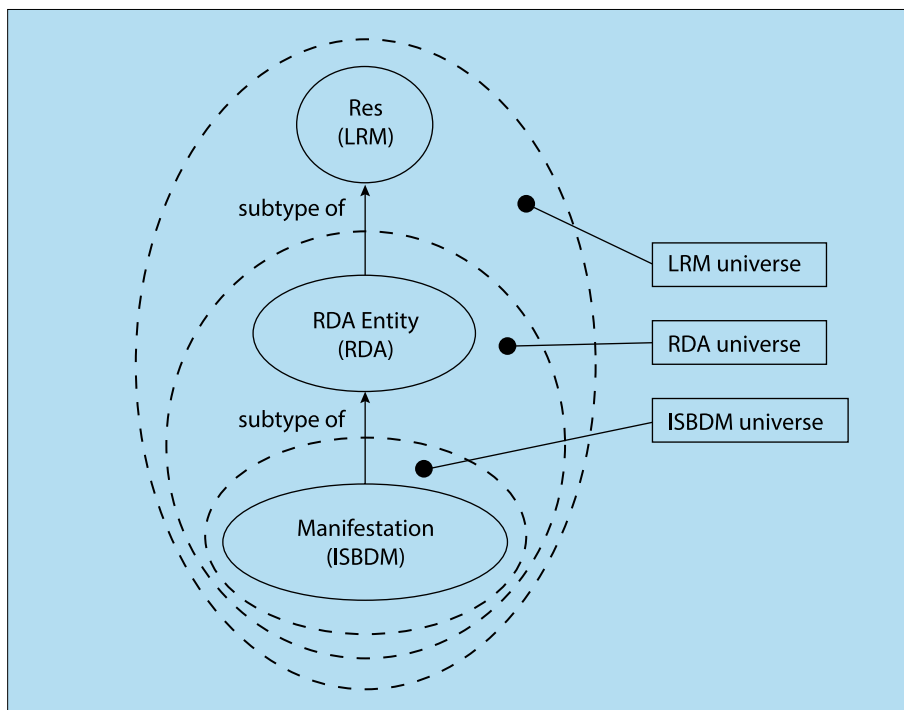

FIGURE 2. *Nested bibliographic universes*

in the future without affecting existing element hierarchies under other broad elements.

RDA constricts the LRM model universe by substituting Res with RDA Entity. This controls the scope of RDA applications and the interoperability of RDA metadata. If a new entity is added to the LRM or another implementation as a subtype of Res, it will not impact the RDA universe unless it is subsequently included in RDA as a subtype of RDA Entity. RDA Entity is a subtype of Res, as are all entities in the bibliographic universe; the RDA universe is contained within the LRM universe.

In the same way, ISBDM effectively constricts the bibliographic universe to Manifestation.

Figure 2 shows the nested bibliographic universes of the LRM, RDA, and ISBDM. In each universe, only the top “universal” entity and its subtypes can be described and related to other entities within and beyond the universe. The Manifestation entity has the same semantics in each universe and the ISBDM and RDA versions are equivalent, so the ISBDM Manifestation is a subtype of RDA Entity. RDA Entity is a refinement and therefore a subtype of Res. The chain of two subtype links reflects the hierarchical nesting of the universe boundaries indicated by dashed lines: ISBDM is contained entirely within the RDA and LRM universes and RDA is contained entirely within the LRM universe, like a set of Matryoshka dolls. The area between the universal entity and boundary is the totality of linked metadata that can be accommodated in that universe. An instance of an entity that is outside the universe can be referenced in a note or related heading, although it cannot be described as a distinct instance within the universe. This does not contradict the “anyone can say anything about any thing” (AAA) principle that is applicable to Semantic Web technologies, where instances of any entity are referenced by URIs in linked open data applications. A URI is opaque, with no intrinsic semantics, and must be de-referenced to obtain data about its referent. De-referencing an instance from a larger universe causes the “collapse” of a copy of its metadata into the smaller universe by processing it into a note or related heading.

The second phase of the ISBD project will inflate the ISBD universe to a magnitude that is similar to the current RDA universe, but it will still contain the distinct ISBDM universe created in the first phase. If the ISBD for other LRM entities is developed with the same standalone functionality as Manifes-

tation, each entity will have its own universe and innermost nested doll. The RDA entities can also be treated as inner universes by selecting appropriate RDA “recording methods” for each entity and its elements in an application profile. These are described in more detail in the context of ISBDM. Thus, with appropriate application profiles, Figure 2 can be adapted to each LRM, RDA, and future ISBD entity to form a set of “island” universes contained within the larger bibliographic universe of the LRM.

The overall magnitude of a semantic bibliographic universe is determined simply by the number of entities it contains. The size of each universe is determined by its universal entity supertype: Manifestation, RDA Entity, and Res in increasing magnitude. The second phase of the ISBD project must decide if an ISBD Entity supertype should be declared to provide the functionality of RDA Entity as a focus of general stipulations and guidance and as a top-level entity for relationship hierarchies and data processing for interoperability. Res is not suitable for these purposes because it is too general; it is similar to Thing, the broadest entity in the Semantic Web, because it covers anything of (bibliographic) interest. The AAA principle is, after all, a bibliographic concept: anyone can record anything about any thing.

3. Single-Entity Universes

The metadata that is accommodated by a bibliographic universe with one entity can only describe instances of that entity. Instances of other entities can be referenced in the metadata as related instances, but not described with any structure or refinement.

The domain of every attribute and relationship element must be the entity that is being described. For ISBDM, the domain of all elements is LRM-E4 Manifestation (or an ISBDM equivalent). In a pure single-entity universe, the range of every relationship element must be a related instance of the same entity. For LRM-E4 Manifestation, this restricts the hierarchy of specific relationships to the implied broad relationship element “Manifestation is associated with Manifestation”.

In the case of ISBDM, the context of the second phase of the project suggested that the range should be extended to the other LRM entities, as broad

relationships that implied no detail beyond the content of Manifestation until subsequently refined. ISBDM has 10 broad relationship elements for the 10 LRM entities, each with a domain of Manifestation and a range of one of the entities, including Manifestation itself.

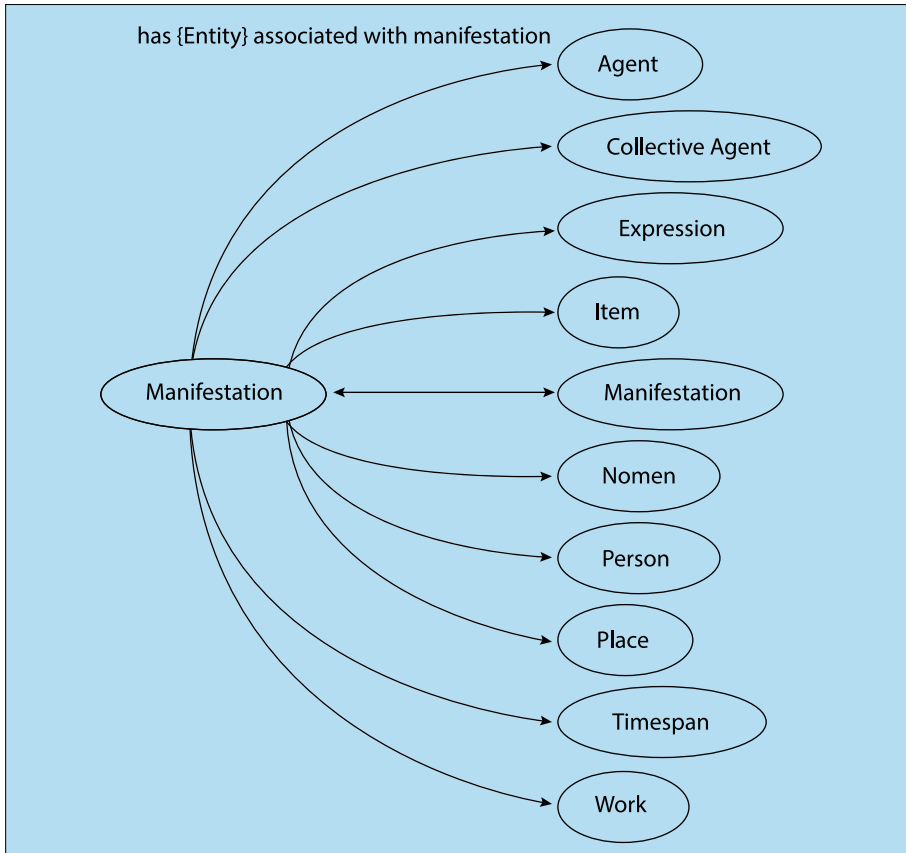

FIGURE 3. *Broad relationship elements in ISBDM*

Figure 3 shows the broad “association” relationship elements in ISBDM. Each element is distinct and labelled with the name of the related entity. The elements for Collective Agent and Person are subtypes of the element for Agent, to reflect the LRM entity hierarchy. The Manifestation to Manifestation element is symmetric; that is, it is its own inverse. Two instances of Manifestation are associated irrespective of which one is being described. In general, the broad relationship of the super-entity that generates relationship

matrix hierarchies must be symmetric.

The second phase may add 90 elements to give the total of $10 \times 10 = 100$ if the pairwise approach of RDA is followed in order to support interoperability and improve functionality. These additional elements will include those with a range of Manifestation and a domain of another LRM entity; that is, inverses of ISBDM broad relationships. For example, ISBDM “has person associated with manifestation” is the inverse of a second phase ISBD for Person “has manifestation associated with person”.

This will cascade down to the specific elements in the broad relationship element hierarchy. For example, ISBDM “has publisher person” is the inverse of a future ISBD for Person “has published manifestation”. The semantics of the broad relationship elements in ISBDM determine in part the semantic structures of its expansion within the LRM universe.

The only element in Figure 3 that is available in a Manifestation-only universe is the symmetric Manifestation to Manifestation association. Similarly, any entity that is the basis of a single-entity universe is the domain and range of the broad symmetric element that is the top-level of the relationship element hierarchy. Any refinement of that element must have a domain

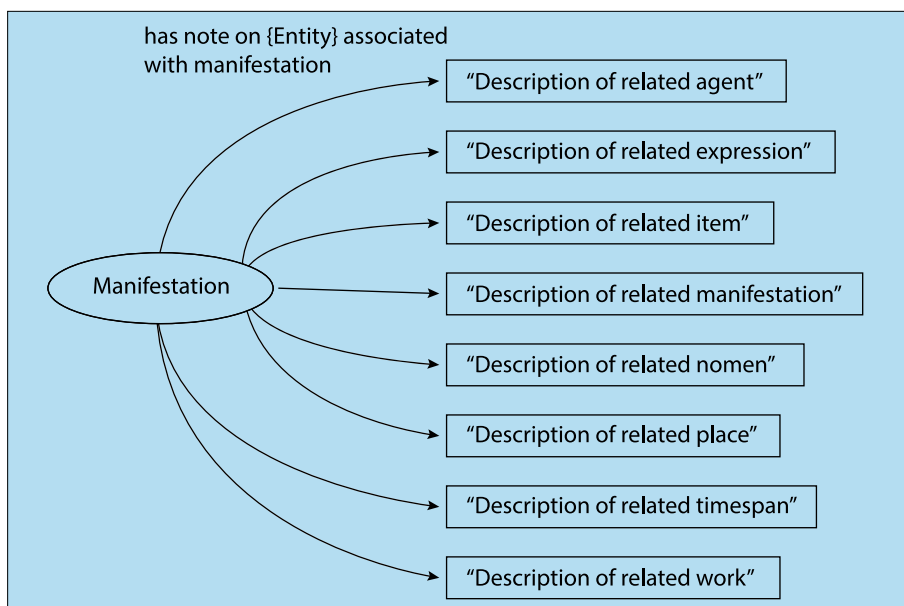

FIGURE 4. *Attributes for notes on related entities in ISBDM*

and range of the only entity in the universe. The separate description of an instance of another entity cannot be linked using a relationship element; it can only be embedded in the string value of an annotation element such as a note.

ISBDM provides a set of note elements as attributes to meet this requirement. These elements are refinements of the attribute LRM-E1-A2 “Note” of Res, cascaded to Manifestation.

Figure 4 shows the attribute elements used in ISBDM to describe instances of specific related entities. There is a distinct element for each entity (except the subtypes of Agent), including Manifestation itself. The description is an unstructured string that may describe one or more instances of the entity; the description may be partial and may not differentiate between different instances. This is equivalent to the “unstructured description” recording method in RDA. The Collective Agent and Person entities are included in the Agent supertype to reflect the lack of structure in values of the note. ISBDM guidance and stipulations clarify that the value of a note element is intended for display and keyword extraction only.

ISBDM also provides “has note on entity associated with manifestation” as a supertype of these elements:

- “has note on entity associated with manifestation”
 - > “has note on agent associated with manifestation”
 - > “has note on expression associated with manifestation”
 - > etc.

The supertype serves as the top level of attribute elements for notes on related entities, forming a separate hierarchy that distinguishes them from other kinds of note. It also serves as a bridge to the universe beyond the LRM, because there is no constraint on what type of entity can be described with this broad attribute. RDA accommodates such metadata in a general note element for each entity that can be used to record anything that is pertinent to the instance being described. RDA recommends using the general note element rather than element subtypes based on pre-LRM foundations because the unstructured value of the element is not suitable for semantic data processing.

The ISBDM approach provides considerable flexibility for a single-entity cataloguing application. It allows the cataloguer to describe the context or characteristics of a group of related entities that do not warrant the use of a controlled or structured value such as an access point.

3.1 Manifestation Statements

The LRM introduces an attribute of Manifestation that records how an instance of Manifestation describes itself. LRM-E4-A4 “Manifestation statement” stores a string value that is usually transcribed from a source of information found in the manifestation that is being described. Sources include title pages, credit screens, and other preliminaries to the embodied content, colophons, captions, and dust jackets and other wrappers. The attribute supports the principle of representation in IFLA’s International Cataloguing Principles (IFLA Cataloguing Section and IFLA Meetings of Experts on an International Cataloguing Code, 2016). It is unique to the Manifestation entity because that is the only entity that embeds textual information about itself. A manifestation statement may cover any aspect of the manifestation, including its title, publication or production details, content, and agents responsible for the creation of the manifestation or the expressions and works that it embodies. However, those agents are also the creators of the statements and have their own purposes and motivations, so the information may be missing, incomplete, misleading, or fraudulent.

ISBDM implements the attribute as a distinct attribute element “has manifestation statement”. It is refined as a set of element subtypes that reflect the specific kinds of information found in a statement, supporting the user task of identifying the manifestation:

- “has manifestation statement”
 - > “has manifestation statement of category”
 - > “has manifestation statement of edition”
 - > “has manifestation statement of extent”
 - > etc.

The unreliability of information given in a manifestation statement means

that it cannot directly support other user tasks defined in the LRM, although it can be used as evidence of specific related entities such as agents, embodied works or expressions, and other manifestations. ISBDM clarifies that the metadata recorded in a manifestation statement is suitable only for display and uncontrolled keyword indexing.

The ISBDM refinement of LRM-E4-A4 is not the same as the treatment in RDA. This is a result of different factors that influenced the decisions. For example, RDA retains compatibility with a pre-LRM accommodation of the principle of representation based historically on ISBD while ISBDM takes into account the limitations of single-entity cataloguing. The ISBDM “has manifestation statement of category” does not have an equivalent attribute in RDA. In ISBDM, the statement supports the category attributes that implement and refine the LRM attributes LRM-E1-A1 “Category” of Res, cascaded down to Manifestation, and LRM-E4-A1 “Category of carrier”, a separate Manifestation attribute. In particular, ISBDM also includes the element “has category of embodied content” to accommodate structured data about instances of Expression that are embodied by the manifestation that is being described. This attribute is a refinement of LRM-E1-A1 that is essentially disjoint with LRM-E4-A1; one covers carrier, and the other covers content. In RDA, the LRM attributes are implemented as “category of manifestation” without any further refinement.

The ISBDM “has manifestation statement of category” element accommodates statements about content as well as carrier. ISBDM does not consider these and other differences in the refinement of LRM-E4-A4 to be a significant issue for interoperability with RDA. The fuzzy semantics and variation across sources of statements within RDA and ISBDM absorb any distinction between ISBDM and RDA in the utility of the metadata for display and keyword indexing applications. ISBDM gives examples of the display of manifestation statement subtypes as a continuous description without any distinguishing labels, similar to ISBD and to the possible RDA metadata for the same instance of Manifestation.

Although self-description is only applicable to the Manifestation entity in the LRM bibliographic universe, similar methods of accommodating quoted descriptive data from a specified external source could be used for other entities.

4. Shortcuts

The ISBDM “has category of embodied content” element is a shortcut between the Manifestation entity and an attribute that is a refinement of LRM-E1-A1 “Category” of Res, cascaded down to Expression. The shortcut is equivalent to collapsing a chain of two elements: Manifestation “has expression embodied in manifestation” Expression and Expression “has category of content”.

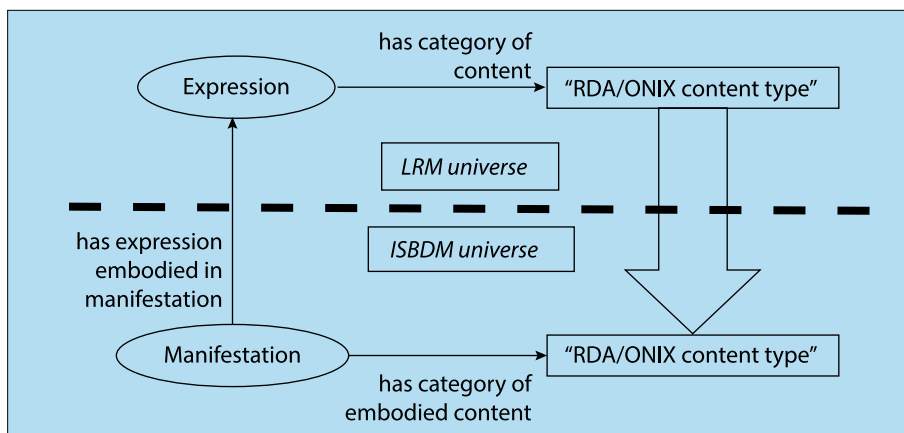

FIGURE 5. *Shortcut relationship that crosses the single-entity boundary*

Figure 5 shows how the shortcut crosses the ISBDM entity boundary and pulls in data from the broader LRM (or RDA) universe. The Expression attribute element “has category of content” will not be specified until the second phase of the project, but it will prescribe the use of the RDA/ONIX Framework for Resource Categorization to maintain consistency with ISBDM and interoperability with RDA (Joint Steering Committee for Revision of AACR, 2006). The shortcut allows the content categories to be used with the carrier categories in the description of an instance of Manifestation. This accommodates a fuller categorization of a resource in a single-entity bibliographic universe, and it completes the long-term goal of applying the Framework to ISBD in general.

The shortcut’s collapse of the chain eliminates any distinguishing identification of the instance of Expression to which the category of content pertains. This includes the number of expressions with the same category in an aggregate manifestation; the shortcut states only that the manifestation carries a specific

type of content. The same approach can be taken when developing ISBD for the Expression entity: a shortcut element for “has category of content carrier”, with values taken from the ISBDM Category of Carrier vocabulary, would be useful in an application that focuses on Expression by supporting the retrieval of resources that embody a specific expression in a required carrier, for example a still image on a sheet, in a volume, or in an online resource.

ISBDM specifies another shortcut as a special relationship element between Manifestation and Work in the same resource. The ISBDM element “has work embodied in manifestation” is equivalent to collapsing the chain Manifestation “has expression embodied in manifestation” Expression and Expression “realizes” Work. Again, the second relationship in the chain will be specified in the development of Expression, but it will be an implementation of the special relationship LRM-R2i “realizes”. If ISBD for Expression is also developed for standalone functionality, a similar shortcut between Expression and Item that eliminates Manifestation will support applications that focus on the LRM user task “obtain” and the local availability of content irrespective of carrier.

This approach seems to resolve the issues raised about the original FRBR model, when considering “which entity (or class) is to be given primacy among bibliographic ones” (Taniguchi, 2017). Any one of the Work, Express-

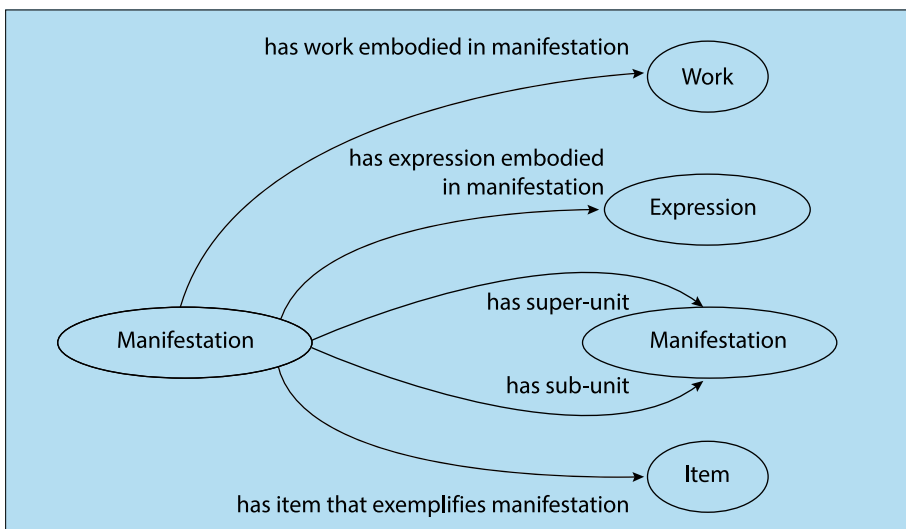

FIGURE 6. Resource description focused on the Manifestation entity

sion, Manifestation, or Item entities can be treated as primary, and any of the others can be ignored or eliminated.

Figure 6 shows the special relationships used to integrate the Work, Expression, Manifestation, and Item aspects of the description of a single resource with a focus on the Manifestation entity. ISBDM requires that a relationship to at least one instance of a work or expression is recorded to improve the retrievability of the manifestation that is being described, but that is the only constraint. The focus can be shifted to any other entity by declaring appropriate relationships based on the LRM and shortcuts.

5. Relating and Describing Instances

Entity-based cataloguing can be implemented with relational or object-oriented database technologies as well as the Semantic Web. The main distinction for entity-based cataloguing lies in how instances of entities are identified and linked: a URI with global uniqueness is used in the Semantic Web; a string identifier with local uniqueness is used in a relational or object database implementation. RDA treats these as two of four distinct “implementation scenarios”. The other RDA scenarios cover the bibliographic and authority record approach of the current MARC formats, and the flat-file description that is used by the consolidated edition of ISBD. The single-entity techniques adopted by ISBDM accommodate the functionality of these other scenarios through data and display processing. The ISBDM stipulations for metadata creation are therefore confined to Semantic Web and relational database technologies.

ISBDM distinguishes between “linked open data” and “relational data” applications in its prescription of the value of a relationship element. For linked open data that use Semantic Web technologies, the preference order for choosing a value is URI, stringified URI or other identifier string, and authorized or other access point. For relational data, the order is authorized access point or identifier, and then other access point. In essence, ISBDM expects an application to connect an instance of a related entity by URI for linked data, or by authorized access point for relational data. In a single-entity bibliographic universe, the URI for an instance of another type of entity

cannot be de-referenced to obtain any human-readable data. Instead, it is better to implement all applications in a pure single-entity universe as relational data and use the human-readable authorized access point to identify a related entity.

ISBDM defines “has authorized access point of manifestation” as a refinement of LRM-R13 “has appellation” with domain *Res* and range *Nomen*. The LRM relationship is cascaded down to *Manifestation* as the domain, and then refined with a hierarchy of kinds of appellation that are used to reference instances of things:

- “has appellation of manifestation”
 - > “has access point of manifestation”
 - > “has authorized access point of manifestation”
 - > “has variant access point of manifestation”
 - > “has identifier of manifestation”
 - > “has title of manifestation”
 - > “has title proper of manifestation”
 - > “has variant title of manifestation”

The refinement of LRM-R13 is based on the function and processing of real-world labels for instances in information retrieval systems. The “has identifier of manifestation” element is further refined by subtypes of identifier that are specified in ISBD, such as “has fingerprint”. RDA refines LRM-R13 in a similar fashion, although there are minor differences in the identifier subtypes.

ISBDM assumes that the other LRM entities will be treated in the same way, as in RDA, with the exception of *Nomen* which is essentially its own appellation. For example, ISBD for *Expression* is expected to provide the same appellation element hierarchy for the *Expression* entity, including “has authorized access point of expression”, and should stipulate a preference for an authorized access point for manifestation to be the value of “has manifestation associated with expression”, and therefore of all of its element subtypes, in a relational data application.

ISBDM provides suggestions for a set of string encoding schemes that construct authorized access points for most of the LRM entities; these are used for

examples in ISBDM itself, but this is not prescriptive and there is no expectation of global or international agreement on component string values, their order, or the punctuation that is added for clarification. ISBDM assumes that simple entity-based cataloguing will use only values from the entity that is being described to construct its authorized access point. An authorized access point includes descriptive metadata as the values of the component strings, as well as acting as a connection to the related entity. It has a secondary function as an entry in a browsable index that collocates referents to similar or related instances of the entity. An authorized access point for a related external entity in a pure single-entity universe is another mechanism that imports and localizes metadata from another universe, in this case a partial description of the related entity.

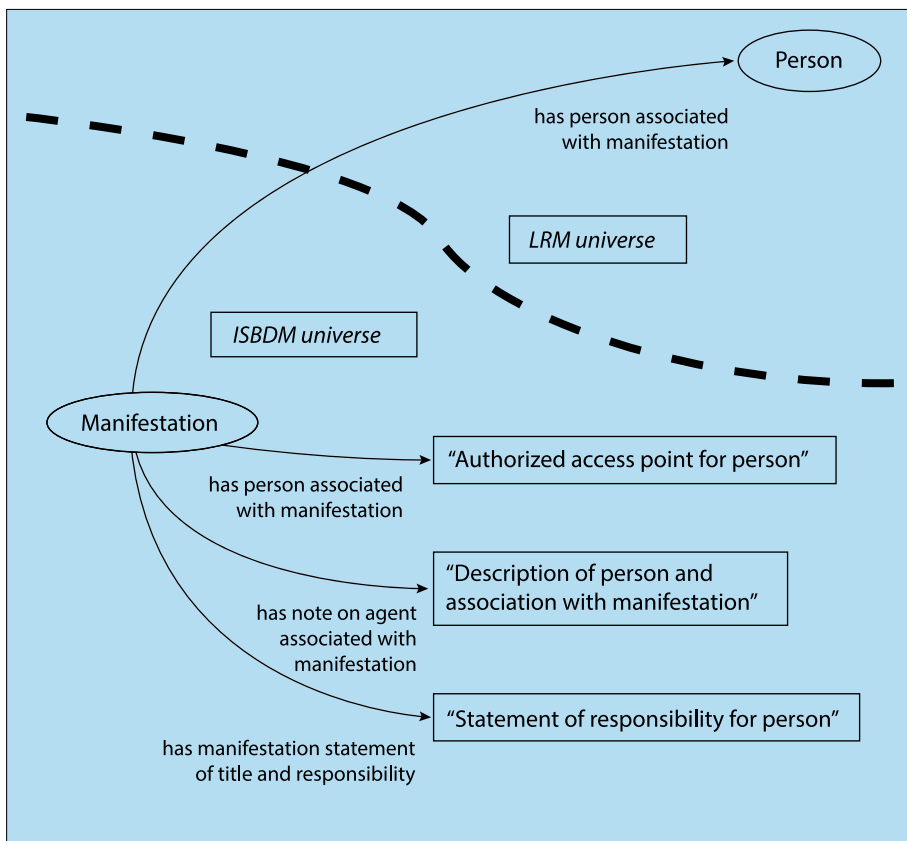

FIGURE 7. *Elements for related persons within and across the single-entity boundary in ISBDM*

In summary, the “global” partial description of an instance of a related entity beyond the universe boundary is provided by an authorized access point that contains the values of some elements of the instance, and the “local” partial description of one or more instances of a related entity is recorded with uncontrolled terminology as a note element. The attributes of unidentified instances of a related entity are provided through shortcut elements.

Figure 7 shows the ISBDM elements that can record descriptive data for an instance of a related person. The value of “has person associated with manifestation” is under authority control, but the values of the note and manifestation statement elements are uncontrolled and suitable only for general keyword indexing and display. Some structure and control may be applied to the value of a note element, but it is not possible for a manifes-

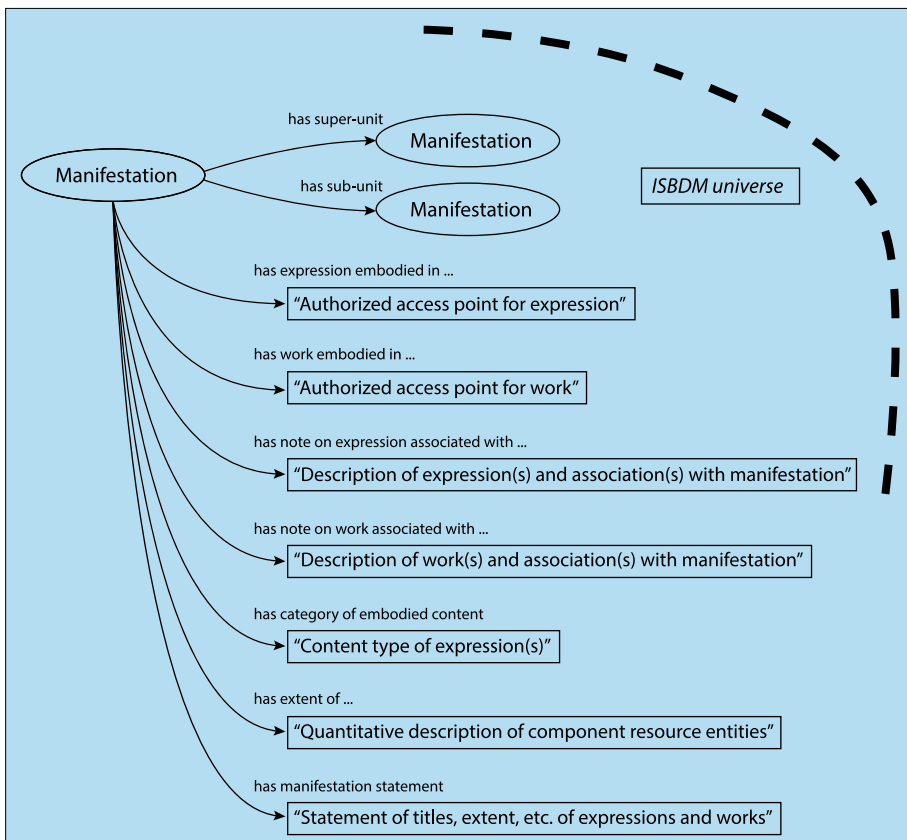

FIGURE 8. *Single-entity resource description in ISBDM*

tation statement.

Figure 8 shows the ISBDM elements that can record metadata for the library or cultural heritage resource that is being described. Items that exemplify the manifestation are excluded for clarity. Metadata for a super-unit or a sub-unit can also be recorded as an authorized access point, in a “has note on manifestation associated with manifestation” element, or in an appropriate manifestation statement element. Figure 8 combines single-entity cataloguing techniques from Figure 6 and Figure 7.

6. Conclusion

The use of a super-entity in a multiple-entity bibliographic universe encapsulates the universe and defines its boundary within the open universe.

The use of broad relationship elements as the root of specific hierarchies of relationships between entities in the local bibliographic universe encapsulates each entity and simplifies its integration with a new entity or a larger universe.

Partial metadata for an instance of an entity that lies outside of a local bibliographic universe is accommodated in a relationship element with a structured string value such as an authorized access point.

An unstructured description of one or more instances of an entity that lies outside of a local bibliographic universe is recorded in a note assigned to the external entity.

The description or identification of an instance of an intermediary entity that lies within or outside of a local bibliographic universe is avoided altogether with the use of a shortcut element.

A controlled terminology for the values of an entity that lies outside of a local bibliographic universe can be imported into the local universe with the use of a shortcut element.

These tools and techniques of a single-entity approach may be useful within implementations of a multiple-entity model. The redundancy that arises from duplicate and partial descriptive data in unstructured notes and structured access points improves the accommodation of legacy metadata and the utility of hybrid semantic and local relational data applications.

The result of resource description using these methods is not dissimilar to the bibliographic and authority record approach of the implementation scenario C of RDA that is effectively an extension of classic ISBD from pure description to access. The difference is that these approaches are embedded in the context of entity-based cataloguing in a multiple-entity bibliographic universe that supports the new paradigm of semantic metadata.

REFERENCES

- IFLA Cataloguing Section and IFLA Meetings of Experts on an International Cataloguing Code (2016). *Statement of International Cataloguing Principles (ICP) 2016*. IFLA. [accessed: 2024-01-31]. Available at: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/80>
- IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records (2009). Functional requirements for bibliographic records: final report. As amended and corrected through 2009. IFLA. [accessed: 2024-01-31]. Available at: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/811>
- ISBD Review Group (2004). *Mapping ISBD elements to FRBR entity attributes and relationships*. IFLA. [accessed: 2024-01-31]. Available at: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/1901>
- ISBD Review Group (2011). *ISBD: International standard bibliographic description*. Consolidated ed. De Gruyter Saur. [accessed: 2024-01-31]. Available at: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/786>
- Joint Steering Committee for Revision of AACR (2006). RDA/ONIX framework for resource categorization. Version 1.0. RDA Copyright Holders. [accessed: 2024-01-31]. Available at: <http://rda-rsc.org/archivedsite/docs/5chair10.pdf>
- RDA Steering Committee (2018). Outcomes of the October 2018 RSC Meeting. [accessed 2024-01-31]. Available at: <http://www.rda-rsc.org/sites/all/files/RSC-Outcomes-2018.pdf>
- RDA Steering Committee (2024). *RDA Toolkit*. RDA Copyright Holders. [accessed: 2024-01-31]. Available at: <https://access.rdatoolkit.org/>
- RIVA, P.; M. ŽUMER; P. LE BŒUF. (2017). *IFLA Library reference model: a conceptual model for bibliographic information*. IFLA. [accessed: 2024-01-31]. Available at: <https://repository.ifla.org/handle/123456789/40>
- TANIGUCHI, S. (2017). What does giving primacy to a certain entity cause in a conceptual model for cataloging?: expression-entity dominant model revisited. *LRTS*, 61 (4): 212-225
- W3C (2014). RDF Schema 1.1. W3C. [accessed: 2024-01-31]. Available at: <https://www.w3.org/TR/rdf-schema/>

Što je bilo, što biva i što tek može biti¹: uloga metapodataka u recepciji i interpretaciji izvora informacija na primjeru zapisâ za cenzuriranu građu

Tamara ŠTEFANAC

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu
tstefanac@nsk.hr

Ana VUKADIN

knjižničarska savjetnica
vukadin.ana23@gmail.com

SAŽETAK

U radu se istražuje mogući utjecaj bibliografskih metapodataka na recepciju i interpretaciju knjižnične građe, a time i na recepciju knjižnica kao izvora pouzdanih informacija. Analiziraju se odabrani zapisi iz javno dostupnog kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSK), koji se odnose na građu koja je u 19. stoljeću i prvoj polovini 20. stoljeća prolazila kroz postupke cenzure. Rad ispituje sadrže li zapisi kontekstualne informacije koje bi uputile na taj aspekt povijesti građe, kako prisutnost ili odsutnost takvih informacija može oblikovati istraživačke uvide i što možemo zaključiti o njihovoj potencijalnoj ulozi u oblikovanju i širenju znanja. Zapisi se pritom razmatraju kao diskurzivne jedinice u okviru kritičke analize diskursa i analiziraju tehnikom simptomatskog čitanja. Analiza pokazuje da će se informacije o cenzuri, kao i ostale kontekstualne informacije, u mrežnom katalogu češće navesti uz staru i rijetku građu, a rijetko uz monografske publikacije, čiji povijesni kontekst nije prepoznat kao zanimljiva informacija, čak i kada podaci o povijesti čuvanja (*custodial history*) postoje na samim primjercima građe ili u starijim informacijskim pomagalicama (kataložnim listićima, inventarima). Razloge za to valja tražiti u značaj-

¹ Naslov je prijevod i parafraza rečenice preuzete iz djela *Gospodar prstenova* J. R. R. Tolkiena: *For it shows things that were, and things that are, and things that yet may be.* (Tolkien, J. R. R. *The lord of the rings*. London: Harper Collins, 1993. P. 381).

kama tehnološkog okruženja, ali i u sustavu profesionalnih vrijednosti koji oblikuje norme i prakse organizacije informacija/znanja. Rad stoga može biti poticaj knjižnicama da preispitaju vlastite politike i prakse organizacije informacija/znanja te njihovu ulogu u percepciji knjižnice kao pouzdanog medijatora informacija.

KLJUČNE RIJEČI: cenzura, kontekstualne informacije, kritička katalogizacija, metapodaci, norme

1. Uvod

Knjižnice se obično smatraju autoritetima što se tiče vjerodostojnosti informacija. U anketama koje ispituju povjerenje javnosti prema pojedinim zanimanjima, knjižničari nerijetko zauzimaju jedno od prvih pet mjesta (CILIP, 2018; Ipsos, 2021; Jensen, 2023). To navodi na zaključak da u informacijskom okolišu obilježenom navalom pogrešnih i lažnih informacija, posebice u vrijeme kriza, knjižnice imaju znatan potencijal da se postave kao pouzdani izvori informacija i promicatelji medijske pismenosti, što i jest u skladu s njihovim tradicionalnim zadaćama. U praksi, međutim, taj zadatak nije jednostavan. Borba protiv informacijskog poremećaja (krovni termin koji obuhvaća pogrešne, lažne i zlonamjerno plasirane informacije, usp. Wardle i Derakhshan, 2017) postavlja pred knjižničare čitav raspon praktičnih izazova, od pitanja prikladnog formata djelovanja do nedostatka odgovarajućih kompetencija (Stanarević Katavić, Čepčar i Badurina, 2022). Od ključne je važnosti pritom i pitanje temeljnih vrijednosti knjižničarstva: trebaju li knjižnice njegovati neutralnost ili se kritički odnositi prema vlastitim zbirkama?

Jedan od mogućih odgovora knjižnicâ na izazove informacijskog poremećaja jest vjerno opisivanje informacijskih izvora iz vlastitih zbirki pomoću kvalitetnih i iscrpnih metapodataka. Takvi metapodaci mogu biti korisni ne samo u otkrivanju i pronalaženju informacija već i u njihovu vrednovanju. Osnovna profesionalna načela naglašavaju važnost točnosti metapodataka (IFLA, 2016: 5), no u praksi se nameće pitanje što to zaista znači. Je li točnost podataka isto što i pouzdanost? Koliko iscrpan treba biti opis nekog informacijskog izvora da bi se smatrao njegovim točnim ili pouzdanim prikazom? Je li opis točniji ako izražava određeni stav, primjerice upozorava korisnika na pseudoznan-

stveni ili diskriminirajući sadržaj djela, ili ako je neutralan i prepušta korisnicima stvaranje vlastitog mišljenja?

Ovaj rad ispituje kako prisutnost, odnosno nedostatak određenih podataka u opisu nekoga informacijskog izvora može utjecati na njegovu recepciju i interpretaciju. Posebna pozornost posvetit će se pitanju može li nedostatak metapodataka dovesti do stvaranja pogrešnih informacija, koje će korisnici potencijalno ugraditi u vlastite spoznaje ili daljnja istraživanja kao istinite. Valja naglasiti da cilj rada nije vrednovanje metapodatkovnih zapisa, utvrđivanje pravila za opis knjižnične građe ili donošenje zaključaka o korisničkom ponašanju. Ono što se želi pokazati jest da informacije sadržane u metapodacima ne nastaju u društvenom vakuumu, već u određenom kontekstu, koji je moguće dekonstruirati i pobliže razumjeti pomoću kritičke analize sadržaja zapisa. Namjera je osvijestiti mehanizme koji se nalaze u pozadini procesa opisa, kako bi knjižnice kroz odgovarajuće politike i prakse mogle njima odgovorno upravljati te tako graditi ulogu pouzdanog i transparentnog dionika u prijenosu informacija.

Za analizu su odabrani zapisi publikacija i rukopisa iz 19. stoljeća i prve polovine 20. stoljeća čija se povijest povezuje s pitanjima cenzure, odnosno slobode govora i njezina naličja, govora mržnje.² Cenzura literarnih, umjetničkih, publicističkih i drugih djela tema je koja privlači pozornost istraživača i šire javnosti jer je aktualna u različitim povijesnim razdobljima – točnije u svim onim razdobljima u kojima su zakoni propisivali mogućnost cenzure i zabrane djela.³ S obzirom na to da je sloboda govora jedna od općeprihvaćenih vrijednosti knjižničarske profesije, ophođenje s izazovima građe koja je bila cenzurirana i na neki način ideološki obilježena također može utjecati na povjerenje prema knjižnicama kao vjerodostojnim i društveno odgovornim medijatorima informacija, napose u društvu obilježenom višekratnim izmjenama političkih sustava i ideologija. U zaključku rada pokušat će se pomiriti različite paradigme organizacije informacija/znanja i uputiti na moguća daljnja istraživanja.

² Rad se djelomično oslanja na istraživanje koje se provodi u sklopu projekta *Pisati slobodno – tematski portal o cenzuri periodike krajem 19. i početkom 20. stoljeća u Hrvatskoj*. Usp. Štefanac (2023).

³ Cenzura, sloboda govora i govor mržnje u ovom se radu promatraju iz europske perspektive. Različita društveno-politička uređenja globalno su (bila) različita te nije uputno uspoređivati aspekte cenzure u različitim društvima koristeći se istim metodološkim alatima.

2. Kontekst istraživanja

2.1. Nabava cenzurirane građe u knjižnicama

Razmatranja o biti cenzure i osvrti na poznate primjere cenzuriranja autorâ i djela tijekom povijesti u Hrvatskoj tema su brojnih stručnih i znanstvenih radova (Stipčević, 1994; Hebrang Grgić, 2000; Štefanac, 2006; Pederin, 2008; Štefanac, 2011; Šubic Kovačević, 2016; Panić, 2017; Đurasović, 2018). Analize postupanja s takvom građom u knjižnicama, međutim, nisu toliko brojne (Vegh, 2015).

U presudama sudova u postupcima tiskovnih prekršaja krajem 19. i početkom 20. stoljeća, u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, do zapljene najčešće dolazi zbog kršenja članaka 65., 300. i 302. *Kaznenoga zakona o zločinstvih, prestupcih i prekršajih* od 27. svibnja 1852. (Šilović, 1901). U §§ 65., 300. i 302. određeno je da će bilo kakav oblik mržnje usmjeren prema vlasti, upravi ili caru ili pak netrpeljivosti prema pripadnicima drugih etničkih, vjerskih i staleških skupina, a koji je prisutan u javnim tiskopisima, rezultirati kaznenim progonom odgovornih osoba. U tom slučaju i tiskopis će biti zabranjen.

Za vrijeme Kraljevine SHS i poslije Kraljevine Jugoslavije, u *Zakonu o štampi od 6. augusta 1925.* (i izmjenama iz 1929.), u čl. 30. cenzura je izrijeком dozvoljena jedino tijekom ratnih okolnosti i mobilizacije. Međutim, u čl. 19. definira se zabrana „novina i drugih štampanih spisa ako sadrže: 1. uvredu Vladaoca i članova Kraljevskog doma; 2. uvredu stranih državnih vladara; 3. uvredu Narodne skupštine; 4. neposredno pozivanje građana da silom mijenjaju Ustav ili zemaljske zakone; i 5. tešku povredu javnoga morala.“ (Hönigsberg, 1926: 46).

Nadalje se u zakonu zabranjuje izlaženje i raspačavanje djela koja izazivaju mržnju protiv vlasti i različitih vjerskih i etničkih skupina.⁴ Promijenila se mogućnost izravnog djelovanja vlasti na tiskopis prije samog tiska, međutim, i dalje su moguće zabrane već otisnutog djela.

⁴ Zanimljiv je komentar priređivača zakona Lavoslava Hönigsberga, koji smatra da s „posve teoretskog gledišta zabrana izlaženja tiskopisa posve je različiti pojam od zabrane rasturanja i prodavanja. Potonja se sastoji u uzapćenju već štampanih primjeraka, a zabrana izlaženja je preventivna odredba, koja se odnosi na primjerke, koji uopće još nisu štampani, što više na misli, koje još nisu oživotvorene u štampi.“ (Hönigsberg, 1926: 47).

Rukopisi i publikacije koji su bili podvrgnuti cenzorskom pregledu, intervenciji ili zabrani u pravilu nose na sebi oznake tih postupaka. Na rukopisima koji su pregledavani prije dozvole za tisak stoje bilješke cenzora o provedenom nadzoru. Knjige zabranjene nakon tiska dobivale su pečat s oznakom „ZABRANJENO“ (Slika 5). U otisnutim primjercima novina cenzor je olovkom označavao nepoćudne dijelove koje treba ukloniti, nakon čega se tiskalo drugo izdanje s prazninama na mjestu uklonjenog sadržaja (Slika 8). U sljedećem broju novina nakladnik je bio dužan objaviti pravnu osnovu cenzure.

Zabranjene knjige pristizale su u knjižnice nakon dokidanja cenzure,⁵ ali i u vrijeme cenzure zahvaljujući institutu obveznog primjerka, ako je knjižnica zakonski bila određena kao depozitarna. Sukladno čl. 7. spomenutog zakona iz 1925., tiskar je prije raspačavanja bio dužan dostaviti primjerak državnom tužiteljstvu ili nadležnoj policijskoj upravi te po jedan primjerak Narodnoj biblioteci u Beogradu, Sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, Državnoj licealnoj biblioteci u Ljubljani i mjesnoj knjižnici (Hönigsberg, 1926: 28). Ako je djelo po tiskanju bilo zabranjeno, navedene su knjižnice s njim postupale u skladu s odgovarajućim propisima.

Što se tiče novina, krajem 19. i početkom 20. stoljeća knjižnice su u pravilu nabavljale druga izdanja pojedinih brojeva, kojima je raspačavanje dopušteno nakon cenzorske intervencije, dok su prva, izvorna izdanja obično sačuvana u arhivskim fondovima tijelâ javne uprave kao prilog spisu povezanom s provođenjem postupka cenzure.⁶ Katkad su ipak i izvorna izdanja pronalazila put do knjižnicâ, bilo u vrijeme tiskanja ili poslije putem otkupa. Za vrijeme Prvoga svjetskog rata, u želji da osigura izvore i građu za buduće istraživače, Kraljevska sveučilišna biblioteka (današnja Nacionalna i sveučilišna knjižnica

⁵ U opširnom istraživanju cenzure u Dalmaciji Pederin (2008: 44) napominje da su zabranjene publikacije iz sredine 19. stoljeća „našle put u danas Znanstvenu knjižnicu u Zadru vjerojatno iz skladišta cenzure poslije njenog ukidanja 14. ožujka 1848.“

⁶ Đurasović (2018: 649) u slučaju Državnog arhiva u Dubrovniku to naziva „sretnom okolnošću“. Ovakva perspektiva isključivo povjesničara-istraživača ne prepoznaje propise koji su tražili da se cenzorski primjerci čuvaju uz spise koje su stvorila različita tijela javne uprave nadležna za provođenje postupka cenzure, kao ni propise koji nalažu da se registraturno/dokumentarno gradivo, odnosno arhivsko gradivo tijelâ javne uprave, preuzima u nadležni državni arhiv i čuva u izvornom obliku. Publikacije navedene kao prilozi spisima trebale su biti sačuvane zajedno s njima. Njihovo čuvanje u sklopu arhivskih fondova (ili dislociranih u knjižnice u arhivskoj ustanovi, ali opisnim podacima povezanih s izvornom cjelinom) sastavni je dio arhivskog poslovanja.

u Zagrebu) moli dozvolu za prikupljanje oglasa i sitnog tiska o ratnim zbivanjima, a pogotovo zabranjenih i zaplijenjenih novina.⁷ Koliko je periodike u ovoj i drugim knjižnicama sačuvano u izvornome necenzuriranom obliku, a koliko u drugom ili trećem izdanju, potrebno je utvrditi daljnjim istraživanjima.

2.2. Postupanje s cenzuriranom građom u knjižnicama u doba cenzure

Prakse obrade zabranjenih publikacija vjerojatno su se razlikovale u različitim razdobljima ili knjižnicama i tek ih je potrebno detaljnije istražiti. U Kraljevskoj sveučilišnoj biblioteci postupanje sa zabranjenim tiskopisima detaljno je određeno predmetom br. 718 iz 1915. godine⁸:

„Zabranjene tiskopise ima ravnatelj biblioteke propisno katalogizirati i signirati i osim toga providiti ih posebnim ceduljom i tekućim brojem, pa ih pod tim brojem unijeti u posebni iskaz, koji ravnatelj biblioteke ima u osobitu prostoru čuvati. Dotični broj svakoga ovakvog djela ima se unijeti u bibliotečni inventar, mjesni katalog i u sve ostale bibliotečne kataloge, da tako bude vidljivo da je djelo uvršteno među zabranjene knjige.“

Određeno je, dakle, da se tiskopisi pohranjuju u posebnom prostoru, a samo će ravnatelj imati ključeve. Dozvolu za uporabu zabranjenog tiskopisa pri svakome pojedinom slučaju dodjeljuje redarstvena oblast. Izdana je i okružnica br. 1350/II svim kraljevskim sudbenim stolovima i kotarskim sudovima na sijelu sudbenih stolova da nakon potvrđenog zaustavljanja tiskopisa o tome obavijeste ravnateljstvo Kraljevske sveučilišne biblioteke.⁹

Zanimljivo je da je ukazom predviđena izrada posebnog popisa publikacija i njihov upis u sve kataloge, ali na način da bude vidljivo kako je riječ o zabranjenom djelu. Možemo pretpostaviti da se dostupnošću ove informacije htjela poslati jasna poruka o (ne)prihvatljivosti kruženja određenih ideja u javnom prostoru. Kao što je prije rečeno, u nekim drugim razdobljima ili knjižnicama praksa je možda bila drukčija. Stipčević (1997: 178) piše da su knjižničari

⁷ Spis je sačuvan u Hrvatskom državnom arhivu u fondu Zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje HDA-BiN ZV-IX-1915/1, kut. 104.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid.

nabavljali zabranjene knjige, ali se one nisu „ni inventarizirale, niti katalogizirale pa se znalo dogoditi da za njihovo postojanje u knjižnici nisu znali čak ni drugi službenici.“ Detaljniji osvrt na knjižnične prakse iz razdoblja od 1945. do 1990. u Zagrebu pruža Vegh (2015: 30), koji među ostalim navodi:

„U Gradskoj knjižnici, za razliku od Knjižnice Božidara Adžije, član nije mogao znati koje su knjige zabranjene, odnosno ‘izlučene’ iz fonda (na knjigama koje su bile stavljene u zatvoreni fond bila je zapisana kratica: ‘Izl.’, ili cijela riječ: ‘Izlučeno’), jer su kataložni listići zabranjenih knjiga izvađeni iz vanjskih kataloga, a ostali su samo u internim katalogima – matičnom i mjesnom.“

2.3. Podaci o cenzuri u suvremenim knjižničnim katalogima i digitalnim knjižnicama

Činjenica da je raspačavanje neke publikacije u vrijeme nastanka bilo zabranjeno ili da je cenzor pregledavao ili intervenirao u njezin sadržaj dragocjena je kulturnopovijesna informacija. Takvi su postupci izravno utjecali na doseg i javnu recepciju nekoga informacijskog izvora, a danas svjedoče o društvenom i političkom kontekstu, intelektualnom i ideološkom okruženju, razini slobode govora, ali i povijesti knjižničnog poslovanja. Stoga su informacije o cenzuri potencijalno vrijedne za istraživače koji se bave različitim aspektima nakladništva, novinarstva, knjižničarstva i slobode govora, kao i za povjesničare književnosti i umjetnosti, kolekcionare i ostalu zainteresiranu javnost. Nažalost, ako su informacije o zabrani ili cenzorskoj intervenciji bile zabilježene na primjercima ili u kataložnim listićima i inventarnim knjigama, one su se prijelazom na suvremene elektroničke kataloge uglavnom izgubile.

Svenonius (2005: 64) tumači da su u vrijeme kataloga na listićima zapisi imali inventarnu i bibliografsku (informacijsku) funkciju, ali da se s pojavom elektroničkih kataloga, odnosno razmjene podataka u digitalnom okruženju, ove dvije funkcije razdvajaju. Zapisi u suvremenim mrežnim katalogima uglavnom zadržavaju samo bibliografsku funkciju, a ona je čvrsto ukorijenjena u međunarodne norme, koje su (s iznimkom opisa stare knjige) rijetko usredotočene na kontekstualizaciju. Kao što primjećuje Andersen (2008), prevladavajući diskurs literature o organizaciji informacija/znanja u knjižnicama izrazito je tehnički i menadžerski, bavi se uglavnom propisima

i tehnološkim izazovima te ne pruža metodološke alate potrebne za razumijevanje društvene uloge sustavâ za organizaciju znanja. Promotrimo li kako su se ciljevi opisa knjižnične građe iskazivali u relevantnoj literaturi od druge polovine 19. stoljeća pa sve do kraja 20. stoljeća, doći ćemo do istog zaključka. U više od stotinu godina ti se ciljevi nisu bitnije promijenili, a mogu se sažeti kao pomoć korisniku u kretanju katalogom te pronalaženju, identifikaciji, odabiru i pristupu nekoj jedinici građe, napose prema naslovu, autoru, izdanju i temi (Petr Balog, 2016), pri čemu se ponajviše ističu praktična tehnička pitanja poput dosljednosti i jednoznačnosti podataka. Kao jedno od načela opisa ističe se točnost podataka, ali pod točnim opisom podrazumijeva se ponajprije opis koji što vjernije prenosi podatke otisnute na publikaciji, posebice na naslovnoj stranici i u impresumu, uz eventualne intervencije nužne radi lakšeg pretraživanja, kao što je npr. normiranje oblika imena (Svenonius, 2005: 70, 73–76). Još jedno važno profesionalno načelo jest dostatnost i nužnost opisa, što znači da u opisu treba izbjegavati sve što neposredno ne služi nekom od spomenutih bibliografskih ciljeva (Svenonius, 2005: 70, 77). Stoga su u nastojanju da se prijelaz s listića na elektronički katalog učini što ekonomičnijim, u kataloge s listića preneseni svi ključni bibliografski podaci (naslov, autor, izdanje, nakladnik itd.), ali najčešće ne i popratne oznake na listiću koje se odnose na povijest čuvanja (*custodial history*). Čak i da je građa ponovno katalogizirana *de visu*, upitno je bi li katalogizator obučen u primjeni važećih bibliografskih normi prepoznao ili smatrao važnim zabilježiti pečat, natpis, staru signaturu i druge informacije važne za povijest jedinice građe.

S druge strane, pomalo paradoksalno, upravo je digitalno okruženje krajem 20. i početkom 21. stoljeća dovelo do većeg zanimanja za kontekstualne informacije. Digitalizacija građe i razvoj digitalnih tehnologija stvorili su nove mogućnosti korištenja, istraživanja i interpretacije zbirke u knjižnicama i drugim baštinskim ustanovama, od povezivanja digitalizirane građe i/ili podataka o građi iz različitih zbirki i ustanova pomoću distribuiranog pretraživanja ili virtualnog okupljanja, do dijeljenja metapodataka s drugim informacijskim dionicima poput nakladnikâ, arhivâ zajednice, repozitorijâ istraživačkih podataka ili baze znanja Wikidata. Počevši od kraja 90-ih godina 20. stoljeća, knjižnična je zajednica pristupila reviziji postojećih i izradi novih modela i normi za sadržaj metapodataka, ne samo kako bi se omogućila veća tehnič-

ka i semantička interoperabilnost nego i poboljšala mogućnost granuliranja i umrežavanja podataka te iskazali raznovrsni odnosi u univerzumu kulturne baštine, koji se u zatvorenom okruženju kataloga pojedine ustanove nisu mogli iskazati ili nisu bili relevantni.¹⁰

Drugi čimbenik koji je skrenuo pozornost na ulogu kontekstualnih informacija jest pojava kritičke katalogizacije unutar paradigme kritičkog knjižničarstva. Kritička ili etička katalogizacija odbacuje mogućnost neutralnosti i objektivnosti, što su vrijednosti kojima u najvećoj mjeri teže bibliografske norme, i zamjenjuje ih konceptom društvene pravednosti i senzibiliziranosti za društveno osjetljive teme.¹¹ S jedne strane poziva na preispitivanje nazivlja koje se rabi u tezaurusima i klasifikacijskim sustavima, a koje može diskriminirati ili pogrešno predstavljati nedominantne društvene skupine ili ideje, dok s druge strane upućuje na preispitivanje sadržaja postojećih zapisa, odnosno njihovih elemenata koji su zastarjeli, nesenzibilizirani, isključivi ili podržavaju stereotipe. Uz zamjenu spornog nazivlja novim i upozoravanje korisnika na potencijalno uvredljiv sadržaj, kritička katalogizacija preporučuje dodavanje kontekstualnih informacija o stvarateljima i drugim

¹⁰ Na primjer, konceptualni model podataka Međunarodnog udruženja arhiva *Records in Contexts* (ICA, 2023) proširio je hijerarhijsko poimanje načela provenijencije na složeniju mrežu odnosa s drugim fondovima i zbirkama, stvarateljima, posjednicima i funkcijama. *IFLA-in knjižnični referentni model* (Riva, LeBoeuf i Žumer, 2020) proširio je fokus s podataka o izdanju, koji su tradicionalno činili okosnicu bibliografskog opisa, na podatke o djelu (tematika, kontekst nastanka) ili određenom primjerku (povijest vlasništva). U nastojanju da implementiraju ove modele, nove sheme za sadržaj metapodataka, poput RDA ili hrvatskog *Pravilnika za opis i pristup gradi u knjižnicama, arhivima i muzejima*, posvećuju više pozornosti kontekstualnim informacijama.

¹¹ Tijekom 70-ih godina 20. stoljeća u knjižničnoj zajednici u Sjevernoj Americi pojavila se društveno angažirana struja, nazvana radikalnim ili progresivnim knjižničarstvom, koja je počela propitivati prevladavajuće etičke i ideološke postavke svoje profesije. U području katalogizacije zalagala se za veću iskorištenost, pristupačnost i uključivost bibliografskih podataka, protivila nekritičkom preuzimanju zapisa iz katalognih središta i kritički odnosila prema standardnim nadziranim rječnicima poput predmetnih i klasifikacijskih sustava (Roberto, 2008: 2). Radikalno knjižničarstvo odbacivalo je mogućnost postojanja neutralnosti i objektivnosti, ističući da je djelovanje knjižnica oduvijek bilo politički obilježeno (npr. sâm nastanak javnih knjižnica plod je politike masovnog opismenjavanja proizašle iz ideja prosvjetiteljstva) te je potrebno osvijestiti njegove političke i ideološke pretpostavke (Rosenzweig, 2008). Radikalno knjižničarstvo nije razvilo vlastiti teorijski okvir, ali u njegovim načelima i djelovanju nedvojbena je utjecaj kritičke teorije. Tijekom posljednjih dvaju desetljeća prakse društvenog angažmana u knjižničarstvu nastojale su izgraditi jače teorijsko uporište unutar informacijskih znanosti, a s tim su nastojanjima povezani i recentni nazivi kritičko knjižničarstvo i kritička katalogizacija. Oni se tumače kao područje radikalnog knjižničarstva koje ima izraženu teorijsku sastavnicu i usmjereno je ponajprije na pitanja društvene pravednosti (Snow i Dunbar, 2022).

agentima, razdoblju ili kulturnom krugu kojemu neko djelo pripada (usp. Morgan Library & Museum, 2024). Sve više knjižnica u svoju kataložnu politiku uključuje izjave o kritičkom katalogiziranju (Cataloging Lab, 2024), čime proces opisa poprima značajke autorefleksivnosti. I u arhivistici se javlja srodna praksa *reparativnog opisa*, odnosno revizije i kontekstualizacije metapodataka koji isključuju, diskriminiraju ili pogrešno predstavljaju marginalizirane skupine (SAA, 2024). *National Archives and Records Administration* (NARA) u Sjedinjenim Državama definirao je načela reparativnog opisa, među kojima su transparentnost, uporaba korektnog nazivlja i suradnja s korisnicima, posebice onima iz marginaliziranih zajednica (NARA, 2022). Ključno je, međutim, istaknuti da i kritička katalogizacija i reparativni opis zahtijevaju pohranu i dostupnost starijih verzija zapisa radi transparentnosti i očuvanja povijesne perspektive (Yale Library, 2022; Morgan Library & Museum, 2024).

3. Metodologija

Knjižnična građa koja je svojedobno bila podvrgnuta postupcima cenzure također se može smatrati osjetljivim sadržajem na koji se mogu primijeniti prakse kritičkog katalogiziranja. Fundusi knjižnica i drugih baštinskih ustanova puni su građe čiji je sadržaj ideološki obojen ili promiče diskriminaciju, predrasude ili netrpeljivost na temelju etničke pripadnosti, rase, vjerskog opredjeljenja ili seksualne orijentacije. Ustanove su često izgrađivale (ili preuzimale) funduse tijekom dugih vremenskih razdoblja sasvim drukčijih političkih i društveno-kulturnih predznaka, te je ono što je cenzurirao jedan režim naknadno rehabilitirao drugi režim. Cilj je ovog rada istražiti nalaze li se u zapisima o knjižničnoj građi informacije o cenzuri i mogu li te informacije utjecati na razumijevanje zapisa, a posljedično i građe koju zapis reprezentira. Rad se posebice usredotočuje na sljedeća istraživačka pitanja: koje metapodatke sadrži zapis o cenzuriranoj građi? O čemu ovisi njihova prisutnost ili odsutnost? Može li prisutnost ili odsutnost nekog metapodatka oblikovati istraživačke uvide? Koje su posljedice u smislu mogućeg stvaranja ili izbjegavanja informacijskog poremećaja, odnosno što iz metapodataka doznajemo (ili mislimo da doznajemo) te što možemo zaključiti o njihovoj potencijalnoj

ulozi u oblikovanju i širenju znanja?

U radu je analizirano osam javno dostupnih zapisa iz mrežnog kataloga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (NSK), koji se odnose na građu čija povijest uključuje cenzorski postupak, zabranu raspačavanja ili cenzuru dijelova sadržaja. NSK je odabran zbog svoje depozitarne funkcije, zahvaljujući kojoj je u razmatranom razdoblju, ali i poslije, prikupljao građu čije je raspačavanje bilo zabranjeno. Zapisi su odabrani metodom namjenskog uzorkovanja. Budući da cilj rada nije kvantitativna analiza, već kritičko čitanje, odabran je manji broj jedinica građe, ali takvih koji će reprezentirati: 1) različite vrste građe (rukopise, knjige i periodiku), 2) različite političke sustave u kojima je građa nastala (Austro-Ugarska i Kraljevina SHS/Jugoslavija), 3) različite razloge za cenzuru (eksplicitna ili implicitna kritika vlasti, govor mržnje), te 4) različite načine dokumentiranja cenzorskog postupka (na nekim su jedinicama građe cenzorski pregled ili intervencija vidljivi iz oznaka na samom primjerku, kod nekih se mogu utvrditi tek istraživanjem dokumentacije poput inventara, spisa ili starih kataložnih listića, a kod nekih oboje). Na taj način bilo je moguće razmatrati odnos između sadržaja metapodatkovnog zapisa i značajki građe poput vrste, vremena nastanka ili cenzorske procedure.

Odabrani zapisi razmatrani su u okviru kritičke analize diskursa. Kritička analiza diskursa usredotočena je na način na koji se u jeziku manifestiraju društvena uvjerenja, a posebice strategije društvenog nadzora (Van Dijk, 1995). Riječ je o interdisciplinarnoj perspektivi koju su iz lingvistike preuzele druge humanističke i društvene znanosti, s obzirom na to da je primjenjiva na raznovrsne semiotičke sustave poput umjetnosti, glazbe, mode ili masovnih medija. Norme za organizaciju informacija/znanja, poput kataložnih pravilnika, shema sadržaja metapodataka, nadziranih rječnika itd., također se mogu promatrati kao semiotički sustavi. Oni definiraju odabir, raspored i sadržaj elemenata metapodataka u zapisu, a pritom proizlaze iz dogovorenih i prihvaćenih teorijskih i praktičnih pretpostavki, odnosno iz određenoga društvenog i kulturnog konteksta. Dok je građa kontekstualizirana kroz informacije u zapisu, sâm je zapis kontekstualiziran s pomoću normi. Metodološki okvir rada, dakle, počiva na pretpostavci da zapisi nisu tek statični formalni iskazi, već informacijski obrasci oblikovani određenim vremenom, društvom i tehnološkim mogućnostima, te im je moguće kritički pristupiti.

U analizi je korištena tehnika simptomatskog čitanja, koja potječe iz teorije književnosti i antropologije. Simptomatsko čitanje usredotočuje se na latentna značenja, neizrečene pretpostavke i informacije koje ne postoje u samom tekstu, nego u kontekstu oko njega (Best i Marcus, 2009).¹² Istu je tehniku moguće primijeniti i na čitanje metapodatkovnih zapisa kao vrste diskursa te tražiti u njima informacije koje nisu zabilježene, a mogu biti važne za razumijevanje zapisa i građe na koju se zapis odnosi.

U svakom navedenom primjeru analiziran je metapodatkovni zapis u katalogu, dodatno je istražen povijesni kontekst (zašto je građa cenzurirana, koji podaci o tome postoje u spisima, koji su podaci zabilježeni na primjercima građe, a koji u starijim informacijskim pomagalicama itd.) te je potom ispitano što se od te povijesti reprezentiralo u zapisu. Autorice pritom ne smatraju da su arhivska istraživanja nužna u svakodnevnoj katalogizacijskoj praksi. Njihova funkcija ovdje jest omogućiti čitatelju da bolje razumije kontekst nastanka zapisa, a time i podatke koji su u njemu (ostali) zabilježeni.

Kao interpretativni okvir postavljeno je razumijevanje knjižnice kao mjesta na kojemu se znanje ne samo čuva nego i proizvodi. To je sukladno primjedbi A. L. Stoler (2002: 90) o arhivima, koja arhiv promatra kao „mjesto stvaranja znanja“ u kojemu je potrebno provoditi alternativna čitanja, odnosno alternativna razumijevanja (engl. *reading against the grain*), nevidljiva na samoj površini.

4. Analiza

U nastavku teksta predstavljeni su analizirani primjeri. Svaki je primjer predstavljen preslikom zapisa u elektroničkom katalogu. Uz primjere je naveden sadržaj djela, okolnosti cenzure djela (ako su poznate), kao i informacija nalazi li se trag o postupku cenzure na primjerku (u obliku bilješke,

¹² Ideja da smisao leži u onome što se ne može neposredno percipirati ima korijene u različitim granama filozofske misli, od Platona do Marxove kritike ideologije i Freudove ideje o nesvjesnom (Best i Marcus, 2009: 4), a podudarna je i s jednom od osnovnih postavki kritičke analize diskursa, tj. da prirodnost i samorazumljivost nekog diskursa proizlaze iz isključivanja mogućih alternativnih gledišta (Mills, 1997: 11). U suvremeno doba tehniku simptomatskog čitanja za istraživanje ideoloških obrazaca primjenjivali su Louis Althusser i Frederic Jameson (Best i Marcus, 2009: 5).

pečata itd.) i je li taj podatak naveden u zapisu. Primjeri su grupirani prema vrsti građe: najprije rukopisi (2 primjera), potom objavljene knjige (2 primjera) i na kraju serijske publikacije (4 primjera). Unutar ovih skupina primjeri se redaju kronološki. Kod primjera serijskih publikacija navode se zapisi za publikaciju u cjelini, s obzirom na to da se u katalogu NSK-a ne izrađuju zapisi za pojedine brojeve.

Primjer 1. Rakovac, Dragutin. Mali katekizam za velike ljude. 1842. (rukopis)

Vrsta građe	rukopis
Autor	Rakovac, Dragutin
Naslov	Mali katekizam za velike ljude.
Materijalni opis	2 lista ; 37 x 23 cm.
Napomena	Papir
	Lat. kurziva, autograf s cenzorskim ispravicima
Sadržaj	List 1r (nasl.): Mali katekizam za velike ljude Ispod toga (poč.): Zašto se mi zovemo Iliri, a ne Hrvati kao i dosad? Zato, jerbo hoćemo da imamo literaturu ... List 2v (završ.): Mi ništa u potaji neradimo, nêka nas Bog i vaskolik svêt sudi!
Ref./Cit.	Gaj, V. Knjižnica Gajeva, str. 194 Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu, sv. 2, br. 815
Iden. primjerka	Na listu 2v ispod teksta cenzorova bilješka: Admittitur ad typum Zagrabiae die 9a Sept. 1842 dr Mathias Smodek surrog. censor
Bivši vlasnik	Primjerak potječe iz knjižnice Ljudevita Gaja (potpis Ljudevitova sina Velimira)
UDK	821.163.42-3(0.032) 003.052
ID zapisa	000683190
Lokacija/Signatura	Zbirka rukopisa i starih knj.: J R 3848

SLIKA 1. Zapis iz kataloga NSK-a za rukopis Dragutina Rakovca

Sadržaj: Politički esej u kojemu Rakovac brani dostojanstvo hrvatskog jezika i pravo na hrvatsku narodnu samobitnost prema mađarskoj vladavini

Okolnosti cenzure: Rukopis je 1842. prošao cenzorski pregled i dobio suglasnost za tisak. Objavljen je iste godine, ali je godinu dana poslije publikacija ipak zabranjena (Laszowski i Deželić St., 1922: 63–64). Knjižnica posjeduje i primjerak te tiskane knjige, ali u njezinu zapisu ne navodi podatak o zabrani.

Oznaka cenzure na primjerku: Da. Na poledini posljednjeg lista ispod teksta stoji bilješka o pregledu cenzora koji je dao suglasnost za tisak: *Admittitur ad typum Zagrabiae die 9a Sept. 1842 || dr Mathias Smodek || surrog. censor*

Podatak o cenzuri u zapisu: Da (navedena bilješka je transkribirana)

Primjer 2. Badalić, Hugo. Iz teška sna u koji narod pade... Stihovi. 1884. (rukopis)

Vrsta grade	rukopis
Autor	Badalić, Hugo
Naslov	Iz teška sna u koji narod pade... Stihovi.
Materijalni opis	2 lista ; 21 x 17 cm.
Napomena	1884.
	Papir.
	Latinska kurziva - autograf.
	Slobodan dvolist u papirnom omotu.
	Anepigrafi.
Ref./Cit.	Katalog rukopisa Nacionalne i sveučilišne biblioteke u Zagrebu / obradio Šime Jurić. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna biblioteka, 1991-2000. -, sv. 4, br. 2204
Iden. primjerka	Na l. 2 cenzorska bilješka s potpisom i pečatom: Vidio Zorc.
Bivši vlasnik	Kupljeno od dr. Luje Vojnovića, 23. VII. 1947.
UDK	821.163.42
	(0.032)
ID zapisa	000948463
Lokacija/Signatura	Zbirka rukopisa i starih knj.;
	J R 5525 i

SLIKA 2. Zapis iz kataloga NSK-a za rukopis Huga Badalića

Sadržaj: Poezija domoljubne tematike

Okolnosti cenzure: Rukopis je prošao cenzorski pregled i objavljen je u listu *Pozor*, br. 161 (1884).

Oznaka cenzure na primjerku: Da (bilješka o pregledu cenzora *Vidio Zorc* s potpisom i pečatom)

Podatak o cenzuri u zapisu: Da (navedena bilješka je transkribirana)

Primjer 3. Tolstoj, Lav Nikolajevič. Na ljudskoj klaonici. Sisak: Knjižara S. Jünkera, 1913. (knjiga)

Vrsta grade	knjiga
Autor	Tolstoj, Lev Nikolaevič
Naslov	Na ljudskoj klaonici / Lav Tolstoj : sa originala po Tolstoju Rad.
Izdanje	3. izd.
Impresum	Sisak : Knjižara S. Juenker-a, 1913.
Materijalni opis	53 str. ; 21 cm.
Napomena	Izvornik na rus. jeziku
	Puni oblik imena autora: Lev Nikolaevič Tolstoj
UDK	821.161.1-92=163.42
ID zapisa	000565601
Lokacija/Signatura	Spremište dubleta:
	J D 323.842 i

SLIKA 3. Zapis iz kataloga NSK-a za publikaciju L. N. Tolstoja

Sadržaj: Impresije iz rusko-japanskog rata (1904-1905) sa snažnom antiratnom porukom

Okolnosti cenzure: Zabranjeno 1915. godine zbog „zločinstva smetanja jav-

noga mira“¹³

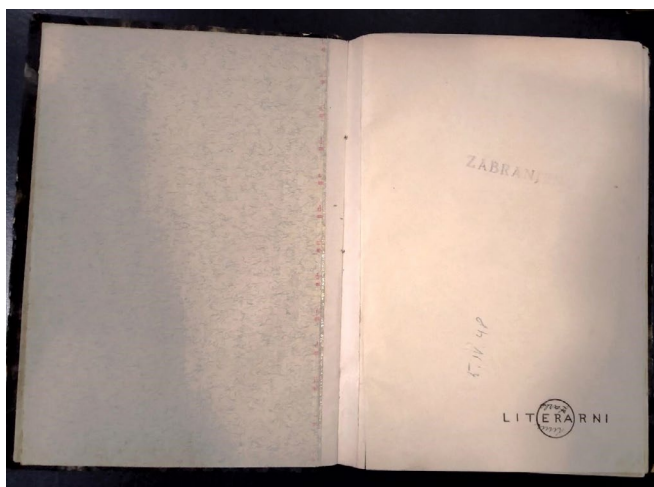
Oznaka cenzure na primjerku: Ne

Podatak o cenzuri u zapisu: Ne

Primjer 4. Horvat, Joža. Sedmi be: iz dnevnika jednog srednjoškolca. [s.l.]: [s.n.], 1939. (knjiga)

Vrsta građe	knjiga
Autor	Horvat, Joža, književnik
Naslov	Sedmi be : iz dnevnika jednog srednjoškolca / Josip Horvat.
Impresum	[S. l.] : [s. n.], 1939. (Zagreb : Zadržna štamparija)
Materijalni opis	131 str. ; 20 cm.
Napomena	Usvojeni oblik imena autora: Joža Horvat. Pišćeva autobiografska bilješka, 130-131. str.
UDK	821.163.42-93-31
ID zapisa	000046819
Lokacija/Signatura	Spremište arhiv. primjeraka: J A 172.052
Lokacija/Signatura	Spremište dubleta: J D 172.052
Lokacija/Signatura	Zatvoreno spremište: J 172.052
Lokacija/Signatura	Zatvoreno spremište: J RI 0.164

SLIKA 4. Zapis iz kataloga NSK-a za publikaciju Jože Horvata

SLIKA 5. Predlist primjerka publikacije Jože Horvata

¹³ Spis br. 13794 iz 1915. kojim se zabranjuje navedeno djelo sačuvan je u arhivskom fondu Zemaljske vlade Odjela za bogoštovlje i nastavu u Hrvatskome državnom arhivu pod signaturom HDA-BiN ZV-IX-1915/1, kut. 104. Publikacija je navedena i u *Inventarnom katalogu za zabranjeni odio NSK*.

Sadržaj: Roman u formi dnevnika, koji evocira društvenu i političku atmosferu međuratnog razdoblja u Jugoslaviji

Okolnosti cenzure: Zabranjeno je raspačavanje (u tadašnjem jezičnom obliku: rasturavanje) i prodavanje „radi sadržaja u cijelosti“¹⁴

Oznaka cenzure na primjerku: Da (pečat „ZABRANJENO“ na predlistu – Slika 5)

Podatak o cenzuri u zapisu: Ne

Primjer 5. Pozor (novine). Br. 134 (1884) (cenzurirano izdanje)

Vrsta građe	serijska publikacija
Ključni naslov	Pozor. (Zagreb. 1881)
Naslov	« <u>Pozor.</u> / [odgovorni urednik <u>Klement Božić</u>]
Brojčani podaci	1881,br.1(rujan)-1885,br.299(prosinac).
Impresum	Zagreb : vlasnik K. Božić, 1881-1885. (Zagreb : tisak "Dioničke tiskare")
Materijalni opis	53 cm.
Izlaženje	Dnevno.
Napomena	Od 1881,br.1 odgovorni urednik: Klement Božić; od 1885,br.148-198: Milan Grlović Drugo izd. 1881, br.30; 1882,br.18,23,25,30,54,62,63,64,66,70,72,73,77,81,84,110,119,130,132,140; 1884,br.34,36,39,51,52,69,71,78,86,91,98,101,110,118,119,124,126,134,211; 1885,br.12,31,76,99,110,128. Treće izd. 1885,br.110. Od 1881,br.1 format: 51 cm; Od 1882,br.1-2:50 cm Sadrži: Veliki broj priloga bez stv.nasl. od 1881,br.1-1885,br.296. Božićni prilog u 1882,br.295. Literarne čete i njezini vodje u 1884,br.46. "Slavija"-uzajamno osiguravajuća banka u Pragu u 1884,br.211. Izbornikom 1. kotara grada Zagreba u 1884,br.213. Danica Horvatzka, Slavonzka u Dalmatinzka techaj 1, br.1(prosinac 1835) u 1885,br.4. Novine Horvatzke techaj 1,br.1(prosinac 1835) u 1885,br.4. Hrvatski sabor (sjednica 77. od 29.studenog) u 1885,br.275. Zaplijenjeni članci u 1882,br.25,3032,33,54,62,63,72,73,77,81,119,130,132,140, 1884,br.34,36,39,69. Opis prema 1885,br.1(rujan).
Drugi medij	Pozor.
Nastavak	Obzor. (Zagreb. 1871) = ISSN 1334-4838
Nastavlja se kao	Obzor (Zagreb. 1886) = ISSN 1334-4811
ISSN	1334-482X
ISSN-L	1334-482X
UDK	<u>329</u>
ID zapisa	000291567
Povezano	<u>Pozor.</u>
Povezano	<u>Nastavlja: Obzor. (Zagreb. 1871)</u>
Povezano	<u>Nastavlja se kao: Obzor (Zagreb. 1886)</u>
Povezano	<u>Glavna skupština "Matice Hrvatske", držana dne 30. srpnja 1882. pod predsjedništvom družtv. predsjednika presv. g. Ivana Kukuljevića Sakcinskoga</u>
Povezano	<u>Još nešto o pismih zemaljskoga arkiva</u>
Povezano	<u>Govor Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Saborskoj sjednici od 19. siječnja t. g. o predloga odbora jedanaestorice</u>
Povezano	<u>Primanje hrvatskih spisa u Budim-Pešti godine 1849-1851</u>
Primjerci	<u>Svi primjerci</u>
Lokacija/Signatura	<u>Zatvoreno spremište:</u> <u>J. 85.135.1</u>

SLIKA 6. Zapis iz kataloga NSK-a za serijsku publikaciju Pozor

Sadržaj: Dnevnik kritičkog stava prema mađarskoj vladavini

¹⁴ Spis br. 472/39 od 8. ožujka 1939. o zabrani raspačavanja i prodaje publikacije sačuvan je u fondu Državnog nadodvjetništva u Hrvatskome državnom arhivu pod signaturom HR-HDA-397 kut. 316. U spisu se navodi da je odluci o zabrani priložena knjiga, međutim ona nije pohranjena uz spis, a u arhivskom inventaru ne navodi se je li knjiga uopće zaprimljena uz spis te potom izdvojena ili je, vjerojatnije, već izdvojena u pismohrani stvaratelja i pohranjena na drugo mjesto.

Oznaka cenzure na primjerku: Da. Na svim primjercima spornog broja otišnuta je oznaka drugog izdanja i ostavljene su praznine na mjestu cenzuriranog sadržaja

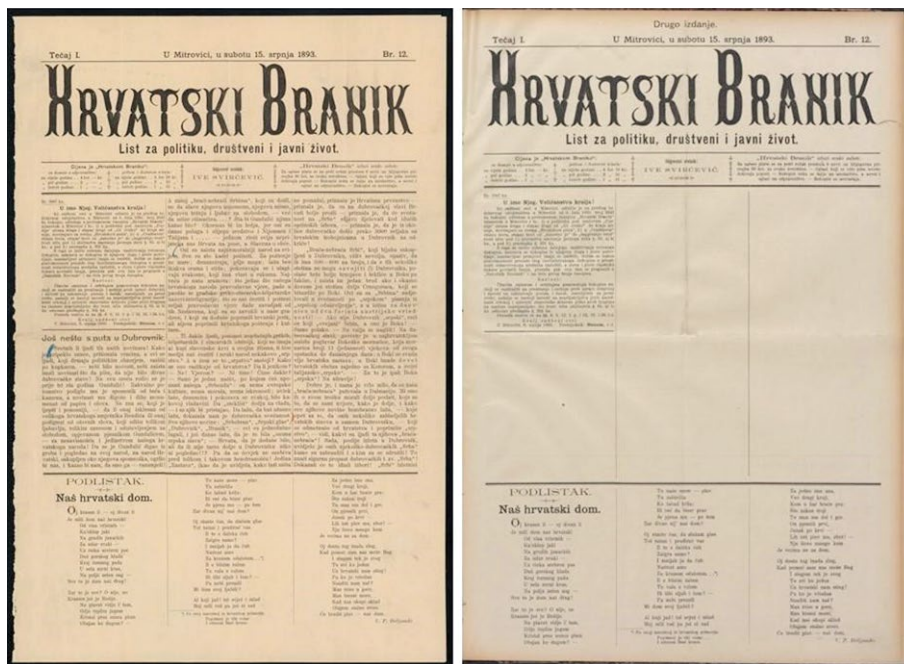
Podatak o cenzuri u zapisu: Djelomično. Navedeni su neki od brojeva koje knjižnica posjeduje u drugom ili trećem (tj. cenzuriranom) izdanju, kao i podatak o zapljeni članaka u pojedinim brojevima

Primjer 6. Hrvatski branik: list za politiku, društveni i javni život (novine). Br. 12 (1893) (cenzurirano izdanje)¹⁵

Vrsta građe	serijska publikacija
Ključni naslov	Hrvatski branik (Sremska Mitrovica)
Naslov	Hrvatski branik : list za politiku, javni život i gospodarstvo / [odgovorni urednik Erazmo Felja].
Brojčani podaci	Tečaj 1, br.1(1. svibnja 1893)– tečaj 1, br.36(30. prosinca 1893) ; god.2, br.1(1894)–god.22, br.59(1914)
Impresum	Mitrovica : Hrvatska dionička tiskara, 1893–1914.
Materijalni opis	22 sv. ; 47 cm.
Izlaženje	Polutjedno.
Ranije izlaženje	Tjedno, tečaj 1, br.1(1893)–god.4, br.52(1896).
Napomena	Od tečaj 1, br.1(1893) podnasl.: list za politiku, društveni i javni život; od god.5, br.7(1897)–god.6, br.67(1898): list za politiku, društveni i javni život. Od tečaj 1, br.1(1893) odgovorni urednik: Ive Svirčević; od god.2, br.1(1894): Gjuro Mihelčić; od god.2, br.40(1894): Franjo Komesarović; od god.3, br.12(1895): Arthur Jean; od god.3, br.44(1895): Franjo Komesarović; od god.3, br.46(1895): Nikola Dogan; od god.7, br.88(1899): Maksim Relić; od god.8, br.2(1900): Nikola Dogan; od god.19, br.47(1911): Stjepan Czeisberger; od god.19, br.50(1911): Ivan Cunjak; od god.19, br.54(1911): Marijan Horvat; god.20, br.18–26(1912): Ivan Cunjak. Većina brojeva označena kao drugo izdanje, koje je ujedno i cenzurirano. God.13, br.29(1905), god.19, br.95(1911) ima oznaku: posebno izd. Sadrži: Božićni prilog I i II u tečaj 1, br.35(1893). Prilog k broju 42 u god.2, br.42(1894). Prilog k broju 10 u god.3, br.10(1895). "Hrvatski branik" kakav treba da bude u god.5, br.31(1897).
Izvor opisa	Opis prema god.22, br.59(1914)
ISSN	2738-1307
Predmet	Hrvati -- Vojvodina -- Politika i vlast -- 19. st. -- Serijske publikacije Hrvati -- Vojvodina -- Politika i vlast -- 20. st. -- Serijske publikacije
UDK	32 (054)
ID zapisa	000034705
Povezano	Isto izdanje u drugom mediju: Hrvatski branik [Mikrooblik]
Primjerci	Svi primjerci
Lokacija/Signatura	Zatvoreno spremište: J 85.005 I

SLIKA 7. Zapis iz kataloga NSK-a za serijsku publikaciju Hrvatski branik

¹⁵ Izvorno izdanje *Hrvatskog branika* sačuvano je kao prilog spisu državnog odvjetnika iz Srijemske Mitrovice upućenog Kraljevskom državnom nadodvjetniku. Spis i prilog dio su arhivskog fonda Državnog nadodvjetništva, koji se čuva u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu, pod signaturom HR-HDA-397-DN, II-68/1893 kut. 18. Spisom se predlaže sadržaj koji treba zabraniti, a konačna se odluka objavljuje na naslovnici sljedećeg broja, kako je predviđeno zakonskim odredbama. Tako su u br. 13. od 22. srpnja 1893. objavljeni razlozi cenzure sadržaja: „Kr. Sudbeni stol u Mitrovici odlučio je na predlog kr. državnog odvjetništva u Mitrovici od 15. jula 1893. broj 2741 da tiskopis, odtiskan u povremenom časopisu 'Hrvatski Branik' od 15. jula 1893. broj 12. izlazećem u Mitrovici, i to cio uvodni članak pod naslovom: 'Još nešto s puta u Dubrovnik' tvori učin prestupka §302 kz [...]. Čitavim smierom i sadržajem pomenutoga tiskopisa nastoji se zavesti na neprijateljstva proti narodnosti srpskoj, što tvori učin prestupka §302 kz.“

SLIKA 8. Izvorno i cenzurirano izdanje Hrvatskog branika br. 12. iz 1893.

Sadržaj: Glasilo vojvođanskih Hrvata

Okolnosti cenzure: Poticanje neprijateljstva prema građanima srpske nacionalnosti

Oznaka cenzure na primjerku: Da. Na svim primjercima spornog broja otišnuta je oznaka drugog izdanja i ostavljene praznine na mjestu cenzuriranog sadržaja (Slika 8)

Podatak o cenzuri u zapisu: Djelomično. Naveden je podatak da je knjižnica većinu brojeva posjeduje u drugom izdanju, koje je ujedno i cenzurirano

Primjer 7. Hrvatski radnički glas (novine). Br. 5 (1898) (cenzurirano izdanje)¹⁶

Vrsta građe	serijska publikacija
Ključni naslov	Hrvatski radnički glas
Naslov	Hrvatski radnički glas : glasilo radničkih klubova stranke prava : list za politiku te promicanje i zaštićivanje interesa hrvatskih radnika i obrtnika / [odgovorni urednik Fran Saridja].
Brojčani podaci	God.1, br.1(1.siječnja 1897)-god.3,br.20(15.listopada 1899)
Impresum	U Zagrebu : F. Saridja, 1897-1899. (Zagreb : Tiskara T. Fischer)
Materijalni opis	sv. ; 47 cm.
Izlaženje	Polumjesečno.
Napomena	Od god.1,br.9(1897) mjesto izdavanja: Sisač Od god.1,br.9(1897) vlasnik: Stevo Osmec; od god.2,br.9(1898): Ivan Čupak; od god.3,br.1(1899): Stjepan Sopić Od god.1,br.9(1897) format: 42 cm; od god.2,br.13(1898): 47 cm Od god.1,br.8(1897) podnasl.: glasilo pravaškog hrvatskog radništva : list za politiku te promicanje i zaštićivanje interesa hrvatskih radnika i obrtnika; od god.2,br.13(1898): glasilo hrvatskog kršćansko-socialnog pravaškog radništva : list za politiku te promicanje i zaštićivanje interesa hrvatskih radnika i obrtnika Označeno kao drugo izd.: god.1,br.5(1897), god.2,br.6-7,9,11,13-15,17-18,20(1898), god.3,br.2-4,13,15-17,19(1899) Od god.1,br.9(1897) odgovorni urednik: Stevo Osmec; od god.2,br.9(1898): Ivan Čupak; od god.3,br.1(1899): Stjepan Sopić
Djelom. se nast.kao	Glas naroda (Zagreb) = ISSN 1847-7720
Prilog/Popratna gr.	Sadrži: Bučkuriš : glasilo semitskih i antisemitskih "pančovanih" vjesti, uz god.2,br.5(1898).
ISSN	1847-7798
ISSN-L	1847-7798
UDK	329 (054)
ID zapisa	000034857
Povezano	Isto izdanje u drugom mediju: Hrvatski radnički glas [Mikrooblik]
Povezano	Djelomice se nastavlja kao: Glas naroda
Primjerci	Svi primjerci
Lokacija/Signatura	Zatvoreno spremište: J 85.029 I

SLIKA 9. Zapis iz kataloga NSK-a za serijsku publikaciju Hrvatski radnički glas

Sadržaj: Glasilo radničkih klubova pravaške stranke

Okolnosti cenzure: Poticanje na mržnju i neprijateljstvo prema židovskoj zajednici

Oznaka cenzure na primjerku: Da. Na svim primjercima spornog broja oti-snuta je oznaka drugog izdanja i ostavljene praznine na mjestu cenzuriranog sadržaja

Podatak o cenzuri u zapisu: Djelomično. Navedeni su brojevi koje knjižnica posjeduje u drugom izdanju, ali se ne spominje cenzura

¹⁶ Izvorni primjerak ovog broja sačuvan je kao prilog spisu koji državni odvjetnik upućuje Državnom nadodvjetništvu, HR-HDA-DN-397, II 7/1898. kut. 30. Predsjednik Kraljevskoga sudbenog stola u Petrinji Vancša zaključio je kako „čitavim smjerom i sadržajem spomenutog tiskopisa nastoji se poticati i zavesti na neprijateljstva proti Izraelčanom, što tvori učin prestupka suprot javnomu miru i redu označenog u §302 kr.“

Primjer 8. *Glasnik željezničkih činovnika* (novine). God. 22, br. 2 (1939)

Vrsta građe	serijska publikacija
Naslov	<u>Glasnik željezničkih činovnika : (pre "Časopis jugoslovenskih željezničkih uradnikov") / [odgovorni urednik Leon Dekleva].</u>
Brojčani podaci	Leto 5, št. 4 (1921)-god. 22, br. 39 (1939).
Impresum	Ljubljana : Udruženje žel. činovnika u kralj. S. H. S., 1921-1939. 1931-1939.: Zagreb : Udruženje želj. čin., Centralni odbor Zagreb.
Materijalni opis	4 sv. ; 29 cm.
Izlaženje	Mjesečno.
Napomena	Od leto 6(1922) podnasl.: glasilo Udruženja željezničkih činovnika u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca; od leto 12, br. 9/10(1929): glasilo Udruženja željezničkih činovnika u Kraljevini Jugoslaviji Od leto 7, br. 1(1923) urednik: Mirko Heren; od god. 7, br. 6(1923): Anton Tiran; od god. 10(1926): Angelo Cerkenik; od god. 11(1928): Maks Vedrenjak; od leto 11, št. 6(1928): Ladislav Struna; od god. 14, br. 1(1931): Tafr Mihovil; od god. 14, br. 4(1931): Richard Markus; od god. 15, br. 6(1932): Kušec Dragutin; od god. 17, br. 4(1934): Richard Markus
Jezik/Pismo	Od leto 5(1921) tekst na slov. jeziku; od god. 11, br. 2(1928) tekst na hrv. i na slov. jeziku
Nastavak	Časopis jugoslovenskih željezničkih uradnikov
Brojčani podaci	Ne izlazi 1927
ISSN	2630-368X
Predmet	<u>Željeznički promet -- Činovnici -- Serijske publikacije</u>
UDK	<u>656.2</u> <u>(051)</u>
ID zapisa	001133505
Povezano	<u>Nastavlja: Časopis jugoslovenskih željezničkih uradnikov</u>
Primjerci	<u>Svi primjerci</u>
Lokacija/Signatura	<u>Zatvoreno spremište:</u> <u>J 90.457 I</u>

SLIKA 10. Zapis iz kataloga NSK-a za serijsku publikaciju Glasilo željezničkih činovnika

Sadržaj: Glasilo *Udruženja željezničkih činovnika* u Kraljevini Jugoslaviji

Okolnosti cenzure: Zabranjeni su pojedini članci „jer sadržajem svojim u cijelosti tvore pomenuti članci uvredu organa vlasti.“¹⁷

Oznaka o cenzuri na primjerku: Da (pečat „ZABRANJENO“)

Podatak o cenzuri u zapisu: Ne

5. Rasprava

Od osam razmotrenih zapisa o građi koja je prošla postupak cenzorskog pregleda ili intervencije ili pak zabrane, u sedam slučajeva na samom se primjerku jedinice građe javlja neki oblik informacije koji na to upućuje. To može biti rukopisna bilješka o cenzorskom pregledu (primjeri 1 i 2) ili pečat „ZABRANJENO“ (primjeri 4 i 8), a kod zapljene sveščića novina otisnuta oznaka drugog izdanja i praznina na mjestu gdje je trebao biti sporni sadržaj (primjeri 5, 6 i 7). U jednom slučaju nikakva informacija na primjerku oznaka ne postoji, ali se može pronaći u inventarima (primjer 3). U pet slučajeva

¹⁷ Ibid.

podatak dostupan na primjerku potkrijepljen je istraživanjem arhivskog gradiva u Hrvatskome državnom arhivu (primjeri 3, 4, 6, 7, 8).

U zapisima su informacije o cenzorskim postupcima prisutne u pet slučajeva, i to u dvama slučajevima izrijekom (primjeri 1 i 2), a u trima slučajevima djelomično (primjeri 5, 6 i 7). Zabilježene su u elementu *Napomena* ili elementu *Identifikacija primjerka*. U dvama slučajevima riječ je o rukopisima s bilješkom o cenzorskom pregledu (primjeri 1 i 2). Ujedno su to jedina dva primjera zapisa koji uopće sadržavaju ikakve kontekstualne informacije (uz napomenu o cenzorskom pregledu, imaju i napomenu o provenijenciji). Ti su podaci u elektronički katalog vjerojatno preneseni iz ranijih kataloga ili inventara.

U dvama slučajevima (primjeri 5 i 6) u zapisu za serijsku publikaciju navedena je napomena da je cenzor zaplijenio pojedine članke ili brojeve. U jednom slučaju (primjer 7) zapljena se u zapisu izrijekom ne spominje, ali se navodi da knjižnica neke brojeve posjeduje u drugom izdanju.

Vjerojatnost pojave informacija o cenzuri u zapisu nije blisko povezana s okolnostima cenzure ili političkim sustavom koji je provodio cenzuru. Primjeri 3 i 5 zabranjeni su i cenzurirani za vrijeme mađarske vladavine zbog stavova eksplicitno ili implicitno suprotnih državnoj politici, ali u jednom slučaju ta informacija nije zabilježena u zapisu, dok u drugom (djelomično) jest. Osim toga, može se opravdano smatrati da su oba politička sustava iz kojih potječe razmatrana građa (Austro-Ugarska Monarhija i Kraljevina Jugoslavija) povijesno valorizirana s dovoljnim vremenskim odmakom, a da bi utjecala na prisutnost ili odsutnost takvih informacija.

Vjerojatnost pojave informacija o cenzuri nije povezana niti s dostupnošću tog podatka na samoj jedinici građe, s obzirom na to da se on, kako je već spomenuto, može pronaći na gotovo svim primjerima osim jednoga, bilo u vidu cenzorske bilješke, pečata ili izostanka spornog sadržaja. Ako nigdje na jedinici građe nije vidljivo da je bila podvrgnuta cenzorskom postupku, informacija o tome neće se pojaviti u zapisu (primjer 3), ali ako su tragovi postojanja cenzure vidljivi, to i dalje nije jamstvo da će događaj biti dokumentiran u metapodacima (primjeri 4 i 8).

Preostaje zaključiti da je vjerojatnost pojave informacija o cenzuri ponajprije povezana s uvriježenim bibliografskim normama i praksama za određenu vrstu građe. Veća je vjerojatnost da će informacije o cenzuri, kao i kontekstualne

informacije općenito, biti zabilježene kod stare i rijetke građe poput rukopisa, koji su zbog svoje jedinstvenosti i povijesne važnosti i inače predstavljeni širim spektrom metapodataka. Kod modernih publikacija važnost povijesnog konteksta uglavnom nije prepoznata, čak i kada su njihova izdanja rijetka i/ili na primjercima ili u starijim informacijskim pomagalima postoje podaci koji upućuju na zanimljiv kulturnopovijesni događaj kao što je cenzorski postupak. U opisu serijskih publikacija katkad se bilježi da knjižnica posjeduje drugo izdanje pojedinih brojeva. Nije, međutim, uvijek prepoznato da je razlog ponovljenog izdanja cenzura. Informacija se vjerojatno bilježi zato što bibliografske norme predviđaju bilježenje podatka o ponovljenom izdanju ako je on naveden na jedinici građe.

Valja napomenuti i da Nacionalna i sveučilišna knjižnica u takvom odnosu prema kontekstualnim informacijama nipošto nije iznimka. Usporedbe radi, izdanje *Uliksa* Jamesa Joycea iz 1922. također je bilo zabranjeno i smješteno u posebne odjele britanskih depozitarnih knjižnica, u tzv. *Private case* (Houston, 2017). U zapisu tog izdanja u mrežnom katalogu Britanske knjižnice nema nijednog podatka koji bi na to upućivao. Ne postoji, dakle, informacija o povijesti čuvanja i okolnostima koje su s jedne strane utjecale na ondašnju recepciju djela, a s druge strane svjedoče o povijesnim knjižničnim praksama. Takva informacija možda i nije ključna u slučaju kanonskih djela poput *Uliksa*, ali kod manje glasovitih izvora može biti itekako dragocjena za razumijevanje nastanka, upotrebe te pojedinačne i društvene recepcije nekog djela.

Posebno su u tom smislu zanimljivi slučajevi cenzure novina, poput *Hrvatskog branika* br. 12 iz 1893. čije su naslovnice obaju izdanja, izvornog i cenzuriranog, prikazane na Slici 8. Izvorna izdanja najčešće su sačuvana u Hrvatskome državnom arhivu kao prilozi spisima u fondu Državnog nadodvjetništva, ali u nekim slučajevima mogu se pronaći i u knjižnicama (jer je npr. dio izdanja ipak bio ranije pušten u raspacavanje pa svi primjerci nisu povučeni). Cenzurirano izdanje lakše je prepoznati i moguće imenovati zbog otisnute oznake „drugo izdanje“, kao i zbog praznina na mjestu uklonjenog sadržaja. Međutim, prvo izvorno izdanje teže je prepoznati. Osim toga, važeće norme za bibliografski opis ne zahtijevaju da se u metapodatkovnom zapisu navodi informacija da je neko izdanje prvo, čak ni kada je taj podatak naveden na samoj publikaciji i kada je poznato da iza njega slijede i druga izdanja (IFLA,

2014). Korisnik koji se u knjižnici susretne s izvornim izdanjem nekog broja novina ne mora uopće znati da postoji i cenzurirana inačica te da, štoviše, izvorna inačica vjerojatno nikada nije bila šire raspačavana i stoga bilo kakve pretpostavke o recepciji njezina sadržaja mogu biti pogrešne. Primjerice, može pogrešno pretpostaviti da se u javnom prostoru raspačavao i tolerirao govor mržnje prema određenim društvenim skupinama (primjeri 6 i 7), premda ti tekstovi zapravo nisu dospjeli do šireg čitateljstva. U ovom slučaju nedostatak kontekstualnih metapodataka ne znači samo izostanak dodane vrijednosti, već uistinu prenosi potencijalno pogrešnu informaciju. Pogrešnom informacijom (*misinformation*) smatra se informacija koja je netočna ili dovodi u zabludu, iako nije stvorena s namjerom nanošenja štete (Wardle i Derakhshan, 2017) i oni koji je dijele ne prepoznaju njezinu neistinitost. Metapodaci u knjižničnim katalogima mogu biti izvori pogrešnih informacija iz različitih razloga, primjerice zbog tehničkih manjkavosti (Thornburg i Oskins, 2007: 15). Pogrešne informacije pak mogu povratno utjecati na povjerenje prema izvoru informacija.

Kritička katalogizacija zahtijeva da se zabilježi diskriminirajući i uvredljiv sadržaj nekoga informacijskog izvora, što je često otežano jer knjižnični katalogizatori radi ekonomičnosti obično ne mogu ulaziti u podrobna istraživanja sadržaja. No u slučajevima poput primjera 6 i 7 to čak i nije potrebno, jer bi sama informacija o postojanju izdanja koja su ponovljena zbog cenzure bila dovoljna da korisnika upozori na specifičan kontekst i spriječi moguće informacijske poremećaje.

Premda se u teoriji sve više prepoznaje kulturološka i kritička važnost kontekstualnih informacija, praksa još uvijek zaostaje za teorijom. To je slučaj čak i u specijalnim zbirkama, bilo zbog ograničenih mogućnosti koje nude postojeći formati za unos i razmjenu podataka (Svoljšak, 2022), bilo zbog organizacijskih razloga (Tomić, 2010). Situacija se djelomično mijenja zahvaljujući digitalizaciji. Upravo su postupci mikrofilmiranja i digitalizacije, koji podrazumijevaju snimanje svakoga pojedinog broja/sveščića, naveli knjižnice da u svojim zbirkama otkriju različita izdanja sveščića koji su bili podvrgnuti cenzuri, a čije postojanje prije nije bilo vidljivo iz zapisa u katalogu. U mrežnom katalogu Knjižnica grada Zagreba i digitalnoj zbirci Sveučilišne knjižnice u Splitu mogu se pronaći primjeri u kojima se, bilo kroz metapodatke ili vizualizaciju podataka na sučelju, korisnicima prenosi informacija o cenzu-

ri i postojanju različitih izdanja brojeva novina.¹⁸ Unutar Digitalnih zbirki Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu u partnerstvu s Knjižnicama grada Zagreba i Hrvatskim državnim arhivom pokrenut je 2022. projekt *Pisati slobodno*, kojemu je cilj istraživanje i virtualno okupljanje svih izvornih i cenzuriranih izdanja novina iz 19. stoljeća i prve polovine 20. stoljeća koja se čuvaju u različitim ustanovama (Štefanac, 2023).

6. Zaključak

Tema cenzure, zapljene i zabrane tiskopisa, kao i bilježenja tih događaja u metapodacima, važna je za knjižnice iz više razloga. Ponajprije, sloboda govora i tiska globalno su važne teme i aktivan odnos prema njima svjedoči o društvenom angažmanu ustanova u kulturi. Osim toga, cenzura i zabrana pojedinog tiskopisa važan su kontekst bez kojeg je često teško u potpunosti razumjeti njegov sadržaj i javnu recepciju.

Informacije o cenzuri bilježe se u zapisima o knjižničnoj građi sporadično i nesustavno. Zapisi u javno dostupnome knjižničnom elektroničkom katalogu općenito rijetko nude kontekstualne informacije. Vjerojatnost pojave informacija o cenzuri nije blisko povezana s okolnostima cenzure ili političkim sustavom koji je provodio cenzuru, kao ni s time je li podatak o cenzorskom postupku dostupan izravnim uvidom u jedinicu građe. Čini se, naprotiv, da je povezana prije svega s bibliografskim normama i praksama za pojedine vrste građe. Razlog za odsutnost podatka u zapisu, dakle, ne treba tražiti u političkim ili ideološkim okolnostima (npr. podrška režimu koji provodi cenzuru), već u prevladavajućim načelima knjižnične katalogizacije, koja se vode praktičnim vrijednostima poput neutralnosti, dostatnosti, ekonomičnosti i učinkovitosti, pri čemu je osjetljivost za društveni kontekst manje važna ili marginalizirana.

Bibliografske norme obično predviđaju prostor za bilježenje kontekstualnih informacija (npr. u normi za pohranu i razmjenu podataka MARC21,

¹⁸ Vidi, na primjer, zapis za *Stršen* u katalogu Knjižnica grada Zagreba (dostupno na <https://katalog.kgz.hr/pages/search.aspx?¤tPage=1&searchById=-1&age=0> ili *Narodni list* u digitalnoj zbirci Sveučilišne knjižnice u Splitu (dostupno na <https://library.foi.hr/zbirka/knjiga.php?B=1&H=sks&E=E9999ZBI-SKST&V=&clok=&zbi=&item=N00184&nivo=&upit=#>).

koja se rabi u NSK-u, postoje odgovarajući podatkovni elementi u koje bi se takva informacija mogla smjestiti). No u normama prevladava nastojanje da se opis učini ekonomičnim i kompatibilnim sa suvremenim tehnologijama, a kontekstualne su informacije u tom okviru često zanemarene jer nisu nužne za proklamirane bibliografske ciljeve niti za dijeljenje podataka u širem okruženju. Nedostatak kontekstualnih informacija, međutim, može utjecati na istraživačke uvide i stvaranje novog znanja. Korisnik, primjerice, može biti doveden u zabludu da određeni tip sadržaja nije bio pod nadzorom cenzora i da je slobodno cirkulirao u javnosti, premda to zapravo nije bio slučaj, te izvući pogrešne zaključke o političkoj i društvenoj situaciji, naravi političkog režima ili odnosima među pojedinim društvenim grupama.

Kako bi bile prepoznate kao vjerodostojni i društveno odgovorni prenositelji informacija, knjižnice trebaju biti svjesne temelja na kojima počiva njihova vlastita profesionalna etika, politike i prakse. Jedan od čimbenika koji utječu na promjenu praksi jest mogućnost virtualnog okupljanja i/ili semantičkog povezivanja s drugim zbirkama i bazama znanja, koja potiče na izlazak iz vlastite „zone komfora“ bibliografskog univerzuma. Upravo virtualnim okupljanjem moguće je, na primjer, korisnicima pružiti cjelovitu informaciju o sadržaju novina, čija su izvorna i cenzurirana izdanja danas raspršena u različitim knjižnicama i arhivima. Kada se primjerci obaju izdanja prikažu na jednom mjestu, u mnogim je slučajevima iz samoga letimičnog pogleda na tekstni i slikovni sadržaj razvidno što su cenzor i tadašnji tiskovni zakoni smatrali neprimjerenim sadržajem. No virtualnom okupljanju trebaju prethoditi podaci koji će uputiti na povezanost određenih entiteta – jedinica građe, osoba, događaja, mjesta itd. Što praksa digitalnog okupljanja bude raširenija (a to ovisi o brojnim čimbenicima, među ostalim i dostupnosti financijskih sredstava), bit će veća i potreba za dodatnim informacijama koje mogu koristiti u povezivanju i okupljanju.

S druge strane nailazimo na širenje ideja kritičke katalogizacije, koja na mjesto neutralnosti postavlja društvenu pravednost i senzibiliziranost. I u tome je svjetlu moguće „čitati“ zapise djela koji su bili predmetom cenzure ili zabrane. Politike baštinskih ustanova trebale bi uzeti u obzir povijesnu i suvremenu društvenu dimenziju svoje građe. Često je ono što se smatra govorom mržnje ujedno i naličje slobodnog govora i obrnuto. Uspostaviti ravnotežu između društvene odgovornosti i zahtjeva za ekonomičnošću nije jednostavan zada-

tak. Međutim, upravo ta ravnoteža omogućuje knjižnicama da u okruženju učestalih informacijskih poremećaja izgrade *brand* pouzdanog i odgovornog medijatora informacija. S jedne strane, s razvojem umjetne inteligencije i automatiziranih procesa obrade građe možemo očekivati da će bibliografski opis postati još više orijentiran na ekonomičnost i tehnološku funkcionalnost. S druge strane, upravo takav razvoj događaja može utjecati na to da se fokus ljudskog rada prebaci s tehničkih pitanja organizacije kataloga na stvaranje dodane vrijednosti kroz kontekstualne informacije.

Ovo istraživanje provedeno je na manjem broju zapisa u jednoj knjižnici. Premda su autorice bile vođene namjerom kritičkog čitanja zapisa, a ne kvantitativne analize, svjesne su da bi rezultate trebalo poduprijeti analizom većeg broja zapisa u više knjižnica i drugih baštinskih ustanova, kako bi se posljedice prisutnosti ili odsutnosti određenih metapodataka u njima mogle bolje razumjeti. Svojim metodološkim okvirom, koji omogućuje dekonstruiranje i kontekstualnu analizu metapodatkovnih zapisa, ovaj rad može pridonijeti budućim istraživanjima i potaknuti daljnja promišljanja o društvenoj ulozi baštinskih ustanova.

ARHIVSKI IZVORI

- Hrvatski državni arhiv, Zemaljska vlada Odjel za bogoštovlje i nastavu, HR-HDA-80. Kut. 104.
- Hrvatski državni arhiv, Redarstveno ravnateljstvo u Zagrebu, HR-HDA-120. Kut.6.
- Hrvatski državni arhiv, Državno nadodvjetništvo, HR-HDA-397. Kut. 18, 30, 316.

LITERATURA

- ANDERSEN, J. (2008). Information criticism: where is it? In: A. Lewis (ed.). *Questioning library neutrality: essays from Progressive Librarian* (Pp 97–108). Duluth: Library Juice Press.
- BEST, S.; S. MARCUS (2009). Surface reading: an introduction. *Representations* 108, 1: 1–21. [citirano: 2024-01-15]. Dostupno na: <https://www.jstor.org/stable/10.1525/rep.2009.108.1.1>
- Cataloging Lab (2024). List of statements on bias in library and archives description. [citirano: 2024-01-15]. Dostupno na: <http://cataloginglab.org/list-of-statements-on-bias-in-library-and-archives-description/>
- CILIP (2018). Top professionals for trustworthy information revealed. [citirano: 2023-12-21]. Dostupno na: <https://www.cilip.org.uk/page/trusted>
- ĐURASOVIĆ, B. (2018). Politička cenzura u dubrovačkim novinama Crvena Hrvatska, Dubrovnik i Prava Crvena Hrvatska (1905-1914). *Analiza Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 56, 2: 647–751. [citirano: 2023-12-07]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/199798>
- HEBRANG GRGIĆ, I. (2000). Zakoni o tisku u Hrvatskoj od 1945. do danas. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 43, 3: 117–134.
- HÖNIGSBERG, L. (ed). (1926). *Zakon o štampi od 6. augusta 1925: tekst zakona sa tumačenjima i postojećim sudskim rješenjima*. Zagreb: Bibliografski zavod d.d.; Nakladna knjižara.
- HOUSTON, L. (2017). (Il)legal deposits: Ulysses and the copyright libraries. *The Library* 18, 2: 131–151. [citirano 2023-12-06]. Dostupno na: <https://doi.org/10.1017/S0022216X17000031>

- org/10.1093/library/18.2.131
- ICA (2023). Records in contexts: conceptual model. Version 1.0. [citirano: 2024-01-12]. Dostupno na: https://www.ica.org/sites/default/files/ric-cm-1.0_0.pdf
- IFLA (2014). *ISBD: međunarodni standardni bibliografski opis*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo.
- IFLA (2016). Statement of international cataloguing principles (ICP). [citirano: 2023-12-22]. Dostupno na: https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/icp/icp_2016-en.pdf
- Ipsos (2021). Ipsos MORI veracity index 2021: trust in professions survey. [citirano: 2023-12-22]. Dostupno na: https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2021-12/Veracity%20index%202021_v2_PUBLIC.pdf
- JENSEN, K. (2023). Most parents trust, respect, and feel safe with librarians: book censorship news, December 1, 2023. [citirano: 2023-12-22]. Dostupno na: <https://bookriot.com/most-parents-trust-librarians/>
- LASZOWSKI, E.; V. DEŽELIĆ St. (1922). Dnevnik Dragutina Rakovca. *Narodna starina* 1, 1: 62–72. [citirano: 2024-01-20]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/70391>
- MILLS, S. (1997). *Discourse*. London; New York: Routledge.
- Morgan Library & Museum (2024). Statement on critical cataloging at the Morgan Library & Museum. [citirano: 2024-01-15]. Dostupno na: <https://www.themorgan.org/about/statement-on-cataloging>
- NARA (2022). Guiding principles for reparative description at NARA. [citirano: 2024-01-20]. Dostupno na: <https://www.archives.gov/research/reparative-description/principles>
- PANIĆ, M. (2017). Cenzura odozdo: prilog teorijskoj raspravi o cenzuri. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60, 4: 25–44. [citirano: 2023-06-12]. Dostupno na: <https://doi.org/10.30754/vbh.60.4.526>
- PEDERIN, I. (2008). *Austrijska cenzura i nadzor nad tiskom u Dalmaciji*. Zadar: Matica Hrvatska.
- PETR-BALOG, K. (2016). Teorijsko-povijesni pristup tumačenju korisničkog aspekta knjižničnog kataloga. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 59, 1/2: 25–48. [citirano: 2024-01-11]. Dostupno na: <https://izdanja.hkdrustvo.hr/casopisi/vbh/article/view/15>
- RIVA, P.; P. LEOEUF; M. ŽUMER (2020). *IFLA-in knjižnični referentni mode : konceptualni model za bibliografske informacije*. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko

društvo.

- ROBERTO, K. R. (2008). Preface: what does “radical cataloging” mean, anyway? In: Roberto, K. R. (ed.). *Radical cataloging: essays at the front* (Pp 1–3). Jefferson; London: McFarland & Company.
- ROSENZWEIG, M. (2008). Politics and anti-politics in librarianship. In: A. Lewis (ed.). *Questioning library neutrality: essays from Progressive Librarian* (Pp 5–7). Duluth: Library Juice Press.
- SAA (2024). Dictionary of archives terminology. [citirano 2024-01-16]. Dostupno na: <https://dictionary.archivists.org/entry/reparative-description.html>
- SNOW, K.; A. W. DUNBAR (2022). Advancing the relationship between critical cataloging and critical race theory. *Cataloging & Classification Quarterly* 60, 6/7: 646–674. [citirano: 2024-01-11]. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/01639374.2022.2089936>
- STANAREVIĆ KATAVIĆ, S.; A. ČEPČAR; B. BADURINA (2022). Stavovi knjižničara o ulozi narodnih knjižnica u informacijskom poremećaju. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 65, 1: 59–90. [citirano: 2023-12-22]. Dostupno i na: <https://doi.org/10.30754/vbh.65.1.936>
- STIPČEVIĆ, A. (1994). *O savršenom cenzoru iliti priručnik protiv štetnih knjiga i njihovih autora*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- STIPČEVIĆ, A. (1997). *Kako izbjeći cenzora*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- STOLER, A. L. (2002). Colonial archives and the arts of governance. *Archival Science* 2: 87–109.
- SVOLJŠAK, S. (2022). Historical collections and library catalogs: provenance metadata, bibliographic standards and frameworks, and catalog functionalities. *Cataloging & Classification Quarterly* 6, 8: 775–785. [citirano: 2024-01-11]. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/01639374.2022.2124340>
- ŠILOVIĆ, J. (ed.). (1901). *Kazneni zakon o zločinstvima, prestupima i prekršajima od 27. svibnja 1852: sa zakoni i naredbama, koji se na nj odnose i sa rještima Kr. stola sedmorice i Vrhovnog suda u Beču*. Zagreb: Knjižara L. Hartmana (Kugli i Deutsch).
- ŠTEFANAC, T. (2006). Cenzurirane karikature iz humorističkog časopisa Vragolan (1881. – 1886.). *Pro tempore* 3: 51–57. [citirano: 2023-12-07]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/53651>
- ŠTEFANAC, T. (2011). Cenzurirani ilustrirani materijal u hrvatskim časopisima u vrijeme banovanja Khuena Hédervárya (1883. – 1903.). *Libellarium* 4, 1: 23–38. [citirano: 2023-12-07]. Dostupno na: <https://doi.org/10.15291/libella->

- rium.v4i1.152
- ŠTEFANAC, T. (2023). „To write freely“: libraries and archives documenting Croatian historical press censorship. In: Jordan, L.; F. Banda (eds). *Press freedom and documentary heritage*. SCEaR Newsletter. Special issue (Pp 51–56). [citirano: 2024-01-20]. Dostupno na: https://repository.ifla.org/bitstream/123456789/2597/1/PressFreedomSpecialIssue2023_3May.pdf
- ŠUBIC KOVAČEVIĆ, I. (2016). Kontrola i zabrana oporbenog zagrebačkog tiska 1921. – 1929. *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 48, 1: 329–351. [citirano: 2023-12-07]. Dostupno na: <https://doi.org/10.17234/RadoviZHP.48.16>
- THORNBURG, G; W. M. OSKINS (2007). Misinformation and bias in metadata processing: matching in large databases. *Information Technology and Libraries* 26, 2: 15–26.
- TOMIĆ, M. (2010). Provenance information in Croatian catalogues of heritage collections. In: Willer, M.; M. Tomić (eds.). *Summer school in the study of old books* (Pp 173–199). Zadar: Sveučilište u Zadru.
- VAN DIJK, T. A. (1995). Aims of critical discourse analysis. *Japanese Discourse* 1: 17–27. [citirano: 2024-01-20]. Dostupno na: <https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-1995-Aims-of-critical-discourse-analysis.pdf>
- VEGH, Ž. (2015). Sudbina knjiga kršćanske tematike i nadahnuća u Gradskoj knjižnici u Zagrebu u doba komunizma. *Kroatologija* 6, 1/2: 27–93. [citirano: 2023-12-06]. Dostupno na: <https://hrcak.srce.hr/154700>
- WARDLE, C.; H. DERAKHSHAN (2017). Information disorder: toward an interdisciplinary framework for research and policy making: Council of Europe report. [citirano: 2023-12-22]. Dostupno na: <https://edoc.coe.int/en/media/7495-information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research-and-policy-making.html>
- Yale Library (2022). Reparative Archival Description Working Group: versioning MARC records. [citirano: 2024-01-16]. Dostupno na: <https://guides.library.yale.edu/c.php?g=1140330&p=8414420>
- Zakon o porabi tiska od 17. svibnja 1875. (1876). *Sbornik zakonah i naredabah valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju* 32: 355–356.
- Zakon o tisku iz 1907. (1907). *Sbornik zakona i naredaba valjanih za kraljevine Hrvatsku i Slavoniju* 41: 359–360.

VII.

Interaktivni sustavi i korisničko iskustvo

Teaching Eye Tracking: A Method to Record and Analyse Visual Attention

Michael BURCH

Center for Data Analytics, Visualization, and Simulation
University of Applied Sciences, Chur, Switzerland
michael.burch@fhgr.ch

Gabrijela VIDIĆ

University of Zadar, Croatia
gvidic@unizd.hr

Jessica ZEITER

University of Applied Sciences, Chur, Switzerland
jessica.zeiter@fhgr.ch

Raphael BRUNOLD

University of Applied Sciences, Chur, Switzerland
raphael.brunold@fhgr.ch

ABSTRACT

Visual scenes, pictures, interactive user interfaces, or movies and animations are types of visual stimuli that are visually attended to be able to solve certain—simple or complex—tasks. Without tracking the eyes of human observers, it is difficult to analyse in which order and for how long some visual objects are observed to solve such tasks. Many insights from eye movements can be very helpful to understand humans' visual behaviour with the goal to detect design flaws in the stimuli and to improve them based on visual attention patterns. In this chapter, we describe how the research method of eye tracking can be taught in 10 lectures over a two-week course during a summer school at the University of Zadar. This helps students with nearly no experience in eye tracking to start designing and conducting their own eye tracking studies. They learn how to analyse visual attention data and to evaluate humans' visual attention behaviour. Our teaching concept consisted

of theoretical and practical lecture units while the students worked in an active learning style, i.e., the taught concepts were studied on one's own desire to reach the teaching goals. Finally, the students described their study design, procedure, technical details, and the visual attention results in a written report. To illustrate the success of our teaching concept, we describe the results of one of several eye tracking experiments, focusing on food menus and which dishes are visually attended, comparing dish description with and without images as an independent variable in the eye tracking study. Finally, we discuss some limitations of eye tracking, particularly focusing on teaching, the eye tracking study itself, and general challenges in this research method.

KEYWORDS: eye tracking, teaching, visual attention, user experiments

1. Introduction

Eye tracking (Burch, 2022; Duchowski, 2017; Holmqvist, 2011) is a research method that has been known for a while. However, its real benefit comes in the increasing amount of recorded spatio-temporal eye movement data and many application fields in which it has great potential (Blascheck, 2015). The real challenge lies not in the recording of the data, but in its analysis and visualization. Moreover, the data is often no longer static, allowing for post-processes and post-analyses, but it can also be dynamic—such as real-time eye movement data—which require algorithms capable of rapidly analysing the data to provide real-time answers to the tasks at hand.

There is a shortage of experts not only in eye tracking but also in data science, i.e., researchers who are able to understand the challenges from both perspectives, helping to create a value from the data in form of patterns, insights, and knowledge. To mitigate this situation for future research in this domain, we are focusing on the teaching of both eye tracking and data science (Burch, 2020). However, since eye tracking is a multi- and interdisciplinary technique (Burch and Kurzhals, 2024), there are still many related disciplines that have to be taught, such as user experience, visualization and visual analytics, human-computer interaction, machine and deep learning, algorithmics, as well as mathematics, to mention only a few from a longer list.

Teaching young students in eye tracking is hence challenging due to the interdisciplinarity aspect of this technique. Focusing on eye tracking only is not enough to guarantee a successful researcher who is capable of solving state-of-the-art problems. Those come into play with the application of eye tracking, both from the hardware and software perspective. The reliable recording of the data (Duchowski, 2017) as well as the rapid analysis to detect patterns and anomalies in the visual attention behaviour (Holmqvist, 2011) of one, several, or even thousands up to millions of people in future scenarios (Blascheck, 2015) are important aspects.

In this chapter, we introduce some related work including research in eye tracking as well as teaching (Section 2). In the next step, we discuss the benefits of eye tracking from several perspectives such as data recording, data analysis, data visualization, and human users with their tasks at hand (Section 3). A discussion on the course's relevant components is provided, along with insights into the grading system (Section 4). During the courses, the students developed and designed eye tracking studies from which we select one popular example as a corresponding use case including the visual attention on food menus (Section 5). Finally, we discuss challenges and limitations in eye tracking, but also in teaching this topic (Section 6). We conclude by summarizing our research and providing some ideas for future work (Section 7).

2. Related Work

There have been many attempts in the past to record people's eye movements (Yarbus, 1967). Regardless of the stimuli shown to a person, the main research question focused primarily on the use of visual attention behaviour to understand how individuals perceive a stimulus (Kurzahls, 2014a), which difficulties they have to complete a given task (Yarbus, 1967), and to identify common visual scanning strategies that provide insights into their overall visual behaviour. Eye tracking devices have been steadily improved from the hardware perspective. However, nowadays more and more focus is put on the software perspective, designing and developing algorithmic and visual solutions to increasingly large spatio-temporal eye movement datasets (Kurzahls,

2014b; Kurzhals, 2016). Even physiological measures such as EEG, GSR, pupil dilations, or even body movements (Blascheck, 2015) are recorded to enable the computation of results from human behaviour, whether related to visual attention or motoric body movements.

Cognition (Koch, 2022) is also playing a crucial role in the field of eye tracking, but, unfortunately, it can hardly be measured to obtain reliable results that can successfully be combined with and linked to the eye tracking data (Katona, 2022). Moreover, perception and psychology are also important when it comes to analysing human behaviour, but still there remains a gap that researchers aim to close in the future (Hayhoe, 2002). The eye-mind hypothesis is one buzz word that comes into play when human behaviour is investigated from different perspectives such as visual scanning and cognitive processing. When analysing recorded eye movement data, we actually try to interpret the eye movement data for patterns and anomalies, which typically requires taking into account the eye-mind hypothesis, which suggests that we attempt to align visual behaviour with cognitive processes (Koch, 2022).

In general, teaching eye tracking comes with many challenges—structural, topical, and temporal—due to its inherently interdisciplinary character (Burch, 2022); as a result, it can only be taught partially by discussing the key components that can be easily understood by students. Hence, our teaching concept focuses on several major aspects such as eye tracking hardware and devices, user evaluation and usability, data analysis, data visualization, human-computer interaction, and eye movement data analysis and visualization software, combined with some related and important topics. To reach our goals, the students received input from two perspectives—theoretical concepts and practical experiments with real eye tracking devices. The teaching concept is partially based on active learning (Yang, 2017), which means that there are theoretical and practical teaching units, but the students have to read corresponding literature as well, discuss their findings in their project group, and practice the learned concepts by using one of the provided eye tracking devices.

3. Major Eye Tracking Concepts

Eye tracking involves several major concepts that require special focus to guide students through the course in order to teach them theoretically and practically. We particularly focus on four parts which include data recording, data analysis, data visualizations, as well as human users with their visual scanning behaviour.

3.1. Data Recording

How to obtain eye movement data is one of the first stages in starting a course on eye tracking. A historic explanation of eye tracking devices with included technologies such as infrared light, the human eye, video cameras, and further important aspects are discussed. The granularity of the recorded data over space and time makes a huge difference for the interpretation of the results and is typically dependent on the application domain. We also discuss remote/stationary and mobile/head-mounted eye trackers to explain the usage in different scenarios, for example sitting in front of a computer monitor or walking around in the real world. Visual stimuli can also differ in several aspects, with static vs. dynamic being one of the major aspects that actually do not make a difference for the recording but more for the data analysis, i.e., the software that must be included in each eye tracking device.

3.2. Data Analysis

The analysis of the recorded eye movement data (Netzel, 2017) plays a crucial role in each eye tracking study. Such an analysis should take into account users' demands to solve certain tasks as well as hypotheses and research questions. Typically, this is done by applying statistical approaches to detect patterns and anomalies in the data, i.e., to explore which impact an independent variable has on one or several dependent variables. An analysis can be applied to standard dependent variables from user studies such as error rates or completion times, but for eye movement data this is much more complicated due to the fact that eye movement data consists of spatial and temporal

components (Burch, 2022). The combination of those two data dimensions requires more complex analyses like trend detection, clustering, dimensionality reduction, or even data mining.

3.3. Data Visualization

Analysing data for patterns and anomalies is a powerful approach; however, the results of such algorithmic solutions cannot be inspected by the data analyst in cases in which a visual depiction of the results is not provided. Hence, visualizations are important in eye tracking to find insights into data (Blascheck, 2017). Moreover, the visual outputs in forms of diagrams, charts, or plots are equipped with various interaction techniques, meaning that we must also address the research field of human-computer interaction (HCI) in our teaching scenario. Depending on the display used for an interactive visualization, different interaction techniques must be included, ideally in a way that supports collaborative interactions.

Eye movement data visualizations typically focus on three major visualization categories: statistical graphics, point-based visualizations, or area of interest (AOI)-based visualizations (Blascheck, 2017). The first one is mostly used for visualization of statistical data such as fixation durations or saccade lengths in the form of bar charts, histograms, line or box plots. Point-based visualizations do not aggregate the eye movement data. Prominent diagram types are gaze plots or scanpath visualizations. AOI-based visualizations aggregate the eye movement data spatially into areas or regions, denoted as areas of interest (AOI). Typical visualizations for this kind of data are visual attention maps, scarf plots, or AOI rivers. There is an endless list of visualization techniques for eye movement data, each one focusing on specific components in the data, as well as providing solutions to users' tasks at hand, hypotheses, and research questions.

3.4. Human Users

No matter how well-designed and implemented a visual analytics tool for eye movement data is, we still face the challenge of allowing real users to work with it. Even the best tool in the world must be evaluated by users, ideally in

an eye tracking study. The users involved in the study bring into play their tasks at hand as well as experience levels and skills, but also personal issues such as visual acuity problems, colour deficiencies, or visuo-motoric challenges. Eye tracking is fascinating since, on the one hand, it is used to evaluate stimuli by analysing visual attention behaviour; on the other hand, it creates a complex data scenario for which advanced visual analytics tools must be developed to understand the eye movement data. Hence, we establish an evaluation loop, but always with users (or study participants) in the centre of the loop, also known as the users-in-the-loop phenomenon.

4. Teaching Concepts

In order to reach our teaching goals, we split the course into two major concepts. Each day consisted of a theoretical teaching unit, followed by a practical one, in which general practical tasks and further tasks in assignment sheets had to be answered. All of the practical units were supervised by the lecturer to provide valuable insights and address any questions and unclear issues. The theoretical assignment sheets were treated as homework, even though most of the students had already started the theoretical work at the university. After a few daily lessons the students received enough input —theoretical and practical—to start a real eye tracking study and apply the learned concepts to a research question with a user task from a self-selected application domain. After the course, the students had time to reflect on their eye tracking study and the findings in a written report. It may be noteworthy that the students had nearly no prior experience in eye tracking and the related topics such as visualization.

4.1. Theoretical Units

The course is based on 10 theoretical teaching units, each followed by a practical unit (Section 4.2) with a guiding assignment sheet. The topics of the units were selected to build on one another, and each was delivered in a 90minute lecture. The students could ask questions in an interactive manner. The individual units are as follows:

Day 1: Introduction to eye tracking: The benefits and challenges in eye tracking are discussed and application examples from several domains are introduced and explained.

Day 2: Anatomy of the eye: Understanding how the human eye works, including the roles of inner (eye muscles, the optical nerve, etc.) and outer organs (eye lids, eye lashes, etc.), is crucial for eye tracking and is of particular interest in this unit.

Day 3: Eye tracking methods and devices: Depending on the kind of study and the type of stimuli used, different kinds of eye tracking devices (remote vs. mobile eye tracker) are required.

Day 4: Static and dynamic stimuli: In an eye tracking experiment, it makes a difference whether static (pictures, maps, etc.) or dynamic stimuli (animations, videos, interactive user interfaces, etc.) are presented.

Day 5: Gaze-assisted interaction: Interacting with the eyes is a modern way to allow spectators to dynamically change the content they are viewing. This is particularly useful for individuals with physical disabilities.

Day 6: Eye tracking studies: Designing and setting up a study properly is crucial for ensuring reliable results and reducing possible biases.

Day 7: Eye movement data analysis: The recorded data can be algorithmically analysed focusing on a variety of metrics and statistical values.

Day 8: Visualizations for eye movement data: There are numerous visualization techniques for representing eye movement data. The choice of visualization depends on the specific data exploration tasks to be addressed and the needs of human users.

Day 9: Existing software for eye movement data analysis: Apart from simple visualization techniques, there are visualization tools and systems that offer various views and interaction techniques to find patterns and anomalies in the data.

Day 10: Overleaf, LaTeX, and paper writing: Finally, an introduction into paper writing is provided. A sample template is shared to ensure that each project group starts from the same reporting framework.

It may be noted that the course is designed for a two-week summer school, but can also be adapted to a classical course at a university typically spanning over one semester.

4.2. Practical Units

Each theoretical unit comes with a corresponding practical unit in which typical theory-related tasks are given. The theoretical concepts are taught in a way that encourages the students to genuinely absorb the given information. The practical unit allows them to do one or more tasks independently. These tasks depend on the topic of the unit and can be longer or shorter. For example, when the anatomy of the eye is introduced, the students are asked to monitor the eye movements of another student and describe how the eyes react on certain (different) visual tasks.

4.3. Daily Assignments

The daily assignments are given topicwise, and the students are expected to complete the tasks on each assignment sheet within one day. The lecturer reviews and grades the solutions. All of the assignment sheets and their solutions are discussed in the coming lecture. The assignments can be completed during group work, including the eye tracking study which builds on all of the learned concepts. The scores for the assignment sheets were overall positive, with most of the project groups completing the given tasks at a rate higher than 90 percent. This positive outcome suggests that the course was successful and that the students understood the theoretical content and applied it to the given assignments.

4.4. Applying the Learned Concepts

After completing theoretical unit number 6, which describes how to design user studies, particularly eye tracking studies, the students start their own eye tracking study. This means that they formulate a research question for which visual attention is important in order to answer it. Based on this research question, they design an eye tracking study, recruit participants (students from the course), conduct the eye tracking study, and after all the participants have participated, they analyse and visualize the recorded data. The analysis and visualization are typically performed by the software integrated into the eye tracking system.

It may be noted that the students cannot conduct any kind of eye tracking study, primarily due to the limited amount of time, the available participants, and the eye tracking device. However, as a first step, they learn about the challenges involved, and this initial study prepares them for larger eye tracking studies in the future.

4.5. Reporting, Summarizing, and Reflection

After the course, the students are required submit a written report comprising four pages in a provided template. The content of the report is based on the conducted eye tracking study, the research question, several hypotheses on the participants' visual behaviour that have been formed before designing the eye tracking study, interpretation of the recorded eye movement data in form of simple statistics and visualizations provided by the eye tracking software, some discussions on limitations and open questions, as well as possible future work. Actually, the report closely resembles a paper written for international conferences, at least in terms of style, although the content needs to be extended significantly.

4.6. Grading

The final grade is based on the scores received for each course component: the assignment sheets (25 percent), the eye tracking project (25 percent), and the final report (50 percent). After the final course evaluation, all the students passed the course with a total score of more than 90 percent, showing that they had learned the taught concepts in eye tracking, could apply them for a real eye tracking study, and could describe their findings in a written report.

5. Example From the Course

An eye tracking study was designed based on the question: In which ways does the presence of pictures in a restaurant menu influence gaze behaviour? This started with a pilot study to understand if the study setup was well selec-

ted, the tasks were understandable, and each experiment was in the expected time frame. Specifically, the differences in visual attention between a stimulus with and without additional images were investigated. This means that a text-based or text-plus-image stimulus was shown as an independent variable. This comparative setup allowed to measure and record the participants' eye movements as a dependent variable (Yarbus, 1967).

In addition to the analysis of spatial data, temporal aspects were investigated such as the required time to finish a task also known as the response time. Although only four participants were recruited, it is possible to identify certain tendencies in the participants' visual attention.

“A picture is worth a thousand words.”

Nowadays, pictures are used specifically as eye-catchers to attract more attention from user. In fact, picture information can be processed 60,000 times faster than text information according to marketing specialist Krista Neher (Neher, 2013). In this context, the previous quote takes on a deeper meaning, which aligns with the guiding principle: image information before text information. Based on this assumption the following research question was investigated.

RQ: Is there a difference in visual attention when a food menu includes pictures of the dishes and written descriptions, compared to a menu with only written descriptions (see Figure 1)?

To answer this research question two different stimuli of a food menu were created. The first food menu only displays the name of each dish, the ingredients, and the prices. The second stimulus has the same structure but additionally includes pictures on the menu. Finally, by comparing the two different stimuli, conclusions can be drawn about the value of pictures when it comes to improving usability. The use of eye tracking helps by following the participants' eye movements on the food menu and then analysing their visual attention in order to draw conclusions over space and time.

5.1. Background and Previous Studies

Before designing the eye tracking study, questions were asked about whether there is a difference in visual attention when pictures are placed beside the written text versus when they are not. Eitel (2015) had a similar research

question but was more concerned if the learning outcomes are better when a picture is presented before the text or after it. Although the aim of this study is different, the researchers also investigated whether the use of images leads to a different result.

Another comparable work analysed whether images have an impact on online reading (Beymer, 2007). However, the focus has always been on the appropriate image for the menu, whereas the mentioned study used both relevant and irrelevant images to the text. Based on the picture superiority effect, Yangandul (2018) found that participants paid more attention to image thumbnails than to the title text regions. However, from the outset, the focus has been on restaurant menus, as they seemed more familiar to most of the study participants, making it easier to bring everybody to the same level of expertise. Another work also focuses on restaurant menus but highlighted the impact of images and food names on menu evaluations (Hou, 2017). The difference to the current study is that they did not use eye tracking to obtain visual attention results, a fact that resulted in less precise user performance measures, since eye movement data is missing in the evaluation.

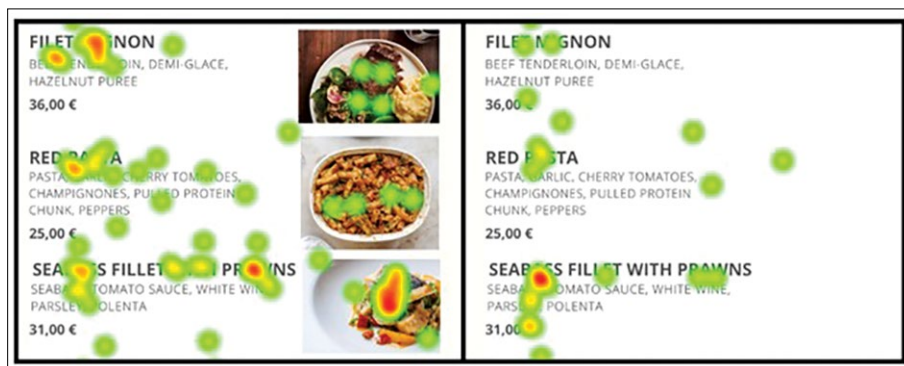

FIGURE 1. The eye tracking setup: Visual attention maps of food menus with and without pictures of the dishes. The visual attention is also directed to the images (left), while in the text-based scenario (right) the participants paid more attention to the text, resulting a text reading task

5.2. *The Eye Tracking Study*

The described eye tracking study was designed and conducted during the course and graded after the course. This study was based solely on the students' experience gained during the course, with the lecturer providing helpful feedback only when explicitly requested by the students.

5.2.1. *Research Question and Hypotheses*

The following research question was investigated in the eye tracking study:

- **Is there a difference in visual attention when a food menu includes pictures of the dishes besides the written descriptions (see Figure 2 for an example)?**

Based on this research question the following three hypotheses were formulated:

- **H1: Task completion times:** Participants can find dishes on the food menu **faster** when there are pictures of the dishes.
- **H2: Visual attention on pictures:** Participants **first direct** their **visual attention** towards the **pictures** of the dishes.
- **H3: Visual attention on text:** Participants **first direct** their **visual attention** towards the **text-based** name of the dish when shown the food menu with pictures.

The first hypothesis focuses on task completion time, while the other two address gaze patterns with a spatio-temporal data property, making the analysis and visualization much more complicated than in the case of traditional completion time measures.

5.2.2. *Participants*

All four participants (two male, two female) were bachelor students from different universities in Switzerland (German-speaking regions) and Germany. All of them were between 20 and 25 years of age with different educational backgrounds. One participant was a vegetarian. All students volunteered in the study. Before conducting the study, the participants were interviewed about their personal details, demographic information, dietary preferences,

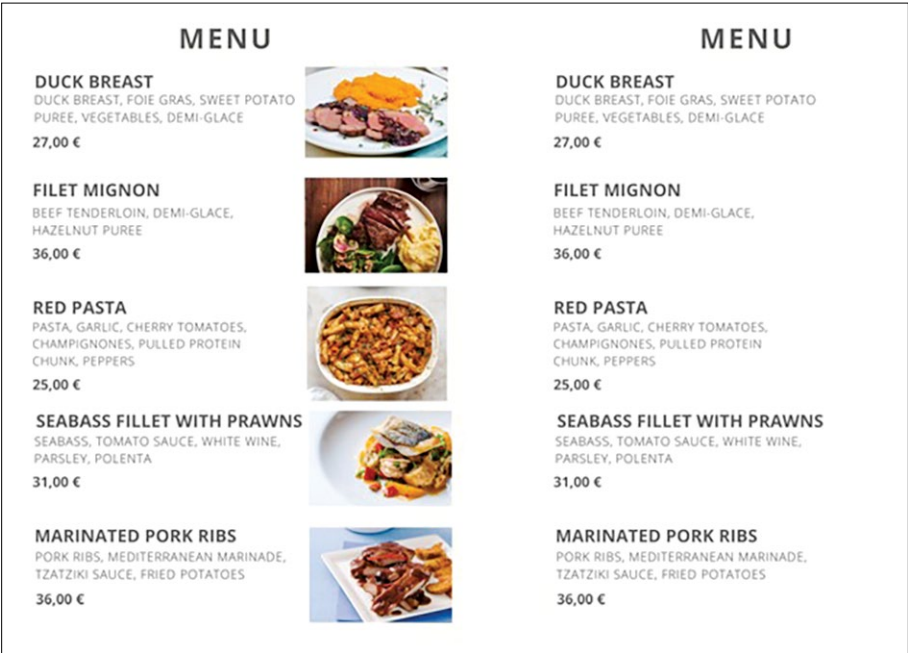

FIGURE 2. Two stimuli used in the study: A food menu with pictures (left) and a food menu without pictures (right). The textual content for both options of the independent variable is the same; however, the option on the left-hand side includes additional pictures of the dishes

and experience level related to restaurant visits. Two participants had a corrected-to-normal vision, which means that they wore glasses or contact lenses.

5.2.3. Stimulus Design

For the purpose of this study, two artificial stimuli were created in the form of two food menus. The first food menu consisted of five main dishes. The information shown on the menu included the name of each dish, its main ingredients, and the price, listed below the description of each dish. The background colours were neutral (white and a beige frame). In addition to all the mentioned information in the first food menu, the second food menu included pictures of the presented dishes on the right-hand side (see Figure 2). In both stimuli, the names of the dishes as well as the names of the ingredients were written in English, and the prices were expressed in Euro. The menu

featured one fish dish, three meat dishes, and one vegan/vegetarian dish. To avoid additional influences on the results, no restaurant name or other information were shown on the food menus. The food menus were shown in a colour version.

5.2.4. Tasks

In this study, each of the four participants was assigned one out of the three prepared tasks: “Please look at the food menu and find a dish with fish”. For the purpose of a follow-up study, two additional assignments were prepared but not used in this study due to time limitations: “Please look at the menu and find a vegetarian dish” and “Please look at the menu and find a dish of your own choice”. Each of the participants was shown only one of the prepared stimuli (only with or without a picture) to avoid any influence on the results based on learning and experience effects that would result in a bias in the study results. It may be noted that the number of stimuli should be increased to average out these effects through replication, permutation, and randomization.

5.2.5. Pilot Study

Before the real experiment, a pilot study was conducted including one participant only to check whether the real study could be executed as expected. The pilot study showed that the stimulus should be displayed on the entire screen to show the whole menu. Additional influences such as scrolling could be avoided by this test. In addition to that, there is no need to define a certain time limit for the experiment, since the pilot test showed no issues in that regard. All participants will decide for themselves when to finish the experiment. Furthermore, there was also a “give-up” option in case a participant was unable to make a decision, though it was not used.

5.2.6. Environment and Technical Setup

The study was conducted in a classroom environment to simulate a noisy restaurant in which people usually make a decision about the dishes they

want to order. We used the Tobii Pro Nano eye tracking device and a laptop with the Tobii Pro Lab software installed. Qualitative feedback in form of which scenario the participants preferred was collected during the study by the authors and was written down for each of the participants separately. There was no time limit for the participants to look at the menu, but on average it took less than one minute for each participant to finish the experiment.

5.3. Results

Since the eye tracking study was conducted with only four participants, the focus was on the visualization of the generated data replacing a pure statistical analysis of the task completion times. For this purpose, a visual attention map and a gaze plot were created for each participant (see Figure 3) that show an AOI-based and a point-based depiction of the data to obtain two perspectives on the data for spatial, temporal, and participant-related aspects.

The data visualizations already give indications for some gaze patterns and their differences. All participants of the eye tracking study were given the same task: “Find a menu item with fish”.

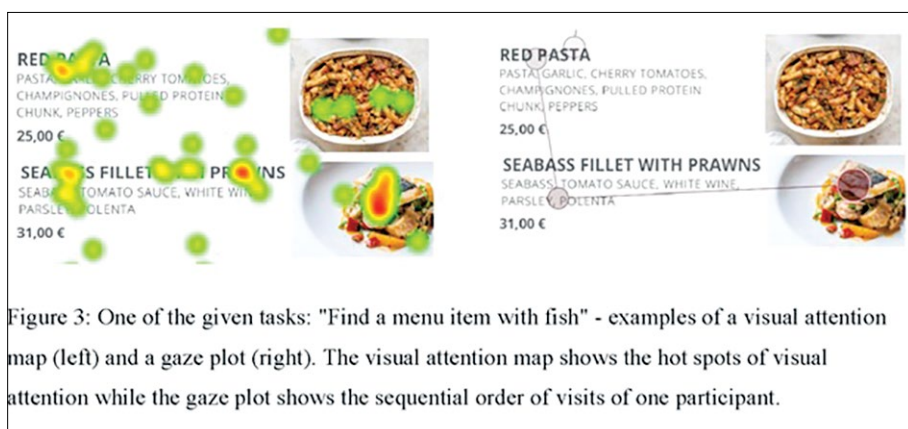

FIGURE 3. One of the given tasks: “Find a menu item with fish”—examples of a visual attention map (left) and a gaze plot (right). The visual attention map shows the hot spots of visual attention, while the gaze plot illustrates the sequential order of visits by one participant

5.3.1. Stimulus with Pictures

The participants generally followed the same strategy, but for the image version they were faster (H1): They started at the top of the menu and looked first at the name of the item, then glanced at the picture, and finally moved to the next dish until they found the correct one. If this pattern persisted in a larger study group, it might be possible to disprove the hypothesis that participants first direct their attention towards the pictures (H2). On the other hand, there are hints that the hypothesis might be confirmed that even in the presence of pictures participants first look at the name of the dish (H3). Although the general gaze patterns of the participants were similar, there were also noticeable differences between them. One participant directed more visual focus towards the pictures (larger number and duration of fixations, which can be seen in the corresponding gaze plot).

5.3.2. Stimulus Without Pictures

Also, in this group, a general strategy seems to emerge: Both study participants started at the top and mainly looked at the name of the dish then moved to the next menu item. Only when they found the menu item with a related term in its name (e.g., “sea bass”), they looked at the description below the name. The gaze patterns of the participants were very similar.

In conclusion, we are confident that the study design is suitable for a larger-scale study. The eye tracking study showed interesting initial results, and we are convinced that it is possible to answer our research question with a sufficient amount of data. It may be noted that this study is just an example of a student eye tracking project. It cannot be compared with a scientifically well grounded, designed, conducted, and evaluated eye tracking study. To achieve better and more reliable results, significantly more preparation time is required.

5.4. Summary

An eye tracking study involving four participants was conducted to investigate their visual attention behaviour while viewing food menus with and

without pictures of the dishes. Although the study included only a few participants, some conclusions can be drawn. There are some indications that pictures attracted visual attention, but more studies must be conducted to confirm whether that is the main stimulus on food menus that attracts the visual attention of the participants. The participants first directed their visual attention towards the name of the dish when they were shown the food menu with pictures. It should also be pointed out that the language used for the food menus had a very important influence in this study. Namely, English was used, even though all the participants were from German-speaking countries. Therefore, for the next experiments, it is advisable to use the participants' mother tongue. For example, one participant did not know that sea bass is a fish. Additionally, since this study included only one of the three defined tasks, future experiments should also test the other tasks, as well as different stimuli. This field of research can be especially interesting in tourism and hospitality marketing, suggesting that further experiments should include a larger sample size of participants from different age groups, dietary preferences (e.g., vegan, vegetarian, halal, kosher, and others), restaurant experience levels, cultural backgrounds, as well as travel experience and travel motivation (e.g., "foodies").

6. Challenges and Limitations

Although we tried to teach the students in eye tracking and the many related disciplines, we are aware of the fact that there are still many negative issues that should be improved in the next iterations of the eye tracking courses. We categorize the identified negative issues into teaching-related, study-related, and general issues.

6.1. Teaching Challenges

One big challenge from the teaching perspective is the repertoire of possible subtopics in the lecture. Since eye tracking is an interdisciplinary field, we must teach numerous topics to allow the tracking of the eyes, the recording of the data, the analysis and visualization of the data, as well as the role of

human users with their tasks, experiences, hypotheses, research questions, as well as their disabilities, for example vision deficiencies or visual acuity problems. Combining all related disciplines in a course that lasts only a few days is really challenging, particularly when trying not to overwhelm the students with the vast amount of teaching material. Information overload is the worst-case scenario in a course; therefore, it is a balancing act to teach the students in a way that enables them to design and conduct an eye tracking study on their own. Moreover, they should be able to evaluate the recorded data with the provided tools.

6.2. Study Challenges

There are several challenges from the eye tracking study perspective. First of all, the equipment in form of an eye tracking device must function properly and, what is more, the project groups have to find time slots, since all of them had to share one eye tracker. However, although it was quite challenging to find an appropriate schedule, it finally worked out, although some groups had to work in the morning and others in the evening, which added an extra burden for some of the students. For future editions of the course, it might be beneficial to provide several eye tracking devices, although this would incur additional costs. The problem is not only on the students' side, who have to prepare and conduct their studies, but it also affects the study participants. For example, there is a higher chance to find participants in the morning than in the evening. Moreover, finding a good topic suitable for an eye tracking study is another problem. However, all project groups successfully identified a topic. While the teacher described some eye tracking studies during the course, the students developed their own studies based on topics that had not been covered in one of the courses.

6.3. General Challenges

Apart from teaching and study challenges, we have also encountered several other, more general challenges. The eye tracking studies are designed and conducted in kind of project group work with several students working on the same project. Even though this concept is suitable, if some students

fall ill, the remaining group members are left to complete the tasks on their own, meaning they have fewer resources than other groups. This effect might have a negative impact on the learning outcome due to the fact that the rest of the group might be overloaded with tasks. Also, the group building can be problematic in the beginning because the groups should consist of students with similar interests in eye tracking and application fields. Moreover, not all students might participate in a project in a similar way, which might cause issues related to conflicts within the group that hinder the others from working. If the eye tracking study is based on an application field for which it is hard to find real-world stimuli, another burden is to create artificial stimuli, which again requires a large number of manual drawings or a clever algorithm that generates as many artificial stimuli as required. Finally, in the field of eye tracking, we are typically confronted with problems related to ethics, data privacy, and data protection.

7. Conclusion and Future Work

In this chapter, we described a teaching concept for eye tracking courses based on the technology itself, data recording, data analysis and visualization, users-in-the-loop, as well as evaluation based on users' tasks, hypotheses, and research questions. Eye tracking is an interdisciplinary field which requires teaching several interconnected topics in order to design and conduct a study, as well as to evaluate the recorded data. Omitting one or more of the topics would have negative consequences on the practical experiences the students gain. Although the teaching scenario in the eye tracking course was considered successful, there is much room for possible improvements. Consequently, in the future we will extend the course in several directions: for example, more eye tracking devices should be available, the practical part in form of working with the eye tracking devices should start earlier, the groups should be formed based on similar interests, and more data analysis and visualization software should be provided.

REFERENCES

- BEYMER, D., ORTON, P. Z., RUSSELL, D. M. (2007). An eye tracking study of how pictures influence online reading. In *Proceedings of the IFIP Conference on Human-Computer Interaction*. Springer. 456–460.
- BLASCHECK, T., BURCH, M., RASCHKE, M., WEISKOPF, D. (2015). Challenges and perspectives in big eye-movement data visual analytics. *Proceedings of the Symposium on Big Data Visual Analytics, (BDVA)*. 17 – 24. IEEE.
- BLASCHECK, T., KURZHALS, K., RASCHKE, M., BURCH, M., WEISKOPF, D., ERTL, T. (2017). Visualization of eye tracking data: a taxonomy and survey. *Computer Graphics Forum*. 36(8). 260 – 284.
- BURCH, M. (2020). Teaching eye tracking visual analytics in computer and data science bachelor courses. *Proceedings of the Symposium on Eye Tracking Research and Applications, (ETRA)*. 17:1 – 17:9. ACM.
- BURCH, M. (2022). *Eye tracking and visual analytics*. River Publishers.
- BURCH, M. and KURZHALS, K. (2024). *Teaching Eye Tracking: Challenges and Perspectives*. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, Volume 8, Issue ETRA, Article No.: 237, Pages 1 - 17
- DUCHOWSKI, A. T. (2017). *Eye tracking methodology - theory and practice*, 3rd edition. Springer. 978-3-319-57881-1.
- EITEL, A., SCHEITER, K. (2015). Picture or text first? Explaining sequence effects when learning with pictures and text. *Educational psychology review* 27(1). 153 – 180.
- HAYHOE, M. H., BALLARD, D. H., TRIESCH, J., SHINODA, H., ALVAR, P., SULLIVAN, B. T. (2002). Vision in natural and virtual environments. *Proceedings of the Symposium on Eye Tracking Research & Applications, (ETRA)*. 7 – 13. ACM.
- HOLMQVIST, K (2011). *Eye tracking: a comprehensive guide to methods and measures*. Oxford University Press. 0199697086.
- HOU, Y., YANG, W., SUN, Y. (2017). Do pictures help? The effects of pictures and food names on menu evaluations. *International Journal of Hospitality Management* 60. 94 – 103.
- KATONA, J. (2022). Measuring cognition load using eye-tracking parameters based on algorithm description tools. *Sensors*. 22(3). 912.

- KOCH, M., KURZHALS, K., BURCH, M., WEISKOPF, D. (2022). Visualization psychology for eye tracking evaluation. CoRR.
- KURZHALS, K., FISHER, B. D., BURCH, M., WEISKOPF, D. (2014a). Evaluating visual analytics with eye tracking. Proceedings of the Fifth Workshop on Beyond Time and Errors: Novel Evaluation Methods for Visualization, (BELIV). 61 – 69. ACM
- KURZHALS, K., HEIMERL, F., WEISKOPF, D. (2014b). ISeeCube: visual analysis of gaze data for video. Proceedings of the Symposium on Eye Tracking Research and Applications, (ETRA). 43 – 50. ACM.
- KURZHALS, K., HLAWATSCH, M., HEIMERL, F., BURCH, M., ERTL, T., WEISKOPF, D. (2016). Gaze Stripes: image-based visualization of eye tracking data. Transactions on Visualization and Computer Graphics. 22 (1). 1005 – 1014. IEEE.
- NEHER, K. (2013). Visual social media marketing: harnessing images, Instagram, Infographics and Pinterest to grow your business online. Boot Camp Digital. 4 – 7.
- NETZEL, R., OHLHAUSEN, B., KURZHALS, K., WOODS, R., BURCH, M., WEISKOPF, D. (2017). User performance and reading strategies for metro maps: An eye tracking study. Spatial Cognition & Computation. 17(1-2). 39 – 64.
- YANG, S. C.-H., SHAFTO, P. (2017). Teaching versus active learning: a computational analysis of conditions that affect learning. Proceedings of the 39th Annual Meeting of the Cognitive Science Society, (CogSci).
- YANGANDUL, C., PARYANI, S., LE, M., JAIN, E. (2018). How many words is a picture worth? Attention allocation on thumbnails versus title text regions. In Proceedings of the Symposium on Eye Tracking Research & Applications. 1 - 5. ACM.
- YARBUS, A. (1967). Eye movements and vision. Springer. 978-1-4899-5381-0.

Metrike upotrebljivosti digitalnih proizvoda

Nikolina PEŠA PAVLOVIĆ

Sveučilište u Zadru
Odjel za informacijske znanosti
npesa@unizd.hr

Josipa BAŠIĆ BAUSER

IE Business School Madrid
jbasic@faculty.ie.edu

SAŽETAK

Svaki digitalni proizvod trebao bi biti dizajniran i napravljen u skladu s potrebama i očekivanjima korisnika. To se može postići mjerenjem različitih aspekata *online* ponašanja korisnika i rezultatima promatranja njihove interakcije s tim proizvodima. Ovaj rad opisuje načela upotrebljivosti digitalnih proizvoda, najvažnije metrike, način na koji se mjere i upotrebljavaju u procesu dizajna proizvoda. Upoznavanje s temom upotrebljivosti važno je kako bi se pri razvoju digitalnih proizvoda oni oblikovali tako da zadovoljavaju najvažnija načela upotrebljivosti, uključujući efektivnost, efikasnost ili učinkovitost, zadovoljstvo korisnika digitalnim proizvodom, korisnost digitalnog proizvoda, lakoću učenja i pristupačnost. Svaki od tih elemenata upotrebljivosti mjeri se određenim metrikama. Na primjer, efektivnost se mjeri metrikom uspješnog obavljanja zadatka te brojem napravljenih pogrešaka za svaki od zadataka, efikasnost se mjeri vremenom potrebnim za obavljanje zadatka, te brojem klikova, tj. koraka potrebnih za završetak zadatka. Metrike upotrebljivosti digitalnih proizvoda mjere se prikupljanjem kvantitativnih i kvalitativnih podataka, putem različitih metoda istraživanja. Ispitanici mogu biti različite skupine korisnika, s različitim demografskim karakteristikama, sve ovisno o cilju istraživanja i postavljenim istraživačkim pitanjima. Analizom rezultata mjerenja metrika upotrebljivosti dobiju se prijedlozi koje je aspekte digitalnog proizvoda potrebno poboljšati i na koji način, kako bi oni zadovoljili načela upotrebljivosti i time poboljšali ukupno korisničko iskustvo korištenja digitalnog proizvo-

da. Metrike upotrebljivosti u praksi se često pogrešno upotrebljavaju, stoga se pokazalo važnim pobliže objasniti vrste metrika, način njihova mjerenja i korištenja kako bi se unaprijedila upotrebljivost digitalnih proizvoda. Budući da je cilj ovog rada usmjeriti se na upotrebljivost, kao dio šireg pojma korisničkog iskustva, nadalje će se objasniti koja su to glavna načela upotrebljivosti te načini mjerenja svakog od tih načela upotrebljivosti putem različitih metrika. U radu je naglasak na metrikama performanse (engl. *performance metrics*): vrijeme potrebno za postizanje cilja, tj. obavljanja zadatka (engl. *time on task*), uspješnost obavljanja zadatka (engl. *task success, task completion*), učestalost (broj) pogrešaka (engl. *number of errors*), zadovoljstvo korisnika pojedinim zadatkom koji korisnik obavlja (engl. *task level satisfaction*), ukupno zadovoljstvo korisnika (engl. *test level satisfaction, user satisfaction*).

KLJUČNE RIJEČI: digitalni proizvod, korisničko iskustvo, metrike upotrebljivosti, upotrebljivost

1. Uvod

Digitalni proizvodi¹, koji su prisutni u svakom aspektu okruženja i novih tehnologija stvoreni su od ljudi ili stroja (ISO 9241-11:2018:2), moraju biti jednostavni za korištenje te pritom slijediti principe dizajna usmjerenog korisniku (engl. *user-centred design*), s ciljem učinkovite interakcije ljudi i digitalnih proizvoda. U današnjemu digitalnom okruženju upotrebljivost digitalnih proizvoda igra ključnu ulogu u kreiranju pozitivnoga korisničkog iskustva. Dizajn usmjeren korisniku podrazumijeva nekoliko faza u procesu razvoja digitalnih proizvoda: razumijevanje i specifikacija konteksta upotrebe, specifikacija korisničkih zahtjeva, dizajn digitalnog proizvoda te vrednovanje tog dizajna i korisničkog iskustva pri korištenju proizvoda ISO (9241-210:2019:10). Pri dizajniranju digitalnih proizvoda cilj je kreirati proizvode koji služe određenoj svrsi te u isto vrijeme pružaju pozitivno korisničko iskustvo (engl. *user experience – UX*). Korisničko iskustvo u uskoj je vezi s pojmom upotrebljivost (engl. *usability*), koji je njegov ključan dio (Lewis i Sauro, 2021).

¹ Digitalni se proizvod u kontekstu ovog rada smatra mrežnom stranicom i/ili mobilnom aplikacijom.

Kada se govori da neki digitalni (ili fizički) proizvod treba biti upotrebljiv, to u najužem smislu znači da bi trebao ispunjavati glavna načela² upotrebljivosti. Prema Rogers, Sharp i Preece (2023: 20), svaki bi digitalni proizvod trebao biti:

- efektivan (djelotvoran ili uspješan) za korištenje (engl. *effectiveness*)
- efikasan za korištenje (engl. *efficiency*)
- siguran za korištenje (engl. *safety*)
- koristan (engl. *utility*)
- jednostavan za učenje (engl. *learnability*)
- jednostavan za prisjećanje kako se njime koristiti (engl. *memorability*)
- ugodan za korištenje (engl. *satisfaction*).

U tom smislu, korisničko iskustvo predstavlja širi pojam od pojma upotrebljivosti, jer ono podrazumijeva i ponašanja korisnika pri korištenju proizvoda. Korisnik digitalnog proizvoda, prema Jordan (2000), pri interakciji s proizvodom očekuje da on bude prije svega funkcionalan, zatim da ispunjava načela upotrebljivosti, ali i da izaziva odgovarajuće emocionalne reakcije i zadovoljstvo korisnika cjelokupnim iskustvom.

Korisničko se iskustvo (UX) kao pojam pojavilo nakon što se u području interakcija čovjek-računalo (engl. *Human-computer interaction*) počelo uviđati kako za korisnika nisu samo važne značajke kao što je efikasnost ili učinkovitost (engl. *efficiency*) korisničkih sučelja. Korisnicima su pri interakciji s digitalnim proizvodom sve više postale važne subjektivnije značajke kao što je zadovoljstvo korisnika proizvodom (engl. *user satisfaction*). Pokazalo se kako korisničko iskustvo uključuje različite aspekte, kao što su razmišljanja, osjećaji i percepcije korisnika pri toj interakciji, tj. da je važno istražiti ponašanje korisnika u *online* okruženju (Albert and Tullis, 2023: 5). Među najvažnijim se aspektima ponašanja korisnika pri interakciji s digitalnim proizvodima u *online* okruženju mogu izdvojiti emocionalne reakcije korisnika (Norman, 2013: 2007), stavovi korisnika te učinkovitost same

² U literaturi se načela upotrebljivosti nazivaju i elementi upotrebljivosti, kao i zahtjevi (*requirements*). U ovom se radu upotrebljava termin „načela upotrebljivosti“, osim ako je riječ o izravnom prijevodu kada se spominje i termin „zahtjevi upotrebljivosti“.

interakcije (Albert and Tullis, 2023: 1). Za dizajniranje dobrog korisničkog iskustva potrebno je razumjeti način na koji se ljudi ponašaju u *online* okruženju pri interakciji s nekom vrstom digitalnog proizvoda. Takve spoznaje mogu se dobiti provođenjem istraživanja koristeći se različitim metodama. Jedna od najčešće korištenih metoda u ovom kontekstu jest testiranje upotrebljivosti (engl. *usability testing*) (Rubin and Chisnell, 2008). Cilj vrednovanja korisničkog iskustva i upotrebljivosti jest dobivanje uvida u značajke koje su potrebne za poboljšanje digitalnog proizvoda, s krajnjim ciljem dizajniranja proizvoda koji je usmjeren na korisnike. Testiranje upotrebljivosti može uključivati mjerenje različitih metrika pri interakciji korisnika s digitalnim proizvodom.

Metrike postoje u svakom aspektu ljudskog života, pa tako i u vrednovanju korisničkog iskustva u *online* okruženju. One služe kao alat s pomoću kojeg organizacije čiji se digitalni proizvod testira mogu na temelju rezultata istraživanja donositi odluke o dizajnu i vrednovanju proizvoda na temelju prikupljenih podataka (Albert and Tullis, 2023: 9). Metrika se u njezinu općenitom smislu može definirati kao „način mjerenja ili vrednovanja nekog fenomena ili značajke“ (Albert and Tullis, 2023: 8). U kontekstu upotrebljivosti, metrike su dio šireg pojma metrika korisničkog iskustva (engl. *UX metrics*)³. UX metrike predstavljaju mjere kojima se definira korisničko iskustvo pri interakciji s digitalnim proizvodom (Albert and Tullis, 2023: 9). Postoji nekoliko podjela UX metrika, a neke od najčešće korištenih u području vrednovanja upotrebljivosti spominju autori Albert and Tullis (2023: 71–53) u svojoj knjizi *Measuring the User Experience*. Oni dijele UX metrike na: metrike performanse, metrike samoopažanja te bihevioralne i fiziološke metrike.

Mjerenjem metrika izvođenja zadatka (engl. *performance metrics*) može se doznati u kojoj mjeri korisnici efikasno (učinkovito) obavljaju neki zadatak koristeći se digitalnim proizvodom. Primjeri metrika izvođenja zadatka su: vrijeme potrebno za postizanje cilja (engl. *time on task*), efikasnost (engl. *efficiency*), učestalost, tj. broj pogrešaka (engl. *error rate*).

Mjerenjem metrika samoopažanja (engl. *self-reported metrics*) mogu se doznati percepcije korisnika tijekom interakcije ili nakon interakcije s proizvodom. Primjeri ovih metrika jesu zadovoljstvo korisnika, jednostavnost zadatka

³ U daljnjem tekstu: UX metrike.

itd., a one se mogu mjeriti putem različitih upitnika kao što su *System Usability Scale* (SUS) i mnogi drugi.

Zadnju kategoriju metrika prema navedenim autorima predstavljaju bihevioralne i fiziološke metrike (engl. *behavioural and physiological metrics*) čijim se mjerenjem može dobiti uvid u fiziološka i nesvjesna ponašanja korisnika te njihova neverbalna komunikacija. Metode i tehnike kojima se mjere ove metrike su npr. metoda praćenja oka (engl. *Eye tracking*), mjerenje emocija itd. (Albert and Tullis, 2023).

Ovaj rad usmjeren je na pregled najčešće korištenih metrika izvođenja zadatka – metrika upotrebljivosti, koje mogu otkriti cijeli niz problema upotrebljivosti digitalnih proizvoda, ako se ispravno mjere. Rezultati mjerenja upotrebljivosti s pomoću metrika predstavljaju smjernice za razvoj ili redizajn digitalnih proizvoda koji su u skladu s korisničkim zahtjevima i glavnim načelima upotrebljivosti (Albert and Tullis, 2023: 8).

Upotrebljivost je potrebno vrednovati uzimajući u obzir i kontekst u kojem se proizvod upotrebljava. Za razumijevanje konteksta važno je znati tko su korisnici digitalnog proizvoda, koji su zadaci koje oni obavljaju pri interakciji s digitalnim proizvodom te samo okruženje (Bevan i Macleod, 1994, Bevan, 2008). Prethodna istraživanja mjerenja metrika upotrebljivosti provodila su se u različitim istraživačkim kontekstima. U samim počecima vrednovanja upotrebljivosti, metrike su se uglavnom koristile pri vrednovanju dizajna korisničkih sučelja u području interakcija čovjek-računalo (Rogers, Sharp i Preece, 2023; Nielsen, 1994b), s naglaskom na *web*-sučelja. Takva sučelja trebaju biti dizajnirana na način da su korisnički orijentirana i jednostavna za korištenje (Krug, 2014).

U praksi, metrike se u istraživanjima često pogrešno koriste (Albert and Tullis, 2023: 329), stoga se pokazalo važnim pobliže objasniti vrste metrika, način njihova korištenja i mjerenja s obzirom na vrstu istraživanja te različite kontekste u kojima se one upotrebljavaju. Budući da je cilj ovog rada usmjeriti se na upotrebljivost, kao dio šireg pojma korisničkog iskustva, nadalje ćemo objasniti koja su to glavna načela upotrebljivosti te koji su načini mjerenja svakih od tih načela upotrebljivosti putem različitih metrika.

2. Upotrebljivost digitalnih proizvoda

Koncept upotrebljivosti kakav danas poznajemo počeo se upotrebljavati 80-ih godina 20. stoljeća, iako su se povezani pojmovi počeli koristiti i prije (Sauro, 2013)⁴. Upotrebljivost se definira kao sposobnost korisnika da uspješno obavi sve zadatke koristeći se digitalnim proizvodom (Albert and Tullis, 2023: 5). Standardi u području interakcija čovjek-računalo, koji se izrađuju pod vodstvom Međunarodne organizacije za normizaciju⁵ (engl. *International Organization for Standardization*; kratica ISO) definiraju okvire za razumijevanje koncepta upotrebljivosti i srodnih pojmova (Bevan, 2001). Serija normi (standarda) Ergonomija interakcije čovjek-sustav (engl. *Ergonomics of human-system interaction*) posvećena je širem području dizajna interaktivnih sustava, upotrebljivosti i korisničkom iskustvu.

Prema normi ISO (9241-11:2018:2) upotrebljivost se definira kao:

opseg u okviru kojeg korisnici mogu uspješno, učinkovito i sa zadovoljstvom postići određene ciljeve u danom kontekstu uporabe.

Prema normi Ergonomija interakcije čovjek-sustav (ISO 9241-110:2020:6), upotrebljivost se sastoji od načela efektivnosti ili uspješnosti (engl. *effectiveness*), efikasnosti ili učinkovitosti (engl. *efficiency*) te zadovoljstva korisnika digitalnim proizvodom (engl. *user satisfaction*). Navode se i ostala važna načela ili elementi upotrebljivosti, kao što su: korisnost (engl. *usefulness*), lakota učenja (engl. *learnability*) i pristupačnost (engl. *accessibility*), a na svako ovo načelo utječe priroda interakcije korisnika i digitalnog proizvoda (ISO 9241-110:2020; Albert and Tullis, 2023; Rubin and Chisnell, 2008). Načela upotrebljivosti u uskoj su vezi s metrikama. Metrike su korisne za dizajn proizvoda jer pružaju informacije koje su potrebne za donošenje poslovnih odluka (Albert and Tullis, 2023). Vrednovanjem upotrebljivosti različitim metrikama dolazimo do podataka o tome koliki je broj korisnika koji su naišli na neki problem pri interakciji s digitalnim proizvodom. Ti problemi predstavljaju kršenje osnovnih načela upotrebljivosti.

⁴ Autor Jeff Sauro daje kratki prikaz početaka upotrebljivosti: <https://measuringu.com/usability-history/>

⁵ Hrvatski zavod za norme. Međunarodna normirna organizacija. <https://www.hzn.hr/default.aspx?id=103>

3. Vrednovanje upotrebljivosti digitalnih proizvoda

Istraživanja korisničkog iskustva mogu se provoditi u ranim fazama životnog ciklusa razvoja proizvoda (formativna istraživanja) ili na početku ili sredinom životnog ciklusa razvoja proizvoda (sumativna istraživanja) (Albert and Tullis, 2023: 49). Sauro i Lewis (2016: 10) naglašavaju kako su formativna (engl. *formative*) i sumativna (engl. *summative*) istraživanja terminološki podrjetlom iz područja obrazovanja i testiranja učenika, dok u ovom kontekstu formativna istraživanja znače „pronalazak i rješavanje problema“, a sumativna istraživanja predstavljaju rezultate provođenja testiranja upotrebljivosti mjerenjem različitih metrika.

Pri prikupljanju UX metrika i testiranju upotrebljivosti, provode se različite metode, od onih tradicionalnih, moderiranog i nemoderiranog testiranja upotrebljivosti, do ostalih metoda kao što je participativni dizajn. Osnovna podjela metoda upotrebljivosti jest podjela na analitičke metode ili metode evaluacije (vrednovanja) te metode koje se provode s ispitanicima, kao što je testiranje upotrebljivosti (Rubin and Chisnell, 2008: 19). Analitičkim metodama vrednuje se sučelje putem različitih heuristika. Tu spadaju metode poput heurističke evaluacije i kognitivne šetnje, a obično ih provode stručnjaci u području upotrebljivosti i korisničkog iskustva, bez sudjelovanja krajnjih korisnika odnosno ispitanika (Dix, 2004; Nielsen, 1994a). Testiranjem upotrebljivosti s korisnicima doznaje se koji su problemi upotrebljivosti digitalnog proizvoda, ali i dobivamo uvid u detaljniji opis interakcije korisnika s nekom vrstom sučelja koju vrednujemo. Testiranje upotrebljivosti s korisnicima započinje definiranjem zadataka koje korisnici obavljaju pri interakciji s digitalnim proizvodom i definiranjem istraživačkih pitanja (Rubin and Chisnell, 2008: 25), a dijeli se na nemoderirano i moderirano testiranje upotrebljivosti. U moderiranom testiranju upotrebljivosti moderator provodi istraživanje na malom uzorku ispitanika (npr. pet (5) ispitanika) (Nielsen, 2000), iako se testiranje može raditi i na većem uzorku ispitanika (Albert and Tullis, 2023: 61). Kod nemoderiranog testiranja upotrebljivosti, u kojem nije potreban moderator, istraživanje se provodi pomoću nekog od *online* alata za testiranje upotrebljivosti, obično na većem uzorku ispitanika, a podaci se prikupljaju automatski (Albert and Tullis, 2023: 62).

Odabir metrika koje će se mjeriti pri provođenju testiranja upotrebljivosti

nekoga digitalnog proizvoda ovisi o samom cilju istraživanja i korisničkim ciljevima te postavljenim zadacima (Rubin and Chisnell, 2008). One imaju ključnu ulogu u stvaranju digitalnih proizvoda koji su usmjereni na korisnika. Mjerenje bilo koje metrike upotrebljivosti može pomoći organizacijama u donošenju odluka temeljenih na podacima (engl. *data driven decisions*) u različitim fazama životnog ciklusa razvoja proizvoda. Neke od tih odluka su: poduzimanje određenih radnji u pravo vrijeme, određivanje prioriteta na čemu raditi sljedeće i gdje rasporediti resurse. Organizacije se oslanjaju na pristup dizajnu usmjerenog korisniku, kako bi napravili proizvode koji su upotrebljivi i usmjereni na korisnike uz što manje financijskih sredstava. U središtu prakse dizajna usmjerenog na korisnike jest razumijevanje korisnika, njihovih potreba i iskustava na svakom koraku njihove interakcije s digitalnim proizvodom. Takav pristup uključuje kontinuirano prikupljanje podataka s ciljem razumijevanja takve interakcije.

Kada se vrednuje upotrebljivost postojećih digitalnih proizvoda, timovi mogu identificirati probleme ili poteškoće na koje korisnici nailaze. Na primjer, rezultati mogu otkriti gdje korisnici mogu naići na probleme s dovršavanjem određenih radnji pri interakciji s digitalnim proizvodom, gdje redovito griješe ili im treba mnogo vremena da postignu željeni ishod (Sauro and Lewis, 2016: 9). Ovi podaci upućuju na područja koja se mogu poboljšati kako bi se korisnicima pružilo dobro korisničko iskustvo tijekom korištenja digitalnih proizvoda. Prikupljanje metrika upotrebljivosti pruža timovima korisne uvide, omogućujući im da se usredotoče na vrlo specifična poboljšanja. Određivanje prioriteta i raspodjela resursa također pomažu timovima u smanjenju troškova. Poboljšanje upotrebljivosti digitalnog proizvoda dovodi do pozitivnijega i ugodnijega korisničkog iskustva, što dugoročno dovodi do većeg zadovoljstva korisnika proizvodom i većeg korištenja digitalnog proizvoda. Ako nismo svjesni ovih problema, korisnici zbog negativnog iskustva mogu prestati upotrebljavati proizvod. Pri tome korisnici uglavnom ne razumiju zašto proizvod ne funkcionira u skladu s njihovim očekivanjima. Ako se nešto ne može mjeriti, ne može se niti poboljšati. Međutim, čak i ako su promjene napravljene bez mjerenja metrika upotrebljivosti, ne možemo znati imaju li te promjene pozitivan učinak na korisničko iskustvo i koliko se ono stvarno poboljšalo. Bez vrednovanja upotrebljivosti, teško je znati koliki je povrat ulaganja (engl. *return of investment*) provedenih istraživačkih aktivnosti.

Prema Nielsenu (2001), metrike upotrebljivosti također se mogu mjeriti analizom konkurencije. Primjena metrika upotrebljivosti na konkurentskim proizvodima pruža nam uvid o upotrebljivosti proizvoda u usporedbi s drugim sličnim proizvodima, tj. koje su prednosti i mane koje proizvod koji vrednujemo ima (Albert and Tullis, 2023: 55). Ove je podatke najbolje prikupljati prije faze dizajna. Kvantitativne metrike upotrebljivosti najkorisnije su ako postoji neka polazišna točka s kojom se mogu usporediti rezultati. Na primjer, koliko je vremena potrebno korisnicima da dovrše zadatak kroz različite iteracije dizajna? Ako se vrijeme obavljanja zadatka smanjuje, to je pokazatelj da promjene koje se uvode pozitivno utječu na razinu upotrebljivosti. Mjerenjem metrika također se može doznati koliko je vremena potrebno korisnicima da dovrše isti zadatak koristeći dvije ili više verzija dizajna istog tijeka. Daljnji razvoj radi se na onoj verziji dizajna proizvoda koja ima bolju izvedbu. Mjerenje vremena koje je korisnicima potrebno da obave zadatak korištenjem konkurentskog proizvoda može nam reći je li naša izvedba bolja ili lošija od toga. Ako je lošija, to je jasan signal da su potrebne promjene kako bi se dobio konkurentniji proizvod. Osim mjerenja metrike upotrebljivosti u sklopu pojedinačnih istraživanja, ključne metrike upotrebljivosti mogu se mjeriti tijekom određenog razdoblja. Na primjer, možemo kontinuirano mjeriti subjektivno zadovoljstvo korisnika. Svaka promjena u razini zadovoljstva pokazatelj je koje točke unutar interakcije treba istražiti ili koju grupu korisnika koji prijavljuju nižu razinu zadovoljstva od uobičajene treba ponovno uključiti u istraživanje kako bismo od njih dobili nove spoznaje o pronađenim problemima upotrebljivosti. Rad na poboljšanju upotrebljivosti nakon uvida u ove rezultate sprječava da problemi s upotrebljivošću ostanu nezapaženi dulje vrijeme. Metrikama upotrebljivosti najčešće se mjere načela upotrebljivosti.

3.1. Načela upotrebljivosti digitalnih proizvoda

Načela upotrebljivosti (engl. *usability requirements*) predstavljaju smjernice koje digitalni proizvodi trebaju ispunjavati da bi bili upotrebljivi, dokumentiraju se i služe kao osnova za dizajn i vrednovanje kroz faze životnog ciklusa razvoja proizvoda (Dix, 2004). Također osiguravaju da je krajnji proizvod izrađen po načelima dizajna usmjerenog korisniku koji kao takav osigurava pozitivno korisničko iskustvo.

Načela upotrebljivosti mogu se koristiti kao smjernice za vrijeme dizajna digitalnih proizvoda, ali i kao kriterij usporedbe (engl. *benchmark*) po kojima se oni vrednuju. Cilj vrednovanja upotrebljivosti jest istražiti jesu li, ili u kojoj su mjeri, digitalni proizvodi efikasni, efektivni, korisni, jednostavni za učenje, jesu li korisnici, i u kojoj mjeri, njima zadovoljni, tj. u kojoj mjeri zadovoljavaju osnovna načela upotrebljivosti digitalnih proizvoda (Dix, 2004: 240; ISO 9241-11:2018). Načela upotrebljivosti objašnjena su u sljedećim poglavljima.

3.1.1. Načelo efektivnosti

Načelo efektivnosti ili uspješnosti (engl. *effectiveness*) predstavlja točnost i stupanj završenosti s pomoću kojih korisnici postižu određene ciljeve i principe interakcije (ISO 9241-110:2020; Hornbæk, 2006). Ono označava u kojoj se mjeri sustav „ponaša“ u skladu s očekivanjima korisnika te mogu li se na jednostavan način koristiti sustavom da uspješno obave zadatke koje su namjeravali (engl. *successful task completion*). Cilj je da korisnici imaju što manje pogrešaka (engl. *low error rates*) te da ih sustav upozorava na pogrešku nekom vrstom povratne informacije (engl. *feedback*). Ovo se načelo uglavnom mjeri metrikom vrijeme potrebno za uspješno obavljanje zadatka (Rubin and Chisnell, 2008: 4).

3.1.2. Načelo efikasnosti

Načelo efikasnosti ili učinkovitosti (engl. *efficiency*) označava brzinu kojom korisnik može točno i u potpunosti postići svoj cilj, uz minimalni napor (ISO 9241-110:2020; Hornbæk, 2006). Relevantna metrika za ovo načelo upotrebljivosti je vrijeme koje je potrebno da korisnik postigne određeni cilj (engl. *time on task*) (Rubin and Chisnell, 2008). Također uključuje broj koraka koji su bili potrebni da se zadatak uspješno završi te broj klikova (engl. *number of clicks*).

3.1.3. Načelo zadovoljstva korisnika digitalnim proizvodom

Zadovoljstvo korisnika (engl. *user satisfaction*) predstavlja u kojoj mjeri fizički, kognitivni i emocionalni odgovori korisnika koji proizlaze iz korištenja sustava, proizvoda ili usluge zadovoljavaju potrebe i očekivanja korisnika (ISO 9241-110:2020). Ono označava korisnikovu percepciju o sustavu te misli i

osjećaje koje ima pri korištenju sustava (Rubin and Chisnell, 2008: 4). Zadovoljstvo korisnika digitalnim proizvodom može se mjeriti dvjema metrikama: zadovoljstvo pojedinim zadatkom odnosno aktivnošću koju korisnik obavlja (engl. *task level satisfaction*) te ukupnim zadovoljstvom digitalnim proizvodom (engl. *test level satisfaction*).

3.1.4. Načela korisnosti, lakoće učenja i pristupačnosti

Neka od ostalih načela upotrebljivosti koja su važna za postizanje dobrog korisničkog iskustva su: korisnost (engl. *usefulness*), lakoća učenja (engl. *learnability*) i pristupačnost (engl. *accessibility*).

Korisnost je načelo koje označava stupanj u kojem digitalni proizvod omogućuje korisniku da postigne određeni cilj. Ovo je najčešće zanemarivano načelo upotrebljivosti. Ne postoji jedinstvena metrika koja mjeri korisnost. Načelo korisnosti postiže se uzimajući u obzir da je proizvod, ili neka značajka koja se dodaje proizvodu, utemeljen na spoznajama o korisničkim potrebama ili interesu za tim proizvodom ili značajkom. To se postiže tako da se prethodno provode istraživanja potreba i interesa korisnika prije dizajna samog proizvoda ili značajke. Preskakanje ovog koraka može rezultirati dizajnom proizvoda ili značajke koja nije korisna za krajnje korisnike.

Načelo lakoće učenja nalaže da bi digitalni proizvod trebao biti jednostavan za učenje za nove korisnike. Ovo načelo označava sposobnost korisnika da se koristi sustavom do određenog nivoa kompetencija, nakon određenog perioda vremena korištenja ili pri prvoj interakciji sa sustavom. Ovo je načelo direktno povezano s načelom efektivnosti (uspješnosti) (Albert and Tullis, 2023: 55; Rubin and Chisnell, 2008: 4). Kada korisnici ne mogu naučiti kako se koristiti proizvodom, onda neće ni moći uspješno obaviti zadatak ili aktivnost koristeći se tim proizvodom.

Načelo pristupačnosti uzima u obzir potrebe korisnika s teškoćama ili onih korisnika koji se koriste *online* digitalnim proizvodom u specifičnim uvjetima (npr. višak ili manjak svjetla) (Rubin and Chisnell, 2008). Pri razvoju digitalnih proizvoda potrebno je slijediti Smjernice za pristupačnost mrežnih sadržaja (engl. *Web Content Accessibility Guidelines*), WCAG2⁶ propisane od W3C konzorcija (engl. *The World Wide Web Consortium*).

⁶ Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2. <https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/wcag/>

3.2. Metrike upotrebljivosti digitalnih proizvoda

Metrike upotrebljivosti u praksi se mjere u različitim fazama životnog ciklusa razvoja proizvoda i u različite svrhe. Nadalje je navedeno nekoliko primjera mjerenja metrika.

U fazi dizajna, metrike upotrebljivosti upućuju na to je li dizajn koji je u fazi razvoja funkcionalan za korisnike. Neki od primjera su mogu li korisnici uspješno obaviti sve zadatke pri interakciji sa sučeljem, u razumnom vremenu, bez pogrešaka i s prosječnom visokom razinom metrike zadovoljstva zadacima (Nielsen, 2001). Većina organizacija u prvoj fazi dizajniranja proizvoda provodi kvalitativna istraživanja upotrebljivosti. Kvalitativna istraživanja upotrebljivosti omogućuju praćenje poboljšava li se upotrebljivost tijekom iteracija u dizajnu ili tijekom redizajna kako bi se koristila ona verzija koja ima bolju upotrebljivost. Metrike upotrebljivosti također se mogu promatrati tijekom iterativnog procesa dizajna. Ovaj iterativni proces omogućuje istraživačima da prate poboljšanja dizajna koja su napravili te mjere jesu li u svakoj novoj iteraciji promjene napravljene na temelju prethodnog testiranja pozitivno poboljšale metriku (Nielsen, 1993). Općenito govoreći, metrike služe kako bi osigurale strukturu samom dizajnu i procesu evaluacije, kako bi objasnile rezultate istraživanja, a i pružile informacije koje pomažu u procesu donošenja odluka pri dizajnu digitalnih proizvoda (Soares, M. M., Ahram, T., & Falcão, 2022: 10–11). Metrike upotrebljivosti, kao i širi pojam, UX metrike, predstavljaju neke od aspekata korisničkog iskustva te moraju biti takve da se mogu mjeriti ili izbrojiti, npr. da se zabilježi vrijeme potrebno za obavljanje zadatka ili uspješnost obavljanja zadatka (Albert and Tullis, 2023). Kao najvažnije metrike upotrebljivosti izdvajaju se tri metrike: efektivnost, efikasnost i zadovoljstvo. Metrike upotrebljivosti mjere se provođenjem metoda testiranja upotrebljivosti kojima se testiraju određena načela upotrebljivosti. Mogu se prikupljati kvantitativnim i kvalitativnim podacima na različitim skupinama korisnika, s različitim demografskim karakteristikama, ovisno o cilju istraživanja.

Prema Albert and Tullis (2023: 73), pet je osnovnih metrika performanse (engl. *performance metrics*):

- vrijeme potrebno za obavljanje cilja, tj. obavljanje zadatka (engl. *time on task*)
- uspješnost obavljanja zadatka (engl. *task success, task completion*)

- učestalost (broj) pogrešaka (engl. *number of errors*)
- zadovoljstvo korisnika digitalnim proizvodom i zadovoljstvo korisnika pojedinim zadatkom:
 - zadovoljstvo korisnika pojedinim zadatkom koji korisnik obavlja (engl. *task level satisfaction*)
 - ukupno zadovoljstvo korisnika (engl. *test level satisfaction, user satisfaction*).

Metrike upotrebljivosti pomoću kojih se mjere temeljna načela upotrebljivosti digitalnih proizvoda prikazani su u Tablici 1.

TABLICA 1. Prikaz metrika upotrebljivosti te s njima povezanih načela upotrebljivosti

Metrike upotrebljivosti	Načela upotrebljivosti
Vrijeme potrebno za postizanje cilja / zadatka (engl. <i>time on task; completion time</i>)	Efikasnost ili učinkovitost (engl. <i>efficiency</i>) Lakoća učenja
Uspješnost obavljanja zadatka (engl. <i>task completion</i>) i (engl. <i>task success rate</i>)	Efektivnost ili uspješnost (engl. <i>effectiveness</i>)
Učestalost pogrešaka (engl. <i>error rate</i>)	Efektivnost ili uspješnost (engl. <i>effectiveness</i>)
Zadovoljstvo zadatkom (engl. <i>task level satisfaction</i>) Ukupno zadovoljstvo digitalnim proizvodom (engl. <i>test level satisfaction</i>)	Zadovoljstvo korisnika

Zaključno, metrike upotrebljivosti digitalnih proizvoda mogu se podijeliti na metrike efektivnosti, koje su orijentirane na zadatke koje korisnik obavlja pri interakciji s digitalnim proizvodom, metrike efikasnosti, koje su orijentirane na vrijeme obavljanja zadatka i metrike zadovoljstva korisnika zadatkom ili općenito digitalnim proizvodom. Nadalje su objašnjene najviše korištene metrike upotrebljivosti.

3.2.1. Vrijeme potrebno za uspješno obavljanje zadatka

Metrika vrijeme potrebno za postizanje cilja, tj. vrijeme potrebno za uspješno obavljanje zadatka (engl. *time on task*) pri interakciji s digitalnim proizvodima predstavlja često korištenu metriku kojom se mjeri efikasnost ili učinkovitost, tj. vrijeme koje je korisniku potrebno da obavi neki zadatak koristeći se digitalnim proizvodom (Albert and Tullis, 2023: 82). Važno je napomenuti da ne postoji

univerzalno prihvatljivo vrijeme potrebno za obavljanje zadatka jer stvarna količina vremena ovisi o vrsti i kompleksnosti zadatka. Na primjer, može biti riječ o pronalasku određene informacije ili funkcionalnosti koju korisnik očekuje pronaći u što kraćem vremenu ili o zadatku u kojem korisnik istražuje ili pretražuje sadržaj, što može trajati duže. Kada mjerimo vrijeme potrebno za obavljanje zadatka, važno je da možemo to vrijeme usporediti s nekom polazišnom točkom, npr. prethodnom inačicom dizajna ili alternativnom verzijom dizajna. Konkretno, u istraživanjima čiji je cilj prikupiti podatke na temelju kojih će se redizajnirati tijek zadatka, mjeri se vrijeme potrebno za obavljanje zadatka na starom i novom dizajnu kako bi se vidjelo zadovoljava li novi dizajn bolje načela upotrebljivosti. Ova se metrika najčešće mjeri u sekundama ili minutama. Pri mjerenju metrike vremena potrebnog za obavljanje zadatka potrebno je provesti nemoderirano testiranje upotrebljivosti, kako kod moderiranog testiranja upotrebljivosti razgovor moderatora i ispitanika ne bi utjecao na vrijeme koje ispitanik provede na zadatku. Također je važno ne koristiti se protokolom razmišljanja naglas s obzirom na to da njegovo provođenje može utjecati na vrijeme koje ispitanici provedu na svakom od zadataka. Albert and Tullis (2023: 83) navode da je pri prikupljanju podataka metrike efikasnosti potrebno točno identificirati koje radnje korisnik obavlja pri obavljanju zadatka (npr. klikovi mišem), odrediti kad je radnja započela, a kad je završila, brojenje radnji (npr. ručno ako je riječ o malom broju radnji ili automatski ako je riječ o velikom broju radnji. Za prikupljanje takvih podataka potreban je određeni softver koji mjeri takvu vrstu performansi.

3.2.2. Uspješnost obavljanja zadatka

Metrikom uspješnost obavljanja zadatka (engl. *task success rate*) mjeri se efektivnost ili uspješnost korisnika pri korištenju digitalnog proizvoda. Ova se metrika mjeri tako da se izračuna postotak uspješno obavljenih zadataka od korisnika, ako imamo veliki uzorak. Kod malog uzorka ispitanika izvještava se samo udio ispitanika koji su naišli na neke probleme upotrebljivosti. Ova se metrika može mjeriti na dva načina: binarno (1 = „korisnik je uspješno obavio zadatak“ i 0 = „korisnik nije uspješno obavio zadatak“), čime se mjeri je li korisnik uspješno obavio zadatak (engl. *task completion*) te ukupno, izračunom koliko je korisnika uspjelo uspješno obaviti zadatak (Albert and Tullis, 2023: 73). Pri mjerenju metrike uspješnosti obavljanja zadatka od velike je važnosti da

korisnik dobije jasno postavljen zadatak. Metriku uspješnosti obavljanja zadatka mjeri istraživač na kraju svakog zadatka koji je ispitanik prošao. Rezultati se mogu prikazati posebno za svakog ispitanika ili ukupno u postotku uspješnosti svih ispitanika po pojedinom zadatku, kad je riječ o većem uzorku ispitanika.

3.2.3. Učestalost pogrešaka

Druga metrika koja se koristi za mjerenje efektivnosti je učestalost, tj. broj pogrešaka (engl. *error rate*) koje korisnik napravi obavljajući neki zadatak pri interakciji s digitalnim proizvodom (Albert and Tullis, 2023: 91). Pri postavljanju istraživanja važno je definirati idealni tijek koraka za svaki zadatak koji će biti uključen u analizu. To označava niz koraka koje korisnik treba napraviti kako bi uspješno obavio zadatak. Svaka devijacija od idealnog tijeka odnosno koraka zadataka vrednuje se kako bi se provjerilo je li uzrok te devijacije neka pogreška. Rezultati se mogu prikazati tako da se prikažu pogreške za svakog korisnika, pogreške po svakom zadatku ili prosjek pogrešaka svih korisnika po zadatku.

3.2.4. Zadovoljstvo korisnika digitalnim proizvodom

Zadovoljstvo korisnika označava „u kojoj mjeri fizički, kognitivni i emocionalni odgovori korisnika koji proizlaze iz korištenja sustava, proizvoda ili usluge zadovoljavaju potrebe i očekivanja korisnika“ (ISO 9241-11:2018:3). Zadovoljstvo korisnika digitalnim proizvodom jest subjektivna metrika koja se može mjeriti na razini zadovoljstva pojedinim zadatkom koji korisnik obavlja (engl. *task level satisfaction*) ili ukupnim zadovoljstvom digitalnim proizvodom (engl. *test level satisfaction*).

3.2.4.1. Zadovoljstvo pojedinim zadatkom koji korisnik obavlja

Zadovoljstvo pojedinim zadatkom označava zadovoljstvo korisnika nakon što je napravio neki zadatak, tj. završio interakciju s digitalnim proizvodom s određenim ciljem. Takvi su podaci važni kako bi se doznalo koje su poteškoće, ali i pozitivni dojmovi u samome korisničkom iskustvu, što omogućuje da se naprave konkretna poboljšanja upotrebljivosti digitalnog proizvoda. Mjerenje

metrike zadovoljstva najčešće se mjeri kratkim upitnicima. Ispitanici ispunjavaju upitnik nakon svakoga obavljenog zadatka kako bi se dobile što točnije povratne informacije.

3.2.4.2. Ukupno zadovoljstvo digitalnim proizvodom

Ukupno zadovoljstvo digitalnim proizvodom označava zadovoljstvo korisnika digitalnim proizvodom na temelju obavljenih nekoliko zadataka ili aktivnosti. Za razliku od zadovoljstva pojedinim zadatkom, kod ove se metrike mjeri zadovoljstvo korisnika cijelim proizvodom, a ne samo zadatkom ili pojedinom komponentom digitalnog proizvoda. Također, za razliku od ostalih metrika, koje se mogu objektivno mjeriti, zadovoljstvo je subjektivna metrika. Obično se mjeri tako da se ispitaniku pošalje upitnik na kraju testiranja koji uključuje pitanja kojima ispitanici ocjenjuju svoje iskustvo s digitalnim proizvodom. Neki primjeri takvih upitnika su: *System Usability Scale* (SUS), (Brooke, 1996), *Computer System Usability Questionnaire* (CSUQ) (Lewis, 1995), *Questionnaire for user satisfaction* (QUIS) (Chin, Diehl and Norman, 1988), *Usability Metric for User Experience* (UMUX) (Finstad, 2010), UMUX – LITE (Lewis, Utesch i Maher, 2015), *User Experience Questionnaire* (UEQ) (Laugwitz, Schrepp & Held, 2008; Schrepp, Hinderks, Thomaschewski, 2017). Upitnik korisničkog iskustva (UEQ) dostupan je i na hrvatskom jeziku (Juric, Pehar and Peša Pavlović, 2024).⁷ Ovaj se rad usmjerio na metrike upotrebljivosti, njihovo mjerenje i korištenje u procesu dizajna proizvoda i ostvarivanja boljšeg korisničkog iskustva digitalnih proizvoda.

4. Korištenje metrika u procesu dizajna proizvoda i korisničko iskustvo

Vrednovanje upotrebljivosti u procesu dizajna proizvoda ključno je za stvaranje proizvoda koji zadovoljavaju potrebe korisnika i tržišta. Analiza metrika poboljšava proizvod i pomaže svima uključenima u razvoj proizvoda da do-

⁷ U praksi mjerenja upotrebljivosti i korisničkog iskustva postoji još cijeli niz upitnika. Pregled ostalih upitnika prelazi okvire ovog rada.

nose informirane odluke na temelju dobivenih kvantitativnih i kvalitativnih podataka.

Serijski standard ISO (210) posvećena je dizajnu interaktivnih sustava prilagođenih ljudima (ISO 9241-210:2019). Navedeni standard opisuje dizajniranje proizvoda koji su usmjereni na korisnike te zadovoljavaju temeljna načela dizajna usmjerenog korisniku, od razumijevanja konteksta uporabe, korisničkih zahtjeva/specifikacija, dizajniranja te vrednovanja digitalnih proizvoda s ciljem provjere je li u skladu s korisničkim potrebama i očekivanjima. Smjernice za dizajn proizvoda su i temelj za planiranje faza vrednovanja upotrebljivosti: planiranje vrednovanja upotrebljivosti, prikupljanje podataka, analiza i izvještavanje rezultata te preporuke za poboljšanje korisničkog iskustva na temelju podataka dobivenih mjerenjem različitih vrsta metrika.

Mjerenje metrika pruža odgovore na sljedeća pitanja:

- Kakva je učinkovitost digitalnog proizvoda?
- Kakvo je korisničko iskustvo ovog proizvoda u usporedbi s konkurencijom?
- Imaju li korisnici pozitivno korisničko iskustvo nakon interakcije s proizvodom?
- Koji su najvažniji problemi upotrebljivosti ovog proizvoda?
- Jesu li napravljena poboljšanja od jedne do druge iteracije dizajna? (Albert and Tullis, 2023: 10).

U sljedećim će se poglavljima objasniti korištenje metrika u procesu dizajna proizvoda na primjeru izrade plana testiranja upotrebljivosti⁸.

4.1. Planiranje vrednovanja upotrebljivosti

Vrsta vrednovanja upotrebljivosti koja će se koristiti kao metodološki pristup i metrike koje se upotrebljavaju ovise o cilju istraživanja te postavljenim istraživačkim pitanjima. To može uključiti dizajniranje novih digitalnih proizvoda ili redizajniranje postojećih. Neki primjeri ciljeva istraživanja mogu

⁸ Za detaljniji prikaz faza izrade plana testiranja upotrebljivosti vidi: Rubin J. i Chisnell D. (2008). *Handbook of usability testing: how to plan design and conduct effective tests* (2nd ed.). Wiley Pub.

biti: identificirati probleme ili poteškoće na koje korisnici nailaze (engl. *pain points*) ili doznati je li redizajnirana inačica digitalnog proizvoda poboljšala korisničko iskustvo. Takve se spoznaje mogu dobiti mjerenjem određenih metrika upotrebljivosti. U skladu s etičkim načinom provođenja istraživanja, specifične metrike mjere se samo kada postoji potreba za tim podacima, posebno kada nam rezultati mogu pomoći u donošenju odluka.

U kvalitativnom vrednovanju upotrebljivosti minimum ispitanika je pet (5) (Nielsen, 2000), dok je kod kvantitativnog potrebno imati veći broj ispitanika kako bi se postigla statistička značajnost. Pri odlučivanju između kvantitativnih i kvalitativnih metrika, kvantitativne se metrike upotrebljavaju u onim situacijama kada nešto ne funkcionira dobro u korištenju digitalnog proizvoda i trebamo otkriti uzrok problema, na većem uzorku ispitanika, gdje primarno želimo prikupiti metrike koje opisuju korisničko iskustvo (Moran, 2019). Važno je naglasiti kako se kvantitativne metrike upotrebljivosti ne mogu mjeriti na malom uzorku. Za razliku od kvantitativnih, kvalitativne se metrike upotrebljivosti mjere kad istraživanje provodimo na malom uzorku ispitanika. Kvalitativna istraživanja upotrebljivosti pružaju nam rezultate o tome na koji se način korisnici koriste digitalnim proizvodom ili nekom uslugom (Moran, 2019). U tom slučaju rezultati se koriste isključivo kao smjernice tijekom iterativnog dizajna, s ciljem poboljšanja dizajna ili identificiranja problema na koje korisnici nailaze u postojećem dizajnu.

4.2. Prikupljanje podataka

Što se tiče pristupa istraživanju, kada su nam potrebni kvantitativni podaci, koristi se nemoderirano testiranje upotrebljivosti jer se podaci na većem uzorku mogu prikupiti na brži način. Provođenje 20 i više moderiranih sesija oduzima mnogo vremena. Ako su nam potrebne smjernice za dizajn (npr. što nije dobro, zašto i na koji način se može popraviti), onda je dovoljno provesti moderirano kvalitativno testiranje upotrebljivosti na manjem uzorku. U ostalim slučajevima najbolji je način nemoderirano testiranje upotrebljivosti s više od 20 ispitanika. Na tržištu postoje brojni alati i softveri kojima se mjere, analiziraju i izvještavaju metrike upotrebljivosti, a koji se konstantno mijenjaju.⁹

⁹ Pregled alata za vrednovanje upotrebljivosti i prikupljanje različitih metrika prelazi okvire ovog rada.

4.3. Analiza i izvještavanje rezultata

Analizu rezultata radi istraživač ili se provodi pomoću različitih softvera za analizu. Postupak mjerenja najvažnijih metrika upotrebljivosti pri analizi rezultata prikazan je u Tablici 2.¹⁰

TABLICA 2. *Postupak mjerenja metrika upotrebljivosti*¹¹

Metrika upotrebljivosti	Mjerenje
Vrijeme potrebno za postizanje cilja / obavljanje zadatka (engl. <i>time on task; completion time</i>)	Vrijeme potrebno za postizanje cilja / obavljanje zadatka označava ukupno vrijeme koje je korisniku potrebno da obavi neki zadatak koristeći se digitalnim proizvodom. Koristi se samo pri provođenju nemoderiranog testiranja upotrebljivosti, i to koristeći se različitim alatima.
Uspješnost obavljanja zadatka (engl. <i>task completion; task success rate</i>)	Ocjene daje istraživač nakon svakoga postavljenog zadatka ispitaniku: 1 = „korisnik je uspješno obavio zadatak“ i 0 = „korisnik nije uspješno obavio zadatak“. Formula izračunavanja metrike uspješnosti obavljanja zadatka (engl. <i>task success rate</i>): Ukupan broj uspješno obavljenih zadataka / ukupan broj zadataka x 100 % Formula mjerenja ukupne uspješnosti obavljanja zadatka (engl. <i>task completion</i>) (obavljen zadatak ili ne): broj ispitanika koji su uspješno obavili zadatak / ukupan broj ispitanika x 100 %. Također se može mjeriti s pomoću nekih od alata za analizu.
Učestalost (broj) pogrešaka (engl. <i>error rate / accuracy</i>)	Ocjene daje istraživač nakon svakoga postavljenog zadatka ispitaniku. Formula izračunavanja broja pogrešaka metrike učestalosti (broja) pogrešaka: ukupan broj pogrešaka / ukupan broj zadataka x 100 %

¹⁰ Izrađeno prema: Maze (2023). 7 key usability metrics to unlock user insights. <https://maze.co/blog/measure-usability-metrics/> i Albert, B., i Tullis, T. (2023). Measuring the User Experience: Collecting, Analyzing, and Presenting UX Metrics. Morgan Kaufmann.

¹¹ Primjer mjerenja metrike uspješnosti obavljanja zadatka dostupan je u Prilogu 1.

Metrika upotrebljivosti	Mjerenje
Zadovoljstvo zadatkom (engl. <i>task level satisfaction</i>) Ukupno zadovoljstvo informacijskim sustavom (engl. <i>test level satisfaction</i>)	Ovu metriku mjeri sam ispitanik. Ispitanik ispunjava upitnik (usmenim ili pismenim putem), korištenjem Likertove skale. Ispitanicima se obično nude izjave s ocjenom slaganja (1 – U potpunosti se ne slažem; 5 – U potpunosti se slažem). Često upitnici koji mjere neku od metrika korisničkog iskustva ispitanicima nude i suprotne parove izjava putem semantičke diferencijalne skale.

Neke rezultate mjerenja pri analizi dodjeljuje istraživač, poput uspješnosti obavljanja zadatka i broj pogrešaka. Neke se metrike u rezultatima prikazuju kao prosječno uspješno obavljanje zadatka vrijednost. Metrike koje izvještavaju ispitanici (engl. *self-reported metrics*), kao što je lakoća korištenja, zadovoljstvo korisnika zadatkom koji obavlja na sučelju ili samim digitalnim proizvodom analiziraju se putem upitnika. Pri izvještavanju rezultata, oni se ne bilježe na razini sudionika, već na razini zadatka, npr. prosječno vrijeme potrebno sudionicima da završe određeni zadatak (na temelju određenog broja ispitanika u istraživanju). Rezultati se uglavnom prikazuju na vizualan način koristeći se grafikonima. U slučaju kad se provode istraživanja na malom uzorku ispitanika, rezultati se ne izvještavaju deskriptivnom statistikom ili u postotcima. Iako se metrike mogu mjeriti koristeći se malim uzorcima ispitanika u istraživanjima, preporuke se u tim slučajevima pišu samo kao smjernice za dizajn, a rezultati se izvještavaju samo u obliku učestalosti (frekvencije), npr. „3 od 5 ispitanika je reklo...“.

4.4. Preporuke za bolje korisničko iskustvo

Sve preporuke koje su rezultat vrednovanja upotrebljivosti trebaju biti napisane na jasan i precizan način kako bi svi koji čitaju izvještaj mogli na jednostavan način interpretirati rezultate i poduzeti daljnje korake. Potrebno je napraviti popis glavnih rezultata mjerenja metrika upotrebljivosti, uključujući pozitivne rezultate, ali i pronađene probleme upotrebljivosti, koje je potrebno poredati prema ocjenama težine problema upotrebljivosti (engl. *severity ratings*) (Albert and Tullis, 2023: 161). Preporuke trebaju biti konkretne i moguće za provedbu, u obliku specifikacija koje služe kao smjernice za redizajn ili upute za dizajniranje digitalnih proizvoda. U izvještaju treba uvijek naglasiti

koliki je bio uzorak ispitanika te je poželjno u preporuke uključiti određene primjere kao što su opisi i vizualni prikazi. Kod izvještavanja rezultata, nekoliko je mogućih pristupa prikaza metrika: broj (frekvencija) određenih problema upotrebljivosti, broj problema prema ispitaniku, postotak ispitanika koji je izvijestio o problemu upotrebljivosti, problemi upotrebljivosti prema kategoriji ili prema zadatku (Albert and Tullis, 2023: 165–169). Također je korisno izdvojiti velike probleme upotrebljivosti na kojima se mogu provoditi iterativne analize nekoliko verzija dizajna, s ciljem poboljšanja digitalnog proizvoda.

5. Zaključak

Ovaj rad pruža uvid u načela i metrike upotrebljivosti, načine mjerenja metrika te provedbu testiranja upotrebljivosti. Usmjerenost na upotrebljivost i dosljedno praćenje metrika upotrebljivosti ključno je za stvaranje digitalnih proizvoda koji zadovoljavaju potrebe korisnika, ali i pružaju intuitivno i ugodno korisničko iskustvo, slijedeći načela upotrebljivosti. Kako bi digitalni proizvod zadovoljio potrebe krajnjih korisnika i pritom pružao pozitivno korisničko iskustvo, nužno je da bude napravljen po mjeri korisnika. To se ostvaruje tako da se pri dizajniranju i izradi digitalnog proizvoda primijene principi dizajna usmjerenog korisniku. Takav pristup podrazumijeva provođenje istraživanja korisničkih potreba te vrednovanje upotrebljivosti svake iteracije dizajna, s ciljem kontinuiranog poboljšanja korisničkih sučelja svake sljedeće iteracije digitalnog proizvoda na temelju prikupljenih rezultata mjerenja.

Pri vrednovanju upotrebljivosti ključno je utvrditi u kojoj mjeri digitalni proizvodi ispunjavaju kriterije temeljnih načela upotrebljivosti, tj. jesu li: efikasni, efektivni, korisni, jednostavni za učenje, jesu li korisnici, i u kojoj mjeri, njime zadovoljni. Metrike upotrebljivosti digitalnih proizvoda kao što su uspješnost obavljanja zadatka, vrijeme potrebno za obavljanje zadatka te učestalost pogrešaka upućuju na to na koji se način korisnici ponašaju u digitalnom okruženju. Takve spoznaje važne su kako bi se donosile informirane odluke pri dizajniranju digitalnih proizvoda.

Testiranje upotrebljivosti s korisnicima je najčešće korištena metoda u ovu svrhu. Mjerenje različitih metrika tijekom testiranja doprinosi boljem razu-

mijevanju problema upotrebljivosti te otklanjanju tih problema, s ciljem poboljšanja korisničkog iskustva digitalnih proizvoda. Rezultati mjerenja načela upotrebljivosti mogu se koristiti kao smjernice za dizajn ili redizajn digitalnih proizvoda.

Upotrebljivost čini osnovu korisničkog iskustva. Pravilno mjerenje metrika upotrebljivosti ključno je za stvaranje intuitivnog dizajna usmjerenog korisniku. Organizacije koje redovito mjere metrike upotrebljivosti svojih digitalnih proizvoda mogu identificirati probleme upotrebljivosti na koje korisnici nailaze, donositi informirane odluke pri planiranju optimizacije proizvoda, pratiti napredak pri svakoj iteraciji digitalnog proizvoda, te uskladiti svoje strategije s potrebama korisnika kako bi osigurali ugodnije iskustvo za svoje korisnike.

LITERATURA

- ALBERT, B., TULLIS, T. (2023). *Measuring the User Experience: Collecting, Analyzing, and Presenting UX Metrics*. Morgan Kaufmann.
- BEVAN, N. (2008). Classifying and selecting UX and usability measures. In *International Workshop on Meaningful Measures: Valid Useful User Experience Measurement* (Vol. 11, pp. 13–18). Toulouse, France: Institute of Research in Informatics of Toulouse (IRIT).
- BEVAN, N. (2001). International standards for HCI and usability. *International journal of human-computer studies*, 55 (4), 533–552.
- BEVAN, N., MACLEOD, M. (1994). Usability measurement in context. *Behaviour & information technology*, 13 (1-2), 132–145.
- BROOKE, J. (1996). SUS-A quick and dirty usability scale. *Usability evaluation in industry*, 189 (194), 4–7.
- CHIN, J. P., DIEHL, V. A., & NORMAN, K. L. (1988). Development of an instrument measuring user satisfaction of the human-computer interface. *Proceedings of the SIGCHI conference on Human factors in computing systems*, (pp. 213–218). New York, NY: ACM.
- DIX, A. (2004). *Human-computer interaction*. Pearson Education.
- FINSTAD, K. (2010). The usability metric for user experience. *Interacting with Computers*, 22 (5), 323–327. doi:10.1016/j.intcom.2010.04.004
- HORNBÆK, K. (2006). Current practice in measuring usability: Challenges to usability studies and research. *International journal of human-computer studies*, 64 (2), 79–102.
- International Organization for Standardization (2020). ISO 9241-110:2020. *Ergonomics of human-system interaction – Part 110: Interaction principles*. ISO, Geneva, Switzerland.
- International Organization for Standardization (2019). ISO 9241-210:2019. *Ergonomics of human-system interaction – Part 210: Human-centred design for interactive systems*. ISO, Geneva, Switzerland.
- International Organization for Standardization (2018). ISO 9241-11:2018. *Ergonomics of human-system interaction – Part 11: Usability: Definitions and Concepts*. ISO, Geneva, Switzerland.
- JORDAN, P. W. (2000). *Designing pleasurable products: An introduction to the new human factors*. CRC press.

- JURIC, M., PEHAR, F., & PEŠA PAVLOVIĆ, N. (2024). Translation, Psychometric Evaluation, and Validation of the Croatian Version of the User Experience Questionnaire (UEQ). *International Journal of Human-Computer Interaction*, 40 (7), 1644–1657. <https://doi.org/10.1080/10447318.2022.2147713>
- KRUG S. (2014). *Don't make me think revisited : a common sense approach to web usability*. New Riders.
- LEWIS, J. R., & SAURO, J. (2021). Usability and user experience: Design and evaluation. *Handbook of human factors and ergonomics*, 972–1015.
- LAUGWITZ, B., HELD, T., & SCHREPP, M. (2008). Construction and evaluation of a user experience questionnaire. In *HCI and Usability for Education and Work: 4th Symposium of the Workgroup Human-Computer Interaction and Usability Engineering of the Austrian Computer Society*, USAB 2008, Graz, Austria, November 20-21, 2008. Proceedings 4 (pp. 63–76). Springer Berlin Heidelberg.
- LEWIS, J. R., UTESCH, B. S., & MAHER, D. E. (2015). Measuring perceived usability: The SUS, UMUX-LITE, and AltUsability. *International Journal of Human-computer Interaction*, 31 (8), 496–505.
- LEWIS, J. R. (1995). IBM Computer Usability Satisfaction Questionnaires: Psychometric Evaluation and Instructions for Use. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 7 (1), 57–78.
- MAZE (2023). 7 key usability metrics to unlock user insights. <https://maze.co/blog/measure-usability-metrics/>
- Moran, K. (2019). Usability testing 101. Nielsen Norman Group, 1, 12. [citirano: 2024-20-2]. Dostupno na: <https://www.nngroup.com/articles/usability-testing-101/>
- NIELSEN, J. (2001). Usability Metrics. [citirano: 2024-20-2]. Dostupno na: <https://www.nngroup.com/articles/usability-metrics/>
- NIELSEN, J. (1994a). Usability inspection methods. In Conference companion on Human factors in computing systems (pp. 413–414).
- NIELSEN, J. (1994b). *Usability engineering*. Morgan Kaufmann.
- NIELSEN, J. (1993). Iterative User Interface Design. [citirano: 2024-20-2]. Dostupno na: <https://www.nngroup.com/articles/iterative-design/>
- NIELSEN, J. (2000). Why You Only Need to Test with 5 Users. [citirano: 2024-20-2]. Dostupno na: <https://www.nngroup.com/articles/why-you->

- only-need-to-test-with-5-users/
- NORMAN, D. (2013). *The Design of Everyday Things*. New York: Basic Books.
- NORMAN, D. (2007). *Emotional design: Why we love (or hate) everyday things*. Basic books.
- ROGERS, Y.; SHARP, H.; PREECE, J. (2023). *Interaction Design : Beyond Human-Computer Interaction*. Sixth ed. Hoboken: John Wiley & Sons.
- RUBIN J.; CHISNELL D. (2008). *Handbook of usability testing : how to plan design and conduct effective tests*. (2nd ed.). Wiley Pub.
- SAURO, J., & LEWIS, J. R. (2016). *Quantifying the user experience: Practical statistics for user research*. Morgan Kaufmann.
- SAURO, J. (2013). A brief history of usability. Denver: MeasuringU. [citirano: 2024-20-2]. Dostupno na: <https://measuringu.com/usability-history/>
- SCHREPP, M., HINDERKS, A., & THOMASCHEWSKI, J. (2017). Design and evaluation of a short version of the user experience questionnaire (UEQ-S). *International Journal of Interactive Multimedia and Artificial Intelligence*, 4 (6), 103–108.
- SOARES, M. M., AHAM, T., & FALCÃO, C. (2022). Usability and user experience: methods and models. In *Handbook of Usability and User-Experience* (pp. 3–22). CRC Press.
- Web Content Accessibility Guidelines (WCAG) 2. [citirano: 2024-20-2]. Dostupno na: <https://www.w3.org/WAI/standards-guidelines/wcag/>

Prilozi

Prilog 1. Primjena metrika upotrebljivosti digitalnog proizvoda na primjeru metrike uspješnosti obavljenog zadatka (engl. task completion)

Postupkovnik:

1. Definiranje cilja i svrhe istraživanja
2. Definiranje zadatka (zadataka): npr. *Pronađi proizvod*
3. Identificiranje korisnika / prikupljanje ispitanika / trijaža (engl. *screening*)
4. Testiranje, npr. mjerenje metrike uspješnosti obavljanja zadatka (engl. *task completion*) – jesu li ispitanici uspješno obavili zadatak (npr. uspješno pronašli proizvod). Ocjene daje istraživač nakon svakoga postavljenog zadatka ispitaniku: 1 = „korisnik je uspješno obavio zadatak“ i 0 = „korisnik nije uspješno obavio zadatak“. Također se može mjeriti pomoću alata za analizu podataka.
5. Analiza rezultata. Formula: broj ispitanika koji su uspješno obavili zadatak / ukupan broj ispitanika x 100 %.

Primjer: 10 ispitanika, 6 ispitanika uspješno je dodalo proizvod u košaricu.

Uspješnost obavljenog zadatka: $6/10 \times 100 \% = 60 \%$

Rezultati služe kao smjernice za dizajn ili redizajn digitalnog proizvoda.

VIII.

Digitalna humanistika

Overview of Computer Vision-Based Tools in Search and Analysis of Historical Content

Thomas MANDL

Institute of Information Science and Language Technology
University of Hildesheim, Germany
mandl@uni-hildeheim.de

ABSTRACT

Thanks/Due to progress in image analysis, researchers in the Digital Humanities (DH) can now use sophisticated computer vision systems for their work. Deep learning models have led to the implementation of powerful search systems, which are also suitable for historical and artistic content. However, current systems often lack controllability for users and therefore lead to an unsatisfying user experience. This paper explores research in this domain and analyses the potential of several current search and analysis tools. Tools based on deep learning computer vision yield sometimes unexpected but highly promising results; however, the controllability for users needs to be improved.

KEYWORDS: Computer Vision, cultural heritage, Digital Humanities (DH), image analysis

1. Introduction

Research on historical documents has seen a considerable development in the last years. The availability of extensive digital collections on the internet has led to the adoption of new research paradigms in the humanities (Bullin & Henrich, 2020). The digitization in the humanities is currently characterized by the increased use of digital tools, which, when combined with conventional qualitative-hermeneutic methodologies, give rise to mixed methods

approaches (e. g., Heuwing, Mandl & Womser-Hacker, 2016). In many research areas, the need to combine qualitative, analytic-interpretative oriented methods with digital and quantitative methods becomes apparent.

Digital editions (Sahle, 2016) allow more interactivity and facilitate access. Optical character recognition makes content searchable and is even applied to handwritten text. Thus, less explored material such as books written in Glagolitic script gain attention (Tomić, 2018).

Text mining technology can be used to automatically analyse multiple texts at once. Knowledge derived from text mining includes distribution patterns and the frequency of words in texts and their components. Based on such knowledge, the user can explore and determine how topics are dealt with in many text documents, which attitudes on specific topics are expressed, and how issues evolve over time (Mandl, 2015). Research infrastructures such as DARIAH.eu provide a variety of methods for digital text analysis.

Moreover, the visual dimension of cultural heritage is also valued in digital collections and research (Donig, 2023). Cultural heritage collections of visual material in digital formats have grown tremendously in size. The digital library Europeana.eu alone contains millions of art-related objects. The analysis of such collections can be approached from various perspectives and with a large variety of objectives (Stork, 2024). These include art historical interests, book design questions, and historical research. Traditional systems are based on manual indexing and metadata. This article will focus on automatic approaches for analysing and searching images.

First, a brief summary of image processing in Computer Vision is provided. Then, approaches of processing images within Digital Humanities are sketched out. At the core of this article, several recent systems for image search are presented. Their potential and their weaknesses are discussed.

2. Fundamentals of Image Processing

Image processing can be considered a part of signal processing or computer graphics. Currently, it also is related to Artificial Intelligence because recent methods have led to great advances. Basically, digital images can be seen as collections of pixels. This is true for raster images as they are produced by

digital cameras or scanners. Vector images are another class of images that are produced by graphic programs. This paper will focus on raster images, as they are mostly used in digital collections. In raster images, each pixel is associated with colour values. Operations such as blurring and sharpening can be carried out by slightly modifying these pixel values in relation to the values of the neighbouring pixels.

A digital perspective focusing on the matrix of numbers neglects the complexity of human image processing. Humans process images at higher levels and focus on the boundaries between regions and objects. The lack of systems capable of processing images in the same way humans do is often referred to as the semantic gap (Barz & Denzler, 2021). However, during the last decade computers have managed to mimic some of the human visual recognition capabilities.

Very successful are Convolutional Neural Networks (CNN), which combine many neurons into complex architectures. A basic CNN is composed of recurring sets of two layers: a convolution layer and a pooling layer. The convolution in a CNN combines pixels in a close neighbourhood similar to a blurring filter. The filter can be thought of as a calculation operation, which leads to new pixel values at the next level. Several filters are applied simultaneously. Pooling is a mechanism that considers a neighbouring group of pixels and only lets the strongest value pass through. Pooling reduces the amount of data. The image is transferred through several layers of convolution and pooling. The remaining values represent the content of the initial image and can be understood as its fingerprint. This representation cannot be read by humans; however, similar images will receive similar output values. These output vectors of numerical values derived from the initial pixel values are called embeddings. The embeddings are fed into a supervised learning algorithm to solve tasks such as classification. An example could be the identification of indoor vs. outdoor images. The system also feeds learning errors back into the CNN, and modifies the values of the filters accordingly, so that the system will be able to perform the task more effectively and minimize errors (Skansi, 2018).

CNNs and similar models do not require pre-defined features for developing a learning algorithm. The features are extracted from the images automatically. Features that are useful for a classification task are strengthened

by the learning algorithm. Such feature learning is part of the deep learning paradigm (Skansi, 2018). Such systems for computer vision can carry out many complex tasks including medical image analysis or plant identification.

These systems work differently from human vision. Since CNNs start from very small features and analyse neighbouring pixels, they primarily perceive texture. Based on CNNs and other models, many pre-trained systems are available for research off the shelf, for example the Yolo system or the DETR for object identification.

Multimodal models integrate text and visual information, bridging a gap between these modalities. People search images mostly based on text, and often descriptions such as captions in the form of text are available. Images and text appear together in multimodal document formats. Joint processing of image and text can exploit these semantic connections. Deep learning methods process both modalities and learn the relations between them through numerous examples in a training set. This process leads to a common representation space in which similar embeddings stand for the word elephant and for pictures of elephants.

The quality of such multimodal models depends on the data and the training procedure. The Contrastive Language-Image Pre-training (CLIP) system has achieved very high performance for the first time with 400 million pairs of related texts and images collected from the web. CLIP was trained to select the most suitable image from over 30,000 texts (Radford et al., 2021). More advanced system such as VisualBERT (Li et al., 2019) intend to learn which

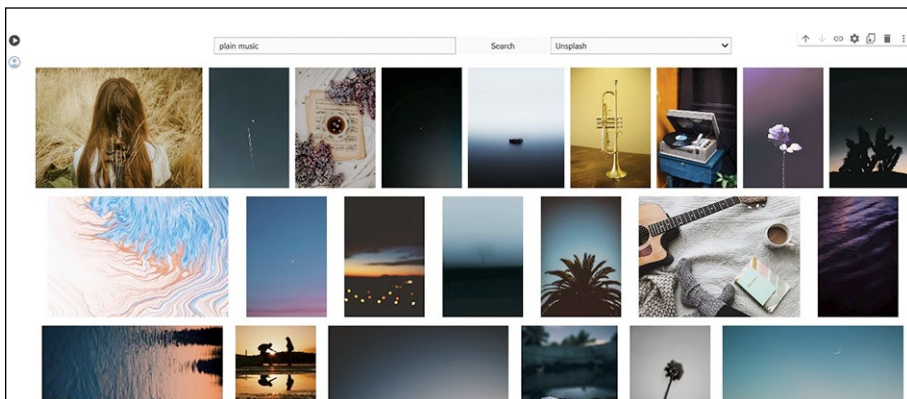

FIGURE 1. Result for the query “plain music” in an open collection

parts of the patterns of an image relate to which parts of the text. Multimodal models bring the semantics of language to the visual domain and can be used for more than just describing the obvious content of an image. This bridge between text and image can be used for several purposes, for example disambiguation of text by using images (Diem, Im & Mandl, 2023). The potential of multimodal systems can be seen in a search within a collection using CLIP. Even a search for “plain music” yields results without any metadata because textual and visual semantics are interwoven (see Figure 1).

3. Image Analysis in Cultural Heritage

The *Iconic Turn* led to a stronger orientation of cultural studies towards visual material. Research with images and visual material has established itself within the humanities beyond classic image sciences such as art history. Nevertheless, the development of appropriate tools and methods for Distant Viewing, which stands for the automatic analysis of large amounts of objects and visual data (also considering architecture and movies) with AI algorithms is still an emerging research field. Although the first conference on computers and arts dates back to as early as 1968 (Pratschke, 2018), automatic processing of mass data is not widely established. According to Münster and Terras (2020), the work on image and object analysis in DH can be broadly categorized into the following areas: image analysis (patterns in large scale collections), perception-based techniques, spatial modelling, and visualization. This overview emphasizes image analysis systems as well as the visualization of functions and results in these systems. More specifically, image analysis can be divided into these areas:

- Comparison of images,
- Comparison of scenes, objects, or details (semantic),
- Detailed analysis of deviations between variants,
- Comparison of technical features (in the painting or construction process),
- Representations for searching large scale collections to find structural similarities (Bell & Ommer, 2018).

There are several attempts to facilitate visual access to large amounts of pictures by visualization techniques such as miniaturization in interfaces. A concept developed by Manovich (2013) enables insights by plotting a large number of images in small scale. This enables the observation of colour patterns by providing numerous thumbnails in a meaningful way. This idea was applied to the cover images of journals, allowing viewers to see several decades of the editions (Manovich 2013).

The classification of artists is a typical application. Good performance has been achieved for the author identification of graphic novels, which also shows that a concept such as author style can be captured (Dunst & Hartel, 2018). An error analysis of misclassified items for a portrait set can reveal insights about the collection under consideration (Diem & Mandl, 2023).

A satisfying performance has been achieved for the classification of printing technology for images in historical children's books (Im, Kim & Mandl, 2022). The identification of objects within images or illustrations is also seen as a highly relevant processing technology for art history (Impett & Offert, 2023). Although many models have been developed, they do not always reach a high performance for historical content. Since such models are trained to recognize objects in realistic and modern photos, they may not always find objects in artworks (Kim, Im & Mandl, 2024). Very different results can be expected even within, for example, various books of the same genre (Mitera et al., 2021).

However, one needs to consider that concepts in DH are not always clearly defined but fuzzy and cannot be identified by recognizing one object type. This is especially true for high level concepts such as beauty (Cetinic, Lipic & Grgic, 2019). Although attempts to define aesthetic concepts have been made, many issues in human perception are still not fully understood. A useful overview for the analysis of aesthetic concepts is provided by Brachmann and Redies (2018).

The possibilities to process images based on several levels range from simple colour similarity analysis to matching based on object detection, as well as similarity based on classification outcomes. These classification systems can be trained on genre, artist, or aesthetic concepts. This enables the retrieval of images based on matching paradigms at different complexity. The

methods mentioned above can also be applied to movies (e. g., Schmidt & Kurek, 2022).

Innovations from digital disciplines need to be adopted by DH, and the specific demands and special requirements of scholarly topics in the humanities need to stir new developments in the digital domain. Given the multiplicity of options arising from innovation in computer vision, there is a great need for interactive functions of systems (Bell & Ommer, 2018).

4. Image-Based Search and Analysis Tools in Cultural Heritage

General Web search engines can also be used to search for images and to find similar ones. Specific image services such as GettyImages or Pinterest enable access to huge collections of curated or user generated visual content. Many systems have been proposed specifically for analysing historical images either for art history or within illustrations in books. Most of them employ search within metadata such as, for example, the image search within Europeana.eu.

A system that allows exploration based on similarity from a given image is the online search of the Bavarian State Library (Bayerische Staatsbibliothek München, <https://www.bsb-muenchen.de/sammlungen/bilder/>). The system works on traditional image processing systems without machine learning or deep learning methods. The algorithm extracts a descriptor, which relies on edge and colour values from individual sections of an image. These sectional values are assembled into a histogram similar to the MPG-7 standard (Brantl et al., 2017). An advantage of the system is this robust and fast processing and the large image base of the online database.

A search system developed at the University of Oxford allows similarity search for a part of an image. It can be helpful to find reused images (see Figure 2).

Deep representation models have been used in a similarity matching tool that works on a collection of visual material within children's and youth literature (Helm et al., 2021). Children's books typically contain more images than adult books. As a consequence, they are of special interest for an analysis of images. Although non-fiction books for children enjoy rather

great popularity at present as well as their modern (inter)medial and (inter)modal forms, the resonance within the research area of children's literature with respect to this genre is quite limited. Illustrated books have played a significant role in knowledge dissemination. The declining production costs for printed images have led to a growing exposure of more and more people to rich visual resources.

A system has been developed in order to analyse illustrations in 19th-century books by applying modern deep learning computer vision methods (Im, 2024). The system finds exact copies but also more fuzzy levels of similarity. Furthermore, the system implemented uses object detection to au-

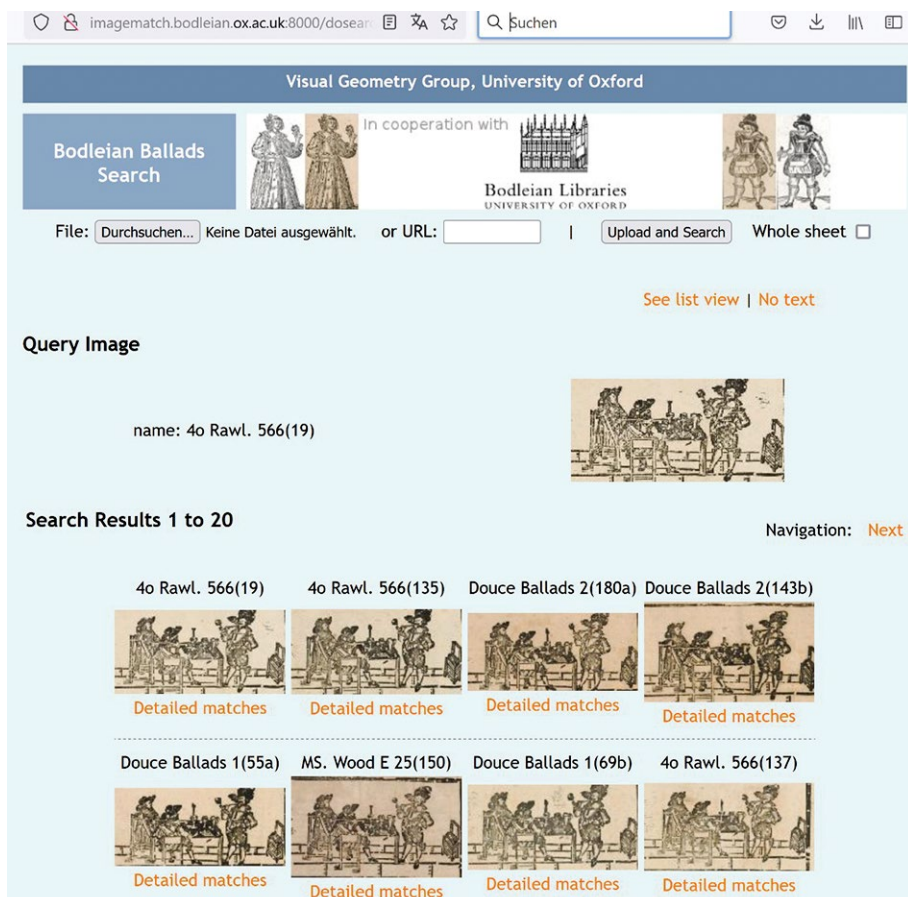

FIGURE 2. Search for part of an image in the ImageMatch system at <http://ballads.bodleian.ox.ac.uk/>

tomatically enrich the metadata available for searching the images. It allows not only a search for the objects, which were recognized, but also the specification of their location within a 3x3 grid over each image. The user can search for an image with two humans in the middle and a bird on the top left. The composition of the image apart from visual similarity, for example based on colours, becomes explorable (Im, 2024). With further work, this functionality could be extended to high level scenes such as teaching or family scenes.

Similar goals are pursued by other search systems based on deep machine learning technology. The iArt system uses deep embedding and, among others, the CLIP representation to map between text and image (see Figure 3). IArt allows the search for both concrete and high level concepts (Springstein et al., 2021). It comprises a powerful clustering system that orders the objects into meaningful groups. Furthermore, it allows setting parameters for the search.

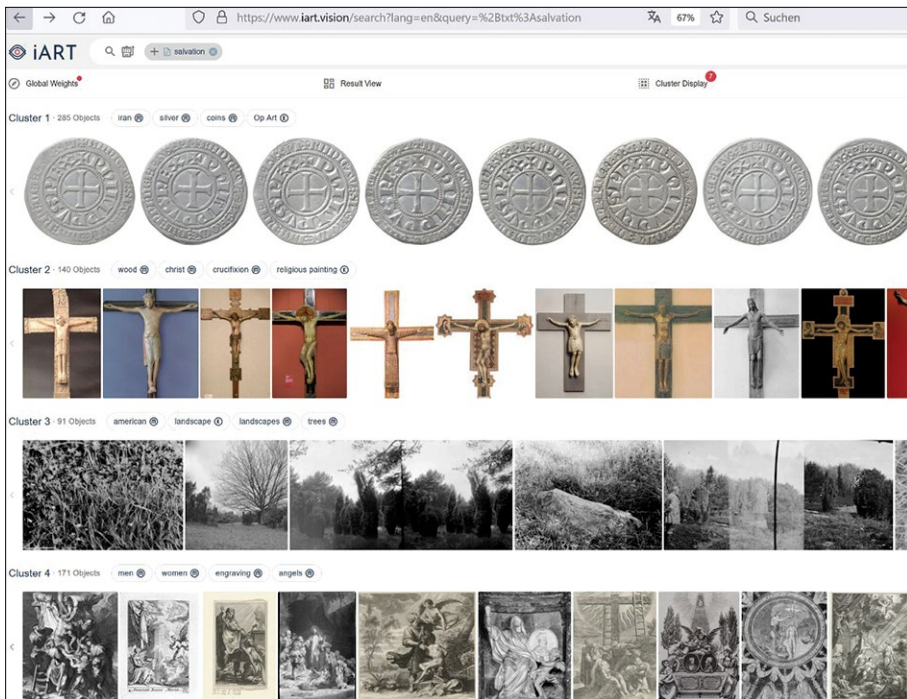

FIGURE 3. Search result for the high-level concept *salvation* in iArt.vision

The system *Imgs.ai* is also based on deep multimodal models and includes CLIP (Impett & Offert, 2023). Due to the multimodal capabilities of the background models, even abstract search terms such as *rhythm* or *energy* lead to potentially relevant results. Furthermore, *Imgs.ai* offers options for refinement of the result set and the provision of positive and negative examples. This leads to an iterative interaction process that increases controllability through experimentation (see Figure 4).

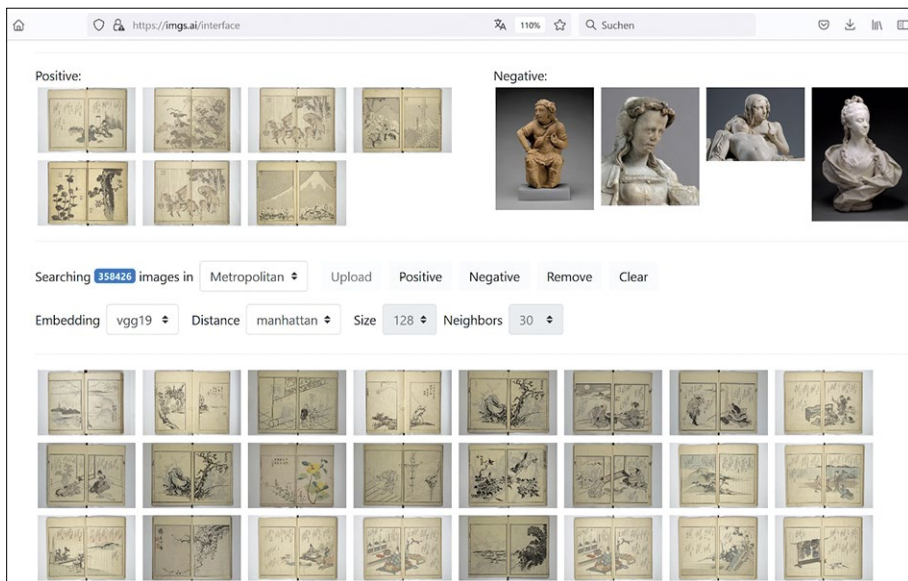

FIGURE 4. Search result in *Imgs.ai* after providing positive and negative examples

Similar to *iArt*, the system *Imgs.ai* enables the user to change some matching parameters such as the embeddings and distance functions. However, these configuration options are not aligned with the users' language and require technological knowledge. Furthermore, not even an expert in image embeddings would be able to predict how the selection of a model would affect the result.

Controllability and predictability are essential criteria for good user interfaces (ISO, 2019). Usability and a positive user experience require that users feel in control and can, to some extent, predict the system's output based on their inputs. This is a common problem for advanced AI systems in general and for the systems shown above in particular. It is necessary to provide

more control for the user. One approach for portraits allows the selection of specific embeddings using terminology from the domain (Diem, 2023).

Similar work is also conducted for improving control for users of generative models. While language prompts offer little control over results of language generation models such as ChatGPT or image creation models such as StableDiffusion, advanced systems provide greater control over the visual result (e. g., Zhang, Rao & Agrawala, 2023).

5. Conclusion

The availability of large collections of visual material as well as modern computer vision systems have opened new opportunities for analysis in DH. Standards such as the Open Archives Initiative and the IIIF standard have led to tools for mass download of images and digitized books. Nevertheless, there is still a lack of standards for storing deep learning representations and making them accessible to researchers. That might significantly lower the barrier for entry into, for example, image analysis.

For the analysis of visual content, object identification, similarity analysis, and self-trained classification are the most often used tasks. If they are applied in interesting combinations, and if they are geared towards the expectations of scholars in cultural studies, they can reveal relevant insights. However, AI powered tools need to enable much more control over the search process for researchers and other users in order to produce results that can really satisfy complex tasks. Otherwise, users might not accept these tools.

Furthermore, similar to other AI applications, image search tools need to incorporate explainability in order to show how results were obtained. Explainable AI models for images, which are currently developed (Kamakshi & Krishnan, 2023), may also support users in understanding systems and their output more efficiently.

Algorithm aversion has often been observed in other domains when results were not satisfactory. One way to alleviate this danger lies in offering configuration options (Dietvorst, Simmons & Massey, 2018), which need to build on users' domain expertise and terminology. Systems providing

scene description (Im, 2024) or transparent selection of embeddings (Diem, 2023) offer the potential to better configure and steer deep learning image systems towards user intentions (Heuwing et al., 2016).

Acknowledgements

This research was partially funded by the Fritz Thyssen Foundation within the project *Distant Viewing* as well as the Volkswagen Foundation within the project *PorträtApp*.

REFERENCES

- BARZ, B.; DENZLER, J. (2021). Content-Based Image Retrieval and the Semantic Gap in the Deep Learning Era. In: *Pattern Recognition. ICPR International Workshops and Challenges. ICPR*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68790-8_20
- BELL, P.; OMMER, B. (2018). Computer Vision und Kunstgeschichte–Dialog zweier Bildwissenschaften. In: *Computing Art Reader: Einführung in die digitale Kunstgeschichte* (pp. 1, 61-75). <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.413.c5769>
- BRACHMANN, A.; REDIES, C. (2017). Computational and experimental approaches to visual aesthetics. In: *Frontiers in computational neuroscience*, 11, 102. <https://doi.org/10.3389/fncom.2017.00102>
- BRANTL, M.; CEYNOWA, K.; MEIERS, T.; WOLF, T. (2017). Visuelle Suche in historischen Werken. *Datenbank-Spektrum*, 17(1): p 53-60. <https://doi.org/10.1007/s13222-017-0250-0>
- BULLIN, M.; HENRICH, A. (2020). Die inhaltsbasierte Bildsuche und Bilderschließung: Ansätze und Problemfelder. In: *Bilddaten in den Digitalen Geisteswissenschaften*. <https://doi.org/10.13173/9783447114608.001>
- CETINIC, E.; LIPIC, T.; GRGIC, S. (2019). A deep learning perspective on beauty, sentiment, and remembrance of art. In: *IEEE Access*, 7: 73694-73710. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2921101>
- DIEM, S. (2023). Entwicklung und Evaluierung einer flexiblen Bildähnlichkeitssuche für Expert*innen im Bereich der Porträtforschung. In: *Proceedings des 17. Internationalen Symposiums für Informationswissenschaft (ISI 2023)* Chur, Schweiz, 7.–9. November 2023. Doctoral Consortium.
- DIEM, S.; MANDL, T. (2023). Automatic Classification of Portraits: Application of Transformer and CNN Based Models for an Art Historic Dataset. In: *Proceedings of the LWDA Workshops*. Marburg, Germany, 09.-11. October. <http://ceur-ws.org>
- DIEM, S.; IM, C.J.; MANDL, T. (2023). University of Hildesheim at SemEval-2023 Task 1: Combining Pre-trained Multimodal and Generative Models for Image Disambiguation. In: *The 61st Annual Meeting of The Association for Computational Linguistics (ACL)*. <https://doi.org/10.18653/v1/2023.semeval-1.18>

- DIETVORST, B.J.; SIMMONS, J.P.; MASSEY, C. (2018). Overcoming algorithm aversion: People will use imperfect algorithms if they can (Even slightly) modify them, In: *Management Science, Institute for Operations Research and the Management Sciences*, Bd. 64, Nr. 3: 1155–1170. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2016.2643>.
- DONIG, S. (2023). Der Digital Turn in den Geisteswissenschaften und seine Implikationen für Gedächtniseinrichtungen. In: *Bibliothek Forschung und Praxis*. <https://doi.org/10.1515/bfp-2023-0046>
- DUNST, A.; HARTEL, R. (2018). Auf dem Weg zur Visuellen Stilometrie: Automatische Genre- und Autorunterscheidung in graphischen Narrativen. In: *Kritik der digitalen Vernunft. 5. Tagung „Digital Humanities im deutschsprachigen Raum“* <http://dhd2018.uni-koeln.de/wp-content/uploads/boa-DHd2018-web-ISBN.pdf>
- HELM, W.; SCHMIDELER, S.; IM, C.; MANDL, T.; KOLLMANN, S.; MÜLLER L. (2021). Wie sich die Bilder ähneln: Vom Zufallsfund zur systematischen Forschung im Bereich der automatisierten Bildähnlichkeitssuche. In: *ZfdG – Zeitschrift für digitale Geisteswissenschaften*. <https://doi.org/10.26298/melusina.8f8w-y749-wsdb>
- HEUWING, B.; MANDL, T.; WOMSER-HACKER, C. (2016). User-Centered Design and Evaluation of Text Analysis Tools in a Digital History Project. In: *Proceedings of the Association for Information Science and Technology (ASIS&T)*. Vol. 53, (1): 1–10. <https://doi.org/10.1002/pra2.2016.14505301078>
- IM, C. (2024). Deep Neural Networks for Illustration from 19th-Century Children's and Young Adults Literature: Development and Evaluation of an Illustration Information System. University of Hildesheim, Dissertation. To appear.
- IM, C.; KIM, Y.; MANDL, T. (2022). Deep learning for historical books: classification of printing technology for digitized images. In: *Multimedia Tools and Applications*, 81(4): 5867-5888. <https://doi.org/10.1007/s11042-021-11754-7>
- IMPETT, L.; OFFERT, F. (2023). *There is a Digital Art History?* arXiv preprint arXiv:2308.07464.
- ISO – International Organization for Standardization (2019). ISO 9241-210:2019. *Ergonomics of human-system interaction. Part 210: Human-cen-*

- tred design for interactive systems.* <https://www.iso.org/standard/77520.html>
- KAMAKSHI, V.; KRISHNAN, N. C. (2023). Explainable image classification: the journey so far and the road ahead. In: *AI*, 4(3): 620–651. <https://doi.org/10.3390/ai4030033>
- KIM, Y.; MANDL, T.; IM, C.; SCHMIDELER, S.; HELM, W. (2020). Applying Computer Vision Systems to Historical Book Illustrations: Challenges and First Results. In: *Post-Proceedings of the Digital Humanities in the Nordic Countries 5th Conference (DHN)* Riga. Ceur_ws. (pp. 255-260). <http://ceur-ws.org/Vol-2865/poster7.pdf>
- KIM, Y; IM, C; MANDL, T. (2024). Object Detection in Historical Images: Transfer Learning and Pseudo Labelling. In: *ACM Journal on Computing and Cultural Heritage (JOCCH)*. ACM DL.
- LI, L. H.; YATSKAR, M.; YIN, D.; HSIEH, C. J.; CHANG, K. W. (2019). VisualBERT: A simple and performant baseline for vision and language. *arXiv preprint*. <https://arxiv.org/abs/1908.03557>
- MANDL, T. (2015). Text Mining. In: *Encyclopedia of Information Science and Technology* (pp. 1923-1930). Idea Group Reference: Hershey et al.
- MANOVICH, L. (2013). Museums without Walls, Art History without Names: Visualization Methods for Humanities and Media Studies. In: *Oxford Handbook of Sound and Image in Digital Media* (pp. 253-278). Oxford.
- MITERA, H.; IM, C.; MANDL, T.; WOMSER-HACKER, C. (2021). Objekterkennung in historischen Bilderbüchern: Eine Evaluierung des Potentials von Computer Vision Algorithmen. In: *BildWissen – KinderBuch: Historische Sachliteratur für Kinder und Jugendliche und ihre digitale Analyse* (pp. 137-150). J.B. Metzler. https://doi.org/10.1007/978-3-476-05758-7_9
- MÜNSTER, S.; TERRAS, M. (2020). The visual side of digital humanities: a survey on topics, researchers, and epistemic cultures. In: *Digital Scholarship in the Humanities*, 35(2), 366-389. <https://doi.org/10.1093/llc/fqz022>
- PRATSCHKE, M. (2018). Geschichte und Kritik digitaler Kunst- und Bildgeschichte, In: *Computing Art Reader: Einführung in die digitale Kunstgeschichte* (pp. 20-37). Heidelberg: arthistoricum.net. <https://doi.org/10.11588/arthistoricum.413.c5767>
- RADFORD, A.; KIM, J. W.; HALLACY, C.; RAMESH, A.; GOH, G., AGARWAL, S., ... SUTSKEVER, I. (2021). Learning transferable visual models from natural language supervision. In: *International Conference on*

- Machine Learning* (pp. 8748-8763) PMLR. [accessed: 2024-06-15]. Available at: <http://proceedings.mlr.press/v139/radford21a>
- SAHLE, P. (2016). What is a scholarly digital edition?. In: *Digital scholarly editing: Theories and practices*, 1: 19-39.
- SCHMIDT, T.; KUREK, S. (2022). Der Einsatz von Computer Vision-Methoden für Filme-Eine Fallanalyse für die Kriminalfilm-Reihe Tatort. In: 8. *Tagung des Verbands Digital Humanities im deutschsprachigen Raum, DHd 2022, Potsdam, Germany*, March 7 - 11, 2022. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6310.528167>
- SKANSI, S. (2018). *Introduction to Deep Learning: from logical calculus to artificial intelligence*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-73004-2>
- SPRINGSTEIN, M.; SCHNEIDER, S.; RAHNAMA, J.; HÜLLERMEIER, E.; KOHLE, H.; EWERTH, R. (2021). iART: A Search Engine for Art-Historical Images to Support Research in the Humanities. In: *Proceedings 29th ACM International Conference on Multimedia*. (pp. 2801-2803). <https://doi.org/10.1145/3474085.3478564>
- STORK, D. (2024). Computer vision, ML, and AI in the study of fine art. In: *Communications of the ACM*, 67(5): 68-75. <https://doi.org/10.1145/3633454>
- TOMIĆ, M. (2018). Project Digitization, Bibliographic Description and Research of Texts Written in Glagolitic, Croatian Cyrillic and Latin Scripts Until the End of the 19th Century in the Zadar and Šibenik Area (Written Heritage). In: *Cataloging & Classification Quarterly*, <https://doi.org/10.1080/01639374.2018.1491438>
- ZHANG, L.; RAO, A.; AGRAWALA, M. (2023). Adding conditional control to text-to-image diffusion models. In: *Proceedings of the IEEE/CVF International Conference on Computer Vision*. (pp. 3836-3847).

How to Digitize Historical Pictorial Collections to Preserve Them in a Digital Life Cycle?

Michel PFEIFFER

Swiss Institute for Information Science (SII)
University of Applied Sciences Graubünden
Michel.Pfeiffer@fhgr.ch

ABSTRACT

The creation of collections in archives, libraries, museums, or documentation centres is and remains the linchpin of any practice-oriented information science studies programme. At the Swiss Institute of Information Science, the life cycle of analogue and digital cultural assets was studied early on. With the advent of digital long-term archiving, the need arose to understand and support objects and metadata from the “origin”, including during the digitization process. The establishment of a laboratory for the digitization of a wide range of cultural assets, from photography and written material to records and audiovisual media, was therefore a logical conclusion. This Lab made it possible to gain divergent perspectives in the complex process of the different models and life cycles. This paper will discuss the Metamorfoze Digitization standard as well as the technical Exchangeable Image File (Exif) Metadata Format, used for the digital life cycle aka. “digital long-term archive”. This article was originally published in German (Pfeiffer, 2020).

KEYWORDS: digital image collections, digitization standard, digital life cycle, Metamorfoze, Exif data

1. Introduction

With the advent of bits and bytes, the cultural technique of collecting and presenting is undergoing a profound upheaval. Today, there is a consensus that memory institutions are no longer solely focused on making content accessi-

ble, but also on delivering the content online for a wide variety of applications. This development has been brought about by new, technology-driven services that are competing with the traditional catalogue. Consider platforms such as Flickr, YouTube, and Instagram, or Google's convenient image search. In social media, image content is being "tagged", "liked", recommended, or even commented on like never before. Collecting institutions are therefore facing a huge challenge—technically, financially and, above all, conceptually¹. These "content" aspects have been increased by the pandemic. Which institution does not ask itself what role it should play in a "dematerialized" cultural society? How can they position themselves with their digital collections on the market?

The following text will not be able to answer these questions. This task falls to each institution individually. The text pursues the fundamental question of what specific requirements digital long-term archiving places on image data so that it cannot only be successfully presented in the long term, but also archived sustainably. This debate does not begin before archiving, when it is usually too late, but long before digitization. This is forcing a paradigm shift, "archive first". The background to this question seems almost trivial: How else can the high, recurring costs for long-term digital archiving or the communication of content be justified?

Anything that wants to be stored digitally for centuries in the future should be able to fulfil well-documented requirements in comprehensible quality. With the International Image Interoperability Framework (IIIF), a (ignored?) technology is already on the horizon that enables image data to be individually compared and used across all platforms (IIIF, 2020). It would be a shame if one's own institution were unable to use this technology in the future or any other—should it become established—simply because the quality of the image stocks is not specific enough to be able to use them in a meaningful way. On the other hand, what justifies the use of taxpayer money to preserve data scrap in OAIS-compliant long-term archiving systems?

The aim of the text is to provide a qualitative basis for ensuring that image data can be archived and presented in the long term. The article describes

¹ This position has already been discussed here: Michel Pfeiffer, How can image collections be evaluated? Selection, preservation and mediation strategies in the context of digitization projects, in: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* (2015) H2, 317-325.

which standards exist for quality assurance, which measurement tools are used for this purpose, and identifies desiderata of the archival ingest process. The author's thesis is that the traditional key properties of digital image data are insufficient for both the object data and the embedded metadata.

2. Digitization Standards

Standardization efforts such as format harmonization are aimed at preventing the file formats to be ingested from growing to apocalyptic proportions. This pleases the Preservation Planning Manager immensely (Library of Congress, 2020). He/she would rather solve four big problems than 1000 small ones. The same applies to the rampant growth of various metadata standards. Two “embedded” standards—IPTC and EXIF²—are important for digitization and long-term archiving (IPTC, 2020; EXIF, 2020).

In the digitalization process, standardization efforts are aimed at reducing complexity so that processes can be improved. The documentation of these processes creates comparability and therefore transparency. The basis of all standardization is the desire for comprehensible measurement criteria that allow a statement to be made about the quality of a digitized image. The aim here is not just to obtain “nice looking images”, but to acquire image data worthy of archiving, where any loss of information is documented and thus known. Therefore, the focus is less on defining aesthetic characteristics and more on defining technically measurable criteria.

In the last decade, several standards have been developed for the quality assurance of image data. The US standard FADGI should be mentioned here (FADGI, 2016). In cultural institutions, the guidelines initiated in 2004 have been an integral part of the American quality debate since 2007. A “four-star system” describes different tolerances that must be adhered to during digitiza-

² Exif is a standard that specifies formats for images, sound, and ancillary tags used by digital cameras incl. smartphones, scanners, and other digitization hardware. Almost all new digital hardware can use the EXIF annotation, storing information on the image such as shutter speed, exposure compensation, F number, what metric system was used, date and time the image was taken, white balance, auxiliary lenses that were used, and resolution. Some images may even store GPS information, which is handy for geographical annotations. It is perhaps not obvious, but this original information will serve as the foundation for future historians. Today, every digital preservation planner will appreciate them.

tion depending on the materials. The current version describes both transparent transmitted light media (negatives and slides) and reflective reflected light media (photography, graphics, paintings, etc.). With *Metamorfoze*, Hans van Dormolen developed a further guideline on behalf of the Dutch National Museum to ensure that colour differences in particular are minimized in the digitization process of reproductions of paintings (van Dormolen, 2012).³ The ISO standard TS 19264-1 was recently added and updated by the ISO 19264-1:2021 (ISO/TS 19264-1, 2017; ISO 19264-1, 2021). The first part of the standard, which was adopted in 2017, describes criteria for digitizing photographic, reflective incident light materials. The second part of the standard, which has not yet been published, will deal with transparent media in the future.

The individual standards differ methodically both in their mathematical formulae and in the measurement fields used to assess these criteria, as well as in the respective form of interpretation of the corresponding tolerances in which a quality criterion is deemed acceptable or not. The comparative principle of target and actual values is common to all standardization efforts. Specific measurement fields, so-called targets (Figure 1), provide the target measurement values corresponding to the standard.

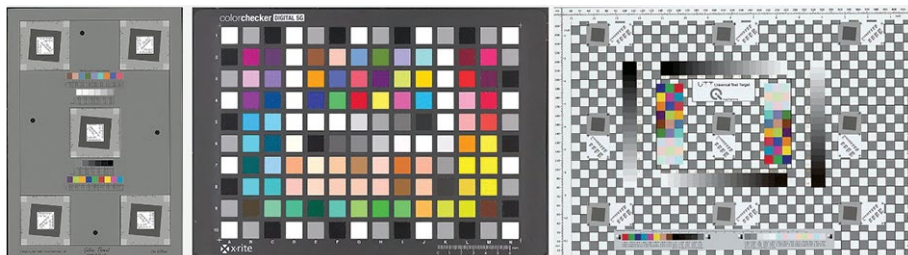

FIGURE 1. From left to right: The Golden Thread Object Level Target developed by Don Williams for the FADGI guideline, Color Checker Digital Semi Glossy from X-Rite used by Hans van Dormolen for *Metamorfoze*, and the Universal Test Target (UTT) from Image Engineering for testing the ISO 19264 standard criteria

The digitization objective is now to reproduce these target values as accurately as possible in practice. The equipment and its configuration play a

³ Hans van Dormolen has since revised this guideline, but it has not yet been published. See <https://www.ingentaconnect.com/contentone/ist/ac/2019/00002019/00000001/art00003> (accessed on 25 May 2020)

decisive role here. Not all devices are able to meet the requirements that the standards place on a digitized image. Hardware and software manufacturers must be measured against this objective. Data that fulfils these very rigid requirements can be reused almost without restriction.

To ensure that the target/actual value comparison is successful, a corresponding measurement field is attached to each original (Figure 2).

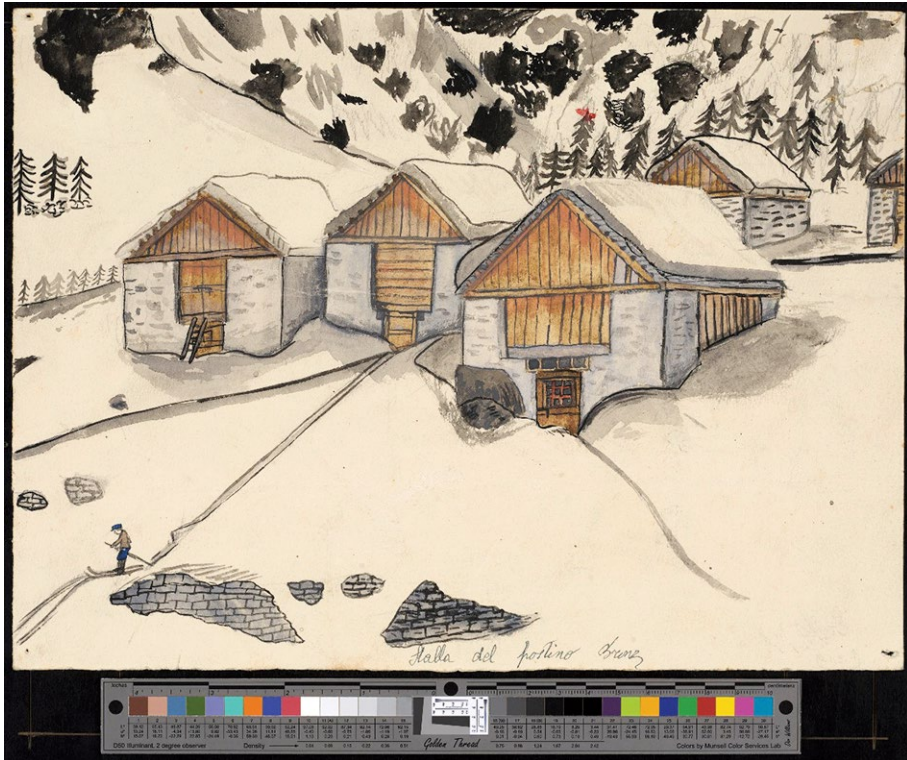

FIGURE 2. Signature PKW-009-115, Pestalozzianum Foundation Collection

Assuming an ideally homogeneous illumination, the measurement target in Figure 2 documents the actual values of the quality criteria to be examined resulting from the digitization. The quality is now determined by comparison. The assessment of quality is always based on an analysis of a “proxy”. As such, the resulting quality can never be better than the corresponding measurement field. One must be aware of this fact. By understanding the strengths and weaknesses of the targets used, quality control will be stable over a long period of time and therefore work very well.

The advantage of this approach is obvious. It can be carried out not just once, but throughout the entire future life cycle. The object itself is “inseparably” linked to its actual documentary values—which are also metadata. However, this leads to a larger image data set, which is created by the addition of the measurement field. For very small objects, which are smaller than A5, this can result in major changes to the storage capacity. The requirement quickly increases by dual figure percentage of the original file size. For larger objects between A4 and A2, the narrow strip is less significant; for formats larger than A2, the additional file size is almost negligible.

Production processes can thus be fully documented and checked. If a measured variable is not correct, the production process is checked for the corresponding defects. The strengths and weaknesses of individual scanners or digital cameras can thus be quickly recognized. The same applies to checking the software components used. A coordinated, continuous quality assurance process thus provides production security.

The supplier uses the actual values to prove that his/her end-product fulfils the ordered quality requirement. On the other hand, the purchaser of a file that must comply with a specific standard will be able to check this immediately and without any doubt in the future. Unpleasant discussions about reworking or price reductions are therefore obsolete.

3. Quality Criteria

While the US-American FADGI standard and Metamorfoze recognize up to thirteen different measurable criteria—alongside Reference File Formats, Colour Space, and Bit Depth—such as White Balance and Tonal Capture, Exposure, Gain Modulation, Noise, Illumination, Colour Cast and Colour Accuracy, Sampling Rate(s), Theoretical Resolution and Real-World Sampling Efficiency, Sharpness, Colour Misregistration, Geometric Distortion, as well as Artifacts such as Newton Rings, Light Reflections, or Dirt and Dust, this article is limited to a few exemplary criteria to simplify the introduction to the topic.

If an institution places an order according to one of the three Metamorfoze guidelines (full, light, or extralight), the standard already defines the

permitted file format, the necessary colour depth, and the working colour space (Dormolen, 2012). These three simple influencing factors can still be easily checked using familiar methods such as Jhove and Exif Toolkit (Jhove, 2020; Exif Toolkit, 2020). Depending on the original format, Metamorfoze also determines the required resolution (Dormolen, 2012). This trivial criterion—it only determines how many pixels per inch (ppi) are read out—becomes complex when the resolution is considered in terms of sharpness. This is because the measure of 600 pixels per inch, for example, provides no indication about the sharpness of these pixels. High-resolution but blurred images manifest neither short-term nor long-term meaningfulness. In technical jargon, this criterion is called resolution efficiency. The sharpness of an image motif is therefore a criterion that must always be assessed in relation to contrast and resolution. The best possible contrast in turn requires correct exposure. This outlines the interaction between light, exposure, resolution, and the resulting sharpness and colour accuracy. Colour fidelity is another critical characteristic. Here, the colour difference ΔE^4 between the target value of the target and the actual value achieved in the digitized image is compared. Metamorfoze recognizes possible tolerances. A data set may well have a single statistical outlier between ΔE 18-10 if the sum of all average colour distances does not exceed the value of 5 or 4 for Metamorfoze “full”. This value thus describes the limit of perceptible colour fidelity. Generally speaking, a ΔE values of 6 and higher are considered to be large colour differences that are immediately perceptible and therefore cannot be tolerated. Values below 1 are almost imperceptible.

The standards presented recognize additional criteria such as the distortion that describes the geometric representation tolerance. In maps and plans, for example, it ensures that a straight line remains a straight line. This enables the use of historical data in digital precise geographic information systems, for example in archaeology. The requirement for true-to-scale digitization is therefore also obvious. The outlined criteria are rounded off by further tech-

⁴ In colour science, colour difference is the distance between two colours. Common definitions make use of the Euclidean distance (ΔE) in a device-independent colour space. This metric allows quantified examination of a notion that formerly could only be described with adjectives. Quantification of these properties is of great importance to those whose work is colour critical.

nical and practical factors, such as signal noise, white balance, or tonal gradation. All criteria are operationalized, measurable, and thus objective.⁵ There is no “right” standard, nor are there good or bad targets. Ultimately, it is the combination of objectives, equipment, and measuring fields in combination with expertise and experience that ensures quality.

Misuse of the technology cannot be ruled out. Here, “ideal measuring fields” are “copied” into non-ideal images by means of image processing. This may happen in individual cases, but they can be identified very easily. With a little experience, a quality manager will immediately recognize that the values within specific device samples are constantly repeated. However, production processes are subject to changing conditions. These are based on voltage fluctuations in light sources or image sensors, rounding processes in the image-processing software or changes in climatic conditions. In this respect, specialized automatic evaluation systems are necessary.

4. Software Tools

To measure actual values, appropriate tools are needed as well. For example, some values can be analysed manually using Photoshop and Excel. This exercise is certainly useful to understand the theory but is not effective in practice. Unfortunately, the easily accessible platform *delt.ae* was closed on December 31, 2023. In recent years, this measurement platform has provided low-threshold access to countless learners (Picturae Nederland, 2020). The platform was free to use. Basically, image data was uploaded to a server, analysed, and evaluated. The user could choose between the *Metamorfoze* and *FADGI* standards; the ISO standard was not supported.

Based on the appropriate criteria and tolerances, *delt.ae* displayed the results as “red” or “green”. With another mouse click, the measured values can be analysed individually and in detail. The measurement data can

⁵ The respective formulas of the various authors or the interests of the manufacturers involved that led to the standards or targets could be the subject of an excellent debate. However, this discourse is not relevant for direct quality assurance.

also be exported as a CSV file, offering a simple and intuitive approach to the topic, which is nowadays history. Soon, high sophisticated tools such as iQ-Analyzer from Image Engineering or the Golden Thread Analysis Software introduced by Don Williams will take over (iQ-Analyzer, 2020; Image Science Associates, 2020). These solutions are very powerful but expensive for smaller projects and complex for educational purposes. The Golden Thread Analysis Software is very suitable for checking the FADGI standard. It should be mentioned here that the LOC has licensed this procedure, known as DICE, and made it available as an open-source version (FADGI, OpenDICE, and AutoSFR, 2020). Open DICE can be used well in individual cases and for teaching purposes, but larger service projects require faster and more stable tools. This is the domain of iQ-Analyzer from Image Engineering, which can also be used for the ISO quality assurance standard.

5. Metadata

It is important to note here that image data has been checked according to Metamorfoze or another standard as part of a reliable production process, i.e., file formats have also been previously validated as such. As a result of digital production processes, further technical metadata are generated, which flows into the EXIF data. In addition, it is possible to add descriptive information to the IPTC data during the production process. These datasets are significant to the lifecycle.

A central point for the ingest process are the significant properties of the digitized image objects.

“Due to the need for exact definitions of the properties to be preserved (“Significant Properties”) (and automatically those aspects that can be neglected or lost) as well as the requirements for the long-term archiving process itself, the creation of the criteria tree (“Objective Tree”) provides an enormous gain in understanding. This often makes it clear and obvious for the first time what digital long-term archiving means as a whole. The user must (and thereby will) develop an understanding of the specific properties of the inventory to be archived in order to be able to make correct requirements and

decisions.”⁶ (Neuroth et al., 2020)

If we now examine the depths of the embedded metadata (Table 1), it becomes clear that the differentiation between relevant and less relevant properties requires a well-founded analysis. The following metadata report was created with the Exiftool. It documents the “production history”, a central factor in future life cycle archive strategies.

Following Metadata tags of Figure 2; Signature PKW-009-115, Pestalozzianum Foundation Collection:

TABLE 1. *Metadata report of the signature PKW-009-115 from Figure 2*

Existing Exiftool tags			
ID	Group	Exiftool Tag	Embedded value
1	file	filesize	58 MB
2	file	filemodifydate (w)	2020:05:23 19:56:41+02:00
3	file	fileaccessdate	- 2020:05:23 19:56:41+02:00
4	file	fileinodechangedate	- 2020:05:23 19:56:41+02:00
5	file	filetype	TIFF
6	file	mimetype	image/tiff
7	file	exifbyteorder (w)	Little-endian (Intel, II)
8	file	currentiptcdigest	- ddc955ff1d862aff81a2cc680acbc3de
9	exif	subfiletype (w)	Full-resolution image
10	exif	imagewidth (w)	4919
11	exif	imageheight (w)	4091
12	exif	bitspersample (w)	8 8 8
13	exif	compression (f)	Uncompressed
14	exif	photometricinterpretation (w)	RGB
15	exif	make (w)	Phase One
16	exif	model (f)	P40+

⁶ Translated by the author. Original Copy: “Durch den Zwang zu exakten Definitionen zu den zu bewahren den Eigenschaften (‘Significant Properties’) (und damit auch automatisch jener Aspekte, die vernachlässigt werden können bzw. verloren gehen dürfen) sowie der Anforderungen an den Langzeitarchivierungsprozess selbst bietet die Erstellung des Kriterienbaumes (‘Objective tree’) einen enormen Verständnisgewinn. Hierbei wird häufig erstmals bewusst und offensichtlich, was digitale Langzeitarchivierung insgesamt bedeutet. Der Anwender muss (und wird dadurch) ein Verständnis für die spezifischen Eigenschaften des zu archivierenden Bestandes entwickeln, um richtige Anforderungen und Entscheidungen treffen zu können.“

Existing Exiftool tags			
ID	Group	Exiftool Tag	Embedded value
17	exif	stripoffsets	-28924
18	exif	orientation (f)	Horizontal (normal)
19	exif	samplesperpixel (w)	3
20	exif	rowsperstrip (w)	4091
21	exif	stripbytecounts	60370887
22	exif	xresolution (w)	400
23	exif	yresolution (w)	400
24	exif	planar configuration (w)	Chunky
25	exif	resolutionunit (w)	inches
26	exif	software (f)	Adobe Photoshop CC 2014 (Windows)
27	exif	modifydate (w)	2018:12:18 14:06:50
28	exif	artist (f)	Pestalozzianum Foundation
29	exif	copyright (w)	Pestalozzianum Foundation
30	exif	exposuretime (f)	1/100
31	exif	fnumber (w)	11
32	exif	exposureprogramme (w)	Manual
33	exif	iso (w)	100
34	exif	exifversion (w)	230
35	exif	datetimeoriginal (w)	2017:07:25 10:38:53
36	exif	createdate (f)	2017:07:25 10:38:53
37	exif	shutterspeedvalue (w)	1/100
38	exif	aperturevalue (w)	11
39	exif	exposurecompensation (f)	0
40	exif	metreingmode (f)	Centre-weighted average
41	exif	lightsource (f)	Other
42	exif	focallength (w)	80.0 mm
43	exif	colourspace (w)	Uncalibrated
44	exif	exifimagewidth (w)	4919
45	exif	exifimageheight (w)	4091
46	exif	focalplanexresolution (w)	1666.666656
47	exif	focalplaneyresolution (w)	1666.666656
48	exif	focalplaneresolutionunit (w)	cm

Existing Exiftool tags			
ID	Group	Exiftool Tag	Embedded value
49	exif	filesource (f)	Digital Camera
50	exif	scenetype (w)	Directly photographed
51	exif	whitebalance (w)	Unknown (5)
52	exif	imageuniqueid (f)	00E058000065000C04010C1E8E008BB1
53	exif	serialnumber (w)	EG031678
54	exif	lensinfo (w)	1mm f/2.799996445-21.99997864
55	exif	lensmodel (f)	Schneider Kreuznach LS 80mm f/2.8
56	xmp	xmptoolkit (w)	Adobe XMP Core 5.5-c021 79.155772, 2014/01/13-19:44:00
57	xmp	creatortool (w)	Capture One Pro 10.1.2 Windows
58	xmp	metadatadate (w)	2018:12:18 14:06:50+05:30
59	xmp	lens (f)	Schneider Kreuznach LS 80mm f/2.8
60	xmp	imagenumber (w)	35761
61	xmp	firmware (w)	P40+-M, Firmware: Main=5.2.2, Boot=2.3, FPGA=1.2.4, CPLD=5.0.1, PAVR=1.0.3, UIFC=1.0.1, TGEN=1.0
62	xmp	legacyiptcdigest (w)	3D557870844B48BA8DF0F04C0774AAC2
63	xmp	colormode (w)	RGB
64	xmp	iccprofilename (w)	eciRGB v2
65	xmp	creatorpostalcode (w)	8090
66	xmp	creatoraddress (w)	Lagerstrasse 2
67	xmp	creatorcity (w)	Zurich
68	xmp	creatorcountry (w)	Switzerland
69	xmp	rights (f)	Pestalozzianum Foundation
70	xmp	creator (f)	Pestalozzianum Foundation
71	xmp	format (w)	image/tiff
72	xmp	instanceid (f)	xmp.iid:74081619-a391-374c-871d- 51229058e9b8
73	xmp	documentid (f)	adobe:docid:photoshop:107d76a7-02a0-11e9- 8df7-f29931c0638f
74	xmp	originaldocumentid (w)	xmp.did:9ffaf707-21d3-cc48-8ca8-3de- a956b705f
75	xmp	historyaction	saved, saved
76	xmp	historyinstanceid	xmp.iid:9ffaf707-21d3-cc48-8ca8-3dea956b705f, xmp.iid:74081619-a391-374c-871d-51229058e9b8

Existing Exiftool tags			
ID	Group	Exiftool Tag	Embedded value
77	xmp	historywhen	2018:12:18 14:06:50+05:30, 2018:12:18 14:06:50+05:30
78	xmp	historysoftwareagent	Adobe Photoshop CC 2014 (Windows), Adobe Photoshop CC 2014 (Windows)
79	xmp	historychanged	/, /
80	iptc	codedcharacteriset (w)	UTF8
81	iptc	applicationrecordversion (w)	4
82	iptc	by-line (w)	Pestalozzianum Foundation
83	iptc	source (w)	Archive children & youth drawing
84	iptc	datecreated (w)	2017:07:25
85	iptc	timecreated (w)	10:38:53+00:00
86	iptc	digitalcreationdate (f)	2017:07:25
87	iptc	supplementalcategories (w)	new supplemental category
88	iptc	copyrightnotice (w)	Pestalozzianum Foundation
89	photoshop	iptcdigest (w)	ddc955ff1d862aff81a2cc680acbc3de
90	photoshop	displayedunitsx (w)	inches
91	photoshop	displayedunitsy (f)	inches
92	photoshop	globalangle (f)	30
93	photoshop	globalaltitude (f)	30
94	photoshop	photoshopthumbnail	(Binary data 7896 bytes, use -b option to extract)
95	icc_profile	profilecmmtype	ADBE
96	icc_profile	profile version	02.04.2000
97	icc_profile	profileclass	Display Device Profile
98	icc_profile	colourspace	RGB
99	icc_profile	profileconnections	XYZ
100	icc_profile	profiledatetime	2007:03:02 10:07:41
101	icc_profile	profilefilesignature	acsp
102	icc_profile	primaryplatform	Unknown ()
103	icc_profile	cmmflags	Not Embedded, Independent
104	icc_profile	devicemanufacturer	
105	icc_profile	devicemodel	
106	icc_profile	deviceattributes	Reflective, Glossy, Positive, Colour
107	icc_profile	renderingintent	Perceptual

Existing Exiftool tags			
ID	Group	Exiftool Tag	Embedded value
108	icc_profile	connections space illuminant	0.9642 1 0.82491
109	icc_profile	profile creator	bICC
110	icc_profile	profile id	9c6d34a5ada445f6146d98b0510c126d
111	icc_profile	profile copyright (w)	Copyright (C) 2007 by Color Solutions, All Rights Reserved. Licence details can be found on: http://www.eci.org/eci/en/eciRGB.php
112	icc_profile	profile description	eciRGB v2
113	icc_profile	media white point	0.9642 1 0.82491
114	icc_profile	red trc	(Binary data 1412 bytes, use -b option to extract)
115	icc_profile	green trc	(Binary data 1412 bytes, use -b option to extract)
116	icc_profile	blue trc	(Binary data 1412 bytes, use -b option to extract)
117	icc_profile	red matrix column	0.65027 0.32028 0
118	icc_profile	green matrix column	0.17804 0.60205 0.06783
119	icc_profile	blue matrix column	0.13588 0.07767 0.75708
120	composite	aperture	11
121	composite	date time created	2017:07:25 10:38:53+00:00
122	composite	image size (w)	4919x4091
123	composite	scale factor 35efl	1.1
124	composite	shutter speed	1/100
125	composite	circle of confusion	0.027 mm
126	composite	fov	22.6 deg
127	composite	focal length 35efl	80.0 mm (35 mm equivalent: 90.2 mm)
128	composite	hyperfocal distance	21.83 m
129	composite	light value	13.6

This metadata report only includes data that is embedded in the file. Classic descriptive catalogue metadata is not yet included here. Let us derive the narrative from it.

The file PKW-009.115 was digitized manually on 25 June 2017 at 10:35 am (ID 35, 36 & 84, 85) with a Phase One camera (ID 15) of type P 40 + (ID 16) on which an 80 mm (ID 42, 127) Schneider Kreuznach lens of quality class LS (ID 55) was mounted, with a shutter speed of 1/100 second (ID 37, 124) and aperture 11 (ID 38) at a sensitivity of 100 ISO (ID 33).

The camera can be unequivocally identified by its serial number (ID 53). The firmware version 5.2.2 (ID 61) installed in the camera is also visible. The RAW data of this camera was “developed” with the Capure One software version 10.1.2 (ID 57) on a Windows computer as an uncompressed tiff (ID 5, 13) with a colour depth of 8 bits per channel (ID 12) in the RGB colour space (ID 14), to which the ECI-RGB v2 colour profile (ID 64) is attached. The central colorimetric specifications are also documented. This includes the date of the ECI-RGBv2 profile (ID 100), its XYZ orientation (ID 90) with the white point definition (ID 108 and 113), and the respective channel orientation of the R, G, and B channels (ID 117-119). The image is 58 MB in size (ID 1).

The landscape-format file (ID 18) with the dimensions 4919 pixels x 4091 pixels (ID 10,11) and a resolution of 400ppi (ID 22, 23) was opened and saved on 18 December 2018 at 14:06 (ID 27) with a Windows operating system on which a Photoshop version CC from 2014 (ID 26,78) was installed. The data says nothing about the editing, only that Photoshop was configured in inches (ID 90/91). The image could also just have been opened for visual inspection and saved incorrectly. The real size can also be calculated from the technical data. A width of 4919 pixels at 400 ppi corresponds to 12.3 inches, which is 31.2 cm. The height is 26 cm. The classic recording of the object size thus becomes almost obsolete with true-to-scale digitization. At the time of production, the ownership of the file is taken from the descriptive IPTC data: Pestalozzianum Foundation, Lagerstrasse 2, 8090 Zurich, Switzerland. The source reference (ID83) refers to the holdings from the archive of children’s and youth drawings.

Any photo historian would be delighted to have this information from historical collections from the early days of photographic history. Similarly, every preservation manager will find this information valuable in order to assess a migration that might force him/her to convert image data correctly in terms of colourimetry (Table 2). The data from Table 1 and Table 2 will also provide future media archaeologists with a starting point for possible reconstruction attempts.

TABLE 2. *Measurement results of the Metamorfoze verification of the signature PKW-009-115 (Figure 2). The results shown were created using the delt.ae platform and downloaded as a CSV*

Patch	R	G	B	L	a	b2
1	118.5	95.2	82.8	40.29	12.96	12.72
2	190	161.7	147.1	66.92	15.79	15.06
3	115.2	132.4	166.1	51.2	-5.14	-22.45
4	108	125.4	79.6	46.02	-15.29	22.05
5	142.4	138.4	185.1	56.54	8.05	-25.53
6	149.5	202	191.6	73.28	-32.45	-3.8
7	209.1	142.3	71.4	64.98	36.4	57.38
8	94.1	94	175.6	40.85	12.48	-45.17
9	179.5	102.9	113.4	53.21	43.61	15.6
10	255	254.7	255	99.92	0.23	-0.12
11	243.4	242.9	248.3	95.49	0.91	-2.97
12	229.6	229.5	233.2	90.14	0.46	-2.08
13	216.6	216.6	219.4	85.04	0.31	-1.57
14	189.6	189.9	192.5	74.52	0.06	-1.52
15	163.3	163.7	165.7	64.21	-0.03	-1.24
16	130.4	129.7	131.9	51.02	0.69	-1.11
17	103.1	103	103.9	40.44	0.13	-0.45
18	76.6	77.6	77.4	30.29	-0.57	-0.09
19	50.1	49.4	50.8	19.5	0.52	-0.62
20	30.1	28.1	29.1	11.31	1.24	-0.14
21	22.6	18.9	21.2	7.96	2.4	-0.49
22	93.7	71.4	112.9	32.67	16.99	-18.26
23	180.9	202.9	94.6	74.76	-22.58	54.14
24	218.9	177.9	67.9	73.8	19.63	69.09
25	63	68.8	151.7	30.84	11.15	-46.41
26	114.5	165	98.9	57.76	-38.5	27.36
27	157.6	82.1	78.2	44.93	41.92	24.37
28	235.3	216	73.6	84.93	4.06	79.13
29	172	100.7	159.3	52.86	43.39	-14.12
30	80.8	146.1	179.3	52.53	-28.82	-29.07

The previous presentation of embedded “object & metadata” as they result from the standardized use of test targets have been outlined sufficiently to develop an understanding of the relevance of these significant image properties. In view of the complex issues of digital long-term archiving, these facts can no longer be ignored. It would simply be irresponsible to continue to digitize image collections without documentation and technical verification options and not using this data. In the future, it would be like flying blind. If future society is to require trusted repository which will facilitate discussions about “fake” images and alike, it will be essential to produce, describe, and store trustworthy digital datasets, especially if focusing on emerging technology such as AI. With regard to cultural heritage, “nice looking images” are no longer sufficient.

This raises the question of how this quality assurance measurement data should flow (automatically) into the ingest process. Such approaches are conceivable with Metadata Encoding and Transmission Standard aka. “METS-containers”; but this is a different technical discussion. The basic prerequisite for this is a commitment to standardized quality assurance with one of the standards described.

6. Balance Sheet and Prospects

The mandatory use of standards such as Metamorfoze opens new perspectives for digital long-term archiving. These are not only limited to the ingest process, but migration steps can also be checked for their success using test targets. Using the printed device-independent LAB colour values, which document the specific properties of the respective colour patches, it will be possible to create future systems that can analyse and compare these values, regardless of future computer systems.

The fear that the digitization process and the long-term archiving of data will not become “simpler” due to the methods outlined is understandable. If the complexity of digital long-term archiving is to be reduced, this requires a paradigm shift that affects the entire process chain. If archiving is not placed at the end of this chain, but before communication, many things can be simplified. This requirement is called “Archive First”. Here, the data should be

indexed after digitization and then archived in the long term as part of an OAIS-compliant solution. It is then much easier to transfer the data to the various portals. The Pestalozzianum Foundation's comprehensive project is an impressive proof of this. All digitization and indexing requirements were primarily based on the archive perspective. Once the images have been ingested, they can be harvested relatively easily via standard interfaces such as OAI-PMH and published in any presentation system which handles the OAI-PMH protocol.

In the long term, the significantly higher digitization costs associated with this increase in quality will pay off. It forces institutions to adopt a "do it once, but do it right" approach. This ensures quality and security, while enabling work with transparent and traceable documentation in the future, which is what makes the paradigm shift to "Archive First" possible in the first place.

REFERENCES

- Dormolen, Hans van: *Metamorfoze Preservation Imaging Guidelines 1.0. Image Quality*, version 1.0. metamorfoze R national programme for the preservation of paper heritage 2012. Available online at https://www.metamorfoze.nl/sites/default/files/documents/Metamorfoze_Preservation_Imaging_Guidelines_1.0.pdf, last checked on 18.02.2024.
- FADGI (2020): *OpenDICE and AutoSFR*. Available online at <http://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/digitize-OpenDice.html>, last updated on 25.05.2020, last checked on 18.02.2024.
- HARVEY, Phil (2020): *ExifTool. Read, Write and Edit Meta Information*. Available online at <https://exiftool.org>, last last checked on 11.05.2020.
- International Image Interoperability Framework (2020): *IIIF*. Available online at <https://iiif.io/>, last updated on 21.05.2020, last checked on 18.02.2024.
- International Press Telecommunications Council (IPTC) (2020): *Photo Metadata*. Available online at <https://iptc.org/standards/photo-metadata/>, last updated on 25.05.2020.000Z, last checked on 25.05.2020.
- iQ-Analyzer (2020). Available online at <https://www.image-engineering.de/products/software/376-iq-analyzer>, last updated on 25.05.2020, last checked on 18.02.2024.
- ISO/TS 19264-1:2017 (2020). Available online at <https://www.iso.org/standard/64221.html>, last updated on 25.05.2020, last checked on 18.02.2024.
- JHOVE. Open source file format identification, validation & characterisation. Available online at <http://jhove.openpreservation.org/>, last checked on 25.05.2020.
- Library of Congress (2020): *Recommended Formats Statement. Preservation*, last updated on 25.05.2020, last checked on 25.05.2020.
- NEUROTH, Heike; LIEGMANN, Hans; OSSWALD, Achim; SCHEFFEL, Regine; JEHN Mathias; STRATHMANN, Stefan (2010): *Nestor Handbuch. Eine kleine Enzyklopädie der digitalen Langzeitarchivierung*. Hg. v. Heike Neuroth, Hans Liegmann, Achim Oßwald, Regine Scheffel, Jehn Mathias und Stefan Strathmann. Kompetenznetzwerk Langzeitarchivierung und Langzeitverfügbarkeit digitaler Ressourcen für Deutschland (V2.3). Available online at <http://nestor.sub.uni-goettingen.de/handbuch/index.php>, last updated on 2008, last checked on 18.02.2024.

- PFEIFFER, Michel (2015): Wie können Bildbestände bewertet werden? Auswahl-, Erhaltungs- und Vermittlungsstrategien im Rahmen von Digitalisierungsprojekten. In: *Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History* (H2), S. 317–325.
- PFEIFFER, Michel (2020): Wie digitalisiert man Bilder mit Blick auf die digitale Langzeitarchivierung? In: *Information – Wissenschaft & Praxis*, Band 71: Heft 5-6, S. 303-312. Available online at <https://doi.org/10.1515/iwp-2020-2115>, last checked on 18.2.2024.
- PFEIFFER, Michel; BOSCHE, Anne (2023) Zugänglichkeit und Nutzbarkeit eines digitalen Kulturerbes in Bibliotheken und Archiven. Das Beispiel der Kinderzeichnungen der Sammlungen Pestalozzianum, S. 162. In: *Schriften der Informationswissenschaft* 76, Nachhaltige Information – Information für Nachhaltigkeit, Proceedings des 17. Internationalen Symposiums für Informationswissenschaften (ISI 2023). Available online at <https://zenodo.org/records/10009338>, last checked on 18.02.2024.
- Picturae Nederland (2020): Delt.ae. Online image quality assessment. Available online at <https://deltae.picturae.com/index/home>, last updated on 25.05.2020, last checked on 30.12.2023.
- RIEGER, Thomas et al. (2023): FADGI Federal Agencies Digital Guidelines Initiative. Technical Guidelines for Digitising Cultural Heritage Materials. Creation of Raster Image Files. Available online at https://www.digitizationguidelines.gov/guidelines/FADGI%20Technical%20Guidelines%20for%20Digitizing%20Cultural%20Heritage%20Materials_3rd%20Edition_05092023.pdf, last checked on 18.2.2024.
- Standard of Japan Electronics and Information Technology Industries Association (2002): Exchangeable image file format for digital still cameras: Exif Version 2.2. JEITA CP-3451. Available online at <https://www.exif.org/Exif2-2.PDF>, last checked on 25 May 2020.
- Image Science Associates (2020). With the collaboration of Don Williams. Available online at <http://www.imagescienceassociates.com/>, last updated on 25.05.2020, last checked on 18.02.2024.

IX.

Naši studenti

Gdje se nakon završenog studija žele zaposliti studenti informacijskih znanosti sa Sveučilišta u Zadru: longitudinalno istraživanje

Mirko DUIĆ

Odjel za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
mduic@unizd.hr

SAŽETAK

Cilj ovog istraživanja bio je predstaviti preferencije redovitih studenata prve godine prijediplomskog studija *Odjela za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru u vezi s područjima u kojima bi nakon završenog studija željeli raditi. Također, cilj je istraživanja bio ustanoviti njihove motivacije za upis ovog studija te ustanoviti jesu li zadovoljni studijem. U sklopu istraživanja analizirani su odgovori prve godine studenata redovitoga prijediplomskog studija informacijskih znanosti na sljedeća pitanja: *Kako ste se odlučili upisati studij informacijskih znanosti?* i *Što bi htjeli raditi poslije studija?*. Riječ je o longitudinalnom istraživanju s obzirom na to da su odgovori na ova pitanja prikupljeni tijekom sedam akademskih godina, u periodu od 2016. do 2023. godine. Odgovori su prikupljeni u okviru izrade zadatka koji su studenti radili tijekom kolegija *Uvod u mrežne sustave i tehnologije* na studiju informacijskih znanosti u Zadru. Prikupljeni su i analizirani odgovori 124 studenta. Kako bi se obradili prikupljeni odgovori studenata, korištena je metoda analize sadržaja. Svrha je istraživanja bila dobiti detaljniji uvid u stavove i preferencije studenata, kako bi se doprinijelo informiranome, kvalitetnom razmatranju o mogućem unapređenju i preoblikovanju sadržaja studijskog programa informacijskih znanosti, kao i oblikovanju različitih promocijskih aktivnosti s ciljem privlačenja novih studenata. Prema rezultatima istraživanja, znatan dio studenata izražava zadovoljstvo studijem iz različitih razloga, među kojima su raznolikost nastavnih tema tijekom studija te studentska praksa, vježbe i posjeti ustanovama. Gotovo polovina studenata studij je upisala zbog želje za radom

u knjižnicama, a najčešći razlozi koje navode za to su ljubav prema knjizi i čitanju, kao i želja za radom s djecom i mladima, sudjelovanje u njihovu odgoju i obrazovanju.

KLJUČNE RIJEČI: studij informacijskih znanosti, stavovi i preferencije studenata, Odjel za informacijske znanosti, Sveučilište u Zadru, knjižnice i čitanje

1. Uvod

Različite okolnosti utječu na područje znanosti, obrazovanja i prakse povezane s informacijama i informacijskim fenomenima. Jedna od tih okolnosti je svojevrsna revolucija u prikupljanju, stvaranju, prenošenju, obradi, pristupačnosti i pretraživosti informacija koju omogućuju digitalne i mrežne *web*-tehnologije i postupci. Različiti aspekti ovih bitnih promjena u svijetu informacija zasigurno već duže vrijeme utječu i na oblikovanje obrazovnih programa studija informacijskih znanosti. Također, na oblikovanje ovih programa utječe i povijest nastanka tih studija, koja je kod mnogih studija povezana s područjem knjižničarstva. Tako je i povijest *Odjela za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru na kojemu se izvode studiji informacijskih znanosti, usko povezana s područjem knjižničarstva o čemu svjedoči i to što se do 2011. godine *Odjel za informacijske znanosti* nazivao *Odjel za knjižničarstvo*, te je iste godine preimenovan u *Odjel za informacijske znanosti* (Dragija Ivanović, Badurina, 2020: 713). Područje je knjižničarstva u studijima informacijskih znanosti zastupljeno kroz različite kolegije koji se izvode tijekom studija na prijediplomskoj i diplomskoj razini studija. Na studijima informacijskih znanosti na Sveučilištu u Zadru, Sveučilištu u Zagrebu i Sveučilištu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku studenti polaganjem kolegija povezanih s područjem knjižničarstva stječu i bitan dio formalnih uvjeta koji im omogućuju da se zaposle u različitim vrstama knjižnica u Hrvatskoj.

Na razmatranja o daljnjim razvojem studija informacijskih znanosti u Hrvatskoj, o znanjima i vještinama koje pružaju ili bi mogli pružati svojim studentima, utječu različite okolnosti, od različitih promjena u društvu u kojemu djeluju do fluktuacija na tržištu rada. Jedna od bitnih okolnosti koja

potiče razmatranja o preoblikovanju mnogih studija u Hrvatskoj, pa tako i studija informacijskih znanosti, jest pad broja potencijalnih studenata zbog negativnih demografskih trendova u Hrvatskoj i posljedičnog smanjenja broja studenata, što je posebno izraženo tijekom posljednjih godina. Manji ukupni broj mladih koji su u dobi da mogu upisati studij utječe na manji ukupni broj studenata koji upisuju studije u Hrvatskoj. Stoga nastavno osoblje u visokoškolskim ustanovama, pa tako i nastavnici sa studija informacijskih znanosti na sveučilištima u Zagrebu, Osijeku i Zadru, imaju dodatni motiv da pojačano razmotre i (pre)oblikuju studijske programe kako bi se pokušao povećati interes potencijalnih studenata za njih te u konačnici povećao broj upisanih studenata. Naime, nastavnicima uvid u stavove studenata koji su upisali studij na jednom od navedenih triju sveučilišta, kao i njihov stupanj zadovoljstva studijem, mogu biti vrijedni pri oblikovanju i izradi obrazovnih sadržaja i studijskih programa kako bi u što je moguće većoj mjeri oni bili zanimljivi i korisni sadašnjim i budućim studentima.

2. Pregled istraživanja o mišljenjima i preferencijama studenata informacijskih znanosti

U Hrvatskoj je provedeno vrlo malo istraživanja u kojima su ispitanici bili studenti informacijskih znanosti i u kojima su istraženi njihovi stavovi i preferencije o pojedinim temama povezanim s upisanim studijem, njihove želje i planovi za zaposlenje nakon završenog studija. Jedno od tih malobrojnih istraživanja jest ono Dragije Ivanović i Badurine iz 2020. godine kojemu je cilj bio procijeniti stečene knjižničarske kompetencije završenih studenata informacijskih znanosti u Hrvatskoj u sljedećim ustanovama *Odjel za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru, *Odsjek za informacijske znanosti* Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, te *Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti* Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Istraživanje je provedeno putem upitnika koji su 2018. godine ispunila 122 ispitanika, među kojima je 84,4 % bilo ženskog roda, a 14,8 % muškog roda. Jedan od rezultata ovog istraživanja je da su ispitanici u velikoj mjeri potvrdili da su željeli studirati upravo knjižničarstvo i informacijske znanosti. Ispitanici su ocjenama od 1 do 5 vrednovali svoje slaganje s tvrdnjom da su ovaj studij

upisali jer su željeli studirati knjižničarstvo i informacijske znanosti. Ocjena 1 značila je da se ispitanik uopće ne slaže s tvrdnjom, a ocjena 5 je značila da se ispitanik u potpunosti slaže s tvrdnjom. Da se ispitanici u velikoj mjeri slažu s ovom tvrdnjom, vidljivo je iz aritmetičke sredine (AS) njihovih ocjena ove tvrdnje – 4,09. Ispitanici su se u vrlo visokoj mjeri složili s tvrdnjom da su studij upisali jer su htjeli raditi u knjižnici (AS = 4,18). Vrlo je mali broj ispitanika kao razloge za upis studija naveo druge razloge, na primjer, nemogućnost upisivanja nekoga drugog studija (AS = 1,59) ili neodlučnost u vezi s izborom studija (AS = 1,50). U odnosu na redovite studente, izvanredni su studenti češće navodili njihovo postojeće zaposlenje u knjižnici kao razlog upisivanja studija (Dragija Ivanović, Badurina, 2020: 709, 721–723). Još jedno istraživanje koje je obuhvatilo i studente informacijskih znanosti u Hrvatskoj, istraživanje je o percepcijama studija knjižničarstva i informacijskih znanosti, kao i o percepcijama profesije, od studenata u Hrvatskoj i Turskoj (Faletar Tanacković, Žilić, Kurbanoglu, Unal, 2018). Jedan od ciljeva istraživanja bio je istražiti motivaciju studenata za upis na studije knjižničarstva i informacijskih znanosti, njihova očekivanja i planove povezane s budućom karijerom. Anketu je ispunilo 69 studenata treće godine prijediplomskog studija na *Odjelu za informacijski menadžment* Sveučilišta Hacettepe u Turskoj, te *Odsjeka za informacijske znanosti* Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Od 69 ispitanika njih 66,6 % bilo je sa sveučilišta u Turskoj, dok je 33,3 % ispitanika bilo s osječkog sveučilišta. Među ispitanicima iz Turske, njih 60,9 % bilo je ženskog roda te 34,8 % muškog roda. Među ispitanicima iz Hrvatske, njih je 78,3 % bilo ženskog roda te 21,7 % muškog roda (Ibid: 46, 51). Jedno od pitanja za ispitanike je bilo da navedu riječi koje im prve padaju na pamet kada misle o profesiji u području knjižničarstva i informacijskih znanosti. Većina ispitanika iz Hrvatske je navela da je prva riječ na koju pomisle *informacije* (87 %), a na drugom mjestu je riječ *knjižnice* (78,3 %). Većina ispitanika iz Turske je također navela da je prva riječ na koju pomisle *informacije* (73,9 %), a na drugom mjestu je riječ *knjižnice* (67,4 %) (Ibid: 52). Što se tiče motivacije za upis na studije u području knjižničarstva i informacijskih znanosti, većina ispitanika iz Turske je upisala ovaj tip studija jer su im ga preporučili prijatelji, članovi obitelji i druge osobe (58,7 %), dok je najviše ispitanika iz Hrvatske upisalo studij zbog raznolikosti karijernih putanja u ovoj profesiji (47,8 %). Na drugom mjestu među razlozima za upis studija

je i kod ispitanika iz Hrvatske i Turske, bila nemogućnost upisa nekog drugog studija – taj razlog ističe 34,8 % ispitanika iz Hrvatske, te 37 % ispitanika iz Turske. Zanimljiv je i podatak da je relativno mali broj ispitanika svoju motivaciju da upišu ovu vrstu studija pronašao u njihovu renomeu u javnosti i statusu koji profesija povezana s ovom vrstom studija ima u društvu – 13 % ispitanika iz Hrvatske i samo 4,3 % ispitanika iz Turske. Neznatan je broj ispitanika pronašao motivaciju za upis ove vrste studija u očekivanim kompetencijama, poput plaće – 8,7 % ispitanika iz Hrvatske i Turske (Ibid: 54).

U Velikoj Britaniji provedeno je istraživanje o tome koje dojmove mladi ljudi imaju o knjižničarstvu kao karijeri i što ih privlači u područje knjižničarstva. Anketirane su dvije skupine ispitanika: a) mladi ljudi u dobi od 18 do 24 godine, koji su u periodu donošenja odluka u vezi s izborom profesionalne karijere; b) studenti diplomskog studija knjižničarstva na Sveučilištu u Sheffieldu (Newbutt, Sen, 2009: 46). Anketu je ispunilo 19 ispitanika iz prve skupine (ispitanici koji ne studiraju knjižničarstvo). Samo je troje ispitanika odgovorilo potvrdno na pitanje jesu li ikada razmatrali da postanu knjižničari i svi su naveli da bi im se ovaj posao mogao svidati jer vole knjige. Preostalih 16 ispitanika nije razmatralo da postanu knjižničari, a kao razloge su najčešće navodili da je riječ o dosadnom poslu ili o poslu koji ne zadovoljava njihove interese, nedostatak informacija o poslu knjižničara tijekom procesa savjetovanja o odabiru karijere, prethodna odluka za drugu vrstu karijere (Ibid: 50–52). Kod druge skupine ispitanika, studenata diplomskog studija knjižničarstva na Sveučilištu u Sheffieldu, odgovori se znatno razlikuju u odnosu na prvu skupinu, što je i očekivano. Poziv za ispunjavanje anketa poslan je na *web*-adrese svih 42 studenata studija knjižničarstva, te je dio njih ispunio anketu. U istraživanju se ne navodi koliko je točno studenata ispunilo anketu, već je navedeno koliko je studenata odgovorilo na pojedino pitanje. Među pitanjima su bila i sljedeća dva pitanja: *Zašto ste željeli postati knjižničar?*, *Je li nešto specifično utjecalo na vašu odluku da postanete knjižničar?*. Na ovo je pitanje odgovorilo 16 ispitanika, a najviše je ispitanika odgovorilo da su željeli ostvariti karijeru ili napredovati radeći u knjižnicama te da su željeli raditi s korisnicima knjižnica i pomagati im (N = 9, 56,3 %). Među ovim ispitanicima znatan dio njih je naveo da su na njih utjecali ljudi zaposleni kao knjižničari. Među čestim odgovorima ispitanika je i to da ih je na upis studija knjižničarstva motivirala njihova strast za knjigama i čitanjem (N = 7,

43,8 %) što potvrđuje i izjava jednog od ispitanika: *Mislim da su čitanje i ideja pristupa znanju svima koji to žele, dvije vrlo važne stvari, te mi se mogućnost da budem uključen u to područje činila predobrom da bi ju se propustilo.* (Ibid, 49, 54). U još jednom istraživanju provedenom u Velikoj Britaniji istražene su motivacije za upis studenata na studij u području knjižničarstva i informacijskih znanosti te njihove percepcije ovog područja (Simon, Taylor, 2011). U periodu od 2005. do 2020. godine, u okviru fokus-grupa intervjuirano je 65 prijediplomskih i diplomskih studenata upisanih u program *Knjižničarskih studija Odjela za informacijske studije*, Sveučilišta Aberystwyth. Znatna većina ispitanika je bila ženskog roda, a taj podatak, prema autorima studije, nije iznenađujuć, s obzirom na to da žene čine 70 do 80 % zaposlenika u knjižnicama (Ibid: 803, 806). Proučavajući odgovore ispitanika na pitanja kako su se uključili u rad knjižnica i s informacijama, te što ih je motiviralo da upišu studij u tom području, autori su uočili nekoliko odgovora kod većeg broja ispitanika: a) slučajan susret s informacijskim poslom; b) ljubav prema knjigama; c) dugotrajan interes, tj. ambicija da rade u knjižnicama. Značajan broj ispitanika je do ideje i prakse rada u knjižnici došao na slučajan način, kao rezultat različitih promjena u poslovima koje su radili prije toga ili nakon neke veće životne promjene. Također, značajan broj ispitanika ima izraženu ljubav prema knjigama i čitanju. Ispitanici ujedno ističu da bi htjeli pomagati drugima da otkriju vrijedne knjige te da ih potaknu na čitanje. Potom, mnogi su ispitanici imali dugotrajan interes tj. ambiciju da rade u knjižnicama. Na primjer, među njima su ispitanici koji su za rad u knjižnici motivirani time što će moći pomagati ljudima i imati posao koji će im ujedno biti i poziv, za razliku od nekih drugih poslova koje su prije radili (Ibid: 807–810).

U SAD-u je provedeno istraživanje o čimbenicima koji utječu na karijerne izbore diplomskih studenata *Škole knjižničarstva i informacijskih studija* na Sveučilištu Alabama, kao i o njihovim motivacijama da odaberu upravo knjižničarsku karijeru. Anketu je ispunilo 107 ispitanika, od kojih je gotovo 72 % bilo ženskog roda (Taylor, Perry, Barton, Spencer, 2010: 35, 38). Studenti su odgovarali i na pitanje o tome koji su razlozi najviše utjecali na njihovu odluku da se kroz studij usmjere u profesiju povezanu s informacijskim znanostima ili određenim tipom knjižničarstva. Najviše ispitanika, 76 %, odgovorilo je da su im glavni razlog bile funkcije, tj. aktivnosti koje su povezane s poslom tog tipa. Na drugom su mjestu kao razlog navodili preporuke mentora, pro-

fesora, kolega na poslu ili prijatelja (34 %), a tek na trećem mjestu je navođena plaća (otprilike 30 %). Autori ove studije smatraju kako navedeni podaci upućuju na to da je većina studenata knjižničarstva i informacijskih znanosti, *više fokusirana na specifične funkcije knjižničarstva nego na prestiž, plaću ili druge dobrobiti koje bi ih mogle potaknuti na odluku da se odluče za drugačiju, prestižniju karijeru* (Ibid: 41). Zanimljiv je i podatak o tome da su na pitanje u kojem bi tipu knjižnice najviše voljeli raditi, ispitanici odgovarali da najviše preferiraju visokoškolske knjižnice (64 % ispitanika), nakon toga slijede specijalne knjižnice (41 %), narodne knjižnice (otprilike 40 %), dok oko 35 % ispitanika preferira rad u školskim knjižnicama. Rad u arhivima i muzejima preferira 36 % ispitanika (Ibid: 40).

Na Sveučilištu u Torontu u Kanadi je također provedeno istraživanje o percepcijama studenata o informacijskim profesijama i diplomskom studiju *Informacijskih studija* (Cherry, Duff, Singh, Freund, 2011). U periodu od četiri godine je otprilike 1000 studenata ovog studija ispunilo anketu koja istražuje navedene teme. U jednom od pitanja studenti su trebali navesti svoj glavni razlog upisa na diplomski studij u polju informacijskih studija. Najviše ih je odabralo kao razlog *Faktor privlačnosti* (*Mislilo sam da će ovo biti interesantan odabir karijere*) – 27 %. Druga najčešće odabrana izjava bila je *Slijedio sam svoj san* (*Cijeli život sam želio biti arhivist, knjižničar, informacijski specijalist, itd.*) – 21 %. Na trećem mjestu bila je izjava *Traženje unosnog zaposlenja* (*Želim vještine koje će mi pomoći dobiti dobar posao kada diplomiram*) – 18 % (Ibid: 124). Zanimljiv je i rezultat istraživanja o tome da su studenti ocijenili društveni status arhivistike i knjižničarstva niskim ocjenama, iako je riječ o poslovima za koje su se odabrali školovati. Na ljestvici od 1 do 10 trebali su ocijeniti društveni prestiž raznih profesija, s time da je ocjena 1 značila najniži status profesije u društvu, a ocjena 10 najviši status. Prosječna ocjena kojom su studenti ocijenili profesiju arhivista je bila 6, a profesiju knjižničara 6,2. S druge strane, mnogo višim ocjenama su ocijenili društveni prestiž profesije arhitekta (8,2), odvjetnika (8,4) i liječnika (9,3) (Ibid: 125). Ovi podaci upućuju na pomalo neobičnu situaciju da studenti upisuju studij na kojem se obrazuju za profesije za koje smatraju da imaju relativno niski društveni prestiž. Može se pretpostaviti da su bez obzira na tu okolnost, pri odluci o upisu ovog studija prevagnuli prethodno navedeni razlozi: *Faktor privlačnosti*, *Slijedio sam svoj san*, *Traženje unosnog zaposlenja*. U istraživanju povezanom sa studijima informacijskih znanosti u Sjevernoj Ame-

rici, Keren Dali i Nadia Caidi istražile su razloge zbog kojih su studentima u Kanadi i SAD-u atraktivne karijere u području knjižničarstva i informacijskih znanosti, zatim, koje su njihove percepcije ovog područja te kakav je proces studentskog donošenja odluka o upisu studija. Kao razlog za provođenje istraživanja autorice navode da će rezultati istraživanja omogućiti oblikovanje kvalitetnih sadržaja za privlačenje novih studenata za ovu vrstu studija (2016: 499). U okviru navedenog istraživanja, tijekom 2014. godine je anketirano 118 studenata s 28 studija u području knjižničarstva i informacijskih znanosti, koji su u SAD-u i Kanadi akreditirani od *Američkog knjižničarskog društva*¹ (Ibid: 499, 504–505). Prema rezultatima istraživanja treba istaknuti da su ispitanici naveli četiri područja koja vide kao poželjna za svoje buduće karijere: a) knjižnice (56 % ispitanika), b) arhivi i upravljanje zapisima (13 %); c) akademsko područje, na primjer, nastavni i istraživački poslovi (3 %); d) netradicionalna radna okruženja (28 %). Ispitanici su trebali odabrati samo jedno područje koje vide kao poželjno za razvoj svoje buduće karijere. Na ovo pitanje odgovorilo je 64 ispitanika (55 %), od kojih se njih čak 49 (77 %) u budućnosti vidi u knjižnici, troje (5 %) ih se vidi u području arhiva i upravljanja zapisima, dok ih se 12 (19 %) vidi u netradicionalnim radnim okruženjima. S druge strane, 52 ispitanika, tj. njih 45 %, navode dva ili više područja koja vide kao poželjne za razvoj svoje buduće karijere (Ibid: 507). Među netradicionalnim radnim okruženjima, tj. okruženjima izvan knjižnica i arhiva, koja ispitanici vide kao poželjna za svoje buduće karijere, nalaze se: vladine agencije, neprofitne organizacije, agencije za kulturnu baštinu, kreativne industrije (nakladništvo, videoigre, zabavne industrije), istraživačke organizacije, područje upravljanja znanjem, korporativna okruženja (privatno savjetovanje, informacijska arhitektura, oblikovanje baza podataka i razvoj te dizajn računalnih aplikacija), muzeji i kulturni centri, politika, obrazovanje izvan područja visokoškolskog obrazovanja (Ibid: 508).

Među novijim istraživanjima o studentskim percepcijama, motivacijama i razlozima upisa studija kod studenata iz triju visokoškolskih ustanova iz područja knjižničarstva i informacijskih znanosti jest ono provedeno u Republici Južnoj Africi (Sibiya, Shongwe, 2021). Anketu je ispunilo 165 studenata prve i posljednje godine studija. Zanimljiv je podatak da mnogi ispitanici prije nego što su upisali jedan od ovih studija, nisu znali što je točno studij knjižni-

¹ American Library Association

čarstva i informacijskih znanosti i za što ih priprema. Uglavnom su ih na upis studija potaknule informacijske brošure (21 %), a potom i preporuke osoba s kojima su u bliskom kontaktu – rodbina (17 %), nastavnici (10 %), prijatelji (9 %), roditelji (7 %) (Ibid: 159). Na pitanje o tome zašto su zadovoljni studiranjem u području knjižničarstva i informacijskih znanosti, ponajviše je ispitanika navelo neke od sljedećih razloga: promjene u percepciji područja knjižničarstva i informacijskih znanosti, mogućnost zaposlenja u ovom području, nije riječ o zahtjevnom području za studiranje, ljubav za pomaganje drugima te ljubav prema čitanju. Kao motivaciju da nastave studirati ove studije najviše studenata je navelo sljedeće razloge: radno okruženje (27 %) i mogućnosti zaposlenja (21 %) (Ibid: 165).

3. Metodologija

Cilj istraživanja jest ustanoviti i predstaviti preferencije redovitih studenata prve godine prijediplomskog studija *Odjela za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru u vezi s područjima u kojim bi nakon završenog studija željeli raditi. Također, cilj je istraživanja bio ustanoviti njihove motivacije za upis ovog studija te jesu li zadovoljni studijem. Istraživanje je provedeno korištenjem metode analize sadržaja.

U sklopu istraživanja analizirani su odgovori prve godine studenata redovitog prijediplomskog studija informacijskih znanosti na sljedeća pitanja: *Kako ste se odlučili upisati studij informacijskih znanosti?* i *Što bi htjeli raditi poslije studija?* Riječ je o longitudinalnom istraživanju s obzirom na to da su odgovori na ova pitanja prikupljeni tijekom sedam akademskih godina, u periodu od 2016. do 2023. godine. Odgovori su prikupljeni u okviru izrade zadatka koji su studenti radili tijekom kolegija *Uvod u mrežne sustave i tehnologije* na studiju informacijskih znanosti u Zadru.² U sklopu zadatka trebali su na-

² Tijekom navedenih sedam akademskih godina nositelj kolegija je bio izv. prof. dr. sc. Franjo Pehar, koji je održavao predavanja. Također, tijekom svih sedam akademskih godina izvođač kolegija bio je izv. prof. dr. sc. Mirko Duić, koji je održavao vježbe. Od akademske godine 2018./2019. do akademske godine 2022./2023. vježbe je uz Mirka Duića održavao i doc. dr. sc. Ante Panjkota. Zadatak u kojemu su pruženi navedeni odgovori studenata studenti su izrađivali u sklopu vježbi koje je izvodio Mirko Duić, koji je ujedno osmislio zadatak. // Odjel za informacijske znanosti. Uvod u mrežne sustave i tehnologije. Izvedbeni plan za ak. god. 2023./2024. [citirano: 2024-06-27]. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_novi_web_1/2_2

praviti *web*-središte na kojemu će se predstaviti putem odgovora na nekoliko unaprijed zadanih pitanja, a ujedno su trebali i samostalno postaviti nekoliko pitanja i odgovoriti na njih. Među unaprijed zadanim pitanjima bila su i dva prije navedena pitanja o motivima za upis na studij informacijskih znanosti te gdje bi htjeli raditi nakon završetka studija. Kako bi se produbile spoznaje o stavovima studenata, u istraživanje su uključeni i odgovori na pitanje *Kako ste zadovoljni studijem i što vam se sviđa vezano za studij?*. Kolegij na kojemu se zadatak radio obvezni je kolegij na prvoj godini prijediplomskog studija i od akademske godine 2016./2017. do akademske godine 2022./2023. na kolegij su bila upisana ukupno 172 studenta. U sklopu ovog istraživanja prikupljeni su i analizirani odgovori 124 studenta (72,1 % od ukupnog broja studenata koji su bili upisani na kolegij).³ Kako bi se obradili prikupljeni odgovori studenata, na uzorku od 124 zadatka koja su napravili, korištena je metoda analize sadržaja.

Svrha istraživanja jest u tome da se istraživanjem do sada neobrađene tematike, nastojao dobiti detaljniji uvid u stavove i preferencije studenata kako bi se doprinijelo razmatranju budućeg razvoja studijskih programa informacijskih znanosti u Zadru, izmjenama i/ili dopunama studijskog programa, kao i oblikovanju promocijskih sadržaja i aktivnosti s ciljem privlačenja novih studenata.

Odgovori studenata u istraživanju su predstavljeni na način da se ne otkrije njihov identitet. Pri predstavljanju i analizi prikupljenih rezultata odgovori studenata su šifrirani oznakama od S1 do S124.

4. Rezultati

4.1. Kvantitativni rezultati istraživanja o tome gdje studenti žele raditi nakon završenog studija

Kada promatramo ukupni uzorak studenata, dakle, 124 studenta prve godine prijediplomskoga redovitog studija koji su napravili spomenuti zadatak u periodu od 2016./2017. do 2022./2023. akademske godine, najviše je stu-

docs/izvedbeni_planovi/23_24/ljetni/IIP_23-24_UMST.pdf?ver=DrTzCryDxPy_gwEx2ij5Pg%3d%3d

³ Podaci o broju studenata upisanih na kolegij utvrđeni su uvidom u evidenciju broja upisanih studenata unutar Nastavničkog portala u sklopu ISVU sustava (<https://www.isvu.hr/nastavnickiportal>).

denata odgovorilo da želi raditi u knjižnicama, arhivima ili muzejima (N = 67, 54 %) (Tablica 1). Pri tome treba istaknuti da od 67 studenata, uvjerljivo ih najviše želi raditi upravo u knjižnicama – njih 60 (48,4 %). Potom slijede studenti koji još ne znaju gdje bi točno željeli raditi nakon završenog studija – njih 18 ili 14,5 % od ukupnog broja studenata uključenih u istraživanje. Zatim, studenti koji navode da bi htjeli raditi razne ostale poslove, osim poslova u knjižnicama, arhivima, muzejima i osim poslova u području informatike – 16 studenata (12,9 %). Na četvrtom mjestu po brojnosti su studenti koji bi nakon završenog studija željeli raditi poslove u području informatike – 14 studenata (11,3 %), a potom studenti koji bi nakon završenog studija željeli raditi poslove u knjižnicama, muzejima, arhivima, ili u području informatike – 9 studenata (7,3 %).

TABLICA 1. *Gdje studenti žele raditi nakon studija. Objedinjeni podaci za period od akademske godine 2016./2017. do 2022./2023.*

Akadske godine od 2016-2017 do 2022-2023	N	%
Knjižnice, arhivi, muzeji (KAM)	67	54
Još ne zna	18	14,5
Razni ostali poslovi	16	12,9
Informatika	14	11,3
KAM i informatika	9	7,3
Ukupno studenata koji su odgovorili	124	

U idućem dijelu teksta predstaviti ćemo rezultate istraživanja o tome gdje studenti žele raditi nakon studija, prema pojedinim akademskim godinama (Tablica 2). Najviše studenata s akademske godine 2016./2017. želi raditi u knjižnicama, arhivima ili muzejima (17 studenata ili 63 % od ukupnog broja studenata uključenih u istraživanje s ove akademske godine). Iz Tablice 2 također je vidljivo da na svim godinama najviše studenata želi raditi u knjižnicama, arhivima ili muzejima. Najveći udio studenata koji žele raditi u ovim ustanovama je na akademskoj godini 2022./2023. – njih 83,3 % ili 10 od ukupno 12 studenata. Na drugom mjestu po udjelu studenata koji žele raditi u knjižnicama, arhivima ili muzejima je akademska godina 2019./2020., sa 71,4 % studenata (10 od ukupno 14 studenata).

Najmanji je udio studenata koji žele raditi u knjižnicama, arhivima ili muzejima na akademskoj godini 2020./2021. – njih 31,3 % ili 5 od ukupno 16 studenata. Potom slijede studenti koji žele raditi u području informatike kojih je 25 % (4 studenta) te studenti koji žele raditi razne ostale poslove kojih je 18,8 % (3 studenta). Osim akademske godine 2020./2021., jedina akademska godina na kojoj manje od 50 % studenata želi raditi u knjižnicama, arhivima ili muzejima, akademska je godina 2017./2018. s 34,5 % studenata koji žele raditi u ovim ustanovama (10 od 29 studenata).

Na preostalim dvjema akademskim godinama stanje je sljedeće. Na akademskoj godini 2018./2019. u knjižnicama, arhivima ili muzejima želi raditi 62,5 % studenata (10 od ukupno 16 studenata), dok na akademskoj godini 2021./2022. u ovim ustanovama želi raditi 50 % studenata (5 od ukupno 10 studenata).

TABLICA 2. *Gdje studenti žele raditi nakon studija. Podaci za period od akademske godine 2016./2017. do 2022./2023.*

Akademska godina	2016-2017		2017-2018		2018-2019		2019-2020		2020-2021		2021-2022		2022-2023	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Knjižnice, arhivi, muzeji (KAM)	17	63,0	10	34,5	10	62,5	10	71,4	5	31,3	5	50,0	10	83,3
Informatika	3	11,1	3	10,3	2	12,5	1	7,1	4	25,0	1	10,0	0	0,0
KAM i informatika	0	0,0	4	13,8	0	0,0	1	7,1	2	12,5	2	20,0	0	0,0
Razni ostali poslovi	1	3,7	7	24,1	1	6,3	2	14,3	3	18,8	1	10,0	1	8,3
Još ne zna	6	22,2	5	17,2	3	18,8	0	0,0	2	12,5	1	10,0	1	8,3
Ukupno studenata koji su odgovorili	27		29		16		14		16		10		12	

Odgovori studenata analizirani su i prema rodu. Od 124 studenta njih 93 (75 %) ženskog je roda, dok je njih 31 (25 %) muškog roda. Studentice su u znatno većoj mjeri zainteresirane za posao u knjižnicama, arhivima i muzejima, u odnosu na studente. Od 67 studenata obaju rodova, koji su zainteresirani za rad u knjižnicama, arhivima i muzejima, njih 59 (88,1 %) ženskog je roda, dok je njih 8 (11,9 %) muškog roda (Tablica 3). Situacija

je posve drukčija u odnosu na preferencije prema poslovima u području informatike. Od 14 studenata koji imaju želju da nakon studija rade u tom području, njih 6 (42,9 %) ženskog je roda, dok je njih 8 (57,1 %) muškog roda.

TABLICA 3. *Gdje studenti žele raditi nakon studija, s obzirom na rod. Objedinjeni podaci za period od akademske godine 2016./2017. do 2022./2023.*

Akademske godine od 2016-2017 do 2022-2023	Ukupno Ž i M	Ž	%	M	%
Knjižnice, arhivi, muzeji (KAM)	67	59	88,1	8	11,9
Još ne zna	18	13	72,2	5	27,8
Razni ostali poslovi	16	10	62,5	6	37,5
Informatika	14	6	42,9	8	57,1
KAM i informatika	9	5	55,6	4	44,4

Preferencije željenog posla s obzirom na rod, predstaviti ćemo i na sljedeći način. Od ukupno 93 studentice njih 59 (63,4 %) izražava da želi raditi u knjižnicama, arhivima i muzejima. Trinaest studentica (14 %) još ne zna gdje bi željelo raditi. Također, njih 10 je odgovorilo da želi raditi razne poslove, osim poslova u knjižnicama, arhivima i muzejima, te osim poslova u području informatike (10,8 %). Osim toga, šest studentica (6,5 %) želi raditi poslove u području informatike, dok 5 studentica (5,4 %) želi raditi poslove u knjižnicama, arhivima i muzejima ili poslove u području informatike. Za razliku od studentica, od ukupno 31 studenta koji su odgovarali na pitanja o tome gdje žele raditi nakon završenog studija, njih 8 (25,8 %) želi raditi u knjižnicama, arhivima i muzejima. Isti broj studenata želi raditi poslove u području informatike. Šest studenata (19,4 %) želi raditi razne poslove, osim poslova u knjižnicama, arhivima i muzejima, i osim poslova u području informatike. Pet studenata (16,1 %) još ne zna gdje želi raditi, dok četiri studenta (12,9 %) nakon završenog studija žele raditi poslove u knjižnicama, arhivima i muzejima, ili poslove u području informatike.

4.2. Kvalitativni rezultati istraživanja o razlozima upisa studija, zadovoljstvu studijem i preporukama za upis

4.2.1. Želja za radom u knjižnicama

a) Interes za knjige, čitanje i knjižnice – najčešći razlozi za upis studija

Većina je studenata u svojim odgovorima navela da bi htjela raditi u knjižnici (N = 60; 48,4 %), a kao razlog za to mnogi od njih navode interes, tj. ljubav za knjige i čitanje (N = 23; 18,6 %). U prilog toj tvrdnji navodimo nekoliko odgovora:

- *Kao što sam već rekla, moj posao iz snova je biti knjižničarka. Razlozi su mnogi, a meni najbitniji su to što jako volim čitati te isto toliko volim ljude. (S48)⁴*
- *Još dok sam bila dijete, ljubav prema knjigama se polako pretvarala u želju za budućim poslom gdje mogu biti okružena knjigama i ljudima koji vole čitati. U srednjoj školi sam počela istraživati koji fakultet obuhvaća knjižničarstvo, i pronašla studij informacijskih znanosti te naposljetku to i upisala. (S49)*
- *Voljela bih raditi u knjižnici, okružena knjigama. (S93)*
- *Oduvijek sam voljela knjižnice, književnost i umjetnost. (S99)*

Osim izraženog interesa prema čitanju, književnosti i umjetnosti, u ovim izjavama vidljivi su i dodatni aspekti koji potiču želju kod studenata za radom u knjižnicama, a to su interes prema radu s ljudima, rad na poslu koji im omogućuje da budu okruženi knjigama i ljudima koji vole čitati. Jedan od studenata ističe i to da voli miris starih i novih knjiga, te da bi se na temelju mnogih pročitanih knjiga mogao brzo snaći u knjižnici i ljudima pružati dobre preporuke za čitanje (S56). Poticanje ljudi na čitanje je aktivnost koju ističe još jedna studentica:

- *Poslije studija bih htjela raditi u knjižnici. Oduvijek me to privlačilo i već*

⁴ Zbog osiguranja anonimnosti svakom od 124 studenata dodijeljena je oznaka od S1 do S124, te se umjesto imena pojedinih studenata navode ove oznake.

sada imam ideje kako bi kroz određene događaje potaknula mlade i odrasle da više čitaju te ukazala na prednosti ljudi koji čitaju. (S108)

Želja za radom u knjižnici ili knjižari prisutna je kod studenta koji bi u tim ustanovama želio organizirati različite projekte i radionice namijenjene djeci, starijim osobama i ljudima s posebnim potrebama (S9). Također, jedan od studenata spominje da bi želio raditi u knjižnici ne samo zato što voli čitati i želi raditi s knjigama već i stoga što je od malena u knjižnici provodio većinu vremena (S115). Isti ovaj student ujedno navodi i to da ima *stalnu potrebu za organizacijom gotovo svih stvari u svom životu* te je uz interes za kulturna i kreativna djela, i ova osobina studenta utjecala na odluku za upis upravo studija informacijskih znanosti. Često posjećivanje knjižnica prije upisa studija jedna je od aktivnosti koju ističu mnogi studenti koji žele raditi u knjižnici (N = 11, 8,9 %). Jedan od studenata ističe da se za studij informacijskih znanosti odlučio ne samo zbog interesa prema knjigama već i zbog interesa prema filmovima i glazbi, dakle, općenito kulturnim i kreativnim djelima (S89). Kod sljedeće studentice je osim interesa za knjige, presudnu ulogu za upis studija imala i ljubav prema stjecanju znanja:

- *... tijekom mog srednjoškolskog obrazovanja raslo je moje zanimanje za razne društvene predmete i strane jezike te fascinirala me je svaka informacija koju sam imala priliku naučiti. Tako su u mojim očima knjižnice postale izvori i čuvari postojećeg znanja. Odabirom ovog studija želim imati priliku naučiti o načinu funkcioniranja takvih ustanova, njihovu sadržaju i spoznavati nove informacije. (S26)*

Jedan student ističe interes za staru i rijetku knjižnu građu, te bi upravo zbog toga želio raditi u *Znanstvenoj knjižnici* u Zadru, s obzirom na to da ova knjižnica u svojem fondu ima dosta stare i rijetke građe (S113). Rad u mirnom okruženju još je jedan od razloga za rad u knjižnicama, koji navode sljedeća tri studenta:

- *Sviđa mi se rad u mirnom okruženju, uz knjige i dobru atmosferu, ali i kolege. (S75)*
- *Sviđa mi se taj miran posao knjižničara stoga sam odlučila upisati studij*

Informacijskih znanosti. (S41)

- *Poslije studija bih voljela raditi u knjižnici, po mogućnosti kao dječji knjižničar. Razlog tome je taj što obožavam knjige, rad s djecom i mir kojim knjižnice odišu. (S33)*

Za potpunije razumijevanje rezultata ovog istraživanja, bitno je napomenuti to kako postoji mogućnost da je broj studenata koji žele raditi u knjižnicama te studenata koji u knjižnicama žele raditi zbog ljubavi prema knjigama i čitanju veći od broja koji je ustanovljen ovim istraživanjem. Naime, pitanja koja su postavljena studentima bila su otvorenog tipa i na njih su različiti studenti različito detaljno odgovarali i predstavljali u većoj ili manjoj mjeri svoje stavove i preferencije u vezi s pojedinim aspektima postavljenih pitanja. Stoga je moguće da ima više studenata čiji su izrađeni zadaci analizirani u ovom istraživanju, koji žele raditi u knjižnici nakon završenog studija, te koji u knjižnicama žele raditi zbog ljubavi prema knjigama i čitanju, nego što je to utvrđeno ovim istraživanjem. Istu napomenu vrijedi uzeti u obzir i za potpunije razumijevanje rezultata istraživanja predstavljenih u idućim potpoglavljima.

b) Interes za rad s djecom u knjižnicama

Iz prethodno navedene izjave studentice (S33) vidljivo je da osim knjiga i mira kojim se odlikuju knjižnice, obožava rad s djecom. Još osam studenata ističe da nakon završetka studija želi raditi u knjižnici jer bi voljeli raditi s djecom. Sljedeći odgovori jasno upućuju na tu želju:

- *Poslije fakulteta bih voljela raditi u knjižnici. Oduvijek me to nekako privlačilo te bih voljela najviše raditi u knjižnici na dječjem odjelu. I tako u isto vrijeme raditi posao koji sam oduvijek voljela te se družiti s djecom koju obožavam. (S40)*
- *Poslije studija bih voljela raditi u knjižnici u osnovnoj školi zbog toga što volim raditi razne projekte s djecom. (S82)*
- *Djeca su kao spužve pa bi im mogla prenositi svoje znanje kroz igru i zabavu. (S41)*

Također, jedan od studenata navodi da bi želio raditi u knjižnici jer, ne samo što voli knjige i rad s ljudima već želi poučavati djecu mlađih uzrasta

o važnosti knjiga i knjižnica (S105). Drugi student smatra da knjižničarski posao može probuditi njegovu kreativnost te da svojim idejama može uvelike pridonijeti knjižničnim uslugama za djecu od najranije dobi nadalje (S33).

c) Posjeti knjižnicama, sudjelovanja u knjižničnim aktivnostima i bliskost s knjižničarima

Dio je studenata prije upisa studija informacijskih znanosti često posjećivao knjižnice i boravio u njima, što je utjecalo na razvoj interesa za upis studija i želju da nakon njegova završetka rade u knjižnicama (N = 11; 8,9 %). Osim toga, jedna je studentica volontirala u knjižnici, te je upravo zbog toga odabrala studij informacijskih znanosti, iako je za upis razmatrala i neke druge studije:

- *Ovaj studij nije bio moj prvi izbor, zapravo sam željela upisati španjolski jezik i povijest, ali ne žalim što sam na kraju upisala informacijske znanosti. Informacijske znanosti sam stavila na popis studija jer sam jedno vrijeme volontirala u knjižnici i svidio mi se taj posao. (S81)*

Slično tomu, jedna studentica ističe da se za studij informacijskih znanosti odlučila već u četvrtom razredu osnovne škole jer je voljela iznvanastavnu aktivnost *Mali knjižničari*:

- *Tu sam se jako povezala sa knjigama, aktivnostima i programima koji su se odvijali u knjižnici. Tako sam odlučila upisati ovaj studij i unaprijediti svoj znanje vezano za studij informacijskih znanosti. (S78)*

Kvalitetan, bliski odnos s knjižničarima kod pet studenata je utjecao na to da se upišu upravo na studij informacijskih znanosti. O tome svjedoče sljedeći odgovori:

- *... zadnji dan sam odlučila staviti informacijske znanosti na prvo mjesto i potvrditi odabir. Znam da ne zvuči romantično kao „oduvijek sam htjela biti...“, ali sad kada se okrenem nije mi jasno zašto prije nisam upisala informacijske znanosti, ipak sam pola života provela viseći u knjižnici sa simpatičnom tetom knjižničarkom. (S21)*

- *Studij informacijskih znanosti sam se odlučila upisati jer jednog dana želim raditi u knjižnici pa je to bila jedina opcija da bi se rad na takvom mjestu ostvario. Od malena volim knjige, odlaske s mamom u knjižnicu, druženje s knjižničarkama, te zaduživanje knjiga na pultu. Svaki slobodan trenutak u svom životu iskorištavam na dobre knjige kojih nikad ne manjka u mom slučaju, na policama naše Gradske knjižnice Zadar. (S58)*

Četvero studenata svoju motivaciju za upis na studij informacijskih znanosti u Zadru dobilo je u *Gradskoj knjižnici Zadar*. S obzirom na odgovore ovih studenata, može se reći kako je *Gradska knjižnica Zadar* svojevrsni inkubator formiranja interesa za studiranje informacijskih znanosti i za formiranje želje jednog dijela studenata za rad u knjižnici nakon završenog studija. O tome svjedoče i sljedeći odgovori:

- *Studij informacijskih znanosti mi se učinio kao neloša ideja iz razloga što sam oduvijek volio posjećivati Gradsku knjižnicu u Zadru. (S120)*
- *Kao dijete sam dosta vremena provodila u Gradskoj knjižnici Zadar te sam vrlo rano shvatila da to nije samo mjesto gdje se dolazi igrati, već da je to mjesto za učenje i druženje. Tu dolaze ljudi svih životnih dobi koji su u potrazi za novim saznanjima. U četvrtom razredu srednje škole saznala sam da na Sveučilištu u Zadru postoji studij Informacijske znanosti koji osposobljava studente za profesiju knjižničara te sam se bez ikakve dvojbe odlučila za ovaj studij. Najbolja odluka ikad. (S44)*
- *Oduvijek su mi bile zanimljive knjižničarke jer sam dosta vremena u svom djetinjstvu provodila u Gradskoj knjižnici u Zadru. Svida mi se taj miran posao knjižničara stoga sam odlučila upisati studij Informacijskih znanosti. (S41)*

Uz ljubav prema čitanju knjiga, troje studenata spominje i članove obitelji koji rade u knjižnicama ili s kojima su posjećivali knjižnicu, a koji su imali bitan utjecaj na njihovu odluku da upišu studij informacijskih znanosti:

- *Za ovaj studij čula sam preko prijateljice koja studira ovdje. Njezino zadovoljstvo odabirom studija i moja ljubav prema knjizi, odnosno umjetnosti na papiru, bili su ključni da ja završim ovdje gdje sam sada. Jedan od*

razloga također je bio odrastanje uz oca knjižničara koji je tu ljubav prenio na mene. (S38)

- *Odlučila sam upisati studij informacijskih znanosti jer volim čitati knjige i zato što sam provodila većinu svog slobodnog vremena kroz osnovnu i srednju školu u knjižnici s bakom. Moja baka je radila u Gradskoj knjižnici Marka Marulića u Splitu, ogranak Spinut. Tijekom svog srednjoškolskog obrazovanja volontirala sam na Dječjem odjelu Središnje knjižnice. (S25)*
- *Od malena volim knjige, odlaske s mamom u knjižnicu, druženje s knjižničarkama, te zaduživanje knjiga na pultu. (S58)*

d) Interes za knjižnice i informacijske tehnologije

Devet je studenata (7,3 %) koji su zainteresirani za knjižničarstvo, ali također ističu da ih zanimaju i informacijske tehnologije, što potvrđuju i sljedeći odgovori:

- *Studij informacijskih znanosti sam odlučila upisati jer me je prvenstveno zanimao svijet književnosti i knjižničarstva, a potom i svijet informacijskih tehnologija. (S34)*
- *Cijelo djetinjstvo sam provela u knjižnici pa sam tako i zavoljela knjige. Znala sam da jednom želim postati knjižničarka. Druga opcija mi je bila informatika. Kad sam saznala za studij Informacijskih znanosti, shvatila sam da je to savršen izbor za mene. (S77)*
- *Jako sam zadovoljna sa studijem i mogućnostima koje nudi. Spoj je svega što sam tražila u fakultetu - informatike te knjižničarstva. Većina kolegija je jako zanimljiva i potrebna za daljnji posao. (S46)*
- *Upisala sam studij sa željom poboljšanja svojih informatičkih sposobnosti, plus ovaj studij je bivše knjižničarstvo, a od malena sam željela biti knjižničarka. (S16)*

Ovi su studenti u studiju informacijskih znanosti pronašli poželjnu kombinaciju sadržaja iz svijeta knjižnica i informacijskih tehnologija. Iz njihovih odgovora vidljiv je interes za oba područja i da je moguće da bi nakon studija bili zadovoljni poslom u obama područjima ili poslom koji kombinira aktivnosti, znanja i vještine iz tih područja. Na primjer, jedan od studenata na pitanje o

tome što bi htio raditi poslije studija odgovara:

- *Iskreno nisam siguran. Možda nastavim dalje sa programiranjem, a možda se zaposlim u nekoj knjižnici. To su dva scenarija u kojima se definitivno mogu vidjeti nakon studija. (S47)*

4.2.2. Želja za radom u području informacijskih tehnologija

U odnosu na knjižničarstvo, znatno manji broj studenata – njih 14 (11,3 %) ističe da su studij upisali zbog informacijskih tehnologija ili zbog toga što bi najviše željeli raditi posao u području informatike. Tako jedan od studenata navodi razloge zbog kojih se upisao na ovaj studij:

- *Upisao sam studij informacijskih znanosti iz par jednostavnih razloga. Zanimljiv je smjer, dosta toga se može naučiti i nakon toga mogu birati karijeru. Bilo to kao knjižničar, stručnjak za informacijske znanosti ili programer. Od kako smo počeli sa studijem shvatio sam da mi programiranje ide od ruke i da mi je zanimljivo i planiram se time baviti nakon završetka školovanja. (S12)*

Dvoje je studenata zbog toga što se studij naziva *studij informacijskih znanosti* pomislilo da je riječ o studiju koji je prije svega informatički orijentiran. Primjere pronalazimo u sljedećim odgovorima:

- *Zapravo sam mislila da ovaj studij obuhvaća samo informatiku pa sam ga prijavila. Kasnije kad sam saznala da je informatika samo dio informacijskih znanosti, najprije sam se razočarala, ali više ne žalim. (S118)*
- *Iskreno prvi put kada sam čuo informacijske znanosti mislio sam da je informatika (vidim sad da nema smisla), tako sam odlučio upisat studij informacijskih znanosti. (S72)*

Pozitivna je okolnost u tome što isti studenti tvrde kako su trenutačno vrlo zadovoljni studijem, tj. ne žale što su ga upisali, unatoč prvotnoj zabuni u vezi s područjem kojim se studij bavi. Studijem je zadovoljan i student koji sugerira kako bi se studij trebao malo više informatički orijentirati (S123). Kao jedan od razloga za upis studija, jedan od studenata navodi uvjerenje da

će u bliskoj budućnosti trebati sve više i više zanimanja gdje će trebat znanja u raznim programima (S36). Također, jedan od studenata kao razlog upisa na studij informacijskih znanosti ističe sljedeće:

- *Na studij informacijskih znanosti sam se odlučio zbog nedavnih promjena zbog kojih ovaj smjer više nije samo knjižničarstvo. Kako se sada preimenovalao u studij Informacijskih znanosti, očekujem više fokusa na tehnološke aspekte vezane uz informacije.* (S117)

Troje studenata ima veći interes za izradu *web*-stranica. Na primjer, jedan od njih navodi da bi poslije studija htio pronaći posao koji će povezati vještine koje je u polju dizajna stekao tijekom srednjoškolskog obrazovanja s komunikacijskim i programerskim vještinama stečenima tijekom studija (S107). Još jedan student navodi da bi nakon studija želio raditi u firmi za izradu *web*-stranica:

- *Ovo me područje najviše zanima jer mi daje puno slobode i kreativnosti pa bih se time volio nastaviti baviti. No, svi ostali sadržaji s kojim sam se do sada susreo su mi prihvatljivi kao dio budućeg zanimanja.* (S92)

4.2.3. Želja za radom u arhivima, muzejima i u nakladništvu

U odnosu na knjižnice, znatno manji udio studenata u odgovorima navodi ostale informacijsko-baštinske ustanove u kojima želi raditi. Među tim su ustanovama i arhivi u kojima želi raditi 9 studenata (7,3 %). Jedna od studentica koje žele raditi u arhivu ističe da se na studij informacijskih znanosti upisala zbog interesa za stare knjige, rukopise i povijest knjižnica:

- *Nakon studija bih željela raditi u arhivu i proučavati stare dokumente, rukopise i samu povijest rodnog grada Gospića i županije. To me oduvijek zanimalo i često proučavam knjige i enciklopedije o tome.* (S116)

Na interes za rad u arhivima i muzejima upućuje i odgovor studentice koja smatra da u studijskom programu nije dovoljno predstavljeno poslovanje ovih ustanova:

- *Postoje par sitnica koje bih promijenila. To ni na koji način ne pokazuje moju nezadovoljnost studijem ili profesorima. Dakle htjela bih da se malo više orijentiramo na gradivo i na usvajanja znanja i sposobnosti koje je povezano s arhivima i muzejima jer su oni, zajedno uz knjižnice, informacijski centri. (S12)*

Jednu je studenticu ljubav prema čitanju i knjigama dovela do želje da se nakon završenog studija pokuša zaposliti u polju nakladništva:

- *Poslije fakulteta bih voljela raditi u nakladništvu. Oduvijek sam voljela čitati knjige i bila bih presretna kada bih svoju profesionalnu karijeru mogla stvoriti iz svoje ljubavi prema pisanom djelu. Isprva je to bilo knjižničarstvo, ali sve što se više upoznajem s knjižničarstvom i radom u knjižnici, sve manje se vidim u tome polju. (S114)*

4.2.4. Zadovoljstvo studijem

a) Raznolikost razloga za zadovoljstvo studenata studijem informacijskih znanosti

Bitno je istaknuti i to da u svojim odgovorima velika većina studenata ističe da su zadovoljni studijem (N = 104; 83,9 %), upućujući ujedno na specifične aspekte studija kojima su zadovoljni. U ovom dijelu teksta predstaviti ćemo njihove odgovore povezane sa zadovoljstvom studijem i izdvojiti pojedine aspekte studija koje veći broj studenata ističe kao one koji im se posebno sviđaju.

Iz sljedećeg odgovora vidljivo je zadovoljstvo studentice načinom rada odjela, predmetima koje ima na studiju, kao i dostupnošću literature:

- *Studijem sam vrlo zadovoljna i sviđa mi se način rada odjela jer je sve jako organizirano. Predmeti su mi vrlo zanimljivi. Sviđa mi se što nam je većina literature na internetu i u obliku prezentacija. (S115)*

Jedna od studentica ističe angažman profesora kao razlog njezina zadovoljstva studijem, a kao pozitivne strane studija ističe još i njegovu koncepciju te mogućnosti koje nudi za zapošljavanje:

- *Jako sam zadovoljna sa studijem, najviše su me oduševili profesori, koji žive*

i vole svoj posao, te me tako motiviraju da budem bolja. Smatram da mi studij nudi puno mogućnosti pri zapošljavanju i mislim da je studij dobro koncipiran. (S74)

Sljedeća studentica kao pozitivne strane studija ističe odličnu međusobnu komunikaciju i povezanost s kolegama i profesorima:

- *Zadovoljna sam sa studijem i mogućnostima koje mi pruža. Najviše mi se sviđa to što nas nije puno na odjelu, pa imamo odličnu komunikaciju i sa ostalim kolegama, ali i sa profesorima. Svi smo kao jedna mala obitelj. (S49)*

U navedenim odgovorima vidimo da su pojedini studenti zadovoljni načinom rada, tj. organiziranošću *Odjela za informacijske znanosti*, zanimljivošću predmeta, dostupnošću literature na internetu, profesorima koji ih motiviraju, koncepcijom studija i mogućnostima zaposlenja koje nudi, komunikacijom s kolegama i profesorima, obiteljskom atmosferom na odjelu na koju utječe i manji broj studenata što potvrđuju i sljedeći odgovori studenata:

- *A najbolja stvar vezana za studij su definitivno ljudi, i kolege i profesori koji su vrlo susretljivi. (S115)*
- *Razlog zadovoljstva je odnos profesora prema studentima, traženje naše aktivnosti i davanje zadataka koji su korisni i zanimljivi. Zanimljivo mi je što se zaista bavimo suvremenim temama i zadacima. (S29)*
- *Profesori su odlični, spremni izići u susret i spremni za dogovore. (S53)*

b) Raznolikost nastavnih tema tijekom studija i različite mogućnosti zaposlenja nakon studija

Dosta studenata kao pozitivnu stranu studija ističe njegovu raznolikost s obzirom na nastavne teme koje se obrađuju tijekom studija. Deset je studenata (8,1 %) kojima se sviđa taj aspekt studija, a ovo su neki od njihovih odgovora:

- *Razlog upisa informacijskih znanosti je njihova raznolikost i mogućnost biranja različitih zanimanja nakon završenog studija. Najveća prednost je to što možemo proširiti vidike i pronaći sebe u područjima za koja nismo ni*

mislili da nas zanimaju. (S110)

- *Informacijske znanosti su ispale zanimljivije od očekivanog. Kao što sam već napisala, najveća prednost je raznolikost kolegija. Tako u isto vrijeme učim o književnosti i o izradi web stranica. (S1)*
- *Sa studijem sam jako zadovoljna. Spaja puno grana kao što su knjižničarstvo, informatika, književnost, povijest, u principu skoro sve što mene i zanima. (S17)*
- *Kod studija mi se najviše sviđa raširenost područja kojima se ovaj studij bavi. (S116)*
- *Potpuno sam zadovoljna studijem, sviđa mi se raznolikost sadržaja i pristup učenju. (S25)*

U sljedećim odgovorima studenti su detaljnije objasnili raznolikost koju im studij informacijskih znanosti pruža te kako im to može pomoći u daljnjem obrazovanju ili na radnom mjestu nakon završetka studija:

- *Zasada sam jako zadovoljna studijem, a najviše mi se sviđa što nije cijeli studij striktno vezan uz knjižničarstvo, nego se podjednako koncentriramo na informatiku i na knjižničarstvo. Studenti kojima se više sviđa knjižničarstvo imaju dovoljno kolegija koji će im pomoći pri odlučivanju za njihov diplomski smjer, a opet studenti kojima je informatika razlog zbog kojeg su upisali ovaj studij imaju jako dobru podlogu za diplomski ukoliko se odluče za Zagreb. (S114)*
- *Zaista sam zadovoljna, premda sam tek na prvoj godini. Prvenstveno sama znanost je zanimljiva, kolegiji na odjelu su raznoliki i moderni - od učenja kako su nastajale civilizacije i prve knjižnice, do učenja programskih jezika, izrade web stranica i slično. Mislim da za svakoga ima ponešto, a u skladu je s tržištem i onime što se traži u budućnosti. (S27)*
- *Odlučila sam upisati ovaj studij jer sam preko prijatelja čula da se ne odnosi samo na knjižničarstvo već ima i mnogo drugih zanimljivih stvari kao što je pretraživanje informacija, izrada stranica, programiranje itd... Nakon toga sam sama istraživala o studiju i program mi se činio vrlo primamljiv. Poslije studija bi htjela raditi kao informacijski stručnjak kako bi pomogla i naučila ljude kako doći do točnih informacija i izvora. (S45)*

Također, jedan od studenata ističe da mu se sviđa to što informacijske znanosti pripadaju društvenom području i imaju interdisciplinarni pristup (S12), dok drugi navodi raznolikost kolegija i znanja koje studij nudi (S88).

c) Studentska praksa, vježbe i posjeti ustanovama

Prema odgovorima sljedećih studenata, može se zaključiti da im se posebno sviđaju oblici nastave koji uključuju njihov aktivniji angažman, poput vježbi i studentske prakse:

- *Ono što mi se isto tako sviđa što u sklopu većine kolegija, osim predavanja, postoje vježbe koje uglavnom prate predavanja pa na taj način možemo primjenjivati i ponavljati naučeno. (S12)*
- *Općenito mi je lakše učiti kroz praksu odnosno vježbe, a pošto imamo dosta takvih predmeta volim ovaj studij. (S41)*
- *Studij informacijskih znanosti sam odlučila upisati nakon što sam razgovarala s par studenata koji su završili isti. Opisali su mi svoje doživljaje i iskustva vezana uz studij, i ja sam naravno bila oduševljena, osim načinom funkcioniranja studija, dojmilo me i to što su imali praksu već na 2. godini. (S80)*

Također, prema odgovorima sljedećih studenata, može se zaključiti da im se posebno sviđaju posjeti različitim ustanovama, poput knjižnica i muzeja, posjeti kulturnim događanjima, studentske razmjene:

- *Sa studijem sam poprilično zadovoljna, a vezano za studij sviđaju mi se posjete raznim ustanovama te posjeti raznim kulturnim događanjima. (S42)*
- *Sa studijem sam vrlo zadovoljna. Najviše mi se sviđaju razne posjete ustanovama koje imamo kroz nastavu. Najzanimljiviji su mi kolegiji u kojima se govori o kulturnoj baštini. (S35)*

Jedan od studenata zadovoljstvo studijem temelji na njegovoj zanimljivosti te optimalnoj količini i rasporedu predavanja, a ujedno mu se studij sviđa zbog studentske razmjene kao i zbog *vježbi na računalima i posjeta određenim ustanovama* (S53).

Korištenje računala u nastavi kao pozitivan faktor ističe i sljedeća studentica:

- *Samim studijem sam vrlo zadovoljna. ... Ako moram izdvojiti jednu stvar koja mi se posebno sviđa, to bi vjerojatno bila činjenica da je pisanje i predavanje zadaća mnogo lakše putem računala nego pismeno. (S23)*

d) Umjerena opterećenost nastavom i gradivom kao razlozi zadovoljstva studijem

Dvoje studenata svoje zadovoljstvo studijem temelji i na umjerenoj opterećenosti nastavom:

- *Profesori su susretljivi i predavanja ne traju dugo pa tako imamo i puno slobodnog vremena. (S99)*
- *Sa studijem sam vrlo zadovoljan zbog male količine gradiva i broja sati, a mali broj sati je ujedno i stvar koja mi se najviše sviđa u vezi ovoga studija. (S97)*

Također, jedan od ovih dvoje studenata navodi da nastavno gradivo na studiju informacijskih znanosti nije preopširno (S97). Isto se to sviđa još jednom studentu koji je zadovoljan i time što je gradivo jednostavno svladati (S49). Da je nastavno gradivo studija jednostavno svladati, smatra i jedan od studenata kojemu je upravo to jedan od razloga zašto mu se sviđa studij informacijskih znanosti (S123). Ističe i to da je studij ispunio sva njegova očekivanja te upućuje na pozitivno okruženje prisutno na studiju. Sljedeća studentica kao pozitivnu stranu studija navodi i to da ga nije bilo teško upisati:

- *Zahvaljujući sestri, studentici informacijskih znanosti, sam saznala za taj studij. S obzirom da nisam imala nikakvih želja što se tiče izbora studija odlučila sam se za studij informacijskih znanosti jer ima jako zanimljiv program i jer nije bilo teško upasti na studij. (S90).*

4.2.5. Značenje studentskih preporuka za upis novih studenata na studij informacijskih znanosti

Iz deset je odgovora (8,1 %) vidljivo da su studenti koji su uključeni u istraživanje doznali od drugih studenata, koji su tada studirali ili već završili studij informacijskih znanosti u Zadru, različite informacije o studiju i dobili prepo-

ruke da ga upišu. Studenti koji su im preporučili studij su prijatelji ili znanci studenata čiji su odgovori predstavljeni u ovom radu, dok je jednoj studentici studij preporučila njezina sestra (S90). O studentskim preporukama studija informacijskih znanosti govore nam sljedeći odgovori:

- *Za sam studij informacijskih znanosti sam saznala prije tri, četiri godine preko kolegice koja sada završava isti. (S108)*
- *Studij informacijskih znanosti sam odlučila upisati nakon što sam razgovarala s par studenata koji su završili isti. Opisali su mi svoje doživljaje i iskustva vezana uz studij, i ja sam naravno bila oduševljena, osim načinom funkcioniranjem studija, dojmilo me i to što su imali praksu već na 2. godini. (S80)*
- *Zapravo sam htjela upisati anglistiku, ali kad je moja prijateljica upisala informacijske znanosti, shvatila sam da je to ono što bih i ja trebala jer sam oduvijek voljela knjige i hvala joj na tome. (S115)*
- *S obzirom da je puno mojih prijatelja studiralo ili završilo na tom odjelu, čula sam samo pozitivne preporuke, pa sam tako odlučila upisati informacijske znanosti. (S27)*

Iz odgovora studenata vidljivo je da su u razgovorima s prijateljima koji su studirali informacijske znanosti doznali za sadržaje na koje je usmjeren ovaj studij te su uvidjeli da su to sadržaji koji i njih interesiraju. Također, katkad su im prijatelji govorili da su zadovoljni studijem i da ga preporučuju za upis. Ove su informacije djelovale na njihove daljnje aktivnosti u vezi s upisom studija (poput istraživanja *weba* u potrazi za dodatnim informacijama o studiju) te na upis studija informacijskih znanosti. Zasigurno su na odluku studenata o upisu studija, osim preporuka drugih studenata, utjecali i drugi faktori. Na primjer, iz sljedećeg se odgovora može vidjeti koji sve elementi u pojedinom slučaju mogu biti važni za odluku o upisu:

- *Za ovaj studij čula sam preko prijateljice koja studira ovdje. Njezino zadovoljstvo odabirom studija i moja ljubav prema knjizi, odnosno umjetnosti na papiru, bili su ključni da ja završim ovdje gdje sam sada. Jedan od razloga također je bio odrastanje uz oca knjižničara koji je tu ljubav prenio na mene. (S38)*

Iz odgovora je vidljivo da su na odluku ove studentice za upis studija, osim zadovoljstva njezine prijateljice studijem, također utjecali ljubav studentice prema knjizi, kao i odrastanje uz oca knjižničara. Dakle, u ovom je slučaju niz različitih utjecaja doprinio donošenju odluke o upisu na studij informacijskih znanosti.

5. Rasprava

Iz odgovora većine studenata (N = 110; 88,7 %) vidljivo je da su zadovoljni studijem, upućujući na specifične aspekte studija kojima su zadovoljni, na primjer, raznolikost nastavnih tema tijekom studija, studentska praksa, vježbe i posjeti ustanovama. Pojedini studenti ističu da im se sviđa raznolikost nastavnih tema na studiju (N = 10; 8,1 %). Informacijske znanosti doista objedinjuju različita područja od knjižničarstva, arhivistike i muzeologije do informacijskih i komunikacijskih tehnologija i fenomena, nakladništva, kulturne baštine, digitalne humanistike, korisničkih studija, digitalnih zbirki i usluga. Primjetno je i to da, za razliku od mnogih studenata koji su iskazali svoje zadovoljstvo kombinacijom tematski vrlo različitih kolegija, nijedan se student nije u svojim odgovorima negativno izrazio o toj raznolikosti. Ova bi mišljenja studenata također trebalo uzeti u obzir pri daljnjem oblikovanju studijskog programa informacijskih znanosti, jer pružaju poticaj da se održi raznolikost kolegija koja je već prisutna u programu studija. Naravno da je pri tome znatan izazov pronaći optimalne kombinacije raznih tematskih polja kroz ponudu obveznih i izbornih kolegija, no zasigurno raznolikost kolegija, osim što odgovara velikom broju studenata, ujedno omogućuje bolje razumijevanje informacijskih fenomena u knjižničarstvu i drugim aspektima informacijskog djelovanja, te pruža studentima veći dijapazon vještina te sveobuhvatniji, potpuniji rezervoar znanja, što im sve može biti od pomoći nakon završetka studija.

Također, rezultati istraživanja upućuju na to da dio studenata ističe da im se sviđaju oblici nastave koji uključuju njihov aktivni angažman, poput vježbi i studentske prakse, kao i posjeti različitim ustanovama (knjižnicama, muzejima...), posjeti kulturnim događanjima i studentske razmjene (N = 6; 4,8 %). Ovi se oblici nastave na odjelu nastoje poticati i održavati što je više moguće

te je raznolikost u načinima izvođenja nastave dobro primljena od studenata. *Odjel za informacijske znanosti* nastoji graditi i održavati kvalitetne suradničke odnose s ustanovama poput knjižnica, kako bi studenti u njima mogli doprinijeti svojim aktivnostima tijekom studija, a ujedno steći bitna znanja, vještine, iskustva i poznanstva, što će im biti dragocjeno za izgradnju karijere nakon završenog studija. Pri posjeti kulturnim događanjima, koja su također popularna kod mnogih studenata, bitno je i da među kolegijima na studiju postoji dovoljan broj onih koji su povezani s temama iz polja kulture, bilo da je riječ o fenomenima povezanim s knjigama, nakladništvom i književnosti, ili filmom, glazbom i kulturnom baštinom. Kolegiji tog tipa omogućuju da studenti sudjeluju na različitim kulturnim događanjima te da u sklopu tih posjeta ujedno imaju aktivnosti i zadatke koji ih potiču da aktivno i pozorno sudjeluju u posjećenim događanjima. Za profesore su takvi posjeti također dobrodošli, ne samo iz razloga što unose osvježavajuću promjenu u uobičajene nastavne aktivnosti već i stoga što potiču pripremu sa studentima za pojedini posjet u vidu predstavljanja i istraživanja tema koje će biti prisutne na događanju, kao i naknadnu obradu tih tema, kada se nakon završenog posjeta, zajedno sa studentima u učionici može razgovarati i raspravljati o određenim aspektima tema koje su bile predstavljene na posjećenim događanjima.

Jedan od bitnih rezultata ovog istraživanja odnosi se na odgovore studenata o tome gdje bi htjeli raditi nakon završenog studija. Naime, nakon analize odgovora studenata utvrđeno je da od 124 studenta njih čak 67 (54 %) želi raditi u knjižnicama, arhivima ili muzejima. Pri tome je bitno istaknuti da najveći broj – njih 60 (48,4 %) želi raditi upravo u knjižnicama. Ovaj rezultat upućuje na to da je gotovo polovina studenata *Odjela za informacijske znanosti* u Zadru, studij upisala zbog želje za radom u knjižnicama. Iako je ovaj odjel još 2011. godine promijenio ime iz *Odjela za knjižničarstvo* u *Odjel za informacijske znanosti*, te je studij knjižničarstva preoblikovan u studij informacijskih znanosti, ipak je i dalje studij informacijskih znanosti mnogim studentima i dalje ostao prepoznatljiv i poželjan za upis upravo na temelju toga što pruža znanja i vještine potrebne za rad u knjižnicama. Rezultati istraživanja upućuju na to da je sve do današnjih dana održan visoki interes studenata za rad u knjižnicama. Naime, najmanje polovina studenata, koji su studij upisali u akademskim godinama 2021./2022. i 2022./2023., nakon završenog studija najviše bi željela raditi u knjižnicama.

U razdoblju koje je obuhvaćeno ovim istraživanjem, od 2016./2017. pa do 2022./2023. akademske godine, studenti su navodili različite motive i razloge zbog koji bi željeli raditi u knjižnicama, tj. zašto su upisali upravo studij informacijskih znanosti na *Odjelu za informacijske znanosti* u Zadru. Najčešći razlozi koje navode su: ljubav prema knjizi i čitanju (N = 25; 20,2 %), želja za radom s djecom, za sudjelovanjem u njihovu odgoju i obrazovanju kroz rad u knjižnicama (N = 9; 7,3 %). S obzirom na ove rezultate istraživanja, može se zaključiti da je bitno da *Odjel za informacijske znanosti* zadrži svoje jake znanstvene, nastavne i stručne veze s knjižničarstvom i knjižničnom zajednicom kako bi studentima nastavio pružati mogućnost da se osposobljavaju i razvijaju u tom području. S obzirom na značajan udio studenata koji ističu da su studij upisali zbog ljubavi prema knjizi i čitanju, kao i zbog snažne, višestruke povezanosti knjiga, čitanja i knjižnica, vrlo je bitno da se na odjelu nastoje održavati i unaprjeđivati postojeći kolegiji koji su povezani s knjižskim i čitalačkim fenomenima, kao i da se nastoje uvoditi novi kolegiji povezani s tim temama koji mogu nadograditi i osvežiti postojeću ponudu. Pri tome je bitno imati u vidu da je kod osoba koje imaju interes za čitanje i knjige ujedno često razvijen interes za kulturu općenito i za razne druge kulturne i kreativne aktivnosti i medije koji mogu biti povezani sa svijetom čitanja i knjiga. O tome nam svjedoče i izjave studenata koji upućuju na svoje šire kulturne interese. Ujedno su interesi za čitanje, interesi za knjige i druge vrste kulturnih djela i aktivnosti, usko povezani s izraženom željom mnogih studenata za rad s djecom i mladima i za sudjelovanjem u njihovu odgoju i obrazovanju kroz rad u knjižnicama. Naime, upravo kroz poznavanje i predstavljanje djela iz polja kulture, bilo da je riječ o knjigama, glazbi, filmovima, ili nekim drugim vrstama kulturnih djela, kao i kroz osmišljavanje i provođenje aktivnosti povezanih s tim djelima (recitacije, predstave, prezentacije novoobjavljenih knjiga, književne večeri i tribine, koncerti, projekcije...), knjižničari mogu privući, zadržati, zabaviti, informirati i obrazovati svoje korisnike, te su i iz tih razloga mnoge knjižnice, osim mjesta gdje se djela iz područja kulture i umjetnosti mogu posuditi, ujedno i kulturni i društveni centri njihovih zajednica. Različita kulturna djela – kao što su knjige, filmovi i glazbena djela – te dobro osmišljene i provedene aktivnosti povezane s tim kulturnim djelima, mogu privući djecu i mlade u knjižnice, motivirati ih da i poslije kroz život rado posjećuju te ustanove, koriste se njihovim uslugama i posuđuju razna djela koja su dostupna u knjižničnim fondovima. Stoga

je bitno da studiji koji obrazuju buduće knjižničare, imaju različite kolegije i druge sadržaje i aktivnosti koje će studente pripremiti za rad u knjižnicama kao ustanovama koje nisu samo mjesta za posudbu knjižnične građe, već i mjesta na kojima se može mnogo toga naučiti kroz razne programe i aktivnosti iz područja kulture i umjetnosti, kao mjesta na kojima se može sudjelovati, stvarati i uživati u različitim događanjima, te upoznati, družiti se i stvaralački surađivati s drugim posjetiteljima knjižnice sa sličnim interesima.

Osim unaprjeđivanjem postojećih kolegija te razvojem novih kolegija povezanih s knjigama, čitanjem i drugim aktivnostima povezanim s kulturom i umjetnosti, studij informacijskih znanosti u Zadru, može se, s obzirom na interes velikog broja studenata, još intenzivnije i raznovrsnije razvijati u tom smjeru i putem drugih aktivnosti povezanih s knjigom, čitanjem i kulturom, kao što su studentski projekti poticanja čitanja, gledanja kvalitetnih filmova i slušanja kvalitetne glazbe, čitateljski, filmski i glazbeni klubovi, promocija čitanja i drugih oblika kulturnih aktivnosti u lokalnoj zajednici te poticanjem i podržavanjem studentskih istraživanja raznih skupina čitatelja, kao i konzumenata ostalih oblika kulture te predstavljanjem tih istraživanja na stručnim i znanstvenim skupovima.⁵ Ove su aktivnosti dobrim dijelom već prisutne u djelovanju odjela, no uvijek postoji mogućnost za njihovo dodatno osnaživanje, posebno s obzirom na to da je otprilike polovina studenata odgovorila da je upisala studij zbog izraženog interesa za te teme. Osim toga, rezultati ovog istraživanja koji potvrđuju da vrlo velik broj studenata ima izražen interes za rad u knjižnicama, kao i veliku ljubav prema knjigama i čitanju, može biti od pomoći *Odjelu za informacijske znanosti* u osmišljavanju informativno-promocijskih aktivnosti kod mladih, prije svega srednjoškolaca, aktivnosti kojima bi ih se informiralo o studiju informacijskih znanosti i nastojalo ih se potaknuti da ga upišu. Naime, ove se informativne i promocijske aktivnosti mogu oblikovati na način da se kroz razne vidove komunikacije obraćaju upravo mladima koji u slobodno vrijeme vole čitati i koji posjećuju knjižnice, dakle, specifičnoj skupini mladih za koje postoji znatna vjerojatnost da bi mogli biti zainteresirani za studij koji im omogućuje rad u knjižnicama, ustanovama

⁵ Što se tiče kolegija povezanih s knjigom, čitanjem i drugim kulturnim temama, ovo su neki od obveznih i izbornih kolegija koji su uže s njima povezani, a trenutno su u redovima predavanja studija informacijskih znanosti u Zadru: *Osnove usmene, pisane i digitalne kulture*, *Uvod u sociologiju knjige i čitanja*, *Upoznavanje glazbene baštine*, *Kulturne studije*, *Svjetska filmska baština*, *Hrvatska filmska baština*.

koje su u najužoj vezi s knjigama, čitanjem i drugim djelima i aktivnostima iz polja kulture. Treba istaknuti da je i u različitim prethodnim istraživanjima u kojima su istražena mišljenja i preferencije studenata informacijskih znanosti ustanovljeno da je mnoge od njih na upis studija motiviralo upravo to što ih priprema za profesiju knjižničara, kao i njihova ljubav prema knjigama i čitanju (Newbutt, Sen, 2009; Simon, Taylor, 2011; Dali, Caidi, 2016; Sibiya, Shongwe, 2021).

Također, prema rezultatima istraživanja vidljivo je da su nakon studenata koji bi željeli raditi u knjižnicama, na drugom mjestu po brojnosti studenti koji još nisu sigurni gdje bi htjeli raditi: 18 studenata (14,5 %). Na trećem mjestu po brojnosti su studenti koji bi htjeli raditi razne druge poslove osim onih u knjižnicama, arhivima i muzejima te osim poslova povezanih s informatikom – 16 studenata (12,9 %). Studenti iz ove skupine navode vrlo različite vrste poslova na kojima bi željeli raditi, a među kojima su posao u nakladništvu, uredski posao, dizajn interijera, rad u knjižari. Na četvrtom mjestu po brojnosti su studenti koji žele raditi poslove u području informatike: izrada *web*-stranica, programiranje, poslove gdje je fokus na korištenju multimedijских tehnologija (grafika, izrada filmova, animacija). U ovoj je skupini 14 studenata (11,3 %).

Pri tome treba napomenuti da, iako su objedinjeni u jednu skupinu, studenti koji žele raditi poslove u području informatike međusobno se dosta razlikuju po željama u kojim se poslovima povezanim s informatikom vide nakon završenog studija. Na primjer, među ovim studentima dio njih ističe programiranje kao aktivnost koja ih najviše zanima i kojom bi se voljeli baviti ($N = 3$), a dio ih ističe posao izrade *web*-stranica ($N = 3$). Dakle, iako je riječ o različitim poslovima, kod kojih su često vrlo bitni i neki drugi elementi osim samih digitalnih tehnologija, objedinjeni su u kategoriju poslova iz područja informatike. Na primjer, u današnje doba izrada *web*-stranica je posao u kojemu je vrlo bitno korištenje digitalnih tehnologija, no u kojemu su vrlo bitni i drugi aspekti, kao što su poznavanje elemenata, pravila i povijesti dizajna, te poznavanje postupaka lijepog i funkcionalnog oblikovanja različitih vrsta multimedijских sadržaja. Među kolegijima *Odjela za informacijske znanosti* trenutačno postoje oni koji studente osposobljavaju u određenim aspektima za poslove izrade *web*-stranica, programiranja ili multimedijского oblikovanja. Neki od kolegija prisutnih u odjelnom redu predavanja su *Programiranje I*,

Programiranje II, Oblikovanje baza podataka, Rudarenje podataka. Neki od kolegija koji su tematski uže povezani s poslovima na kojima se rabe multimedijske tehnologije jesu *Uvod u mrežne sustave i tehnologije* te *Digitalna multimedija* (Odjel za informacijske znanosti 1 i 2, 2024). Ovi su kolegiji ujedno povezani i s poslovima izrade *web*-stranica. Bitno je napomenuti i to da mnogi od navedenih kolegija mogu upotpuniti znanja i vještine budućih knjižničara s obzirom na to da su u suvremenom knjižničarstvu, kao i u brojnim drugim područjima, digitalne tehnologije i postupci njihova korištenja, postali bitni elementi profesije.

Potrebno je naglasiti da dio studenata nakon završenog studija informacijskih znanosti želi raditi ili u knjižnicama, arhivima, muzejima ili na poslovima iz područja informatike. Naime, devet studenata od 124 (7,3 %) izražava želju za radom u nekom od ovih područja nakon završenog studija. Ujedno, pojedini od studenata koji žele raditi prije svega u knjižnicama, ističu važnost informacijskih tehnologija za poslovanje knjižnica ili svoj interes za ove tehnologije (N = 12 ili 9,7 %). Kao pozitivnu stranu studija informacijskih znanosti ističu to što mogu, osim o knjižnicama i fenomenima povezanim s knjigama i kulturom, ujedno stjecati znanja i vještine povezane s informacijskim tehnologijama. Sve su to različiti aspekti o kojima vrijedi voditi računa pri razmatranju i donošenju odluka o daljnjem oblikovanju i razvoju studija informacijskih znanosti.

Odgovori studenata analizirani su i prema rodu. Od 124 studenata njih 93 (75 %) ženskog je roda, dok je njih 31 (25 %) muškog roda. Istraživanjem je utvrđeno da su studentice u znatno većoj mjeri zainteresirane za posao u knjižnicama, arhivima i muzejima, u odnosu na studente. Od 67 studenata, koji su zainteresirani za rad u knjižnicama, arhivima i muzejima, njih 59 (88,1 %) ženskog je roda, dok je njih 8 (11,9 %) muškog roda. Situacija je posve različita u odnosu na preferencije prema poslovima iz područja informatike. Od 14 studenata koji imaju želju da nakon studija rade u tom području, njih 6 je ženskog roda, dok je njih 8 muškog roda. Ovi podaci upućuju na znatnu razliku u preferencijama sudionika istraživanja ženskog roda u odnosu na sudionike istraživanja muškog roda, što se tiče poslova na kojima bi željeli raditi nakon završenog studija. Podaci su to koji osvijetljavaju određene aspekte profila studenata informacijskih znanosti u Zadru, te također mogu pomoći u informiranom osmišljavanju i provođenju promocijskih aktivnosti odjela.

Vrijedi istaknuti i to da je u različitim prethodnim istraživanjima u kojima su istražena mišljenja i preferencije studenata informacijskih znanosti isto tako ustanovljeno da je na ovoj vrsti studija prisutan veći udio studentica u odnosu na studente (Faletar Tanacković, Žilić, Kurbanoglu, Unal, 2018; Taylor, Perry, Barton, Spencer, 2010; Simon, Taylor, 2011).

6. Zaključak

Različite su mogućnosti budućeg razvoja *Odjela za informacijske znanosti* u Zadru i studija informacijskih znanosti. Na primjer, jedna od mogućnosti je da se u pogledu kolegija i programa ovog studija nastave kombinirati različita znanstvena i stručna područja – od knjižničarstva, arhivistike i tema usmjerenih na kulturnu baštinu i kulturu, do podatkovne znanosti, programiranja, multimedijskog oblikovanja i otvorene znanosti – kako bi se budućim informacijskim stručnjacima omogućilo stjecanje raznolikih znanja, vještina i vrijednosti. Također, jedna od mogućnosti razvoja je da fokus studijskog programa i kolegija bude na knjižničarstvu, za što se argumenti mogu pronaći u dosadašnjem razvoju Odjela i studija, u znanstveno-stručnoj orijentiranosti znatnog broja djelatnika, u mogućnostima zaposlenja nakon završenog studija, kao i u interesu velikog broja studenata za to područje. Osim toga, jedna od mogućnosti daljnjeg razvoja je da fokus studijskog programa i kolegija, zbog snažnog razvoja digitalnih tehnologija u društvu, kao i zbog znanstveno-stručne orijentiranosti znatnog broja djelatnika i mogućnosti trenutne povoljne perspektive tog područja što se tiče zaposlenja nakon studija, bude prema temama usko povezanim s informatičkim tehnologijama. Postoje, naravno, i druge mogućnosti razvoja, no možda je na ovom mjestu dovoljno navesti nekoliko ovdje već spomenutih, koje su već prilično prisutne u dosadašnjim razmatranjima i nastojanjima preoblikovanja studijskog programa informacijskih znanosti. Zsigurno se ne mogu ponuditi jednostavna rješenja koja bi omogućila donošenje optimalnih odluka o daljnjem smjeru razvoja studija informacijskih znanosti, rješenja koja bi bila optimalna za sve studente i djelatnike. Ipak, ovo istraživanje može doprinijeti u idućim razmatranjima, raspravama i aktivnostima u vezi s razvojem studija informacijskih znanosti time što osvjetljava jedan važan, do sada neistražen, aspekt ove problematike, a to su motivi i želje studenata za

upis na studij informacijskih znanosti i za njihove buduće poslove. Taj aspekt zasigurno nije jedini relevantni aspekt koji vrijedi uzeti u obzir, ali je bitan da bi se stekao kvalitetniji, potpuniji uvid u ovu problematiku.

Dakle, pitanje u kojem se smjeru treba razvijati studijski program informacijskih znanosti u Zadru je i dalje otvoreno pitanje na koje se mogu dati različiti, katkad i međusobno proturječni odgovori. Navest ćemo tek jedan dio mogućih pitanja na koja bi bilo potrebno odgovoriti ako se želi prije svega informirano odgovoriti na temeljno pitanje o smjeru budućeg razvoja ovoga studijskog programa. Ako će se studij fokusirati na knjižničarstvo, onda se može razmatrati na koje se načine može unaprijediti dorađivanjem postojećih i uvođenjem novih kolegija. Ima li trenutačno na studiju dovoljno kolegija povezanih s knjigom i čitanjem te drugim aktivnostima i vrstama građe iz područja kulture, a koji su usko povezani i s knjižničarstvom? Treba li u studij uvoditi kolegije iz arhivistike i muzeologije kojih trenutačno gotovo da i nema? Ili bi možda trebao i dalje povećavati broj kolegija koji su uže povezani s informatikom, kako bi se povećao fond informatičkih znanja i vještina studenata s ciljem većih mogućnosti zapošljavanja u tom trenutačno propulzivnom području? Bi li trebalo povećati broj kolegija koji su fokusirani na knjižnične programe i usluge za djecu i mlade, s obzirom na znatan broj studenata koji upisuju studij zbog želje da jednog dana u knjižnici osmišljavaju upravo programe i usluge za te dobne skupine? Možda treba povećati broj kolegija povezanih s pojedinim područjima poput korisničkih studija, organizacije informacija, podatkovne i otvorene znanosti, primjene umjetne inteligencije u svijetu informacija i kulturne baštine? Bi li možda zbog veće prepoznatljivosti i atraktivnosti studija informacijskih znanosti za mlade koji vole čitati i žele raditi u knjižnicama, a kojih je prema ovom istraživanju velik broj među studentima, a zasigurno i među potencijalnim studentima odjela, bilo dobro da se *Odjel za informacijske znanosti* preimenuje u *Odjel za informacijske znanosti i knjižničarstvo* i tako barem djelomično vrati svojem starom nazivu?

Osim navedenih pitanja, pri razmatranju budućeg razvoja studija informacijskih znanosti, nameću se mnoga druga pitanja, na koja ne postoje konačni i jednostavni odgovori. Pri analizi i razmatranju o tome u kojem se smjeru i kako treba razvijati studijski program informacijskih znanosti u Zadru, zasigurno je potrebno uključiti niz relevantnih aspekata, od onih internih koji su usko povezani sa samim studijem i odjelom, uključujući povijest razvoja

odjela, do onih vanjskih poput perspektiva razvoja knjižničarskog sustava u Hrvatskoj, razvoja i društvenih utjecaja informatičkih i komunikacijskih tehnologija, kao i znatne potrebe za daljnjim opismenjavanjem šire populacije u čitalačkome, kulturnom, informacijskom, informatičkom i medijskom smislu... Sve to i još ponešto, uključujući i sadržaje literature u kojoj se razmatra problematika osobina i razvoja različitih studijskih programa informacijskih znanosti i knjižničarstva⁶, potrebno je razmotriti da bi se dobila jasnija slika i orijentacija u rašomonu⁷ varijabli, pojava, trendova i mogućnosti što utječu na pojedine elemente sadašnjeg stanja, kao i na mogućnosti, potrebe, prilike, ali i ograničenja budućeg razvoja studija informacijskih znanosti.

Nadamo se da je ovo istraživanje pružanjem različitih uvida u razmišljanja i preferencije studenata informacijskih znanosti osvijetlilo barem jedan od aspekata koji su relevantni u razmatranjima o dosadašnjem djelovanju, trenutačnom stanju i budućem razvoju *Odjela za informacijske znanosti* i studija informacijskih znanosti. Nadamo se da uvidi stečeni istraživanjem mogu barem ponešto doprinijeti kvaliteti razmatranja o mogućnostima privlačenja novih i zadržavanja postojećih studenata te oblikovanju studijskog programa na način da većina studenata bude zadovoljna studijem od početka do kraja svojega studijskog puta te da već tijekom studentskih godina, ali i poslije tijekom radnog vijeka, pronosi dobar glas o studiju informacijskih znanosti u Zadru. Često se u visokoškolskim krugovima ističe da su studenti u fokusu svih aktivnosti, da su prioritetni u odnosu na razne ostale elemente visokoškolskog okruženja. U ovom su radu upravo studenti i njihova razmišljanja i preferencije bili prioritetni i u centru istraživanja kako bi se na temelju stjecanja spoznaja o njihovim mišljenjima i preferencijama povećale mogućnosti informiranog razmatranja i rasprava o budućem razvoju i oblikovanju studija informacijskih znanosti – studija na kojemu će studenti i dalje imati priliku kvalitetno nadograđivati svoju osobnost, stjecati različita znanja, vještine, iskustva i prijateljstva vrijedna za cijeli život.

⁶ Posebno se mogu preporučiti tekstovi sljedećih autora: Karen Dali (2015) i Ragner Andreas Audunson (2015, 2018), koji su navedeni u popisu literature.

⁷ Rašomon: različita, često suprotstavljena gledišta o nekom događaju (prema filmu *Rashomon* Akire Kurosawe, odnosno noveli Ryūnosuke Akutagawe). // Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje: pojam rašomon. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. [citirano: 2024-06-27]. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/rasomon>

LITERATURA

- AUDUNSON, R. A. (2005). Library and information science education: Is there a Nordic perspective. Paper presented at the World Library and Information Congress: 71th IFLA General Conference and Council. August 14-18, 2005, Oslo, Norway.
- AUDUNSON, R. A. (2018). Do we need a new approach to library and information science?. *Bibliothek Forschung und Praxis* 42, 2: 357–362.
- CHERRY, J. M.; W. M. DUFF; N. SINGH; L. FREUND (2011). Student perceptions of the information professions and their master's program in information studies. *Library & Information Science Research* 33, 2: 120–131.
- DALI, K. (2015). How we missed the boat: Reading scholarship and the field of LIS. *New Library World* 116, 9-10: 477–502.
- DALI, K.; N. CAIDI (2016). A two-way street: Building the recruitment narrative in LIS programs. *New Library World* 117, 7-8: 499–539.
- Dragija IVANOVIĆ, M.; B. BADURINA (2020). Procjena dobivenih knjižničarskih kompetencija završenih studenata informacijskih znanosti u Hrvatskoj. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 63, 1-2: 703–746.
- FALETAR TANACKOVIĆ, S.; J. ŽILIĆ; S. KURBANOGU; Y. UNAL (2018). Student perceptions of LIS programs and profession: study among undergraduates in Croatia and Turkey. In: *The Future of Education in Information Science Proceedings from FEIS - International EINFOSE Symposium* (Pp 46–61), 10-11 September 2018 Pisa, Italy.
- Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje: pojam 'rašomon'. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. [citirano: 2024–06–27]. Dostupno na: <https://www.enciklopedija.hr/clanak/rasomon>
- NEWBUTT, S.; B. SEN (2009). What Impressions Do Young People Have of Librarianship as a Career? In: J. Varlejs, L. Lewis and G. Walton (eds). *Strategies for Regenerating the Library and Information Profession*. 8th World Conference on Continuing Professional Development and Workplace Learning for the Library and Information Professions, 18-20 August 2009, Bologna, Italy. (Pp 46–60). K. G. Saur.
- Odjel za informacijske znanosti 1. Red predavanja za ak. god. 2023./2024. – Prijediplomski studij. [citirano: 2024–06–27]. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_novi_web_1/2_docs/red%20predava-

- nja/23_24/izmjena/Red%20predavanja_jednopredmetni%20prijediplomski_OIZ_23_24.pdf?ver=91lx46EEorF832ztWNC8FQ%3d%3d
- Odjel za informacijske znanosti 2. Red predavanja za ak. god. 2023./2024. – Diplomski studij. [citirano: 2024–06–27]. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_novi_web_1/2_docs/red%20predavanja/23_24/izmjena/Red%20predavanja_jednopredmetni%20diplomski_OIZ_23_24_velja%C4%8Da.pdf?ver=D_pm2lHEoPKz4T2Jec_Euw%3d%3d
- Odjel za informacijske znanosti 3. Uvod u mrežne sustave i tehnologije. Izvedbeni plan za ak. god. 2023./2024. [citirano: 2024–06–27]. Dostupno na: https://iz.unizd.hr/Portals/70/docs_novi_web_1/2_docs/izvedbeni_planovi/23_24/ljetni/IIp_23-24_UMST.pdf?ver=DrTzCryDxPy_gwEx2ij5Pg%3d%3d
- SIBIYA, T.; M. SHONGWE (2021). South African library and information science (LIS) students' perceptions, motivations and reasons for enrolling in the LIS program. *Libri* 71, 2: 159–170.
- SIMON, A.; M. TAYLOR (2011). Career history and motivations for choosing LIS: A case study at Aberystwyth University. *Library Review* 60, 9: 803–815.
- TAYLOR, S. D.; R. A. PERRY; J. L. BARTON; B. SPENCER (2010). A follow-up study of the factors shaping the career choices of library school students at the University of Alabama. *Reference & user services quarterly*, 50, 1: 35–47.

**Uključivanje studenata u projekte uređivanja
specijalnih knjižnica i znanstvene projekte povezane s
pisanom baštinom: stavovi bivših i sadašnjih studenata
Odjela za informacijske znanosti Sveučilišta u Zadru**

Marijana TOMIĆ

Odjel za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
mtomic@unizd.hr

Zrinka DŽOIĆ

Odjel za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
zdzoic@unizd.hr

Laura GRZUNOV

Odjel za informacijske znanosti
Sveučilište u Zadru
lgrzunov@unizd.hr

SAŽETAK

Cilj istraživanja provedenog u sklopu ovog rada jest istražiti stavove sadašnjih i bivših studenata *Odjela za informacijske znanosti* prema stručnoj praksi, pilot projektima, plaćenim i volonterskim radom i ostalim aktivnostima povezanim s baštinskim zbirkama, uređenjem knjižnica i digitalizacijom te njihovim zadovoljstvom i stavovima o korisnosti znanja i vještina stečenih u sklopu tih aktivnosti pri svladavanju studijskog programa i na poslovima koje obavljaju nakon završenog studija. Svrha rada jest utvrditi u kojoj mjeri te aktivnosti pripremaju studente za buduće poslove u knjižnicama, odnosno osiguravaju li, iz perspektive sadašnjih i bivših studenata, takvi oblici nastave potrebne kompetencije za rad u baštinskim zbirkama i općenito u knjižnicama.

Istraživanje je provedeno metodom anonimne *online* ankete. *Online* anketni upitnik sastojao se od 28 pitanja podijeljenih u četiri grupe

pitanja. Poziv za ispunjavanjem ankete bio je poslan diplomiranim i sadašnjim studentima *Odjela za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru koji su tijekom studija sudjelovali na projektima uređenja specijalnih knjižnica te zaštite, digitalizacije i obrade rukopisa i stare i rijetke građe. Uvidom u popise uključenih u navedene aktivnosti zaključeno je da je u njima ukupno sudjelovalo 40-ak diplomiranih i sadašnjih studenata, od kojih je 27 sudjelovalo u istraživanju ispunivši anketu. U istraživanju je primijenjena kvantitativna metoda s pomoću deskriptivne i statističke analize upitnika.

Rezultati istraživanja upućuju na to da je uključivanje studenata u aktivnosti uređivanja specijalnih knjižnica te u znanstvene projekte u području kulturne baštine opravdano. Istraživanje je jasno pokazalo da su navedene aktivnosti povećale zanimanje studenata za rad u knjižnici, te da su kod njih snažnije razvili znanja i vještine u onim poslovima koji izravno odgovaraju potrebama zaposlenja diplomiranih informacijskih stručnjaka u knjižnicama.

Od poteškoća koje su istaknute u istraživanju ističe se potreba za većom prisutnošću nastavnika-mentora u svakodnevnom radu te na potrebu za osmišljavanjem modela uključivanja takvih aktivnosti u nacionalne organizirane aktivnosti uređivanja knjižnica u sastavu crkvenih ustanova.

Rezultati ovog istraživanja mogu biti korišteni za povećanje kvalitete studijskih programa u području informacijskih znanosti, osobito u području oblika i načina izvedbe stručne prakse studenata i njihova uključivanja u projekte i aktivnosti povezane s baštinskim zbirkama i pisanom baštinom.

KLJUČNE RIJEČI: kulturna baština, specijalne knjižnice, baštinske zbirke, stručna praksa

1. Uvod

Neprestani razvoj polja informacijskih znanosti, kao i promjene na tržištu rada i zahtjevi profesije utječu na potrebu za promjenama i usmjeravaju izmjene studijskih programa u tome polju. Sve više autora u posljednje vrijeme opisuje i propituje studijske programe u polju informacijskih znanosti (Virkus, Wood, 2004; Abdullahi i Kajberg, 2004; Kajberg i Lorrington, 2005; Virkus i Tammaro, 2005; Weech i Pluzhenskaia, 2005; Borup Larsen, 2005;

Tammaro, 2011; Borrego, 2015; Aparac-Jelušić, Faletar Tanacković i Petr Balog, 2018; Aparac-Jelušić, 2019), ili pak studentsku percepciju studijskih programa u polju (Cherry et al, 2011; Faletar Tanacković, et al., 2018; Faletar, Petr Balog i Gilman Ranogajec, 2023).

S obzirom na ograničenje u duljini, u ovom se članku ne može dublje ulaziti u analize i raspravu navedenih radova, no valja zaključiti kako je njihova brojnost i kvaliteta istraživanja izobrazbe u području informacijskih znanosti dovoljan temelj za zaključak da je, zbog ubrzanog razvoja informacijskih znanosti, knjižničarske struke, tržišta rada i izmjena u sustavima obrazovanja, itekako važno pratiti promjene u potrebama struke u pogledu znanja i vještina i na temelju povratnih informacija dobivenih od završenih studenata zaključivati o usklađenosti studijskih programa s potrebama tržišta rada i u skladu sa svim tim mijenjati studijske programe i usklađivati ih s potrebama suvremenog tržišta rada.

Na *Odjelu za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru u tijeku je rad na izmjenama studijskog programa diplomskog studija informacijskih znanosti, a osim o tematskim i drugim smjerovima njegova razvoja, promišlja se i o ulozi praktične nastave, te o dobrobitima uključivanja studenata u konkretne znanstvene projekte, projekte u zajednici i gospodarstvu. S obzirom na opseg ovog rada, u njemu ćemo obraditi samo jedan od segmenata takvih promišljanja, i to ulogu uključivanja studenata u aktivnosti uređivanja knjižnica u sastavu crkvenih ustanova i drugih specijalnih knjižnica, te u projekte u području digitalizacije i bibliografske obrade pisane baštine. Riječ je o aktivnostima transfera znanja u kojima se *Odjel za informacijske znanosti* na temelju prethodno potpisanih ugovora o suradnji uključuje u uređivanje knjižnica, najčešće specijalnih knjižnica u sastavu crkvenih ustanova, te konkretne poslove izvodi na način da se uključuju nastavnici i studenti informacijskih znanosti. U navedenim aktivnostima studenti odrađuju stručnu praksu, nakon čega dio poslova obavljaju i kroz volonterski rad, pilot projekte, plaćeni rad preko Studentskog servisa ili pak u sklopu stručnog osposobljavanja. U radu se polazi od premise da takav rad omogućuje studentima svladavanje znanja i vještina potrebnih za rad u knjižnici, osobito u specijalnim zbirkama i u radu sa starom i rijetkom građom, što ih čini samostalnijima i samopouzdanijima u budućem radu, a dodatno potiče razvoj vještina rada u timu i projektnog rada.

Učenje kroz rad (*work-based learning*) smatra se iznimno važnim dijelom izobrazbe studenata, a izravno to ističe *Studija o stručnoj praksi u visokom obrazovanju* koju je Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH provelo u sklopu mjera za provedbu *Strategije obrazovanja, znanosti i tehnologije*. U studiji se potiče stručna praksa i praktična nastava jer

„omogućuje studentima produbljivanje i proširivanje znanja stečenih drugim oblicima nastave te istodobno testiranje tih znanja u radnom okruženju“, te „priprema studente za svijet rada, omogućuje stjecanje i razvijanje novih kompetencija te povećavanje šansi za uspješno pronalaženje zaposlenja (Botrić, 2017)“.

U Zaključku studije ističe se da je razvijanje različitih oblika stručne prakse usmjereno k smanjenju nerazmjera između zahtjeva tržišta rada, odnosno radnih mjesta, i „potrebe da se održi odgovarajuća razina akademske kvalitete studijskih programa u visokom obrazovanju (Botrić, 2017: 52), odnosno kako bi se povećala zapošljivost studenata po završetku studijskih programa.

Kao što je prethodno istaknuto, u ovom radu nećemo analizirati cjelokupnu organizaciju stručne prakse na *Odjelu za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru, no u svrhu kontekstualiziranja aktivnosti koje se u radu istražuju, a koje se velikim dijelom provode kroz stručnu praksu, načelno ćemo predstaviti način njezine izvedbe. Stručna praksa organizirana je kroz zasebne kolegije koji su dio akreditiranih studijskih programa, i to u IV. semestru prijediplomskog studija informacijskih znanosti (Praktičan rad I; 60 sati; 2 ECTS-a), u V. semestru prijediplomskog studija (Praktičan rad II; 60 sati, 4 ECTS-a), I. semestru diplomskog studija (Praksa, 90 sati, 3 ECTS-a) te III. semestru diplomskog studija u kojem je povezana s pilot projektom u kojem studenti aktivno sudjeluju sukreirajući i izvođeci ga (Praktičan rad i pilot projekt, 90 sati, 4 ECTS-a). Načela, ciljevi, uvjeti i način izvođenja stručne prakse na *Odjelu za informacijske znanosti*, na kojem je ona obvezni dio studijskog programa, propisani su *Pravilnikom o stručnoj praksi studenata preddiplomskog i diplomskog studija Odjela za informacijske znanosti* (Odjel za informacijske znanosti, 2012). Njime je jasno utvrđeno da je glavni cilj stručne prakse, uz ostalo, stjecanje vještina i kompetencija studenata te njihova prilagodba specifičnim

zahtjevima tržišta rada, ali i da se kroz stručnu praksu studenti pripremaju za budući samostalan i timski rad.

2. Stručna praksa u baštinskim ustanovama (specijalnim knjižnicama) i u sklopu projekata usmjerenih na istraživanja pisane baštine organizirana na Odjelu za informacijske znanosti

2.1. Uvodno o aktivnostima

Ovim radom obuhvaćeni su podaci o aktivnostima povezanim s baštinskim zbirkama i istraživanjima pisane baštine organiziranim na *Odjelu za informacijske znanosti* od godine 2008. do 2024., i to onima u sklopu kojih su studenti odrađivali stručnu praksu i pilot projekte propisane studijskim programima koji se izvode na *Odjelu za informacijske znanosti*.

Na *Odjelu za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru studenti su tijekom studija sudjelovali na stručnim projektima uređenja specijalnih knjižnica, i to knjižnice Samostana sv. Frane u Zadru, knjižnice Vrhovne kuće Samostana blažene Marije Propetog Isusa Petković u Rimu, knjižnice Samostana blažene Marije Propetog Isusa Petković u Blatu, knjižnice Ministarstva kulture i medija RH, Konzervatorskog odjela u Zadru i knjižnice benediktinskog Samostana Sv. Marije u Zadru, te u međunarodnome znanstvenom projektu Pisana baština.

Sve će aktivnosti biti ukratko predstavljene u idućem dijelu rada, ovdje valja napomenuti da su sve regulirane ugovorima o suradnji koji se potpisuju između Sveučilišta u Zadru i ustanove čija se knjižnica uređuje. Potreba za uređivanjem tih knjižnica uvijek proizlazi iz problema što u njima nije zaposlen knjižničar, te ustanove nemaju osobu osposobljenu za uređivanje tih zbirki u skladu s pravilima struke i standardima. Problem organizacije i reguliranja statusa tih knjižnica, uključujući problem zaštite tih knjižnica i knjižnične građe, koja većinom ima status kulturnog dobra¹, tek valja ozbiljnije i sustavnije

¹ Prema čl. 42. Zakona o knjižnicama i knjižničnoj djelatnosti (NN 17/2019), svojstvo kulturnog dobra imaju knjige i ostala tiskana građa (novine, časopisi, plakati i dr.) nastala do 1850. godine te sva rukopisna građa javnih knjižnica i knjižnica u sastavu pravnih osoba kojima su osnivači Republika Hrvatska i jedinice lokalne i područne (regionalne) samouprave te pravne osobe u njihovu pretežitom vlasništvu imaju status kulturnog dobra, a katalozi ove knjižnične građe navedenih knjižnica sastavni su dio Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske koji se vodi u skladu sa zakonom kojim se uređuje zaštita i očuvanje kulturnih dobara. Dodatno, prema st. 2. istog članka status kulturnog dobra ima Croatica, nacionalna zbirka knjiž-

rješavati na nacionalnoj razini. Do tada, *Odjel za informacijske znanosti* uključuje se u uređivanja takvih knjižnica, a uređivanje uključuje čišćenje, popis i obradu građe, a u skladu s mogućnostima i njezinu digitalizaciju te izgradnju digitalnih zbirki. Aktivnosti se organiziraju u okvirima stručnih projekata, a studenti na njima mogu odraditi stručnu praksu.

S obzirom na to da se u ovom radu ne analizira cjelokupna organizacija i vrednovanje te uloga stručne prakse u sklopu studijskog programa informacijskih znanosti na *Odjelu za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru, nego samo jedan njezin segment, u ovom radu nismo analizirali sve zaključke i preporuke *Studije o stručnoj praksi u visokom obrazovanju* (Botrić, 2017), no valja ipak svratiti pozornost na to da se u njemu jasno apostrofira problem nastavnčkog kadra angažiranog na mentoriranju raznih oblika stručne prakse. Naime, riječ je o nastavnicima koji su u pravilu znatno opterećeni drugim znanstveno-nastavnim aktivnostima na visokom učilištu, te se u dokumentu, u svrhu povećanja kvalitete stručne prakse, predlaže da se aktivno uključivanje studenata u projekte uvede kao jedna od poticajnih metoda za vrednovanje znanstvenoistraživačkih projekata. Takav se problem često uočava i na *Odjelu za informacijske znanosti*, jer aktivno mentoriranje takve stručne prakse koja se provodi u ustanovama u kojima nije zaposlen knjižničar dovodi do toga da je sav stručni rad u organizaciji nastavnika Odjela, kao i nadzor nad radom, njegova organizacija i kontrola radnih učinaka te pisanje izvješća i administrativni dio projekta. Zbog toga je u budućnosti potrebno takve aktivnosti nastavnika dodatno vrednovati.

Valja ovdje istaknuti i to da se pri organiziranju takvih projekata pojavljuju poteškoće koje proizlaze iz nekoliko objektivnih faktora, i to poteškoća s financijskim potporama potrebnim za plaćanje rada studenata, poteškoća s radnim opterećenjima nastavnika-mentora koji su opterećeni obvezama u nastavnim i znanstvenim aktivnostima na Odjelu, smanjenjem broja studenata koji se preslikava i na smanjenje broja onih studenata koji su za takve poslove zainteresirani, te posebno nepostojanja infrastrukture u smislu zajedničkih knjižnično-informacijskih sustava (softvera za inventarizaciju i katalogizaciju) i jasnih smjernica za uređivanje knjižnica u sastavu crkvenih ustanova i suradnje s matičnim službama na takvim

nične građe. Vlasnici takvih zbirki, radi osiguranja skrbi o njoj, mogu sklopiti sporazum s NSK ili drugom javnom ustanovom koja obavlja posao zaštite i očuvanja kulturnih dobara, kako bi ispunile odredbu čl. 7. toga zakona prema kojemu su dužne poduzimati mjere za zaštitu knjižnične građe.

projektima, zbog čega se često moraju poduzimati parcijalne mjere i rješenja. Unatoč tomu, *Odjel za informacijske znanosti* i dalje sudjeluje u takvim projektima, polazeći od dviju temeljnih ideja, i to činjenice da time dajemo podršku razvoju knjižnica u zajednici i ulažemo svoja znanja i vještine u očuvanje kulturnih dobara Republike Hrvatske, a s druge strane činjenice da se uključivanje studenata u takve projekte ogleda u njihovu boljem razumijevanju problematike baštine, njezine zaštite i obrade, te stjecanju znanja i vještina u području baštine, baštinskih zbirki i specijalnih knjižnica te bolju pripremu za tržište rada, uz poseban senzibilitet prema zaštiti stare i rijetke građe i kulturne baštine općenito.

Slijedi kratki opis navedenih projekata organiziranih na *Odjelu za informacijske znanosti*.

2.1.1. Uređenje knjižnice Samostana sv. Frane u Zadru

Projekt uređenja knjižnice Samostana sv. Frane u Zadru (Velagić i Tomić, 2008) zajednički su vodili Samostan sv. Frane i *Odjel za knjižničarstvo* Sveučilišta u Zadru. Projekt je započeo 2008. i trajao do 2013., a ciljevi projekta bili su čišćenje i inventarizacija knjižničkog fonda koji se sastojao od više od 40 000 svezaka, među kojima je i znatan broj primjeraka stare i rijetke građe. Uz čišćenje i inventarizaciju, građa je bila iseljavana iz prostora knjižnice u pomoćne prostorije, kako bi se prostor knjižnice građevinski uredio, nakon čega je građa bila vraćena u novouređeni prostor. Važno je istaknuti da je u sklopu projekta bio izrađen poseban popis primjeraka stare i rijetke građe (7317 jedinica građe tiskane od početka tiska do 1835.) u skladu sa zahtjevima Konzervatorskog odjela Ministarstva kulture RH te opis zbirke u svrhu registriranja zbirke kao kulturnog dobra, koja je nakon svih poduzetih aktivnosti i registrirana. Nakon inventarizacije i čišćenja građe, započela je katalogizacija u knjižnično-informacijskom sustavu *CroList*.

U izvedbi projekta sudjelovali su nastavnici *Odjela za knjižničarstvo* Sveučilišta u Zadru, te studenti koji su u knjižnici odrađivali stručnu praksu, a nakon toga volontirali te za rad bili plaćani preko Studentskog servisa. Studenti su radili na poslovima: prenošenja i čišćenja građe, inventarizacije i revizije, odvajanja građe u zbirke, katalogizacije, digitalizacije i zaštite građe (Tomić i Majić-Mazul, 2016). Dio studenata poslije se priključio projektu uređenja knjižnice Vrhovne kuće Samostana blažene Marije Propetog Isusa Petković u Rimu.

2.1.2. Uređenje knjižnice Vrhovne kuće Samostana blažene Marije Propetog Isusa Petković u Rimu

Projekt uređenja knjižnice Vrhovne kuće Samostana blažene Marije Propetog Isusa Petković u Rimu trajao je od 2013. do 2015., a bio je organiziran u suradnji tog samostana i *Odjela za informacijske znanosti* te Sveučilišne knjižnice Sveučilišta u Zadru. U izvedbi projekta sudjelovali su nastavnici i studenti Odjela, te knjižničari Sveučilišne knjižnice, koji su se periodično izmjenjivali boravkom u Rimu. Ciljevi projekta bili su inventarizacija i katalogizacija, te čišćenje knjiga unutar knjižnice. Uključeni studenti bili su zaduženi za instalaciju knjižnično-informacijskog sustava *CroList*, inventarizaciju, signiranje i katalogizaciju knjiga i časopisa, tiskanje signaturnih naljepnica i slaganje građe nazad na police. U tu je svrhu izrađen *online* katalog koji je bio dio skupnog kataloga Sveučilišne knjižnice u Zadru te inventarna knjiga koja se na kraju otisnula, ovjerila i uvezala.

2.1.3. Uređenje knjižnice blažene Marije Propetog Isusa Petković u Blatu

Projekt uređenja knjižnice blažene Marije Propetog Isusa Petković u Blatu započeo je 2016. godine i još uvijek traje. Nositelj projekta je Odsjek za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, dok su nastavnici i studenti *Odjela za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru bili angažirani na poslovima inventarizacije i revizije, odvajanja građe u zbirke, katalogizacije i zaštite građe. Dugotrajnost ovog projekta proizlazi iz toga što je navedeni samostan udaljen od Odjela u Osijeku i Zadru te je intenzivan rad moguće organizirati u periodu između ljetnog i zimskog semestra što je rezultiralo time da su nastavnici i studenti na navedenim poslovima bili angažirani tijekom ljetnog razdoblja.

2.1.4. Uređenje knjižnice Ministarstva kulture i medija RH, Konzervatorskog odjela u Zadru

Uređenje knjižnice Konzervatorskog odjela u Zadru Ministarstva kulture i medija RH započelo je 2021. godine, kada je ta knjižnica od Sveučilišta u Zadru zatražila pomoć pri stručnoj obradi njihove knjižnice. Cilj projekta

jest izrada inventarne knjige, računalnog *online* dostupnog kataloga, a u kasnijim fazama izrada baza podataka hemeroteke, fotodokumentacije i ostale specijalne građe te knjižnice. Glavni je cilj omogućavanje pristupa cjelokupnoj knjižničnoj građi putem *online* kataloga te stjecanje uvida u cjelokupan knjižnični fond. U projekt su uključeni nastavnici *Odjela za informacijske znanosti*, knjižničari Sveučilišne knjižnice te studenti informacijskih znanosti. U pripremnim fazama projekta, nastavnici su izradili plan rada te organizirali edukaciju za knjižničare, nastavnike i studente iz rada u knjižnično-informacijskom sustavu Zaki, koji je odabran iz razloga što se isti sustav rabi i u knjižnicama drugih konzervatorskih odjela Ministarstva kulture i medija RH. Nakon toga, projekt se provodi na način da studenti uklanjaju građu s polica koje su poslane na restauraciju, inventariziraju ih i katalogiziraju, uz pojačani nadzor i ulogu nastavnika-mentora, okupljaju časopise prema naslovima i godištimama te izrađuju popise časopisa.

2.1.5. Uređenje knjižnice benediktinskog Samostana Sv. Marije u Zadru

Projekt uređenja knjižnice benediktinskog Samostana Sv. Marije u Zadru započeo je u ožujku 2023. (Sveučilište u Zadru, n.d.), nakon što se samostan obratio Sveučilištu u Zadru s molbom da se pomogne u organizaciji njihove knjižnice. Projekt uključuje izradu plana uređenja koji se izradio na temelju istraživanja potreba vlasnika knjižnice, plan smještaja građe u prostorijama knjižnice koji je usklađen s planom signatura te planom uporabe knjižničnoga informacijskog sustava, inventarizaciju i katalogizaciju građe te izradu *online* kataloga i kontroliranog rječnika (sustava predmetnica) u odabranome knjižničnom informacijskom sustavu *Indigo*, povratak građe na police u skladu s novim sustavom signatura, okupljanje časopisa prema naslovima i godištimama, izradu popisa časopisa i drugih serijskih publikacija. U projekt su uključeni nastavnici i studenti *Odjela za informacijske znanosti*.

2.1.6. Znanstveni projekt Pisana baština

Znanstveni projekt *Digitalizacija, bibliografska obrada i istraživanje tekstova zadarsko-šibenskog područja iz razdoblja do kraja 19. st. pisanih glagoljicom, bosančicom i latinicom* (dalje Pisana baština) provodio se na *Odjelu za informacij-*

ske znanosti Sveučilišta u Zadru u suradnji s *Vestigia* Institutom za istraživanje rukopisa Sveučilišta u Grazu, u Austriji, od godine 2016.² U sklopu projekta pokrenut je i portal *Pisana baština: portal digitalizirane hrvatske pisane baštine zadarsko-šibenskog područja* (Sveučilište u Zadru, n.d.). Od početka projekta u njegovu su izvedbu bili uključeni studenti diplomskog studija informacijskih znanosti, koji su na projektu prolazili edukaciju u području digitalizacije stare i rijetke građe s pomoću konzervatorski sigurne opreme za digitalizaciju³, u području bibliografskog opisa rukopisa, te digitalizacije i opisa vodenih znakova. Nakon edukacije studenti su obavljali te visoko specijalizirane poslove, i to kao stručnu praksu, kao plaćeni rad za koji je novac osiguravao *Vestigia* Institut ili pak kao jedan dio stručnog osposobljavanja u Sveučilišnoj knjižnici u Zadru. Godine 2018. u projekt više nisu bili uključeni studenti zbog specifičnosti poslova koji su se obavljali, nedostatka prostora za izvođenje projekta, odnosno digitalizacije, ali i zbog epidemije.

2.2. Zaključno o aktivnostima

Zaključno možemo istaknuti da su u specijalnim, odnosno samostanskim knjižnicama studenti bili uključeni u poslove:

- premještanja i mehaničkog čišćenja građe u svrhu trajnog očuvanja knjižnične građe
- katalogizacije knjiga, uključujući:
 - o analizu osnovnih standarda za bibliografski opis (Međunarodni standardni bibliografski opis (*International Standard Bibliographic Description* – ISBD, UNIMARC skraćeni bibliografski format, Pravilnik za opis i pristup građi u knjižnicama, arhivima i muzejima, opća klasifikacijska shema UDK)
 - o edukaciju u sustavu za katalogizaciju

² Više o projektu u toj fazi vidjeti u: Renhart, E. i M. Tomić (2017). Digitalizacija, bibliografska obrada, istraživanje i komuniciranje zadarske pisane baštine. U: *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture 20* (str. 222–267).

³ Pri digitalizaciji glagoljskih rukopisa na projektu posebno se pomno promišljalo o zaštiti rukopisa pri digitalizaciji, te je za digitalizaciju korišten konzervatorski siguran mobilni stalak za digitalizaciju *Traveller TCCS 4232* koji je osigurao *Vestigia* Institut za istraživanje rukopisa Sveučilišta u Grazu, u Austriji.

- upoznavanje sa sustavom za katalogizaciju
- kretanje sustavom za katalogizaciju
 - o izradu kataložnih opisa omeđenih publikacija prema međunarodnim standardima i formatima u sustavu za katalogizaciju
 - o preuzimanje bibliografskih zapisa iz kataloga drugih hrvatskih knjižnica
- klasifikacije građe prema UDK klasifikaciji te samostalne izrade UDK oznaka prema utvrđenim smjernicama i pravilima
- predmetne obrade i uporabe predmetnica
- izrade signatura
- inventarizacije i vođenja knjige inventara
- abecednog popisivanja serijskih publikacija i njihova uvezivanja prema godištima te
- povrata građe na police u skladu s unaprijed zadanim kriterijima.

Na projektu *Pisana baština* studenti su bili zaduženi za:

- digitalizaciju glagoljskih rukopisa prema uputama za digitalizaciju osobito krhke stare građe i s pomoću za to namijenjenih tehnologija (mobilni stalak za digitalizaciju, kamera)
- obradu slika (*Photoshop*)
- preimenovanje slika u skladu s unaprijed dogovorenim shemama usklađenim s međunarodnim kodikološkim uzusima i pripremu za njihovu objavu u *online* katalogu
- dokumentiranje digitalizacije i postupaka s digitalnim reprodukcijama
- katalogizaciju glagoljskih rukopisa u *online* katalogu i objavu zapisa i digitalnih reprodukcija u katalogu (*Indigo* knjižnični informacijski sustav)
- digitalizaciju vodenih znakova na papiru glagoljskih rukopisa
- obradu slika vodenih znakova (*Photoshop*)
- mjerenje vodenih znakova prema međunarodnim uzusima i upisivanje mjera na sliku vodenog znaka
- istraživanje i dokumentiranje kodikološke strukture rukopisa u kojem se nalazi snimljeni vodeni znak (*Excel*)
- prijevod međunarodnog tezaurusa za imenovanje motiva vodenih znakova na hrvatski jezik
- opis vodenih znakova u katalogu (*Indigo* knjižnični informacijski sustav)

- objavu zapisa za vodeni znak s pripadajućim digitalnim reprodukcijama i kodikološkom strukturom u *online* katalogu vodenih znakova (Indigo knjižnični informacijski sustav).

Iako je bio osiguran nadzor mentora, nastavnika s *Odjela za informacijske znanosti*, te praćenje učinka i detektiranje mogućih poteškoća i uključivanje u timski rad, studenti su bili u prilici raditi i samostalno, oslanjajući se na svoja znanja, znanja svojeg tima i suradnju među članovima tima, kao i učeći se načinu komuniciranja i prenošenju radnih učinaka i poteškoća članovima tima, ali i mentorima.

Odabir upravo tih ustanova vođen je time što su studenti na navedenim aktivnostima radili na načine da ustanova nije osigurala mentora koji je bio stalno prisutan u ustanovi pa su mentorstvo preuzeli nastavnici Odjela koji su rad organizirali, jasno komunicirali zadatke te nadzirali sporadičnim dolascima, iako uz svakodnevna praćenja učinka kroz dijeljene tablice namijenjene bilježenju dnevnih učinaka te pregled zapisa u *online* katalozima. Dodatno, aktivnosti su bile organizirane projektno, rad organiziran timski, a zadaci specifično orijentirani k pisanoj baštini, osobito staroj knjizi i specijalnim zbirkama.

Potrebno je istaknuti da su svi poslovi koje studenti obavljaju u sklopu navedenih aktivnosti ujedno propisani i čl. 6. *Pravilnika o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci* (NN 107/2021-1886). Navedeni *Pravilnik* propisuje temeljne sadržaje knjižničarstva koji trebaju biti integrirani u nastavne predmete u svrhu stjecanja znanja i vještina potrebnih za rad u knjižnicama, i to znanja i vještine vezane za:

- „upravljanje analognim i digitalnim zbirkama i fondovima uključujući njihovu pohranu i zaštitu u knjižnicama i mrežnim sustavima
- organizaciju knjižnične građe (formalnu i sadržajnu) i pretraživanje informacija, uključujući nove konceptualne modele te sličnosti potreba baštinskih ustanova u kontekstu organizacije informacija
- primjenu znanstvenoistraživačkih metoda, osobito pri upravljanju knjižnicama, istraživanju potreba korisnika te vrednovanju knjižničnih usluga
- učinkovito korištenje knjižničnih zbirki i usluga i rad s korisnicima

- razvoj i promicanje informacijske, obrazovne, kulturne i društvene uloge knjižnica
- organizaciju rada, poslovanja i upravljanja knjižnicama
- primjenu informacijskih tehnologija koje se odnose na postupanje s građom, informacijama i poslovanjem knjižnica
- razumijevanje razvoja knjižničarstva, uključujući odnose prema srodnim disciplinama, etička pitanja profesije i položaj knjižnica u promjenjivom i dinamičkom digitalnom okruženju (Ministarstvo kulture i medija, 2021)“.

Osiguravajući studentima da sudjeluju u aktivnostima kojima se dodatno osnažuju upravo ta znanja i vještine, ujedno se poboljšava njihova konkurentnost na tržištu rada.

3. Istraživanje

3.1. Cilj, svrha i metodologija

Cilj ovog istraživanja jest ispitati stavove sadašnjih i bivših studenata *Odjela za informacijske znanosti* prema stručnoj praksi, pilot projektima, plaćenim i volonterskim radom i ostalim aktivnostima organiziranim u svrhu uređenja specijalnih knjižnica te zaštite, digitalizacije i obrade rukopisa i stare i rijetke građe kao i njihovo zadovoljstvo i stavove o korisnosti znanja i vještina stečenih u sklopu tih aktivnosti pri svladavanju studijskog programa i na poslovima koje obavljaju nakon završenog studija.

Osim općih ciljeva, istraživanje također cilja ispitati ulogu uključivanja studenata u aktivnosti uređivanja knjižnica u sastavu crkvenih ustanova i drugih specijalnih knjižnica, kao i uključivanje u projekte digitalizacije i bibliografske obrade pisane baštine.

Svrha je rada na temelju tako dobivenih spoznaja utvrditi u kojoj mjeri istraživani oblici stručne prakse i ostalih aktivnosti koji se provode u baštinskim zbirkama, ustanovama i u sklopu znanstvenih projekata u području pisane baštine pripremaju studente za buduće poslove u knjižnicama, odnosno osiguravaju li, iz perspektive sadašnjih i bivših studenata, takvi oblici nastave potrebne kompetencije za rad u knjižnicama, osobito u baštinskim zbirkama.

U istraživanju se polazi od pretpostavke da uključivanje studenata u uređivanje specijalnih knjižnica i u znanstvene projekte u području pisane baštine osigurava kompetencije potrebne za rad u baštinskim zbirkama i s pisanom baštinom, ali i općenito kompetencije potrebne za knjižničarske poslove. Dodatno, polazi se od pretpostavke da ispitanici pozitivno percipiraju kompetencije koje su stekli takvim oblicima nastave te da ih smatraju korisnima za poslove koje obavljaju. U radu se polazi od premise da takav rad omogućuje studentima svladavanje znanja i vještina potrebnih za rad u knjižnici, osobito u specijalnim zbirkama i u radu sa starom i rijetkom građom, što ih čini samostalnijima i samopouzdanijima u budućem radu, a dodatno potiče razvoj vještina rada u timu i projektnog rada.

Pri svemu tome u obzir se uzima činjenica da diplomirani studenti, s vremenskim odmakom, mogu bolje procijeniti program koji su završili, odnosno oni koji su zaposleni mogu dobro procijeniti koliko im u poslu pomažu znanja i vještine koje su u okvirima studijskog programa stekli (Dragija Ivanović i Badurina, 2020).

Rezultati ovog istraživanja mogu biti korišteni za povećavanje kvalitete studijskih programa informacijskih znanosti izmjenama prijediplomskog i diplomskog studija informacijskih znanosti na *Odjelu za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru, osobito u području oblika i načina izvedbe stručne prakse studenata, odnosno njihova uključivanja u projekte i aktivnosti povezane s baštinskim zbirkama i pisanom baštinom.

Istraživanjem se nastoji pružiti uvid u potencijale i mogućnosti uključivanja studenata u stručnu praksu koja se provodi u sklopu projekata povezanih sa specijalnim knjižnicama i kulturnom baštinom te pridonijeti razvoju novih oblika prakse i praktične nastave u novim studijskim programima *Odjela za informacijske znanosti*, ali i opće izobrazbe novih informacijskih stručnjaka u skladu s potrebama tržišta rada, osobito kada je riječ o knjižnicama.

Istraživanje je provedeno metodom anonimne *online* ankete izrađene s pomoću aplikacije *Microsoft Forms*. *Online* anketni upitnik sastojao se od 28 pitanja podijeljenih u četiri grupe, i to (1) pitanja o ustanovi/projektu povezanom s baštinskim zbirkama ili projektom u kojem je ispitanik sudjelovao, (2) pitanja o znanjima i vještinama stečenim u sklopu tih aktivnosti, (3) pitanja kojima se propituje odnos znanja stečenih u sklopu tih aktivnosti i današnjeg zaposlenja te (4) vrednovanje aktivnosti i komentari o njima. *Online* anketa

bila je dostupna od 2. do 15. siječnja 2024., a za njezino ispunjavanje u prosjeku je bilo potrebno 8 minuta. Poziv za ispunjavanjem ankete bio je poslan bivšim i sadašnjim studentima *Odjela za informacijske znanosti* Sveučilišta u Zadru koji su tijekom studija sudjelovali na projektima uređenja specijalnih knjižnica te zaštite, digitalizacije i obrade rukopisa i stare i rijetke građe, i to u sklopu stručne prakse, pilot projekata, volontirajući, radeći u sklopu stručnog usavršavanja provedenog u Sveučilišnoj knjižnici u Zadru ili obavljajući rad plaćen putem Studentskog servisa. Uvidom u popise uključenih u navedene aktivnosti zaključeno je da je u njima ukupno sudjelovalo oko 40 bivših i sadašnjih studenata.

Poziv na ispunjavanje ankete bio je postavljen na Facebook stranici *Odjela za informacijske znanosti* s naznakom da se na ispunjavanje pozivaju oni bivši studenti i studenti koji su u naznačenim aktivnostima sudjelovali. Dodatno, poziv je bio slan i putem e-maila na adrese onih alumnijskih i studenata koji su u tim aktivnostima sudjelovali. Jedno od ograničenja pri tome je predstavljala činjenica da ne postoji baza kontaktnih podataka alumnijskih koja se redovito ažurira, odnosno za neke osobe nismo pronašli nove adrese elektroničke pošte te poziv nije došao do svih osoba kojima je bio namijenjen. U pozivima je bila istaknuta i molba da ga prosljede kolegama za koje znaju da su u naznačenim aktivnostima sudjelovali. Na taj je način prikupljeno 27 odgovora. U istraživanju je primijenjena kvantitativna metoda s pomoću deskriptivne i statističke analize upitnika.

3.2 Uzorak

Za istraživanje su odabrane stručne prakse organizirane u samostanskim, odnosno specijalnim knjižnicama, i to u knjižnici Samostana sv. Frane u Zadru, knjižnici Vrhovne kuće Samostana blažene Marije Propetog Isusa Petković u Rimu, knjižnici Samostana blažene Marije Propetog Isusa Petković u Blatu, knjižnici Ministarstva kulture i medija RH, Konzervatorskog odjela u Zadru i knjižnici benediktinskog Samostana Sv. Marije u Zadru, te stručna praksa organizirana u sklopu međunarodnog znanstvenog projekta *Pisana baština*. Sve su odabrane stručne prakse bile projektno organizirane, a poslove koje su studenti obavljali propisali su i opisali zaduženi nastavnici na *Odjelu za informacijske znanosti* i u dogovoru s ustanovama u kojima se praksa odvijala.

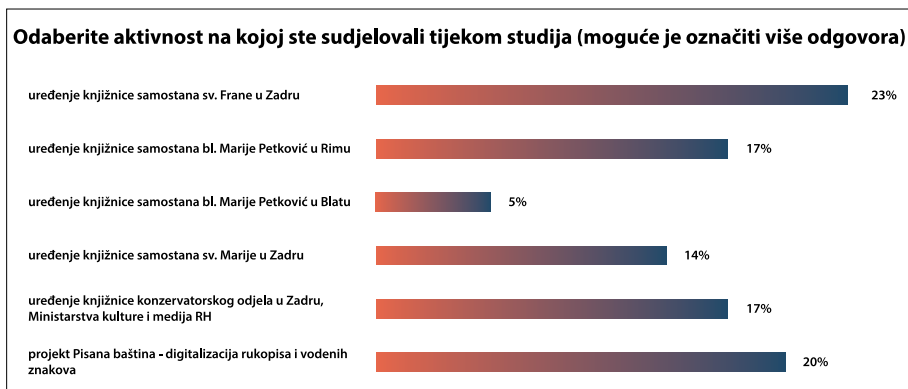
Studenti su imali priliku u tim ustanovama odraditi stručnu praksu, studenti diplomskog studija uz to su imali priliku odraditi i pilot projekt, a u sklopu projekta *Pisana baština* osobito zainteresirani studenti koji su pokazali vještine i znatno zanimanje za te poslove, marljivost, pedantnost u radu, naklonost k timskom radu, odnosno volju za svladavanjem dodatnih vještina potrebnih za obavljanje navedenih poslova, imali su priliku i nakon odrađene prakse sudjelovati u tim poslovima putem studentskog servisa, dok je dvoje bivših studenata koji su za vrijeme studija odrađivali praksu na projektu i pokazali u tom radu iznimne rezultate, po završetku studija bilo angažirano na projektu u sklopu stručnog osposobljavanja koje su odrađivali u Sveučilišnoj knjižnici u Zadru. Dio poslova za koje su studenti bili plaćeni putem Studentskog servisa financirao je Vestigia institut za istraživanje rukopisa Sveučilišta u Grazu, u Austriji.

3.3 Rezultati i diskusija

Na anketu je odgovorilo 27 ispitanika. S obzirom na to da je procijenjeno da je u istraživanim aktivnostima do sada sudjelovalo oko 40 bivših i sadašnjih studenata, smatra se da je prikupljen uzorak (67,5 %) dovoljan za provedbu istraživanja i da rezultati analize mogu uputiti na stavove većine studenata uključenih u te aktivnosti.

Na početku ankete ispitanici su morali odabrati onu aktivnost ili aktivnosti u kojima su sudjelovali. S obzirom na to da je jedan broj studenata sudjelovao u više aktivnosti, bilo je moguće označiti više odgovora. Najviše je studenata (23 %) označilo sudjelovanje u uređenju knjižnice Samostana sv. Frane, što je bilo očekivano s obzirom na to da je riječ o projektu koji je trajao najduže, samostan se nalazi u Zadru te je sudjelovanje na tom projektu studentima bilo praktično (Grafički prikaz 1). Ne valja zanemariti ni činjenicu da je riječ o projektu koji se izvodio u vrijeme kada je na studiju knjižničarstva u Zadru bilo više studenata, a više ih je i bilo zainteresirano za specijalne zbirke, staru i rijetku građu. Ne iznenađuje ni podatak da je nezanemariv broj (17 %) sudjelovao na uređenju knjižnice Vrhovne kuće Samostana blažene Marije Propetog Isusa Petković u Rimu. Naime, dio studenata koji su bili osobito uspješni na projektu u knjižnici Samostana sv. Frane u Zadru, osobito u katalogizaciji građe, bili su odabrani za projekt u Rimu. Osobito je bilo važno da je riječ o studentima koji su pokazali

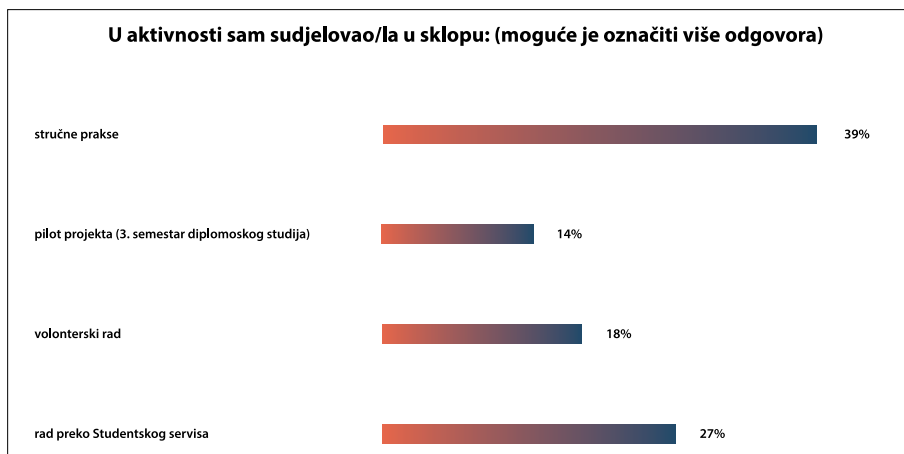
visoku samostalnost u radu jer su velik dio poslova obavljali na način da su s mentorima komunicirali samo putem videoveze ili elektroničke pošte. Riječ je također o naraštaju u kojem je bilo više studenata, pa ih je više i odabralo rad u tim ustanovama. Veći je broj odgovora i ispitanika koji su bili angažirani na projektu *Pisana baština* (20 %). Riječ je također o projektu koji je bio organiziran tijekom dužeg vremena (4 godine) u Zadru, a i od toga je prošlo tek četiri godine te je bilo znatno lakše kontaktirati sa studentima. Odaziv studenata koji su sudjelovali u aktivnostima povezanim s uređenjem knjižnice Konzervatorskog odjela MKM RH u Zadru također je 17 % (Grafički prikaz 1). Najmanje je studenata označilo uređenje knjižnice Samostana bl. Marije Petković u Blatu, što je također bilo očekivano jer je riječ o projektu koji je vodio Odsjek za informacijske znanosti Filozofskog fakulteta u Osijeku, provedba je bila isključivo u ljetnim mjesecima što nije odgovaralo nekim studentima koji su inače za te poslove pokazivali zanimanje, te je samim time i bio angažiran manji broj studenata zadarskog studija.

GRAFIČKI PRIKAZ 1. *Aktivnost u kojoj su ispitanici sudjelovali*

Grafički prikaz 2 prikazuje da je najveći broj ispitanika sudjelovao u aktivnostima u sklopu stručne prakse (39 %), a najmanje u sklopu pilot projekta (14 %). Takav je rezultat očekivan s obzirom na to da se stručna praksa izvodi na više godina studija, a pilot projekt samo na 2. godini diplomskog studija te je broj prijava za pilot projekte ograničen.⁴ Nezanemariv dio studenata (27

⁴ Studenti odabiru prethodno priređene pilot-projekte koje predlažu nastavnici *Odjela za informacijske znanosti*. Odabir je ograničen u skladu s projektnim zadatkom, na 2-5 studenata, a obavlja se putem platforme Merlin.

GRAFIČKI PRIKAZ 2. *Vrsta rada na projektu*

%) obavljao je poslove koji su im bili plaćeni putem Studentskog servisa. Pri tome valja uzeti u obzir činjenicu da su studenti na tim plaćenim poslovima bili angažirani nakon što su odradili propisane sate stručne prakse, a ta je mogućnost bila dana samo onim studentima koji su pokazali visoke rezultate u radu, i to s obzirom na odnos prema radu i obvezama, način svladavanja novih znanja i vještina, samostalnost u radu i timski rad. Važno je istaknuti podatak da je čak 18 % ispitanika istaknulo kako je radilo volonterski, što je iznimno pozitivno. Volontiranje je aktivnost koju snažno potičemo, a posebno raduje

GRAFIČKI PRIKAZ 3. *Odradena satnica u sklopu projekta*

volonterski rad u području knjižničarstva i baštinskih knjižnica i projekata.

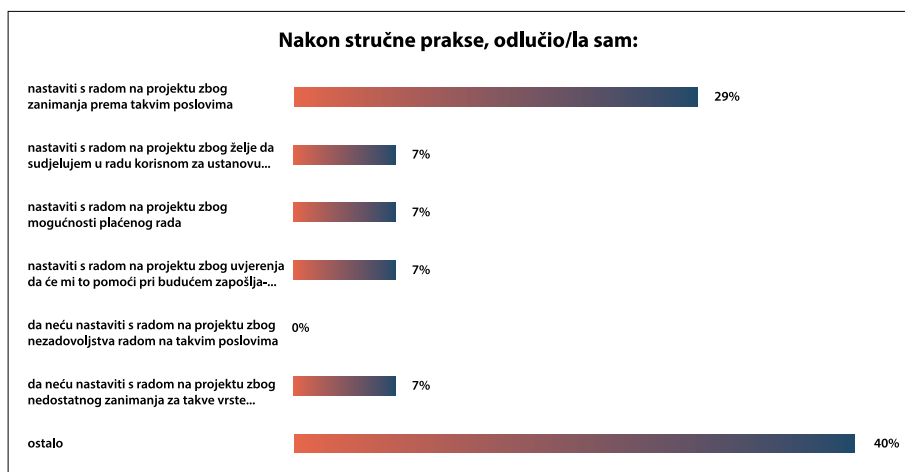
Većina ispitanika u aktivnostima je sudjelovala više od 12 mjeseci (29 %), odnosno više od 90 propisanih sati (22 %), što upućuje na to da je većina ispitanika nakon prakse bila zainteresirana za to da nastavi s aktivnostima u sklopu tih projekata (Grafički prikaz 3).

Činjenica da je iznimno velik broj ispitanika (77 %) odgovorio da su aktivnosti povezane sa specijalnim zbirkama i baštinskim projektima odabrali zbog interesa prema poslovima povezanim sa starom građom i specijalnim zbirkama/knjižnicama posebno je zanimljiva i upućuje na to da su studenti još uvijek zainteresirani za teme pisane baštine, specijalnih knjižnica, stare i rijetke građe, ali i za knjižničarske poslove, što valja uzeti u obzir pri daljnjim promišljanjima o smjeru razvoja studijskih programa. Ovakvi rezultati (Grafički prikaz 4) svakako upućuju na to da je u studijskim programima potrebno zadržati izborne kolegije usmjerene na pisanu baštinu, staru i rijetku građu, njezinu obradu, zaštitu i digitalizaciju jer studenti, s jedne strane, za to pokazuju zanimanje, a s druge strane važno je istaknuti da je u sklopu tih projekata pojačan razvoj vještina iz područja knjižničarskih sadržaja, kako su propisani čl. 6. *Pravilnika o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci* (NN 107/2021-1886) (Ministarstvo kulture i medija, 2021). Samo 3 % ispitanika neku je od aktivnosti odabralo zbog toga što nije bilo drugih mogućnosti.

GRAFIČKI PRIKAZ 4. Razlozi odabira aktivnosti povezane sa specijalnim zbirkama i baštinskim projektima

Grafički prikaz 5 pokazuje da je polovica ispitanika (50 %) odgovorila da su nastavili rad na projektima i nakon stručne prakse, pri čemu ih je čak 29 % rad nastavilo zbog zanimanja prema takvim poslovima, a ostali zbog želje da i dalje sudjeluju u radu koji je koristan za ustanovu, odnosno zajednicu (7 %), zbog uvjerenja da će im to pomoći pri budućem zaposlenju (7 %) te zbog mogućnosti plaćenog rada (7 %). Valjalo bi budućim istraživanjima utvrditi razloge zbog kojih 40 % ispitanika koji su na ovo pitanje označili ponudu pod „Drugo“ nisu nastavili rad, ili su ga pak nastavili zbog drugih razloga.

GRAFIČKI PRIKAZ 5. Razlozi nastavka rada na projektu

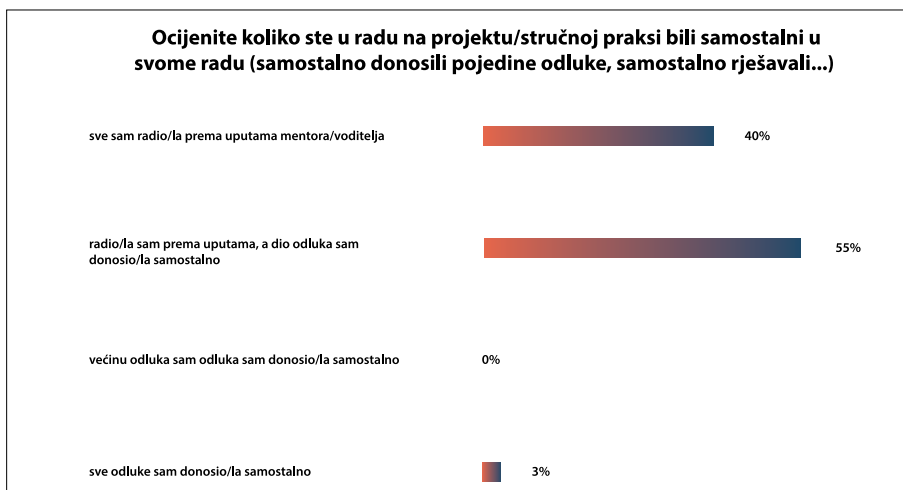
U dijelu ankete koji se bavio poslovima, odnosno znanjima i vještinama koje su ispitanici za vrijeme istraživanih aktivnosti obavljali, većina ispitanika (67,85 %) odgovorila je da su bili uključeni u katalogizaciju, odnosno slaganje knjiga na policu nakon obrade (60,71 %) te inventarizaciju (53,57 %), čišćenje (53,57 %) i signiranje (49,43 %) knjiga (Grafički prikaz 6). Takav rezultat također ne iznenađuje, s obzirom na to da je riječ o najčešćim stručnim poslovima koji su u sklopu tih aktivnosti bili organizirani. Ne iznenađuje ni nešto manji broj ispitanika koji se izjasnio da je radio na digitalizaciji rukopisa (25 %), katalogizaciji rukopisa (28,57 %) ili digitalizaciji (17,86 %) i opisu (21,43 %) vođenih znakova (Grafički prikaz 6). Naime, riječ je o visoko specijaliziranim poslovima s osobito krhkim i zaštićenim rukopisima na kojima je mogao biti angažiran vrlo malen broj studenata, i

to onih koji su pokazali iznimnu marljivost, preciznost, odgovornost prema radu i građi, izrazitu sklonost k timskom radu i svladavanju novih vještina i zadataka te samostalnost.

Iako malen, nije beznačajan ni broj ispitanika koji su radili na instaliranju i drugim poslovima povezanim s instalacijom i brigom o knjižnično-informacijskom softveru (14,29 %). Riječ je o stručnim poslovima koji su mogli biti povjereni malom broju najboljih studenata koji su pokazali vještine i znanja dovoljna za takve poslove uz određenu razinu samostalnosti. Instalaciju softvera *CroList* samostalno su, uz koordinaciju videovezom i elektroničkom poštom, radili studenti na projektu uređenja knjižnice u Rimu.

U vezi s tim pitanjem, ispitanici su imali priliku ukratko opisati poslove koje su radili. Ta im je mogućnost dana kako bi se evidentirali i oni poslovi koji nisu bili unaprijed planirani projektima, ali su se tijekom samostalnog rada ili na koji drugi način pojavljivali. Ispitanici su u odgovoru na to pitanje naveli sve poslove koji su im bili ponuđeni u prethodnom pitanju, zbog čega možemo s pravom zaključiti kako su studenti angažirani u tim aktivnostima radili prema unaprijed utvrđenim planovima rada koje su izrađivali nastavnici – voditelji aktivnosti, te se nisu pojavljivali dodatni, neočekivani poslovi.

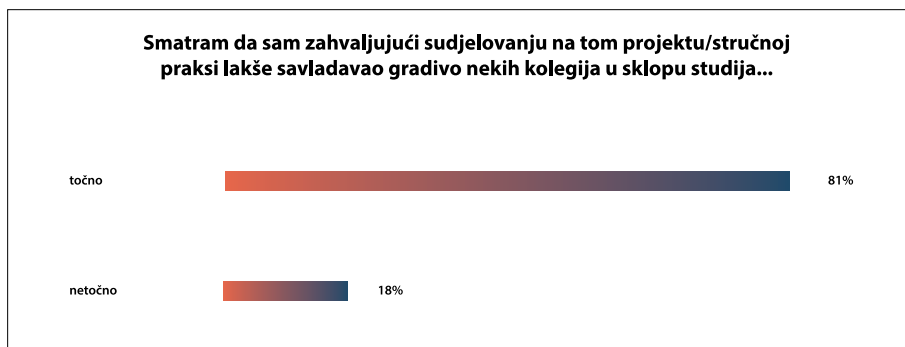
Na pitanje o tome koliko su u radu na istraživanim aktivnostima bili samostalni, najveći dio ispitanika (55 %) naveo je kako su sve poslove radili prema uputama, a dio odluka donosili su samostalno, dok ih je 40 % navelo kako su

GRAFIČKI PRIKAZ 6. Samostalnost u radu u sklopu projekta

sve poslove radili prema uputama mentora (Grafički prikaz 7). Samo je jedan ispitanik naveo da je sve odluke donosio samostalno.

Upitani o tome jesu li im sudjelovanja u istraživanim aktivnostima, odnosno znanja i vještine koje su pri tome stjecali, pomagali u svladavanju gradiva pojedinih kolegija u sklopu studija informacijskih znanosti, većina ispitanika (81 %) odgovorila je potvrdno (Grafički prikaz 8). Takva procjena iznimno je važna jer jasno upućuje na to da su takve aktivnosti zaista usklađene sa studijskim programom informacijskih znanosti.

GRAFIČKI PRIKAZ 7. *Svladavanje gradiva u sklopu kolegija*

Dodatno je to propitano idućim pitanjem u kojem su ispitanici trebali svojim riječima odgovoriti na to odgovaraju li znanja i vještine stečene sudjelovanjem na istraživanim aktivnostima onima koji su propisani studijskim programom informacijskih znanosti na Sveučilištu u Zadru. Na ovo su pitanje pozitivno odgovorili svi osim dvaju ispitanika, od kojih se jedan s tvrdnjom uopće nije složio, dok je drugi naveo da to ne može sa sigurnošću potvrditi. Zanimljivo je, međutim, da su neki od ispitanika, uz tvrdnju da su odgovarajuće, dodali i to da takve aktivnosti nude još i više, a jedan je ispitanik naveo da uz to razvijaju i tzv. *soft* vještine, odnosno komunikacijske vještine, te vještine upravljanja vremenom i rada u timu.

U idućoj grupi pitanja ispitanici su bili pitani o njihovu zaposlenju. 46,43 % ispitanika zaposleno je u nekoj od knjižnica, jedan ispitanik u informatičkoj tvrtki, a 46,43 % označilo je kategoriju „Drugo“, što bi moglo upućivati na to da je riječ o studentima koji još nisu završili studij. Samo 4 ispitanika (14,29 %) nije podatak o sudjelovanju na istraživanim aktivnostima navelo pri zapošljavanju, dok ih je 64,29 % navelo taj podatak, i to ili u životopisu

(42,86 %) ili i u životopisu i u preporuci koju je napisao netko od nastavnika-mentora (10,71 %), dok su 2 ispitanika podatak navela na intervjuu pri zaposlenju, a jedan ispitanik samo u sklopu preporuke nastavnika-mentora. Ipak, valja uočiti da je najveći broj ispitanika rad na istraživanim aktivnostima istaknuo budućem poslodavcu iz čega možemo zaključiti da je taj rad smatrao važnim dijelom svojeg studija, odnosno dokazom da su temeljitije svladali neke vještine, odnosno u znatnoj mjeri unaprjeđivali te vještine kroz stručni rad na konkretnim stručnim aktivnostima i projektima. Ipak, samo 22 % ispitanika smatra da je poslodavcu upravo taj podatak pomogao u njihovu odabiru za zaposlenje, dok ih 28,57 % smatra da nije, a 46,29 % ne zna.

Ispitanici su na skali od 1 do 10 označili koliko im znanja i vještine stečene u sklopu rada na istraživanim aktivnostima pomažu u današnjem zaposlenju, što su ocijenili ukupno s 5,6, pri čemu je njih najviše (po 18 %) označilo 5 i 7. U ovim odgovorima valja uzeti u obzir i to da nije poznato koliko ispitanika su studenti, a koliko ih je zaposleno, što ovu ocjenu dovodi u pitanje.

U nizu pitanja kojima se nastojao utvrditi ciljani utjecaj istraživanih aktivnosti na današnje zaposlenje, 88 % ispitanika izjasnilo se da su zahvaljujući radu na tim aktivnostima danas samostalniji i samopouzdaniji u radu, a čak 77 % da su zahvaljujući tomu lakše svladavali neke radne zadatke na trenutačnom radnom mjestu. Pri tome se, zahvaljujući istraživanim aktivnostima, smatraju vještijima u timskom radu (19 %), katalogizaciji knjiga (18 %), projektnom radu (18 %), zaštiti građe (12 %), smještanju građe na police (10 %), uporabi knjižničnih softvera (9 %) te digitalizaciji (5 %), izgradnji digitalnih zbirki (5 %) i obradi časopisa (3 %). Zanimljivo je da je najveći broj ispitanika od svih poslova označio upravo timski rad kao onaj segment koji su u sklopu istraživanih aktivnosti najviše razvili.

Čak je 92 % ispitanika istaknulo da im je sudjelovanje u istraživanim aktivnostima pomoglo da bolje razumiju poslove povezane sa zaštitom kulturne baštine, a 96 % one povezane s obradom kulturne baštine, te 88 % s važnosti i provedbom digitalizacije kulturne baštine.

Kada su bili pitani da svojim riječima opišu koja su znanja i vještine uspješnije svladali zahvaljujući sudjelovanju na istraživanim aktivnostima, većina ispitanika navela je katalogizaciju, digitalizaciju i ostale stručne poslove. Do-

nosimo neke od komentara:

„Samo shvaćanje važnosti i vrijednosti digitalizacije kulturne baštine (jer sam s važnošću i vrijednosti same baštine već dobro upoznata zbog svojih osobnih interesa), i koliko je bitno da se ona čuva i u isto vrijeme predstavlja i daje na korištenje široj javnosti (gdje je to moguće).“

„Komunikacijske vještine, razumijevanje specifičnog okruženja i mjesta stare građe u zajednici, razumijevanje povijesnog konteksta, valorizacija građe.“

„Osamostalila sam se i stekla poznanstva koja su mi po mnogočemu bitna i u današnjem radu.“

„Selekcija, organizacija, pretraživanje fizičkih i digitalnih zbirki građe, primijena i upravljanje informacijskim i računalnim sustavima, timski rad, prepoznavanje problema i pronalaženje rješenja za iste...“

„Održavanje baze podataka, važnost razmjene informacija i postavljanje prioriteta u radu.“

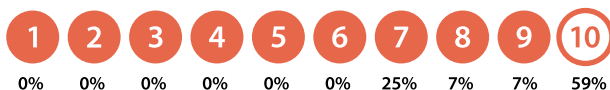
„Detaljni opisi stare knjižne građe kako bi se uspostavile veze unutar postojeće zbirke o prijašnjem vlasništvu ili smještaju individualnih jedinica građe. Pažljiv pristup staroj građi i važnost svih elemenata koji se pronađu unutar nje.“

Čak 51 % ispitanika istaknuo je da su potaknuti istraživanim aktivnostima tražili zaposlenje povezano s kulturnom baštinom, odnosno starom i rijetkom građom. Taj podatak valja također gledati u kontekstu činjenice da je sve manje studenata generalno zainteresirano za stare knjige i rukopise, a više za tehnologije, pa stoga ovaj podatak iznimno raduje i upućuje na to da takve aktivnosti studente upoznaju s problematikom stare i rijetke građe i kulturne baštine i potiče kod njih zanimanje za tim segmentom knjižničarstva.

U dijelu namijenjenom za vrednovanje istraživanih aktivnosti, svi su se ispitanici izjasnili da je odabir takve aktivnosti bio dobar odabir, a na skali od 1 do 10 s prosječnom su ocjenom 9 ocijenili svoje zadovoljstvo znanjem stečenim u sklopu istraživanih aktivnosti (Grafički prikaz 9), dok su s 9,4 označili vjerojatnost da bi sadašnjim studentima preporučili uključivanje u iste ili srodne aktivnosti.

koliko ste zadovoljni znanjem stečenim u sklopu stručne prakse/projekta vezanim uz specijalne knjižnice i kulturnu baštinu? (1 - nisam uopće zadovoljan/zadovoljna...)

9.0

GRAFIČKI PRIKAZ 8. *Zadovoljstvo stečenim radom*

Osobito su vrijedni bili odgovori na posljednja dva pitanja u kojima su ispitanici imali priliku svojim riječima iskazati stavove o ispitivanim aktivnostima, odnosno utjecaju takva rada na njihova znanja, kompetencije i današnje zaposlenje. Ispitanici su u najvećoj mjeri iskazivali zadovoljstvo istraživanim aktivnostima. Posebno su pak zanimljivi komentari koji upućuju na to da većina ispitanika smatra da im je sudjelovanje u tim aktivnostima, uz bolje razumijevanje kulturne baštine i stručnih knjižničarskih poslova, omogućilo veću samostalnost te razvoj vještina timskog rada. Izdajamo ovdje samo nekoliko odgovora:

„To je iskustvo koje mi je definitivno pomoglo u izgradnji samopouzdanja da mogu samostalno donositi odluke o građi i brzo se prilagoditi različitim zahtjevima i izazovima koji su bili postavljeni pred mene tokom dana.“

„Iznimno sam zadovoljna radom u Konzervatorskom odjelu. Naučila sam sve segmente obrade građe, samostalno odlučivala u katalogizaciji i klasifikaciji, samostalno organizirala poslove i plan rada.“

„Imala sam sreće što mi je otvorena mogućnost ulaska u fizički prostor knjižnice i susret sa građom koja inače nije dostupna široj javnosti. Velika prednost što se nakon usvajanja teorijskog znanja kroz kolegije možete susreti sa fizičkim primjercima stare i rijetke građe. Rad na projektu mi je svakako otvorio vrata u poslovima, stvorio bazu za budući rad iako nisam zaposlenik baštinske ustanove. Upoznala sam mnoge ljude i njihova iskustva kroz rad na

projektu, imala mogućnost usavršavati se i to vrijeme će mi zauvijek ostati u pamćenju kao prostor gdje nam je kao studentima povjeren veoma važan i ozbiljan posao, koji smo mi kao takav i prihvatili i pružili svoj maksimum.“

„Osim što sam stvorila mnoga dugogodišnja prijateljstva, svjesna sam potrebe digitalizacije stare građe te koliko je zapravo zahtjevnija izgradnja i održavanje specijalnih zbirki.“

„Znanja, vještine i kompetencije stečene putem obavljanju stručne prakse uvelike mi pomažu u nastavku obavljanja studentskog posla u samostanskoj knjižnici sv. Marije (Zadar) koji je i započeo kao stručna praksa, te doprinosi momu interesu za željeno usmjerenje i poslove koje bih volio obavljati (katalogizacija) nakon završenog studija informacijskih znanosti.“

„Učenje iz prakse te samostalnost i sigurnost.“

„Iako današnje zaposlenje nije usko povezano s radom u specijalnim knjižnicama, iskustvo rada na uređenju knjižnice samostana sv. Frane u Zadru pomoglo mi je u radu, pogotovo vezano za katalogizaciju knjiga i važnost zaštite građe.“

U posljednjem su pitanju ispitanici dali i prijedloge za poboljšanje organizacije takvih aktivnosti. Iako su i u tom dijelu ankete isticali prednosti takva rada, ispitanici su istaknuli potrebu većeg nadzora nastavnika-mentora te intenzivnijeg rada. Zanimljiv je i odgovor u kojem ispitanik prepoznaje ulogu ovakvih aktivnosti u poticanju studenata na rad i poboljšanju njihova uspjeha u studiranju te predlaže da se u te aktivnosti uključuju i oni studenti koji ne postižu izvrsne rezultate na studiju.

Izdvajamo i ovdje neke od odgovora:

„Nemam komentar, mislim da kada se ustanovi kako će se obavljati poslovi to je prilično ugodan posao pošto zapravo izgrađuješ sve ‘sam’ i puno se više može naučiti i osjećati se samopouzdanije za svoj posao nasuprot ako samo promatraš knjižničare u nekoj od ‘standardnih’ praksa u knjižnicama.“

„Uključivanje i ne bas odličnih studenata kako bi ih se potaknulo.“

Posebno su vrijedni odgovori koji upućuju na potrebu za dodatnim uključivanjem mentora i nadogradnjom aktivnosti, pa izdvajamo:

„Dodatno osigurati mentorstvo (češće povremeno prisustvo profesorica na praksi) i vrednovanje naučenog (npr. skupna evaluacija i samoevaluacija), prilagodba rada individualnim interesima studenata (npr. mogućnost iskazivanja interesa za neko područje rada pa fokus na tom dijelu), povezivanje sa drugim strukama i interdisciplinarnost (npr. restauracija, povijest umjetnosti, antropologija i srodne znanosti i struke).“

3.4. Zaključak istraživanja

Rezultati ovog istraživanja upućuju na zadovoljstvo studenata i bivših studenata mogućnošću za uključivanjem u aktivnosti povezane s uređenjem specijalnih knjižnica te digitalizaciju i opis stare građe i rukopisa, odnosno u znanstveni projekt. Osim pozitivnog stava prema takvim aktivnostima, istraživanje je uputilo i na to da su ispitanici prepoznali dobrobiti tih aktivnosti u odnosu na svladavanje studijskog programa, ali i pri zapošljavanju i obavljanju zadataka na poslovima koje rade. Ispitanici su također prepoznali da je uključivanje u istraživane aktivnosti pridonijelo lakšem i kvalitetnijem svladavanju znanja i vještina iz područja knjižničarskih sadržaja, ponajprije katalogizacije, inventarizacije, čišćenja građe, digitalizacije stare i rijetke građe. Utvrđeno je da su ispitanicima navedene aktivnosti pomogle i pri svladavanju studijskog programa i na budućim poslovima. Osobito tu valja istaknuti da su ispitanici posebno isticali timski rad kao onaj segment koji su najviše razvili tijekom tih aktivnosti, ali i to da se, osim vještijima u mnogim knjižničarskim poslovima, nakon tih aktivnosti osjećaju samostalnijima i samopouzdanijima na današnjim zaposlenjima, te da bolje razumiju poslove povezane s kulturnom baštinom, posebno njezinom obradom i digitalizacijom.

Treba naglasiti da je većina ispitanika istaknula da su većinom radili prema uputama nastavnika-mentora, a samo dio odluka donosili su samostalno. To pokazuje da je uloga nastavnika-mentora i dalje istaknuta, unatoč tomu što je istraživanjem iskazana i potreba za češćim nadzorom nastavnika-mentora. Valja istaknuti i to da je velik broj ispitanika (čak 77 %) jasno izrazio svoj in-

teres prema radu s baštinskim zbirkama, odnosno starom i rijetkom građom i rukopisima, što upućuje na to da studijski programi informacijskih znanosti i dalje trebaju uključivati takve sadržaje.

Valja ovdje obratiti pozornost na to da su ispitanici kazali da su na tim projektima snažnije razvili znanja i vještine u stručnim knjižničarskim poslovima koji su iznimno važni za knjižničarsku struku i koji su i propisani kao knjižničarski sadržaji *Pravilnikom o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci* (NN 107/2021-1886) (Ministarstvo kulture i medija, 2021), odnosno onim poslovima koji izravno odgovaraju potrebama zaposlenja završenih informacijskih stručnjaka u knjižnicama.

Na koncu, valja utvrditi da su ispitanici pokazali vrlo pozitivan stav prema takvim aktivnostima te predložili njihovo daljnje odvijanje i čak uključivanje većeg broja studenata u njihovu izvedbu.

4. Zaključak

Na temelju istraživanja provedenog u ovom radu možemo zaključiti da je uključivanje studenata u aktivnosti uređivanja specijalnih knjižnica te u znanstvene projekte u području kulturne baštine opravdano. Možemo također utvrditi i to da je takav način stručne prakse usklađen s *Pravilnikom o stručnoj praksi studenata preddiplomskog i diplomskog studija Odjela za informacijske znanosti*. Uz opravdanost takvih aktivnosti u studijskim programima, valja istaknuti kako je istraživanje jasno pokazalo da su navedene aktivnosti povećale zanimanje studenata za rad u knjižnici, rad sa starom i rijetkom građom i kulturnom baštinom, kao i njihova znanja i vještine u tom području, uz pozitivan utjecaj na njihove društvene vještine, razvoj timskog rada, samostalnost i samopouzdanost u radu. Ispitanici su uputili na to da su na tim projektima snažnije razvili znanja i vještine u onim poslovima koji izravno odgovaraju potrebama zaposlenja završenih informacijskih stručnjaka u knjižnicama.

Osim dobrobiti ovih aktivnosti zbog kojih možemo s pravom utvrditi da ih treba uključivati i u nove studijske programe, valja upozoriti i na poteškoće. Od poteškoća koje su istaknute u istraživanju ističe se potreba za većom prisutnošću nastavnika-mentora u svakodnevnom radu. S obzirom na činjenicu da su nastavnici znatno opterećeni drugim znanstvenim i nastavnim obveza-

ma, te da im se rad na takvim projektima ne bilježi u nastavna opterećenja, teško je osigurati njihovo svakodnevno, ili bar češće, uključivanje u rad na radilištima. Zbog toga je potrebno u budućnosti promisliti o tome kako u te projekte uključiti knjižničare iz drugih knjižnica koji bi rad dodatno pratili i mentorirali, ali i o mogućim načinima vrednovanja takva rada nastavnicima. Jednako tako, valja promisliti o modelima uključivanja takvih aktivnosti u nacionalne organizirane aktivnosti uređivanja knjižnica u sastavu crkvenih ustanova, što bi pridonijelo, s jedne strane, osiguravanju knjižnično-informacijskih sustava, a ne pribjegavanju različitim parcijalnim rješenjima, dok bi, s druge strane, osiguralo mentora iz informacijskih ustanova što bi se zasigurno odrazilo i na podizanje kvalitete i brzine rada na takvim aktivnostima. Osobito bi to bilo važno i u smislu prepoznavanja rada studenata, odnosno njihova kasnijeg lakšeg uključivanja na tržište rada.

Valja zaključno istaknuti da su ove aktivnosti, odnosno uključivanje u studentske programe informacijskih znanosti sve većeg broja aktivnosti u kojima studenti uče kroz rad (*work-based learning*), iznimno važan dio izobrazbe studenata. Uz sve izvedbene poteškoće, aktivnosti kroz koje studenti uređuju specijalne zbirke, štite ih i digitaliziraju, iznimno su vrijedne za zajednicu, a i ovim su istraživanjem ocijenjene vrlo važnim i uspješnim, te vjerujemo da će u budućnosti *Odjela za informacijske znanosti* biti i dalje provedene, pa i nadograđivane.

LITERATURA

- ABDULLAHI, I. i L. KAJBERG (2004). A study of international issues in library and information science education: survey of LIS schools in Europe, the USA and Canada. *New Library World* 105: 345–356.
- APARAC-JELUŠIĆ, T. (2019). Sveučilišno obrazovanje informacijskih stručnjaka: izazovi i mogući iskoraci. *Bosniaca : časopis Nacionalne i univerzitetne biblioteke Bosne i Hercegovine* 24, 24: 17–25.
- APARAC-JELUŠIĆ, T., S. FALETAR TANACKOVIĆ, i K. PETR BALOG. (2018). Approach to harmonization of entry requirements for graduate program in information science at European higher institutions: EINFOSE project. U: P. Wang, A. Green i S. Assefa (ur.). *Proceedings of the Association for Library and Information Science Education Annual Project: ALISE 2018* (str. 6–10). Seattle: The Association for Library and Information Science Education (ALISE).
- BORREGO, A. (2015). Library and Information Education in Europe: an overview. *BiD: textos universitaris de biblioteconomia i documentació* 35. <https://doi.org/10.1344/BiD2015.35.8>
- BORUP LARSEN, J. (2005). A Survey of Library and Information Science schools in Europe. U: L. Löring i L. Kajberg (ur.). *European Curriculum Reflections on Library and Information Science Education* (str. 233–241). Copenhagen: Royal School of Library and Information Science.
- BOTRIĆ, V. (2017). *Studija o stručnoj praksi u visokom obrazovanju*. Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja. Dostupno na: <https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/VisokoObrazovanje/Razvoj-VisokogObrazovanja/Studija%20o%20stru%C4%8Dnoj%20praksi%20u%20visokom%20obrazovanju.pdf>
- CHERRY, J. M., W. DUFF, N. SINGH i L. FREUD (2011). Student perceptions of the information professions and their master's program in information studies. *Library & Information Science Research* 33, 2:120–131. <https://doi.org/10.1016/j.lisr.2010.09.004>
- Dragija IVANOVIĆ, M. i B. BADRURINA (2020). Procjena dobivenih knjižničarskih kompetencija završenih studenta informacijskih znanosti u Hrvatskoj. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 63, 1-2: 703–746.
- FALETAR TANACKOVIĆ, S., J. ŽILIĆ, S. KURBANOGU i Y. UNAL.

- (2018). Student perception of LIS programs and profession: study among undergraduates in Croatia and Turkey. U: Tatjana Aparac-Jelušić, Vittore Casarosa, i Elena Macevičić (ur.). *The Future of Education in Information Science: proceedings from FEIS-International EINFOSE Symposium*. Osijek: Filozofski fakultet, Sveučilište u Osijeku.
- FALETAR, S., K. PETR BALOG, i M. GILMAN RANOGAJEC (2023). Library and Information Science Study Program through the Eyes of Students: Preliminary Findings. *Education for information* 39, 3: 359–381.
- KAJBERG, L. i L. LORRING (ur.) (2005). *European Curriculum reflections on Library and Information Science Education*. Copenhagen: Royal School of Library and Information Science.
- Ministarstvo kulture i medija. (2021). Pravilnik o uvjetima i načinu stjecanja stručnih zvanja u knjižničarskoj struci. Narodne novine NN 107/2021. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_10_107_1886.html
- Odjel za informacijske znanosti (2012). *Pravilnik o stručnoj praksi studenata preddiplomskog i diplomskog studija Odjela za informacijske znanosti*. Sveučilište u Zadru. Dostupno na: <https://iz.unizd.hr/studiji-i-studiranje/studenti/studentska-praksa/pravilnik-studentske-prakse>
- Odjel za informacijske znanosti. (n.d.) *Pisana baština: portal digitalizirane hrvatske pisane baštine zadarsko-šibenskog područja*. Sveučilište u Zadru. Dostupno na: <https://pisanabastina.unizd.hr/>
- Sveučilište u Zadru. (n.d.). *Uređenje knjižnice benediktinskog samostana sv. Marije u Zadru*. Centar za projekte, znanost i transfer tehnologija. Dostupno na: <https://uzz.unizd.hr/znanstveno-istrazivacki-projekti/projekti-u-tijeku/uredjenje-knjiznice-benediktinskog-samostana-sv-marije>
- TAMMARO, A. M. (2011). Library and Information Science (LIS) Education: A conceptual framework towards “Europeisation”. *Journal of the Bangladesh Association of Young Researchers* 1, 1: 1–13. <https://doi.org/10.3329/jbayr.v1i1.6950>
- TOMIĆ, M. i M. MAJIĆ-MAZUL. (2016). Mogućnosti izobrazbe studenata informacijskih znanosti u području očuvanja kulturne baštine: prikaz projekta uređenja knjižnice samostana sv. Frane u Zadru. U: S. Faletar Tanacković i M. Dragija Ivanović (ur.). *Ogledi o informacijskim znanostima: zbornik radova u čast Tatjane Aparac Jelušić*. Osijek, Zadar: Sveučilište u Osijeku.

jeku, Sveučilište u Zadru.

VELAGIĆ, Z. i M. TOMIĆ. (2008). Projekt uređenja knjižnice samostana sv. Frane u Zadru (izvještaj od 13. prosinca 2008.). *Libellarium* 1, 2: 301–303. <https://hrcak.srce.hr/37160>.

VIRKUS, S. i A. M. TAMMARO (2005). *Models of academic cooperation in European LIS education: EADTU*. Rome. Dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/40660854_Models_of_Academic_Cooperation_in_European_LIS_Education#full-text

VIRKUS, S. i L. WOOD (2004). Change and Innovation in European LIS Education. *New Library World* 105, 9/10: 320–329.

WEECH, T. L. i M. PLUZHENSKAIA (2005). LIS Education and Multidisciplinarity: An Exploratory Study. *Journal of Education for Library and Information Science* 46, 2: 154–164.